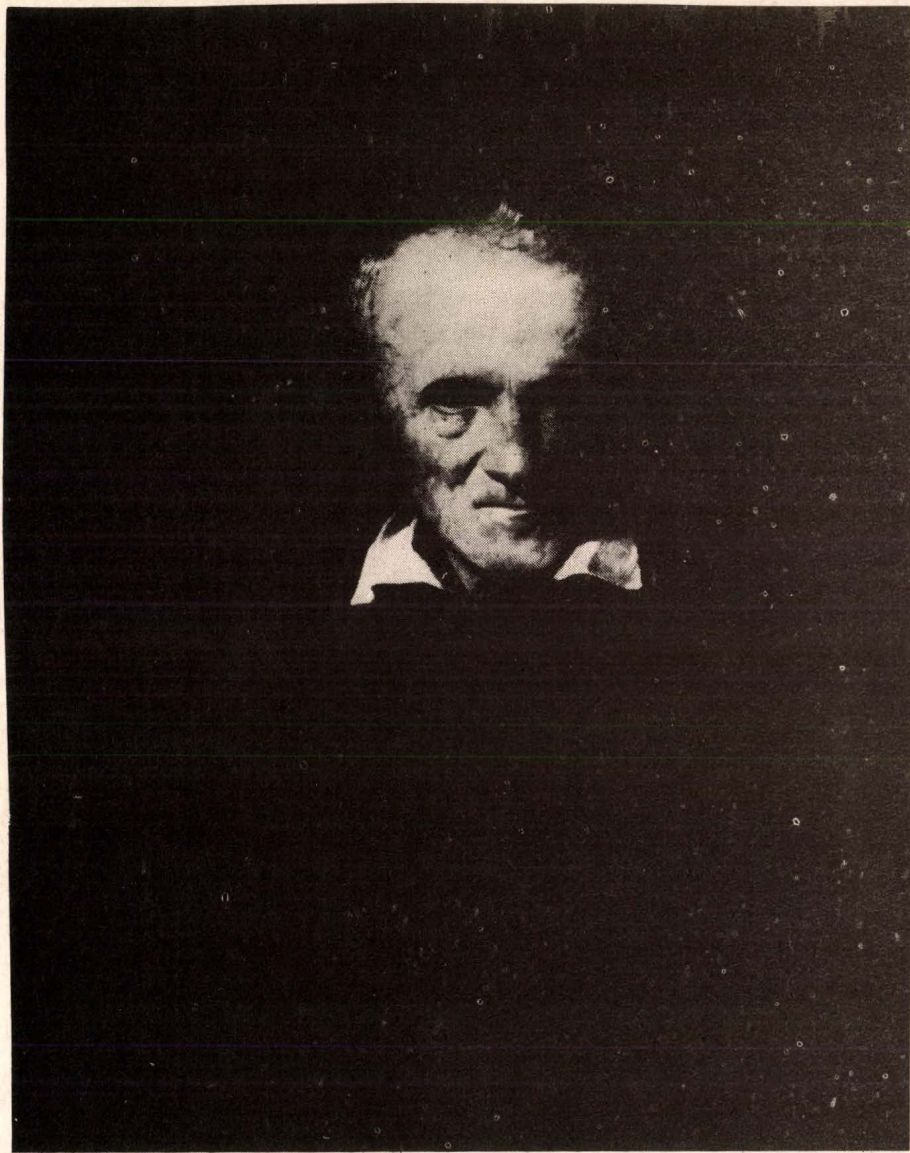


SZÉPHALOM

6.



**A Kazinczy Ferenc Társaság
évkönyve**



KAZINCZY FERENC
Johann Ender olajfestménye
1828.

SZÉPHALOM

6.

**A Kazinczy Ferenc Társaság
évkönyve
1994**

SZERKESZTŐ:

KOVÁTS DÁNIEL

Megjelent
a Kazinczy Ferenc Társaság megalakulása kezdeményezésének
tizedik évfordulóján
a Borsod–Abaúj–Zemplén megyei közgyűlés
mecénás alapjának támogatásával

Készült Miskolcon, Balsai Gyula Pál Nyomdaüzemében

HU ISSN 0237-6237

Előszó

Tíz évvel ezelőtt kezdődött meg a Kazinczy Ferenc Társaság szervezése. 1984. október 12-én – Kazinczy Ferenc születésének 225. évfordulójára készülődve – a széphalmi mester sátoraljaújhelyi munkaszobájában, Zemplén levéltárának falai között jöttek össze az alapítók, s határozták el, hogy közművelődési egyesület létrehozását kezdeményezik. Október 18-án a Tokaji Írotábor programjának keretében a széphalmi sírnál megemlékezésünkbe foglalva jelentettük be nyilvánosan az alapítás szándékát A hivatalos beadványban – amelyet október 22-én nyújtottunk be az illetékes hatósághoz – kinyilvánítottuk: „Célunk a Kazinczy Ferenc Társaság létrehozása, amelynek Sátoraljaújhelyen lenne a székhelye, tevékenysége pedig Borsod-Abaúj-Zemplén megyének az egykori Zemplén, illetve Abaúj megyéhez tartozó területére terjedne ki.“ Kezdeményezni kívántuk Kazinczy példája nyomán a szépen szólás igényének terjesztését a közbeszédben és az ifjúság körében, valamint a nagy nyelvújító emlékének méltó ápolását az emlékhelyek gondozásával, műveinek és gondolatainak terjesztésével, s szolgálni a kistérségben a honismeret ügyét. Az alapos előkészítő munka után 1985. április 26-án tarthattuk meg az alakuló közgyűlést.

A társaság mögött álló évtizednyi idő igazolta a törekvések realitását, s bizonyította, hogy van erő a célok eredményes szolgálatára. Idén tavasszal a tisztújító közgyűlésen a vezetőség megújult, megfiatalodott, a program lényege azonban változatlan, s mindnyájan hisszük, hogy a Kazinczy Ferenc Társaságra továbbra is fontos kulturális küldetés vár.

Hatodik évkönyvünket adhatjuk e kötettel a Kazinczy Ferenc Társaság tagjainak és minden érdeklődőnek a kezébe, s méltán gondolhatjuk, hogy benne tükröződnek választott értékeink. Zempléni és abauji vonatkozású témáink elfeledett vagy ámyékba került folyamatokra és személyiségekre figyelnek, miközben általánosabb, nemzeti összefüggéseket is érintenek. Továbbra is a kialakult szerkezeti rendbe fűződnek közleményeink.

Az első tematikai egység *Kazinczy emlékezete* címmel névadónk munkásságával foglalkozó írások csokrát nyújtja. A kezdő írás új tiszteletbeli tagunk székfoglaló előadása; folytatjuk Váczy János monográfiája kiadatlan második kötetének publikálását az eredeti kézirat alapján; valamint a Kazinczy-bibliográfia közlését.

Az *Írók öröksége* című második ciklus a helyi irodalmi hagyomány alkotóira, illetve alkotásaira összpontosít: Bessenyei, a diákirodalom, Tompa Mihály, Móricz Zsigmond munkássága a sárospataki kollégiummal is összefügg. Az újhelyi színjátszás és Lavotta János pályarészletének tanulmányozása is igen érdekes a zempléni kulturális múlt megismerése szempontjából. Váczy János Kazinczy monográfusaként áll közel hozzánk.

Zemplén két krónikása címmel külön egységbe rendeztük két, a helyi kulturális közéletben egykor szerepet játszó kismesternek, Hegyaljai Kiss Gézának és Komáromi Jánosnak a pályájával kapcsolatos írásokat, dokumentumokat. Előbbi emlékezetét – születésének századik évfordulója alkalmából – Mádon, szülőhelyén tudományos tanácskozáson idéztük fel. Az ott elhangzott előadások rendelkezésünkre bocsátott, szerkesztett változatait tesszük közzé.

A negyedik témakör *Népünk múltja* címmel helytörténeti és néprajzi dolgozatokat közöl területünkről. A kultúrhistoriai megközelítések mellett olvashatunk évfordulók ihlette témákról (száz éve halt meg Kossuth Lajos, ötven éve történt a zsidóság gyászos emlékü áldozata), valamint magyar és nemzetiségi etnográfiai jelenségekről.

A *Társaságunk élete* című egységben belső dolgainkról esik szó. Szomorú tény, hogy előző évkönyvünk megjelenése óta tiszteletbeli és alapító tagjaink közül sokan távoztak az élők sorából; kegyelettel emlékezünk meg róluk.

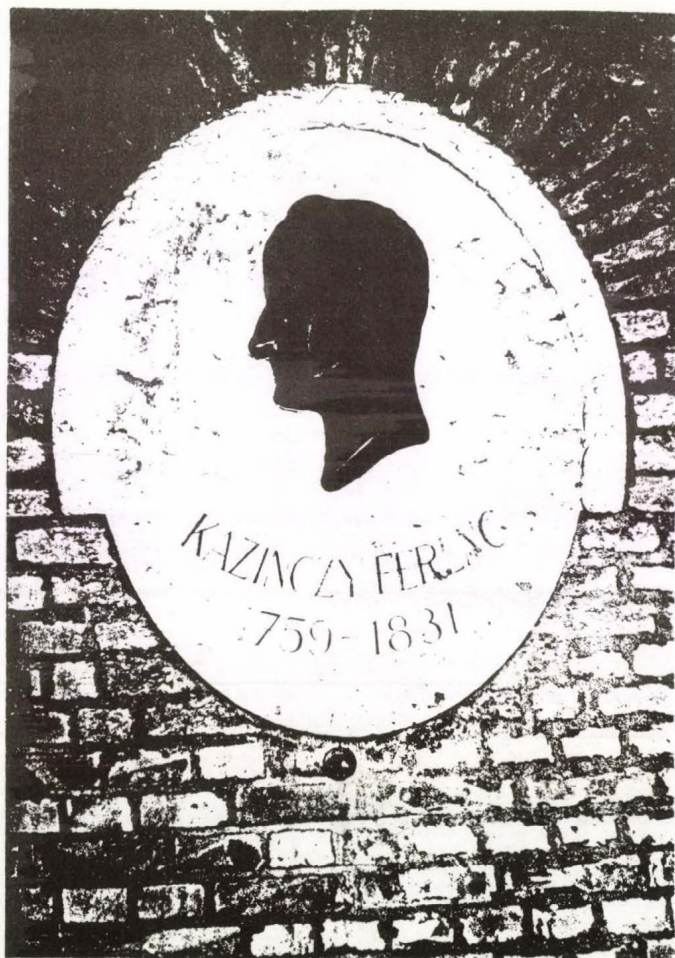
Itt is köszönetet kell mondanunk szerzőinknek, akik áldozatkészen, ellenszolgáltatás nélkül bocsátották rendelkezésünkre írásukat, valamint mecénásainknak, akiknek támogatása ezt az újabb jelentkezésünket lehetővé tette. Örülünk, hogy ennek az előzőnél terjedelmesebb, s ugyancsak tartalmas kötetnek a kiadásával ismét fórumot teremthettünk a zempléni és abaúji témákkal foglalkozó műhelyeknek és kutatóknak. Bizunk benne, hogy az olvasó épülésére szolgálnak eredményeik.

A SZERKESZTŐ

KAZINCZY EMLÉKEZETE

**„Ha valamely ösvényen elindultunk,
szép rajta fényel haladni s a legfőbb pontig jutni.”**

(Kazinczy Ferenc)



Kazinczy Ferenc

Vörös márvány emléktábla, bronz dombormű Szegeden a Nemzeti Emlékesamokban

Horváth Géza alkotása

(Fölvették 1930. október 25-én)

FRIED ISTVÁN:

Kazinczy Ferenc olvassa Széchenyi István műveit

„Széchenyi előde Kazinczy volt”¹
(Kemény Zsigmond)

„Valóban Nagyságodnak s méltó barátjának Wesselényinek igaza van, midőn a nemzetiséget nem nézik egynek a fennállóval, a szokottal. Muftit és Jancsárt illet ez a gondolkodás, hogy nekünk nem hasonlítani kell másokhoz, hanem különbözni, és ezért a jótól is idegenkedni. A mi jó, a mi hasznos, az magyar is egyszersmind, s az olyat jobb másoktól általvenni s magyarrá csinálni, mint másokban csudálni, másoktól irigyleni“ -- köszöni meg Kazinczy Ferenc a *Hitel* elküldését Széchenyi Istvánnak.² Csak csodálattal adózhatunk az életének hetedik évtizedét taposó széphalmi alkotó gondolkodási frissességének, szellemi nyitottságának. S bár alig titkolt sznobizmusa aligha engedte volna meg számára, hogy egy nagy tekintélyű történelmi–grófi család sarjának művéről erőteljesebb bíráló megjegyzést tegyen, mégis feltűnő, hogy egy romantikusan szenvedélyes vonalvezetésű,³ az intellektuális problémafelvetést közvetlenül gazdasági antinómiákhoz és anomáliákhoz kapcsoló, provokatívan őszinte és szellemi önarcképpel is szolgáló, azaz a személyiséget értekezésben éppen nem rejtő, hanem szüntelenül manifesztáló könyvet⁴ ily értéssel és beleérzéssel olvasson; megragadja benne azt, ami minden bizonnyal Széchenyi életművének vezérmotívuma: „másoktól általvenni és magyarrá csinálni“ – eleve elutasítva az epigon gesztust, a teremtő erejű befogadásra helyezve a hangsúlyt. S még inkább figyelemre méltó: mennyire egybelátja Kazinczy

¹ KEMÉNY Zsigmond: Széchenyi István. In: Sorsok és vonzások. Budapest 1970. 248.

² KAZINCZY Ferenc Levelezése XXI. 316.

³ A *Hitel* „sokszáлу tárgyalásmód”-járól részletesebben vö. GERGELY Andras: Széchenyi eszmerendszerének kialakulása. Bp. 1972. 89–10

⁴ A *Hitel*t az alábbi kiadásban olvastam: Gr. SZÉCHENYI István: *Hitel* [...] Szerk. és bev.: ifj. IVÁNYI GRÜNVALD Béla. Bp. 1930. Ugyancbben a kötetben találhatók az adatok a mű fogadtatásáról is

Ferenc a maga szókinszét a Széchenyiével, a „nemzetiség“ fogalmáról leválasztva olyan jellemzőket, mint a „fennálló“ vagy a „szokott“. Főleg ez utóbbi kerül hangsúlyos helyzetbe, mondatzáróként, poénként csattan, felidézve Kazinczy epigrammáját: „Berki szokottat imád...“⁵ Ha a *Hitel*-be belelapozunk, kitetszenek azok a passzusok, melyekre Kazinczy utalni látszik, és amelyekben saját – egykori – törekvéseinek méltóan hangzatos, kiteljesítő igényű folytatását véli fölfedezni.

„Ami magyar, mivel magyar, még nem helyes, hanem helyes és helytelen lehet; s a külföldi nem megvetendő, mert külföldi, hanem megvetendő és elfogadható is lehet...“

Akit a sokaság kedvel, lőrét árul, ironizál Kazinczy. És Széchenyi?

„A sokasággal [...] úgy boldogul az ember, ha mindenét dicséri s csudálja [...] Hány falusi lakos emelne minket egekbe, ha szállásokra azon elhatározott feltétellel mennénk, hogy általjában mindent, ami övék vagy ami magyar, dicsérni, s mindent, ami másé vagy külföldi, kivétel nélkül gyalázni akarnánk.“

A külföldieskedés vádjával, a német és általában külföldi irodalmak, ízlésformák utánzásával megbélyegzett Kazinczy Ferenc azonosult Széchenyi helyzetábrázolásával:

„Minden jobbítás és előmenetel ellen sokan legkisebb *önismeret* nélkül így kelnek ki: »A nemzetiséget nem kell rontani, mi magyarok vagyunk, ne utánozzuk a franciát, angolt, németet.«“

(Kemény Zsigmond összefüggést lát Széchenyi egész tevékenysége és a Kazinczy Ferenc szerzette epigramma sugallata között: „Rontott, mert építeni akart Palladio...“)⁶

S a *Hitel Bérekasztése* már kifejezetten utal a nyelvvitákra, amelyek az 1820-as évekre anakronisztikussá váltak a romantikus nemzedék számára, s az új típusú mentalitás igényével egyben le is zárja a vitákat, programként pedig a Kazinczyhoz közel álló – nemes értelemben vett – haszon- és célszerűséget jelöli meg. Ekképpen:

„Kiki szeresse felebarátjában a hazafit s embert, s ne nézze, mi módon vet számot Istenével s mely úton igyekszik [a] mennek országát

⁵ Kazinczy Ferenc műveit az alábbi két kiadásban olvastam: KAZINCZY Ferenc: Összes Kötteményei I-II. S.a.r. és jegyz.: ABAFI Lajos. Bp. 1879.; Uő.: Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. S.a.r. és jegyz.: SZAUDER Mária. Bp. 1979. I.

⁶ KEMÉNY: i.m. 167.

elérni, ne kárhoztassa bajtársát, [...] mert teszem némelykor *e-t* ír *ő*, vagy *j-t* *y*, vagy *búl-t*, *rúl-t* *ból*, *ról* helyett s.a.t.; [...] valóságosan használás s ne fénylés élessze lelkét, s az tiszta legyen minden irigységtil.“

Széchenyi ugyan nem említi a *Hitel*-ben Kazinczy nevét, ám félreérthetetlen célzása a nyelvújítási küzdelmekre, az *ipszilonostáknak* és a *jot-tistáknak* az 1820-as évekre vígjátékivá vált vitájára,⁷ a tájnyelvi sajátosságok „magas irodalmi“ minősítésére jelzi, hogy lezártnak tekinti azt a korszakot, amelyet a Csetri Lajos által „kazinczyánus“-nak⁸ nevezett irodalomtörténeti gondolkodás Kazinczy Ferenc korának nevezett el. S az a tény, hogy Széchenyi a nyelvi–nyelvészeti összecsapásokat a türelmetlenség elítélendő reprezentásainak magatartásával veti egybe, visszamenőleg (is) kétségbe látszik vonni az 1810-es évek irodalmi életét megosztó csatározásoknak feltétlen szükséges voltát. S hogy Kazinczy mégis, ennek a nyilvánvaló szándéknak–üzenetnek ellenére is lelkesen fogadta a *Hitel-t*, annak *hitelét* az kölcsönzi, hogy ő volt az, aki *Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél* című esszéjében⁹ a „szinkretista“ szemléletet körvonalazta, mint a nyelvről alkotott nézet leghelyesebbnek tetsző módját. S ha az esszé megírását sokan igényelték is Kazinczytól, és ha teljesen őszinte akart volna lenni, akkor elismerte volna, hogy nyelvújítása, stílusújítása nem aratott *teljes* diadalt, viszont megteremtette az irodalommal és a nyelvvél való, közvéleményre ható foglalkozás lehetőségét (nem ez volt az egyetlen lehetőség, de mindenképpen a véleménycsere lehetősége volt), tehát ha Kazinczy önkritikusan tekintett volna vissza az előző két évtized munkálkodásaira, a *Hitel betűit* olvasva aligha fogadhatta megnyugvással Széchenyi gondolatait. De a *Hitel szellemében* ráismerhetett a maga úttörő kezdeményezéseinek továbbgondolására.

Kitérőképpen itt jegyzem meg, hogy Széchenyi feltehetőleg megbízható ismeretekkel rendelkezhetett Kazinczy Ferenc tevékenységére vonat-

⁷ Vörösmarty Mihály egyetemistaként ismerkedett meg (Czinke Ferenc előadásain) a magyar helyesírási kérdésekkel. Egyfelvonásos tréfáját: az *Ypsilon-háborút*-t 1821-ben fejezte be.

⁸ CSETRI Lajos: *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korában*. Bp. 1990. 362. (.kazinczyánus irodalomtörténet-írásunk hagyományosan túlértékelte Kazinczy szerepét és modernségét.). Uő: *Kazinczy és Döbrentei. Irodalomtörténet* 1981. 767-775.

⁹ KAZINCZY 1979. I. 813-834.

kozólag. Kis János egy előterjesztésében Kazinczyt ajánlotta a Magyar Tudós Társaság „szekretárius“-i tiszteré, mint erre a posztra legérdemesebbet. Kis véleményében nem hallgatta el, hogy „nem kevesen vannak, kik nyelvbéli merészebb újításaiban megbotránkoztak“, de senki sem tagadhatja Kazinczy Ferenc érdemeit a magyar irodalom alakulásában, egy hajlékony irodalmi nyelvért tett fáradozásai vitán fölüliek.¹⁰ Széchenyi második, kevéssé jó szándékú informátora Döbrentei Gábor lehetett, aki végül is megkapta a Kis által Kazinczynak szánt tiszteletet. A Kazinczy–Döbrentei viszony még az 1820-as esztendők vége felé sem volt feszültségektől mentes, „te engem úgy hurcolgatsz, mint nyelvtörőt...“¹¹ – veti Kazinczy Döbrentei szemére 1829 áprilisában. Ki tudja, miről és milyen indulattal tájékoztathatta Döbrentei ez ügyben Széchenyit?

Igy tehát a nyelvbéli viták elítélése Széchenyi részéről egy új korszak kezdetének sürgetése, mikor is a marginális kérdésektől a lényegig fog fordulni a figyelem, és a lezárt problémákat senki nem feszegeti többé.

A *Hitel* betűi az intoleranciától való elhatárolódással az általában merevebb álláspontot teszik kétségessé, s a *Tövises és virágok* epigrammatikusa akár magára is ismerhetett volna. Amik azonban a magyar világhoz való viszonyt illetik, ott Kazinczy minden bizonnyal teljes megnyugvással fogadhatta a *Hitel* magyarság és európaiság kapcsolatát ő is hasonlóképpen látta, mint ahogy teremtő–alapító szándékainak igazolását fedezhette föl a *Hitel*ben. Kemény Zsigmond utal arra, hogy Széchenyi műve valójában a magyar irodalom egy korábbi korszakában alapozódott meg, és ezen a téren Kazinczyról sem feledkezhetünk meg, ha Széchenyi elődeit keressük.

„S ha úttörői valának Széchenyinek, azokat ama szegény és nyomorral küzdő férfiakban kell keresni, kik szintén hitték, hogy a magyar nyelv nem »volt«, de »lesz«, kik lemondva az élvezet örömeiről az eszmék örömeit keresték, és teremtettek irodalmat közönség nélkül, harcoltak a neologizmusért majdnem csak magok által kölcsönösen olvastatva, és midőn már lőn közönség, mely az írói fáradozásokat méltányolni kezdé, az

¹⁰ Gróf SZÉCHENYI Istvan Naplói III (1826–1830). Szerk. és bev. VISZÓLA Gyula. Bp. 1932. 672.

¹¹ A Kazinczy–Döbrentei-viszonyt (18) újraértelmezte CSÉRFI a 8. sz. jegyzetben (111–112) 294–295.

elismertetés e bátor kezdeményezőknek többnyire csak emlékeiket jutalmazhatta.

Kétségkívül a nyelvújítók voltak a politikai újítókknak előkészítői.

Ők termékenyítették meg, ők tették hajlékonnyá s az új eszmék földolgozására alkalmassá a szellemet.

A győzedelmeskedő neologizmus magával hozta szükségét és diadalát az állami és társadalmi reformoknak.

Széchenyi előde Kazinczy volt.¹²

Kemény Zsigmond másutt még szemléletesebben demonstrálja, miként gondolja nyelvújítás és politikai változás összefüggését, új szavak–fogalmak, valamint új eszmék egymást kölcsönösen feltételező „forradalmát“. Másképpen fogalmazva: az előkészület az új terminológiára és az új terminológia elterjedése, népszerűsödése miképpen jelzése a korszakváltás igényének? Ebből a szempontból Kazinczy Ferenc valóban előde Széchenyinek, Kazinczy Ferenc bölcs belátásáról tanúskodik merészen szubjektív, önmagára vonatkoztatott *Hitel*-olvasata. Előbb azonban idézzük föl, mit írt Kemény Zsigmond 1848/49 tanulságait a mérlegre téve, a nyelvfejlődés történeti távlatába állítva az általa megélt közeli múltat:

„Mindenütt, ha nagy forradalom indíttatik a nyelv ellen, az a társadalomnak az új eszmék és új szükségek iránti fogékonyságot jeleli ki. Mindenütt, hol a neologizmus győz, az új szavak, szókötések és nyelvszabályok által annyi eszme oltatik a társadalomban, – a harc közti pedig, mely a nyelvújításért folyt, annyi gyarapodást nyer a közszellem, annyi erélyt és éberséget az ítéset, annyi vizsgálódási hajlamot az irodalom, hogy nem sok idő múlva az egész társadalom fogalmai, kívánatai és világnézeti gyökeres reform felé sietnek, s viszont kevés évek múlva, a társadalom átalakulásának ügyfolyama, az állami formák és jogszerkezet átalakulását nélkülözhetetlenül előidézi.¹³

Kemény tehát Kazinczy(ék) „nyelvújítása“ („neologizmusa“, hogy Kemény fogalmainál maradjunk) és a társadalmi, valamint állami szerkezet változása között közvetlen megfelelést tételez, a megteremtett új kifejezéseknek mintegy forradalmasító funkciót tulajdonítva. A történetírás, a kelet-közép-európai nemzetté válások folyamatán töprengve, szintén felté-

¹² Vö. az 1.sz. jegyzetben i m. 247-248.

¹³ Uő: Még egy szó a forradalom után. In: Összes Művei XII. Közzéteszi GYULAI Pál. Bp. 1908. 227.

telez egy nyelvi fázist, sőt, a „nemzeti ébredés“ korszaka első szakaszának mintegy „nyelvi jellegű“ megkülönböztető vonását emeli ki.¹⁴ A nyelv ilyen módon nemzetiséget meghatározó tényező, a latin (terminológia) elhagyása kilépésnek tetszik az univerzális nyelvfelfogásból az egyedi (anya-nyelvi) nyelvhasználat felé, illetőleg a közösségi tudat adekvátnak minősített kifejezése felé. A latin, a szlaveno-szerb, a bibliai cseh, az óegyházi szláv: mindenekelőtt egy régebbi periódus az egyházhoz és a vallási képzetekhez-világképhez kapcsolódás nyelve, az irodalomcentrikus felfogás (amely nem annyira a tudós grammatikusnak, mint inkább a poétának igényli a nyelv-meghatározás szerepét) a vallási helyébe a költői képzeteket helyezi, az allegorizálásnak mű és közönség egységét biztosító egyeduralmát szünteti meg; az új költői tartalmak egy eltérő módon értelmezett (és a későbbiek folyamán nemzetivé színeződő) mitológiával dúsnak föl. Ilyeténképpen Kazinczy Ferenc *Prometheus*-tolmacsolása nemcsak egy Shaftesburytól Goetheig ívelő szimbólum magyar nyelvi realizálásával hoz újat, hanem azáltal is, hogy a teremtés képességével felruházott költő megszólalásához keresi és jórészt leli meg a szókincset.¹⁵ Kazinczy *Bácsmegyey*-je nemcsak azért lett népszerű, mert az 1780-as évek magyar elégedetlen és türelmetlen ifjainak korélményéhez adaptált egy divatos tematikájú német regényt, hanem azáltal (is), hogy az érzelmi magárahagyatottság ígéire hozott sok példát, továbbá a hétköznapi élet (jogi nyelv, társasági érintkezés, levélforma stb.) nyelvben rögződni készülő és ekkor még konvencióvá nem merevedett fordulatait teremtette meg.¹⁶

Általában a megszólalás mikéntje és egy tágabb értelemben vett mentalitás egymásra vonatkoztatását végezte el értékezéseiben Kemény Zsigmond, számunkra pedig lehetővé tette, hogy értelmezzük Kazinczy Ferenc Széchenyi-olvasatát (ezen belül a *Hitel* kazinczys befogadását). Ugyanis az 1831-re datált és töredékben maradt *Gróf Széchenyi István-hoz* címmel közreadott poétai episztola, jóllehet manírja szerint akár horatiusinak is lehetne minősíteni, szokatlan módon (?) alig titkoltan számadás értékű és jellegű, önéletrajzi-polemikus hevületű, mintha előre igazol-

¹⁴ NIEDERHAUSER Emil: A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában. Bp. 1977.

¹⁵ Erről másutt részletesebben írtam: A neoklasszicista fordulat. In: Utak és tévutak Kelet-Közép-Európa irodalmaiban. Bp. 1989. 89-113.

¹⁶ Vö. cikkemmel: Az „érzékeny“ Kazinczy Ferenc. ItK 1984. 150-162.

ni akarná Kemény Zsigmond álláspontját a Kazinczy–Széchenyi váltásról. Kazinczy személyessége és személyisége az episztola szeszélyes vonalvezetése révén nyilatkozik meg, a kutató fölfedezi Kazinczy prózai leveleinek és ennek az episztolának megfeleléseit, a Kazinczy–életrajz adatainak felbukkanását a költői műben. Mégis, mindez a följebb jelölt váltás perspektívájából a költőnek mint historikusnak és reflexióval jellemezhető egyéniségnek távolságtartó–mérlegelő–ítélkező gesztusait segít érvényre juttatni. A váltás érzékeltetése Széchenyi és Kazinczy pályájának felváltva történő megvilágításával lesz szemlélhetővé, s talán jelzés értékű, hogy a két pálya karakterizálásakor a szókincsben, a fogalmi készletben is (vagy elsősorban ott?) tapinthatók ki a megfelelések: „rosz löpecér – nyelvpecér“; „sok útazásid Hideggé tették szívedet hazádhoz¹⁷ – a Külföld szerelme vétkes útra indít“; „A Neptun magzatjainak farkokat Elcsapkodtatván hóhérló kezekkel – És rontom a szép nyelvet, szabdalom Szavainknak farkokat...“; az episztola egy-két helyén a két pálya egybelátásától sem riad vissza Kazinczy: „És ültetnének téged is számárra, És tiltánának-el csak téged is.“

Másutt pedig mintha kifejezetten a *Hitel* szavait parafráználá Kazinczy, ekképpen demonstrálván: nyelvi és általánosabb „nemzeti“ újítás voltaképpen azonos folyamatnak egymást követő két szakasza. A *Hitel* előszavából idézek: „az okos ember nem néz annyira háta mögé, mint inkább maga elibe s elveszett kincse siratása helyett inkább azt tekinti s vizsgálja, mit menthetett meg“. Kazinczy felbontja Széchenyi mondatát, mintegy értelmezi, „átstrukturálja“ – és jambusokba tördeli. Előbb a haladni készülők seregszemléjét végzi el: „Úgy hitte minden, jó ösvényen ő jár“; hogy Széchenyi gondolatát előlegezze: „Amaz, viszont, hogy hátra kell haladni, Előre nem...“ Majd megbélyegezni akarván a hátra tekintést, a visszamaradást és bezárkózást hirdetőket: „Egy harmadik hosszúra nyúlt szakállal, Hogy Ázsiánk boldog tája gyűjt Szép csillagot pályánkra...“ Végezetül az „elveszett kincs“ képzete helyett az elmaradókról alkotandó kép szemlélteti a jelent: „Még hallik olykor egy-két kullogó Neheztelése. S azt csudáljuk-e, Hogy sánta kullog a sereg megett?“

Amit Széchenyi a külföldi államok politikai tapasztalatából merített, az az ellenzeki álláspont tiszteletben tartása, az egészségesebb nemzeti létben a massza elismerése. Az „ellenzés“ a haladás záloga – állítja a *Hitel*

¹⁷ A *Hitel*ben így szól Széchenyi: „Nevetsegesse teszi hazáját – ezt is fogja néhány pengetni – mert nemely rajzjában tulajden rutalmokra fognak ismerni.“

szerzője, s nem lenne, nem lehetne magyar írók kezdeményeinek folytatója, ha nem élne a fény-sötétség szimbólumaival, amelyek nem kizárólag a felvilágosodásból táplálkozó racionalitás és a felvilágosodás ellenében harcba szálló „vakbuzgóság“ szinonimái, hanem a romantika jegyében formálódó nemzeti mitológiáknak is archetipikus érvényű képzetei (Vörösmartynál is, szlovák költőknél is). Íme, Széchenyi szava: „Sokan az ellenzéstől úgy félnek, mint a segítségtől; az pedig éppen olyan szükséges az igazság tökéletesebb kifejlődésére, mint ez a nap sugárinak szembetűnőbb tételére.“ Kazinczy tevékenységének éppen azt a mozzanatát látja Széchenyi tapasztalatával igazoltnak, amelyért pedig olykor még leghívebb hívei is korholták: hogy ti. fölöslegesen szít viszályt írók között, bírálataival sért, meg- semmisíteni törekszik ahelyett, hogy tapintatosabb ismertetésekben fejtené ki (ellenkező) álláspontját. A „si vis pacem, para bellum“ igazságát bizonygatja, s akképpen rekonstruálja az 1800-as, 1810-es esztendőök penna- csatáit, mintha tudatosan eltervezett és kivitelezett írói-újítói elhatározásról lett volna szó:

*Én láttam a zavart, s láttam, hogy az
Rendén vagyon; úgy volt az mindenütt,
Míg a nyelv hívei, írók s olvasók,
Egymást korholván, összeszerkezének;
S a versenygöket nem békére vontam,
Hanem hevesebb és még makacsabb vitára.
Ki nyugtot óhajt, harcra kél. Kivivánk
A szép tusát s most béke boldogít.*

Minthogy arról szólok, miként olvasta Kazinczy Széchenyit, nem időzöm azzal, hogy szembesítsem Kazinczynak például a *Mondolatról* alkotott egykori véleményét (célzás ebben az episztolában is olvasható) az idézett passzusok öntudatos és nagyvonalúnak szánt gesztusaival, vagy *Füredi Vida* (Kisfaludy Sándor) *Tudományos Gyűjtemény*beli megnyilatkozásával kapcsolatos kortársi leveleit avval a tétellel, hogy „egymást korholánk“, és nem utolsósorban a hajdani irodalmi élet jól működő mechanizmusának leírását (írók és olvasók *összeszerkezését*) számtalan panaszával az olvasók és az előfizetők hiányáról. Kazinczy rekonstrukciója a Széchenyi-olvasás fényében alakul, nem a részletekben mutatkozó „filológiai“ pontosság, hanem a folyamatszerűség és a kontinuitás felmutatá-

sának szándeka vezérli. A végeredmény minősíti a kezdeményezést, a magasabb szinten folytatódó törekvés emeli meg a kezdet próbálkozásait.

Minthogy Kazinczy Ferenc episztolája töredékben maradt, hitelt érdemlő fejtegetés nem adható a költői levél felépítéséről; pusztán annyi rögzíthető, hogy az ódai-emelkedett hangon kezdődő vers hamar átcsap egy oldottabb-dévajabb előadásba, és csak néhány sor erejéig tér vissza a magasabb tónusba. Rendszerint akkor, ha Széchenyi Istvánt szólítja meg; s így mégis elvasztja egymástól (a hangnem segítségével) a címzetre és a kifejezetten önmagára vonatkoztatható részeket. Ugyanakkor ez az eszköz az azonosulás-azonosítás céljába is szegődtehető. Hiszen a kontraszt csupán az eltérő körülményeket és lehetőségeket emeli ki – a célok azonosága sosem válik kétségessé. Széchenyivel a „fény“-t hozza kapcsolatba, a kebel „szent érzet“-ét, a „nagy lelke“-t, míg önmagát a „homály fia“-nak nevezi; Széchenyi „sok utazási“-ról szólván Kazinczy európai körképet vázol föl, a maga „vétkes útja“ szűkebb körű (földrajzilag), hiszen a nyelven és az irodalmon belül marad. Am akár az Európát bebarangoló Széchenyi, akár a magyar nyelven nyelvben munkálkodó Kazinczy egyformán a „régit új formába“ fűzi össze, nevezetesen a külföldi régít, azt, ami ott már bevált, itthon újjáteremtik. S mintha a *Hitel*-ben el sem hangzott volna, Kazinczy messze nem érzi teljesen befejezettnek a küzdelmet, az episztola éppen ott szakad félbe, ahol azoknak válaszolna, akik a jelenben változatlanul nyelvrontással vádolják. Ezt (említett „szinkretista“ cikke után több mint egy évtizeddel) azért hozhatja ismét elő, mivel valóban itt-ott folbukkantak Kazinczy ellenes hangok, és még inkább azért, mert Széchenyi törekvéseiben és az ezeket a törekvéseket karhozható veledésekben a régi vadaskodók hangját veli fölismerni. Ismét elmondhatjuk a nagy ívű Széchenyi-pálya eddigi szakaszát Kazinczy saját pályája emlékezeteként olvassa „most beke boldogit“ – állította néhány sorral följebb, hogy aztan a „kullgok neheztelese“-t is megidezze. Ez a szeszelyes előadás az episztolának általában sajátja. Kazinczy különösen szívesen el vele, helyenként az elobeszéd „termeszetesseg“-éhez közelíti, kérdésekkel, megszólításokkal, gunyos közbevetéssel tarkítván a *Hitel*-t olvasó beszámolóját. Ezen a helyen megint utalok arra, hogy a *Gróf Széchenyi Istvánhoz* című episztolat megelőzte egyfelől a *Hitel* elolvasása, másfelől a levelezotársak megannyi értesítése Széchenyi István tevékenységéről. S ahogy Kazinczy pályája emlékezetet 2387 napos fogsága emléket szövege. olvasmánya formálta Széchenyi-elmenyet maga

szintén szöveggént fogta föl, hiszen a lóverseny meghonosítását, a külföldi példa átvételét, a maradiság és a bezárkózás ostorozását a maga nyelv(újító)i–stílusújítói küzdelme szerves folytatásaként, kiteljesítéseként, igazolásaként tekintette. Erősítette az íróban a tudatot, hogy a „nemes gróf“ maga is irodalmi formát választott, mívesen megalkotott értekezést, amelyben nem egy hivatkozás jelzi a (magyar) irodalom és a politika, a gazdaság összefüggését.¹⁸ S ha Kazinczytól nem választ is verssort, szakaszt Széchenyi mondandója végigfuttatására, Kazinczy mindenesetre abban a gesztusban, hogy a szerzőtől megkapta a *Hitek* meg abban, amiképpen irodalmi elemekkel színeződött át Széchenyi műve, jelzést látott: az általa hirdetett kultúrafelfogás szövegben való megjelenését. Ez a szöveg nem más, mint az ő, ti. Kazinczy egykori szövegének továbbgondolása, a „rosz lópecér“ előbb „rosz nyelvpecér volt“; s a Széchenyi elküldte könyv, miként a sokrétű munkásság „nagy lecke nékem, mert a nyelvpecér Régóta zaklat engem is“ – és itt rendkívüli hangsúlyt kap ez az ártatlan kötőszó. Okfejtésről van szó (*mert*-tel kezdődik az indoklás), amely a lófuttatást honosító Széchenyiben a lópecérré vált nyelvpecér ellenfelét fedezi föl, így az „is“ kétséget kizáróvá teszi a följebb már említett azonosulási–azonosítási gesztust. S ha Széchenyi útja – láttuk – földrajzilag tágabb vidékekre vezet, Kazinczyé viszont az európai irodalmak szellemileg tág mezőit veszi célba. Az episztolában Széchenyi és Kazinczy munkája egymásnak megfeleltethető, ezért egyetlen szövegben megjeleníthető.

Így foglalható bele Kazinczy pályájába a Széchenyié, de a Széchenyiébe is a Kazinczyé, minthogy mindkettő egyetlen (kulturális) szöveget alkot. Ha úgy tetszik, az episztola: Széchenyi István apológiája, ezáltal Kazinczy Ferencé is. Széchenyi tetteit Kazinczyéi igazolják, Kazinczyéit a Széchenyiéi. Annál is inkább, mivel az episztola egy – igen lényeges – motívuma már egy korábbi költői levélben föllelhető. Az természetesnek tetszik, hogy Széchenyit méltatva a lófuttatás körül végzett tevékenység fontos helyet foglal el. Csakhogy az 1809-es *Báró Wesselényi Miklóshoz. Miklós fiához* címzett episztolában szintén szó esik a „lovakrúl“, a klasszicizáló költői levélben a „gynaeceum csöndes rejtekeiből“ kiszökő gyermekifjában a költő a későbbi nagy tettek ígéretét pillantja meg.¹⁹ S

¹⁸ Összefoglaló jelleggel: HORVÁTH Károly: Széchenyi és a magyar romantika. ItK 1961. 1–18.

¹⁹ Kazinczy Wesselényi Miklósnak a (zsibói) ménessel kapcsolatos. 1819-es gondo-

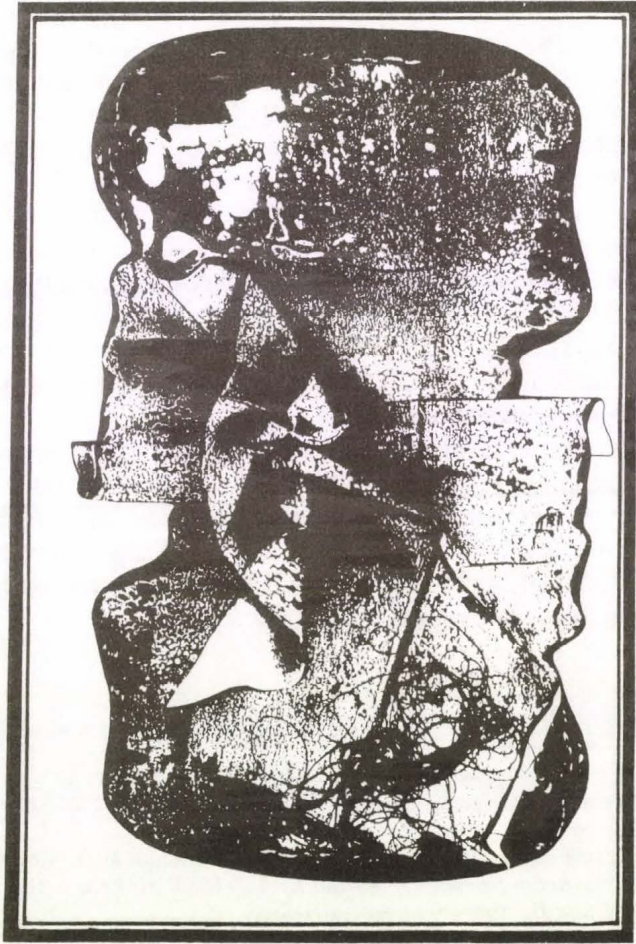
amikor megköszöni Széchenyinek a *Hitel* megküldését, Wesselényit is emlegeti, aki szintén főszereplője volt egy költői levélnek. Költői múlt és jelen, mitologizáló előadás és oldottabb–szeszélyesebb vonalvezetés: eképpen találkozunk 1809 és 1831, Horatius polémikus megidézése (De a házáért nem csak *veszni szép, Szép élni is örte...*), a nyelvújítás a *Mon-dolat* emlékével, egyszóval a XIX. század első három évtizedének nyelv- és irodalomtörténete. Érzékelhető (a két episztolát egybevetve) a váltás is, az ígéret és a beteljesülés ritmusában nemcsak követik egymást az évtizedek, hanem előre- és visszautalnak egymásra.

Ha a Wesselényi-episztola a „dicső atyá“-ról is megemlékezett, majd a „nagy házak magzati“-ról szólt, a Széchenyi-episztola már bevezető sorokban idézi a „nagy“ atyát, hogy aztán mindkét episztola az atyáknál is nagyobbra nőtt fiúnak szentelje hódoló sorait. A Wesselényi-episztolában éppen a mitologizáló allegóriák miatt vonul háttérbe a költő, a Széchenyi-episztolában azonban a költői öntudat kerül az előtérbe, a (költői) teremtő aktus bizonyossága hatja át a levelet.

Kemény Zsigmond (ki Wesselényinek és Széchenyinek is ifjabb kortársa, majd méltatója volt) úgy érzékelte, hogy Széchenyi (és a reformkor) Kazinczy(ék) előkészítő tevékenységéből is kinőtt, és ezzel a gondolat hitelesítette Kazinczy Ferenc merésznek ható Széchenyi-episztoláját. Hogy töredék maradt, semmiképpen sem a Kazinczy-életmű befejezetlenségére, inkább folytathatóságára, nyitottságára utal.²⁰

latait a Felső Magyar-Országai Minerva 1829-es évfolyamában ismertette. Egyébként is tudjuk, főleg a levelezés alapján, hogy Kazinczy érdeklődött a lótenyésztés iránt.

²⁰ A témakörbe vágó szakirodalom megtalálható a BUSA Margit által összeállított bibliográfiákban: *Kazinczy Ferenc bibliográfia I. 1775-1980.* Miskolc 1981.; *Kazinczy Ferenc bibliográfia II. 1980-1990.* Sátoraljaújhely 1994. *Kazinczy Ferenc bibliográfia 1991-1992.* In: *Széphalom 5.* A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, Sátoraljaújhely 1993. 193-200. - Egyetlen tanulmányt emelek ki ezen a helyen a szakirodalomból: SZIGETHI Gábor: Kazinczy és Széchenyi (Széchenyi és Kazinczy) c. írását: It 1981. 793-803. Szigethi is idézi, bár nem teljesen egyetértőleg, Kemény Zsigmondot, hivatkozik Kis János véleményére Kazinczy akadémiai tikárságáról, utal Döbrentei szerepére, de fejtegetése egészen más irányba tart, mint az enyém. Szerinte Kazinczy episztolájában „megféleljkedik Széchenyiről. Magáról ír: bántották, gúnyolták...” stb. Módszerem is eltér a Szigethitől, így konklúzióm is különbözik az övétől.



Teller István grafikája

VÁCZY JÁNOS:

**Köz- és irodalmi állapotaink
a XIX. század két első évtizedében
(2)**

III.

Kazinczy politikai felfogásában Vay József után igazodik. — A király és nemzet jogainak közössége. — Kazinczy conservativismusa; hazaszeretete. — Berzeviczy Gergely felfogása ellen; hite a nemzet jövőjében. — A magyar nemzetiség csekély ereje. — A nemzeti öltözet. — Idegen szellemű nevelés. — A magyar nyelv közhasználatára évről-évre gyarapszik; némely vármegye kívánsága. — A hivatalos latin nyelv kifejezéseinek magyarítása. — Pest vármegye indítja meg a mozgalmat. — Egyesek segíteni töreksznek a hivatalos műszók magyarításában; Révai szerepe. — Verseghy ellenkező véleménye. — A magyar nyelv közhasználatára Erdélyben, Magyarországon. — Biztató jelenségek.

Kazinczy politikai felfogásában nagyrészt Vay József után igazodik. Őt tartja a hazafias érzelmű követek fejének, aki éles látásával, logikus gondolkodásával, az ellentétek tapintatos kiegyeztetésével a legnagyobb szerepet játssza a XIX. század elején tartott országgyűléseken. Mint szónokot többen fölülmúlják; de az ország törvényeinek és szokásainak beható ismeretében, a bizonyítékok láncolatának szigorú rendjében senki sem. Az alkotmány és nemzetiség tántoríthatatlan híve, a nemzeti önállóság elszánt harcosa, de hűséges királypárti. Az országgyűlés sarkalatos jogainak minden körülmények közt éber őre, komoly tárgyalásainak féltékeny ügyelője. A külpolitikai események szövevényes kapcsolatát alig érti valaki jobban mint ő, s követtársait is arra szoktatja, hogy ítéleteiket, határozataikat a külpolitika okos mérlegelése szerint irányozzák, ne pedig a kormány követeléseinek szerint. Emiatt némelyek az ő felfogását majdnem felségsértésnek találták, s benne látták a korlátlan királyi hatalom erősítésének egyik fő akadályát. De a tekintélye előtt még ellenfelei is meghajoltak. Kazinczy szívvel-lélekkel osztozik felfogásában, csakhogy ő a királyi jogok sértetlen fenntartását kívánja, de e tekintetben könnyen érthetőleg nagy változáson esik át. Volt idő — mint mondja —, midőn a köztársaság eszméiért lelkesült, bár az eszmék valószínűsége soha eszébe sem jutott. Szerinte csak az egészséges állam valószínűsítheti meg ez eszméket, de a mienk nem az, mint Európának egyetlen állama sem az az újabb korban.

Tulajdonképp csak az angyalok serege tudná azokat megvalósítani, vagy a meg nem romlott s meg sem is rontható ember. A mostani Európa kicsiny e nagy és felséges eszmék számára. Fogságától kezdve azonban szívből monarchikus érzelmű, s osztozik abban az „istentelen, hírhedt“ elvben, hogy a fejedelemnek szabad a maga népét, ha annak jólléte kívánja, megcsalnia, mint ahogy az orvosnak is szabad a beteget rászednie, ha egészségre parancsolja.²¹

Ebből következik Kazinczy politikai gondolkozásának sarkpontja, hogy monarchiában a nemzet boldogsága egyszersmind a fejedelemnek is boldogsága. A kettő közt felbonthatatlan szent kapcsolat van, amelyet egyiknek sem szabad lazítania, de amelynek erősítése érdekében az eszes hazafinak minden áldozatra készen kell lennie. Csak addig tarthat bátorságunk, míg az ország s fejedelem közti békés egyértést ápoljuk; amíg szilárd meggyőződéssel valljuk, hogy egymásra vagyunk utalva s egymás jólléteért kell minden erőnkkel küzdeni. „Szörnyű szerencsétlensége az Hazánknek – írja –, hogy a' Királyi méltóság és a' Nép, melly elválaszthatatlanul *egy*, elválasztatik 's diametralis Antagonismusba hozattatik.“ Csak „az a' nép boldog, a' melly szereti Fejedelmét és a' melly szeretve érzi magát Fejedelmétől.“ Átkozott hazafi az, ki nem egyaránt híve az egyiknek is, másiknak is. A mi sajátságos politikai szerkezetünk sem kerüli el figyelmét, s az ország jóllétét a király és monarchia boldogsága nélkül képzelni sem tudja. Hazafisága s a király iránti hűsége a legteljesebb összhangban van. De ha a szükség parancsolja, mind a király, mind a nemzet külön jogait védelmébe veszi. Midőn az 1807. országgyűlésén a felségjogok megosztása mellett kardoskodnak, s még oly higgadt s éles látású politikus is, mint Vay József és Cserey Miklós, kétségbe vonja a király abbeli jogát, hogy maga izenhessen háborút s köthessen békét: Kazinczy erős meggyőződéssel vitatja, hogy e jog egyedül a királyt illeti, ezt a nemzettel meg nem oszthatja. Másfelül azonban a nemzeti érdekeknek is hűséges ápolója, ha kell, a királlyal szemben is. Midőn az 1807. júliusi sárospataki egyházi gyűlésben azt tárgyalják, hogy a király kész telket adni a ref. iskoláknak, amit sokan örömmel fogadnak, Kazinczy fölkel és kijelenti, hogy „a' Királytól ez a' segedelem *nem kell*, mert *veszedelmes*.“ Valahányszor a király Magyarországot meglátogatja, s itt fényes fogadtatásra talál, Kazinczy nagy örömmel mondja el: mily jól esik neki, hogy nemzetünk

²¹ Wertheimer E. id. cikke u.o. 308-309.l. – *Kazinczy F. Lev.* VI.köt. 321.l. VIII.köt. 12.l.

hűsége oly őszintén nyilatkozik. De másfelül azt sem mulasztja el szóvá tenni, mennyire sajnosan érzi „a' nemzet jussainak elnyomtatását.“ Minden bajunk kútforrását abban keresi, hogy a király tanácsadói, szembe szállva az ész parancsával, nem memek nyílt őszinteséggel szólni s az idők követelményeinek engedni. „Én – írja – kis teremtés vagyok, de ha a' fejedelemmel szólhatnék, elég bátor volnék kimondani, hogy csak azt nézem hív jobbágyának 's jó hazafinak, a' ki azt óhajtja hogy tanuljunk, lássunk, 's szabadon ne csak gondolkozzunk, de szóljunk is.“ Csakhogy nálunk a tanulás és szabad szólás tiltva van s gyanúsna kiáltva, ki saját meggyőződését követi.²²

E nagy általános szempontokon kívül nem fürkészi a politikai élet titkosabb rugóit és szövevényesebb kapcsolatait. Ő maga kevésbé látja meg a kormányzás hibáit, s nyilvánosan kevészer veszi bírálat alá. Az államférfiúban jellemet és tudományt keres, meg előrelátást. Ez utóbbit éppen nem tapasztalja a bécsi államférfiakban, s innen származtatja a kettős monarchia nagy válságait. A nádort állandóan túlzó magasztalással halmozza el, s megdöbbenve emlegeti: mily nagy csapás éri a nemzetet, ha a király őt csakugyan megfosztja méltóságától. Tehetsége s nemzetünkhöz vonzó ragaszkodása iránt soha sem kételkedik, hanem attól fél, hogy az udvari ármány játéka s ravasz fondorlata keresztülhúzza számításait. Egyedül ő benne ismer föl előrelátást s ezért adózik neki nagy tisztelettel. Alig meri kimondani, mily sok rossz következményt szül a királynak a gonosz tanácsosokba helyezett bizalma, s mily haszon háramlanék abból nemzetünkre, ha a király „a' jobb fejek“ tanácsain járma, mi az uralkodónak kötelessége is volna. A napóleoni háborúk erőszakos átalakulásait is ebből a szempontból ítéli meg. Legsajnosabban érzi Poroszország megalázását, a németek veszedelmét, amelyet Isten büntetésének tart, mivel a porosz udvar a mi fejedelmünk ellen „áskálódott“. Elítéli az angolt, mely mindég önző érdekét szolgálja. Viszont lelkes örömmel fogadja Lengyelország visszaállításának hírért. A legválságosabb küzdelmek, a legkétségbeejtőbb megrázkódások közt sem alszik ki belőle a remény, hogy nemzetünk túléli a rettentő időket. Nem tagadható, hogy őt is meg-meglepi a kétség, aggodalmak kínozzák; de ügyekszik magán uralkodni és a legcsekélyebb jelenségből is reményt meríteni, mert a magyar, e „gyönyörű tulajdonságú 's vitéz nemzet“ el nem törülhető a föld színéről. Alkotmányának

²² U.o. V.köt. 94, 254, 332, 342, 354, 417.1. VI.köt. 302, 398.1. VII.köt. 75, 84, 292.1. IX.köt. 80, 163.1. X.köt. 129, 207-208.1. XI.köt. 74.1. XVII.köt. 33, 371.1.

oltalma alatt tovább kell élnie, boldogan, mint eddig, hisz a magyarnál „boldogabb halandóra nem nézett-le a' nap“. Marhának szülte azt a természet – úgymond –, aki minden ólat jönnek talál, ahol jóllakhatik. De a magyarnak van oka büszkélkednie a maga alkotmányával. Jó, nem jó: nem kérdi. Óhajtja, hogy örökké fennmaradjon. Átkot mond arra, kit valaha az az istentelen gondolat szállna meg, hogy atyáink alkotmányát, mely már annyi zivatart kiállt, felforgassa. Nem hibátlan ez, de jobbá tévése tőlünk függ. Sokat irigyelhetünk másoktól, de a magunkét nincs okunk nem szeretni. Némely változást mind a fejedelem, mind a haza jobb fejei óhajtának, de épp abban mutatkozik az államférfíúi belátás: meddig terjedhetnek e változások. Hogy őseink annyi viszontagságok között is meg tudták menteni hazánkat: alkotmányunk nagy ereje magyarázza. S ha a nemzet és király alkotmányunk védelme alatt együttes iparkodással áll ellen a további veszedelemnek, s a bölcsességnek arra a fokára léphetünk, hogy „az idegen jót követni nem tartjuk szégyennek“: bizonyosok lehetünk, hogy „a' mit atyáinktól vehénk, megerősítve fogjuk általadhatni gyermekinknek, és hogy az kiállhatja az idők' fenyegető ostromait.“²³

Igazságtalanság volna kételkedni Kazinczy szavában, midőn azt mondja, hogy „saját vesztével is örök állást óhajtott hazájának.“²⁴ Egyetlen szóval sem panaszkodik a rettentő háborúk által követelt áldozatok miatt. Töprengve kérdi: vajon a sors meghagy-e bennünket „boldog Constitutióink birtokában?“ S hozzáteszi, hogy ő nem fél az áldozatoktól, ha a nemzet szüksége kívánja. „Csak magyar maradhassak, mindent szívesen“, – ez az ő politikai gondolkodásának másik sarkpontja s egyszersmind a nemzetiségről alkotott felfogásának is iránymutatója. A magyar faj szeretete uralkodik egész valóján, mint a legnagyobb magyarén; ez az ő bálványja, ki előtt térdet-fejet hajt. „A' Nationalismus – írja – olly szent dolog, a' miről nem lehet szó. Szent az, mint a' Virtus és dicsőség' szeretete.“ Annyira hatalmában tartja őt magyar érzése, hogy voltaképp egész működését ennek a sugalmazásából magyarázhatjuk. Innen elszánt küzdelme minden ellen, ami az ő felfogása szerint árthat fajunk jövőjének. Innen a nemzet hibáinak sokszor kíméletlen kigúnyolása, haladásunk vélt vagy

²³ U.o. IV.köt. 422, 441, 497.1. V.köt. 342.1. IX.köt. 162, 219.1. X.köt. 113-114.1. XI.köt. 283.1. XIII.köt. 61.1. XVII.köt. 359-60.1. - Viszota Gy. *József nádor és az 1809. nemesi felkelés; Századok* 1909.évf. 640-41.1. - *Történelmi Tár* 1905.évf. 449, 451.1.

²⁴ *Pályám emlékezete* 369.1.

valódi akadályainak egészen az igazságtalanságig menő üldözése. Azt hiszi magáról, hogy ő a „dühösségig magyar“; azt hirdeti hazafi elvként, hogy az igazságnak mindenkor a haza felén kell állnia. Berzeviczy Gergely, a kor legkiválóbb magyar nemzetgazdája, a világkereskedelemtől szóló tanulmányában attól teszi függővé a kettős monarchia anyagi fejlődését, hogy tartományai miképp tudnak szoros egységbe olvadni egymással. E tartományok közé foglalja Magyarországot is, mely most még sokban különbözik a többi tartománytól; de – úgymond – az egyes részek különbözősége lassankint kiegyenlítődik, s idővel nagy egésszé olvad össze. Kazinczy borzadva olvassa Berzeviczynek e hideg vérrel, sőt mintegy óhajtva tett jóslatát. Világosan megmondja neki, hogy egy nemzet eltörlése (Auflösung) politikai gyilkosság, amelyre minden jólelkű ember irtózáttal gondol. A nemzet megmaradásának alapja éppen nemzetisége, amely Kazinczynak ezerszerre drágább, mint mindaz az arany, amelyet Berzeviczy – mint látszik – nemzetiségünknek az oly higgadtan jóslott elenyészése által akarna megvásárolni. Neki még a sírban sem lenne nyugalma, ha azt oly gyermeke vagy unokája látogatná, aki nyelvére s érzéseire nézve nem magyar, hanem német. Gr. Batthyány Vince (1772-1827) kamarai elnök osztozik Berzeviczy felfogásában, s ő is meg műve bírálója is „azt az átkozott óhajtást teszik, hogy Nemzetünk szűnjön-meg az a' Nemzet lenni, melly eddig volt“. Kazinczy a mély hazafi fájdalom hangján emlegeti e nemzetrontó törekvést, s idézi a római államférfiút, aki „szíve fájdalmában“ azt kiáltotta, hogy minél jobban tud valaki görögül, annál gonoszabb hazafi. Ugyanezt kell nekünk is kiáltanunk az efféle „magyar-németekre“ Hirdeti, hogy ahol az anyagi érdek s a nemzeti érzés ellentétbe jut, minden habozás nélkül ennek a pártjára kell állni. Berzeviczy a XVIII. század nemzetietlen világpolgárainak értelmében azt mondja, hogy a nemzetiség már valami egyoldalú tulajdonság, s hogy Magyarországon voltaképp nincs is nemzet. Nem hisz a magyarság jövőjében. Neki – mint Kazinczy írja – mindegy, akár magyar, akár német vagy inkább osztrák, csak aranya legyen. De amely nemzetben az ily gondolkozás gyökeredzik meg, ott előbb-utóbb kihál a törekvés minden nagy tetre.²⁵

²⁵ Berzeviczy G. id.m. 297.l. - *Kazinczy F. Lev.* V.köt. 342, 359.l. VI.köt. 180-181, 193, 220-27, 240-47, 321, 381.l. VII.köt. 192.l. IX.köt. 382, 388, 570-71.l. XV.köt. 175, 177.l. - *Kazinczy levelei Berzeviczy Gergelyhez.* 1800.febr.5. és 1810.júl.23-ról; amaz a M.N.Muz. kéziratárában, emez megjelent a *Magyarország* 1900.évf. 329.számában. - Gr. Batthyány Vince: *Reisen durch einen Theil Ungarns,*

Mondanunk sem kell, hogy a magyar nemzetiség erejére nézve nemcsak Berzeviczy Gergely él akkor oly roppant tévedésben. Sokan osztoznak felfogásában s Herder szomorú jóslatában. Berzsényi a végzet megmásíthatatlan rendelkezésének tekinti hazánk vesztét. Kölcsenynek semmi hite a nemzet jövőjében. Kis János minél inkább meg van győződve, hogy akármely nemzet is „az itt alatt elérhető legszebb boldogságban is tsak úgy részesülhet, ha anyai nyelve' segítségével formáltatik“: annál fájdalmasabban vallja be, hogy ő is „elenyészést kéntelenítettik jövendőlni Nemzetünknek és nyelvünknek.“ Kazinczy kacagásra méltónak mondja Herder jóslatát, magát Herdert meg hamis prófétának, s tántoríthatatlan hittel hirdeti, hogy a magyar nép és nyelv soha sem fog elenyészni, míg Európát philosophusi szellem igazgatja. Kéri Berzeviczyt: kiáltson *áment* és *ainsi soit ilt* azon könyörgésre, hogy a magyar nemzet és nyelv „perennáljon, 's a' virágzásnak minden részeiben a' fő polczra lépjen“. „Én – mondja – erős hittel hiszem, hogy előbb utóbb az meglészen.“ 1809-ben, midőn nemzetünk áldozó készsége oly elhatározó fontosságú a monarchia sorsára, némi engedékenységet tanúsít a kormány, s Kazinczy örömmel veszi észre, hogy a hazaszeretet immár nem tartozik a tiltott érzelmek közé. Az 1811-12. országgyűlés rendeit szintén e felfogás lelkesíti, azért viselik magukat „a nemzetiséghez illő módon.“

De a magyar nemzetiség, bár észrevehető erősödést nem mutat ez években, még nagy szálla a bécsi kormány, sőt a legtöbb magyar főúr szemében is. Ezért panaszkodik Virág Benedek, aki egy versében a régi magyarok „keménymarkú kezeit 's harcos fegyverét“ emlegeti, de e sorát Almásy Ignác alkancellár kitörli, hogy némelyek nem akarják, hogy nemzetünket a maga erejére s hatalmára emlékeztessük. Mikor Berzsényi költeményeinek kiadására a kispapok lelkes hazafisággal áldoznak, Berzsényi arra kéri Kazinczyt, hogy ezt a hazafiságot dicsérje meg nyilvánosan a hírlapokban, célzást téve a gazdag főurak közönyére: Kazinczy nem meri e kérést teljesíteni, mert sajnosan kell tapasztalnia, hogy a „nemzetiség ellenségei“ szemmel tartják az így buzgólkodókat; ez az elhíresztelés akadályt gördítene pályájuk elé. Emiatt kellett Fejér Györgynek is éreznie a székesfejérvári püspök neheztelését. Döbrentei mély keserűséggel fakad ki az osztrák írók, kivált b. Hormayer József ellen, aki *Der öesterreichische*

Siebenbürgens, der Moldau und Bukovina; Pest, 1805. 215-18.1. - Bredetzky Sámuel bírálata, mely mindenben helyesli Batthyány felfogását, az. *Annalen der Lit. u. Kunst* 1812. évf. febr. füz. 202-219.1.

Plutarch című munkájában nem pirul Hunyadi Jánost, Zrínyit, Pázmányt osztráknak mondani. Megszólja a magyarországi német írókat is, akik egymást nagy emberekké teszik. „Ezek a' denevér Magyarok – írja – elnyomnak még bennünket.“ Sartory Ferenc a magyarországi és erdélyi tudósokhoz intézett felhívásában, hogy a *Tudósok Lexicona* című vállalatát támogassák, minden tartózkodás nélkül az Osztrák Birodalomhoz számítja a két magyar hazát, s Kulcsár e felhívást egy szó észrevétel nélkül közli. Ezekre céloz Döbrentei, midőn felkiált: „Mi aluvók! 's még is Oroszlányoknak merjük magunkat nevezni.“²⁶

Találkoznak ekkor is, mint később mindég, akik a nemzetiséget nemcsak a nyelvvel látják elválaszthatatlan kapcsolatban, hanem a ruhával is. Ócsai Balogh Péter szerint „csak addig leszünk külön álló nemzet, míg tulajdon nyelvünk és köntösünk léssen“. De fájdalmasan sóhajt fel, hogy az elsőt nem tudjuk, a másodikat meg elhagytuk. Kazinczy nem osztózik e nézetben. Amennyire testestül-lelkestül védi nyelvünket, majdnem oly könnyel viseltetik a ruházat iránt. Ezt nem számítja a nemzetiség valódi tényezői közé. Ellenben Horváth Ádám a régiség és nemzetiség tiszteletét egynek tartván, a ruházatban is óvakodik a divattól. Sőt úgy vélekedik, hogy a nemzeti ruhájából kivetkőzött ember nem igen tud „Nemzete javára gondolkodni.“ Kazinczyt – úgymond – örömet nézi s öleli a zöld asztal mellett „bajusztalan 's idegen köntösben“, de mikor a magyar nyelv deréksége mellett izzad, ázsiai öltözetben szeretné látni. Döbrentei is zokon veszi Kazinczytól, hogy a bajusz és guba viseletét kifogásolja. Bárcsak – mondja – mindazt viselnénk, úgy „nem volnánk illy elmecsevészett Semmik“.²⁷

A nemzetiségből való kivetkőzésnek sokkal ártalmasabb alakja az idegen szellemű nevelés. Kazinczy szükségesnek találja kiemelni, hogy gyermekei először magyarul tanulnak. A gazdagabb nemesség házában a gyermek egyszerre tanul magyarul és németül. A főúri asztaloknál meg csak idegen nyelvet tanul. Kevés oly magyar mágnás család van, mint a Dessewffy József, Sztáray Albert, Festetics György, Széchenyi Ferenc és Teleki Sámuel s József grófoké, a Prónay, Majthényi, Malonyay és Orczy báróké. Döbrentei azt tapasztalja, hogy amely úri házaknál Erdélyben megfordult, a magyar nyelv egészen el van temetve. Nyomorult felfogása

²⁶ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1812 évf. XXII.(szept.14.) sz. - *Kazinczy F. Lev.* VI. köt. 306.l. VIII.köt. 534.l. IX.köt. 132. 279.l. X.köt. 22. 25 l.

²⁷ U.o. IX. 489.l. XV.köt. 156-59. 191.l.

a műveltségnek azt gondolni, hogy ha a gyermek kis korában már magyarul beszél, nem tanulja meg a németet hiba nélkül. Török József gr. gyermekei egyszerre három nyelvet tanulnak, s anyjuk váltig tiltakozik, hogy a magyart is már kis korukban beszéljék, hisz „talán csak nem lesznek szolga-bírák.“ Dessewffy József gr., bátyja, Ferenc gyermekeinél sajnosan győződik meg, hogy nevelőjük minden magyar intézmény és szokás iránt ellenszenvet igyekezik beléjük oltani. Elhíhetjük neki, midőn azt mondja, hogy iparkodott nekik „antidotumot bé adni... ez igen veszedelmes nyavalya ellen.“ Valóban nem alaptalanul mondja Cserey Miklós a nemzetiségből való kivetkőzés kezdetének azt a rossz szokást, hogy a gyermek még gyöngé korában tudjon idegen nyelven beszélni. Pedig ha az idegen annyira közönségessé válik nálunk, a magunkének el kell csenevésznie. Így hanyatlík nemzetiségünk, aminek „a' mü tulajdon Nemzeti Nagyaink okai.“²⁸

Mindemellett a magyar nyelv közhasználatára évről évre gyarapszik, holott az 1805-diki nyelvi törvényeket nem hajtja végre a kormány, az 1807. és 1811-12. országgyűlés óhajtásai pedig nem találnak meghallgatásra a királynál. A vármegyék általában magyarul szerkesztik jegyzőkönyveiket, s a nemzetiség érzése erősebben kezd lüktetni a köznemesség szívében. Némely vármegye még az alsó-ausztriai kormánnyal is magyarul akar levelezni, s csak hosszas tanácskozás után egyez bele olyan nyelv használatába, melyet mind a két fél megért, a latinba. Bihar vármegye 1806. március 17-én Váradolasziban tartott közgyűlésén azt határozza, hogy nemcsak a többi vármegyékkel és kormányhatóságokkal, hanem a magyar katonasággal, a magyar fő haditanáccsal is magyarul levelez, csak a kancelláriához és a királyhoz „menjenek most még Magyarul és Deákul a' felírások és a' Német Katonasággal a' Levelezések Deákul.“

Midőn Pest vármegyében az 1805. nyelvi törvényeket az ugyanazon évi november 21. tartott közgyűlésen kihirdetik, s a főispáni helytartó, Barkóczy Ferenc gr. figyelmezteti a rendeket, hogy e törvények már elég módot nyitnak nyelvünk tökéletesítésére: a rendek elhatározzák, hogy 1806 elejétől fogva minden iratot magyarul fogalmaznak, csak a királyhoz és kancelláriához írnak magyar és deák nyelven. Egyszersmind a hivatalos műszók magyar fordítására nézve is megállapodnak úgy itt, mint Baranya, Veszprém és Zala vármegyékben.²⁹ A munka végrehajtására legott

²⁸ U.o. V.köt. 209.1. VI.köt. 66-67.1. XII.köt. 472.1. XIII.köt. 109-110, 178, 193.1.

²⁹ Viszota Gyula: *Révai, Verseggy és a tiszti szótárak*; a *Nyelvtudományi Közlemények* 1905.évf. XXXV.köt. 194-97., 212-13.1. - *Figyelő* 1876.évf.I.köt. 364.1.

bizottságot alakítanak. Leghamarább elkészül a Pest vármegyei bizottság, amelynek munkálatát Révai Miklós vizsgálja át s javítja ki. Ezt a szótárt aztán megküldik a többi vármegyéknek, amelyek egymás után foglalkoznak e fontos tárggyal. Különösen érdekes a bihari határozat, melynek értelmében a vármegyék külön bizottságot alakítanak, s e bizottságok egy kitűzött napra Pestre gyűlnek össze, s élőszóval adják elő észrevételeiket. Somogy Horváth Ádámot, Zala pedig a többi közt Kisfaludy Sándort s Takács Józsefet is a bizottságba választja. De a tervezett összejövetel elmarad. A nádor nem meri megengedni. 13 vármegye aztán írásban küldi meg véleményét. Pest vármegye 1807-ben kinyomatja a Révai Miklós javaslata után megigazított tiszti szótárt, amelyet használni kezdenek.³⁰

Egyesek segíteni akarnak a vármegyei tisztviselőknek a hivatalos kifejezések magyarításában. Így keletkezik a Perecsenyi Nagy László, Péchy Imre és Szirmay Antal ide vonatkozó munkája.³¹ Legjobban elterjedt s legismertebb lett a Szirmayé, amelyet a Zala vármegyei bizottság is alapul vett, de a Péchy Imre munkáját is használták. Az a törekvés, hogy a deák hivatalos műszók magyar egyértékeseit használhassák, némi mozgalmat idéz elő a vármegyei írástudók közt és sokan minden idegen szót ki akarnak küszöbölni. Hozzá való készség s nyelvérzék nélkül fognak munkához, s mint általában az újításban, itt is számos korcs hajtás keletkezik. Például P. Nagy László a *notariust* *dézmásnak*, a *politikust* pedig *tsinomlónak* akarja magyarítani. Nem is könnyű a helyes középutat megtalálni. Dessewffy azt az alkalmas eszmét pendíti meg, hogy amely magyar kifejezést az ország különböző hivatalaiban használnak, gyűjtsék össze, rostálják meg s válasszák ki a megfelelőeket. Nem egyszerre terem meg a magyar hivatalos nyelv, mint külföldön sem egyszerre alakult ki, s ezért a mód nélküli sietés és minden áron való magyaroskodás célt tévesztett.

³⁰ U.o. 204-205, 207-13.1. *Kazinczy F. Lev.* IV.köt. 236, 257.1. *Hazai Tudósítások* 1807.évf. XIV.(aug.15.) és XVI.(aug.22.) sz.

³¹ P. Nagy L.: *Értekezés azon Deákból Magyar Nyelvre fordított szavak iránt, melyek az Egyházi és Világi Hivataloknak... homyi szó ejtéssel való nevezését tárgyazzák*; Nagyvárad, 1806. — Péchy I.: *A' Magyar Nyelvről a' polgári és peres dolgok folytatásában*; Pest, 1806. — Szirmay A.: *Magyarozattya azok Szóknak, melyek a' Magyar-országi polgári 's törvényes dolgokban előfordulnak*; Kassa, 1806. — Vizsota Gy. id. dolgozatában (206-7.1.) még a Balogh István váci kanonok, Georch Illés és Szrogh Sámuel munkáiról is szól, ezek azonban nyomtatásban nem jelentek meg. Sokkal becsesebb ezeknél Pápay Sámuel névtelenül megjelent műve: *Észrevételek a' Magyar Nyelvnek a' polgári igazgatásra és törvénykezésre való alkalmaztatásáról*; Veszprém, 1807.

Verseghy, akit a zalai bizottság elnöke, Nagy József prépost, a Pest vármegye tisztí szótárának megítélésére s esetleges kijavítására fölkér, nagyon elégedetlen e mozgalommal, amelyet „tsak ifiú elmékhez illő pözsögésnek” mond, s amely „a' Curialis stilust, sőt még magát a' Magyar Nyelvet is egészen fel akarja forgatni.” Verseghy azt óhajtja, hogy e mozgalom mielőbb megszűnjék, mind – úgymond – „a' helyett hogy ezenn a' kész curialis magyar nyelvenn az Ország dolgait az új törvény szerint folytatni kezdenék, a' mi a' fő dolog; a' curialis magyar stílust a' *purismus* által úgy felforgatták, hogy végtére a' fő dolgot sem ezenn, sem az új nyelvenn végre nem hajthatták. Ennek a' vége az lessz, hogy a' magyar nyelvnek ellenségei egyszerre kiáltják, hogy az Ország dolgainak folytatására alkalmatlan, és a' deákot visszakerik.” De azért teljesíti Nagy József kérelmét, s a hivatalos műszók közül a helyesebbeket ő is elfogadja, sőt maga is készíti újakat, p.o. *mestermű, közbíró, bűnpör, napkönyv, párba, népszónok, határnap, nagykorú, kiskorú, búcsúlevél, talpok*.³²

Elvértve találkoznak a régi tisztviselők közt, akik nemcsak a deák hivatalos műszókat, hanem az ügyvitel nyelvét is a deák nyelvet is megtartani kívánják. Nagy József panaszkodik a Vas vármegyei alispánra, hogy ismételtelen kikelt a magyar nyelv ellen, azt „dörmögven, hogy leg alább a' Juridicumban szükség volna meg tartani a' Deák Nyelvet.” De Nagy József azonnal megfelel, hogy arról már késő beszélni; most minden igaz magyarnak arra kell törekednie, hogy nyelvünk kenyérvé váljék. Így aztán érthető Cserey Farkas öröme, aki midőn Csáky Manó gróftól levelet kap, mindenkinek eldicsekszik azzal a szerencsével, hogy „Magyar nagy urtul Magyar levelet kaphatott.” Mert noha Erdély – mint Cserey Miklós megjegyzi – fészke a magyar nyelvnek s a hivatalos és társadalmi életben mindenütt otthon van: az idegen nyelv majmolásának kártékony divata ott is elharapódzik a főúri körökben. Döbrentei azt a panaszt hallja, hogy az uraságok nem tudnak magyarul, a magyarországi eredetű Gyulay grófné sem teljesen jártas nyelvünkben. Viszont azonban Kállay Ferenc úgy értesül, hogy a szászoknak Brassóban és Nagyszébenben is van magyar iskolájok, s általán a szászok örömet tanulnak magyarul.³³

³² Vizota Gy. id.dolg. 213, 231.1.

³³ *Kazinczy F. Lev.* IV.köt. 431, 561, 573.1. IX.köt. 445.1. X.köt. 291.1. XII.köt. 291.1. - Kállay F. levele 1815.ápr.2-ről a M.Tud.Akad. levéltárában: *M.Irod.Lev.* 4r. 36.sz.

Az anyaországban is lépésről lépésre tért hódít a magyar nyelv használata. Kulcsár István hazafias örömmel hirdeti, hogy a 15 év óta tapasztalt lassúságot vagy langymelegséget most szépen kipótolja a lelkes buzgóság. A hazafiak meg akarják mutatni, hogy a nyelvünk közhasználatára érdekében alkotott törvények valósággal fejlődésünk elemeivé válnak. A vármegyék s városok általában élnek azon jogukkal, hogy hivatalos ügyeiket magyarul intézik, legalább a tanácskozásokban csak a magyar nyelvet használják, az ügyvitel többi ágában pedig időt szabtak nyelvünk „tökéletes bevitelére“. Mert hiszen „könnyebb egy résznek a' hazai Nyelvet tanulni, mint valamennyinek az idegent.“ A felsővidéki szász városok közül Késmárkon, Lőcsén már állítottak magyar iskolát. A Túróc vármegyei Neczpál [?] község magyar iskolája felállítására Prónay László b. ezer r. forintot ajánlott. Pethő Jakab iskolafelügyelő, aki már 1786-tól kezdve kísérletezik nyelvünk tanításával némely budai elemi iskolában, 1806-ban oly tanítót iktat hivatalába, aki csak magyarul tanítja a gyermekeket. Dessewffy és Kazinczy bizalmaskodva közli egymással, amit az uralkodók köréből e tekintetben hallanak: hogy Miksa kir. herceg magyar beszédet mond egy vendégségen; hogy Ferenc kir. herceg Sátoraljaújhelyen az őt fogadó küldöttséggel csak magyarul beszélt, noha Lónyay Gábor német nyelven üdvözli; hogy a nádor legalább egyszer 1809 végén magyarul ír Zemplénnek. Sőt hogy Bonaparte Lucián is tanul magyarul. Kézy Mózes még Göttingában is talál olyan tanárt, aki magyarul ért. Szalárdi Jakkó [?] László huszár főhadnagy a magyar huszárok tanítására írt munkájához magyar „szép tüzes Tábori dalokat“ kíván kapcsolni 1812-ben, mert csodálkozva tapasztalta, hogy a magyar katonák kénytelenek voltak idegen dalokat dúdolni az utóbbi táborozás alatt. Ezért arra kéri a jelesebb magyar költőket: ne engedjék meg, hogy „Magyar Huszárijaink németül vagy francziául dúdoljanak“ és segítsék őt hazafias törekvéseiben. Virág Benedek szívére is köti Kazinczynak, hogy tegyen meg mindent, amit megtehet e „szent célért“, mert „ha csak magunk nem hozzuk vissza a' régi bátor lelket, ki fűjja azt belénk?“ Csehy József úgy látja, hogy majd minden tudományszakban lesz maholnap derék magyar könyvünk. Ha tehát az iskolákban magyarul akarunk tanítani, nem mondhatja a kormány, hogy nyelvünk alkalmatlan erre. Sajnos, a Ludoviceumtól nem sok jót várhatunk, mert ott „a magyar ifjakat német szóval fogják zaklatni.“ Hiába akarja a nemzet saját nyelvének jogait biztosítani, ha ellenségeink „az állnokság minden fegyvereit előkeresték, hogy célunktól elejtsenek“. Pedig

hiszen – elmélkedik Csehy – semmi áldozatot nem kívánunk nagyjainktól, csupán azt, hogy a magunkéval szabadon élhessünk; hogy anyanyelvünkön munkáljuk művelődésünket, boldogságunkat, és hogy saját honunkban „idegen nyelvvvel ne ostoroztassunk“. Miért tekintik a mi igazságos kívánásainkat chimaerának? Azt hiszik, hogy oly erős zárrakkal rekeszthetnek el bennünket annak elérésétől, hogy azokon emberi erő által nem hathat? „Higyék el – jegyzi meg Csehy – ha tűrni tudunk, tudunk még tűrni is.“³⁴

A magyar nyelv jogainak ez elfojtott, de lassankint mégis az elszántságig fokozódó védekezésében sok hazafi lélek elkeseredik, midőn az 1807. országgyűlés óta egyre mélyebb gyökeret ver az a meggyőződés, hogy a kormány nemcsak nem gyarapítja e jogokat, hanem inkább minden eszközt felhasznál ellenök. Merő rossz szándékot lát nemzetünk abban is, hogy Révai Miklós után oly tehetségtelen ember kerül a magyar nyelv egyetemi tanári székére, mint Czinke Ferenc (1761-1835), akinek izléstelen alkalmi verseit, nyelvünk ügyében több jóakarattal mint hozzáértéssel elmondott beszédeit s a „magyar ékesszóllásnak gyakorlásaiból“ adott együgyű próbatételeit nem ok nélkül vették kemény bírálat alá Révai tanítványai.³⁵ Czinkét nemcsak az idegen nyelvű hallgatók, hanem a magyarok is kerülték, kivált a „bársony ágyakból valók“. „Adgyon verejtékes számot Istenünknek az, a' ki Bétsbe Illy Nem-Éneklő Madarokat ajánl azon felül is Politicai szabdalásba vett Literaturánknak!“ – sóhajt fel Vitkovics.

³⁴ *Hazai Tudósítások* 1806.évf. LI.(dec.24.) sz. -- *Kazinczy F. Lev.* V.köt. 49.l. VI. köt. 155, 338, 415, 425, 461.l. VII.köt. 218.l. VIII.köt. 192.l. IX.köt. 370, 503.l. XIII.köt. 257.l.

³⁵ Különösen Szemere Pál, Vitkovics M. és Horvát István, később meg Ungvárnémeti Tóth László. Legismertebb Szemere bírálata: *Az új Holmi első csomójának kritikai megítéltetése*; Pest, 1810.

IV.

A tübingai pályakérdés fontossága. - Armbruster terve a magyar írók megnyerésére. - Az 1807. országgyűlés nyelvvitái. - Sumeraw b. módosítja Armbruster tervét. - A pályakérdés kitűzése. - A magyar írók megütköző álmétkodása. - Dessewffy véleménye. - Kisfaludy S. kifakadása. - Kazinczy elhatározza, hogy felel a kérdésre. - Munkájához fog tervezett előszava. - Művének alapforrása a nemzetiség. - Bizonyítékai. - A magyar nyelv és irodalom föllendülésének magyarázata. - Rummy híresztelése a pályakérdés kitűzéséről. - A pályázat eredménye eldöntetlen marad. - A többi pályázó. - A pályabírák. - A könyvvizsgálat szigorja. - Esetek. - Kazinczy munkái. - A kormány a szabadelvű fel-fogás ellen.

A magyar nyelv jogai ellen nyílt támadást látnak íróink az úgy nevezett *tübingai pályakérdés*ben, amelyet 1808 márciusában tűz ki a tübingai Cotta-féle könyvkereskedés, illetőleg ennek útján a bécsi rendőrség a császár és a kormány tudtával és támogatásával. A kérdés egész története, amely a közelebbi évekig homályos volt, s csak újabban derítette föl Wertheimer Ede és Heinrich Gusztáv,³⁶ nyelvünk jogaiért vívott félszázados küzdelmeinknek tán legérdekesebb szakasza. A bécsi udvar és kormány magyar-ellenes törekvéseinek kiáltó bizonyítéka, íróink páratlan lelkes buzgalmának, legföltettebb kincsünk melletti éber vigyázásának meghatározható példája. Éppen oly érdekes, mint tanulságos, és sokféle következménynek szolgálhat alapul. Kazinczyra mint íróra és hazafira, mint a nyelvünk jogaiért folytatott harcaink elszánt vezérére s közművelődésünk forró szívé s fáradhatatlan bajnokára egyaránt fontos és jellemző.

Az 1807. országgyűlés izgatott vitáinak közepette Armbruster János Mihály (1761-1814), a bécsi irodalmi élet egyik kiváló alakja, a *Vaterländische Blätter* szerkesztője s udvari titkár, észrevevén a magyar íróknak nemzeti műveltségünk fejlesztésére tett hatását, azt a javaslatot teszi b. Sumerawnak, a rendőrség fejének, hogy próbálkozzanak meg a magyarországi nevezetesebb írók megnyerésével. Alkalmasságnak látja erre az *Österreichische Blätter* alapítását, amelyből a *Vaterländische Blätter* gazdag tartalmú folyóirat keletkezett. Armbruster szerint ha a magyarországi írókat, hiúságukat legyezgetve, királyi kitüntetésben részesítenék, esetleg anyagilag is támogatnák, könnyen megnyerhetnék arra a célra,

³⁶ Wertheimer E. id. cikke u.o. 304-307. és 404-405.1. - Heinrich G.: *A tübingai pályakérdés* (1808) előbb az *E.Phil.Közlöny* 1899.évf. 436-442.1., utóbb a *Régi M. Könyvtár* 37.k. ahol a pályázatra küldött német s az eredeti fogalmazványú magyar szöveg is, bár sok sajtóhibával, közölve van.

hogyan azok az osztrák felfogás szószólói legyenek hazánkban. Ezeknek a segítségével aztán a politikai ellenzék is elnémítható lenne, s a kormány politikája minden nagyobb nehézség nélkül győzedelmeskednék. Nemcsak Sumeraw, hanem Stadion gr., sőt maga a császár is helyesli a tervet. Armbruster elsősorban Schedius Lajosra, a pesti egyetem *aesthetica* tanárára gondol, másodsorban Rummy Károly György ekkoriban iglói, majd löcsei tanárra és szomolnoki lelkészre. Amazt a császár, legfelsőbb elismerése mellett arany dohányszelencével ajándékozhatná meg; emennek *Musen-almanach* című zsebkönyvéből legalább 30 példányt rendelhetne. Javasolja továbbá Armbruster Schwartner Márton pesti egyetemi tanár, Batthyány Vince gr., Decsy Sámuel,³⁷ a *Magyar Kurir* szerkesztője, Engel János Keresztély (1770-1814), az *Ofner Zeitung* majd a *Vereinigte Ofner-Pesther Zeitung* szerkesztője megnyerését. Kivülök még a következőket óhajtáná eszközül felhasználni: Bredeczky Sámuel (1772-1812) lembergi luth. lelkész és szuperintendens, néprajzi író, Lubeck János Károly (1770-1814) előbb Pozsonyban, majd a Neuhold udv. tanácsosnál Sövényházán (Győr vm.), pár év múlva a Nákó családnál Nagyszentmiklóson (Torontál vm.), utóbb Pesten, végre Ipolyságon működő orvost s közgazdasági író, és Rosemann a Bécsben megjelenő *Európa* című latin újság kiadó-szerkesztőjét s udvari ügyvivőt. Ezek valamennyien német, illetőleg deák nyelven írtak a hazai és külföldi folyóiratokba s a bécsi irodalmi körök előtt ismeretesebbek voltak, mint nemzeti irodalmunk igazi képviselői. Róluk, az egy Decsyt kivéve, mint lanyha magyarokról föltehetette Armbruster, hogy engedelmes eszközei lesznek. De hogy mennyire nem ismerte a magyar közhangulatot, semmi sem mutatja jobban, mint ez a névsor. E férfiak többé-kevésbé szaktudósok, akikről csakugyan merész gondolat volt azt hinni, hogy az ellenzéki szellemet elnémíthatják. Legföllebb a hírlapok szerkesztőitől lehetett volna ily irányú hatást várni, de a többitől édeskeveset, mert munkáikat éppen azok nem igen olvasták, akiknek gondolkodását szerették volna Bécsben maguk felé hajlítani.

Midőn az 1807. országgyűlés az 1805-dikinél nyelvünk jogaira nézve egy lépéssel tovább akar menni, s a karok és rendek tábláján hangos viták folynak emiatt: az udvar körében aggódva szemlélik a nemzeti érzés kilobbanását, aminek – mint féltek – a birodalom egységére fölötté káros következményei lehetnek. Mert ha a magyarországi ügyekben a magyar

³⁷ Mind Wertheimer F., mind Heinrich G. Décsinek írja nem tudni mi okból ez ismert nevet id. dolg. 306. és 439.1. és a külön kiadás 22.1.

lesz a hivatalos nyelv, hazánk és az örökös tartományok közti kapocs nagyon meglazul, annál is inkább, mivel – mint érintve volt – némely vármegyék még Ausztriával is magyarul akartak levelezni. A bécsi irányadó körök tehát azt határozzák, hogy síkra kell szállni e törekvések ellen s elnyomni a magyar nyelv jogaiért megindult mozgalmat előbb az irodalomban, aztán az országgyűlésen is. Tudva mindezt, könnyen érthetjük íróink ez időbeli reménytelen fáradozásait, a cenzúra szigorát s a külföldi műveltség tanulásának alig leküzdhető nehézségeit. Megmagyarázhatjuk: miért akarja a bécsi kormány mind a Magyar Tudós Társaság megalapítására, mind a magyar játékszín megerősítésére célzó iparkodásunkat csírájában elfojtani, s miért tekinti a magyar írók és az országgyűlésen működő hazafi párt küzdelmét államfelforgató szándéknak.

Sumeraw b. ismertetvén Armbruster tervét Stadion gr. előtt, új indítványt tesz. Azon „nem jelentéktelen klikk“ törekvésének ellensúlyozására, mely a magyar nyelvet akarja jogaiba iktatni, jönnek látná üszköt dobni az egymással vitázó pártok közé. Ez az üszök olya pályakérdés volna, mely éppen a magyar nyelv jogaiért küzdők táborát érdekelné elsősorban, de a nemzet minden írástudóját foglalkoztatná. Azt a kérdést kellene megoldásra kitűzni: vajon lehetséges, tanácsos és jogos volna-e a magyar nyelvet a közélet nyelvévé tenni. S hogy a tervezendő pályakérdés kitűzése semmi irányban se kelthessen gyanút igazi kútforrása iránt, az egész ügy elintézését a tübingai Cotta-féle könyvkereskedésre bíznák. Stadion készséggel fogadja a tervet, jóváhagyja a császár is, és mielőbbi valósítását sürgeti. A könyvkereskedő vállalkozik a megbízás teljesítésére s 1808 márciusában a következő pályakérdést hirdeti ki az *Allgemeine Zeitung* 10. száma mellékletében: „Mennyiben lehetséges, tanácsos és a Magyar Királyságban valamint a hozzá kapcsolt tartományokban lakó különféle népek jóllétével és szabadságával összeegyeztethető a magyar nyelvet tenni a közhivatalokban, jogszolgáltatásban s a közoktatás terén egyedüli hivatalos nyelvvé? Megvan-e a magyar nyelvnek az e célra okvetlenül megkívántató fejlettsége? S mily haszon vagy kár háramlanék ebből az országra politikai, kereskedelmi és irodalmi tekintetben?“ Mivel – olvassuk a kérdést megelőző figyelemgerjesztésben – ennek a szándéknak érdeme és megvalósíthatása iránt igen különbözők az ítéletek, maga az ügy pedig annyira fontos, hogy minden oldalról pártatlan es alapos vizsgálódást kíván: azért egy magyar hazafi 100 arany jutalmat tűz ki a kérdés legjobb megfejtőjének. A pályaművek deak, francia vagy német nyelven írhatók, s július végéig

küldendők el a tübingai Cotta-cégnek, amely a jutalmazott művet kinyomatja és szerzőjét megfelelő tiszteletdíjban részesíti. A pályaművek bírálói közé nem számítják a kérdés kitűzőjét. Ítéletöket a *Morgenblatte für gebildete Stände* című tübingai havi folyóirat fogja közölni.

Ez a pályakérdés 1808 elején vagy tán már előbb is meg volt fogalmazva, márciusban kihirdetve, s áprilban Hager b., a bécsi rendőrség fő-tisztviselője, felszólítja a tartományok kormányzóit, hogy gondoskodjanak e kérdésnek a lapokban való kihirdetéséről. Az *Allgemeine Literatur Zeitung* közli is már ápril 25-diki (121.) számában, de Kulcsár lapja csak a május 4. (36.) számában.

Íróink megütköző álmélkodással olvassák e pályakérdést, amelynek kitűzésében már eleve gyanúsnak tetszik előttük. Mintegy fölismerik az ellenséges szándékot s a hazafi érzésnek oly kihívólag vetett kelepécét. Kétkednek: vajon csakugyan magyar hazafi-e a kérdés kitűzője, vagy ennek a képében az udvar valamely megbízottja vagy éppen a nádor. Úgy látják, hogy a magyar írókat csak lépre akarják csalni, s bizonyára azt a munkát jutalmazza meg, amely nyelvünk jogai ellen érvel. Ez az oka, hogy akik könnyűnek találják is a feleletet, bosszúságukban nem mernek tollhoz nyúlni, vagy legalább nem akarnak rendszeres munkával felelni. Másokat meg úgy elragad hazafi tüzük, hogy jobbnak látják gondolataikat elrejtteni. Mások ismét írói hivatásuk legfőbb parancsának tartják, hogy nyelvünk jogaiért síkra szálljanak. Dessewffy gr. Kulcsár Istvánhoz intézett levelében, amelyet nyilvános közlésre szán, mondja el észrevételeit. Voltaképp nemzetiségünk kifejtéséről szól, azonban mellékesen „ama Tübingai magyart is betsületesen, de motsok nélkül lerakja,“ oly bizonyítékokat hordva elő, amelyek az ellenkező felfogásúakat leginkább szorongathatják. A természeti jog szempontjából indul ugyan ki, de a kérdés gyakorlati oldalát sem hanyagolja el. Szemlét tart az európai országokon s kimutatja, hogy minden, valamennyire önálló nemzet anyanyelvével él közdolgaiban. Napoleon is azért oly nagy az ő s még inkább Kazinczy szemében, mert a nemzeti nyelvet sehol sem nyomja el, hirdetve, hogy mindég megérdemli egy ország, hogy nyelvét fejedelme megtanulja. „Nints nemtelenebb kegyetlenség – mondja – mint valamely országot honnyai nyelvétől lassan lassan meg fosztani akarni“, mert ez a nemzetnek olyan sajátja, mint az egyes embernek a maga nyelve. Be kellene látni a kormányoknak, hogy ha már az egész világnak nem lehet egyazon nyelve: minden független országnak joga van a magáéhoz. Emellett nem szabad felednünk, hogy a deák

nyelv nálunk annyira megromlott, hogy alig lehet többé deák nyelvnek mondani. És ugyan miért akarják a németek most nálunk a deák nyelvet megtartani? Nem tudják, hogy náluk is ez volt a közügyek nyelve? Miért nem fogadták el a francia nyelvet, hisz az már akkor fejlettebb volt, mint a német? Tán a Pragmatica Sanctiót, az örökös tartományokkal való kapcsolatunk alapját hozzák fel okul? Hát nem akarják megérteni, hogy az a fontos törvény megerősíti nemzeti függetlenségünket? De ha még meghódított nemzet volnánk is: akkor is jogtalanság volna „nyelvünket annyira üldözni és a' magokét reánk tolni szándékozni.“ Tudniok kellene, hogy Magyarországon több nép, több nyelv, de csak egy nemzet, egy alkotmány van. Nyelvünk fejlettségét Dessewffy nem tartja érdemesnek magyaráztatni a rossz szándékú „magyar hazafi“ előtt, csak annyit említ, hogy a XVI. századig volt olyan fejlett a mi nyelvünk vagy még fejlettebb, mint a német. Ha tehát azóta megelőztek bennünket, azt nem nekünk, hogy pedig mi meg nem előztük őket, azt csupán nekik lehet tulajdonítani.³⁸

Kisfaludy Sándor elfojtja hazafiúi keserűségét, mert „csak egyg atkozódó és vagdalkozó Ibist tudna írni, a' mit a' hidegvérű nem Magyar mégis csak kaczagna.“ Mert „Keserű Siralom az, hogy *olly nehéz, és boldogtalan dolog Magyarnak lenni Magyar országban!*“ Kész volna mint egy poroszló kardot rántani s véglehetőleg harcolni anyanyelve mellett és kikorbácsolni innen mindazokat, akik örömet élnek magyar levegővel és magyar kenyérrrel, de magyarul tudni még sem akarnak.³⁹ Döbrenteit úgy elragadta tüze, hogy csak hazafias rhapsodiát írt.⁴⁰

Azonban úgy tetszik, mintha íróink részint nyíltan, részint hallgatólagos megegyezéssel attól várnák a pályakérdésre adandó alapos feleletet, aki legtöbbit elmélkedett e tárgyról kora ifjúságától fogva; aki öntudatos számítással éppen e célból vette kezébe a vezér zászlaját; aki tán jobban tudta, mint bárki más, saját botlásán is okulva, hogy a nemzeti műveltség, sőt maga a nemzeti lét is a nemzeti nyelvhez van kötve. Kazinczy maga is úgy érzi, hogy írói becsülete parancsolja magyar érzésének teljes hevével sikra szállni a létünk alapját támadók ellen, s Isten ember előtt megmutatni, hogy legszentebb jogainkon is miképp agyarkodik szüntelenül reánk leső ellenségünk. Hiába is mondja, kötve hisszük, hogy a pályázatra Prónay László b. ösztökéli. Mert ha ez adaton nem is kételkedünk: akár a

³⁸ Kazinczy F. Lev. V.köt. 480-82.1.

³⁹ U.o. VI.köt. 85.1.

⁴⁰ U.o. VII.köt. 201.1.

kérdés természetét, akár Kazinczynak ez iránti felfogását tekintjük, biztosra kell vennünk, hogy őt annyira megragadta a kérdés egész köre s eldöntésének rendkívüli következménye, hogy önlelke sugalmazásából is vállalkozik a pályázatra, bár kezdetől fogva gyanúsnak tekinti a kérdés kútforrását s ravasznak és álnoknak a kérdés kitűzőjét. Annál is inkább, mert hiszen „Tudósaink, Vármegyéink 20 esztendő olta elég világosan kinyilatkoztatták vélekedéseket, az Ország pedig egynéhány Dietákon meghatározott végzéseket szabott eránta.“

Alighogy a pályakérdést olvassa, legott gyűjti az adatokat, különben is rövid lévén a határidő. Éjt nappallá tesz. Vánkosa alá dugja írószerét s álmatlan óráiban éjjel is jegyezgeti gondolatait. Fogságának emléke ugyan bajosan engedi, hogy *szabadon* szólhasson, ami másnak sem éppen bátorságos, annál kevésbé neki: mindamellet a kérdés minden oldalát nyílt őszinteséggel, erős fajszeretettel s a *Hamlethez* írt ajánlat hangján tárgyalja. Munkájával nemcsak magának, hanem nemzetének is becsületet akar szerezni. Azzal hamar tisztában van: mit kell mondania; de hogy *miképp* mondja, amit akar, az sokkal több aggodalmat okoz neki. Hazafi érzése tüzre lobban, valahányszor ez „istentelen kérdés“ megfejtéséről gondolkodik, s éppen azt akarja legfőképp megmutatni, hogy a magyar ember jellemének alkotó jellemvonása a hazaszeretet, amely a hazai földben gyökerezik. Ez a hazaszeretet táplálja őt gyermekéveitől fogva; ezért nem tudja meginni fogságában egyetlen csepp hegyaljai borát sem anélkül, hogy hazája felé ne forduljon. S midőn először hazai földre lép, leborul és megcsókolja. „Bújjon-el – úgy mond – az a' Patrióta, a' ki nem Cosmopolita is egyszersmind. De valóban a' hazafiúi büszkeség sok virtusnak anyja... Míg még büszkék vagyunk, míg még büszkék lehetünk ennyi nyomás mellett is, addig nem alszik el a' Vesta oltárán a' tűz.“

Amint május közepe körül munkájához fog, mindjárt az előszót írja meg, amelyben az igazság iránti mély meggyőződésétől s hazafiúi bosszús aggodalmától sugallt éles hangon, amelyhez fogható nyílt őszinteséggel később soha sem írt, fejezi ki gyanúját a pályakérdés kitűzőjének ellenséges szándéka s a reánk törő ellenfél cselvetése iránt. Ugyan hogy lehet az „magyar hazafi“, aki nem ismeri nyelvünknek az utóbbi évtizedek alatti haladását, jogaiért vívott küzdelmeinket? Vagy tán a deák és német nyelv „balszeretete“ annyira elfogja, hogy kérdéseivel csak fortélyoskodik? De legyen bár e bűnös szándék a kérdés kitűzésének rugója: az illető mégis hála érdemel, mert alkalmat ad az igazság mellett ismét felszólalni s

megcáfolni az ellenfelet. „Ha a' pert – írja – elvesztjük, az nem az ő vétke lesz, hanem a' miénk, kik az igazságnak nem fogtuk eléggé buzgón pártját, 's ügye' védelmezésében elfáradtunk, minek előtte a' viadal véget ére.“ Jól tudja Kazinczy: mily hatalmas azok tábora, kik magukat „a' Nemzet' kétségbe vehetetlen javának 's dicsőségének ellene szegzik“, s látja: mily egyenlőtlen felek állanak egymással szemben, s mily egyenlőtlen a küzdelem, amelyet velük vívnunk kell. „Ők miellenünk erővel 's kelepcczével jönnek: mi magunkat az igazság' és hazaszeretet' aegisével védelmezzük.“ De a pályabírák kötelessége mindezt tekintetbe venni s úgy ítélni, mintha magyarok volnánk s nyelvünk az ő anyanyelvük volna, s úgy tudnák, mint mi, hogy a magyar nyelv „minden ápolás nélkül, sőt elhagyva, 's még rosszabbul mint csak elhagyva, nem épen sok idő alatt mennyire ment.“ Jeligéül Themistoklesnek a salamisi győzelem napján mondott emlékezetes szavait választja [...] (üss, csak hallgass meg). Később azonban jobbadán Kis János tanácsára, ki attól félt, hogy a hazafias tűz egészen magával ragadja Kazinczyt, elhagyja e jeligét a mély értelmű s fölötte jellemző előszóval együtt, mert „nem jó a' hatalmas ellenfélnek [...] kiáltozni. Elég volt 2387 napig.“ Új jeligében, Schiller ismeretes szavaiban, „Stolz will ich den Spanier“, állapotodik meg, arra czélozván, hogy „az Uralkodó örülhet, hogy bennünk hazaszeretetet lobog, mellynek egy része a' nyelv' szeretete.“

Ez a lángoló nemzeti érzés, ez az erős fajszeretet, amely művének alapja, minden során előmlik. Ebből indul ki és ide tér vissza. Fejtegetéseit e természetbölcseleti szempontból kezdi: a hazaszeretet egyike a természet legszentebb érzéseinek, amely sem az értelem ítéletétől nem tart, sem javallatára nem áhit. A magyarnak ez érzés különösen „tetszetes bélyegje“, s nálunk is, mint más népnél, elsősorban a nemzeti nyelv szeretetében nyilatkozik. Mi az oka hát, hogy törvényeinket deák nyelven szerkesztették? Kazinczy szerint az, hogy a mohácsi vész óta királyaink (Jánost kivéve) nem tudtak magyarul. Pedig az ország java azt kívánja, hogy a nemzeti nyelv legyen a közélet nyelve. Kazinczy a tehető ellenvetések cáfolatát, mint a jó hadvezér, mindenre kiterjedő figyelemmel végzi, egyetlen rést sem hagy védtelenül, s oda csoportosítja erősségeit, ahol a támadás legparázsa. Nem mellőzi a politikai szempontokat sem, bár tudja, mily vastag tévedésekkel s balfogalmakkal kell itt szembeszállnia. Azt is tudja, éppen a kérdés kitűzőinek körülményeit sejtve, hogy az ellenséges szándék nemcsak leplezett, hanem nyílt támadásra is készen van ellenünk, s így

neki a legnagyobb óvatossággal kell az igazságot védelmeznie. Annál jellemzőbb reá, hogy magyar érzését s magyar gondolkozását mind önmagához, mind a kérdés fontosságához méltóan feltárja. Nem csekély politikai bátorság kellett hozzá s éppen neki kimondani, hogy hazánknak az örökös tartományokkal való kapcsolata nem áll útjában nyelvünk közkeletűvé tételének, mert e kapcsolat Magyarország függetlenségét elyben soha sem szüntette meg. Magyarország különálló volt a múltban, az a jelenben is. Ezt királyaink többször elismerik. Aki pedig bármely nemzet függetlensége ellen tör: politikai gyilkosságot követ el; mert egyedül a függetlenség érzése képesíti a népeket az erényre, amelynek kihaltával örökre végük.

De Kazinczy nemcsak a természeti jog szempontjait teszi bizonyításá forrásaivá, hanem a politikai életből merített érveket is felhasználja. Statisztikai adatokból is azt a következtetést vonja, hogy ebben az országban a magyar az uralkodó faj. Azaz – igazítja ki magát – nálunk nincs uralkodó faj. Aki ez országban él: hazafi vagy idegen, más nem lehet. Magyar és hazafi voltaképp azonos fogalmak. Minden hazafi osztozik a jóllétben, de viszont ennek érdekében áldozatra is köteles. Ha a magyar azt követelné más nyelvű polgártársaitól, hogy mondjanak le anyanyelvükről családi körükben: bizonyára mostohán járna el. De ha a szláv és német nyelvű polgár, mikor már magyar állampolgár lett is, még mindég szlávnak vagy németnek tartaná magát, s a magyart Magyarországon el akarná nyomni: bünt követne el. Íme nagyjából ugyanez a felfogás, amelyet jelenleg is valunk, de amelyet akkor kevés magyar mert hangosan hirdetni.

A pályakérdés második részének a megoldása ezzel tisztázva van. Kazinczy a *Hazai Tudósításokra* hivatkozva állítja, hogy az ország 8 milliónyi lakosságából 5 millió magyar anyanyelvű, de a műveltebb németek és szlávok is tudnak magyarul. Ennélfogva Magyarországon nem lehet más hivatalos nyelv, mint a magyar, mert egy nemzetnek csak egy hivatalos nyelve lehet. S mily nagy politikai haszon háramlana ebből az országra! A nép is közvetlenül megértené a törvényt s rendeletet, ami erkölcsi felfogását is szilárdítaná. Aztán a különböző anyanyelvű lakosság mind testvérének tekintené egymást s a hazát közös anyának. A magyar ember szembeötlő jellemvonásait, a bátorságot és jó kedvet (hoher Muth) csak úgy sajátíthatná el a német, szláv és oláh, ha mindenek előtt nyelvünket megtanulná. Vajon mi kára lenne ebből a nemzetiségnek? Hogy lassankint meg kellene magyarul tanulniok s a köztisztviselőt is mind köteleznék erre, meg az iskolát is? Hát ugyan nem végtelenül nagyobb hasznot meritene-e

az ország ebből, mint amily csekély kellemetlenséget kellene elviselnie s némi csekély áldozatot tennie a közügyek oltárára, míg az uralkodó nyelvet megtanulja? Példa lehet József császár német nyelvi rendelete, amely oly rövid időt tűzött ki a német nyelv hivatalossá tételére. S nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy Erdélyben 1763-ig magyar a hivatalos nyelv; hogy a Királyhágón innen is az ország- és vármegyegyűléseken magyarul folytak a tanácskozások, s a törvényt s rendeletet a magyar anyanyelvűek számára magyarul is közzéteszik. Apáczai Cseri 1553-ban már magyarul tanított a gyulafehérvári iskolában s a magyar nyelv hivatalossá tétele mellett kardoskodott. De kivált 1790, még inkább 1805 óta a nemzeti nyelv sok téren hódított, s vármegyéink magyar föliratai, ügyvédeink magyar vitái s bíráink magyar ítéletei éppen oly könnyen érthetők, mint előbb a deák nyelvűek voltak; a jelesebb magyar fogalmazványok épp oly kiválóak, mint amily hitványak voltak még a jobb fők deák írásai is.

Kereskedelmi tekintetben sem haszonról, sem kárról nem szólhatni. Ha a magyar lenne a hivatalos nyelv, egyszerűen a latin helyébe lépne. Hogy a kereskedő egy nyelvvél sehol sem boldogul, a dolog természete hozza magával. Amint a hamburgi vagy trieszti kereskedőnek meg kell anyanyelvén kívül még több más európai nyelvet is tanulnia: a magyar kereskedőt is rákényszeríti a szükség. A legfőbb haszon szellemi tekintetben háramlana az országra. Mily gyorsan fejlődnék a magyar nyelv, s mily értékes gyümölcsöket termene az európai irodalom számára, mikor az utóbbi pár évtized munkája is mily nagyot lendített nyelvünkön. Báróczy már 1775-ben oly fordításban adta Marmontel hat elbeszélését, amely pirulás nélkül összemérhető a németeknek jóval későbbi fordításaival. Még ellenségeink sem tagadhatják, hogy kivált a költészet komolyabb nemében már is előre tört a magyar nyelv; s ha a bölcséletben és társas érintkezésben még hátra van, az irodalom más ágaiban való haladása világosan mutatja, mily drága kincseket adhat e gazdag aranybánya, csak hozzáértők munkáját erősíthetné meg.

Kazinczy a magyar irodalom föllendülésével s ennek révén a magyar nyelv kifejelettségének magyarázatával óhajt legjobban hatni bírálóira. A kérdés harmadik részének tárgyalásában állítja össze a magyar irodalomtörténet legfontosabb adatait, minden sorára reá nyomva egyéni felfogásának bélyegét. Ha igaz, amit mond (s kétkedni semmi okunk), hogy lelki gyönyörűséggel dolgozott e munkáján, bizonyára elsősorban ezt a részt dolgozta valódi lelki gyönyörrel, mert itt már kritikai észrevételeinek is tért

engedhetett. Másfelől pedig irodalmi haladásunk szembetűnő voltának kimutatásával jobbára eldöntöttnek tartotta a kérdést, hisz jól tudta, hogy József császár is nyelvünk fejletlenségének ürügye alatt zúdította reánk a németesítő rendszert. Itt ő legjobban elemében van s legkevésbé kell félnie a cáfolattól s az ellenséges szándék gonosz indulatától. Írói és hazafiúi célzatát teljes összhangba hozva küzdi végig e harcot nemcsak a maga, hanem nemzete nevében is, érezve: mit vár tőle az irodalom s a magyarság.

Július vége felé (27.) készül el munkájával s németre fordítva küldi Tübingába a Cotta-féle könyvkereskedésnek. Szeptemberben Pesten ő maga olvassa fel Prónay László b. és leánya (Honoráta Kubinyi Gáspárné) meg Schwartner Márton társaságában, ahol „theatrális tapsolásokkal fogadtatott“. Schwartnernek volt ugyan egy-két megjegyzése különösen azon részre, amelyben Kazinczy a svábokról megvetőleg szól, mivel örömmel hagyják oda ősi hazájukat, de azért Schwartner is elismerte, hogy a pályámú sok olvasottságot, sőt tanultságot mutat. Olvasták e munkát Kulcsár és Virág s Kazinczynak még két más jó barátja, kiket nem nevez meg, majd Sopronban Kis János, és valamennyien meg voltak vele elégedve; semmit sem találtak benne, amin a censura felakadhatott volna. Ez volt a véleménye róla Dessewffynek is. Maga Kazinczy azt ítéli róla, hogy műve „okosan és tisztelettel van írva s nincs benne semmi, a mi a' részre nem hajló Censura engedelmet meg ne nyerhetné.“ Barátai meg vannak győződve, hogy a pályadíjat Kazinczy nyeri el és sürgetik a mű mielőbbi kiadását. Ő maga is szeretne nyertes lenni, már csak azért is, hogy meggyőzhesse anyját és testvéreit, (kik „még azt az örömét is háborgatják, hogy irkál“), hogy írói működését nemcsak szóbeli elismerésre, hanem anyagi jutalomra is érdemesítik.

Azonban még tán póstára sem teszi munkáját, mikor Rumytól azt a „leghitelesebb tudósítást“ kapja, hogy „a' kérdéseket Bécsből tették-ki, és azt a' feleletet várják, hogy a' Magyar nyelv béhozása *veszedelmes és alkalmatlan*.“ „Már én nem bánom, – jegyzi meg erre – akármit várnak és kívánnak: én megírtam, a' mit jó lélekkel mondani kellett, bátran, szabadon, de okosan. Bántásom érte nem lehet.“ Ha a jutalmat el nem nyeri is: „mondva van a' minek mondva lenni kell,“ az pedig neki elégséges, kivált ha sikerül kieszközőlni a censura engedélyét, hogy művét mind magyarul, mind németül kinyomtathassa. Nemzeti felbuzdulása a József császár halála utáni hangulatba ringatózott, de tekintetbe vette a mosatni idők

követelményeit is. Mert „hallgatni szabad (néha!): de egyebet mondani, mint a' mit érzünk, soha sem szabad.“

Rumynak említett „leghitelesebb tudósítása“, úgy látszik, ugyanazon forrásból eredt, mint az *Allgemeine Literatur-Zeitung*nak⁴¹ egy későbbi megjegyzése, amelyben az egész kérdés kitűzését nagyon különösnek találja, mivel bizonyos titokzatosság köde burkolja; ismeretlen a jutalom kitűzője, ismeretlenek a bírálók, ismeretlen az ítélet kimondásának határnapja. Ezenkívül a kérdés úgy van fogalmazva, hogy eleve látszik: mily vélemény számíthat elfogadásra. Csakhogy becsületes tudós nem engedi magát efféle hirdetés által lépre csalni, s óvakodik fáradozásával derűs perceket szerezni a jutalom kitűzőjének. Valószínű, hogy ez a rövid közlemény is hozzájárul a Kazinczy körében egyre mélyebben meggyökerező véleményhez, hogy a kérdés kitűzője senki más, mint maga a nádor, vagy valamely megbízottja, kinek a bécsi udvari körökkel egyező a felfogása nyelvünk közkeletéről. Kis János keserűen kifakad, mikor azt hallja, hogy „valamely szemtelen tsak bolondságból tette volna fel a' kérdést“, amelyet jó embernek nemcsak elhinni, hanem elgondolni is fölötte nehéz. Dessewffy hallani sem akarja, ki a jutalom kitűzője; de az bizonyos, hogy az illető „mocskot szórt mind reánk, mind magára“. A „bodzás lábú [?] patrióta“ oly feleletet vár, amelyet egyetlen hazafi sem adhat. Éppen ezért volt szükséges, hogy megmondják neki az igazságot. Ezt pedig – mint Csehy vélekedik – Kazinczynál senki hathatósabban nem tehette.

Hónapok telnek el a pályamű benyújtásának határideje után, és az eredményről senki nem tud semmi bizonyosat. Megbírálták-e a Tübingába küldött kéziratokat s odaítélték-e valakinek a jutalmat, maguk a pályázók tudják legkevésbé. Kazinczy úgy vélekedik, hogy hazánk, illetőleg Ausztria határán ki sem eresztették munkáját, s tán oly kézbe került, amely jónak látta megtartani. Később maga is hinni látszik, hogy csakugyan a nádortól ered a pályázat eszméje, mert egy alkalommal 1809-ben ő is nyelvünk közhasználatára ellen nyilatkozott. Nem is tudta meg az eredményt soha. Műve nyomtatásban sem jelent meg, noha ezt nemcsak ő maga, hanem íróársai is nagyon óhajtották.⁴²

⁴¹ 276. (szept.21.) száma. – *Kazinczy F. Lev.* V.köt. 565-66.1.

⁴² Csak a 3. rész, az irodalomtörténeti, jelent meg az *Erdélyi Múzeum* I.füz. 1-10.1. – *Kazinczy F. Lev.* V.köt. 466, 469, 488, 509.1. VI.köt. 1, 11, 27, 85, 88-89, 117, 179, 203, 343, 381.1. VII.köt. 201, 472.1. VIII.köt. 23, 160.1. IX.köt. 243, 293.1. XI.köt. 63, 240.1.

Kazinczyn kívül a tulajdonképpeni magyar írók közül csak Döbren-tei pályázik a 100 aranyra. Kis Jánost nem tudja Kazinczy rávenni, hogy szintén pályázzék. Van ugyan adatunk arról, hogy Legéndy János trencsényi kegyesrendi pap, Schihulszky József zempléni harmincados számvevő, Plachy András vágújhelyi evang. lelkész, Nagy György, Neustädter, Holkó Mátyás rimaszombati evang. lelkész, Fejes János kishonti evang. egyházi s iskolai felügyelő szintén pályázik, de ezek csak deák és német nyelven írtak, mint az ismertebb idegen nyelvű magyarországi írók közül Genersich János késmárki ev. lyceumi tanár, Smith Armand Vilmos késmárki főorvos és Bredeczky Sámuel, az említett ev. lelkész. Ezeken kívül még kilencen küldtek feleletet a kérdésre, öten kívül mind Magyarországból: Roth ulmi ev. lelkész, egy felső-ausztriai seborvos, egy osztrák őrmagy, egy névtelen s egy horvát nemes. Összesen 21 pályamű érkezett, amelyeknek bírálata Hager b. a következőket ajánlja Stadion gr.-nak: gr. Teleki Sámuel erdélyi udvari kancellár, Sonnenfels József, Birkenstock udvari tanácsos, Schwartner Márton, Schedius Lajos, Széchenyi Ferenc gr., Márton József („hogy a magyar nyelvnek egy vak védője is szóhoz jusson“) és Engel Keresztély, az említett udvari fogalmazó.⁴³ Úgy látszik azonban, hogy ekkor a bírálók nem is értesültek megbízásukról. Az 1809. év nagy válságai sokkal jobban lekötötték a bécsi udvari és kormánykörök figyelmét, semhogy e pályázat további sorsának intézésére gondolhattak volna. De másfelül épp e fenyegető válság miatt nem is mutatkozott ildomosnak a kérdés ez idő szerinti bolygatása. A magyar ellenes felfogást egyelőre titkolni kellett, a magyar nemzetnek tetsző felfogásról meg hallani sem akartak Bécsben. S csak midőn Metternich Kelemen jut hatalomra s mindinkább meggyőződik hazánk s az örökös tartományok összeolvasztásának szükségéről, veszi kezébe 1813 márciusában a tübingai pályázat ügyét, meghagyva Hager b.-nak, hogy a kérdést a bírálók véleménye alapján döntse el, s a díjat a német nyelvet ajánló legjobb műnek adja ki. De Hager b. több mint két év múlva tudja csak a bírálók véleményét összegyűjteni. Még 1815 májusában s augusztusában is értesít egyeseket bizalmasan, hogy a jutalmat maga a császár tűzté ki, s ő nevezte ki az illetőt bírálónak. Hagernek a bírálókhoz intézett felszólítása, hogy őszintén, meggyőződésük szerint mondjanak ítéletet, az egész pályázat kútforrását tekintve, üres alakoskodásnál egyébnek nem mondható. Érdekes, hogy az először javaslatba hozott bírálók közül csak Teleki Sámuel gr.,

⁴³ Heinrich G. id. cikke u.o. 439-440.l. Külön kiadás 25-32.l.

Sonnenfels és Schwartner maradnak meg a később fölkért bírálók közt. Rajtuk kívül Mikov László, Kornoki Ignác, Dobrowszky József és Kopitar Bertalan bécsi censor adnak véleményt a pályaművekről. Eszerint a magyar nyelvet a közdolgok vitelére föltétlenül ajánlja 5 pályamű, éspedig Roth, Döbrentei, Nagy György, Legédy János és Kazinczy munkája; a magyart a deák, illetőleg a német mellett 4, a deák nyelvet 8, illetőleg 9 s a németet 3, illetőleg 4 pályamű ajánlja. A bírálók közül Teleki gr., Sonnenfels és Schwartner jutalomra a magyar nyelvet ajánlók közül a Rothét s némileg a Kazinczyét tartották méltónak; a deák nyelvet pártolók közül kettőt s a németet vitatók közül szintén kettőt kívántak díjazni. Az ilyenképp nagyon megoszlott véleményt bajos lett volna összegeztetni, s a jutalmat egy pályázónak adni. De jól jegyzi meg Heinrich G., hogy maga az ügy is már alaposan idejét múlta. 1816-ban, mikor az összes bírálók ítélete ismeretes, már el van határozva Metternich: mint fog elbánni Magyarországgal, s nem szorul többé semmiféle támogató véleményre, hogy lassankint romjait is eltemethesse alkotmányunknak. Azért természetesnek találjuk Sedlnitzky b.-nak, a bécsi rendőrség fejének elhatározását, amely a pályaművek s a velük kapcsolatos iratok csomójára tett következő megjegyzésben talál kifejezést: „Az iratok egyelőre félreteendők, minthogy egyrészt a jutalomkérdés nincs megoldva, másrészt a kor állapota ez ügynek újabb tárgyalását nem teszi tanácsossá.“⁴⁴

Kazinczy – mint említettük – minderről semmit sem tud. Az ügy nálunk nyilvánosan csak egyszer kerül szóba, midőn Dessewffy gr. az 1811-12. országgyűlésen nyelvünk jogai mellet szólva célzást tesz Kazinczy szóban levő munkájára. A tízes évek kockára tesz magyarságunk csekély erejét, hogy a hatalom rossz indulatát ellensúlyozhassa s legalább az irodalom szabadon hagyott keskeny mesgyéjén védelmezhesse magát, míg a társadalmi és politikai küzdelem is lehetővé válik. De jóllehet az irodalom épp ez években igazi nemzetmentő munkát végez, s a magyar játékszín tagjai, a vándor apostolok, csodálatos buzgalommal iparkodnak írónk küzdelmét fokozni: a magyar nyelv a városok társadalmi életében még

⁴⁴ U.o. 440-441.1. külön kiadás 30-32.1. - Kopitar B. Kazinczyval vitába ereszkedik, bár művét a legtűrhetőbbnek találja a magyar nyelvet kívánók közt; szerinte a mélység s kimerítő alaposág hiányzik benne. Hogyan állíthatja Kazinczy - kérdi Kopitar -, hogy a magyart, ha hivatalos nyelvvé akarjuk tenni, a lakosság legkisebb részének kell tanulnia, holott Magyarország 7-9 millió lakosa közül legfőlebb ha 3 millió tud magyarul? Miért követi az ország harmadrésze az összes lakosság jogát? U.o. 183-185.1.

mindig csak túrt vendég gyanánt szerepel. Kivált Pesten. Déryné a magyar fővárosban uralkodónak mondja a német nyelvet, s úgy tapasztalja ifjú korában, hogy „a főbb rendűek szégyeltek magyarul beszélni s ha tudtak is, eltagadták“. „Az utcán egy magyar szót hallani épen nem lehetett“, – mondja, s kivált a polgári házak közt csak elvétve akadt igazán magyar. Még 1818 végén Dessewffy gr. is keserűen panasolja, hogy Magyarország fővárosában hány magyar leány nem tud magyarul, akik különben a nemzeti műveltség terjesztésén örömmel munkálnának. Ezért nincs miért megütköznünk, hogy „fel se veszik nemzetünket a' Külföldiek.“ Kazinczy még 1821 augusztusában is szükségesnek találja b. Malonyay János zemp-léni kir. biztosról kiemelni, hogy *magyarul* folyvást beszél s oly tisztán, mint a nemesi rendek, és hogy *magyarul* tartotta beköszöntőjét.⁴⁵

A tübingai pályakérdésről csak sejtik: miféle ellenséges szándékból eredt, de ahogy a könyvvizsgálat a század első negyedében működik, arról bizonyosan tudják ezt. Szinte érthetetlen a könyvvizsgálók akadékoskodása a legártatlanabb költői és tudományos munkáknál is. Kis János bölcselkedő versei közül többet kitörül a censor. Dayka verseit a kassai censor a Helytartó Tanácshoz küldi, s így esztendőnél tovább tartóztatják, s csak Kazinczy különös fortélyának, hogy némely neveket elváltoztat, sikerül az engedélyt megnyernie. De még a kinyomott munkát is csak Vitkovics könyörgése menti meg az utólagos lefoglalástól. T. i. Kazinczy a Dayka műveihez kapcsolt *Poétai Berek* című fordításai közt Goethe *Prometheusát* is közli, s erre nézve Korbély Mihály pécsi kanonok és pesti egyetemi tanár Pécsről azt az utasítást kapja, hogy mind a szerzőt, Kazinczyt, mind a kiadót, Trattnert, jelentse föl. Korbély nyíltan megmondja Vitkovicsnak, hogy teljesíti az utasítást, mert – szerinte – vagy rászédtek a könyvvizsgálót, vagy a kifogásolt verset azután iktatták a gyűjteménybe. Szerencsére Vitkovics résen áll s egyrészt annál fogva, hogy az engedélyt Madarassy Ferenc szentszéki házasságvédő, majd választott püspök adta meg, másrészt, hogy a vers nem eredeti, csak fordítás, végre, hogy Kazinczynak a felesége és három leánya katolikus, Trattner pedig „a legszentebb könyveket, Predicatiokat ótsón nyomtattya“, sikerül Korbélyt lebeszélnie a föl-jelentésről.⁴⁶

⁴⁵ *Kazinczy F. Lev.* XVI.köt. 267.1. XVII.köt. 519.1. - *Déryné Naplója*, kiadja Bayer József; Budapest é.n. I.köt. 143.1.

⁴⁶ U.o. V.köt. 66, 470.1. VI.köt. 1.1. XI.köt. 291, 445.1.

De nemcsak a szabadelvű gondolkodás szülötteit, hanem a pusztai történelmi adatokat sem engedi a censura megrostálatlanul a közönség elé. S különös, hogy a bécsi censura kevésbé engedékeny, mint a németországi, de engedékenyebb mégis, mint a magyarországi és erdélyi. Például a *Magazin für Geschichte und Staatsrecht der Oesterreichischen Monarchie* (Göttinga, 1808) című munkát, amelynek második kötete Caraffa eperjesi vértörvényszéke borzalmait adja elő az akkor írt latin munkák fordításában, szigorúan eltiltják Bécsben is, nálunk is. Kazinczy még írásban sem mer iránta tudakozódni a könyvkereskedőknél, mert még az is bajba dőlhetné. A Rummy Károly György szerkesztésében megindult *Emlékezetes Írások* második kötetét, amelynek kinyomását Madarassy Ferenc megengedi, az új censor eltiltja. Madarassy nem elég szigorú a kormány szemében, s őt a kormány elmozdítja hivatalától. A Goethe *Stellája* új fordítását, amely 1794. minden akadály nélkül megjelenhetett, 1813 elején még az engedékenyebb Madarassy is eltiltja, jóllehet Kazinczy hivatkozhatott a nagyváradi könyvvizsgáló jóváhagyására is. Szegény isteni Stella! - sóhajt föl Kazinczy. - Mi szerencsétlen ez a' Magyar Nyelv, hogy ezen nem szabad olvasni a' mit németen szabad. " De később Helmeccy Mihálynak mégis sikerül az engedélyt kieszközölnie. Hogy a Lessing drámái fordításának kiadására engedélyt nyerhessen Kazinczy 1813., azzal érvel, hogy Bécsben már megkapta, s hogy a drámákat gyakran játsszák a magyar játékszínen. Sőt még Cicerónak *A kötelességekről* írt művét is veszedelmesnek mondja a soproni egyházi és iskolai előljáróság egyik tagja, mivelhogy e művet Hajnóczy mindég olvasta.⁴⁷

Még szigorúbb a könyvvizsgálat az oly művek iránt, amelyek a magyar nemzeti érzést vagy érdeket szólaltatják meg. Kisfaludy Sándornak 1809. a nemesi fölkelés buzdítására írt *Szózatát* csak megcsonkítva engedi kinyomtatni a censura. Báróczynak a *Védelmetetett Magyar Nyelvét* 1814. eltiltja a budai könyvvizsgáló az újabb kiadástól, és sem Kazinczy, sem Helmeccy nem meri a dolgot ismét szóba hozni. Kazinczy nyomtatékosan megizeni Helmeccynek, hogy az idézett művet hagyja ki a Báróczy minden munkái kiadásából, mert félni lehet, hogy a censura az összes példányokat eltiltja emiatt, s a Helytartó Tanács parancsot ad a rendőrségnek, hogy mind Kazinczyt, mind Helmeccyzt szemmel tartsa. Midőn 1815. Kazinczy Zrinyinek a prózai munkáit is nyomtatás alá szerkeszti, a kassai könyvvizsgáló megizeni Kazinczynak, hogy a *Ne bánts d a Magyart* című

⁴⁷ U.o. VI.köt. 245.l. X.köt. 252, 269, 374, 501, 505.l. XII.köt. 32, 93, 301.l.

művét át sem vizsgálhatja, mert a királyi parancsolat azt szigorúan tiltja. Hasonló akadályokkal küzd Erdélyben Döbrentei, midőn 1810. az *Erdélyi Muzéum* iránti hirdetéseket akarja kinyomtatni. Cserey elkeseredve tudósítja Kazinczyt a könyvvizsgáló akadékoskodásáról, hozzátevéen, hogy az ilyen „schlendrian censort“ káplárpálca alá szeretné adni. Dessewffy gr. 1809. a király neve napjára készített soraiban finom gúnnyal fordul a szellemi sötétség kútfejehez:

*Drága, kegyes Ferencz, kiért
Annyi gyertya világ fogy,
Mond meg, kérlek, ó vallyon mért?
Nem engeded nekünk, hogy
Nemcsak tsupán setét éjjel
Fényes napot indítsunk;
Ha díszedre szerte széjjel
Nappal is világítsunk?*

S noha Dessewffy szívvel-szóval erősíti, hogy a királynak nincs hívebb tisztelője nálánál, mégis kénytelen bevallani, hogy az a néhány sor „egész Munkátsig világíthatna neki egy setét szobába.“ Nem is tagadhatja senki, hogy éppen a könyvvizsgálat szigorúsága a legnagyobb akadály, hogy minden nemű tárgyban nehezen űzheti el a' mértékletes világ a' mértékletlen homályt, ezt a' setétség tőszomszédgyát.⁴⁸

A lipcsei csata után azt lehetett volna gondolni, hogy a kormányok általán nagyobb szabadságot adnak a censurának, de csakhamar meggyőződik nemzetünk, hogy e tekintetben semmiféle változás nem várható, vagy ha igen, csak a nemzeti életre még károsabb. Mikor Dessewffy gr. meghallja, hogy Rummy *Emlékezetes Írások* című vállalatának új kötetét csak oly föltétellel engedte meg a censura közrebocsátani, hogy ha Kazinczy a kiadni szándékozott krónikában „az akkori Uralkodást és a' Religio' akkori nyomorgatásait Scholionokban az *elégségig* kimentí“ azt következteti, hogy végre kormányunk is felvilágosodottabb kezd lenni, különben nem akarná mentetegetni s nem szégyellné a vallás miatti üldözéseket. De mikor a „szabadságnak visszaadott Európa“ föllélekzett volna: legott résen álltak a Szent Szövetség hatalmai, hogy a békókat még jobban megszorítsák a szabadelvű törekvések szószólóin. Kazinczy jóelőre megérzi a még súlyosb időket, s a legnagyobb óvatossággal kell minden sorára, melyet

⁴⁸ U.o. VI.köt. 351.l. VIII.köt. 49, 63, 181-2.l. X.köt. 164, 172, 176, 321.l. XIII.köt. 333.l.

nyilvánosságra szán, vigyáznia. Kis János verseihez írt kiadói előszavában szeretné a papköltők közt felemlíteni Janus Pannoniust is, de tudja, hogy „annak nevét a' Censura megszenvedni, kivált *most* (1814. márc.) ezen boldogságra hajlani kezdő időszakban! bizonyosan nem fogná.“ „Mert – folytatja fájó iróniával – boldog idők, igen igen boldogok várnak, ha valamely Isten nem szán-meg bennünket.“ Hányszor panaszkodik s hányszor kifakad a szellemi élet e kerékbetörői ellen. Mily érthetetlennek tartja könyvvizsgálóink félelmét, hogy oly keményen megtiltják lapjainknak az országgyűlés tárgyalásairól, az ott elmondott beszédekről közölhető tudósításait, holott az angol és francia országgyűlésen elhangzott beszédeket szóról szóra közlik. „A' tenger csendjét – írja – a' hajósok veszedelmesnek tartják. Bizony ez a' Publicitás elkerülése is az.“ Még a bécsi irodalmi vállalatokból is azt látja, hogy a könyvvizsgálók minden jó külföldi szellemi terméket valóságos méregnek néznek. Döbrentei sem tudja megbotránkolás nélkül túrni a kolozsvári censor akadékoskodását, amely alkotmányos szabadságunk hangoztatását sem engedi meg. Például midőn azt írta, hogy nemzetünknek törvényes külön királya van, és hogy a két Magyarország nem tartomány, – a könyvvizsgáló egyszerűen kitörülte. A Dunán túl bizalmasan suttojják egymásnak a jó barátok: micsoda vizsgálatot indított a kancellária Horváth Adám ellen az *Arion* című kéziratban terjesztett verseskönyve miatt, holott ezt a vármegye főispánja, Amade gr. ki akarta nyomtatni. Horváth azt ígérte a kancellária megbízottjának, hogy az *Ariont* kinyomatva adja kezébe. De csalódott; a budai censor, Truka Alajos „egy hosszú és tsúfos opinioval visszavetett“ 1815. Az ily esetek után hiába akarja a kormány elhíttetni a nemzettel, hogy szabadelvűen gondolkodik, s a nemzet jóléte csak a maga iparkodásától függ. Íróink sajnos tapasztalják, hogy a sajtó folyvást kemény békókba van szorítva. Csak emiatt is kifogyhatatlan türelemre s igazi hazafias elszántságra van szükségük nemzetmentő munkájokban.⁴⁹

*

[Részlet Váczy János Kazinczy-monográfiája kiadatlan második kötetéből az MTA Könyvtárában őrzött kézirat alapján. Folytatása ez az évkönyvünk korábbi kötetekben megjelent részleteknek. (V.ö.: *Széphalom* 2.kötet 7-32., 3.kötet 61-94., 4.kötet 141-159. és 5.kötet 123-150.o.!) – Az apróbb helyesírási korrekción kívül megtartjuk Váczy írásmódjának jellemzőit. A Kazinczytól és kortársaitól átvett egykorú idézeteket betűhíven közöljük. A lábjegyzetek Váczy Jánostól valók. *A Szerk.*]

⁴⁹ U.o. V.köt. 120.l. VII.köt. 181.l. XI.köt. 240, 269, 275.l. XII.köt. 241, 554.l. XIII.köt. 316-17. 496.l. XIV.köt. 168.l. - *Berzeviczy Gergely munkái* id.h. 192.l.



HÓDOLAT KAZINCZY FERENCZ SZELLEMÉNEK.

Hódolat Kazinczy Ferenc szellemének
(Vasárnapi Újság, 1859. október 30. 521. o.)

BUSA MARGIT:

Térkép Kazinczy Ferenc levelezéséről Emlékezés Váczy Jánosra

Még mielőtt Kazinczy levelezésének útvonalát betűkkel megrajzolnánk és a levélírók nevét felsorolnánk, emlékezzünk *Váczy Jánosra* halálának 75. évfordulóján, aki feldolgozta a Kazinczy-levelezés 21 kötetét, egy félszázad legfontosabb adatforrását.⁵⁰ Sebestyén Gyula, a Nemzeti Múzeum akkori igazgatója a temetésen értékelte a munkáját: „Bármikor is következzenek el azok az idők, amelyben Kazinczy korának irodalomtörténeti térképe elkészül, azt már most pontosan megállapíthatjuk, hogy a tudománynak hozzá felhasznált hatalmas faragott kövein mindég rajta találhatók lesznek Váczy János mesterjegyei.”⁵¹

Legyen ez a térképrajzolásunk levelezéstáblázat, adatközlés az irodalomtörténeti térkép megrajzolásához. Legyen megemlékezés Váczy János áldozatos, az életét sem kímélő munkájáért. Gondolatban tegyük le sirjára a hála nem hervadó koszorúját.

Betűkkel rajzolunk irodalomtörténeti térképet arról, hogy Kazinczy széphalmi otthonába Hazánkon belül és kívül kitől és honnan érkeztek baráti levelek. Ez behatárolhatatlan terület, nem olyan, mint az iskolai inspektorsága idején írt hivatalos levelek útja, amelyek csak a tankerület területére korlátozódtak. A tíz tankerületre osztott akkori Magyarországból a III. és a IV. kerület, Kassa és Ungvár székhellyel tartozott Kazinczy irányításához, tartalmuk miatt külön egységet alkotnak a munkájával összefüggő levelek.

Most csak a baráti levelekkel foglalkozunk. Forrásunk a Váczy János halála után 22, majd 23 kötetre kiegészült Kazinczy-levelezés; ebből a levélírók nevével névmutatót, a keltezésekből helymutatót állítottunk össze. Így táblázatot kaptunk arról, hogy ki és honnan írt levelet. Megszámoltuk: 229 helységből 403 levélíró írt Kazinczynak, de az kiszámíthatatlan, hogy egy levélíró, egy-egy helységből hány levelet írt. A 23 kötet 5933 levelet tartalmaz összesen, vagyis írónkain kívül azoké is

⁵⁰ Kazinczy Ferenc levelezése. Feldolgozta Váczy János. Bp. 1890-1911. 1-21.kötet.

⁵¹ Akadémiai Értesítő 1918. XXIX.kötet 423-424.

megtalálható, akikkel Kazinczy levelet váltott. Sok levél elkallódott, volt létezésüket a megélvő levelekben a hivatkozások és az irodalomtörténet bizonyítják.

Napjainkban is kerülnek elő ismeretlen levelek, ezekkel együtt a levelezés meghaladja a 6000 darabszámot. Az utolsó, 1960-ban kiadott 23. kötet óta 183 levelet sikerült megtalálni, ennyi már elég is lenne a 24. kötethez, de keresnünk kell a még lappangó leveleket, mert ha azok kimaradnak a majdan megjelenő 24. kötetből, bizonytalan ideig várhatunk egy újabb, 25. kötet kiadására. Ha egyáltalán előkerül még ezután egy kötetnyi levelezés. A 21. kötet megjelenése után 16 évig vártunk a 22. kötetre, a 23. csak 33 év múlva jelent meg.⁵²

A helynév és családnév összeállításának segítségével reméljük megtalálni a még lappangó Kazinczy-levelezést, a megyei levéltárakhoz tartozó helységek neve alatt és a levélírók családi hagyatékában.

A térképrajzolás gondolatát már 1982-ben felvetette Pásztor Emil: Kazinczy és Petőfi térképek címmel.⁵³ Széphalmon, a Kazinczy Emlékcsarnokban Hazánk térképére a levélírók lakóhelyéhez arcképeket ragasztottak, nem teljes igénnyel, jól tudva, hogy a levélírók sokaságának arcképei kis felületen egymásra halmozva elfedik egymást. Csak kísérlet ez a szemléltető táblázathoz.

A levelezés keltezéséből kiemelt helységnevet arról is tájékoztat, hogy Kazinczy életében a levélírók hol jártak külföldön. Életrajzaik tartalmazzák ezeket az adatokat, de így, feltérképezve, mintegy táblázatban, szemléltető, áttekinthető útvonalat látunk.

A helységnevek – mint honismereti térkép – arra is felhívják a figyelmünket, hogy mi, ahol élünk, amerre járunk, kinek a lábnymain haladunk, kiről kell tisztelettel megemlékeznünk.

⁵² Harsányi István a 22. kötetet (az I. pótkötetet), Berlász Jenő, Busa Margit, Cs.Gárdonyi Klára, Fülöp Géza a 23. kötetet (a II. pótkötetet) dolgozta fel. Bp. 1927. és 1960.

⁵³ Magyar Nemzet 1982. december 28. 8.sz. 3.p.

Kazinczy Ferenc levélírói

Andrássy Antal
Angelo Soliman
Aranka György
Aszalay János és Sámuel

Bajza József
Balkay Pál
Balla Károly
Balogh Péter és Sándor
Bárány Ágoston
Baranyay Mihály
Barczafalvi Szabó Dávid
Bárdosy (Bárdossy) János
Barkasi Imre
Báróczy Sándor
Baróti Szabó Dávid
Bártfay László
Bastendorff Ferenc és Zsanett
Batsányi János
Batthyány-Strattmann Alajos
Bay György
Baykor József
Beckers, Josef
Beleznay Miklós és Miklósné
Bendő Ferenc és József
Beregszászi Pál
Bertalan Imre
Berzsenyi Dániel
Bessenyei György
Bitnitz Lajos
Blaschke, Johann
Bodnár Antal
Bornemisza Ferenc
Boronkai Rozália

Bossányi Zsuzsanna
Botka Lajos
Bölöni Farkas Sándor
Broskó József
Buczy Emil
Budai Ésaías
Bujanovich Károly és Kornél

Carlovszky (Karlovszky)
János
Carró, de Jean
Chodowiecki, Daniel Nikolau
Comáromy (Komáromy) Anna és István és Istvánné Bárczay
Borbála

Czetter Sámuel
Czirjék Mihály
Csáky Manuel (Emanuel)
Csapó Imre
Csehy István és József
Cserey Farkas és Miklós
Csokonai Vitéz Mihály

Dessewffy Aurél és József
Diószegi Sámuel
Dókus László
Donát János és Jánosné
Döbrentei Gábor
Döme Károly
Drescher Frigyes
Dréta Antal
Dulhazy Mihály

Édes Gergely
Egei Mihály
Endrődy János
Eötvös József
Erdélyi Imréné Újlaki Zsuzsan-

na

Erős Gábor
Estei Viktor
Eszterházy Károly

Fábchich József
Fábri Gergely
Farkas Károly
Farkas Sándor = Bölöni F.S.
Fáy András és Barnabás
Fazekas Mihály
Fejér György
Fejérváry Károly
Fekete Imre és Pál
Felsőbüki Nagy Benedek
Ferenczy István és József és

Lajos

Fodor László
Földi János

Gastberg János
Geister, [?]
Genersich János
Gessner, Salamon witw.
Gessner-Buchdrucker
Geiser, [?]
Glatz Jakab
Gordán János
Grümmelin Cecilia
Grünfeld Dávid
Guzmics Izidor

Gyarmathy Sámuel
Gyöngyössi János
György József
Gyulai (Gyulay) Lajos

Hager Dániel
Hahóthy István
Hajnalkőy János
Haller Gábor
Hannulik János
Heister Fülöp
Helmeczy Mihály
Hirgeist Ferenc
Holéczy Mihály
Honrischné Rohschütz Karolin
Hormayr, Josef
Horvát István
Horvát Ádám és Adámné és
András és Borbála és Endre és János
és László

Igaz Sámuel

Jakabfalvy András és Dániel
Jakkó László = Szaládi J.L.
Jankovich Imre és Miklós
John, Friedrich
Jósika János
Juhász János
Juricskay László

Kállay András
Karlovszky = Carlovszky J.
Kassai József
Kazinczy András és Dénes és

- Kazinczy László és Miklós és
Thália
Kecskeméti János
Kenderessy Mihály
Kerekes Ferenc
Kézy Mózes
Kininger, Vincenz Georg
Király György = Szatmár
- K.G.y.
Kis Imre és István és János és
József és Lajos
Kisfaludy Károly és Sándor
Klaniczay János
Kohl Kelemen
Kollár György
Kolosy (Kolosi) István és
Istvánné
Komáromi = Comáromi A.I.
Kömlössy László
Kondé József Benedek
Koppi Károly
Kossuth László és Sándor
Kovachich Márton György
Kovács Ferenc és Mihály
Kovacsóczy Mihály
Kozma Gergely és Miklós és
- Pál
Kozubszky Tamás
Kölcsey Ferenc
Krafft, Peter
Kraynik Imre és Imréné és
Józsefné
Kreskay Imre
Kresznerics Ferenc
Kriebel János
- Laczkovics János
Laicsák Ferenc
- Lakos János
Lánczy Ferenc
Latzig Mihály
Lavather, Johann Gaspar
Lencz, Johann Georg
Lészay Dániel
Liphay Sándor
Liszkay Dániel és Sámuel
Lónyai Gábor és János
Ludwig, Wilhelm
- Majláth György és János
Major József
Maklári János
Mándy Péter
Mansfeld György József
Máriássy Károly
Márton István és József
Matolay Gábor
Meczner János
Mészáros Sámuel
Mihálkovicz József
Miller, Ferdinand Jakab
Miller, Johann Ferdinand
Mocsáry Antal
Mokry Benjamin
Molnár György és János
Molnos Dávid
- Nádaskay András
Nagy András és Gábor és József és Sámuel
Nagyváthy János
Neidl János
Németh László és Lászlóné és
Aristipp

Oeser, Adam Friedrich
 Okolicsányi János
 Orczy Lőrinc
 Ormos Miklós

Palásti Márton
 Pápay Sámuel
 Parlaghy Ferenc
 Patay Mózes
 Paziázi Mihály
 Péchy Sándorné
 Péczely (Péczeli) József
 Péli Jánosné
 Perecsényi Nagy László
 Perger János
 Pethe Ferenc
 Pethő Jakab
 Pólya Ferenc
 Prónay László és Sándor
 Puky Ferenc és István

Ráday Gedeon és Gedeonné,
 és Pál

Radó Sándor
 Ragályi Tamás
 Rajnis József
 Rát Mátyás
 Rátkay Pál
 Retzer József Márton
 Révai Miklós
 Riedle András
 Rigó László
 Rotschütz Karolin és Lizett
 Rozgonyi József
 Rudnay Sándor
 Rummy Károly György

Ruszek József
 Ruzsiczky György és Probus

Sággy Ferenc
 Sárközy István
 Sárosy Andrásné
 Schedius Lajos
 Schlegel, August Wilhelm
 Schlözer, August Ludwig
 Scitovszky János
 Sennovitz Mátyás
 Sigray Jakab
 Sipos József és Pál
 Somosy (Somosi) János
 Spáh Gáborné
 Stancsics Horváth Borbála
 Stunder, Johann Jaques

Szabó István és János
 Szaicz (Szeitz) Leo Mária
 Szaládi Jakkó László
 Szalay László és Sámuel
 Szapáry János
 Szathmáry Király György
 Széchenyi Ferenc
 Széchenyi István
 Szeder FABIÁN
 Szelim Aga
 Szemere Albert és István és

Pál és Pálné
 Szentgyörgyi Gellért és István

és József
 Szentjobbi Szabó László
 Szentmiklóssy Alajos
 Szenvey József
 Szilágyi Sámuel ifj.

- Szilvássi Gábor
 Szirmay András és Antal
 Szivák István
 Szilávy György és János
 Szmanovics Károly
 Szombathy (Szombathi) János
 Szögyény Ferenc
 Sztáray Vince
 Sztrog Sámuel
 Sztrokay Antal
 Szűcs Dániel és János
- Takács József
 Tantsits (Tancsics) Ignác
 Teleki József és László és
 Sámuel
 Teöke Elisa
 Teslér László
 Tessedik Ferenc
 Thaly Antal
 Toldy Ferenc
 Tóth Ferenc és Gábor
 Tökés János
 Töltényi Szaniszló
 Török János és József és József-
 né és Lajos és Mária Zsuzsanna és
 Zsófia
 Trattner János Tamás
- Újgyörgyi József
 Ungvármémeti Tóth László
 Úza Pál
 Ürményi József
- Valkovszky János
 Vallenstein Dávid
 Vály-Nagy Ferenc
- Vatay József
 Vay Ábrahám és József és
 Miklós és Péter
 Versegly Ferenc
 Vida László
 Virág Benedek
 Vitéz Imre
 Vitkovics Mihály
 Vörösmarty Mihály
- Waltherr László
 Wégh János
 Wesselényi Miklós és Miklósné
 Wesselényi Miklós ifj.
 Wigand Ottó
- Zabolai Kiss Sámuel
 Zádor György

Helységnevek — ahonnan Kazinczy levelet kapott

A helységnevek egykorú elnevezéssel, betűrendben következnek. A rövidített helységneveket utalóval egészítettük ki. A helységnevek után a levélírók nevét közöljük. Családi nevük alatt tüntettük fel Csehy József és Kazinczy László harcterekről írt leveleit. -- A nem magyarországi városok mai államokhoz tartozását rövidítve jelezzük: (j) = Jugoszlávia, (r) = Románia, (sz) = Szlovákia, (u) = Ukrajna.

Abara (sz): Liskay Sámuel.

Acsa: Prónay László.

Almás: Helmeczy Mihály, Szemere Pál.

Álmosd: Kölcsey Ferenc.

Alsóolysó: Desseffy József.

Alsóregmec: Kazinczy József, özv. Kazinczy Józsefné.

Andrásfalva (r): Döbrentei Gábor.

Bagamér: Csokonai Vitéz Mihály.

Bagos: Péchy Imréné.

Báj: Szűcs Dániel.

Balassagyarmat: Szentmiklóssy Alajos.

Balatonfőkajár: Kollár György.

Balatonföldvár: Kazinczy László.

Balatonfüred: Guzmics Izidor; Horváth Ádám; Kis János.

Balatonhenye: Édes Gergely.

Bán (sz): Vay Ábrahám.

Bártfa (sz): Desseffy József.

Bercel: Tóth Gábor.

Beregszász (u): Komlóssy László.

Berente: Egei Mihály.

Berve (r): Cserey Farkas.

Beszterce (sz): Cserey Farkas; Prónay László.

Boba: Döbrentei Gábor.

Bocsár (j): Mocsáry Antal.

Bodrogszög: Szögyén Ferenc.

Bonyha (r): Döbrentei Gábor.

Böcs: Maklár János.

Börönd: Csehy József.

Brassó (r): Szivák István.

Buda: Batthyány-Strattmann Lajos; Döbrentei Gábor; Ferenczy István, Jankovich Miklós; Kis Károly; Kovachich Márton György; Majláth János; Pethő Jakab; Sággy Ferenc; Sigray Jakab; Szapáry János; Szentgyörgyi Gellért; Tessedik Ferenc; Vay József; Verseygy Ferenc; Virág Benedek; Zádor György.

Buza (r): Cserey Miklós.

Celldömölk: Kis János.

Cseke = Szatmárcseke.

Csobaj: Jakabfalvy András; Nagy András.

Csór: Édes Gergely.

Csurgó: Nagyváthy János.

Dátzia (=Dácia) (r): Kis Imre.

Debrecen: Budai Ézsaiás; Csokonai Vitéz Mihály; Diószegi Sámuel; Fazekas Mihály; Kazinczy Klára; Kis Imre; Kölcsey Ferenc; Nagy Gábor; Nagy Sámuel; Péczely József; Sárosy Andrásné; Szentgyörgyi József.

Dédács (r): Döbrentei Gábor.

Dém (sz): Németh László.

Deregyő (sz): Lónyai Gábor.

Déva (r): Döbrentei Gábor; Kenderessy Mihály.

Divék = Turóczdivék.

Doba: Maklári János.

Dolyán (sz): Puky Ferenc.

Dömölk = Cell dömölk.

Duka: Zádor György.

Eger: Balkay Pál; Bodnár Antal; Eszterházy Károly; Kraynik Imre; Seitz [Szaicz] Leo Mária; Vitéz Imre.

Epper = **Eperjes (sz):** Aszalay Sámuel; Bay György; Csehy József; Dessewffy József; Dulházy Mihály; Fábri Gergely; Fejérváry Károly; Guzmics Izidor; Gyulay Karolina; Karlovszky (Carlovszky) János; Lánczy Ferenc; Majláth János; Meczner János; Ráday Pál; Sárközy István; Szentgyörgyi József; Szirmay Antal; Toldy Ferenc.

Erdőd (r): Fáy Barnabás.

Erdőtárca: Szentmiklóssy Alajos.

Érkésérű (r): Bertalan Imre; Hahóthy István; Mészáros Sámuel; Vallenstein Dávid.

Érsemjén (r): Kraynik Alajos; özv. Kazinczy Józsefné.

Eszék (j): Kazinczy László.

Esztár: Nagy Gábor.

Esztergom: Rudnay Sándor; Szeder Fábián.

Ettes = Etes: Baranyai Mihály.

Fehéregyháza (r): Döbrentei Gábor.

Felsődobsza: Maklári János.

Felsőregmec: Rátkay Pál.

Gáltó: Kis József.

Getztely = Gesztely: Puky István.

Golop: Kis Imre.

Gyömrő: Kazinczy László.

Gyöngyös: Eszterházy Károly.

Győr: Balogh Péter; Balogh Sándor; Fábchich József; Kis János; Németh László; Németh Lászlóné; Rajnis József; Rát Mátyás; Révai Miklós; Szombathy János; Takács József; Vitéz Imre.

Györgyfalva (r): Cserey Miklós.

Hadház = Hajdúhadház: Földi János.

Hangács: Király György.

Homoród (r): Máriássy Károly.

Iglód = Igló (sz): Rummy Károly György.

Illyefalva (sz): Király György.

Jászberény: Miháلكovics József.

Jászó (sz): Mallyó József.

Jeszte (sz): Ungvárnémeti Tóth László.

Kálló: Szűcs Dániel.

Kálna (r): Vay József.

Kám: Kisfaludy Sándor.

Kaposvár: Horváth Ádám; Sárközy István.

Karancskeszi: Szabó István.

Karancslapujtó = Lapujtó: Szabó István.

Károlyvár (j): Cserey Farkas.

Karva (sz): Kondé József Benedek.

Kassa = Cassa (sz): Baróti Szabó Dávid; Boskó József; Csáky Emánuel; Dessewffy Aurél; Dessewffy József; Dulházy Mihály; Estei Viktor; Koppi Károly; Kovacsóczy Mihály; Nagy Gábor; Toldy Ferenc; Török Lajos; Török Zsófia.

- Kázmér (sz):** Kossuth László; Török József; Török Lajos; Török Zsófia.
Késmárk (sz): Genersich János.
Keszthely: Csapó Imre; Ruszek József.
Királyhelmece (sz): Parlaghy Ferenc.
Kisazar (sz): Szemere István.
Kolozsvár (r): Bölöni Farkas Sándor; Buczy Emil; Cserey Farkas; Cserey Miklós; Döbrentei Gábor; Döme Károly; Jósika Miklós; Kenderessy Mihály; Majláth János; Molnos Dávid.
Komárom (részben: sz): Holéczy Mihály; Nagy Sámuel; Péczeli József; Spáh Gáborné.
Kovácsvágás: Kállay András; Szabó János.
Köbölkút: Spáh Gáborné.
Köböly (r): Nagy Gábor.
Körmönd = Körmend: Csehly József.
Kővágóörs: Kis János.
Középpajta: Benkő József.
Kraszna (r): Cserey Farkas.
Kup: Édes Gergely.
- Lánc (sz):** Lánczy Ferenc.
Lapujtó = Karancslapujtó.
Laszka: Kovacsóczy Mihály.
László: Szemere Pál.
Lasztóc (sz): Szemere Pál.
Lelesz (sz): Ormos Miklós.
Léta: Nagy Gábor.
Levelek: Molnár György.
Losonc (sz): Ráday Gedeonné; Szélim Aga.
Lovasberény: Erős Gábor.
Lőcse (sz): Aranka György; Bárdossy János; Teőke Elisa.
Ludány: Ráday Pál.
- Mád:** Dessewffy József; Gastberg János.
Maglód: Szenvey József.
Magyarfalva (sz): Szláv György.
Marosnémeti (r): Döbrentei Gábor.
Marosvásárhely (r): Aranka György; Cserey Farkas; Cserey Miklós; Hager Dániel; Haller Gábor; Kozma Gergely; Zabolai Kiss Sámuel.
Mezőcsány (r): Cserey Farkas.
Mezőtúr: Péczely József.

Miháld: Uza Pál.

Mikepércs: Nagy Gábor.

Mikóháza: Bárczai Borbála, Komáromi Istvánné; Bay György; Komáromi István.

Miskolc: Bárány Ágoston; Barkasi Imre; Ferenczy József; Ferenczy Lajos; Helmeczy Mihály; Ragályi Tamás; Szaicz Leo Mária; Szalay Sámuel; Szrógh Sámuel; Vay Ábrahám; Vay József.

Mór: Toldy Ferenc.

Munkács (u): Budai András.

Nagyalmás: Haller Gábor.

Nagybajom: Horváth Ádám; Horváth Ádámné; Sárközy István.

Nagybánya (r): Szentjóni Szabó László.

Nagybu: Döbrentei Gábor.

Nagydömölk = Celldömölk.

Nagyenyed (r): Benkő Ferenc; Kis József.

Nagykálló: Szűcs Dániel; Vay József.

Nagykanizsa: Csehy József; Sárközy István.

Nagykároly (r): Kölcsey Ferenc.

Nagykázmér (sz): Lánczy Ferenc.

Nagykinizs: Édes Gergely.

Nagymihály (sz): Dessewffy József; Tancsics Ignác.

Nagyszeben (r): Benkő Ferenc; Cserey Farkas; Cserey Miklós.

Nagyszombat (sz): Cserey Farkas; Döme Károly; Guzmics Izidor; Majláth János; Újgyörgyi József.

Nagyugróc (sz): Cserey Farkas; Majláth János.

Nagyvárad (r): Kazinczy Dénes; id.Kazinczy Ferencné; Kazinczy Miklós; Kis János; Laicsák Ferenc; Mészáros Sámuel; Prónay Sándor; Sándorffi József; Szlávy János; Valkovszky János.

Nemesdömölk = Celldömölk.

Német (r): Döbrentei Gábor.

Németújvár (Burgenland): Kis János.

Nikla: Berzsényi Dániel.

Nyíregyháza: Kazinczy Honoria.

Olgya (sz): Csehy István; Csehy József.

Onga: Szemere Pál.

Ottomány (r): Bornemissza Ferenc.

Oláhandrásfalva (r): Döbrentei Gábor.

Pályi: ifj. Szilágyi Sámuel.

Pánd: Szilassy József.

Pannonhalma: Guzmics Izidor.

Pápa: Csehy József; Horváth Ádám; Kis János; Kovács Ferenc; Kreskay Imre; Márton István; Pápay Sámuel; Tóth Ferenc; Zádor György.

Pázmánd: Horváth Endre.

Pécel: Majláth János; id.Ráday Gedeon; Ráday Pál; Szemere Pál; Szemere Pálné; Szenvey József.

Pécs: Teslér László.

Pest: Aszalay János; Bajza József; Balla Károly; Bártfay László; Bastendorff Ferenc; Bastendorff Zsanet; Beregszászi Pál; Dókus László; Donát János; Donát Jánosné; Döbrentei Gábor; Drescher Frigyes; Endrődy János; Eötvös József; Fáy András; Fejér György; Felsőbüki Nagy Benedek; Földi János; Horvát István; Igaz Sámuel; Jankovich Miklós; Juhász János; Kis István; Kisfaludy Károly; Kovács Mihály; Kovacsóczy Mihály; Kölcsey Ferenc; Majláth György; Majláth János; Miháلكovics József; Miller, Ferdinand Jakab; Miller, János Ferdinand; Mokry Benjamin; Perger János; Pethe Ferenc; Pethő Jakab; id.Ráday Gedeon; Ráday Pál; Ragályi Tamás; Révai Miklós; Schedius Lajos; Stunder János; Szabó János; Szalay László; Széchényi Ferenc; Szemere Pál; Szentgyörgyi Gellért; Sztrókay Antal; Teleki József; Toldy Ferenc; Trattner János Tamás; Ungvárnémeti Tóth László; Ürményi József; Vay József; Vida László; Virág Benedek; Vitkovics Mihály; Vörösmarty Mihály; Waltherr László; Wigand Ottó; Zádor György; Zsiday Sándor.

Petneháza: Szűcs Dániel.

Petrikeresztúr: Horváth Ádám.

Pilis: Beleznay Miklós; Beleznay Miklósné.

Pozsony (sz): Bajza József; Balogh Péter; Barkassy Imre; Batthyány-Strattmann Lajos; Botka Lajos; Cserey Farkas; Cserey Károly; Dessewffy József; Döbrentei Gábor; Döme Károly; Farkas Károly; Kazinczy András; Komáromy János; Majláth György; Majláth János; Teleki József; Thaly Antal; Toldy Ferenc.

Pusztakovácsi: Bessenyei György.

Rábakovácsi: Németh László.

Radna (r): Döbrentei Gábor.

Radvány: Jankovich Imre.

Rajec (sz): Szmetanovics Károly.

Rajka: Rummy Károly György.

Regmec: Aszalay János.

Retsiza = Resica (r): Laczkovich János.

Rimaszombat (sz): Ferenczy István.

Rozsnyó (sz): Andrásy Antal; Scitovszky János.

Ság: Liphay Sándor; Németh Aristipp.

Salgótarján: Szentmiklóssy Alajos.

Sárospatak: Barczafalvi Szabó Dávid; Ferenczy József; Kézy Mózes; Nádasdy András; Rozgonyi József; Sípos Pál; Szent-Györgyi István; Szombathy János; özv. Török Józsefné; Ungvárnémeti Tóth László; Vályi- Nagy Ferenc; Vay Ábrahám; Vay József; Vay Péter; Wesselényi Miklós; Zabolai Kiss Sámuel.

Sátoraljaújhely: Dókus László; Erdélyi Imréné Ujlaki Zsuzsanna; Fekete Pál; Fodor László; György József; Horváth László; Kecskeméti János; Kossuth Sándor; Kozma Miklós; Kozma Pál; Kozubszky Tamás; Major József; Matolay János; Nyomárkay József; Okolicsányi János; Pólya Ferenc; Szemere István; Szemere Pál.

Semjén: Péchy Sándorné.

Sibó = Zsibó.

Solca = Zsolca.

Somlyó (r): Cserey Farkas.

Sopron: Berzsényi Dániel; Döbrentei Gábor; Kis János; Kis Lajos; Németh Aristipp.

Surány: Kölcsey Ferenc; Szemere Pál.

Sümeg: Kisfaludy Sándor.

Szalárd (r): Török József.

Szántód: Horváth Ádám.

Szárzsbó: Szemere Pál.

Szászváros (r): Cserey Farkas, Lészay Dániel.

Szatmár (r): Földi János.

Szatmárcseke: Kölcsey Ferenc.

Szatmárnémeti (r): György József.

Szeben = Nagyszeben.

Szentes: Sípos József.

Szentgerice (r): Kozma Gergely.

Szentgyörgy (sz): Bárány Ágoston.

Szentivány = Vajdaszentivány.

Szentmihály (sz): Dessewffy József; Dessewffy Józsefné; Dulházy Mihály.

Szepes = Szepesváralja (sz): Molnár János.

Széplak (r): Cserey Miklós.

Szerencs: Kassai József.

Szikszó: Latzik Mihály; Vataj József.

Szirák: Teleki József.

Szolyva (u): Lónyay János.

Szombathely: Bitnitz Lajos; Nagy József; Szilassy János.

Szög = Bodrogszög.

Szőlőske (sz): Vay Ábrahám.

Sztára (ju): Sztáray Vince.

Szurdok (r): Cserey Miklós.

Tápiószentmárton: Döbrentei Gábor.

Tarnaórs: Orczy Lőrinc.

Tata: Kozma Gergely.

Tét: Horváth András, Endre.

Tihó (r): Cserey Miklós.

Tolcsva: Szemere Albert.

Torda (r): Gyöngyössi János.

Tordos (r): Sipos Pál.

Tornaalja(sz): Hajnalkőy János; Mocsáry Antal.

Törökbálint: Majláth János.

Törtely: Szemere Pál; Vida László.

Turócdívék (sz): Bujanovics Kornél.

Tusnád (r): Cserey Farkas.

Ugra (r): Cserey Farkas.

Újfalu: Döbrentei Gábor; Szentgyörgyi József.

Újpécs (r): Szalárdi Jakkó László.

Újtorda (r): Gyöngyösi János.

Ungvár (u): Fekete Imre.

Vác: Szilvássi Gábor.

Vadász (r): Vay Ábrahám.

Vajdaszentivány (r): Cserey Miklós.

Váradolaszi (r): Gordán János; Juricskay László; Szilágyi Sámuel.

Várfalva (r): Cserey Miklós.

Vécse: Jakabfalvy Dániel.

Véke (sz): Szirmay Antal.

Veszele = Veszélény (sz): Majláth János.

Veszprém: Horváth Ádám; Horváth János; Takács József.

Világos = Világosvár (r): Zádor György.

Zalaegerszeg: Horváth Ádám.

Zilah (r): Cserey Farkas; Tőkés János.

Zirc: Dréta Antal.

Zsibó (r): Bölöni Farkas Sándor; Döbrentei Gábor; Pataky Mózes; Szabó János; id.Wesselényi Miklós; Wesselényi Miklósné, Cserey Heléna; ifj. Wesselényi Miklós.

Zsolca: Szabó János; Vay Ábrahám; Vay József.

* * *

Alte Wieden: Igaz Sámuel.

Bécs: Angelo Soliman; Aranka György; Barcsay Ferenc; Báróczy Sándor; Bastendorff Ferenc; Batsányi János; Baykor József; Beckers, Jozef; Bessenyei György; Blaschker János; Bölöni Farkas Sándor; Bujanovics Károly; Cserey Farkas; Cserey Miklós; Döbrentei Gábor; Döme Károly; Édes Gergely; Glatz Jakab; Geistler [?]; Hirgeist Ferenc; Hornischné Rotschütz Karolin; Hormayr József; Igaz Sámuel; John, Friedrich; Kazinczy Dénes; Kerekes Ferenc; Kininger, Vincenz Georg; Kis Imre; Kohl Kelemen; Kolosy István; Kovachich Márton György; Ludwig, Wilhelm; Majláth János; Márton József; Mansfeld József György; Mayer (Meyer) Friedrich; Nagy Gábor; Neidl János; Palásti Márton; Retzer József Márton; Rott, Jakab; Rummy Károly György; Széchényi Ferenc; Teleki Sámuel; Tőkés János; Töltényi Szaniszló; Trattner János Tamás; Ungvárnémeti Tóth László; Vay Miklós; Wesselényi Miklós.

Berlin: Chodowieczi, Daniel Nikolau; Toldy Ferenc.

Blumenthal: Zádor György,

Brünn: Heister Fülöp; Honrischné Rothschild Karolin; Hormayr József; Riedele András; Rothschild Lizett.

Brzeza: Kriebel János.

Eisgrub: Grümmelin Cecilia.

Fiume: Dessewffy József.

Göttingen: Dombi Márton; Kézy Mózes; Kis János; Péchy Imre; Ribinyi János; Rummy Károly György.

Grosswardein: Engel János; Schedius Lajos; Török Mária Zsuzsanna.

Grossturbal: Majláth János.

Jena: Dobsa Ferenc; Lenz, Johann Georg.

Karlsbad: Carro János.

Klic = Klitz: Cserey Miklós.

Lemberg: Fessler Ignác Aurél.

Linc: Lajos János.

Lipce = Libische: Döbrentei Gábor; Oeser Ádám; Geysler, [G]; Wégh János.

London: Toldy Ferenc.

Marburg: Tőkés János.

Neusohl: Klaniczay János.

Párizs: Batsányi János; Baunberg Gabriella; Kézy Mózes; Szirmay Antal.

Prága: Ruzsiczay György; Ruzsiczay Probus.

Regede: Kis János.

Róma: Ferenczy István.

Szentpétervár: Fessler Ignác Aurél.

Ulm: Miller, János.

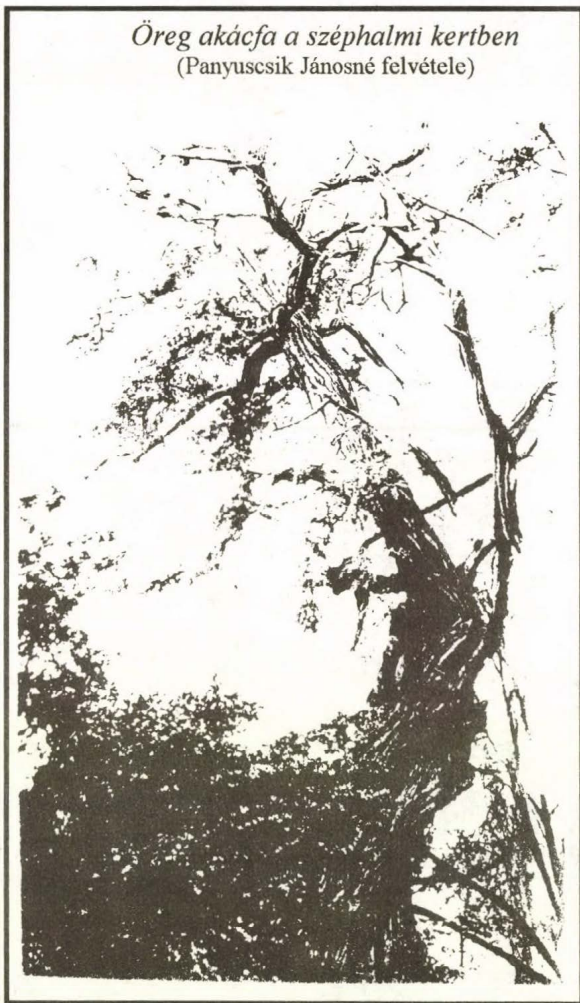
Vitsche: Grünfeld Dávid.

Wittenberg = Vittenberga: Döbrentei Gábor.

Woditz: Hirgeist Ferenc.

Zürich: Gessner Salamon özvegye.

Öreg akácfa a széphalmi kertben
(Panyuscsik Jánosné felvétele)



Csehy József:

Braunsdorf, Brünn, „Eyvan = Eyuan, Tobitschaz mellett“, Gazzuolo, Gradiska, „Kobryn táborban“, Kronsdorf = Cronsdorf, Kutenberg, Lemberg, Libische, Linz, Lipse = Lipsia, London, „Lublin tájékról marsban“, „Malepole West Gallicia“, Marburg, Mogilány, „Potol Styria“, Prezisl, „Radzim West Gallicia“, Schölnic, „Siedlic tájékról marsban“, Svi nyár, „Trablice Radom alatt“, Tübingen, Ulm, Vitsche, Wittenberg, Woditz, „Wolhynia Presta falu előtt, Zürich.

Kazinczy László:

Berdiane, Dollina, Dresda = Dresden, Dubicza, Escarmaing, „Feld = Schantz u Berbie“, Gradiska, Jablanác, Kobass, Kostainczia, Kutenberg, „Novi felett“, „Okutsáni tábor“, Orubicza, Peterwardein, Posega, Ressetáre, Senftenberg, Svi nyár, Titel, Vincovcze, Zágráb, „Zut a sz. Granvitz“, Zwitau.



A Vasárnapi Újság szerkesztője egy nagy nagybirtokos nemzetségek közül nem a „Pallásiak” (Jánosakkal) egyúttal csupán csak 3 ft. pp. Az időföldet — 1848-évi július—decemberig csak 6 hónapig Budán-Pesten harcolt küldte meg. A „Vasárnapi Újság” kiadó-vezetősége (egyetlen-ötven 1. st.) kéremre-válaszra.

Kazinczy Ferenc.

(1780—1851.)

„Kazinczy zsebet erőből esatolva, kezdett a nyelvel küszöni. Az anyai nyelv, őseink egyfelteleg hagyományja, mit a szárazvala hajlandó, a szelkenesség és gyöngesség által örökre hibátutat vett magyar testőr, kik előtt lecsben a tudományok és művészetek be-be s ez által az írói sereg figyelmét magához ragadván, literatúra nek a múlt század második felében, elbrosztó, tanító és halhatatlan dicsőit. E hárszó ifjával kezdődött nyelvünk és irodalmunknak új élete.

„Nem csupán öröksej prógája, nem csupán verseinek hervalatlan virágai által recc a nemzet hálaadásává, de szellem vala ő, mely a tepsődi épzetet ally sokáig csaknem egyedül eleventé: a lépés, mellyen egykoru magaslra haglassanak s a szerencsésből arandék tetőre juthasson. Ő szép romhányekre sánlevez, sokat igéro ifjúságot elve, hirtelen a sors által reccett: s midőn előtte minden pályá a literátorai kívül beazóndék, az egyfelteleg pályán közmösök elvonta kezét a magát neki állónak eld, hogy részvegyen elhagyatva, külföld nem segítve, s a sors izadását és szeme vörkönyöt fogja jell kézirataim, s a sors gyermekem mosog.

„Két rendből talozórasai részvetlenség miatt, csupán kezeltben elakadónak, nyomtatart számos műveit tizenegy millió népesség közt veszt, nem kéteinek, kézirataink nyomtató nem talált, s halálig tartott a rabozási jutalmát nem arathatta az országban, hol annyi udgencsogor táplálhat nyert magának. Voltak ugyan, tagadni nem főzom, kik életének gondját s gyex pótlókké elyárgatók de a sors.

„Ű anyj örökösök jutótdok zivatalos arm keltosok. Nemcsak a szelkenesség, hanem a széplátom lak rompi közt.

„Uj szokot újitt nyelvünk nagy halmok felett, a magyar nyelvünk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a



„Az egész Kazinczy szerete háival mindan láttam s írv Ferencznek es ososok, midőn H. Jozsi s szász 1770. Patakot is meghalagattá, az alsópan engedelmecheb tanyert nyújtattak a császárnak.

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

„Könnk elhagyása az asszonyzatok mint nekik beloválttatának, Ferencznek szemét minden mekzapa sálmukodva látta, hogy a sorsnak könyökben talbra van a kalot. Ennél egyes után kelték a

Kazinczy emlékének megidézése az önkény éveiben
(Vasárnapi Újság, 1857. december 6.)

KOVÁTS MIKLÓS:

Kazinczy, a kassai iskolafelügyelő

Huszonhét éves volt Kazinczy Ferenc, amikor 1786 őszen kinevezték az ország negyedét kitevő, tíz vármegyére, valamint a „jászok és a kis-kunok szabad kerületére“ kiterjedő kassai tankerület iskolafelügyelőjévé. Abban, hogy II. József közoktatási reformjának egyik országosan is számonrtott tisztségviselőjévé Abaúj megye aljegyzőjét nevezték ki, több dolog is közrejátszott. Egyrészt az iskolaügyi reformot támogató magyar politikusok – többek között Pászthory Sándor, gróf Török Lajos, Ladamérszky István – ismerték és becsülték Kazinczy irodalmi munkásságát, másrészt a császár a protestánsok bizalmatlanságát szerette volna leküzdeni protestánsoknak állami tisztségekbe való emelésével.

Erre a nagy felelősséggel járó, a józsefi reformpolitika ellentmondásosságára és hazai fogadtatására való tekintettel igencsak kényes feladatra semmiképp sem találhattak Kazinczy Ferencnél megfelelőbb embert. A francia és a német felvilágosodás pedagógiai nézeteinek beható ismerete, széleskörű nyelvtudása, kiváló diplomáciai érzéke, munkabírása és szorgalma tette alkalmassá erre a feladatra.

Kazinczy életének legeredményesebb fél évtizede következett, hiszen a sok fáradságos utazással, időigényes hivatali kötelezettségekkel járó tisztsége mellett ebben az időszakban teljeseedik ki fordítói, lapkiadói és szerkesztői tevékenysége. S ekkor kifejtett iskolafelügyelői tevékenységét érte a legtöbb bírálat, meg nem értés mind a mai napig. A császár iskolareformjainak támogatásáért, ezen belül is a német nyelv ügyében kifejtett véleményéért és tevékenységéért a mai szakirodalom nagy része is megrója – a Pedagógiai Lexikontól kezdve egyes résztanulmányokig –; naiv volt, tévedett, nem ismerte fel a császár politikájának célját és ránk nézve tragikus következményeit – ezek még a legenyhébb ítéletek.

Nemcsak a kétszáz éve folyó vita, hanem egyáltalán a probléma megértéséhez is feltétlenül szükséges a XVIII. század iskolaügyének legalább részleges ismerete.

Az iskolákat már évtizedekkel korábban is heves bírálatok érték, egyre szembeötlőbbé vált a leszakadás Nyugat-Európa erős polgársággal rendelkező államainak iskolaügyétől. A latin nyelven és az életben

többnyire felhasználhatatlan ismereteken kívül iskoláink mást nem tudtak nyújtani. De bírálat éri még a latin nyelv oktatását is, hisz a közéletben – a bírálók szerint – nem az iskolákban oktatott „deákos“ latinságra van szükség. Mindenekelőtt azoknak a véleménye volt lesújtó, akik itthon viszonyainkat külföldi tapasztalataikkal tudták összevetni, így például Misztótfalusi Kis Miklósé, vagy az emigrációja során francia pedagógiai munkákat tanulmányozó és fordító Mikes Kelemené. 1725 júniusában Mikes 62. levelében ifjúkora tapasztalataira emlékezve írja a nemesi ifjakról: „Tizenkét vagy tizenhárom esztendő korában valamely collégiumban béplántálják, ahonnét huszonnégy vagy huszonöt esztendő korában szabadul ki, olyan idejében, amelyben másutt már az olyan ifjú jó deák, jó historikus, a gyeometriát, gyeografiát szükségéhez képest tudja, és már jó haditiszt. Nemcsak hadi dolgot, de országos dolgot is bízhatnak reája.“ De nálunk „a nyolc vagy kilenc esztendeig való tanulásnak se maga, se az ország hasznát nem veszi. Mert a deák nyelvnek úgy venné hasznát, ha az hadakozásról, az ország igazgatásáról és más tudományokról való könyveket olvasnának. De így a mi filozófusunk egy-két esztendő múlva olyan tudatlanná lesz, valamint a gondviselője, és ha a tisztartójának nem kelletnék írni, talán az írást és az olvasást is elfelejtené.“⁵⁴

Nem áll messze ettől a vélekedéstől Orczy Lőrinc majd egy emberöltővel később megfogalmazott véleménye:

*Érdemes-e vajjon, hogy kilenc esztendőt
Gyermek deák nyelvért veszejtse az időt
Ki jövén ne tudjon, hanem csak veszendőt.*

Új távlatokat az oktatás területén is a felvilágosodás nyitott, amely az oktatás intézményes megszervezését kizárólagosan állami feladatnak tartja, s egyáltalán a köznevelés kérdését az érdeklődés középpontjába állítja.

A XVIII. század második felében a bécsi udvar átvette a felvilágosodásnak mindazokat az elveit, amelyeket be tudott építeni a maga birodalmi terveibe. Az egységes Habsburg birodalom kiépítéséhez, a merkantilista gazdaságpolitika megvalósításához korszerűbb iskolákra volt szükség, melyek megfelelő számú szakképzett hivatalnokot, katonát, mérnököt, orvost nevelnek a kormányzat számára, és a szélesebb néprétegek számára is biztosítják – a gyakorlati ismeretek mellett – az írás és olvasás tudását.

⁵⁴ Mikes Kelemen: Törökországi levelek. Bratislava, 1990. 142-144.

Mindezeket a törekvéseket azonban lehetetlen volt megvalósítani a felekezeti és területi szempontból is széttagolt, több központból irányított magyarországi iskolaügyben. Ebből törvényszerűen következett, hogy az udvar célja az egész birodalom közoktatásának egységesítése és állami irányításának biztosítása.

Mária Terézia utasítására 1769-ben indulnak meg a népoktatás korszerűsítését célzó munkálatok, s ezek első lépése a népiskolák számbavétele. Az ekkor készült összeírás Abaúj vármegyében (Kassán kívül) 219 falut és öt mezővárost tart nyilván, de 110 helységben (49 %) nincs tanító, 99-ben (44 %) pedig nincs sem pap, sem tanító.⁵⁵ A reformok sem vártak sokáig magukra: szabályozták a népiskolákat, három típust határozva meg: az egytanítós falusi kisiskolát, a kisvárosi kéttanítós iskolát és a tartományi székhelyeken szervezett norma- (minta-) iskolát. Ezt követte a tankerületek és a népiskola-felügyelő hálózat felállításáról szóló rendelet. Az ország kilenc tankerületre oszlott, a kassaiba hét megye (Abaúj, Borsod, Gömör, Sáros, Szepes, Torna és Zemplén) tartozott. Első főigazgatója Péchy Gábor királyi tanácsos, septemvir, felügyelője pedig Ladomerszky István lett.

1877 augusztusában Mária Terézia rendeletként jelent meg a magyarországi iskolaügy első átfogó szabályozása, a Ratio Educationis: „A nevelésnek és az egész tanügynek rendje Magyarországon és kapcsolt tartományaiban“. A rendelet többek között leszögezte: a hét nemzetiség (magyarok, németek, szlovákok, horvátok, szerbek, ruténok és románok) oktatása továbbra is anyanyelvükön folyik, de a tanító kötelessége, hogy a nem német anyanyelvű gyerekekkel gyakoroltassa a német nyelvet, s a továbbtanulni szándékozóknak a latin nyelv elemeit is tanítani kell.

Új népiskolatípus volt a négyosztályos ún. „normaiskola“, ahol az első osztálytól kezdve három nyelven folyt az oktatás; két népnyelven (az egyik a német) és latinul.

Mária Terézia iskolareformjainak útján haladt tovább II. József is, de sokkal gyorsabb ütemben és ellentmondásosabban. Gyors egymásutánban kiadott rendeletei elsősorban az egyház és az állam viszonyát, az iskolai közigazgatást és a német nyelv kérdéskörét érintették. Nagy hangsúlyt kapott a népiskolák hálózatának bővítése, elsősorban az ún. közös iskolákkal (itt együtt tanultak a különféle vallású tanulók). Öt-re csökkent a tankerületek száma, így a kassai Ung, Bereg és Heves megyével, valamint a jász

⁵⁵ *Mészáros István: Az iskolaügy története Magyarországon. Bp. 1981. 642-645.*

és kiskun kerülettel gyarapodott. Nagyon régi kérést teljesített a császár azzal, hogy a nagy szünidőt 1786-ban az őszi (szeptemberi-októberi) időszakról július-augusztus hónapokra tétette át. Elrendelte az állami hivatalokhoz szükséges iskolai végzettséget. Jelentős reformokat léptetett életbe az egyetemi oktatás terén. S mindezek mellett megszületett a legnagyobb viharokat kavará, a legtöbbet támadott és vitatott rendelete, amely az ország addigi hivatalos nyelvét a némettel cserélte fel. „Ezután senki sem viselhet sem a kormány székeknél, sem az egyháznál semmiféle hivatalt, ha nem tud németül“ – szól a rendelet 5. pontja. A hetedik pont kimondja, hogy 1784. november 1-jétől fogva „egy ifjút sem lehet felvenni a középiskolába, aki nem képes kimutatni, hogy németül olvasni és írni tud.“⁵⁶

A rendelet indoklása kimondja, hogy az országnak követnie kell Európa műveltebb országait és fel kell hagynia az elavult latin nyelv használatával a közéletben és az oktatásban. Mivel az országban a magyar nyelv mellett a német, a román, a szláv nyelvek is használatosak, a latin helyébe csak a német léphet. Hasonlóan érvelt II. József is az országos tiltakozás lecsendesítése érdekében: „Nem arról van szó, hogy milliók megváltoztassák nyelvüket és más nyelven beszéljenek, hanem arról, hogy azok, akik a közügyeknek akarják magukat szentelni, a latin helyett a német nyelvet használják s az ifjúság ahelyett ezt tanulja...“, vagyis rendelete nem a magyar nyelv ellen irányul, hanem csupán a latin ellen.

Ezt azonban az országban nagyon kevesen tudták elfogadni, s a rendeleteket úgy értelmezték, hogy a politikai élet bástyái, a vármegyék ellen indított támadás után az udvar már a jövőt jelentő iskolák nemzeti jellege ellen is rohamra indult. Végeredményben a különféle indíttatású elutasítások hátterében egyaránt felismerhető az a tény, hogy a magyar (mondhatjuk úgy is, hogy nemesi) közvélemény nem tudta és nem akarta tudatosítani azokat a változásokat, melyek a történelmi események (hódoltság, háborúk, külső és belső telepítések) következtében az ország lakosságának összetételében bekövetkezett. A korabeli faluösszeírás szerint a települések 98 %-a egynyelvű, ezeknek csupán nem egészen 40 %-a magyar.⁵⁷

A jozefinisták – köztük Kazinczy Ferenc is – más oldalról közelítették meg a császár reformpolitikáját. A rendeletet úgy értelmezték, hogy a német nyelv a latin helyébe lép, egyébként a népoktatás nyelve nem

⁵⁶ Idézi Kováts Dániel: „Vádlának, s még a jók is...“ című tanulmánya; Széphalom 1. kötet (1986) 59-73. Az idézet a 67. oldalon.

⁵⁷ Magyarok a Kárpát-medencében. Bp. 1989. 122.

változik, marad magyar, német, szlovák stb. ahogy annakelőtte volt. A német nyelv tanítását – a korábbi latin helyett – gyakorlati szempontból vállalják és támogatják. Mindemellett messzemenően támogatják a magyar nyelv tanítását a népiskolák minden fajtájában. „Én a német nyelvet – írja Kazinczy –, ezt a mostani fekvésünkre s az okosabb gondolkodásra nézve minden részre nem hajló hazafi érzése szerint oly szükségképpen megkívántatott tárgyat elébb vittem; de amellet a magyar nyelvnek gyakorlása és elterjesztése eránt is, mely a közönséges életben, az adásra és vevésre, a közönséges és személyes boldogulásnak ezen forrására elmúlhatatlanul megkívántató, az érzékeny hazafi előtt pedig, mint az, amely által az ő nemzete más nemzetektől legbizonyosabban megkülönböztetik, kiváltképpen becses, oly gonddal vigyáztam, hogy két érdemes tanítói a kassai normális királyi oskolának ... ezért a felséges helytartó Királyi Magyar Tanácsnak egyik rendelésében megdicsértettek...”⁵⁸

Pedagógiai elveit s az azok szerves részének tekintett nyelvkérdést a legátfogóbban és a legegységelműbben 1789-ben – már hároméves felügyelői tapasztalatok birtokában – fogalmazta meg a Hivatalba vezető beszédben. A hozzá beosztott „visitátorok”, iskolalátogatók számára foglalta össze pedagógiai elveit, s ezt a német nyelven elmondott beszédet német és magyar nyelven széles körben terjesztette, ezzel is védekezve a támadások ellen. Megküldte ezt Gottfried van Swietennek, a józsefi reformpolitika irányítójának is. Ennek a felvilágosult államférfinak a nézetei nem álltak messze Kazinczy Ferenc nézeteitől.

A Hivatalba vezető beszédben Kazinczy összefoglalja a népiskolák tanítóinak feladatait: „Nem csak az emlékezetét, hanem az ítéletét s elmés-ségét is kell a gyermeknek munkába venni. Tanuljon olvasni, írni, számolni, a közönséges életben szükséges írásokat tenni tudni; esmergesse magát és azt, amit most vagy idővel maga körül látni fog, elméleti tehetségének mértékéhez és oskolai esztendeinek rövid periodusához képest; esmerje hazájának fekvését és történeteit; taníttasson a rajzolásnak, geometriának és mechanikának első ágazataira; - azok, akik a fentebb oskolába lépnek, itten a deák és német nyelvben oly előmenetelt tégyenek, hogy az első grammatikában haszonnal oktassanak. - Ez az a cél, amely elérésén a városi és rész szerint a falusi oskolák tanítónak iparkodni kell.”⁵⁹ A tanítókat arra figyelmeztette, hogy „ki kell lesni a rejtekben lévő tehetséget”, de a

⁵⁸ *Kazinczy Ferenc: Az én életem.* Bp. 1987. 140-141.

⁵⁹ *Dokumentumok a magyar nevelés történetéből.* Bp. 1966. 201.

gyengébbekről sem szabad lemondani, mert csak szívós munkával tudja „kitépni a gyenge elmékből a bolondság töveit“. Nem az a jó tanító – állapítja meg –, „aki magát és tanítványait agyon dolgoztatja, hanem aki érti ezt a nagy és nehéz mesterséget, hogyan kell a gyermeket kevés percek alatt, játék közben megtanítani arra, ami nekik szükséges.“

Iskolalátogatásainak tapasztalatait is a gyakorlatiasság szempontjából értékeli. Egy falusi tanító példáját állítja beosztottjai elé: „... ez a tanító a maga tót tanítványait nem grammatikai leckekezesek, hanem az által, hogy hozzájuk németül szólni nem restellette, annyira vivé, hogy ezek a kis gyermekek nékem nem kevés csudálkozásomra mindent megértettek, valamit hozzájuk német nyelven szólott; ellenben akadtam egynéhány iskolákra, melyeknek gyáva tanítói a katekizmust, az imádságokat s más egyebet a tót gyermekekkel német nyelven tanultatták.“ Éppen ez a gyáva szervilizmus, ami bizony nemcsak a falusi tanítók, hanem Kazinczy felügyelőtársai között is felbukkant, okozta a bajok többségét. Éppen ezzel érvel Péczeli József Kazinczy Ferencsel folytatott vitájában: „...kedves nyelvünk talán nem halna meg olly hamar, de hány Kazintzik vagynak a Hazában, s hányan lesznek ezután? Sok helyen már azt is megparantsolták, hogy a magyar Orthographiát [helyesírást] ne tanítsák; mert nem szükséges, hogy a gyermek magyarul tudjon írni. A grammatikában [középiskolában] olyan tanítók tétetnek, a kik semmit sem tudnak Magyarul, s nagy részént a gyermekek úgy fordítanak s úgy tanulnak meg valamit könyv nélkül, mint a szajkók.“⁶⁰ Éppen az ilyen jelenségek ellen hadakozott Kazinczy is éveken keresztül.

Kazinczy azonban nem csak a nyelv dolgában kényszerült iskola-felügyelőként kemény küzdelmekre: az ún. *közös iskolák* szintén a támadások középpontjába kerültek. II. József 1785-ben fogadta el azt a tervet, amely fontos lépés volt azon az úton, melynek végső célja a katolikus és a protestáns egyházak befolyásától mentes, állami irányítás alatt álló iskola megteremtése volt. A tervezet a egyes vallású helységekben kívánt közös, felekezeti közti népiskolákat felállítani, amelyekben ugyanazok a katolikus, illetve protestáns tanítók tanítják mind a katolikus, mind a protestáns gyerekeket az államilag előírt tananyagra. A gyerekek csak a hittant tanulják külön, még a tanulást kezdő és befejező, minden felekezet számára elfogadható szövegű imát is közösen mondják el. Dr. Horváth Baláznak, a kassai

⁶⁰ Mindenés Gyűjtemény 1790. III. negyed. Idézi *Fehér Erzsébet*: Korabeli kritika a "Hivatalba vezető beszéd"-ről. Széphalom 1. (1986) 49-50.

premontrei főgimnázium igazgatójának 1909-ben tartott előadása szerint: „Ez imádságok tiszta magyarsága azt gyaníttatja, hogy Kazinczy fordításai s arról nevezetesen, hogy kevés változtatással, kevés betoldással... a kassai gimnáziumban még most is mindennap elimádkozzuk őket.”⁶¹

A rendelet végrehajtása mind a katolikus, mind a protestáns egyházak kemény ellenállásába ütközött. Az iskolaügyi hatóságok minden erőszak elkerülésével, kedvezményekkel, rábeszéléssel igyekeztek az ellenállást letörni, komoly eredmények elérésére azonban a rendelkezésre álló nem egészen fél évtized kevésnek bizonyult.

Kazinczy Ferenc is nagyon sok időt, energiát áldozott a közös iskolák szervezésére. Rátermettsége, kitartása meghozta a maga gyümölcseit, de sok esetben nem sikerült leküzdenie az egyházak ellenkezését. Szolgáltatának első három esztendejében, 124 népiskolát hozott létre, ebből 19 volt közös, 2 félig közös; 61 katolikus, 5 ruszin görögkatolikus, 25 evangélikus, 5 református, 7 zsidó iskola volt. Az első években semmiféle segítség nem volt, mindent magának kellett elvégeznie: iskolákat látogatni, jelentéseket írni, új iskolákat szervezni, a közös iskolák ügyében az egyházak képviselőivel tárgyalni. És védekezni az állandó támadások, vádak ellen. Mindez rengeteg utazással járt. A Tátrától Jászberényig, Gömörtől Beregszászig terjedő kerület iskoláit látogatni a korabeli közlekedési viszonyok között több esetben hónapokig tartó távollétet, megpróbáltatásokat jelentett. 1789 májusában súlyos betegen tért vissza Kassára egyik szepességi útvjáról.

Hivatalba lépése után először Zemplén, majd a Szepesség iskoláit látogatta végig. A közös iskolák ügyében Jászberényben és Miskolcon komoly sikert ért el, de Debrecen és a katolikus klérus ellenállása egyre keményebb lett.

Jellemző Kazinczy helyzetére a gróf Eszterházy Károly egri és báró Andrássy Antal rozsnói püspökökhöz való viszonyának alakulása. Eszterházy, a nagy műveltségű, tudós főpap, az egri liceum építtetője, a híres könyvtár alapítója becsüli, szereti Kazinczyt, vendégül látja asztalánál, szívesen társalog vele, de az iskolák dolgában nem enged egy jótányit sem. Andrássy püspök hasonlóképpen jár el, szívesen veszi Kazinczy társaságát, tiszteli, de hivatalát ő sem szereti, nem tudja megérteni, miért lelkesedik annyira van Swietenért, s miért fáradozik annyit egy szerinte rossz

⁶¹ *Horváth Balázs*: Kazinczy Ferenc kassai szereplése. A jászóvári premontrei kanonokok kassai Főgimnáziumának jelentése az 1909-1910. iskolai évről. 6.

ügy érdekében. „Andrássy nem vala gazdag Andrássy, nem vala gazdag püspök, és mégis sok jót tevé a szegény sorsú tanulókkal. Gondolkodása a mai, lelke a régi rómaiaké. Hívebb tisztelője, mint én, senki nem lehet, bár gondolkodása nem enyém“ – írja róla Kazinczy.⁶²

Kazinczy a legkülönfélébb támadások célpontjává válik. A négy református egyházkerület felirata azzal vádolja, hogy mindent a kormány akarata szerint intéz „még saját vallásának [a reformátusnak] jogai és szabadsága ellen is“. Többen nyíltan fordultak Kazinczy ellen a közös iskolák vagy a német nyelv tanítása miatt, de őt leginkább az alattomos támadások sértik. Támadói néhány esetben felettese, Török Lajos hiszékenységét használják ki. Kazinczynak sikerül ugyan minden esetben tisztáznia magát, de az ellene áskálódók továbbra is ott maradnak főnöke környezetében.

Kazinczy jelentései, a tanítóknak adott tanácsai, a dicséretekre való felterjesztések indoklásai, fegyelmi eljárásai mind azt tanúsítják, hogy kiváló pedagógiai érzékkel rendelkező, jó szervező volt, otthonosan mozgott a püspöki palotákban éppúgy, mint a németül vagy szlovákul szóló falusi tanítók szegényes otthonaiban. A rozsnói evangélikus iskola tanítójáról, Sárkány Mihályról azt írja, hogy alig van párja az egész kerületben, növendékei értelmesen beszélnek és írnak magyarul és németül. Ugyanott a katolikus iskola tanítóját, Koleszkyt nyilvánosan megfeddi, mivel tanítványai gyengék mind olvasásban, mind számtanban.⁶³ Példaként hozza fel Szántó [Abaújszántó] zsidó iskolájának tanítóját, „kitől sok keresztény vehetne példát“. Elsősorban azt emeli ki, hogy a tanító ismeri Mendelssohnt. Különösen azokat a tanítókat pártfogolja, akik felvilágosult gondolkodásúak és több nyelven beszélnek. Legkedvesebb emberei közé tartozik Wályi András kassai tanító, aki több nyelven beszél, publikációiban is az iskola-reformok népszerűsítője, a magyar nyelv oktatásának harcosa.

II. József helyzetének gyengülése, a rendeletei ellen kibontakozó országos méretű mozgolódás meghátrálásra kényszeríti a császárt: 1790. január 28-án kelt leirata egy tollvonással semmissé teszi majdnem egész életművét. Ez gátszakadásként hatott: az egész országot elöntötte a nemzeti sérelmeket, érzéseket harsogó áradat, amely azonban sok forrásból táplálkozott. Összekeveredett benne a nemzet sorsa feletti őszinte aggodás, a magyar nyelv ügyének képviselete, a nemesi kiváltságok szűkkeblű

⁶² *Kazinczy Ferenc* Művei. I.kötet. Bp. 1979. - Pályám emlékezete. 326.

⁶³ *Váczy János*: *Kazinczy Ferenc és kora*. Bp. 1915. I.kötet. 171-177.

védelve, a francia forradalom keltette riadalom, a kalapos király sok ízben emberi jogokat és méltóságot sértő politikájának elvetése s nem utolsó sorban a felvilágosodás minden megnyilatkozásának tagadása. Ez az áradat mindent elsodort, ami az útjába került, rosszat, jót egyaránt. Elsodorta az iskolaügyi reformokat is.

A császár egyik utolsó intézkedése a Szent Korona visszaküldése volt, de mire az országra szóló ünnepségek közepette a fővárosba érkezett, a császár már halott volt.

Ezekben a felforrósodott hangulatú napokban nehéz volt tájékozódni. Kazinczy sem tudta pontosan felmérni a rendeletek visszavonásának és a császár halálának várható következményeit. A halál híre Kassán, a vármegyeház dísztermében éri:

„Abaújnak rendei március elsőjén gyűlést tartának. Inték kancellistámnak, tekintse meg az elkésett postát, s hozza leveleimet, újságaimat. Viceispánunk, consiliárus Fáy Ágoston hosszasan terjeszte elő valamely tárgyat, s én megpillantván egy cikkelyt az újságlevélben, felállék, kettészakasztám ajakin a szót, felkiálték:

– A császár meghalt!

Fel kelle olvasnom a cikkelyt, úgy kíváná minden.

– Nagy ember dőle ki.

Zajgás, hosszú zajgás s nagy zavar követte szavamat. ⁶⁴

A nagy felbuzdulás Kazinczyt is magával ragadja:

„József leküldé koronánkat, a jegygyűrűt a király és nemzet között Budára, s akkor lobbanánk örömrre... Bandériumok kelének össze minden vármegyében, s egyike jött örzeni a nemzet kincsét vagy inkább csak tisztelkedni körülé; másika ment, elvégezvén már a szolgálattételt... Egyike valék én is azoknak, kik májusban Abaújból a korona tiszteletére lemenénk. ⁶⁵

Jellemző Kazinczyra az a mosolyt fakasztó epizód, amelyet szintén ő maga mesél el önéletírásában:

„Sorba járánk a nemzet nagyjait, s ebédek, vacsorák, táncok fogadának mindenütt... Néhányan az olvasó kabinetbe [könyvtárba] menénk el. Kardjaink csörtetése a grádicson, s a belépő csoport látása mindent felugrata székéről. Koppi és Kreil meglátván, hogy én vezetem,

⁶⁴ Pályám emlékezete. I.h. 326.

⁶⁵ U.o. 329.

jöttek idvezlésemre; ez filozófiát, az históriát tanító professzor az universitasnál.

– Te vagy? – kérdi Koppi. – Ezt ugyan jól tevétek. Mutassátok, hogy nem csak kardot tudtok rántani.

A dicséretét én legalább nem érdemlém. “ Kazinczy azt is elmondja, hogy a megyei bandérium gyakorlatán bizony kardját „hüvelyéből sem én magam, sem erősb karú minden társaim ki nem tudták rántani. Megvevén a kardot Kassán, s örülvén, hogy a nélkül nem maradtam, mert a császár nem tudta annyit készíteni, amennyi akkor kívántaték, feledém megpróbálni, kijár-e vagy nem.”⁶⁶

A nagy felbuzdulásnak vannak riasztó jelei is. A Kazinczy által említett Kreil Antal professzort istentagadással és több más koholmánnyal vádolják, csupán azért, mert német.⁶⁷ Több megyében követelik az udvart kiszolgáló tisztségviselők szigorú megbüntetését. Sokan megrettenve mondanak le megyei vagy országos hivatalukról. Fáy András abaúji alispán bocsánatot kér a vármegyétől, azt hozva fel mentségéül, hogy „a sok keményen fenyegető Felsőleges Parancsolatok” kénytelen volt végrehajtani, s másért nem, ősei emlékezetéért bocsássanak meg neki, akik az alispáni hivatalt érdemesebben vitték.⁶⁸

Erősödnek a közös iskolák elleni támadások. A főigazgató és a tanítók teljesen elbizonytalanodnak, nem tudják mitévők legyenek, elsősorban a protestánsok érzik teljesen bizonytalanok jövőjüket. Kazinczy egyik kedves embere, a néhány hónappal korábban népiskolai tanítóból iskolalátogatóvá emelt Wályi András úgy menti magát, hogy áttér a katolikus vallásra és Kazinczy pártfogását kihasználva a pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalom első tanára lesz.

Kazinczy csodálkozva fogadta Wályi tettét, ő maga azonban erre nem volt hajlandó, „a becsületes ember minden Religió nevezeti alatt megfér” – vallotta.⁶⁹ A katolikus klérus, elsősorban gróf Batthyány József hercegprímás támadásainak hatására a Helytartótanács 1791. április elsejei határozatával felmentette Prónay Gábor pozsonyi és Vay István pécsi tankerületi főigazgatókat, valamint Kazinczy Ferenc kassai iskolafelügyelőt, mindhármukat protestáns vallásuk miatt.

⁶⁶ Uo. 330.

⁶⁷ Váczy i.m. 313.

⁶⁸ Orpheus 1790. I. kötet. 147.

⁶⁹ Váczy i.m. 364.

A felmentést nagyon gyorsan végrehajtották. Öt évvel korábban Kazinczy kinevezése heteket késett, most egy hét elég volt ahhoz, hogy a végzést Kazinczy kezébe juttassák. „A rendelés mását gróf Török nekem ápril 11-én átküldötte Kázmérből Regmecre – emlékezik vissza Kazinczy a szomorú eseményre –. Kedvetlen ember hozá, s hamar akarék tőle szabadulni. Az látni óhajta, mint roskadok öszve; csaknem öszveroskada, látván, hogy én nem. Hét testvér testvére valék, s ezerötszáz forint jövedelemtől esém el, s oly hivattól, melyet örömmel viseltem volna késő vénségemig; de én nem bérért szolgáltam.”⁷⁰

Nagyon nehéz megítélni, hogy két évszázaddal ezelőtt mit jelentett a hatszáz, illetve ezerötszáz forintos évi jövedelem. Kazinczy levelezése elárulja, hogy még az 1500 forint is kevésnek bizonyult, messziről sem fedezte az író kiadásait. Irodalmi tevékenysége hatalmas összegeket emésztett fel. Kezdve a levelezésen, amely ugyan kassai évei alatt nem volt olyan nagyságrendű, mint a börtönből való szabadulása után, de mégis jelentős tételt jelentett a levelenkénti 8, illetve 6 krajcár (attól függően, hogy hová ment a levél). Ezekben az években még nem használtak borítékot, az összehajtott és lepecsételt levél előoldalára írták a címzést, így a költségek szempontjából sem közömbös, sikerül-e vékony félíves papírt kapnia.⁷¹

Még nagyobb tételt jelentettek Kazinczynak a folyóirataival és megjelent köteteivel kapcsolatos kiadások. „Atyai jószágomból élek, s hivatalom esztendőként 1500 ftot hoz bé; és mégis annyira jutottam a literatura miatt, hogy azt félbe kell hagynom, vagy adósságba verem magamat“ – írja Batthyány-Strattmann Alajosnak 1791 januárjában.⁷² Megírja azt is, hogy Gessneréből 50, Bácsmegyey-kötetéből csaknem 300, a Hamletből 100 példányt ajándékoz el, vállalva a postai költségeket is. Sokat költött könyvekre, újságokra, folyóiratokra is.

Kazinczy hihetetlenül sokat utazott, többnyire saját kocsijával. Gyakran vette igénybe az előfogatokat (népiesen: forspontokat). Iskola-felügyelősege alatt nagy kiterjedésű kerületét négylovas fogatával utazta be, de a hazai útviszonyok miatt megesett, hogy – például – Egerbe hat ökor húzta be kocsiját. Állami szolgálata idején négy ízben járt Bécsben,

⁷⁰ Kazinczy: Az én életem. 142.

⁷¹ Részletesen tárgyalja a kérdést Kamody Miklós: Levelezés és utazás Kazinczy Ferenc korában c. tanulmánya. Széphalom 2. (1988) 33-61

⁷² Kazinczy Ferenc Művei II kötet. 44



A Magyar Museum és az Orpheus megszűnt, Batsányi János és Kazinczy Ferenc Kassa elhagyására kényszerültek, s ez azt is jelentette, hogy véget ért az a nem sokáig, mindössze fél évtizedig tartó időszak, amikor Kassa volt a magyar irodalom országos központja.⁷³

útjai során szívesen tett nagy kitérőket is, hogy író társait felkereshesse. Mindez sok költséggel járt.

Nagyon gondosan válogatta össze ruhatárát, nem kis összeget költve erre is. Családja, elsősorban édesanyja nem akadályozta írónkat költséges életmódjában, úgy ítélve meg, hogy az állami szolgálatban szép karrier s olyan pozíció vár rá, hogy később komoly támasza lehet egész családjának.

De azon az 1791-es tavaszi napon Kazinczy Ferenc életének egy rendkívül mozgalmas, sikerekben és eredményekben gazdag, sokoldalú munkássággal teli korszaka igaztalanul korán véget ért. És családjának vele kapcsolatos szép tervei is kezdtek szertefoszlni.

⁷³ Közleményünk mutatvány a szerző *A Város és az Író (Kazinczy Kassája és Kassa Kazinczyja)* című kötetéből, amely Pozsonyban, a Madách Kiadó gondozásában jelenik meg. – Képtűnkön: Az új kassai Kazinczy-emléktábla, *Bartusz György* szobrászművész alkotása. Fölvatták 1994. március 19-én a Fő utca 25. sz. házon, az egykori Fekete Sas vendéghogadó falán. Kováts Dániel felvétele. (A Szerk.)

BUSA MARGIT:

Kazinczy Ferenc bibliográfia 1993.

A Kazinczy Ferenc Társaság létezésének, fennmaradásának biztonságát jelentő, az irodalomtörténészek körében megismert és megszeretett *Széphalom* című évkönyvnek legfontosabb célja, kötelessége a Kazinczy-kultusz terjesztése, a Kazinczy-kutatás segítése. Ezért tartalmazza az évkönyv – remélhetőleg évről évre – a megjelenés évének Kazinczy-irodalmát is.

Eddig megjelent Busa Margit összeállításában:

Kazinczy Ferenc bibliográfia 1775-1980. Miskolc, 1981.

Kazinczy Ferenc bibliográfia 2. 1980-1990. Sátoraljaujhely, 1994.

Kazinczy Ferenc bibliográfia 1991-1992. Széphalom 5. 193-200.o.

Előkészületben van Kazinczy Ferenc kéziratainak bibliográfiája a budapesti könyvtárak kéziratárának állományából Busa Margit munkájaként. Az Akadémián őrzött Kazinczy-kéziratok bibliográfiáját az MTA Kézirattár katalógusok c. sorozatában Gergye László állította össze.

* * *

Eddig fel nem dolgozott hírlapok és folyóiratok címének összeállításunkban használt rövidítése:

DSz = Délsziget

HMo = Heti Magyarország

Kárpa = Kárpátalja

Krt = Kritika

LyÓra = Lyukas Óra

Műés = Művelődés

Pföld = Palócföld

Ttáj = Tiszatáj

VaSz = Vasi Szemle

Vszöv = Világszövetség

Szentpéteri Sámuel felhívása

Tompa reliquiák.

Örömmel hozom nyilvánosságra, hogy im e kegyeletes emlék, melynek pártolására a nagy közönség e lapok mult évi folyamában is fel hívatott, épül.

Letette ennek alapját a Gömöri nt. ref. egyházi megye ez ügyben kelt határozatának helyeslésével: *Üzveggy Csizi Jánosné születési Lévai Irén*, Tompa Mihály gyámleánya, szép lelke és javai egy részének örököse, a költő hagyatékából e célra átengedett 43 darab eredeti igen nagybecsű levél és 73 db könyvgyűjteményével.

Aztán jött *Palóci Abrahám* járásbíró mint Tompa egyik legbensőbb barátja a költőnek ő hozzá írogatott eredeti leveleivel.

Követte ezt *Makay Dániel* ungvári lelkész adománya, ki mint volt iskolatárs, barát és bíráló, Tompa Mihálynak „Béla király és a bujdosók” című balladáját küldötte be, melylyel ő a s. pataki főiskola önképző körétől az első arany pályadíjat nyerte, és a mely pyomatásban tudtommal még eddigelé meg nem jelent.

Legujabban Sarbogárdról — hol Tompa egy évig segéditanító volt — küldött *Vasvári Sándor* oda való hely. lelkész három eredeti levelet költőnkől. Mintha csak mondvá készítette volna ő ezeket felvilágosításul az utókornak arra nézve, hogyan töltötte oit eddig homályban borongott esztendejét. Mind a három levél T. Sallay Pál úrhoz volt írva.

Hálás köszönet ez adományokért! És buzgó kérelem Tompa Mihály meg élő barátai, kortársai, tisztelőihez: küldjék be ide a birtokukban levő reliquiákat.

A gömöri ref. e. megye mint hallatlan testületben, valamint szakavatott, az ügyért lelkesülő könyv- és levéltárnoka most már egyszersmind lángbuzgalmu eszperes Nagy Pál tornaalfai lelkész úrban, legteljesebb biztosíték van az iránt, hogy a mi ide küldetik, az meg lesz becsülve, az híven meg lesz őrizve.

Tompa Mihálynak porai felett Hamván emelt már a közönség hozzá méltó szép márvány emléket. Feketehegy fenyesői között is — hol egykor beteg lelke és teste üdülést keresett — megtisztelték őt a hazafias szellemű tüdővendégek saját magok által rakott emlékekkel. Tan annak idején a nemzet pantheonjában is nyer egy kis helyet. Most a sor ezen a mienken van. Hordjuk össze -- a pénzbe úgy sem kerülő, mégis becsesnél becsesebb anyagot, hadd nője ki magát teljes egészézzé, ő hozzá, magunkhoz, és az ország figyeimére is veltőva.

Pelsőcz, 1882. febr. 19.

Szentpéteri Sámuel.

121. oldal.

I. Gondolatok a nemzet felemeléséről és a magyar nyelvről. Kazinczy Ferenc műveiből részletek: 68-78.

- Orpheus.
- Ortológusok és Neológusok nálunk és más nemzeteknél.
- Tövises és virágok.
- Pályám emlékezete.

Halász Gábor: Kazinczyról és Batsányiról. 79-82.

II-V. fejezetben Kazinczyról és műveiről: 87-341.

Pályám emlékezete. Sajtó alá rend. Orosz László. A Magyar Hírlap és a Mecenas Kiadó. [Második kiadás, a tartalma azonos a Magyar Könyvtár c. sorozat 1956. évi szövegével.] Bp. 186, 5 p.

- Heti klasszikusok -

Ism.: az első kiadást, Busa Margit, = ItK 1956. 507-509. - KazBibl I.köt. 234.

Pražák, Richard: Cseh-magyar párhuzamok. (Tanulmányok a 18-19. századi művelődéstörténeti kapcsolatokról.) Bp. 1991. 189 p.

- Hungaro-Bohemico-Slovaca 5. - Regió könyvek -

Ism.: Berkes Tamás, = ItK 567-570.

Szegsváry Viktor: A Ráday Könyvtár 18. századi története. Előszó: Benda Kálmán. [Kazinczy kapcsolata a Ráday családdal.] Bp. 1992. 362 p.

- A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 4. -

Széphalom 5. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. Szerk. Kováts Dániel. Sokszt. a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Sátoraljaújhely 380 p. - A Névadónk c. fejezetben: 121-200.

- Váczy János: Köz- és irodalmi állapotaink a XIX. század két első évtizedében.

- Szilágyi Ferenc: Kazinczyék küldetése.

- Kormos Sándor: Kazinczy-émlék Hejccén.

- Busa Margit: Kazinczy Ferenc életrajzírói.

- Fehér József: Kazinczy Ferenc nyomában Brünmben.

- Busa Margit: Kazinczy Ferenc bibliográfia 1991-1992.

-- Abafi Lajos: A szabadkőművesség története. [Kazinczy Ferenc véleménye a szabadkőművességről. A Társaságba felvételének eseményei.] Bp. 206-211., 346-362. - Reprint az első, 1900-ban megjelent kiadásról.

-- Bánhegyi Miksa: A közösség asztala. A Pannonhalmi Apátság barokk ebédlője. [A Kazinczy útja Pannonhalmára (1831) c. útleírásból részletek: Megfigyelése a szerzetesek étkezés előtt és után mondott szertartásos asztali könyörgéséről. Az ebédlő bemutatása. A tanulmányt írta és a képeket kísérő szövegeket válogatta: - -. Fotó: Hapák József. Pannonhalma - Bp. 80 p.

-- Baróti Dezső: Vendégek az Orczy-házból. [Kazinczy kapcsolata a családdal.] = Délsz 1.sz. 1-5.

-- Bogoly József Ágoston: Adalékok Tolnai Vilmos „A nyelvújítás” című monográfiájának keletkezéstörténetéhez. [Kazinczy nyelvújítói érdeimeiről.] = MNy 244-247.

-- Busa Margit: Kazinczy Ferenc levelezésének számlálásáról. [Kérés is a KazLev 24. kötetének kiadásához már összegyűjtött 187 levélhez a még lappangó levelezés felkutatására.] = ItK 1992. 510-516.

-- Debreczeni Attila: A két vezér: Batsányi és Kazinczy. = Batsányi János összes költeményei. [Az 1953. évi szövegkiadás alapján.] Előszó: – Borítólapon: Batsányi arcképe, [Kazinczy emlékezetből készült rajza után] fest. H.Füger, metsz. F.John. Bp. 10-12.

- Felfedezett klasszikusok -

-- Dobri Mária: Kresznerics Ferenc (1766-1832). [Leveleit Cseh József huszárkapitány küldi Kazinczynak.] = VaSz 511-539.

-- Egyed Emese: Barcsay Ábrahám arcképe. [Ismeretlen. - - szerint erdélyi testőr-barátjával, Danczkayval (?) „metszettették ki magokat”. Kazinczy véleménye Barcsay verseiről.] = Látó 10.sz. 87-91.

-- Egyed Emese: Baróti Szabó Dávid poetikája. [Életrajza. Kapcsolata Kazinczyval. Arcképét fest. Bodori Dániel.] = Műés 8-9.sz. 14-16.

-- Filip Gabriella: Nagymesterek. [Kazinczy nyelvújításáról.] = ÉszakMo dec.9. 8.

-- Fried István: Kazinczy Ferenc útleírásai. = ItK 350-362.

-- Hőgye István: A Kazinczy család és Alsóregmec kapcsolata. [Emlékbeszéd a család tiszteletére a temetőben felállított kopjafa elhelyezésénél, 1993.okt.24-én. A fafaragás Forró-Bathó László munkája. Fotó: Szigeti Sándor.] = Hírlevél 17.sz. 6.

-- Kalász László: Jutalmatlanul. (Kazinczy Ferencnek) [Vers] = SzÉvk 5.köt. 180.

-- Kaposvári Gyöngyi: Adatok a Jászság irodalmi topográfiájához. [A kassai tankerülethez tartozó Jászberényben iskola létesült Kazinczy Ferenc inspektorsága idején (1786-1790). A vallási toleranciáért és a magyar nyelv használatáért küzdött.] = Iris 1-2.sz. 120-123.

-- Kiss László: A Komáromi Tudós Társaság orvostagjai. [Kazinczy orvosai Nagy Sámuel Tatán, Zay Sámuel és Séth József Komárom megye főorvosa.] = IrodSz (Pozsony) 1.sz. 55-61.

-- Kókay György: A Kazinczy Könyvtár c. kiadványsorozat [ismeretése]. = MKsz 2.sz. 234-235.

-- Korompay H. János: Toldy Ferenc kritikai munkássága az 1840-es években. [Kazinczy munkáinak kiadásáról is.] = ItK 197-225.

-- Kováts Dániel: Z. Szabó László Kazinczy-képe. [Emlékére rendezett előadás Győrött, 1993.máj.23.] = Hírlevél 17.sz. 8.

-- Kozocsa Sándor Géza: Kazinczy Ferenc és bibliája. [A Biblia fordításának történetéről. Kazinczy Biblia-szövegének fogalmazásáról nyelvészeti szempontból.] = NyKült 1992.márc.24. 20-24.

-- Lukácsy Sándor: Fátyma. [Kazinczy és kortársai nyelvújításáról.] = LyÓra 1.sz. 20-21.

-- Lukácsy Sándor: Regélő. [Említve Kazinczy folyóirata, az Orpheus.] = LyÓra 5.sz. 20-27.

-- „Mars haragos dobja s trombita felzörget“ címmel az irodalom-történészek IV. országos Zrínyi-konferenciája. (Nagykanizsa 1993.ápr. 28-30.) [Kazinczy munkássága Zrínyivel kapcsolatban többször említve a 14 szerző tanulmányában] = Iris 4-52.

-- Merényi László: A soproni evangélikus gimnázium 1793-ban. [Kazinczy véleménye.] = EvÉl máj. 16. 20.sz. 2.

-- Mezei Márta: Kazinczy és Bécs. = Magyarok Bécsben - Bécsről. Tanulmányok az osztrák-magyar művelődési kapcsolatok köréből. Szerk. Fried István. Szeged. 54-68.

Ism.: Kováts Judit = It 988-991.; - Szabó T. Anna = UjEmb okt.31. 44. sz. 7.

-- M.J.: „Szólani tanította a nemzetet“ 1793.április 12-én született Bugát Pál. [Idézve Toldy Ferenc mondása „Helyesen szólani Révay, szépen Kazinczy, műszabatosan Bugat Pál tanította a nemzetet.“] = HetiMo

- ápr.9. 15.sz. 29. - Ld. Szállási Árpád: Helyesen szólani. kezd. cikk.; - Graf Rezső: Hogy szépen szólhass... = KazBibl, SzÉvk 5.köt. 197.
- Németh József: Az irodalmi tájélmény történeti vonatkozásai. [A tájszemlélet Kazinczy korában, említve a Bácsmegeyei... 1814-es kiadásában a tájleírás.] ÚjHor 2.sz. 57-58.
- Poszler György: Berzsényi Dániel - hatszoros tükörben. Magyar sorstragédia - Pestről Niklára - Nikláról Pestre. [Berzsényi és Kazinczy kapcsolata. Arcképük is.] = Krit 11.sz. 38-29. 12.sz. 36-37. [A folytatásos közlés 2. és 3.része.]
- Praznovszky Mihály: Kultusz és közélet. [Említve az 1859. évi országszerte ünnepelt Kazinczy évforduló.] = ÚjHor 2.sz. 71-75.
- Rónay László: Kazinczy és kore. = R.L.: Erkölc és irodalom. A magyar irodalom rövid története. Bp. 99-101.
- Vigilia Könyvek -
- Ism.: [Lukács László] L.L. = ÚjEmb dec.19. 51.sz. 12.
- Ruzsiczky Éva: A „bibliás“ Kazinczy. [Nyelvtudományi megállapítások a Miatyánk szövegéről is.] = MNyr 262-266.
- Szállási Árpád: „Helyesen szólani Révai, szépen Kazinczy, műszabatosan Bugát Pál tanították a Nemzetet“. = MTud 1024-1029.
- Szathmári István: A magyar nyelv tudatosodásának útja a Halotti Beszédől a felvilágosodás kezdetéig. = MNy 136-144.
- Sziklay László: Pest-Buda szellemi élete a 18-19. század fordulóján. Bp. 189 p.
- Ism.: Pusztai Ilona = MTud 1034-1035.
- Szilágyi Ferenc: Bibliotheca Telekiana. [Kazinczy Teleki Sámuelnek 34 könyvet ajándékozott, ezek felsorolása.] = HetiMo jún.18.
- Tóth Péter: A szótáríró Kresznerics. [Kazinczy véleménye.] = VaSz 540-548.

V.

- [Bagu Balázs] B.B.: Kazinczy-verseny Beregszászon. [A választott és kötelező szövegen kívül a 3. feladat volt a *szilke* és a *köpülő* szavak értelmezése.] = Kárp 3.sz. 14.
- Bagu Balázs: Kazinczy-verseny Kárpátalján. [Beregszászon, emléklakettet is adtak át.] = Köznev máj.14. 19-20.sz. 7.
- Balassa Zoltán: Nyelv és barátság. Kazinczy-napok Kassán. [A versenyek története.] = Vilszöv ápr.13. 8.sz. 27.

-- Diószegi György: Harmóniában a természettel. Időtálló értékek. Vállalkozói kedv és elszántság. [Turizmussal kapcsolatos cikkhez fotó a széphalmi emléksarnokról.] = *HetiMo* nov.5. 45.sz. 13.

-- Sz. Huber Helga: A szép magyar beszédért. [A kiskunhalasi Kazinczy szépkiejtési verseny győzteseinek Kazinczy-jelvényt is adtak.] = *KöLev* 4.sz. 26-27.

-- [Huszonnegyedik] XXIV. Kazinczy-napok Kassán, márc. 18-20-án. [A műsor ismertetése.] = *Hét (Pozsony)* 12.sz. 8.

-- Jankus Gyula: Kazinczy-napok Kassán, márc. 18-20. [A műsorban az előadók neve és az előadások címe felsorolva.] = *Honism* 4.sz. 82-83.

-- Kazinczy Ferenc arcképe. [Bronz dombormű, vörösmárványon, Horváth Géza alkotása, elhelyezve Rerrich Béla és Kertész Róbert közös elgondolása szerint Szegeden, a Dóm tér árkádjai alatt létesített Nemzeti Emléksarnokban, 1930.október 25-én.] = Tóth Attila: Szeged szobrai ... Szeged. 165 p. [Fotó is.]

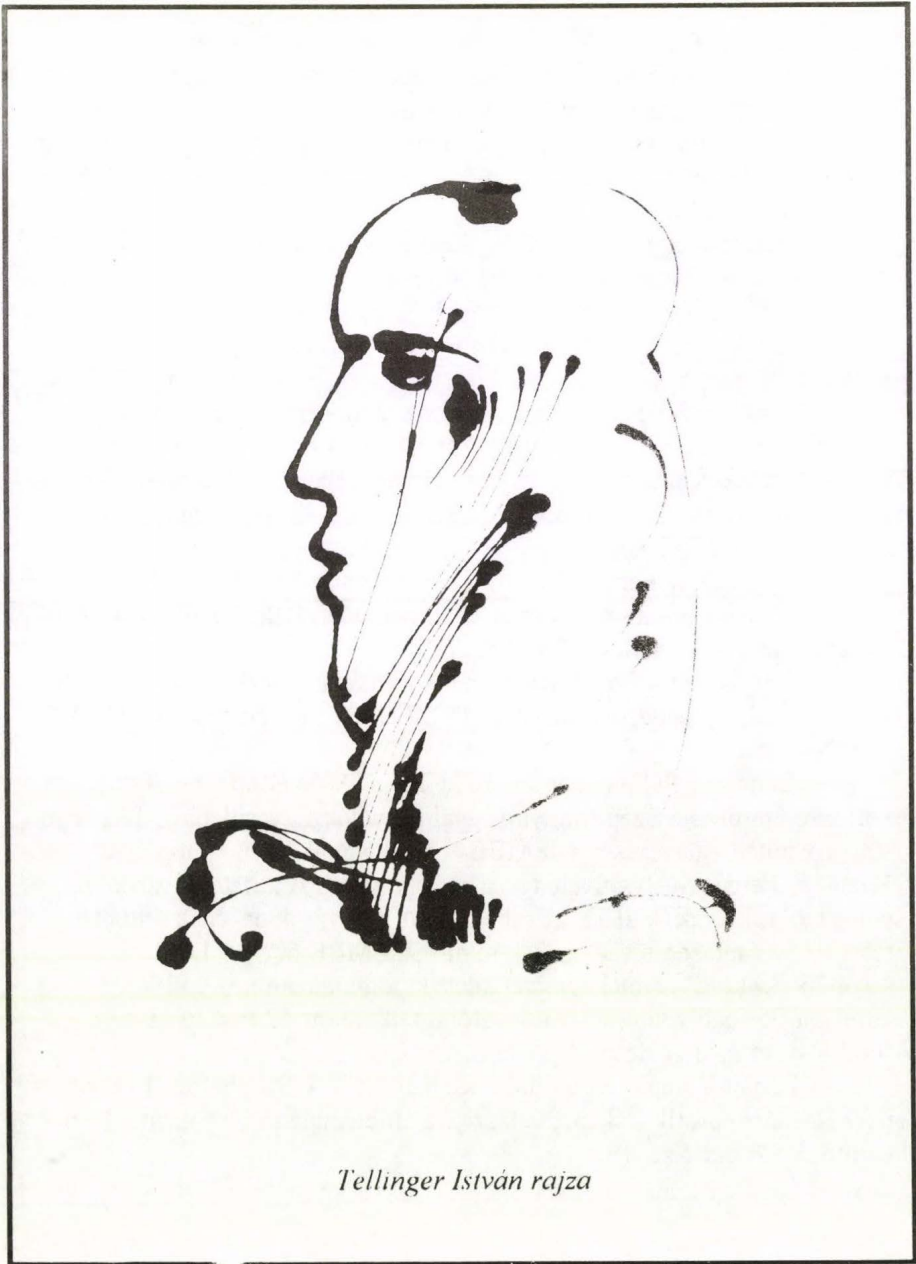
-- A Kazinczy Ferenc Társaság kiadványai = *SzÉvk* 5. 376.

-- Kazinczy-napok Kassán. = Pomogáts Béla: Egy év múltán. Kárpátmedencei körséta. = *Ttáj* 8.sz. 78-79.

-- A pedagógusjelöltek Kazinczy-versenyének 1993. évi döntőjéről. [Szombathelyen rendezték meg ápr. 15-17-én. A 21. verseny volt. *Hír.*] = *MNyr* 389.

-- Schelken Pálma: Sándor Judit Kossuth-díjas operaénekesnő egykori iskolájáról és a Szép Magyarssággal Beszélők Egyesületéről. [Az egyesület rövidített elnevezése: SZEMBE; „munkájának egyik alappillére Kazinczy Ferenc nyelvűvelő tevékenysége volt“. A kufsteini vár falán emléktáblát helyeztek el az ott raboskodott magyarok nevének feltüntetésével. Az avatáson résztvett S.J. mint „SZEMBE-őr“.] = *EvÉl* szept 26. 39 sz. 2. [Emlékkönyvet adott ki a gimnázium az emléktáblán jelölt 95 fogoly nevének kívül az utóbb felkutatott 27 fogoly neve és részletes életrajza közlésével.]

-- Tarján Tamás: Szemmagasságban IX. [A Széphalom Könyvműhely Kazinczy profil arcképét választotta emblémájául. Ki rajzolta, nem említik.] = *Pfold* 1.sz. 19.



Teller István rajza

ÍRÓK ÖRÖKSÉGE

**„Ott, hol Tokaj nyújt nektárt istenének,
Vig szárnyakon kél a nem-hallott ének.“**
(Kazinczy Ferenc)



*Tompa Mihály rimaszombati szobrát,
Holló Barnabás alkotását visszahelyezték a város főterére
(Ifjabb Dobosy László fotóművész felvétele)
A hazaiak üdvözlétét E.Kovács László tolmácsolta az ünnepségen*

SZILÁGYI FERENC:

Epigrammák**Verseskötetemre**

Hogy nem nagy kiadónál jött ki a könyvem, igaz, de
 tiszta kiadónál, s az belül a művem is;
 és nem a cég nagysága s a példány száma minősít:
 lélek s nem sokaság – ismered ezt a szabályt?

Ellenstrófa

Mert van, lásd, akinek dúsan aranyozva a műve,
 mocskos lapjain a zsarnokot ünnepelé,
 s nagy példányszámban zúzdába megy és eü.-célra;
 mert Isten malma: zúz, s kritizál az Idő.

Carmen Gratulatorium

*Prof. Colomano Ujszászy
 nonaginta annos feliciter explenti*

Ott, hol a dús bakatort aszuvá töpöríti a szent Fény
 s századok ó nedüi lelkesítik a szívet
 száz-százhusz éves nektárt csillantva a napban
 melytül a lélek, a láng föllobog istenülön:
 száz-százhusz évnél Te sem adjad alább: a hitednek
 tiszta nedüjével töltsd sziveinkbe erőd:
 ó bor, s mentül óbb, lángít, ha hegyaljai termés
 oszd hitedet, Gazdánk, sok derüs éveken át
 s adjon igaz Gazdád – aki hű voltál a kevésen:
 néked még sok arany, telt örömű szüretet!
 És mi emeljük most kelyhünket az óval, az újjal
 Rá s a Hazára, kiért hű szive aggva is ég!

1992. Adventjén

Véka alatt

Véka alatt égtem, ahová rejtett ez a vad kor;
 ámde a véka falát áttüzesíti a láng;
 íme, a véka lobog s fényénél virrad az új kor:
 Isten kit fényül küld, nem alszik az el.

A nagy titok '93

Jót és jól sose írn, s igazat sem, hogyha e földön
 hosszan, boldogan és gazdagon élni akarsz.
 Írn rosszul, hazugul: s csóstitül dúl majd a jutalmad –
 bár tudd: így a neved sírba suvad teveled.

Pilinszky soraira

*Vattay Elemér fotóművész
 kiállításán*

A mag a földbe kerül – belehal – s lesz zsenge kenyérré
 s úrasztalteritón lelki kenyér, Ige lesz;
 mint a földműves beleadja magát a vetésbe
 drága verejtékét, néma hitét, erejét:
 a művészet is így; ha művész nem hal a műbe
 csak szó lesz, pelyva s nem Ige, égi kenyér.
 Lám, Te kenyér lettél: mit a lencséd fókusza felfog
 a Fényből: bennünk izzik örökre tovább.

Egy lap évfordulójára

A 15 éves Édes Anyanyelvünknek

Már ha Kazinczy nevét viselő utcába kötött ki
 szellemi központod, tudd meg, e név kötelez:
 Jót s jól és magyarul – ahogy ő megvívta a harcát
 s emberül; így küzdj, s így élni fog a haza, nyelv!
 S élni te is, magad is, hű, jó kertésze a nyelvnek
 oltva a jót, a nemest s nyesve le azt, ami korcs.

KOMÁROMY SÁNDOR:

Ismeretlen kéziratos versgyűjtemény a XIX. század elejéről

(Vegyes Gyűjtemény, 1815–1830-as évek)

A XVIII—XIX. századi kéziratos versgyűjtemények és énekeskönyvek sajátos helyet foglalnak el a magyar irodalom fejlődésében.

E sajátos kéziratossággal viszonylag keveset foglalkozott irodalomtörténet-írásunk. A kisebb közlemények mellett jelentős Szabó T. Attila munkája, akit alapvetően bibliográfiai megközelítés vezetett,¹ majd hasonló feladatot végzett el korszerűbb módszerekkel, mennyiségileg is nagyobb anyagot feltérképezve Stoll Béla is.² Stoll bibliográfiája ma kézikönyvnek tekintendő, nélkülözhetetlen eszköze a téma kutatásának. O. Nagy Gábor³ disszertációjában a debreceni református kollégiumban kb. 1780-tól 1835-ig terjedő időszakában virágzó gyűjteményirodalom életformáját, keletkezését és az irodalmi népiesség szempontjából is számításba vehető egyes epikai és lírai szövegeit elemző módon mutatta be. Hézagpótló művet jelent Bán Imre és Julow Viktor⁴ antológiája, amely egy tanulmány és bő tudományos jegyzetanyag kíséretében főként ismeretlen anyagot közöl, elsősorban a debreceni kéziratos irodalomból. A közelmúltban pedig Kosáry Domokos könyvének⁵ újabb elvi-módszertani szempontjai jelentenek előrelépést a kéziratos diákirodalom kutatásában.

A kéziratos énekeskönyvek, versgyűjtemények szerzői kizárólag művelt, iskolázott személyek. Éppen ezért határozottan különbséget kell

¹ SZABÓ Attila: Kéziratos énekeskönyveink és verses kézirataink a XVI–XIX. században. Zilah 1934.

² STOLL, Béla: A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1515–1840). Bp. 1963.

³ O. NAGY Gábor: Református kollégiumi diák irodalom a felvilágosodás korában. Debrecen 1942.

⁴ BÁN Imre – JULOW Viktor: Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában. Bp. 1964. Lásd még JULOW Viktor: Csokonai és Petőfi között (A debreceni késő felvilágosodásról). Debrecen. Studia Litteraria. XI. 1973. 102–106.

⁵ KOSÁRY Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp. 1983.

tennünk a bemutatandó kéziratos versgyűjtemény és a népi kéziratos könyvek között. A szerzők személyén túl az időbeliség is indokolja a határozott különbségtevést, az elválasztást. Míg a művelt személyek által írt kéziratos gyűjteményeket a XVI. századtól a XIX. század elejéig tartja számon az irodalomtudomány, addig a népi kéziratos könyvek főként a XIX. és a XX. században keletkeztek. A XVI–XVII. századból népi kéziratos könyv nem maradt ránk.

A kutató napjainkban csak a kötetek töredékével dolgozhat. Minden bizonnyal jóval több kötet létezhetett, akár még a múlt század végén is. Sajnos, nem kevés az olyan kötetek száma, amelyek elvesztek vagy megsemmisültek. Feltevésünket erősíti a kötetek mai állapota is. Szinte mindegyikük agyonolvasott, tépett, szakadozott, kézről kézre járt, viharvert példány. Tanulsága annak, fogy forgatták és olvasták lapjaikat.

Napjainkban is kerülnek elő, véletlenszerűen, kéziratos kötetek.⁶ Egy ilyen kötet bemutatására kerül sor, amelyre e dolgozat írója talált rá. A kötetet sem a jelzett Stoll-bibliográfia nem ismeri, sem a szakirodalomban nem található rá utalás.

Vegyes gyűjtemény (1815-30-as évek). A gyűjtemény két egybefűzött kötetből áll. I.kötet: 110 lev. 21 cm. II.kötet: 200 lev. 21 cm. Vegyes verses és prózai darabok.⁷

A kötet „Vegyes“ elnevezése kizárólag a tartalom alapján történt, ugyanis a leírt szöveg nem egynemű sem lírai, sem epikai szempontból. A kötet tulajdonosát nem ismerjük, erre vonatkozóan semmilyen bejegyzést vagy utalást nem találtunk. Ez a körülmény nem meglepő a kéziratos irodalomban, sőt ez a jellemző. A kötet másolója, leírója nem mindig tartja fontosnak a tulajdonos nevesítését, bár ilyen is előfordul. Egy-egy gyűjtemény anyaga – éppen a sajátos kéziratos létforma természetéből adódóan – évek, évtizedek munkájának eredménye. A kötetek írásképe sem mindig homogén, eltérő kézírásokat találhatunk. Ez arra vall, a kötetek kézről kézre jártak, s az idők folyamán a tulajdonos személye is változhatott. A meglévő üres lapokat új szövegek feljegyzésére használták fel.

A *Vegyes Gyűjtemény* esetében is hasonló megállapításokat tehetünk. Egyértelműen egymástól eltérő kézírások figyelhetők meg, továbbá

⁶ KOMÁROMY Sándor: A XVIII. századi sárospataki kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények. Debrecen, 1992. 11-12.

⁷ A kötet a szerző tulajdona.

ezt erősíti az egybefűzés, a sorszámozás pontossága: I. kötet 1-224; II. kötet 1-401. A hatszázhuszonöt kézírásos oldal egy összefűzött kötetben maradt ránk.

A kötet bibliográfiai leírása

- 1-220: *Vegyes versszövegek*. Köztük:
- 13: Az Esthajnal...
 - Estike. Im hol szelid árnyék lepbe...
 - 23: A szemérmesség. Mint a fejejlő rózsának...
 - 27: Földy Doktor hamvai felett. Virit az Ákász a természet...
 - A szántóvető. Ni mint iszik az ártatlan...
 - 30: Szemere Pál levele Kováts Józsefhez.
 - Énnekem tsak ez kies tájj...
 - 32: Kováts József Sz. Pálhoz. Ne bánts engem Szemere ne...
 - 36: Csokonay V. Mihály Anakreoni Dalja eleibe íratott K.J. által.
 - Mig Fannim egy kies vizparton...
 - 39: A Fehér Székfű. Szép Székfű, a Flóra keze!...
 - 55-60: Egy kosár Rozsa az Orosz nagy Hertzeg Asszony volt.
 - N. Ispányné halálára...
 - 64-68: Keserv Csokonai V. Mihály halálára. Mit lelt Jányom!
 - Jaj a holtakat...
 - 70-72: A Kicsapott Mester éneke. Hálá Isten már el megyek az örömben...
 - 82-86: Fanni fürdése. Fürdött Fanni egy Szép Estve...
 - 93: Lizához. Liza engem Istenséged...
 - 107-111: A Kandallohoz. Édes Kedves kis kandallo...
 - 112-122: A Mohátsi Sirhalom. Ha vissza néz a bús Magyar...
 - 129-139: Dobozy Mihály és Hitvese. Rege a magyar Előidőkőkből.
 - Gyermek királyt s Hadvezért ki...
 - 146: Az 1828 iki Aurorából. Alkonyi Dal
 - 160: Bejegyzés 1823.
 - 161-180: A Sz. Mihály hegyi Remete...
 - 184-187: Julia levelei Ovidiushoz
 - 199: Bejegyzés. 1825. Losontzi Farkas Károly Debr.
 - 217: Légy hiu kérlek... (kottával) S. Patak
 - 221-224: Mutató tábla.

* * *

1: [Eltérő kézirással, kezdő sorszámozással]

1-401: *Vegyes prózai és versszövegek*

Köztük:

1-12: Az Isteni Végzés. Napkeleti Rege.

Abdul Egyiptomi Kalifa...

19-20: Nép Dall. Lyánka tudom azt gondolod...

25-41: A Hab Leányról. Rege. Ama ragyogó elő korban...

73: Dall. A Dunába sok a víz...

99: Dall. Nézd a hegyek pipáznak...

Dall. Hej csicsergő kis madár...

102: Dall. Ha én Tiszta patak volnék...

103-105: Nép Regék. Bandi. Utnak indul Szőke Bandi...

112-120: A Babona (próza)

130-135: Nép Dallok (a végén: „Közli Péntér András“ bejegyzés)

147-157: Bátki János Czigándi Rector panasza a Sz. Székhez
(próza)⁸

158-161: Bátki János Pataki Deák exitusa (próza)

161-162: Demeter Pál Pataki Jogász leírása

163-164: Lehelnek A Magyarok Kapitányának akasztófájához. Hát
illy idegeny föld hantja...

171-174: Léna Barátnéjához.

Edes hazád tüzes nyelvén írom ezen levelem...

202-203: Rejtett szó. Eg nem vagyok... (Költsey)

215-235: Eső Vár rege a Magyar elő időkből.

Hogy Budának Palotája...

247-248: Guti Moitz Nótája.

Ha meg halok se bánom...

272-273: Dall. Szőlő földem Szép határa...

(A szöveg végén: „Szalay Benjámín“ aláírás.)

282-290: A Szegény Mester felesége.

No már megint szedi veszi...

301-303: ODA Egy Baráthoz

Hol vagy melly Megye tart keblibe édesem...

318-321: A sikertelen Munka.

Zöld fákat ültettem nagy szorgalommal...

⁸ Cigánd Sárospatakhoz közeli település.

- 335-336: Némely furcsa Mondások. (próza)
 343-400: Mulattságos Komédia ezen nevezet alatt:
 A Szerentsés Executio mellyben elő adatik a Módinak Szatírája
 három Fel-vonásokban írta FODOR GERSON Körösi
 Professor.
 401: Mutató tábla.

Néhány jellemző szövegtípus

Az előzőekben már megjegyeztük, hogy a kötet két egybefűzött darabból áll. A két kötet írásképe egyértelműen eltér egymástól, feltehetően az eredeti tulajdonos sem lehetett azonos. A második kötet írásképe nagyon megfakult, helyenként oldalakon át rendkívül nehezen olvasható.

Tartalmi–tematikai–műfaji szempontból egyik kötet sem hoz igazán újdonságot, meglepő szöveget. Jórészt a kor kéziratos ízlésének, irodalmi divatjának megfelelő témák jelennek meg, esetenként dúcögő iskolás verseléssel.

Nem szándékunk a teljes kötet részletes ismertetése, ez külön tanulmány kereteit igényli. A közölt incipit sorok is sejtetik a mögöttes tartalmat, az irodalmi és műfaji ízlést. A leíró és elmélkedő versek (pictura, sententia) tucatjait olvashatjuk, amelyek megszokottak a kéziratos kötetekben (A Fehér Székfű, A Holdhoz, Dorishoz, Flora, A mulandóság, A tavaszi estve, Lizához, A szerelem - és mások). Gyakoriak a népdalszerű vagy ahhoz közelítő szövegek (Lyánka tudom azt gondolod, A Dunába sok a víz, Ha én tiszta patak volnék stb.). Érdekes témavariáns *A Kandallóhoz* című hosszabb versezet „Édes Kedves kis Kandalló” kezdettel, amely Csokonai Vitéz Mihály Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz című versének hangulatát idézi. Az I. kötet 217. oldalán ritka zenetörténeti adalék, kottával lejegyzett dalszöveg található. Jellemző a kéziratos kötetekre a tartalom változatossága, a sokszínűség. Ebben a kötetben is például a lírai darabok után hangulatilag egészen más téma és tartalom következik: *Bátki János Czigándi Rector panasza a Sz. Székhez* címmel. Az egykori Rector – egyebek mellett – javadalmazását sérelmezi.

A Vegyes Gyűjtemény a XIX. századi kéziratos versgyűjteményeink egyik érdekes darabja, amely gazdagítja és megerősíti eddigi ismereteinket

A Kandallóhoz.

Édes kedves kis kandalló
 Hagy újon mellett egy Dálló
 Hevítő meg forró lelérel
 Meg ölé egy kis Ennékel
 Ugy is már fűfa a napot
 Herültő nek hely is kapott
 Búrdusok az Jégdőt el
 Telepítették bersülettel
 A fenyve nap hold csillagot
 Már frinte meg üntél magot
 A fiamtalan üdvözlés
 Tévi parét verseket
 Már nem illata nem is Ennékel
 Ha a reggelnek is ébredet
 Vagy a Hapnal báronyának
 Harangot nem üdvözlésnek
 A pompás rózsát, a rin el
 Létte már a pirospinnel
 Öt már olly hang is a ladott
 A melly alatt el hervadt
 A kővel, a sten a Szonyá
 Ciga verszinü báronya
 A lot hozza is mellé tollot
 Imádok rózsát el rongyot
 Ha a név napot inneni
 Akalmait minden lép
 Ha imádja a dőnsétsel

A Dachus Ur. ' jürivarába
Mint a fülaj méhek lába
Örmölbe úgy dombolnak
Obár melnek s tántrolnak
Az igaz hogy néha néha
Dachus Ur is exen léha
Lsonortot jó fekszel teli
Sárbaival jélt öléli
Cata tess - de hamar se jár
Mert az átkott béla pohár
Elti vejni a pernek.
Es mind az réz veszerölgyernek
Szátoz rótkol szatóz
Lantovainr lantofatóz
Kinek az Dap - de rinek meg
Lán a Dapné tészénit meg
En itt minthogy arm teller
Hedrem - a kándallo melless
Ecs ezé cöbbl telve
Obadoxot enérlve
Nini ' ama rüded biba
Alakot itt a hamuba
Bélu tes irván az stilya
Millyen sejen tanigattya
M. ' mint illik e' faglerbe
Ama vrlagi éltörbe
Cde unhatott fázokony

Jöle - a lix is tanulni
Segit melly jót xor magába
Eleg háskorra s kijába
De nézd a 'lobbós káng irul
S mellette melly s'xepen jürul
Az én leg redvesb Embere
Sádmára el feant renyerem
Amost látom a nagy lothak
Kérvérs mász on fúromak
A tészén egy tris stólet.
Lábain, s nem tudom meg miben
A kándallo rís sáreja
Mellyéken renyes háveja
El tes kilt s midon meg írva
Ez obár hoz megjen vástta -
Ska a Sultani díszöség
Kérsé hogy a pupa jol'ég
Már úgy kándallo rill nem más
It van redvere a pipája
Ska ri abait a pupája
Khelyben tükét sap veje
Menyetsre pemüt válogat
Még mávolnak is gftogát.
It ül egy renyes Mairona
A füstre át róla rona
De most öter fem bogszantya
Mert a rüdsé re jüppantya
Nem levén redvesebb néki
Mint a ferkak rönt ökli

El mulat emiel a fionál
Meg lehet a kándallónál
A barátvagra kületett
Lelknek sem rexitottet
Alkalmatosabb partija
Mint a kándalló lósija
A hideg innen távol jár
Mert exá jó kis tüzi tar
Egykere hevi i melegis
Meg az alomra is fegis
Ennst kéoves hevenél a
Magaba merengő méla
Devidéven isitoxik
Meg az epe rämpéroxik
De mérd ama ris élnyhoza
Egy parányi kándallóba
Minden étel exisra mel'ül
Milyen pompácson el rexiál
Jen a lenjár rexióba hárs
Vészókol egy ris hurta nyárs
Rajta révir fátonnaja
Gúcsópis is cőrözálja
Majd ha a nap nyugvord jál
Nem eglet egy fél gyértvápál
Gondogál a jónó seroz
Az orvjal pátkugy peroz
Mésilgornel nagy danórnak

Sáddig el rexió egy rosar
Kómplic egy pár a jó kándallónál
A nyárátalnak rongteteg
Látába hervadó beség
Enyhe solvax fel találjuk
Itá a fenétó pírxtáljuk
Ita a csecsemő nyúvátol
Jó ha egy ris tüx pástárol
Le kiál az annya jórá bonil
It gyermek is ri vórnul
Az álmaslan öreg ojjel
Gondajis nem túlvain fűjel
Körgetni, kinnjiba fel ül
Amútar a kándallo rónil
Uram adj jár a Magyarok
Hogyha jó házat akamak
A Magyarok építési
Kándallón rell belitenni
A fába van itt egy ris hárs
De a ralyha gyertjedval jár
Somitálni rell az Ebannypis
Exo a vendéző banyos
Itt ahez lálépaator rell
Pétivéltes fúrtetivell
Kándallo tüx ha hibaxik
Az úr is rak ná ha fárik
Ralyha is rólsege rónil
El rexitóche emberiel

BARANYAI KATALIN:

Bessenyei György: Tarimenes utazása
(A regény poétikai—esztörténeti szempontú elemzése)

A *Tarimenes utazása* Bessenyei György több mint száz évig kallódó, a mai olvasóközönség számára főként a címéről ismert, késői műve. Politikai, filozófiai, utaztató államregény.

A felkutatott kéziratokból 1930-ban sikerült Vajthó László gimnáziumi osztályának összeállítania, majd első ízben kiadnia a több mint négyszáz oldalas, „világosításra“ szánt és öt „könyv“-re tagolt regényt. Olyan műről van tehát szó, amely mind szerzője munkásságában, mind irodalomtörténetünkben rendkívül jelentős helyet foglal el,⁹ de mégsem volt az irodalom ható tényezője soha. Bessenyei 1802 nyarán fogott a megírásához, a következő évben már a mű háromnegyed része készen állt, és 1804-ben fejezte be. Ez a Pusztakovácsiban töltött remeteségének utolsó alkotása.

A *Tarimenes utazása* írója ellentmondásos külső – történelmi – és belső – személyes – világnak, alkotói következtelenségeinek és leleményének, tehát csupa ellentétnek a vetülete olyan gondolati és formai egységben, amelynek egyetlen erős összetartója Bessenyei -- korában kivételesen dinamikus – személyisége és gondolkodásának ellentétekben élő logikája.

Mindezek alapján a mű különösen érdekes példája annak, hogyan végezte be az író a felvilágosodás filozófiájának sajátos társadalmi és teljes egyéni átszűrését munkássága végére, és az így elsajátított tudattartalmak birtokában miként látta kora magyar valóságát.

Megítélésem szerint tehát Bessenyei György *Tarimenes utazása* a kialakulóban levő magyar (újkori) irodalomtörténet értékrendjébe helyezve (történetiségében tekintve) mélyen jelentéssel teli alkotás, mely írója bölcselkedő hajlama és a *Tarimenes* műfaja miatt a filozófia határmezsgyéjén állva is bátran összevethető a korabeli legeredetibb regényekkel. Elsősorban éppen gondolati fölénye jogán – a mely a reformkorig páratlan a regény

⁹ Éppen Bessenyei szükségszerűen korlátozott lehetőségei és ezek kiaknázása jó alap a reformkorral való összevetésre az élményanyag és a regény műfaji változásai szempontjából.

műfajában – és ennek esztétikai megformálásával. A történeti újraértékelés (társadalmi hasznossága és funkciója alapján) megállapíthatja, hogy – ha jó válogatással aktualizáljuk – érdeklődésre számot tartó és hasznos olvasmány a nemzeti irodalom kezdeteivel ismerkedők számára.

A regény alapeszméje filozófiai és politikai, (ezt szem előtt kell tartanunk), azonban a filozófia és az irodalom szétválasztására a XIX. század első éveiben írt mű esetében nem szabad kísérletet tennünk. Az ugyanis oda vezetne, hogy vagy felesleges gondolati anyaggal túlhalmozott írói munkának vagy szépirodalmi, dialógusos formában megfogalmazott, de önálló eszmékben szegényes tanulmánynak találánk. Véleményem szerint a *Tariménes* fogyatékoságai a regény korabeli mértékkel vett, illetve a mai, komplex megközelítéssel kialakított értékét nem érintik.

Vizsgálódásom már felvetett szempontja ezért végig a mű kulcskérdése: a *Tariménes utazása* műfaja, amely a meghatározás alapján filozófiai–történelmi–utopisztikus államregény.¹⁰ Bizonyos mértékig túloztak azonban azok a bírálók, akik egyedül e műfaj elavultságára hivatkoztak a regény említésekor, és ezt minden ezen túli, esztétikai érték megsemmisítőjének vélték.¹¹ Bessenyei György nem csupán írói képességének hiányában választotta ezt a megoldást, hanem a kínálózó formák közül politikai körülmények nyomására nyúlt az államregényhez. Így a műfajon belül is döntően meghatározta az ábrázolás szélességét és mélységét a politika.

A megírást közvetlenül megelőző korszak érdeklődése elsősorban az állami berendezkedéssel függött össze. Ez Magyarországon az alárendelt helyzetünk tudatosodásából, a nemzeti alkotmány féltéséből, valamint a politikai tevékenységre megérett értelmiség társadalmi érdeklődéséből következik egészen 1795-ig. A polgárosodás körüli harcok szenvedélyes légköre segíti néhány regénytípus elterjedését. De a felvilágosodás sajátos

¹⁰ JOÓ Tibor: Bessenyei Tariménes, Nyugat 1930. 645. - IIALÁSZ Gábor: A bihari remete, Nyugat 1936. 425. - WACZULIK László: Bessenyei: A Philozófus. Bp. 1929. II. - VAJTHÓ László igyekszik értékeit fellelni, de így nyilatkozik róla: „Mozgalmaságra is igen hiányos gondolathalmaz”. (Bessenyei. Bp. 1947. 9.) A Bessenyeit nem tudományos igénnyel feltárókat sokáig befolyásolhatta, hogy az író saját magát inkább filozófusnak érezte és mondta. Az értelmezés ingadozása a felvilágosodott író fogalmának tisztázásával megszűnt.

¹¹ KAZINCZY Ferenc Levelei II. Bp. 1891. 494. - SZÉCHY Károly: A magyar irodalom története I. Bp. 1921. 410. - BELOHORSZKY Ferenc. Bessenyei. Nyiregyháza. 1934.

történeti érdeklődésén túl a magyar írók törekvése az is, hogy történelmi tárgyú regényeikkel az egységes állam virágkorára visszatekintsenek. Nem jelentéktelen a XVIII. század végi történelmi események és felfogás hatása sem, amelyek mint aktuális szempontok könnyítették meg a történelmi anyag befogadását, és elősegítették a közeledést az államregényhez, ami általában nem közvetlenül a konkrét történelemből meríti tárgyát, de tükröződik benne az uralkodó államvezetéshez, a szociális berendezkedéshez kapcsolódó gondolatkör. Ezért politikai tett I. Ferenc rideg abszolutizmusa idején Bessenyei „elavult” *Tariménese*.¹²

Szerzőnk nem először foglalkozik a hatalom, az állam kérdéskörével. Az *Ágis tragédiájához* 1772-ben írt s a királynőnek címzett ajánlása már erről tanúskodik. Ott még teljesen reménytelen, de nyílt javaslatot tesz egy olyan szerződésre, melynek alapja nem az alattvalói hűség, hanem – éppen a királynő védelmében – a közjónak tevékeny, bátor, az uralkodói hatalommal is szembezálló vállalása. 1804-re a reménytelenség a valósággal való diszharmonióba csap át, és elősegíti, hogy Bessenyei a fantasztikum világába meneküljön. Az *utópiában* ugyanis olyan általánosról van szó, amelynek esztétikailag csak a fantasztikus lét felelhet meg, csak így tükröződhet az általános közvetlen érzéki formában.¹³

Bessenyei utópiája esetében azonban összetettebb ez a kérdés. A megingást, a leleplezést az utópia önmagában is kifejezi. Az író a gyakorlat során szembeállította magával a valóságot, és nem tudta elfogadni azt. Ez a tudatosult ellentmondás Bessenyeinél mégsem fokozza le a fantasztikumban a valóságot teljesen azáltal, hogy a valótlannak elismeri emberibb voltát, hiszen az eszményített Totoposz állam hasonló gazdasági és társadalmi alapokon nyugszik, mint a Ferenc korabeli Magyarország, a Habsburg-birodalom meglehetősen heterogén társadalmi felépítésű, csupán

¹² A felvilágosodás korának szatirikus utaztató államregényei a cselekmény és a forma bizonyos jegyei alapján hatással voltak a *Tariménesre* (Fenelon: *Telemaque*; Montesquieu: *Perzsa levelek*; Voltaire: *Candide*), nem fogadom el azonban, hogy „még személyes élményei is csak Voltaire-analógiák láncán fűződnek fel egy filozofáló államregény apró diszeivé”. (DOROGI-ORTUTAY Gyula: *A Tariménés kialakulása*hoz, EPhK 1937. 378.)

¹³ Itt és a továbbiakban SZILÁGYI Ákos: *A költői fantasztikum c. tanulmánya elvi alapvetéseire támaszkodom* (Világosság, 1975.)

közjogi – dinasztikus – egysége. A szembenállás, a kritika kifejezése elsősorban a szerző nézőpontjától és ideológiájától függ.

Bessenyeit egészen Bíró Ferenc tanulmányának megjelenéséig¹⁴ a felvilágosodás, elsősorban a francia aufklárizmus interpretálójának, közvetítőjének tartották. Egyre világosabbá vált azonban, hogy nem egyenes átvételekről van szó, és az az elsődleges, hogy egy új, európai szintű gondolat lép be vele irodalmunkba. A történeti összefüggés kontextusába helyezve s egyszerű sémában elképzelve: Bessenyei magyarországi közép-nemes a felvilágosodás kori Kelet-Közép-Európában, annak az Európának a perifériáján, amely már megélte az angol és a francia polgári forradalmat. Mivel a földrész regionális megosztottságát a forradalmi változások csak még inkább fokozták, ez magában a gondolkodásban is megmerevítette a korban történetileg és objektíve létező filozófiai korlátokat. Ahol a termelőerők fejlettebbek voltak, ott ugyanis a praxis igazított a felvilágosodás teóriáján. A francia forradalom például kiegészítette, illetve korrigálta a filozófusokat a megvalósítás során. Nálunk viszont az adott valóságot igyekeztek a felvilágosodásnak az eszmékbe vetett hitével, mindenhatóságával elfogadhatóbbá igazítani, egészen a reformkorig.

Tehát a filozófia alapkérdésében való állandó ingadozások, valamint a korabeli metafizikus–mechanikus materializmus belső korlátai miatt Bessenyei filozófiája törvényszerűen hasad – benne ugyan dialektikussá váló – állandó kettősségre, emiatt áll középpontjában az érző, morális ember dualizmusa. Szerinte az emberben lévő testi vágyódás örökös gátja a morális érzéseknek, melyeket ő szabályozóknak állít az előbbi fölé. Az összeegyeztethetlenségben a szenzualista felfogás csődje az alapvető, bár mélyebb oka az ember-értelmezés fogyatékosága.

„Hogyan lehet az érzékenység természetadta erő, mely egyszerre józan okosságra vezérel és minden rossz forrása?” – Totoposz államában ez az ellentét alapvetően az igazság és a törvény, a természeti és az emberi (társadalmi) törvények ütközésében tükröződik. A természetjog alapján és Isten bevonásával kapunk megoldást: az igazság olyan törvény nélkül, mint a test lélek nélkül. ...

Bessenyei elég sok szállal kötődött Mária Terézia udvarához, de akkor még nem ismerte ki e politika irányát, mert Bécs igyekezett a közép-nemességgel és az értelmiséggel minél szorosabbra fűzni kapcsolatait. A

¹⁴ BEÖTHY Zsolt: A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban I-II. Bp. 1887. - BÍRÓ Ferenc: Érzékenység, természet, gondviselés, ItK 1969. stb.

*Tariménes*ben II. József abszolútizmusával állítja szembe Mária Terézia államát, amit idealizál és konkrét politikai kritikával egészít ki. Ezek után hasonlítja össze a mintaállamát a despotizmussal, ez Totoposz és Jajgádia ellentétezése a regényben, ahol az utóbbi Nagy Frigyes porosz államára utal.

Vitatható, hogy a *Tariménes utazása* egyértelműen Mária Teréziát dicsőítő kulcsregény.¹⁵ Igaz, a mű háttérében húzódó történelmi összefüggések határozottan pontosítják, gazdagítják a mű jelentésrétegeit (a mai olvasó számára is), de a királynőnek megfeleltetett Artenis tündéri mivolta, kormányzásának részletezése helyett abból kell kiindulnunk, hogy a visszaemlékezésekben újraeledő Bessenyeit a közjó és a személyes, az egzisztenciális biztonság reménye egyaránt jó ideig szoros szállal fűzte az udvarhoz. Artenis birodalmának fővárosa egyszerre bukkan fel a regényben mint a vadember bírálatának céltáblája (a szatírában) és mint a felidézett ifjúkor ragyogó színhelye (a lírai részletekben). E kötődés hozza magával, hogy a nemzet függetlenségét a királynővel szövetségben, a haladás alapvető feltételének tekintett jobbágykérdést az udvar törekvéseihez kapcsolódva igyekszik megoldani.

Bessenyei utópiája ebben különül el a korabeli utópiáktól és mélyül társadalmi-politikai jelentésűvé. „Felülről“ várja a megoldást, tehát a „nemzet és haladás“ eszméje az uralkodó szárnya alatt válik (tartalmi) utópiává. Ugyanakkor a korabeli utopista elképzelésekkel rokonítja a *Tariménes utazását* az a mozzanat, hogy a történelem és a nemzeti fejlődés sémájába a már említett 'természet embere' – 'ember embere' (a természeti és az erkölcsi ember) ellentétét helyezi. Kiinduló pontja tehát az emberi lényeg, az ember lehetőségeinek együttese, mely elidegenedési folyamaton ment át. Az ember természete és jelenlegi léte így egyre inkább ellentétbe kerül,¹⁶ de a folyamat végpontja megtalálható a jövőben. Az ember újra magára lel (ez is *utópia*), úgy is mint egyén, úgy is mint a közösség tagja, mert újra harmóniába kerül a kettő egymással.

Már e dolgozat elején utaltam rá, hogy a *Tariménes* államregény; olyan műfaj tehát, mely bizonyos mértékig már megírásakor korszerűtlen

¹⁵ A könyv bevezetőjében tanúsított királynő-rajongással Bessenyei személyes élményeinek adózik, de a tapasztalatait öregkori, józan ítéletei alapján értékeli. A *Tariménes*t még az 1930-ban írott kiadói előszó is egyértelműen Mária Teréziát dicsőítő kulcsregénynek mutatja be ennek ellenére.

¹⁶ Világirodalmi Lexikon III. Bp. 1975. 98.

volt. Kazinczy – akinek Bessenyei elküldte műve két passzusát – így fogalmazott: „Voltaire-i románkákat firkál, és keféli a bolondokat. Minek az?” Ugyanakkor előlegezve megállapítottam, hogy a XVIII. századi regényirodalmunk egyetlen eredeti, gondolatilag nagyszabású művével van dolgunk.

Miért döntött az író egy olyan – tipikusan klasszicista – műfaj mellett, amely szűk a számára, hiszen később kiderül: legjobb részleteiben túlmutat keretein, máshol nem ügyel szabályaira. Többféle magyarázat kínálkozik: az államregény viszonylagos népszerűsége, a regénytípusok fejletlensége, a téma hatásos politikai tartalma, kedvelt példái a világirodalomból stb. Azonban valamennyi a Bessenyeit övező magyar valósággal van összefüggésben.

Emelkedett, hasznos és eléggé konkrét a téma, hogy az író személyes ügyévé válhassék, aki minden kérdést végigvezet alternatíváin, mert erkölcsi síkon éli át nemzet és haladás korabeli dilemmáját. Filozófiai gondolkodásának egyeztetése a valósággal a *Tariménes*ben azt jelenti, hogy mivel Bessenyei az erényt és a boldogságot a valóság más-más oldalának találja, létrehozza az eszményt, ahol e minőségek találkozhatnak.¹⁷

Írónk gondolkodásának másik lényeges alkotója, történelem szemlélete, még egy szempontot kínál vizsgálódásunkhoz. A *Tariménes* műfaja allegorikus kifejezésre ad alkalmat, és ezzel az írás idejének társadalmi légkörét érzékelteti. Tulajdonképpen mai mértékkel vett társadalmi utópia nincs is a regényben.

A felvilágosodás jelenközpontú korszakot jelent az irodalomban, illetve az egész művészet, filozófia, társadalom, kultúra komplexumban, de bebizonyosodott róla, hogy a múlthoz való fordulása – különösen a magyar történelem vonatkozásában – megelőlegezi a romantika hegeli történetiségét. Bessenyei állambölcselete filozófiatörténetileg a múlt felé való visszatekintés, hiszen a mintaállam Mária Terézia alkotmányos színezetű abszolutista monarchiájára épül. Történelem-felfogásából tehát hiányzik a jövőkép, mert fejlődési folyamatot csak a múlt–jelen viszonylatában ismer el, mégpedig úgy, hogy a jelent rögzíti. A természeti ember (Kirakades) maga is véglegesen beépül a totoposzi társadalomba. Valójában írónk nem tesz mást, mint megvalósítja hősével azt a társadalmi szerződést, amely törvényesen biztosítja államában az egyenlőség, szabadság és béke harmonikus és ősinek vélt állapotát. Nem új társadalmi alakulat ez, és nem is

¹⁷ VITÁNYI Iván: Az etikai világgép, etikai magatartás. Valóság, 1976. 7.

igazi utópia, egyszerűen határozott állásfoglalás Rousseau félreértelmezett természeti ideáljával szemben: a társadalomban élés törvényszerűségét hirdeti.¹⁸ A természeti ember azonban csak egyik modellje, a másik a magyar nemes. A kritika köldökzsinórával kötődik a magyar valóságához, abból akar tovább lépni. Ideálja a reformokkal a nemzeti–társadalmi haladás útjára lépő alkotmányos monarchia. Bessenyei nemesi–nemzeti eszményét helyezi ebben a keretbe a rendi Magyarország megreformálásával.

Egy olyan rendszer jön létre, melynek kiindulása az írás idejének nyomasztó, nemzetietlenítő abszolutizmusa. Ezt az idősikot azonban – bár a kritika elsősorban rá irányul – teljesen „kikerüli” Bessenyei. Innen nézve nem utópiát rajzol, hiszen az általa felvázolt Totoposz kedvező esetben akár folytatója is lehetne Mária Terézia államának, hanem a konkrét jelen elhallgatásával a valóságos jövőt tolja visszafelé az időben, s végül a múlt és a képzelet síkján létező ideálok összevetéséből létrehozott (elfogadhatóvá tett, feltételes) jelent teszi meg utópiának – mégpedig azért, mert az adott körülmények között még Mária Terézia állampolitikájának továbbvitelét sem képzelhette el.

E mozgatószerszám módszerrel egyfajta (virtuális) fejlődési folyamatot rajzol meg. Filozófiai szempontból tehát túlabstrahálja a történelmet, ezért vált lehetetlenné számára konkrét történelmi folyamat megértése, jóllehet empirikus anyagra támaszkodott. Szemlélete sem lehet teljes, mert állambölcselete középpontjában az érző–morális ember áll. Az előre megkonstruált, idealizált történelemképet állandóan megzavarják azok az élmények (aktualitások), melyek egyúttal a szigorú társadalmi kritika alaptenyezői is. Egyidőben tehát a statikus múltbeli és képzeletbeli sikok bemutatásával, a viszonyítási rendszer sokrétűsége, az idősikok összevetése által mozgást hoz létre az író. Ezzel az államregény műfaji kereteiben sikerül korélményként átadnia olvasóinak azt a történelem-darabot, melyet átélt, hiszen minél inkább a valóság indíttatásából fakadnak a regény utópista vonásai, annál jobban a kor történelmi tudatát alakító eszméi hatják át.¹⁹

Bessenyei azonban nem csak ott él a regényében, ahol személyes élményeit dolgozza be annak szövetébe. Az önmagával folyton vitázó író filozófiai nézőpontjait váltogatja figuráiban, melyeket maga teremtett: pl. az

¹⁸ GYERGYAI Albert: A francia felvilágosodás. Bp. 1954.

¹⁹ WÉBER Antal: A magyar regény kezdetei. Bp. 1959. 47.

istentagadó Pirhomegasban, Trézéniben, Kantakuciban. Ugyancsak belecsempészi a műbe a személyes emlékeihez kapcsolódó társadalmi kérdéseket. Ennek alapján a *Tariménes* bizonyos mértékig én-regénynek is felfogható, hiszen nem főhős sem az egyik, sem a másik szereplője, hanem maga Bessenyei szűri át tudatán az eseményeket. A regény-adta élmény így maga a vívódó, ingadozó és révedő írói szubjektum.

Az alkotói személyiség közvetett és állandó jelenléte egyaránt forrása a mű fogyatékoságának és erényeinek. Egyrészt gondolkodásmódja erős bélyegét nyomja a regényére: statikusságát, párbeszédes jellegét helyenként kidomborítja, az erkölcsfilozófiai elfogultsága még a személyes részletekben is döntő. Másrészt túllép a klasszicizmus keretein, már nem tud és nem akar alkalmazkodni hozzá. Szenvedélyes társadalombírálatá ugyancsak megbontja a klasszicista harmóniát: a kristálytisza leírást és az erős iróniát az érzelmesség hatja át, a líraiság a prózai műfaj lendületesebb részeiben éli ki magát.

Mivel a regény meghatározó elemei az emlékezés és a fantázia-tevékenység, az írói személyiség ezen megnyilatkozásai, a nosztalgikus színezet, szentimentális vonásokat kölcsönöznek a *Tariménes* egyes jeleneinek, és ez az attitűd bizonyos mértékig kihat a mű egészére. De az érzelmesség Bessenyei felvilágosodott programját kísérve nem önemésztő sírás-rívás (ti. a wertheri), hanem magasrendű emberi, felvilágosult humanizmus (a rousseau-i).

Egy teljesebb dolgozatban felsorolható példák alapján igazolható, hogy a regény eszmeileg különösen fontos részleteiben, a mellékalakok ábrázolásában – ezek a mű legsikerültebb lapjai –, a környezetrajzban, a vadember társadalomkritikájában, az országgyűlés és a hittérítés antiklerikális mozzanataiban Bessenyei a bevált típusalkotás hangneméhez folyamodik: a szatírához. A *Tariménes*ben az az író személyes társadalomkritikáját erősíti az utópia hagyományosan szatirikus hangvételével. Találkozásukból születnek a regény legélvezetesebb oldalai, amelyekből szinte külön könyvet lehetne összefűzni. A szorosan vett kritikai elem bizonyos társadalmi intézményeket bíráló, néhányat egyenesen kárhozható formájában ebben a műben jelenik meg először a magyar szépprózában.

A *Tariménes utazása* esztétikailag leginkább egységes, megformált része ezért a vadember betétregénye. Ötletét ironk Voltaire-től vette, és már a *Podrokoz és Kazimir* című elkallodott regényében is alkalmazta Szatirikus figurájában Bessenyei kétirányú kritikát valósít meg, ket sikon

vitázik. Egyrészt a társadalom egész vertikumát megmutatva előkészíti alanyát a társadalommal való kompromisszumra, amikor észérvekkel bizonyítja annak szükségszerűségét és hasznosságát, s ugyanakkor görbe tükröt is a vademberrel tartat a védelmezett totoposzi társadalom elé. ...

Mivel Bessenyei a felvilágosodástól tiszta formában kapta a szabadság, egyenlőség, testvériség polgári ideáját, és a valóságban még nem tapasztalhatta az egyén (individualitás) és a hasznosság (utilitarizmus) elvén alapuló polgári erkölcs teljes meghasonlását: a társadalmi-egyéni moralitás egységének, harmóniájának megvalósíthatatlanságát, szerinte „az erőszakot a természet, a józan okosság soha törvénné lenni nem engedte”.²⁰

A közjóért lelkesülő felvilágosult individuuum számára keres megoldást a társadalommal való kapcsolat rendezésére, hogy ne a Rousseau-féle teljes visszavonulás, a pucafalvi Kantakuci magányát kényszerüljön választani. Az értelmetlen, álságos és üres közélettől ugyan Bessenyei megcsömörlött, ám életének célja – egyúttal mint az emberi lét erkölcsi prioritása – a használni akarás (Trézéni). A magányossá lett, mellőzött Kantakuci artikulálja a szenzualista erkölcsi rend fő kérdésében meghasonlott író gondolatait: „Tapasztalom, hogy a hatalmas a gyöngét, az okos az ostobát minden vallás és törvény alatt orránál fogva vezeti. Tapasztalom, hogy... (stb.)”²¹ Benne gyűlik össze a humánus, racionalista erkölcsi rend és a tapasztalat heterogenitásának összes ellentmondása és keserűsége.²²

Megtévesztve azáltal, hogy nálunk az érdekek materiális összetevői még nem rakódtak olyan erősen az emberi moralításra, mint a fejlettebb, a polgári társadalmakban, Bessenyei lehetségesnek látja, hogy minél inkább megtisztítsa ezektől a kezdeményektől a közösségi erényt. Az értelem, a *ratio* mindenhatóságának hitével akar beavatkozni ebbe az objektív folyamatba. Trézéni magyarázza Tariménésnek: „az ember a világnak magának eredetére nézve igen kicsinyt tud. Érzed-é, úgy-é, hogy vagy? Látod a világot is, mely veled együtt van, tudod, hogy bölcsesség lakozik benned, mely életedet vezérli. *Kell*²³ hát kútfejének lenni, mely e világnak rendbe vivő és vezérlő bölcsessége.” Kiderül tehát, hogy Bessenyei is egy

²⁰ BESSENYEI: A természet világa c. műve bevezetőjében.

²¹ HORVÁTH Károly: A klasszikából a romantikába. Bp. 1968. 10.

²² VITÁNYI i.m.

²³ Kiemelés tőlem. B.K.

magasabb rendű transzcendens hatalomtól származtatja az irányító értelmet. Hasonlóan a deista kortársaihoz, eszmei példaképeihez, akik mindannyian a karteziánus felfogás továbbvivői: a kétségbevonhatatlan létezésből egy gondolkodó szubsztancia önálló létén keresztül (res coquitans) következtetnek vissza Isten léteire.

Hogyan lehet mindezt értelmeznünk ma? Végző soron a világi boldogság forrása Isten, aki nem más, mint a természet. Örök törvénye vezérel a jó erkölcsre, amelyből a józan okosság fakad: a boldogság záloga. Az isten-értelmezésnél azonban meg kell jegyeznünk, hogy míg az *Agis*ban a hősök politikai reményének bezárulásával egyre szűkebb küzdőterre került a cselekmény, és a metafizikus szintnek még nem volt esztétikai kapcsolata a mű egyéb rétegeivel, a *Tariménes* teljesen elvont istene az igazság képében reinkarnálódva az emberi erkölcsbe olvad be. „Csoportra, társaságra vagyunk teremtve, az istenek boldogságunkat egymásba helyezték²⁴ – mondja Totoposz „hivatásos bölcse“. Az ő állama törvényekkel védelmezi ezen isteni elvek érvényesülését: „keressük a boldogságot a józan észben és a józan szívben, melyek nem születés, világi hatalom függvényei, hanem a jó erkölcs“. Látjuk: Bessenyei hidat épített a világi boldogságtól az Istenhez. Csakhogy az ember – nála elsősorban fizikai-testi – érdekvilágának szükségén nem tud előre megadott érzületek nélkül túljutni, ironik bizonyos mértékben megfosztja szereplőit a cselekvéstől – ez a legfőbb oka a regény eseménytelenségének. A kettős lényegű – érző és morális – emberre rá akarja húzni cselekvése erkölcsi normáit.

Azzal, hogy istenfogalmát a természettel azonosítja, az érző–morális embert mégiscsak összefogja valahogy: a boldogságot az egyén szempontjából világi önkiteljesítéssel biztosítja és nem a lemondással. A haladás, a műveltség kiteljesedése az érző–morális ember jövőjének is legfőbb biztosítója, hiszen a közjó, melyre Totoposz épül, az érzések, vágyak kielégítéséről és a jó erkölcsről is gondoskodik.

A kielégítés módján, az értelem világán múlik az ország jobbléte. A nevelés és a tanult emberek irányító tevékenysége ezért központi kérdés Bessenyeinél, program Artenis államában: „Minden tanult embernek legszentebb kötelessége az emberi értelemnek világát kiteljesíteni, a tudatlanság a világnak veszte, a bölcsességnek szüntelen háborúban élő ellensége, és az emberi társaság közönséges boldogságának pokolbeli éjszakája.“²⁵

²⁴ BESSENYEI: *Tariménes utazása*. Bp. 1930. 48.

Végső soron Bessenyei úgy osztja meg a felelősséget Isten és ember között, hogy az Isten, azaz a természet jó és igazságos, míg az ember szabadságában megromlott. Az egyes ember nehezen szabadulhat ki a gyámságából, de a társadalom képes rá, mert meg tudja szerezni a felvilágosodás eszközeit... A társadalmi embert a természeti adottságokból vezeti le, aki társadalmiságában szinte kizárólag az értelem kiművelése céljáért cselekszik, a szellemi kultúra terjesztésében, és nem az érzéki-tárgyi tevékenységben. Gondoljuk meg: az egész regény egy olyan államról szól, ahol az emberek mást sem tesznek, mint alávetik magukat a jó törvényeknek. Bessenyei végigkíséri két tanítvány-alanyát Totoposzon, hogy bemutassa az országos renddé szervezett műveltséget és az örök törvényekhez állandóan *alkalmazkodó* polgárokat, el egészen a királynőig.

Egyetlen szóba sűrítve, a regény erkölcsi megoldása: kompromiszsum. Józan megegyezés, egy dialektikus gondolatrendszer viszonylagos harmóniája, amivel korábbi műveiben alig találkozhatunk.

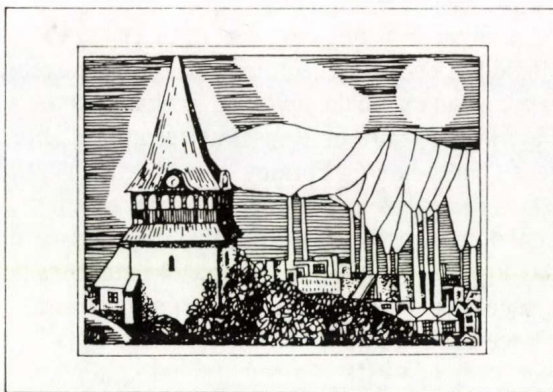
Milyen kapcsolatban állhat Bessenyei bölcséletének letisztulása írói értékének emelkedésével? – vetődhet fel a kérdés. Eckhardt Sándor így rajzolja meg írónk szellemi életrajzát: „Érdekes az a kör, melyet filozófiai gondolata leírt. Egyszerű protestáns nevelést hoz magával Bécsbe. Itt megismerkedik a filozófiai irodalommal, olvas históriát, az eredmény az, hogy lelke gyöttrő kétségek, töprengések martaléka lesz. Ignoramus-szal felel a természet nagy problémáira, de különösen a test és lélek kapcsolatának kérdésére. Alig talál valami megnyugvást Robinet paradoxonjában, aki a világegyetem fizikai és erkölcsi ellentmondásait a természet lényegének jelentette ki. Végre miután Locke nyomán megállapította az emberi ész megismerési határait, Voltaire és Rousseau deizmusán keresztül visszatér a teológusokhoz, Clarke-hoz és Formey-hoz, akik halhatatlanság-hitükkel megvigasztalják és józan észokokkal megvilágítják a vallás szükségességét. Ez Bessenyei gondolatmenete. Egy szkeptikus hajlamú deista, akinek életében nem jutott ki sem Voltaire-nek egy életet betöltő és derűssé tevő sikeres tevékenysége, sem Rousseau erkölcsi optimizmusa. A metafizikai rendszerekből főleg azt sajátítja el, ami szkepszisét táplálja, s ez az alföldi bölcs lényegesen eltér a XVIII. századi francia gondolkodóktól, kik naiv hittal tudtak dogmatikusok lenni. Bessenyei szintén racionalista, de nála a józan ész saját zátonyán megfeneklett, és a vallásra bízta sorsát. Ahhoz azonban, hogy a vallásos érzés vezesse, viszont hiányzott a belső hit.

²⁵ BESSENYEI: Tariménes utazása. Bp. 1930. 48.

Voltaire felvilágosodott deizmusa, dogmaellenes szkepszise és türelmi tana, mellyel minden vallást egyenlő értékűnek nyilvánított, minden aktív és expanzív hitet a fanatizmus gyanújával illetett, túlságos erővel befolyásolta Bessenyei vallásos érzését ahhoz, hogy igazán hívő legyen. Innen a deistákra jellemző sivárság, mely Bessenyei metafizikai elmékedésén uralkodik, s melyet csupán a XVIII. századi szentimentális ember patetikus fellendülései tesznek itt-ott egyénivé, lírikussá, emelkedetté.²⁶

Ráakadtunk tehát Bessenyei filozófiájában a *Tariménes* sok egyéni, stílusbeli sajátosságát, s a regény színét-ízét adó személyes elemek másik forrására. Bessenyei úgy bukkan elő műve mögül, mint azt Eckhardt jellemezte, de alakja eredetibb, erőteljesebb, pesszimizmusa halványabb, s több szerepet kap benne a pátosz... Találó kifejezéssel élve, álláspontja a „heroikus racionalizmus“, melyből az elkerülhetetlen kompromisszum hősi rezignációja csendül ki.

A *Tariménes utazása* az első jelentős próbálkozás arra, hogy egy magyar regény az egész élet anyagát összefogja. Egyelőre szükségképpen nem teljes mélységben... A kritikai elemek még nem regényszerűen bontakoznak ki, az elutasító--megtartó rostálást Bessenyei a szatirában végzi el, s ami itt fennmarad, az kerülhet az utópiába, a jövőbe. Utolsó műve az olvasó figyelembevételével íródott. Az utolsó a legigényesebb mű: több változtatás, igazítás nincsen.



Tellingner István rajza

²⁶ ECKHARDT S.: Bessenyei és a francia gondolat. EPhK 1919. 47

POZBAI DEZSÖNÉ:

Tompa Mihály és Szentpéteri Sámuel

Tompa Mihály 1845 nyarán Lasztócon, Szemere Miklós vendégszerető otthonában befejezte a *Népregék* írását. Ez év decemberében, 28 éves korában véglegesen búcsút mondott a diákéletnek, és elhagyta Patakot. Azt tervezte, hogy a kiadandó könyvéért kapott pénzzel egyik vagy másik barátjánál néhány hét alatt felkészül a papi vizsgára, és káplán lesz valahol.

Patakról Pestre ment népregéi kiadása ügyében. Itt tartózkodott 1846 késő tavaszáig. A januárban megjelent *Népregék és mondák* című kötetével jelentős sikert aratott. Februárban, márciusban betegen feküdt a Rókus Kórházban. Egy ideig együtt lakott Petőfivel és Váradai Antallal. Petőfi felvette az általa szervezett Tizek Társaságának tagjai közé.

Ezután szülőföldjének egy kis faluja, *Beje* meghívta papnak. Tompa Mihály első papi vizsgája alkalmával, 1846. szeptember 16-án találkozott először *Szentpéteri Sámuel* alsókázmárki

születésű református lelkész-szel, aki ebben az időben a pelsőci prédikatori és egyházmegyei aljegyzői hivatalt töltötte be. Megismerkedésük különös körülményeit így írja le Szentpéteri Sámuel egy későbbi visszaemlékezésében:

.... Szülötte földe, Rimaszombat legnagyobb termében volt a gyűlés, ember ember hátán. - Alól írott hat mérföldi távolból kora reggeli indulás mellett kissé meg késve érkezően e gyűlésre: a midőn feltartott egyik jegyzői széke felé törtetett; sürgették többen; Siessen! Buktatják Tompát! És csakugyan kínos helyzete volt a' közepén állott ifjúnak, - fogas kérdésekkel hozta őt zavarba az első Censor. 'Mondja meg öcsém uram, hogy a Chaicedoni Conciliumon kik voltak a' főbb emberek? Beszéljen rólok...' mély csend, az ifjú hosszú hallgatása következett erre. Én szakasztottam meg a csendet, a' ki Tompát ekkor láttam legelőször 's csak hiriből, műveiből ismertem. 'Mi történik itt? kérdeztem, mit sottognak már most is itt az ilyen bosszantó kérdések folytán? Hát ha csakugyan emberről akarunk hallani, nem helyén való volna é, az előttünk álló jeles ifjúhoz és hozzánk illőbb kérdéseket tenni fel a' soron levő egyház történetből?... Beszélne például a magyar reformatió bajnokairól?' - Roppant éljenzés és tapsba tört ki erre a' nagy közönség. 'Úgy van! helyes! erről beszéljen!' - maga a fő Censor megdöbbenve hagyta rá: 'Nohát arról beszéljen!' - És fel vidulva beszélt, pompásan; s kitünő calculussal tette le az egész vizsgát. Azután a végén nyílt férfias fel szóllalása után, hozzám jött a' zöld asztalhoz,



Szentpéteri Sámuel
gömöri e. támsbíró

Szentpéteri Sámuel fényképe

és csendesebben de mégis többek hallatára szólott: 'Fogadja az egész életre hálámat, barátságomat' - S a' felém nyujtott kéz e! lett fogadva: 'Szerencse fel! Kedves Öcsém! teljesülését e téren is bennevetett bizalmunknak, reményeinknek!'²⁷

Tompa Mihály szeptember 27-én Beje lelkipásztora lett.

1847-ben a Kisfaludy Társaság tagjául választotta. Megjelent verseinek első kötete. Országosan ismert költő. Ez év szeptember 26-án a Kázmárkkal szomszédos Alsóvadáson felszentelik. Decemberben ismerkedett meg későbbi feleségével, Soldos Emiliával.

Tompa és Szentpéteri útjai 1848 tavaszán újra találkoznak, hogy a költő haláláig párhuzamosan, egy életre szólóan együtt fussanak. Szentpéteri Sámuel lett az egész gömöri egyházmegyében Tompa legbizalmasabb, legbensőbb barátja. Barátságuk hajnaláról tanúskodnak a visszaemlékezés sorai:

„...azon tervet, hogy Pesten, Bécsen, Gräfenbergen át kör utat teszünk külföldön, már mint kar és kortársak, mint elv és szív barátok együtt indultunk nagy utunkra. Meglehetősen együvvé is illettünk. Mert bár ő Patakon nyolcz grádussal tanult utánam, 's Gömörben az egyházi pályán tiz évvel előztem meg őt; valóban csak két esztendővel volt nállam fiatalabb. Ez a' kis különbség is ki lett köztünk egészítve legkülönösebben az úton és Gräfenbergben - bele értve a' Porosz országba tett rövid kirándulást is, - melly idő alatt mindég együtt hat héten át egy sön egy kenyéren élve, testben lélekben kiismertük egymást. Én az egyszerű 'olvasó' respektáltam benne a' már akkor is országhírű költőt is. Ő a' mint maga többször mondta - 'bámulta bennem és tanulmányozta a' szelid hü férjet, boldog apát és igaz magyar papot'.²⁸

Szentpéteri Sámuel mint embert a gondviselés a test és a lélek minden adományával felékesítette. Szép, magas papi alak; nagy nyílt homloka, szelid kék szemei, ékes lelkes szava; megnyerő, vonzó egyénisége. Soha nem lankadó szorgalom, igen szép tehetség, széles világ- és emberismeret, mély vallásosság, mocsoktalan jellem, minden jó, szép és nemesért lángoló szív, szelidség, derült kedély, munkás, békés lelkület főbb szellemi tulajdonságai. Mindenben a belső meggyőződés embere, szóban, írásban, tettben – ilyennek látja kortársa, S. Szabó József debreceni főgimnáziumi tanár.²⁹ Méltó volt Tompa Mihály barátságára, bizalmára, mint ahogy ő is nagyrabecsüléssel szolt a költőről élete végén is:

²⁷ Szentpéteri Sámuel pelsőci lelkes visszaemlékező levele Tompa Mihálynak saját keze irásával

²⁸ Szentpéteri visszaemlékezése.

²⁹ Sarospataki Református Lapok. 1906. 38.sz.

„... mint pap is, különösen mint író és kiváló helyekre meghívott szónok is rövid idő alatt a' haza leg első rangú kitűnőségévé lett és társai közt 'tantum caput extulit, quantum lenta solent inter viburna cupressi'.”³⁰

Tompa Mihály 1848. április 26-tól július 23-ig gyógykezelte magát Gräfenbergben. A mellette fekvő Freywaldauban laktak. Az itteni fürdőéletéről részletesen beszámolt a Pesti Divatlap hasábjain. Foglalkoztatják őket a hazai események is. Tompa Mihály Litkei Tóth Péternek írja 1848. május 16-án:

„Mit csináltok otthon? Mozogtok-e lelkesen? a világesemények minden testületnek lökést adtak, vagy mi gutaütöttek vagyunk? Papjaitok emberek-e? mind ezekről én mitsem tudok. Bizony szeretnék otthon lenni; ha nem bírnék tenni, örülni azoknak, kik tesznek. Poroszország ide egy ugrás, elmegyünk Berlinbe (Szentpéteri Samu pelsőci pap is itt van), ha egészségünk és pénzünk lesz.”³¹

Hazatérve ősztől mindketten részt vettek a szabadságharcban: Szentpéteri Sámuel mint a pelsőci nemzetőrök papi vezére. Pelsőc város népe vezérének követve egy emberként vetette latba befolyását, szavát a szabadságharc megsegítésére. Egy emberként ajánikozott és ment Schwechat, Murány, Almás alá harcolni, s már ekkor kiérdemelte Kossuth dicséretét: „Ha minden község úgy viselte volna magát, mint Pelsőcz, nincs a világnak az a hatalma, mely a magyart megtörte volna.” Szentpéteri Sámuel 1848. november 6-ának éjjelén a lelkeszi hivatásához méltóan, feledve a hazafiúi sérelmeket, kegyelmet eszközölt ki a kötél által halálra szánt Daxner, Francici és Bakulinyi nevű fiatal pánszláv agitátoroknak. A későbbiek során is mint Pelsőc közösségének egy tagja, a válságos időkben egyik vezetője, vállvetve a többi elöljárókkal, ott volt mindig ahol a baj felütötte a fejét; ha kellett tanáccsal, ha kellett, tettel. Feladatának tekintette megmenteni, szabaddá, virágzóvá tenni azt a helyet, amelyhez az ő és családjának sorsa köttetett.³²

Tompa Mihály ez év őszén a gömöri zászlóalj katonájaként mint tábori pap teljesített szolgálatot. Leírta a táborigaznád életét és zászlóalja vonulási útját, harci cselekményeit. Csapatával részt vett október 30-án a schwechati ütközetben, melyben a honvédség vereséget szenvedett. Ezen az őszön a költő a Soldosok lakóhelyéhez, Runyához közel vonult el a Gömör

³⁰ Szentpéteri Sámuel visszaemlékező levele.

³¹ Tompa Mihály levelezése. Bp. 1964. I. kötet.

³² DÖMÉNY J.: Zsinati emlékbeszéd Szentpéteri Sámuelről, 240-5.

megyei nemzetőrökkel a Duna vonala felé. Ekkor családalapítási terveit már Soldos Emilia személyéhez kapcsolja. 1849 áprilisában Bejéről Kelemérré költözik papnak. Május 1-jén a diadalmas tavaszi hadjárat idején a költő kora reggel átment a közeli Runyába, ott a református paplakba szállva értesítette kedvesét. A délelőtt folyamán paptársával együtt felkereste Soldosékát. Nem volt semmi akadályja annak, hogy a 18 éves birtokos kisasszonyt feleségül vegye. Még aznap megtartották az esküvőt; estére már vitte is a fiatal menyecskét keleméri otthonába.

1851 szeptemberében Hanvára költöztek. Tompa Mihály ezt a helyet végleges otthonának szánta, annyira, hogy azt akarta: „A hanvai pap hamvai Hanván nyugodjanak, hamvadjanak el.“ A családi boldogság elkerülte házát. 1850 március 10-én megszületett első kisfia, Kálmán, majd 1853-ban Géza. Két kisfiának korai halála, felesége gyakori betegeskedése, saját testi szenvedései, a szabadságharc bukása, régi barátainak pusztulása, üldöztetése, a verseiért való kassai meghurcoltatása – irodalmi sikerei, Arany Janossal való mély barátsága, az iránta tanúsított országos együttérzés ellenere is – borulátóvá, egyre érzékenyebbé, szinte összeférhetetlené tették a költő természetét.

Bar hivatala a legjobbak közül való Gömör megyében, életkörülményei is fokozzák elszigeteltségét. Tompa istenhátamögötti falvakban élt, amelyeket ősztől tavaszig valósággal elzárt a sártenger és a hó. Bejének, Kelemének, Hanvának még csak postája sem volt. A központibb fekvésű Tornaljára vagy Putnokra kellett vinni s onnan hozni a postát. Miskolc 60 km-nyire, Putnok 20 km-nyire van. Csak gyalog, lohaton vagy kocsin lehetett megközelíteni ezeket a helysegeket. Ebben az érrendszerben a legfőbb csatornát a pesti posta jelentette levelekkel, folyóiratokkal, újságokkal. Baráti összejövetelek, kölcsönös látogatások, időnkint egy-egy miskolci vagy pesti út ezek voltak a költő egyhangú életének jelentősebb eseményei.

Eletének ebben a szakaszában barátkozásainak indítékai között a rokonszenv, a megértő társak, a vele együtt érző és éneklő írói kör magasabb érdekszférái mellett néha egészen gyakorlati szükségletek is érvényesülhettek. Ilyenek főleg orvosi és papi barátságai a Beje, Kelemér és Hanva vidéken élő lelkesztársaival. Közülük a legközelebb állott lelkéhez Pelsőc nagy pasztora, Szentpeteri Samuel. Ennek a barátságnak mozgatórugója Tompa Mihályné szavai szerint: „*nem pusztán az ismeretség, barátság; hanem azon szellemi, lelki rokonság is volt az egyetlen kapocs, mely*

Tompa levele Szentpéterhez 1857. október 10-én Hanváról.
(Betegségéről tájékoztat, káposztabeszézés lehetőségéről érdeklődik.
A levél eredetije a sárospataki Tudományos Gyűjteményekben.)



1003. sz.

Édes Samutám!

Majd meghalsam. Ugorji tovább ves
elő, kinnos egy egész hétig, s még
most is csak alig vagy öt lépés tesz
igen, annyira elragadt gyengültem. Utol-
ban meghalt bennem, vmi kell, mert az é-
lét: hős káposztás, hol kefélnek már?
Ei, az emberek az enyhe életet járnak
kám: nem lehet-e e káposztát káposztá-
póráss? ha igen: felmondit magam
egy próbára, nem fog-e telne 100-
200 ft. négy éves káposztái káposztá-
kám káposztát - s. é. é. é. é. é. é. é. é. é. é.
Kérem há levelet jöve csöndre
ké. ké. ké. ké. ké. ké. ké. ké. ké. ké. ké.
egy tájékoztatásom magam próbára.
Köszönök, isten veled!

Oct 10.
1857.

Öfene barátod

Tompa István

U. I. Isten, felismerem mind mind
bocay volt még most is
egy káposztás a káposztás.

Kegyedhez annyi rokonszenvvel őt kötötte."³³ Szentpéteri Sámuel mindig tisztelettel és szeretettel viseltetett országos nevű barátja iránt. Akkor is, midőn Tompa indulatától elragadtatva bántalmakkal illette őt. Barátságukat nem rendítette meg az esperességgel kapcsolatos levélbeli szóváltásuk sem 1860-ban és 67-ben.³⁴ 1860-ban ugyanis előbb Tompát választották meg gömöri esperessé, Terhes Sámuel utódává, de miután ő e tisztséget nem vállalta, Szentpéteri lett a vezető lelkész 1866-ig. Ez idő alatt Szentpéteri Sámuel Tompa Mihálynak felettese volt. Tompának több hivatalos jellegű levelét is megőrizte, amelyeket a hanvai pap nem mint barátjához, hanem mint felettes hatóságához írt.³⁵

A költő betegsége a hatvanas években egyre súlyosbodott. Az utazás a fáradságon kívül elég sok pénzbe is került. Falusi elszigeteltsége mellett nehéz természetének, beteges érzékenységének beismerése is mindinkább arra készítette a költőt, hogy baráti kapcsolatait lehetőleg csak levelezés útján ápolja.³⁶ Tompát és feleségét meghitt barátság fűzte a Szentpéteri családhoz.

„Szentpéteri mint családfő bölcs és boldog. 1844-ben lépett házasságra mindenben hozzávaló és Istentől áldott neje, Kálniczki Zsuzsanna asszonnyal, s frigyüket olyan gyermekek tették még boldogabbá, minőket Isten csak jókedvében ad az őt szeretőknek. Látni őket együtt örök béke, soha egy pillanatra sem hidegült szeretetben, egymásért élő-haló hűséggel és jósággal, valóban lélekemelő látvány. Gyermekeik: Lenke, Teréz és Jolán. Tompa Mihály mint kebelbarát közelről ismervén ezt a családi életet, nem egyszer mondá: 'Szentpéteri Sámuelnek egy napi családi boldogságáért oda adnám életemnek minden dicsőségét.'³⁷

Szentpéteri is egész családjával együtt nagyon szíves és figyelmes volt a sokat betegeskedő Tompa és családja iránt. A költő élete végéig tartó, mintegy húsz évre terjedő baráti levelezésük híven tanúsítja Tompának és Szentpéterinek familiáris kapcsolatát. Tompa bármely ügyes-bajos dolgában bizton fordulhatott pelsőci barátjához, az mindig szíves készséggel segített rajta. Mindig teljesítette nagyszámú megbízásait, betegségében

³³ Tompa Mihályné levele Szentpéteri Sámuelhez 1871. 1100.sz.

³⁴ Lásd pl. Szentpéteri 1860.szeptember 10-én Tompához írt levelét. TM levelezése I. 347-348.

³⁵ Ezek a sárospataki Tudományos Gyűjteményekben találhatók.

³⁶ V.ö. TM levelezése II.k. 458.

³⁷ DÖMÉNY J. zsinati emlékezéséde.

vigasztalója, papi pályáján tanácsadója, életének minden dolgában biztos támasza volt.³⁸ Jellemző ebből a szempontból Tompának 1867. október 31-én Szentpéterhez írt levele.³⁹

Az öregedő Tompa Mihály fényképe



Tompa Mihály életéhez még egy kázmárki vonatkozású kortársi adat kapcsolódik: *Fogarasi János* (1801-1878) kázmárki születésű ügyvéd, kiváló jogtudós és nyelvész, az akadémia tagja, aki az első magyar

³⁸ V.ö. BISZTRAY Gyula jellemzésével: TM levelezése II.k. 586.o.

³⁹ Eredetije a sárospataki Tudományos Gyűjtemények kéziratárában. Megjelent: TM levelezése II.k. 1001.sz.

értelmező szótár szerkesztője, aki tanuló társa volt *Szemere Miklósnak*, Tompa ifjúkori legkedvesebb barátjának, és rokona az öregedő költő legbizalmasabb barátjának, Szentpéteri Sámuelnek. Így kettejük révén ismerhette Tompa Fogarasi Jánost. Fogarasi fő munkáját, a Nagyszótárt a két barát közösen is forgatta, tanulmányozta.⁴⁰

„A Nagy-szótárral ne siess – írja Tompa –, nem egy két napra való az, s nem is úgy adtam; ha el-jön a többi: azt is szívesen. Minden kifejlett nemzet nyelvének van ilyen szótára; ez még hiányos, mert minden kezdet nehéz. Nem kertész se nem gazda-ember a ki öszve-állítja, mert másképp nem hagyta volna ki a *karó-répat* s a *karó rágót* (ló). Sok hiányt fedeztem fel benne. De ez is jobb mint semmi.“ A levelezésből tudjuk, hogy a költő halála előtt fontosnak tartotta többek között Fogarasi Jánost dedikált fényképével megajándékozni. Fogarasi munkásságával a nyelvi eszközök tudatosabb alkalmazásában segítette a költőket. A költő és a nyelvész egymásra találását Szentpéteri is mélyítette.

Amikor Tompa Mihály utolsó éveit folytonos panaszok között, öngyilkossági tervekkel telnek, akkor is Szentpéteri Sámuel és családja Tompáné legnagyobb támasza, segítője, vigasztalója. A halálra készülő költő élete utolsó hónapjaiban arcképeivel, könyveivel ajándékozta meg mindazokat, akiket szeretett, s akikhez barátság kötelékei fűzték. 1868 májusában élete utolsó heteiben írja Szentpéterinek: „*Fogadd e végrendeletszerű hagyatékomat, mint adom: szívesen gyakran láttam tapasztaltam a tudományok iránti égő szomjadat.*“⁴¹

Tompa Mihály hosszú szenvedéseinek ötvenegyedik évében a halál vetett véget 1868. július 30-án. Gyászolta az ország. Koporsója felett Szentpéteri Sámuel mondott búcsúimádságot. Erre – már öregen s rá nagyon jellemzően – így emlékezik Szabó Józsefnek írott levelében:

„... kérte ön, tehát bemutatom az imát, melyet az ő koporsója felett mondtam és késtem vele szándékosan azért, mert nem tartom közzétételre méltónak. Annál inkább, szándékosan nagyobb műgond nélkül azon feltétellel írtam, hogy ha csakugyan nekem kell oda állani, a' hová a' nagy közönséggel az utolsó perczig én is – minden végrendelet dacára – Szász Károlyt vártam, bolond gyermekes érző szívem beszéd közben öszve ne törjön, és az én előttem volt kedves a' ki mondhatatlanul szánt barát Tompánénak mélységes mély fájdalomát ne fokozzam szívfacsaró nagyon kidolgozott imádsággal.“⁴²

⁴⁰ V.ö. Tompa 1866.december 4-i, Szentpéteri 1867.május 29-i levelét! TM levelezése II.köt. 863. és 956. sz.

⁴¹ TM levelezése II.k. 1262. sz.

Szentpéteri Sámuel Tompa Mihály halála után a síron túl is hű maradt barátja emlékéhez. Egyik úttörője volt a Tompa kultusz megteremtésének: emlékmű felállítását szervezte, szorgalmazta a költő műveinek kiadását, terjesztését, részt vett a Tompa-relikviák összegyűjtésében.⁴³

Családjával együtt élete végéig nagy tisztelője és segítője volt Tompa Mihály özvegyének. Tompáné férje halála után Putnokra költözött. Itt bizalmas barátságba került a Szentpéteriekkel baráti, majd rokoni kapcsolatban álló Farkas Imre putnoki lelkész családjával. Farkas Gyula ottani ügyvéd, Farkas Imre fia, aki később Szentpéteri Sámuel leányát, Jolánt vette feleségül, volt a költő özvegyének tanácsadója és ügyes-bajos dolgainak intézője. A pelsőci lelkész másik veje, Szkárossy Gusztáv özövényi lelkész, Szentpéteri Teréz férje adta át a sárospataki református főiskolának a megőrzött Tompa–Szentpéteri levelezést. Mind a két vő értékes Tompa-relikviákkal és Szentpéteri Sámuel szép könyvtárával gazdagította a sárospataki főiskolát. Szentpéteri Sámuel, a gömöri Pelsőc nagy papja 1906-ban, életének 91. évében halt meg.⁴⁴

Tompa Mihály a sors akaratából élete vándorútján kázmárkiakkal találkozott, akik tarsolyukban szép ajándékokat tartogattak a nehéz sorsú költőnek. Társaságukban élte meg először a fiatal, szabad, gondtalan alkotó élet örömeit (a Péchy fiúk), és látta meg a számára is megnyíló irodalmi horizontot (Szentpéteri Sámuel). Derűt, biztonságot, hűséget, az emberi tartás példáját és magyar szellemiséget sugároztak feléje: ő lírájának költői kincseit nyújtotta cserébe.

⁴² Szentpéteri Sámuel visszaemlékező levele Tompáról. A levél és a *Tompa Mihály kopersója felett* című ima Sárospatakon található a Tudományos Gyűjteményekben.

⁴³ Itt közölt felhívása a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1882. évfolyamában jelent meg a 277. oldalon.

⁴⁴ A Pallas Nagy Lexikona II. pótkötetében (1904. 663.o.) ezt olvashatjuk róla: „*Szentpéteri Sámuel* ref. lelkész szül. Alsó-Kázmárkon (Abaúj) 1815.okt.26. Tanult Szikszón, Sárospatakon. 1837: a pelsőczy ref. egyház 3 éves akadémikus rektornak meghíván, egyike lett a Gömör vármegyei népnevelés úttörőinek. 1841. u.o. rendes lelkészül, 1860. a gömöri ref. egyh. megye esperesévé választották. E hivatalt hat évig viselte. 1881. egyházmegyéje a debreceni zsinatra képviselőül küldte. Tompa Mihálynak ifjúságától kezdve legbensőbb barátja, majd hivatali főnöke lévén, a költőnek különösen benső, családi életére irányító hatást gyakorolt. Részt vett a szab. harcban, mint a pelsőczy nemzetőrök u.n. papi vezére; ez időben három pánszláv agitátort (Daxner, Francisci és Bakulinyi) a kötélhaláltól mentett meg. Több figyelmet keltő cikket közölt a Sárospataki Füzetekben. 1901: a népnevelés terén szerzett érdemeiért a Ferenc József rend lovagkeresztjével tüntették ki.”

I.

Dayka Gábor versei. [Eredeti kézirat közlése Kazinczy javításai nélkül. A megjegyzéseiről fotó.] Összeáll., szerk., utószó: Kovács Ferencné Ónodi Irén. Borítólapon: [Kazinczy kiadásához (1813) emlékezetből rajzolt Dayka-arckép felhasználásával] Dobrik István munkája. Miskolc. 122 p. Kiadások Ld. KazBibl 1.köt. 47., 136.

Kazinczy Ferenc Pannonhalmán. Bev., szerk., jegyz., szöveggond.: Busa Margit. [Az első, kéziratos fogalmazvány facsimile és a második, teljesebb kézirat nyomtatásban megjelent (1831) szövegközlése.] Hérics Lajosné: Előszó [Emlékezés Z. Szabó Lászlóra, a megjelent könyveinek és tanulmányainak bibliográfiája.] Készült a Kazinczy-versenyek 28. döntőjére. Kiadja a győri Kazinczy Ferenc Gimnázium; felelős kiadó Hérics Lajosné. Győr. 80 p. + 7 mell.

Főtisztelendő dr. Várszegi Asztrik pannonhalmi főapát köszönőlevele. Pannonhalma, 1993.május 11.

-- Ism.: [Rónay László] s.g. = ÚjEmb máj.23., 21.sz. 8.; - Schelken Pálma = EvEl jún. 27., 26.sz. 2.; - Batári Gyula = ÚjMo júl.30., 15. - [Horpácsi Sándor] HS. = EszakMo dec.8. 8.

II.

-- Filep Tamás Gusztáv: Öz Pál ismeretlen arcvonása. Egy megszakadt mondat. [Rajnal (!) művének fordításrészlete szakadt meg egy mondat közepén. Öz Pál levele Kazinczyhoz, 1793. aug. Idézet. Illusztr. Pallos, amellyel Martinovicsot és társait kivégezték. - Titkos írásjelek. - Hajnóczy névaláírása. = Vszöv apr. 27. 9.sz. 6-7.

- Öz Pál arcának árnyékrajzolatát Kazinczy készítette raboskodásuk idején. - Ld. Kölcsey Ferenc: „Mi az élet tűzfolyása...” c. kötet 1981. 40.p. - KazBibl 2.köt.

-- Kormos Sándor: Kazinczy-émlék Hejccén. [Inspektorsága éveiben az iskola alapításáról, Eszterházy Károly egri püspök levele Kazinczynak. k.n. - Kazinczy válaszelevele 1787.ápr.7.] = SzÉvk 5.köt. 163-168.

IV.

Felvilágosodás és romantika a magyar irodalomban. Szöveggyűjt. Összeáll. Sik Eszter. Bp. 369 p. I-V. fejezet.

Tompa Mihály – Péchy Tamás – Szentpéteri Sámuel – Fogarasi János: nevük külön-külön is felragyog. Találkozásuk csillagok találkozása volt. Fényük a 20. század végén nekünk világít.⁴⁵

Tompa egyik utolsó levele Szentpéterhez, 1868 májusában

~~BEZÁRATTÁM~~
 Kedves szereltem barátom!
 Fogadd e végrendeletre
 hagyatékomban, minni adom: sírveszem
 Gyakran láttam tapaszat
 a tudományok iránti égő
 honyadat. Gyönyörűséggel
 foglalkodsz elméleti lelked
 még is évirig tudomány-
 nyomban. Tartsd meg
 jó emlékedben az
 utómagyok Uton.
 áldás a rajzaid!
 Klauza, Maj. 15
 1868
 Vigy hiűd
 barátod
 Tompamihály

⁴⁵ V. ö.: Pozbai Dezsőné: Tompa Mihály és a Péchy-fiúk Eperjesen. Széphalom 5. 1993. 235-254.o. E két közlemény ad képet Tompa kázmárki kapcsolatairól.

HÖGYE ISTVÁN:

Adatok a színjátszás zempléni történetéhez

A magyar kultúra, irodalom és nyelv terjesztésének egyik legfontosabb közvetítője a színjátszás volt. A színészek összekötő szerepet játszottak az író-alkotó színpadi szerzők, valamint a szórakozni, befogadni vágyó közönség között.

Zemplén megye területén a XVIII. századtól találkozunk olyan írásos feljegyzésekkel, amelyben utalások, adatok vannak arra, hogy vándortársulatok járnak a vidéken, országos vásárokon, alkalmi összejövetelen, megyegyűlések idején szórakoztatják a közönséget. 1770 szeptemberében Tokajban a Fekete Sas vendégfogadóban szerepelt egy komédiázó társaság, akik „Dobokkal jártak hírelni akarván magok játékjokat“. Lippay András comissarius utasítására azonban működésüket akadályozták, előadásait megzavarták, pénzüket elvették.⁴⁶

Az irodalomtörténetből tudjuk, hogy az újhelyi pálos rendházban híres iskoladramákat játszottak, melyeknek szövege, előadásmódja is ismert.⁴⁷

A nemzeti színjátszás hőskorában szintén vándortársulatok járták a megyét és főleg Újhelyben, Patakon, a Hegyalja városaiban és Zemplén nagyobb településein léptek fel. Kelemen László és a későbbi magyar társulatok megsegítésére, a magyar nyelvű színjátszás pártfogására Zemplén megye – más megyékhez hasonlóan, levéltári adatokból tudjuk, hogy néha erején felül is – támogatta e hazafias ügyet. Az 1790-es évektől Pest, Nógrád, Borsod, Szatmár, Bihar és más megyék átírataiban vissza-visszatérő felhívások jelentek meg a nemzeti színjátszás legkülönbözőbb formáinak, módjainak támogatására, közös segítséget kérve, ajánlva közvetlenül is, és egységes fellépéssel pártfogolni a nemes ügyet.

A sokféle megyei jelentésből kitűnik a zempléni áldozatvállalás. 1794-ben a pártfogást a következőkkel indokolta a vármegye: „*Szükségtelen fárastanánk pennánkat, ha a játéknéző helyeknek a nyelv pallérozására,*

⁴⁶ Zemplén megye levéltára, Sátoraljaujhely (ezután Zlt.S.) Acta Misc. Jur. Fasc. 40. No. 371.

⁴⁷ KILIÁN István: Iskoladrama-gyűjtemény a XVII-XVIII. században. (Miskolci Irodalomtörténeti Füzetek 5.) Miskolc, 1967.

az erkölcs szelidítésére és így az egész nemzet közönséges javára szolgáló hathatós befolyást mutogatni kívánnánk. Ezt minden szelidebb Nemzetnek szerencsés példájok az irigységig bizonyítja, tapasztaltatja. Csak a Magyar Nemzet még eddig oly boldogtalan, hogy ezen két gyönyörűséget: a Játékot, a Tanulással egybe nem kapcsolhatja, hogy a kettőből egy hasznot csináljon. Nem lehet eléggé dicsérnünk azon egynehány Hazafiakból egybeállott Társaságnak jó célra intézett hasznos törekedését, amely mintegy olajcsemete a szövvények között felemelkedvén a Magyar Játék-Szint csak már eddig is és annyi számtalan akadályok között és maga gyakorlásával, annyira elővitte, hogy az abban általok előadni szokott példázati játékok akármely nézőket már csak most is hasznos mulatsággal gyönyörködtetik. ... Akár hasznos gyönyörűségnek vegyük a közönséges Játékokat, akár csupa Mulatságnak. Némely maroknyi Nemzetek, ezekkel dicsekednek, s díszeskednek, csupán a magyar léssen majd oly tehetetlen, hogy amiben vagy hasznát, vagy gyönyörűségét találhatná, azt meg ne szerezhesse. ... Mi részünkről már ez előtt szabad ajánlást tettünk Magyar Játékszín állandó meggyökeresítésére, most pedig azt tettük még ezen ajánlásunkhoz, hogy mi is némely más Nemes Vármegyék példája szerint Esztendőnként egy Ülőhelyet (Logét) fizetni fogunk...⁴⁸

A pénzbeli segedelemre a közgyűlési jegyzőkönyv az alábbiak szerint tudósít: „...Megye Rendei önként hajolván a segedelemre, pénzbeli segítség 64 Rf 30 Krajcár. A járásbeli Szolgabírák még ezen felül külön-külön a Nemességet és az Úri Asszonyosságokat keressék meg és az ezen a Magyar Nemzet díszére épült és ezentúl nemcsak Pesten, de az erre a környékre is kiterjesztendő Társaságot felállítások kezdetében segítsék fel.”⁴⁹

Köztudomású Kazinczy Ferencnek buzgólkodása a nemzeti színjátszás megteremtése körül mint szervező, mint színpadi művek magyar fordítója. Később zempléni működése idején is segítette a színészek alkalmi fellépéseit, tudjuk, hogy az 1820-as években lányait zene- és táncleckékre az Újhelyben szereplő társulatokhoz járatta, és vizsgaelőadásokon fellépésekkel bizonyították eredményeiket.

A levéltári adatokból főleg a küzdelem, a hatósági összeütközések, az eredménytelenség mutatható ki. 1807-ben Sárospatakon egy vándortársulat az ottani vármegyei gyűlésteremben tartott előadásokat. Palóczi Horváth László másodalispán azonban utasította Janthó Sándor főszolgabírót a játszási engedély visszavonására: „Hitelesen értésemre esvén, hogy a múlt napokban Konstantin Gábor a pataki vármegyeházában egy nagy szobát

⁴⁸ Zlt. S. 1794. jkv. 837-842. o.

⁴⁹ Zlt. S. 1792. jkv. 301. o.

felnyitvatván, azt a Komédiásoknak oly véggel adta volna által, hogy ottan jövedőben Komédia játszódttassék. Ennélfogva hivatalosan meghagyom Szolgabíró Úrnak, mely szerint nékem ez iránt hiteles Jelentést tegyen, ki hírével s nevével történt volna ezen rendetlenség, és ha még az említett Komédiások bent volnának, azokat azonnal tiltsa el és többé a vármegyeházát Komédiaháznak fordíttatni meg ne szenvedje szoros felelet terhe alatt.“ Janthó jelentésében ezt írta: „Alázatosan jelentem, Constantin Gábor által a pataki vármegyeházában egy szoba felnyitvatván, a Komédiásoknak kiadatott, de azokat onnan kihajtottam és Constantin Gábort megintettem, hogy többé a vármegyeházát senkinek kiadni ne bátorkodjon.“⁵⁰

1811-ben a közgyűlés Pest vármegye átiratára az újonnan épült Szinben a Német Játzó Társasággal felváltva a Nemzeti Játzó Társaság is előadja mutatványait, melynek költségeihez a zempléniek is hozzájárultak.⁵¹ 1813. október 25-én a Sátoraljaújhelyen tartott megyei közgyűlés tudomásul vette, hogy „Az országban Comediákat Játzó és egy helyből más helyre vándorló Társaságra nézve az a rendszabás tétetik, hogy semmi darabokat nékiek játszani ne lehessen, még a Helytartó Tanács helyben nem hagyja.“⁵²

A reformkor vidéki színjátszásra sok érdekes adat található. Az 1829. évi február havi színi jelentésből a következőket tudjuk meg: „A rossz idő miatt tegnap elmaradt az Ördög naplója c. vígjáték 3 felvonásban, ma vasárnap február 9-én adatik elő, kezdete 7 órakor lesz. A terem fűtve leend.“⁵³

1830-31-ben Kassán egy olyan állandó társulat működött, amely nemcsak a városban és Abaújban, hanem a szomszédos vármegyékben is szerepelt előadásaival. Fenntartásukra, működésük biztosítására Abaúj vármegye 1830. február 9-én a következő átiratot küldte Zemplénnek: „Megyénkbe kebelezett Sz. Kir. Kassa Városába e jelen való télen mulatozó Nemzeti Dal és Színjátszó Társaság mai napon benyújtott alázatos folyamodásában bennünket aziránt kért meg, hogy minekutána nagy résziben közbevetésünknek köszönheti azt, hogy ezen egész telet Városunkba töltheti, mind további itten maradhatását eszközölni, mind pedig hogy rendeltetésének annál jobban megfelelhessen, részére valamely segedelemről gondoskodni méltöz-

⁵⁰ Zlt. S. Loc. 182. No. 38. Közgyűlési ir. 1807.

⁵¹ Zlt. S. Prot. 137. 25. o. Ao. 1811.

⁵² Zlt. S. Prot. 140. 913. o. Ao. 1813.

⁵³ Zlt. S. Közgyűlési ir. 1829. Loc. 283. No. 1277.

tatnánk. Minthogy pedig a magyar nyelvnek régen óhajtott terjesztése és pallérozása meghatározott, és minden igaz Hazafinak, sőt minden Törvényhatóságoknak kötelességévé vált, minekutána a nyelv pallérozásának a Játékszín egy fő eszköze, a folyamodó Társaság pedig mind erkölcsi magviseletével, mind pedig Játékjaival a közönségnek szeretetét s meglegedését megnyerte, kérésének teljesítését elfogadtuk. Kassa városát megkerestük, hogy részekre három esztendőkre a Játékszínnek által adása történjen, felsegélyekre pedig járásbéli Szolgabiráinknak meghagytuk, hogy minden megyebeli Birtokos Urakat ezen szent célnak s hazafiúi intézetnek előmozdítására teendő három esztendeig rendszeresen fizetendő ajánlásokra buzdítani igyekezzenek. Nem is lett ezen határozásunk sikertelen, mert már eddig is 2360 Vonás Forintokat kitévő ajánlásokat tettek. De, hogy a Társaság állandó lehessen, esztendőként pengő pénzbe 3000 Rft kívánatik. Ezért kérjük Kegyelmeteket és némely alsóbb Vármegyéket, hogy barátságos hazafiúi kezet fogjunk és a Nemzeti Játzó Társaságot felsegélyezzük..."

A zempléniek az átirat nyomán gyűjtést végeztek és az 1831. április 12-i közgyűlésen a gyűjtés eredményeiről beszámoltak. Részletes, aláírással is igazolt jelentés maradt, mely nevek mellett a felajánlott összegekről szóló kimutatást tartalmaz. Ebben a megyei főbb hivatalnokok, közeleti emberek szerepelnek. Nagyobb összegekkel a következők: gr. Mailáth Antal főispán 250 Ft, br. Luzsinszky P., br. Vécsey P., Szirmay Á., Kandó G., Kazinczy I., br. Sennyey J. 50-50 Ft, Soós János 30, Fáy Ferenc 25, Dókus L., Szulyovszky J., Vladár J., Kazinczy A. 15-15 Ft, mások pedig kisebb összegekkel szerepelnek. Összesen 992 Ft gyűlt össze erre a célra.⁵⁴

1831. március 5-én megyei közgyűlésen tárgyalták Gálfi Mihály újhelyi ács adósságkövetelését: „Sátoraljaújhelyen tartott közgyűlésünkben 637. sz. Gálfi Mihály újhelyi ácsmester azon esedezik, hogy 1820. esztendőben Miskolcra itten volt Játzó Szín Magyar Társaság számára Megye Tisztviselői rendeléséből az úgynevezett régi Sínház épületénél a Színhelyhez megkívántott eszközöket elkészítvén, s felállítván ezen munkájának 113 Ft 14 Krajcárokban ez ideig hátralévő bére fizettetne ki. Ezen több ízben megújított esedezésére Szögyény Ferenc táblabíró előlülése alatt kiküldöttség utasítatik, hogy mind ez, mind a nemzeti nyelv gyarapítására teendő intézetnek segélyezése eránt terjessze elő javaslatát.“⁵⁵

⁵⁴ Zlt. S. Közgyűlési ir. 1830. Loc. 289. No. 1633.

⁵⁵ Zlt. S. Közgyűlési ir. 1831. Loc. 294. No. 637.

Balla Károly (1803-1881), a híres színigazgató 1831. június 20-án Miskolcra a következő levelet küldte a zemléni alispánnak:

„Tekintetes Első Al Ispán Úr! Nemzeti Szín Játzó Társaságunk Kegyes Pártfogója! Valóban csak érezni tudjuk azt, mellyel óhajtván édes öröm elragadtatással teljes háládatos szívvel Első Al Ispáni fényes Hivatalához, s méltó megnyeréséhez mély tiszteletünkkel örömről-egyig tagonként (hozzánk, kikhez azelőtt is elfelejthetetlen hazafiúi segedelemmel s pártfogással viseltetni méltóztatott) kinyilatkoztathatnánk. Esedezünk is a legmélyebb alázatossággal, hogy valamint eddig, úgy ezután is tapasztalt hazafiúsággal bennünket pártfogolni méltóztatson. Legközelebb a sárospataki exámenre, s onnan a Tekintetes Nemes Megye rövid időn következő gyűléseire való megjelenhetésünkért esedezünk, s ha megnyerhető volna, hogy examentek alatt az még üresen álló új Bibliotheca, vagy legalább az új kapu felett, az már bebótolt félig meddig használható – leendő Auditorium Szalája – Játékszinné Tekintetes Első Al Ispán Úr Kegyes közbevetése által kivihető volna (minthogy az állás csak szűkségből jó) a legmélyebb alázatossággal esedezünk. Kegyes válaszáért esedezve Társaságunkat Hazafiúi Pártfogásába ajánljuk, örökös tisztelettel s háládatos szívvel maradván Tekintetes Első Al Ispán Úr, alázatos esedező szolgálói Balla Károly és az igazgatása alatt lévő Nemzeti Szini Játzó Társaság.”⁵⁶

Érdekes adat vet fényt a korabeli színigazgatók nehéz helyzetére, melyben a Tokajban szereplő Fekete (Nigrovits) Gábor Lefler Józsefnek és Lengyel Sámuelné Töltéssy Rozina asszonynak összesen 235 Ft 45 Krajcárral adós maradt. A hitelezők tudomást szerezvén, hogy a társulat Rimaszombatra ment, az ottani városi tanácstól kérték a színész, illetve a társulat vagyonának lefoglalását, eladását, melyből remélték kárunknak megtérítését. A rimaszombati válasz érdekesebb részei:

„Az 1831. évnék utolsó és az 1832.-nek első negyedét városunkban töltő színészek igazgatója Fekete (Nigrovits) Gábor Úr adósságokkal terheltetett állapotja tekintetéből színészi ruha s könyvtára, úgy díszitményei is elfoglaltatván, lepecsételtettek. Azonban innen ellillanván, az elfoglaltakat is magával elvitte, nem hagyván egyebet az itt mellékelt összeírásban foglalt s 8Ft 52 Krajcárokért eladatott, s négy ládában találtatott rossz holmiknál. ... A Színjátzó Társaság ingó javainak többetigerés útján történt eladatása: egy sisak 22 Kr., 1 mente 1 Ft 33 Kr., egy fehér frakk 1 Ft 09 Kr., egy veres rossz mente 12 Kr., egy derék lajbi 9 Kr., egy nagy láda 2 Ft 27 Kr., egy más rossz láda 51 Kr., egy láda 38 Kr., egy nagy láda 40 Kr., holmi írások 51 Kr., summa = 8 Ft 52 Krajcár.”⁵⁷

⁵⁶ Zlt. S. Sajtóhely város ir. 1831. szn.

1836-ban *Keszy József* (1800-1869) híres színműíró, színész társulatával Zemplénben járt, és arra kérte a megye közgyűlését, hogy társulata használhassa a „Zemplén Vármegye által pártfogolt Színész Társaság” címet. A megye megengedte a cím használatát.⁵⁸

Az 1830-as években kezdett országos nagy gyűjtésbe Zemplén is bekapcsolódott és jelentős anyagi segítséggel járult hozzá a Nemzeti Színház felépítéséhez. Több tucat levélváltás van a vármegyék és országos hatóságok között, járásonkénti kimutatások, névsorok a színház építéséhez, a színjátszás pártolására. Az 1836-ban tervezett Borsos Márton Esmértető vagy Öszművészet (Polytechnia) folyóirat felhívását Zemplénnek is megküldték. 1842-ben Mátray Gábor a Nemzeti Konzervatórium felállítására elképzeléseit pártfogás céljára a zemplénieknek is elküldte. Ebben az évtizedben a Zempléni Casinóban rendszeresen színházi előadások zajlottak, tudjuk, hogy itt járt Déryné, többször visszatért Balla Károly, Telepy György társulata, majd Lángh Boldizsár és társai. Az 1842-es évi sárospataki Peleskei Notárius előadásának szinlapja is megmaradt, mely bizonyítja, hogy neves színészek léptek fel a darabban.

Az 1840-es évek színházi rendezvényeit Kazinczy Gábor mint kaszinói titkár irányította, országos kapcsolatai révén színvonalas előadásokat tartottak nemcsak Újhelyben, de Zemplén más városaiban is.

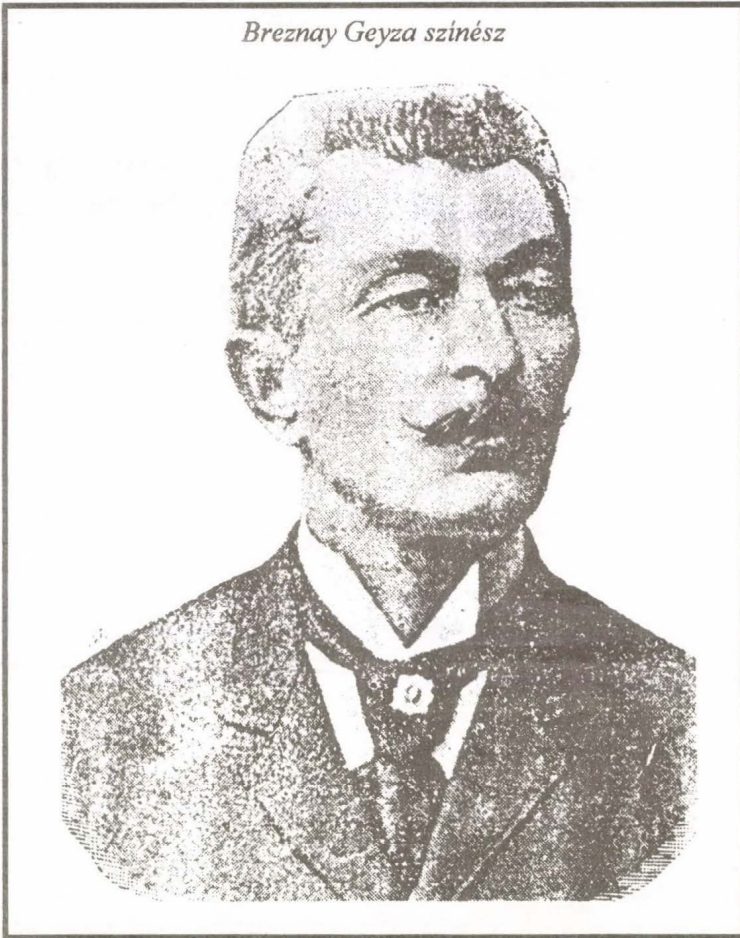
A szabadságharc bukása után, az önkény éveiben a színházi rendezvények, előadások száma jelentősen csökkent. A színészek visszavonultak vagy ellenállást tanúsítottak, illetve ha módjuk volt, a múlt dicsőségét hangoztatva választottak műsort. 1852-ben a szinlapokból ítélve Újhelyben több hónapig működött társulat, amikor Szigligeti Ede történelmi drámáját, a *Grittit*, és az *Egy nő, ki az ablakon ugrik ki c. énekes vígjátékot* játszották, valamint sikeres magyar darabokat.⁵⁹ Az 1850-es évek végén az Újhelyben játszó Hubay Gusztáv társulatához szegődött a sátoraljaújhelyi születésű fiatalember, *Breznay Geyza* (1840-1911), Kossuth Lajos húgának, Karolinának és Breznay István megyei főorvosnak fia, aki később országos hírnévű színész lett.⁶⁰

⁵⁷ Zlt. S. Tokaj város ir. 1838.

⁵⁸ Zlt. S. Közgyűlési jkv. 1836. és Loc. 328. No. 1932.

⁵⁹ Zlt. S. Sztankó Antal ügyvéd ir. 1852.

⁶⁰ Színész Lexikon I. köt. 236. o.

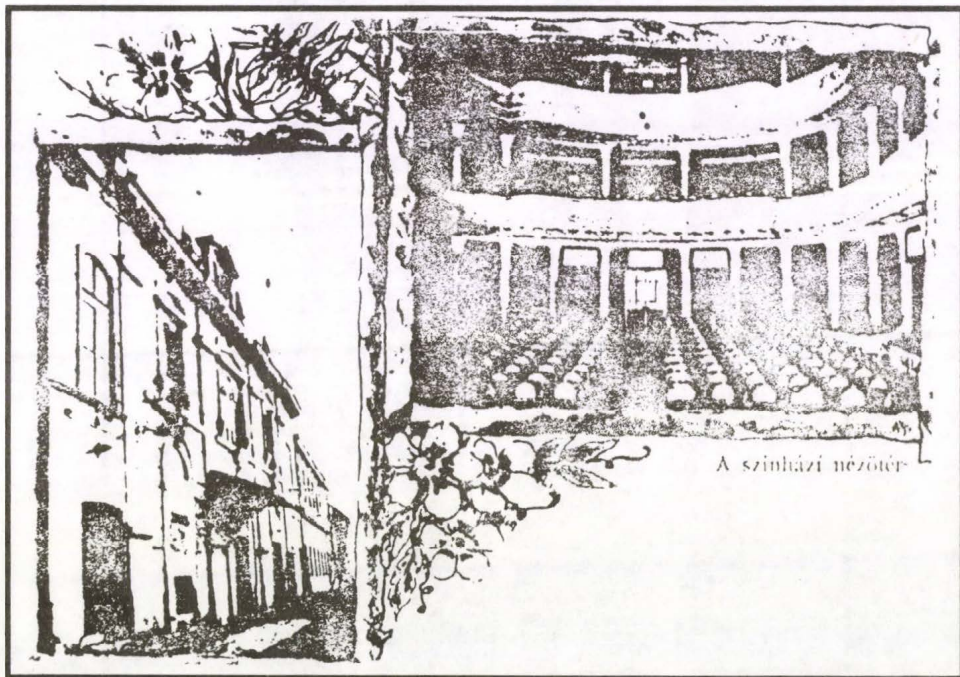
Breznay Geyza színész

Az 1860-as években, mivel Zemplénben még nem tudnak állandó színházat és társulatot létrehozni, a megyegyűléseken gyakran fölvetik, hogy a Kassán működtetendő színházhoz segítséget adnak. 1868. március 9-én a közgyűlés felirattal fordult a képviselőházhoz, hogy az egész felső-magyarországi színészetet pártfogolja, és Kassán állandó magyar színházat, rangos társulatot megszervezni engedélyezzen és segítse.⁶¹

Az 1870-es években Hetényi József, Lászy Vilmos, Krecsányi Ignác, Sebők Lajos társulatai szerepeltek Újhelyben, Patakon, Tolcsván és Zemplén más városaiban. Az évtized végére érett meg annak lehetősége,

⁶¹ Zlt. S. Törvényhatósági Biz. jkv. 1868. 122. o.

hogy Zemplén is építtesse fel az állandó színházát, erről egy 1879-es törvényhatósági határozat így fogalmazott: „*hogy a szokott mulatságok és színelőadások számára állandó és díszesebb helyiségeket kell építeni*“, mivel a kaszinó nagyterme, a megyeháza díszterme, a csizmadiaszín, az iparoskör kicsi és szűk volt a város egész közönségét, minden réteget, igényét kielégítő színelőadásokra. A határozatot tett követte, és a városnak,



A színházi nézőtér

megyének fontos ügye volt a színház felépítése, s nagy ünnepe a megnyitás 1883. március 7-én. A színháznyitóra nagy volt a készülődés; a korabeli zempléni újságokból, beszámolókból az alábbi kép rajzolható ki.

1883. március 6-án, a nyitás előtti napon érkezett a városba Blaha Lujza, a korszak leghíresebb színésznője, hogy vendégfelléptével tegye emlékezetessé a napot. A színügyi bizottság fogadta a művésznőt a vasútállomáson és kísérte a Vadászkiért Szállodába. A várost fellobogózták, este fáklyásmenettel, zenével tisztelték meg a ritka vendéget. A fáklyák fényénél Bajusz József költő tartott ünnepi beszédet, a művésznő az emeleti szobája erkélyéről válaszolt. Elmondta a többszáz fős tömegnek, hogy ő nem

tud hosszú, cikornyás szónoklatot tartani, de másnap a színházban dalaival fogja majd megköszönni az ünneplést. Este vacsorát rendeztek a színész nő tiszteletére, Fejes István ref. pap-költő köszöntötte a város közönsége nevében. Másnap – mint a korabeli *Zemplén* újság tudósít róla – „*Csupa lakoma, csupa áldomás, örök vigasság, baráti szeretet és lelkesedés között nyílt meg a színház Krecsányi Ignác igazgató társulatával, Blaha Lujza, báró Splényi Ödönné felléptével.*” Szentpéteri Zsigmond Tündérlak Magyarhonban című népszínműve volt a nyitó darab, melyben Blaha Lujza kedvenc szerepét, Marcsát játszotta. Az új színházat – amely a jelenlegi Színház közben állt – zsúfolásig megtöltötte a vármegye minden részéről, sőt a szomszéd megyékből is összesereglett közönség, nagy várakozásban hallani a „nemzet csalóányát”. Előbb a városi dalárda a Himnusz énekelte, azután Farkas Bertalan Fejes István alkalmi Prológját mondta el, mely e sorokkal kezdődött:

*ZendüljeteK meg sátorhalmi bercek,
Bércek, tetők visszhangra keljeteK...*

Magát a színésznőt e vereszet a következő szavakkal köszöntötte:

*Légy üdvöz, erdők, völgyek fűmiléje,
Ki Múza szárnyán a dalt hozod,
Hogy a magyar szív bűbajos zenéje
Avassa fel ma itt e csarnokot.*

Nagy lelkesedés, tapsvihár fogadta színpadra léptekor Blaha Lujzát. Az előadás végén tovább tartott az ünneplés, a művésznőt virágokkal halmozták el, és egy babérkoszorút nyújtottak át, melynek nemzeti színű szalagján ez a felírás állt: „*Aki a szívedet bírja, azé a mennyország. Sátoralja-új hely város közönsége.*” A színész nő ráadásal, a „*De fain... de fain...*” kezdetű betétdal eléneklésével köszönte meg a nagy ünneplést – amint a korabeli lapok megírták róla – *gömöriesen*, és táncolt is a dalhoz.

A nagy megnyitó ünnep után megkezdte a színház fontos feladatát, munkás napjaiban is a közönségnek mindig ünnepet jelentő előadásait. A város és a megyei színügyi bizottság segélyt adott a működéshez, amely 200-800 korona között váltakozott. A társulatot a közönség tartotta fenn a bevételekből. A színügyi bizottság tagjai beleszóltak a színigazgató, a társulat megválasztásába, a műsor összeállításába, a rend megtartásába, tehát egy kicsit a közönséget is képviselték. Az első színiszezon hat előadásból állt, ezekre bérletet is kiadtak a következő árakon: földszint és középpáholy 20 korona, oldalpáholy 15 korona, első emeleti páholyok 10

PATAKINÉ RÉSZERE.

S. PATAK.

Magyar Színészet.

Szardán Nyárbó 13-dikán 1842.

ELŐADATIK

A' PELESKEI NOTÁRIUS.

Országzerto híres bohózat 4 felvonásban.

dalok, muzsika kíséret mellett. Irta Gadl.

Személyzet:

Nagy Zajtai Zajtay István, De- leskai Notárius	Rákosi.	+ Sugár J. aci) haramiák	(Láng.
Klára, neje	Patakiné.	+ Szegő Bandi		(Zelényi.
Sándor, fiók	Zelényi	+ Caspiáros) cselddjei	Pataki.
Bacur Gassi	Pataki.	+ Zauzi		(Láng Em.
Peleskei kiró	Parkas.	+ Páni) színészek	Zelényiné
Hiróné	Láng Emi.	+ Othello		(Parkas.
Kisbiró	Fekete.	+ Tvedemona) színészek	(Parkasné.
Éjjeli őr	Láng.	+ Hoffman, serfósz		Fekete.
Sotetség királynéja	Zelényiné.	+ Páni, leánya) színészek	Zelényiné.
Tóti Dorka, göci bossorkány	Lángné.	+ Náni, szabaleány		Láng Emi.
Magyabíró	Fekete.	+ Herman, Páni külföldi vőlegénye) színészek	Láng.
		+ Sebestyén, serfósz legény		Farkas.

Több haramiák, vasasnémetek, parasztok, poroszok, vendégek 's
Páni barátai.

Tisztelettel jelentjük: a' kik multjátának hat belépési jegyet egyszerre váltani, 3 Adót
váltóba szolgáltatunk reggeli 9 órától délutáni 5 óráig a' Kávéháznál Pataki
Színigazgató szállásán.

Beméreti díj egy személytől:

Első hely 50 kr. — második hely 25 kr. — harmadik hely 15 kr. vasd.

Kezdete 8 órákor.

korona, második emeleti páholyok és körszékek 5-5 korona, zártisékek 4 korona.

Egy későbbi bérleti szerződés szerint a város a színházat Komjáthy János színigazgatónak adta versenytárgyaláson – tehát a legjobbnak ítél társulatnak – 1903. október 15-től július 1-jéig ingyen, és 600 korona segélyt biztosított a színészek fizetésére, illetve ebből 500 koronát óvadékképpen visszatartott az esetleges rongálások kijavíttatására. A szerződés érdekesebb pontjaiból kitűnik, hogy a színigazgató leltár szerint vette át és adta vissza a színházat. A fűtésről a város gondoskodott a téli hónapokban, bár ekkor (1903-ban) október 15-től április 1-jéig csak húsz előadásra volt kötelezve a társulat, és ekkor minden előadásra egy métermázsza fát kaptak, több előadás esetén a színészek maguk fűtöttek. Április 15-től július 1-jéig viszont hatvan előadásra voltak kötelezve. Így a színiidényben 80 előadás volt kötelező. Érdekes kikötés még, hogy a karzatra 100 személynél több fel nem bocsátható, vagy az a régi szokás, hogy az I. emeleti bal oldali első páholy a város részére van fenntartva, a földszinten pedig két ülőhely a rendőr és a tűzoltó számára.

A színházat a színielőadások mellett másra is használták; főleg a téli idényben bálakat, mulatságokat tartottak benne; ilyenkor a földszinti széksorokat kiemelték, vagy a színpadon volt a tánc; gyakran hangversenyt, előadóesteket rendeztek.

A levéltári iratokból, korabeli újságokból összeállítható a színház műsora, figyelemmel kísérhető a színigazgatók, társulatok változása, igényessége, híres vendégművészek fellépése, az előadások hangulata, a sikerek és bukások alakulása, melyek akkor nemcsak általában a magyar, hanem az újhelyi színjátszást is jellemezték.

A század végén a színházigazgatók, színészek, de a közönség is a kor legdivatosabb műfaját, a népszínművet kedvelték. A színpadokon egy művilág, tündérvilág, délibáb jelent meg. A kor és a műfaj legnagyobbja, Blaha Lujza ezekben a cím- és főszerepekben nem valódi parasztleány vagy parasztasszony volt, hanem mindaz a báj, szépség, érzelmesség, néha őszinteség, amelyet a közönség a népies magyarság ideáljának elképzelt. Stilizált művészet volt ez, csak vasámapokkal, mint ahogy egy értő kritikus írta: *... ha Blaháné parasztlányt ábrázolva sarlóval a kezében vagy gereblyével a vállán, de selympruszlikban, bársonyviganóban jelent meg a színpadon, egyszerre követte művészi ábrázoló hajlamát és a divatos írók-szerzők stílusát.* A népszínművek célja vonzóvá, idillikussá tenni a népeletet s

így szórakoztatni, gyönyörködtetni a közönséget. De volt politikai szerepük is, mint ahogy Blaha Lujzáról és méltó partneréről, Tamásy Józsefről írták: „Ajkaikon csudás szépségben csendül meg a magyar nóta, magyar szó ... valami varázslattal a szűk színpadra varázsolják a magyar pusztákat, nádasok hangulatát, a falu költészetét ... olyan vonzó az ő előadásukban a népelet, hogy még az idegenek is tömegesen jönnek gyönyörködni és a magyar nóta bűbájos hangja mellett lassan-lassan belopja magát szívükbe a magyar szó.”

A sátoraljaújhelyi színház műsorában is nagyjából népszínművek szerepeltek. A leggyakoribbak: Tóth Ede: A falu rossza, A kintornás család, Tolonc; Csepreghy Ferenc: Sárga csikó, Piros bugyelláris; Abonyi Lajos: A betyár kendője; Szigeti József: Viola, A vén bakancsos meg fia a huszár; Szigligeti Ede: Szökött katona, Pünkösdi királyné, Csikós, Lelenc; Géczy István: Gyimesi vadvirág, Fekete rigó; Derék Antal: A kondorosi szép csaplárné. Majd megjelentek a népszínművek új változatai is, mint Gárdonyi Géza: Bor, vagy Móricz Zsigmond: Sári bíró című művei az újhelyi színpadon. A színlapok, színházi hírek tanúsága szerint a közönség nagyon szerette és igényelte az operetteket. Sokszor játszott darabjaik: Cigánybáró, Egy éj Velencében, Bőregér (Denevér), Nebántsvirág, Boccaccio, Madarász, Koldusdiák, Orpheus a pokolban stb.

A klasszikus drámák közül az Elektra, Medea (főleg Jászai Mari itteni vendégjátékaival), Hamlet, Romeo és Júlia, Macbeth, Otelló, Ármány és szerelem, Haramiak. Játszották Dumas és Victor Hugo műveit, a magyarok között Katona: Bánk bánja sokszor szerepelt a műsoron, de például Madách: Az ember tragédiáját soha nem játszották. A kor igénye volt, hogy magyar történelmi darabokat is játsszanak. Így járta a színpadokat Jókai: Szigetvári vértanúk, Bartók Lajos: Turán Anna, Herczeg Ferenc: Ocskay brigadéros, Bizánc, Rákosi Viktor: Elnémult harangok stb. Bemutatták a magyar és külföldi kortárs szerzők műveit is. Csiky Gergely: Petneházy, Proletárok, Az örök törvény, Cifra nyomorúság, Buborékok, A vasember c. művei a színigazgatók kedvelt műsordarabjai voltak, de Dóczy Lajos, Herczeg Ferenc, Rákosi Viktor darabjai is sorra színre kerültek, valamint a színész-írók művei, még akkor is, ha nem képviseltek irodalmi értéket, mint pl. Gabányi Árpád: A pogány magyarok, Sámuel király. A legjelentősebb kortársak közül bemutatták Ibsen: Nóra című színművét Breznay Anna vendégjátékával, sőt Csehov: Sirály és Három nővér című műveit is játszották a zempléni születésű Szabó Endre fordításában. 1886. november 7-én ebben a színházban volt Lukácsy Sándor: Árva Zsuzska című népszínművének ősbemutatója nagy sikerrel.

A műsorválasztás mellett a közönséget csábította a jobbnál jobb társulatok megjelenése itt egy-egy színiszezonra. A leghíresebb színházi igazgatók, társulatok fordultak meg a városban: az induló évadban Krecsányi Ignác, majd Báródy Károly, Halmay Imre, Jakab Lajos, Kövessy Al-

Egy kassai és egy újhelyi színházi lap

VI. évfolyam.

1916. október 28-tól november 3-ig.

7. szám.

Előfizetési árak:
Kassa és vidékre
egész évre 10 kor.

—
Egyes szám
ára 30 fillér.

SZINHÁZI UJSÁG

ILLUSZTRÁLT SZINHÁZI, MŰVÉ-
SZETI ÉS TÁRSADALMI HETILAP

Megjelenik minden szombaton a kassai Nemzeti Színház
hivatalos színlapjával és közli a darabok tartalmát is.

Hirdetések díj-
szabás szerint.

Szerkesztőség:
Fő-utca 64. sz.
Telefon: 21.

Kiadóhivatal:
Fő-utca 64. sz.
Telefon: 21.

Főszerkesztő-laptulajdonos: dr. Kemenczky Kálmán. — Felelős szerkesztő: Kolos Ernő.

Hatodik évfolyam

□ □ □

Sátoraljaújhely

1936.

UJHELYI

2. sz.

SZINHÁZI UJSÁG

Felelős szerkesztő és kiadó: Weinberger Artur



KOVÁCS ÁRPÁD

bert, Hatvani Károly, Zoltán Gyula, Veszprémi Jenő, Csóka Sándor, Dobó Sándor, Sággy Zsigmond, később Heltai Hugó, Fodor Oszkár, a Latabárok – kik közül Endre és a legidősebb Kálmán családjukkal itt is éltek, s itt született Latabár Árpád –; később még Horváth Árpád, Neményi Lili társulatai.

A társulatok állandó, neves tagjai mellett mindig jöttek híres színésznők, színészek vendégszereplőkre is, így például sokszor visszatért az újhelyi színház színpadára Jászai Mari, E. Kovács Gyula, Pálmay Ilka, Lánczy Ilona, Küry Klára, Fedák Sári, Harsányi Margit, Fáy Szeréna, Somló Sándor, Tamásy József, Rácz Gyula, a Latabárok, vagy a következő korszakban innen indult el Pécsi Sándor színészi pályája.

Többször szerepelt a Nemzeti Színház több neves művésze egyszerre egy előadásban, s jártak itt híres művészek Kolozsvárról, Szegedről, Debrecenből. A korabeli újsághírekből az is összeállítható lenne, hogy Újhelybe honnan érkeztek és hova mentek a színtársulatok; csak néhány érdekesebb adat erről. Jöttek: Miskolc, Kassa, Nyíregyháza, Debrecen, Szatmárnémeti, Besztercebánya, Eperjes, Budapest, Szeged, sőt Győr, Kaposvár, Székesfehérvár városokból. Távoztak: Kassa, Eger, Miskolc, Máramarossziget, Ungvár, Beregszász, Eperjes, Cegléd, Szeged, Debrecen színházaiba.

Az 1883-ban nyitott színházat – a polgármesteri iratok tanúsága szerint – közel húsz évi használat után 1901-ben felújították, az erkélyeket, a páholyokat bővítették, a székeket kicserélték. Ez a színház 1928-ig, az új – jelenlegi – színház megnyitásáig működött. 1929. január 12-én adták át a jelenlegi újhelyi színház épületét, amely Töry Emil és Pogány Móric műépítészek tervei alapján készült, 634 férőhellyel. A megnyitón a Nemzeti Színház művészei léptek fel, Váradi Aranka Jókai prológusát mondta el, Ödry Árpád pedig Gyulai Pál: Vén színész c. művét szavalta.

1945, majd 1950 után állandó társulatok hiányában csak egy-egy vendég-fellépésen mutatkoztak be nevesebb együttesek vagy színészek. A közelmúltban felújított színház jó adottságaival ma is szolgálhatná a játék, a zene és a tánc művészetét. Sajnos, a nagy múlthoz, színházi emlékekhez nem tud kapcsolódni a jelen, remény sincs arra, hogy Zemplénnak a jövőben társulata lehetne.

DOMBÓVÁRI JÁNOS:

Lavotta János és a színház

*„Itt lágyul a szív, élesedik az érzékenység,
felébresztetik az emberi szeretet
és felgyújtatik a haza szeretetének szép tüze.”
(Kármán József)*

A magyar felvilágosodás – mint az európai felvilágosodás jellegzetes változata – leginkább az idegen uralom alatt élt kelet-európai népek mozgalmával rokon: közös vonásuk „a felvilágosodás és nyelvművelés összefonódása a nemzeti lét érdekében”. Kezdetét az irodalomtörténet Bessenyei György fellépése idejére teszi, 1772-t pedig – az Ágis tragédiája, Az embernek próbája, Hunyadi László tragédiája, az Eszterházi vigaságok című műveinek megjelenési éve – hagyományosan korszakhatárnak minősíti.⁶²

Az 1770-es évek végén kibontakozó *játékszini mozgalom* az anyanyelv védelmét, ápolását, fejlesztését tekintette a színháztudomány legfőbb céljának. A „játszó társaságok” közvetlen előzményeként a század közepén már működtek kastélyszínházak, pl. Pozsonyban a Pálffyok, Gödöllőn a Grassalkovichok, Nagykárolyban a Károlyi grófok kastélyában tartottak színelőadásokat. Az Eszterházyak kismartoni és eszterházi színháza, valamint Patachich Ádám nagyváradi püspöksége operatársulattal is rendelkezett. Műkedvelők kísérleteivel már a nyolcvanas években találkozunk; így például 1784-ben egy társaság, melynek Batsányi János is tagja volt, a pesti Rondellában Voltaire-darabot játszott. 1790 februárjában Kazinczy Ferenc vetette fel az Orpheusban annak gondolatát, hogy tartsanak magyar színelőadásokat a Budán összeülő országgyűlés alkalmával, s hozzáfogott a terv végrehajtásához. Támogatásért levélben fordult br. Prónay Lászlóhoz, kérve őt, „ajánljon fel Excellenciád egynéhány aranyat egy magyar játszó társaságnak oly feltétel alatt, hogy ők német játszók által illendően elkészítettvén, Hamletemet játsszák el. Ennek híre lesz az egész országban. Minden újság fogja hirdetni Excellenciádnak hazafiúságát, én pedig alkalmatosságot veszek róla első kötetem végén háládatos tisztelettel

⁶² A magyar irodalom története III. Bp. 1965. 11.

emlékezni.⁶³ A szervezéssel pedig Ráday Pál grófot bízta meg: „Önök lesz feladata (mert reménylem, hogy e szolgálatot hazánk iránt, mely alkalmat ad Önnek, hogy nevét örökre emlékezetessé tegye a maradék előtt, nem fogja elutasítani) a szerepek kiosztása. Különösen figyeljen arra, hogy a színészek igazán magyarosan ejtsék ki a szavakat, s hogy semmiféle hamis hanghordozást ne használjanak.”⁶⁴

Ráday Pál egyetemi hallgatókból, pesti polgárfjakból és leányokból lelkes kis színjátszó csoportot toborzott. A Hamletet az „aktorok nehéz darabnak” tartották, s helyette Simai Kristóf Igazháziját mutatták be 1790. október 25-én a budai várszínházban, majd két napra rá Pesten a Rondelában. Nagy tetszést aratott a „mulatságos játék”, melynek bemutatójáról s a darab zenei vonatkozásáról Tertina Mihály a Budai Napi Események című latin nyelvű újságban azt írja, hogy „a magyar színészek nem tartottak igényt a német színházak zenekarára, mert magukkal hozták a nógrádi magyar cigányzenekart...”⁶⁵ A nemzeti magyar táncnótákkal, azaz a verbunkos népszerűsítésével kívánták némileg ellensúlyozni a német Singspiel előadásait, ahol viszont szokássá vált magyar dalbetétek alkalmazása.

A színháztörténet az első magyar társulat megszervezését hagyományosan Kelemen László nevéhez köti. 1792. január 28-án kötötte meg Kelemen László a szerződést Reischl Gáspár ácsmesterrel a budai fahodály tulajdonosával a játszóhely bérbevételéről. 1792 utolsó két hónapjában a társulat négy körlevélben kérte a vármegyék anyagi támogatását, amelyek nem is maradtak közömbösek a havi színjátszás ügye iránt. Az országos összefogás egyelőre megmentette a társulatot. A december 22-én szerződött első társulatban – az igazgatás szolgálatában lévők között – szerepel *Lavotta János* mint a muzsika direktora havi 15 forintos illetménnyel. Tíz állandóra szerződött zenész volt a társulatban.⁶⁶

A magyar színjátszás bölcsőjénél ott találjuk tehát Lavottát is, aki ez idő tájt huzamosabb időt tölt Pesten, lévén kancellista br. Orczy László rezidenciáján, majd pedig 1791 márciusa után a magyar színügynek elkötelezett gr. Zichy Károly országbíró fiainak nevelője. Mivel Lavotta 1786

⁶³ Magyar Levelestár. A vándorszínészettől a Nemzeti Színházig. (Rövidítve: ML). Bp. 1987. 7.

⁶⁴ ML 7.

⁶⁵ KESZI Imre: Pest-Buda (Muzsikáló városok). Bp. 1973. 13.

⁶⁶ BAYER József: A Nemzeti Játékszin története. Bp. 1887. 144.

óta maga is részese „muzsikai akadémiáknak“, kapcsolata a pest-budai színtársulattal nem volt új keletű. Így magától értetődő volt, hogy a végleges megszerveződés neki juttatja a zenei vezető szerepét.⁶⁷

1792. július 22-én a Nemzeti Játsszó Társaság „A Tisztség eladás“ című érzékeny játékot hirdető színlapján ez olvasható: „*A muzsika igazgatást már régen különös talentomairól esmérletes Lavota úr vállalván magára, oly állapotban teszi a muzsikát, hogy nemcsak válogatott szimfóniákkal, hanem nemzeti magyar táncnótákkal is gyönyörködtesse az érdemes nézőket. Hozzá járul még az is, hogy több nagy Nemből való, muzsikában gyönyörködők ajánlották, hogy az orchestrában muzsikusok jelen legyenek.*“⁶⁸ Lavotta oly elismert zeneművész volt, kit a magyar társulathoz le kellett kötni. Szerződését – tíz tagú zenekara élén – 1793. január 4-én írta alá.⁶⁹

Lavotta karmesterségének néhány hónapja alatt – fizetési nyugtája január–március hónapokról szól – a sokrétű feladatokból csaj szerény eredménnyel teljesíthetett. Lényének rapszodikus volta, művészetének csak szólójátékra való berendezettsége kevésbé tették alkalmassá a karmester fegyelmező, tanító szerepére. Itteni működését alighanem az 1793. március 22-én tartott Muzsikális Akadémiával mint búcsúfelleptével fejezte be. A színházzal azonban továbbra is jó kapcsolatot ápolt, előadóművészként a felvonásközökben később is fellépett, kisebb szerzeményei szintén műsorra kerülhettek.

1795 politikai történései nem kedveztek a színházi életnek. Bár 1795-ben Csermák Antal lett a színházi zenekar első hegedűse, a kellő pártolás hiányában a társulat egyre reménytelenebb helyzetbe került. Lavotta – 1796. március 17-én és 18-án – a Nemzeti Játsszó Társaságban adott hangversenyekkel próbált némi segítséget nyújtani, de a feloszlatast a rengeteg adósságot hátrahagyó társulat már nem kerülhette el.

Közben Erdélyben is kísérletek történtek a magyar színjátszás megteremtésére. 1792. december 17-én mondták ki az első magyar szót erdélyi színpadon. Kolozsváron történt ez a mai Jókai u. 2. számú házban, a gróf Rhédey-kúria nagy báltermében, az „Erdély Nemes Magyar Jászó Társaság“ A titkos ellenkezés vagy Köleséri című előadásán.⁷⁰

⁶⁷ KESZI i.m. 14.

⁶⁸ ISOZ Kálmán: Buda és Pest zenei művelődése. I. Bp. 1926. 142.

⁶⁹ ISOZ i.m. 196.

Lavotta János hézagoss életrajzából tudjuk, hogy 1797 és 1799 között jobbára Miskolcon élt. Ha itt nem is, azonban a lakhelyét gyakorta változtató muzsikuss viszonylag könnyen kapcsolatba kerülhetett – akár Debrecenben vagy Nagyváradon – a turnézó kolozsvári színtársulattal. Annál is inkább, mert ebben az időben az együttes még nem rendelkezett önálló zenekarral, és „a muzsikának nem léte (csuda, hogy oly számos ifjúság közt elegendő dilettánsok nem találhatók) ... sok szépet megakadályoztatott” – írja a korabeli tudósító.⁷¹ A havasi juhászleányt pedig csak akkor „bírták jól előadni, midőn Váradról a muzsikussok megjöhöttek.”

A XIX. század elején Kolozsvár főúri házáinak zenei életét jórészt idegen származású, többé-kevésbé megmagyarosodott zenemesterek irányítják. A kincses város legrégebbi zenei társaságát, a „Societas musicalis“-t csak említésből ismerjük: 1802-ben Haber, Lavotta, Seltzer és Krausz szerepelnek tagjai között. Ebből következtetjük, hogy az egyesület hivatásos zenészekből állt.⁷² Közülük Lavotta mellett Seltzer János nevével a színtársulat tagjai között később még találkozunk.

Kótsi, aki ebben az időben szinte korlátlan vezetője a színháznak, féktelen és fékezhetetlen természetű ember volt, s ez újabb zavarokhoz vezetett. A működést „Az erdélyi magyar játsszószín constitutioja” kívánta szabályozni, amelyet 1803. augusztus 8-án olvastak fel a zsidói Wesselényi-kastélyban.⁷³ E szabályzat a játsszín hasznát a nevelésben látja, melyre „a jó példák szolgálhatnak eszközül, és minél tisztábbak és nemesebbek ezek, annál egyenesebben vezetik a szívet a megnevelésre és annál rövidebb úton világosítják az elmét”. Külön fejezet szól a director, a muzsika-mester s a játsszó tagok kötelezettségeiről és jogairól, valamint a „cassára”, vagyis az igazgatás anyagi részére vonatkozó rendelkezésekről. Az igazgató hatáskörét 25 pont szabályozza. A 12. pont nyilván közvetlenül Kótsira vonatkozik: „A directornak a játsszó személyekre semmi szín alatt kezét vetni nem szabad, sem szidalmazni, sem egyébként ok nélkül reprehendálni; ide értődik az orgester director s meg a musikasok is.”

⁷⁰ Kincses Kolozsvár II. Magvető, 1987. LAKATOS István: A dalmű sorsa Kolozsváron. 136.

⁷¹ Magyar Kurír, 1800. január 15.

⁷² BARTHA Dénes: Erdély zenetörténete. Bp., 1937. 23.

⁷³ FERENCZI Zoltán: A kolozsvári színészet és színház története. Kolozsvár, 1897. 117.

Nem véletlen a karmesterre utalás sem, hiszen egy 1802-ből származó jegyzőkönyv szerint – mely a „muzsikai egyesület“ mellett a másik bizonyítéka Lavotta kolozsvári tartózkodásának – a társulaton belüli rendeltenségekért „egyenesen magát vádolja a Director“. Így pl. „Tavasszal Lavottát, az orchestrum directorát felpofozta, kit a comissió csak bajjal bírt lecsendesíteni“.

Az igazgatóra vonatkozó fejezet után a szabályzat – a színészek munkáját szabályozó rész előtt – sorolja fel a karmester teendőit, amiből arra következtethetünk, hogy a zenei kíséretnek, de általában a zenés színjátszásnak egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítottak. Tudjuk azt, hogy Lavotta 1802 tavasza óta Kolozsvárott tartózkodott. Nehezen képzelhető el az, hogy a bizottság a „muzsika mesterre“ vonatkozó pontok megfogalmazása során ne vette volna – legalább részben – figyelembe az ott működő Lavotta képességeit. Ne feledjük, két-három éve nemhogy karmestere, de játszani tudó zenészei sem voltak a társulatnak. Így joggal feltételezhetjük azt is, hogy félévenként egy-egy opera vagy énekes játék elkészítése reális feladat volt a zeneszerző Lavotta számára. Igaz ugyan, hogy a mai napig nem került elő ilyen szerzeménye, de annak sincs nyoma, hogy ennek hiányában egy hónapi fizetés elvonásával büntették volna Lavottát.

A mintegy 12-15 főből álló zenekarnak 6-7 vonós tagja volt, a többi muzsikus a műkedvelők köréből került ki, fúvósokat pedig – szükség esetén – a helybeli katonazenekaroktól kértek. Az énekeseket is a színházi karmester képezte. Akkor még a színésznek mindent tudnia kellett, s így a drámai színész vagy komikus – ha hangja volt – operákat is énekelt. Ami pedig „az akkori karmestereket illeti, csak Lavotta Jánosra mutatok rá, akinek képességei nem estek mésszire egy mai műkedvelő karmesterénél“.⁷⁴

A színlapok szerint az év első felében május 26-ig játszott a társulat Kolozsvárott, s a 147 nap alatt 62 előadást tartották, köztük két énekes játékot: az Inkle és Járíkot, valamint A kontraktus című „nagyoperát“. Az utolsó előadáson „érzékeny búcsút vett a társulat“, s aztán Marosvásárhelyre ment, hogy egy új városban kezdje meg előadásait, „hol még magyar színészek nem jártak“. Vásárhely után a nagyvásár idején, Zsibó érintésével, Debrecenben vendégszerepelt a társulat, s a nyár elején megkezdődött turné végső állomásaként Szegedre érkeztek szeptember 6-án, ahol eddig még nem fordult meg magyar színtársulat. A társulat a közel

⁷⁴ LAKATOS i.m. 130.

egy hónapos szegedi tartózkodás alatt a leghatásosabb darabokat játszotta, s október 2-án a színelőadások mellett még bált is adott, „midőn a teremben viaszgyertyák égtek s Lavotta által vezényelt zenekarban magok a tagok is játsztak... Ez a szegedi időzés minden tekintetben jól sikerült; a derék magyar város a társaságot a szó teljes értelmében elhalmozta szíves vendéglátással.“⁷⁵

A telet a társulat ismét Kolozsvárt töltötte, mégpedig igen eredményesen: 190 nappól 89-en játszottak. A kolozsvári színtársulat tagjai 1804-ben ugyanazok, mint az előző esztendőben. Harmadik éve tehát, hogy Lavotta is az együttessel dolgozik, közreműködője az újabbnál újabb bemutatóknak. Májusban újra Marosvásárhelyre érkeztek, és a kedvező fogadtatás miatt egész nyáron át ott maradtak.

Az énekes játékok, vigoperák mellett ún. Muzsikális Akadémiát is adtak a társulat zenészei, melynek bevételeiből „a még szükséges hangszereket kívánták meghozatni“. Részletek csendültek fel a Varázsfulvólából, majd néhány Cherubini ária után „magán zenei darabokat“ is hallhatott a vásárhelyi közönség, amely így „megismerhette többek között Lavotta János zeneszerzőt és karmestert, Pály Elek tenoristát, Udvarhelyi Miklóst vagy a kolozsvári zenekonzervatórium fiatal neveltjét, Kiss Júliát.“⁷⁶ Ezeket az előadásokat – az ekkortájt megjelenő balettel – minden bizonnyal érdeklődéssel kísérte a „széptan“ kiváló ismerője és művelője, Bolyai Farkas is.

Időközben a társulat létszámában annyira megnövekedett, hogy Wesselényi – a kiadások mérséklése miatt és az állandó tagok foglalkoztatása érdekében – 1806-ban kettéosztotta az együtttest. Egy részét Emyi Mihály vezetése alatt Magyarországra irányította (Debrecen, Szeged, Miskolc, Tokaj), a másik részét Kónyi igazgatásával Marosvásárhelyre. A megosztottak névsorában azonban már nem találjuk Lavotta nevét. Mikor vált meg a kolozsvári társulattól? Erre csupán feltételezéseink vannak. Több publikáció 1804-et említ, valószínűleg a Bernát-életrajz nyomán, amely Lavotta miskolci előfordulásáról szól. Máshol viszont a kolozsvári tartózkodás időtartamát két és fél évben jelölik meg az írások. Noha Lavotta utódjaként több forrás Seltzer Jánost, a korábbi zenészt nevezi meg, azonban az 1805. augusztus 1-jén megújított szerződés csupán

⁷⁵ FERENCZI i.m. 137.

⁷⁶ BENKŐ András: A Bolyaiak zeneelmélete. Kriterion, 1975. 10.

Seltzer korrepetitőrságát említi, s havi 20 fr javadalmazása is jóval alatta marad Lavottáénak, aki 50 frt-ot kapott karmesteri teendőinek ellátásáért.

Addig is, míg további adatok előkerülnek, tényként elfogadhatjuk, hogy Lavotta karmestersége idején négy új énekes darabot hozott színre a társulat.⁷⁷ Ezek: *A kontraktus* (átdolgozta Kótsi, műsoron 1807-ig); *Az égi háború vagy Az oskolamester quasi doktor* (Dittersdorf zenéje, műsoron 1825-ig); *A tündérek* (összeállította Kótsi, játszották 1803/4-ben); *A csörgő sapka* (Hennebergtől, műsoron 1841-ig). A társulat könyvtárának 1803-ban összeírt jegyzéke 330 színdarab közt további tizenegy énekes játékot sorol fel.

Abban, hogy Kolozsvárott és a társulat kiszállásainak színhelyein – Marosvásárhelyen, Debrecenben, Nagyváradon, Zsibón, Szegeden – a felsorolt énekes játékok mindenütt közönségsikert arattak, a 12-15 fős zenekar élén Lavottának is szerepe volt. Jelenléte semmiképpen sem tekinthető átmenetinek. Mint ahogy nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a körülményt sem, hogy Lavotta János karmesteri tevékenysége a színház ún. Wesselényi-korszakára esett, s ily módon lett részese az „első színházi korszak 1803-6-ig tartó legszebb korának”.⁷⁸

Lavotta életrajza ettől kezdve még hiányosabb. Mely színházaknál fordulhatott még elő kóborlásai során? 1810-től Losonc város szállodájában – a Farkas Károly igazgatása alatt összetoborzott s február 17-én megnyílt – magyar játékszínél működött. Ennek a játékszínnek a közönség nemes szórakoztatása mellett más célja is volt: a szegények, betegek segélyezése. Annak ellenére, hogy a megnyitó előtt Farkas Károly elhunyt, mégis az ő farsangi vígjátékával kezdtek, s előadásait Farkas más eredeti vagy magyarra fordított darabjaival folytatták.⁷⁹ Műsorra kerültek „énekes játékok is egy fő rendű hazafi, az már ösméretes Lavotta úr igazgatások után” – írta a Hazai és Külföldi Tudósítások –, „kik egészen új szerzeményekkel gyarapították ez alkalmatossággal is a magyar muzsikát.”⁸⁰ Nem tudjuk, Lavottának mely művei kötődnek a losonci színházi működéséhez.

Lavotta kapcsolata a színházak életével, úgy tűnik, ezzel végleg abba marad. 1792-től, tizennyolc éven át követhető előfordulásai – Pest-Budán,

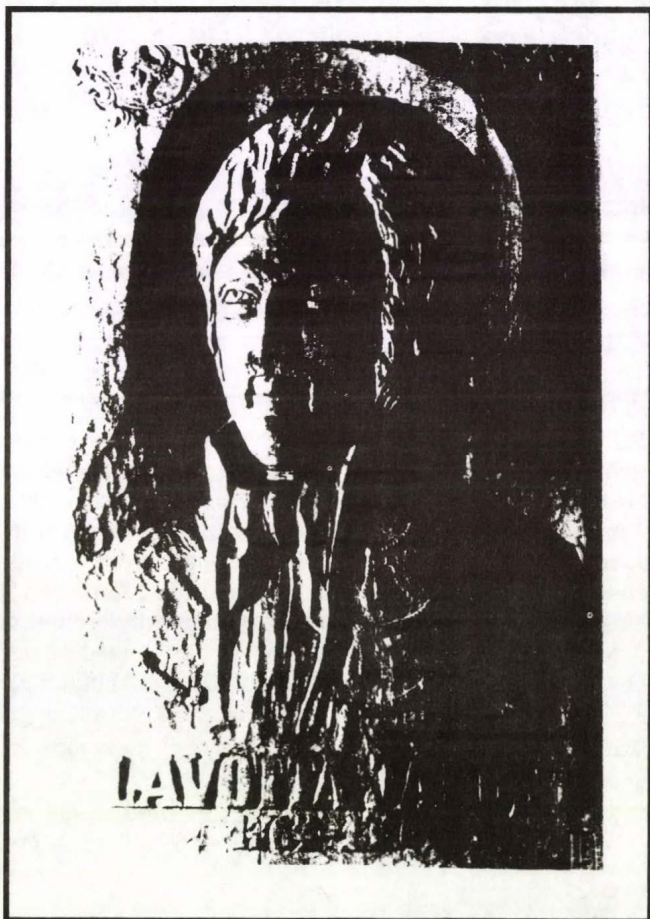
⁷⁷ BARTHA i.m. 21.

⁷⁸ FERENCZI i.m. 116.

⁷⁹ LEGÁNY Dezső: Lavotta és kora. Széphalom 4. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1992. 278.

⁸⁰ 1810. március 21-i szám.

Kolozsvárott, a vendégjátékok színhelyein, végül pedig Losoncon – azt jelzik, hogy életének ez a szakasza, ha nem is folyamatosan e színházaknál, de valahol mindig a zenés színjátszás közelében zajlott. Hol karmesterként, hol pedig szólistaként menti, szolgálja, erősíti a magyar verbunkos zene és a színjátszás ügyét.⁸¹



⁸¹ Részletek egy készülő Lavotta-életrajzból, amely a sátoraljaújhelyi Lavotta Alapítvány gondozásában jelenik meg. – Az illusztráció Lavotha Géza alkotása (fafaragás).

Akadémiai megbízás a Kazinczy-levelezés összegyűjtésére:

450.

M. N. T. Akadémia elhatározván Kazinczy
 Ferencz összes műveinek s levelezésének
 összegyűjtését s a munkalat végrehajtásának megad-
 kítván a Kazinczy-bizottságot: e bizottság dr. Va-
 csey Sándor urat bízta meg az 1861. szeptember hónap-
 jában tartott értekezletén a Kazinczy levelezésének
 összegyűjtésével, mávalásával s a jegyzetek készí-
 tésével. Ez okból, alulírott, mint a M. N. T. Akadé-
 mia t. tagja s a Kazinczy-bizottság elnöke, baráti-
 as tisztelettel kérem a nyilvános és magán könyvtá-
 rak öreit, igazgatóit vagy birtokosait, hogy a Ka-
 zinczy műveinek gyűjtésében neki segítségét nyújtsák
 s a lemaivalára szükséges levelek vagy egyéb művek
 kikölcsönzését a saját nevére hiálított tervem
 mellett megengedni méltóságának.

Kelt Budapesten, 1861. június 8-án tar-
 tott bizottsági gyűlés határo-
 zataiból.



Jelky László
 a Kazinczy-bizottság elnöke.

Az egyetemi oklevél



NOS RECTOR

IN ALMA AC CELEB. R. SCIENTIAR. UNIV. HUNGARICA.

LECTURIS SALUTEM A DOMINO.

Notum et manifestum esse volumus omnibus et singulis, omnium Facultatum Doctoribus, Licentiatis, caeterisque omnibus:

Dominum : *Joannem Váczy*
Seksterezhinensem

studiis *philosophicis* operam navantem

in album Universitatis rite relatam esse, id quod manu-propria et sigillo minori praesentibus appresso, testamur.

Budapestini in Hungaria, die *1^{ma}* novembris 1879

J. H. Magyar
Reg. Universit. Rector.

J. H. Magyar
Facultatis Decanus.

rapodása előmozdította a kulturális élet fejlődését is. Mindamellet kevés lehetőség mutatkozott érvényesülésre, a szellem olyan kimagasló tehetségei előtt, mint Váczy János volt. De Pintér Jenő kissé lekezelő megállapítása, mely szerint „az alföldi sivárság a városi élet fejletlensége és a tudományok meggyökerezésére fölötte ellenséges környezet“ jellemezte volna Kecskemétet, túlzásnak tekinthető.⁸⁷ Messzemenő következtetések levonása nélkül csak annyi bizonyos, hogy az irodalom és a történelem tanulásának tágabb látóköre vonzotta a húszéves fiatalembert a fővárosba. Útja ott töretlenül vezetett tovább.

*

Toldy Ferenc nyomát követte. Tőle vette át azt az alapelvet, hogy a történetírás az eredeti kútfők megismerésével kezdődik, és csak azután jöhet minden további munka. Pozitivistának tekintjük-e Váczyt vagy nem, módszere szerint mindig fáradhatatlanul ásta bele magát a kutatások feltáratlan mélységeibe, hogy felszínre hozza, majd megrostálja a gyűjtött anyagot, aztán megfelelő formába öntve adta át a nyomdának. 1883-ban a bölcsészdoktori, valamint a magyar-történelem szakos tanári oklevéllel feljebb léphetett ugyan életpályájának következő lépcsőfokára, de megszűnt az ösztöndíj folyósítása. Szülei alig-alig segíthették, így a legcsekélyebb lehetőséget is meg kellett ragadnia. Könyvtári, majd múzeumi segédhivatalnokként nagyon szerény javadalmazással kezdte. Ugyanez az év hozta meg szorgalmának első gyümölcsét: *Haller János és Hármas Istóriája* című tanulmányát is, amelyet egyre nagyobb számban követtek különféle témájú irodalmi arcképei, egyéb írásai. Nemsokára olyan megbízást kapott az Akadémiától, melynek teljesítése évekre, évtizedekre meghatározólag hatott. Hatalmas feladat volt: *Kazinczy Ferenc levelezésének összegyűjtése*. A múzeumi segédőr határtalan szorgalommal fogott e munkához más feladatai mellett.

Közben családi életében is nagy változás történt; szülővárosában megnősült, majd feleségével a fővárosba költöztek. Laczy Lidia megértő feleség, gondos anya lett. Az évek múlásával négy gyermekük született. Felnevelésükhöz segítséget adtak a Kecskeméten élő szülők, különösen nyaranként, amikor otthon vakációzhatott a három lány és egy fiú. Megható aggodás és szeretet árad abból a levélből, amely 1886.június 27-i

⁸⁷ PINTÉR Jenő: Magyar irodalomtörténet V. kötet, Bp. 1938. – PINTÉR Jenő: Váczy János levelező tag emlékezete. MTA Emlékbeszédek XX. kötet, 10.sz. Bp. 1929.

képességeit. A felsőbb osztályokban sorozatosan vállalkozott a kitűzött pályatételek kidolgozására, és nem maradtak el a jutalmak. Végig eminens tanulóként 1879-ben érettségizett.⁸⁴ A latin nyelvű bizonyítvány tanúsága szerint „Joannes Váczy“ mind a tíz tantárgyból „eminentes“ osztályzatot kapott.⁸⁵

1879 őszén már a budapesti tudományegyetem bölcsészkarán látjuk. A szülők aligha tudták volna fedezni a továbbtanulás költségeit, ha nem akad egy magas pártfogó: Ferenczy Ida, Erzsébet királyné kecskeméti származású udvarhölgye. Neki köszönhető, hogy az ifjú a monarchia egyik alapítványától évi 300 arany forintot kapott tanulmányai befejezéséig. Egyetemi éveiben is megmaradtak, sőt erősödtek érdeklődésének hagyományos irányvonalai. Mi vezette erre az útra a komolyságra hajló, elmélyült szellemi munkára képes diákot? Milyen ösztönzéseket kapott ehhez Kecskeméten?

Adottságain kívül szerepe volt ebben a helyi lokálpatrióta értelmiségnek, különösen néhány jeles történettudósnak, irodalomkutatónak. Ezek közé sorolható pl. *Hornyik János*, az Akadémia tagja, akire mindig felnézett a középiskolás diák. Az ő művét, Kecskemét város négykötetes történetét kapta jutalmul a VI. osztályban. Megemlíthetjük *Horváth Döme* jogászt, a Katona József-kultusz meggyökereztetőjét, a Katona József Kör egyik szervezőjét és első elnökét is, aki ugyancsak könyvjutalmazással segítette az arra érdemes gimnazistákat. Váczyt befolyásolhatták Katona várostörténettel foglalkozó tanulmányai is. Ezt támasztja alá Angyal Dávid: „Katona József tragikus élete hatott leginkább Váczyra, felébresztve benne az érzéket a magyar irodalomtörténet iránt.“⁸⁶

Kecskemét, bár megillette a mezővárosi cím, a 60-as és 70-es években inkább egy poros-sáros nagy alföldi falunak látszott. Éppen csak megindult a városiasodás folyamata, ami aztán hihetetlen iramban felgyorsult a század vége felé, főleg gazdasági téren. A lakosság anyagi gya-

⁸⁴ Tudósítvány a kegyes tanítórend kecskeméti főgimnáziumáról az 1874-75-iki tanév végén, továbbá a következő négy kötet.

⁸⁵ Anyagom összeállításában nélkülözhetetlen segítséget nyújtott *Bagi László* és *dr. Bagi Béla*. Készséggel tájékoztattak mindenről; betekintést engedtek a család féltve őrzött, múzeumba illő tárgyi emlékeibe is. Az illusztrációként itt közölt dokumentumok rendelkezésünkre bocsátásáért külön köszönet illeti őket.

⁸⁶ Századok, 1918.

Váczy János kecskeméti érettségi bizonyítványa



TESTIMONIUM MATURITATIS.

Ioannes Váczy, in Hungaria, Kecskeméti,
comit. Pestien. 3 Decembr. anno 1859 natus,
rom. cath. fidem professus, postquam studiorum, quae in gymnasio tractari
solent cursum peregit, et quidem classem I-VIII Kecskeméti,

tentamen, quo se maturum status academicis probaret, publice subiit.

Legibus et institutis scholasticis *rite*

obtemperavit. In tentamine autem, cui eum legitime subiecinus, hoc in singulis disciplinis pro-
gressus nobis probavit:

In doctrina religionis	<i>eminentes.</i>
In lingua latina	<i>eminent.</i>
In lingua graeca	<i>eminent.</i>
In lingua hungarica	<i>eminent.</i>
In lingua germanica	<i>eminent.</i>
In lingua	—
In mathematica	<i>eminentes.</i>
In physica	<i>eminent.</i>
In historia et geographia	<i>eminent.</i>
In historia naturali	<i>clas. V. praeclearos, VI. eminentes.</i>
In elementis philosophicae institutionis	<i>eminentes.</i>

Itaque eum videatur *modo edito* praestitisse, quae ad rite inueni-
tudia academica leges requirunt, eum *maturum* judicavimus.

Eius rei in fidem hancce ei tabulam sigillo gymnasii *maior Kecskeméti.*

Schol. Prae. munitam dedimus, et nomina nostra ipsi subscripsimus.

Datum Kecskeméti, 16. Junii, 1859.

Dr. Ferdinándus Szeberényi
Superioris Scholae Prae. in
Kecskeméti

Viri collegii explorandae maturitatis

Dr. Anthonius Székely, 18. Junii
János Székely, Prof. Ling. et Lit. Lat. et Graec.
Alajos Vajda, Prof. Ling. et Lit. Lat. et Graec.
Andreas Henschel, Prof. Ling. et Lit. Hung.
Josephus Palácz, ling. graec. et german. prof.
Ioannes Gulyás, prof. math.
Martinus Polák, prof. dicit. mag.
Adolphus Horváth, Class. orb. et
histor. prof.

DANKÓ GÉZA.

Gondolatok Váczy Jánosról (Az irodalomtörténész halálának 75. évfordulóján)

Már szinte hagyománnyá vált, hogy a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyvei rendszeresen foglalkoznak Váczy Jánossal. Folytatásokban olvashatjuk *Kazinczy Ferenc és kora* című munkájának eddig kiadatlan második kötetét. Legutóbb *Busa Margit* irodalomtörténész hiteles képet nyújtott róla mint Kazinczy egyik legjelentősebb életrajzírójáról.⁸² Nem túlzás azt mondani, hogy a századforduló jeles irodalomtudósának írásai nélkülözhetetlenek mindazok számára, akik a XIX. század egyes periódusainak irodalmi életéről megbízható ismereteket kívánnak szerezni. Szinte egész tudományos pályafutását végigkíséri Kazinczy Ferenc jelentőségének, hatásának kutatása, melynek alapjául a széphalmi mester levelezésének összegyűjtése szolgált.

A következőkben nem a tudományos vizsgálódás vagy bármilyen értékelés szándéka lelhető fel e sorok írójának részéről, hanem inkább Váczy János egy mai tisztelőjének érdeklődése, aki az író diákkorát, majd későbbi életének kecskeméti vonatkozásait és családját szeretné bemutatni – hangot adva annak is, hogy az utókor méltánytalanul alábecsüli érdemeit.

*

1859. A kecskeméti értelmiség lelkes ünnepséggel adózik Kazinczy emlékének. A születési évforduló jó alkalom arra, hogy a nemzeti ellenállás szellemében a nyelv- és ízlésreformert politikai forradalmárként is említsék.⁸³ A sors különös játéka, hogy ebben az évben születik Váczy János, akinek édesapja iparos-földművelő ember volt. A család szerényen élt, de a szülők nem vonták meg fiuktól a tanulás lehetőségét, inkább ösztönözték, látva tehetségét és szorgalmát. Az irodalmi és történelmi érdeklődésű diák a piaristák kecskeméti főgimnáziumában bontakoztatta ki

⁸² BUSA Margit: Váczy János Kazinczy szolgálatában. (Kazinczy levelezésének kiadásáról.) Honismeret, 1984. 4.sz. 10-13. – BUSA Margit: Kazinczy Ferenc életrajzírói. Széphalom 5. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 1993. 169-179.

⁸³ V.ö.: DANKÓ Géza: Kazinczy emlékünnepegy Keckseméten 1859-ben. Széphalom 4. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 1992. 185-188.

keltezéssel szól „tekintetes Váczy János úrnak szeretettel Buda Pest Tompa utca 13 szám földszint 2 ajtó“ alá édesapjától:

Édes fiam legy jenenese is bol
 dög minden dolgaidban kerek édes
 fiam a kis erőkkel ha valami baj
 eri tudotes a ha ludi már nem ludo
 sik, ha meg halna is az már tudotes
 na egy jenenesejsekk. is boldogul
 Loten veded

Érök egészséget és jó jeneneseit ke
 vanok maradok jenenesejsekk. is boldogul
 Várczy János

A levél beszámol röviden az otthoni kis gazdaság akkori kedvezőtlen helyzetéről is: „ami azt illeti gyümölcs nálunk kevés van, mindössze talán 10 vagy 12 garabo [kosár] üveg meggy veres szilva, egy kis aszaló és szemkint barack és körtve is ... negyedrészt termés mutatkozik...“

Szakadatlan munkával teli évek következnek. Csak 1893-ban sikerül valamivel jobban fizetett álláshoz jutnia, gimnáziumi tanár lesz. Huszonhárom éven át minden délelőttjét a Barcsay utcában tölti, kollégái megbecsülésétől és tanítványai tiszteletétől övezve. Délutánonként kutatómunkát végez, jegyzeteket készít, majd hazatérve íróasztala mellett, könyvei között találjuk. Fáradhatatlanul gyűjti Kazinczy leveleit, és elképzeltetlen bőséggel ontja különféle témájú írásait folyóiratokban, napilapokban. Jegyzeteit olykor gyorsírással készíti, mert ismerte a Gabelsberger-féle módszert, sőt tanította is egy időben.

1890 és 1911 között évenként egy, összesen huszonegy kötetben jelenteti meg Kazinczy leveleit, szám szerint 5393-at. Szerénységére

24362. szám.

A tanári kinevezés:

Únt a budapesti III. ker. állami
göygymanasiumbhoz f. évi szeptember hó 1.^{ik}
kerdőtől hatálybal a II. fizetési osztályba
1200 ft. fizetéssel, megfelelő lakpénzzel
és a szabályozási ötéveses pótlékokkal
végleges minőségben rendes tanárrá ki-
nevezem.

Utasítom ennél fogva Únt,
hogy hivatalos tanári esküjének letétele
végelt a nevezett tanintézet igazgatója-
nál f. évi augusztus hó 31.^{ik} jeleltkorizék.

Ezen állásával járó illetmé-
nyeit törte esküjének letétele után fo-
lyam folyóvá lenni.

Kelt. Székesfehérváren, 1893 jún. hó 12.^{ik}

G. V. V. V.

Tekintettel

Nácsy János

muzeumi művészeti segédnök úrnak

jellemző, hogy a XXI. kötetben ezt írja: „A gyűjtemény teljesnek hírül
sem mondható. Néhány levelet magam is ismerek, amelyek utólag jutot-
tak tudomásomra. Ha Isten éltet, szándékozom e 21 kötetes gyűjteményt
még egy pótkötettel teljesebbé tenni, s az egészet kimerítő név- és

tárgymutatóval ellátni. " A levelek után járva kapcsolatba került a leszármazottakkal, közöttük Kazinczy Gáborral, az aradi vértanú, Lajos unokaöccsével. Az Akadémia nevében ő vette át azt a mellszobrot, amely a fiatalon kivégzett honvéd ezredest ábrázolja a széphalmi kúria parkjában, és amelyet 1911 májusában lepleztek le.⁸⁸ Később az Akadémiai Értesítőben megindultan számol be az avatási ünnepségről, stílustehetségének lírai oldalát is felvillantva a park leírásában:

„Gyönyörű, tágas, mintegy hat hold területén gazdagon nő a fű, s a fenyőcsoportok örök zöldje a honfikegyelet ébrenlétét symbolisálja. A mausoleum előtt s a mellszobor mögött rózsabokrok virítanak, s dél felé két sűrű fasor között út vezet Kazinczy Ferenc sírházhoz. "

Váczyt, a tudóst és a pedagógust a fővároshoz kötötte tevékenysége, de soha nem feledkezett meg szülővárosáról. Több helyen foglalkozott Kationa Józseffel. Figyelemreméltó nekrológot írt a város neves történetírójáról, Hornyik Jánosról. Jó néhány alkalommal megtisztelte a helyieket azzal, hogy pesti tudományos társaságok képviselőiben részt vett ünnepségeken. Hornyik József, János unokaöccse, így emlékezik meg Váczyról:⁸⁹ „földink“, aki „manapság aethetici irodalmunk egyik legterméke-nyebb művelője“.

A kecskeméti nyarak igazi felüdülést hoztak a Felső-Széktóban lévő családi szőlőben. Egy időben, amikor nyári munkát is vállalt a Vasápmi Újságnál, elmaradt ez a hazatérés, de amikor csak tehetett, szívesen töltötte itt idejét. Segített a gyümölcs- és szőlőápolás teendőiben, de a nap egy bizonyos részében visszavonult a nyaraló egyik szobájába, ahol magával hozott jegyzeteivel, készülő kiadványaival foglalkozott.

Milyen volt ez a kis családi birtok? Kb. 4 kilométerre feküdt a városközponttól (ma már beépített területen). Abban az időben minden tehetősebb városlakó vásárolt magának egy kis parcellát, hogy kedvét lelje a szabad levegőn végzett, nem túlságosan megerőltető munkában, saját termesztésű gyümölcsében, borában. A homok jó talajnak bizonyult a közeli Miklós-telep mintaszőlészetének nemesített fajtái számára. Később, a század 30-as éveiben még Móricz Zsigmondot és Németh Lászlót is megejtette ennek a homoki szorgoskodásnak, a kertgazdálkodásnak a varázsa, amikor nem messze a mintaszőlészettől földet vásároltak, hogy helyet

⁸⁸ V.ö.: PÁSZTOR EMIL: A tizenötödik aradi vértanú. Bp. 1979.

⁸⁹ HORNYIK József: Kecskeméti Írók. Kecskemét, 1901.

*Váczy János családja körében
a kecskeméti nyári lak előtt*



adjanak egy „írótelep“ létesítéséhez, amely sajnos nem valósult meg. A Váczy család háromszobás nyaralót építtetett a telekre. Ennek egyik helyiségét, amelyben az író nyaranta dolgozott, népi motívumokkal díszített, zöldre festett bútorokkal rendezték be. Nyitott ablakán át orgonabokrokra és a lugasszőlőre lehetett látni, kissé távolabb pedig a szőlősorok fölé emelkedő gyümölcsfák zöld lombja foglalta pihentető keretbe a látóhatárt.

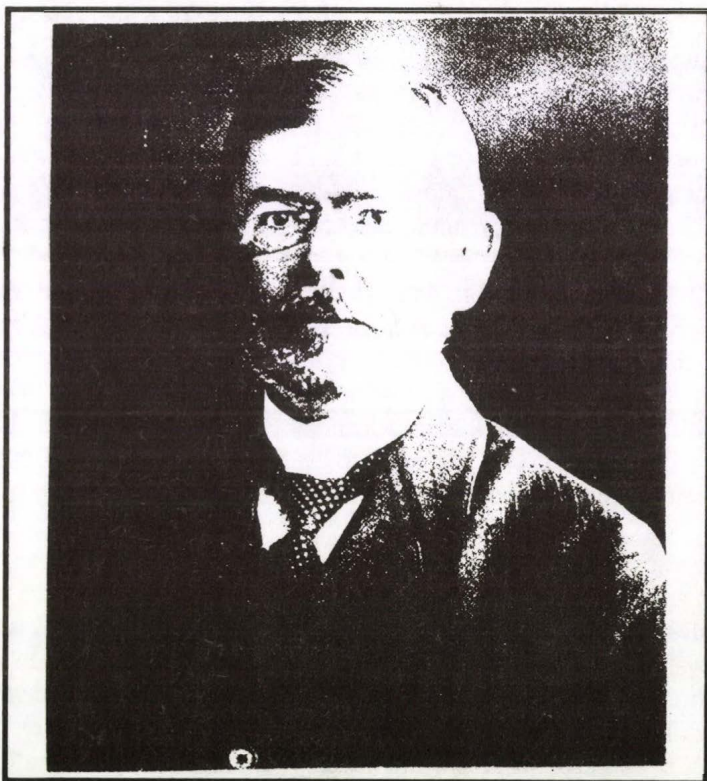
Az őszi tanévkezdések mindig visszazökentették a családot megszokott fővárosi életritmusába. Vajon gondolkoztak-e azon, hogy a családfő jobban fizetett állást keressen, hogy esetleg egyetemi katedráért folyamodjon, vagy netán Kecskemétre költözzenek? Valószínűleg szóba kerültek ezek a lehetőségek. Különösen akkor, amikor az Akadémia levelező tagjainak sorába emelte Váczy Jánost 1908-ban, ezenfelül több tudományos társaság is befogadta. Úgy tűnik, alkotóerejét nemigen befolyásolta az a körülmény, hogy majdnem élete végéig középiskolai tanár maradt, holott magasabb szinten is megállta volna helyét, kiváló tanár lehetett volna a debreceni vagy a kolozsvári egyetemen. Pintér Jenő 120 jelentősebb publikációját sorolja fel cím szerint, és csak utal a számtalan népszerű irodalomtörténeti cikke, könyvismertetésre, amelyek különböző folyóiratokban, hírlapokban jelentek meg. Kazinczy Ferenchez élete végéig hű maradt, hiszen még 1918-ban, élete utolsó évében is az ő Ossian-fordításáról írt egy tanulmányt. Így búcsúzott a nyilvánosság számára végzett munkától is.

Az első világháború éveiben egészsége egyre romlott. Pihenésre alig gondolt. A közoktatásügyi minisztérium 1916-ban megengedte, hogy a tanítás terhé felcserélhesse a Nemzeti Múzeumba beosztott tanár szerény helyzetével. Életkedve nem csökkent. Telket vásárolt a kecskeméti városközponthoz közelebb eső negyedben, az akkori Árvaház közelében, hogy új családi házat építtessen. Utolsó nyarán is terveket kovácsolt, jegyzeteit rendezgette a széktői szőlőben, mígnem 1918 augusztusában kihullott kezéből a toll. Felesége néhány hónap múlva követte.

Pintér Jenő így foglalja össze véleményét róla 1929-ben az Akadémián: „A bámulatos kitarás meghozta gyümölcsét, az önfeláldozó munka megörölte az odaadó szorgalmú férfiú életét. Tiszteletet érdemlő eredményei voltak, de azért pályafutása szomorú magyar tudóssors. Olyan céltudatos programmal, olyan lelkiismeretességgel és olyan alkotásokkal, mint Váczy János, kevesen dolgoztak a magyar irodalomtudomány munkásai közül. S hervadhatatlan érdemeinek elismerése az volt, hogy mint szeré-

nyen díjazott gimnáziumi tanár roskadt össze ötvenkilenc éves korában, közvetlenül nyugdíjazása előtt. A tudósok zárt körén kívül mások tudomást sem vettek munkásságáról.“

Szomorú magyar tudós-sors? Adys hangulatú kitétel. Az érdemek elismerése a korai halál? Vajon tényleg sikertelen volt ez az élet, és netán



keserű szájjal mondott búcsút a világnak a vitathatatlanul kiváló tudós? Császár Elemér és Sebestyén Gyula szerint⁹⁰ azok, akik személyesen ismerték, bizonyára többre értékelték életművét, mint elért sikereit. Jutalmakban, erkölcsi elismerésben nem is volt hiánya. Családi élete, a kecskeméti háttér gazdag erőforrást jelentett számára. Munkáinak értékét mindenki nagyra becsülte. Legfeljebb önmaga előtt is titkolva vágyódha-

⁹⁰ CSÁSZÁR Elemér: Váczy János. EPhK Bp. 1918. – SEBESTYÉN Gyula: Beszéd Váczy János ravatalánál. Akadémiai Értesítő, Bp. 1918.

tott magasabb társadalmi pozícióba. Akik teheték volna, nem adták meg neki a lehetőséget, hogy a fárasztó iskolai munka terhetől megszabadulva több időt szentelhesen kutatásainak. Az utókor is többet tehetne emlékének tiszteletére. A kecskeméti helytörténészek minduntalan hangoztatják, hogy az illetékesek nem törődnek a város neves fiának utóéletével.⁹¹

Váczy János végső nyughelye a kecskeméti Szentháromság temető. A világháború utolsó évének kedvezőtlen körülményei csak azt engedték meg, hogy a család egyszerű, szeretetüket mégis illő módon kifejező sír-emléket állítson. Az utódok gondoskodásának köszönhető, hogy az elmúlt hetvenöt év alig hagyott nyomot az oszlopon, amely a borostyánnal befuttatott sírhalom fölé magasodik. Felirata a kereszt alatt:

Itt nyugszik
VÁCZY JÁNOS Dr.
a M.T. Akadémia tagja
1859-1918.
Szeretett hitvese
LACZY LIDIA
1859-1918.
Dr. VÁCZY JÓZSEFNÉ
SÁNTHA ILONA
1891-1930.
DR. VÁCZY JÓZSEF
1886-1962.⁹²

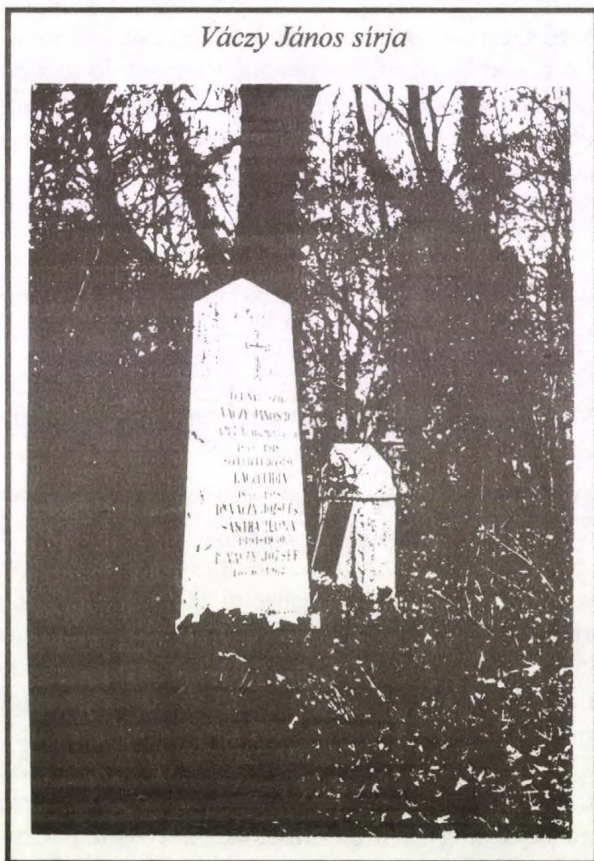
A szépen gondozott sír eléggé elhanyagolt környezetben áll, nem messze a Küküllő utcai bejárattól. A temető majdnem három évszázadig fogadta az elhunytakat egészen 1963-ig, amióta már nem adnak ki temetési engedélyt ide. A város terjeszkedése új lakótelepekkel, utcákkal szinte teljesen körülfonta. Egy részét le is választották, de még mindig óriási területet foglal el. Mintegy negyven hektár maradt arra, hogy konzerválja az állapotokat. Több művészi kivitelezésű kápolna és kriptá (pl. a Ferenczy családé, amelyet Ybl Miklós tervezett) őrzi a múltat. Mindeközben Váczy Margitnak, az író egyik lányának és férjének, dr. Bagi Bélának két fia: Bagi László és ifj. dr. Bagi Béla nem feledkezik meg a híres nagypapáról. Nekik köszönhető, hogy a régi temetőben lévő síron nem lett úrrá az enyészet.⁹³

⁹¹ Egy elfelejtett kecskeméti akadémikus. Petőfi Népe, 1958. szept. 5. – KISS István: Váczy János (1859-1918). Kiskunság, 1961. I. – SZABÓ Tamás: Értékek a kecskeméti temetőkben. Petőfi Népe, 1986. dec. 3. – OROSZ László: Kecskemét irodalmi öröksége. Kecskemét, 1990.

⁹² A sírról Kováts Dániel készített fényképfelvételt 1994. március 8-án.

Elismerés illeti mindazokat, akik megadják a méltó tiszteletet az egyik jelentős magyar irodalomtörténésznek. A Kazinczy Ferenc Társaság őrzi a 135 éve született, s (1993-ban) 75 éve elhunyt Váczy János emlékezetét.

Váczy János sírja



⁹³ Az olvasó számára az elmondottak megértését kívánja szolgálni e származási tábla: Dr. Váczy János és Laczy Lidia házasságából születtek gyermekeik: Erzsébet, József, Margit és Irén. - Váczy Margit férje: dr. Bagi Béla. Gyermekeik (Váczy János unokái): Bagi László és ifj. dr. Bagi Béla.

KOVÁTS DÁNIEL:

Zemplén vármegye fellépése Móricz Zsigmond ellen 1931-ben

Móricz Zsigmond 1931 tavaszán hirtelen – ha nem is egészen váratlanul – viták keresztjébe került. E vitáknak azután egy Zemplénből kiinduló *politikai* közjátéka bontakozott ki, amely zempléni kapcsolatait némiképp befolyásolhatta. Hiszen ő, aki 1929-ben és 1930-ban osztatlan sikert aratott a sátoraljúj helyi közönség körében, 1931 márciusában a zempléni megyeszékhelyről olyan üzenetet kap, amely egyik megnyilatkozását a magyarság megtagadásának tekinti. Ebből országos vihar kerekedik, amely a sajtóban s a törvényhatósági bizottságokban nagy hullámokat vetett. A fejlemények hátterében Móricz szlovákiai útjainak néhány tanulsága, valamint egy Ady megítélése kapcsán kialakult irodalmi vita állt.

Móricznak – első felesége révén – családi kapcsolatai voltak a Felvidékel, majd (felesége halála után, 1926-tól) íróként alakított ki együttműködést szlovákiai írotársaival és olvasóival.⁹⁴ Elbeszélések, cikkek, rajzok sora született látogatásaiból,⁹⁵ sőt regények alkotásához is kapott indítékokat.⁹⁶ Az újfajta szemlélődés első írásbeli lecsapódása az 1926-ból

⁹⁴ SZALATNAI Rezső: Móricz Zsigmond Szlovákiában c. tanulmányában (Pozsony, 1943) dolgozta fel részletesen Móricz útjait. – Értékes adatokat gyűjtött össze e témában: VARGHA Kálmán: Adalékok Móricz Zsigmond csehszlovákiai útjaihoz és kapcsolataihoz. Irodalomtörténet (rövidítve: It) 1957. 3. sz. 313-316. – Személyes visszaemlékezéseket találunk a *Rangrejtett fejedelem* c. gyűjteményben (Bp. 1993.), válogatta CZINE Mihály. – Móricz erdélyi, romániai kapcsolatait a KÁNTOR Lajos által szerkesztett kötet foglalja össze *Móricz Zsigmond közöttünk* címmel (Bukarest, 1979).

⁹⁵ SZALATNAI Rezső gyűjtötte össze s rendezte sajtó alá ezeket az *Este tűz mellett* c. kötetben. A Szlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadó adta ki Pozsonyban 1957-ben. Mint a kötet jegyzeteiből kitétnék, Szalatnai Móricz felvidéki és szlovákiai tárgyú elbeszéléseit, kárcolatait, riportjait, úti jegyzeteit kívánta egységes kötetben átnyújtani az olvasónak. „Az volt a célom, hogy Móricz Zsigmond szlovákiai érdeklődésének körképét és magyarázatát mutassam meg” - írja. Az időrendben közölt írások 1909-től 1942-ig ivelnek.

⁹⁶ *Az Isten háta mögött* (1911); *Jószerecsét* (1914), amely *Élet a Kereszten* címmel jelent meg először a Nyugatban, s töredék maradt; *A kis vereshajú* (1922).

való *Kassai ború* című cikke.⁹⁷ Ebben néz szembe először a fájó érzéssel, amit a trianoni határ átlépése okoz neki. Feladja azt a „kényelmes álláspontot“, hogy nem néz szembe az országhatáron kívüli létre kényszerült magyarok helyzetével. „Elismerem: mindenhez hozzá tud szokni az ember s minden körülmény közt igyekszik eltájékozódni. De szokni kell.“ Felidézi harminc évvel azelőtti látogatását; apjával jutott oda először, Sárospatakról: „Büszke voltam, az ezeréves büszke kiállítás büszke ifjúságában, hogy nekünk magyaroknak ilyen szép nagy városunk van...“ „Mikor én először itt voltam, ez a város a mienk volt: ma minden magyar idegen, külföldi állampolgár, aki nem bentszületett.“ Kábult és zavart, amint széttekint a szálloda erkélyéről, rémület is fészkel benne, de realitás-érzéke felülkerekedik, hiszen „hárommillió magyar lakik ilyen idegenben; ez nem játék és nem tréfa. Az összes e földön élő magyarságnak negyedrésze így lakik, idegen hivatali rendszere alatt: ezt tudomásul kell venni és ehhez kell tartani magunkat.“ Hozzáteszi: „A mai államfegyelem mellett egyetlen állam sem avatkozhatik a másik beléletébe: azonban a fajtaközösség az valami olyan lelki kapocs, amelynek úgy kell áramlani, mint a felhőnek az égen, a levegőnek a földön s a tengerárnak a vízben.“

Úgy véljük, mindjárt az első szlovákiai élményekből fakadó írásában megtalálta Móricz azt a hangot és magatartást, amelyet azután is képviselni fog, s amely az anyaországtól elszakadt magyarokkal való szolidaritás és együttműködés határozott igénye mellett az államrendi, politikai valóság tényeit sem hagyja figyelmen kívül. Be kell ezt mutatnunk, hiszen az 1931 tavaszán feléje kiáltott vádak jogosságát enélkül nem tudjuk elbírálni.

Fél év múlva, 1927 áprilisában újra a szlovákiai magyarlakta városokat járja két héten át; eljutott Komáromba, Érsekújvárra, Lévára, Losoncra, Rimaszombatba, Rozsnyóra, Pozsonyba.⁹⁸ Szalatnai Rezső inter-

⁹⁷ Az Est közölte 1926. november 16-i számának 9. oldalán. Megjelent a Prágai Magyar Hírlapban is (1926. 261.sz.), kötetben pedig: *Este tűz mellett*, 200-1.o. - A legújabb gyűjteményes riportkötet (Bp. 1989) – érthetetlen okból – nem tartalmazza.

⁹⁸ Újtát a szlovákiai magyar sajtóban élénk figyelem kísérte. Írt róla az A Mi Lapunk (Losonc), A Reggel (Pozsony), a Bars (Léva), a Prágai Magyar Hírlap, a Gömör (Rimaszombat), a Komáromi Lapok, a Magyar Újság (Pozsony), az Érsekújvár és Vidéke: többségük ismételtlen is. Jelzés ez arról, hogy az ismert író látogatását nagyra értékelték az ottani szellemi élet. - A felolvasó körút bevételét egyébként a prágai diákmenza javára fordították.

jút készített Móriczcal a Prágai Magyar Hírlapban, melynek címéül az írónak ezt a mondatát emelte ki: „Boldog vagyok itt a szlovenszkói magyarok között.”⁹⁹ Móricz elmondta ekkor: „Nem éreztem azt a nagy fájdalmat, amely akkor fogott el, amikor először léptem át a trianoni határt Kassán...” „Most már hozzászoktam ahhoz, hogy az emberek élnek és dolgoznak, hogy mindent elviselhetővé, hasznossá és boldoggá lehet tenni.” Szombathy Viktor arról számol be: „Móricz Zsigmond nagy örömmel beszélt szlovenszkói útjáról, a városokról, a szlovenszkói fiatalságról s a fellendülő irodalomról.”¹⁰⁰ Móricz örömmel köszönti a kezdeményezést, hogy „egy önálló új és jelentékeny irodalmi folyóiratot akar teremteni a szlovenszkói magyarság”.¹⁰¹

Hazatérve *Az új generáció* című cikkében összegezi benyomásait. Itt megjelenik az a képlet, amelyhez később is vissza-visszatér: a nemzedéki kettősség. Az idősebb generáció elrontotta az életét, tele van „ábránddal, lendületes érzéssel és frázissal. Jószándékú, de teljesen libegő élet- és világnézettel”. Az ifjabb nemzedék nem megy túl a lehetőség határain, „számukra nincs felekezeti s pártbeli elfogultság”, ezek „a fiúk a modern réalpolitikuskok. Magyarok s kultúremlékek”.¹⁰² Illetve, ahogyan a cikk zárómondatában összefoglalja: „Az apák szinte álomvilágban élnek, a régi emlékek regősei és lovagjai; a fiúk a mai élet egyszerű, komoly munkásai.”

Élményei tovább foglalkoztatták, s két nappal e cikk megjelenése után újabbal jelentkezik a Pesti Napló hasábjain, *Új magyar irodalmak* címmel. Arról ír, hogy a demokratizálódva megindult magyar irodalom a múlt század közepe táján Pestre összpontosult, míg nem jött Trianon, amely az „egy kis magyarságból csinált öt kis magyarságot”, és így az irodalom kényszerűségből újra decentralizálódott. Arra figyelmezteti az önálló útjukat kereső szlovákiai magyar írókat, hogy: „Teremtsék meg a maguk fórumait minél előbb, s pedig politikai függés nélkül. Mert jaj annak az irodalomnak, amely a politika bilincseit engedi magára kapcsolni...”¹⁰³

⁹⁹ Prágai Magyar Hírlap, 1927. április 10.

¹⁰⁰ Prágai Magyar Hírlap, 1927. április 27.

¹⁰¹ Prágai Magyar Hírlap, 1927. április 17. Legújabbban: Tanulmányok II. Bp. 1982. 636-7. o.

¹⁰² Pesti Napló, 1927. április 21. Tanulmányok II. 632-5. o.

Ezekből az írásokból kitűnik, hogy a trianoni veszteség Móriczot is mélyen lesújtotta, akárcsak másokat. Érzéseit és a benne kiépült feszültség oldódását *Julianus barát útirajza* című hosszabb írásában írja meg részletesebben a Nyugatban.¹⁰⁴ Ebből idézünk:

„A trianoni szerződés teljesen rombadöntötte a régi magyar világot. Azt a világot, amely bennem élt. ... „Én annyira szerettem s annyira sirattam a régit, hogy nem akartam tudomást venni az újról.“ Fájdalom élt benne „s azonfelül egy makacs ragaszkodás egy világszemlélethez, amelyet nem akartam engedni megbontani.“

Vagyis a magyar középosztály általános gondolkodásmódja jellemezte őt is. Azután részletesen leírja első útját Kassára, melynek első óráit a zaklatottság, a halálvágy és a szörnyű elkeseredés nyomasztotta, s csak fokról fokra alakul ki benne egy új orientáció. Hiszen nem várhatja a határon túlra került magyaroktól, hogy valamennyien hősi halált haljanak, mártírumságban éljenek. Akkor pedig örvendeni kell, hogy: *„tudnak egyéni boldogságot érezni s meg tudják állni magyarul a sarat az életnek e mai folyásában.“* Úgy véli, a magyarságkép, amit ráörökítettek, egyoldalú volt: *„egy szörnyű ideológiában neveltek fel, hogy csak a magyar ember az isten képére és hasonlatosságára teremtett emberi faj, minden más nemzet valami alacsonyabb, az állathoz közel álló féleség. Hogy ez volt a régi nemzeti közvélemény, az tény: én még férfikoromban is nehezen tudtam szabadulni a falu és a kollégium ilyen felfogásából.“* Tudja azt is, *„hogy ez a puritán erkölcs s önhittség, a bajban s üldöztetésben összekovácsolódott kálvinistaságnak a tulajdona“, s hogy ezzel „tudják csak megvédeni fajiságukat a körülözönlő más fajiságok s felfogások ellen.“* Az új történelmi körülmények között azonban más *„védő- s oltószert“* kell kitermelni, amire szép példákat talált a szlovákiai és romániai magyarok körében. Bízik abban, hogy *„egy vészben s viharban való újjászületés folyik.“*

Ennek a gondolatsornak az ismeretében érthetjük meg Móriczot is, s talán azokat is, akik a régi értékeket féltve támadták őt. Az író az ifjúság oldalára áll, mert *„az apák nem lehetnek képesek arra, hogy konzekvenciákat vonjanak le“.* Az ifjúsággal együtt azt az új magyar világnézetet vallja, amely hirdeti *„a kemény munkát, a reális életfelfogást, a józan ember- és életismereteket, a kultúrát, az emberiség közötti szolidaritást és az egyének kart karba fűző, együttes munkájának a nagyszerűségét“.*¹⁰⁵

¹⁰³ Uo. 1927. április 23. Tanulmányok II. 638-40. o.

¹⁰⁴ Megjelent a folyóirat 1927. június 16-i számában, de az írás végén 1927. január 9-i dátum áll. Tanulmányok II. 670-87. o.

1931 februárjában Kassán és Eperjesen járt Móricz, májusban a szlovákiai írók liptószentiványi tanácskozásán vett részt (közvetlenül pataki és újhelyi szereplése után), novemberben pedig Pozsonyba és Prágába utazott. Ez az az út, amelynek visszhangjába a Móriczsal szembenállók belekötöttek. A Pesti Naplóban nyilatkozott prágai útjáról.¹⁰⁶ Megállapítja, hogy Csehszlovákiában sok az építkezés, a „magyaroknak azonban nagyon csendes, szomorú és szegény lett az élete.” A cikknek azonban van pozitív mondanivalója is, amikor az ifjúság körében szerzett tapasztalatait foglalja össze:

„Egyetlen őszinte és komoly örömöm, hogy találkoztam egy csodálatos magyar ifjúsággal. Prágában majdnem ezer magyar egyetemi hallgató van. A magyar diákok kitűnően tanulnak, a nyelvi nehézségek dacára nagyon jól vizsgáznak és telve vannak a magyarság szociális helyzetének alapos megismerésére való törekvéssel. Megható beszélni azokkal a fiúkkal, akik szlovák, cseh vagy ruszin gimnáziumban végezték tanulmányaikat és tiszszerte jobban ég bennük a magyar tűz, a magyarság helyzetének megjavítására és a magyar szellem erejének kifejtésére való igyekezet. Idehaza nem is tudjuk, mi az igazi magyar lelkesedés.”

Ez részben talán válasz a Milotay István lapjában megjelent vezércikk kérdésére: „mi dolga lehet egy magyar írónak Prágában?”¹⁰⁷ Némi vita kerekedett erről a sajtóban,¹⁰⁸ mintha előjátéka lenne a következő év tavaszán kibontakozó nagy felzúdulásnak.

Az igazi, nagy vita 1931 márciusában robbant ki. Négyesy László professzor a Budapesti Hírlap hasábjain vezércikkben támadta meg Hegedűs Lorántot, aki – mint Móricz írja – „egy előadásában valami olyat mondott, hogy a faji jelleg hajszolása nem érték az irodalom szempontjából”. Móriczot bántotta a támadás kioktató hangneme, s a Nyugatban

¹⁰⁵ Az *Új magyar világnézet* című Móricz-cikket idézzük, amely eredetileg a Prágai Magyar Hírlap 1927. október 2-i számában jelent meg. - Tanulmányok II. 696-8.

¹⁰⁶ 1930. november 20-án a lap 8. oldalán jelent meg az interjú. Címe: Móricz Zsigmond nyilatkozik prágai útjáról. „Találkoztam egy csodálatos magyar ifjúsággal”. Tudomásunk szerint ez a nyilatkozat kötetben nem jelent meg.

¹⁰⁷ Magyarság, 1930. nov. 19. „Az elkobzott író”. A cím arra utal, hogy amikor Móricz felesége a Tátrába utazott, a vámvizsgálat nem engedte át a magával vitt magyar nyelvű olvasnivalót.

¹⁰⁸ Dóczy Jenő Móriczhoz intézett nyílt levele a Magyarság 1930. évi 96. számában jelent meg. Móricz a 99. számban válaszolt, s ugyanitt közölték Dóczy Jenő viszontválaszát.

kifejtette véleményét a vitáról.¹⁰⁹ Elsősorban az bánthatta, hogy Négyesy László ugyanolyan felfogásban mondott ítéletet, mint Gyulai Pálék, tekintet nélkül a megváltozott időkre, korra. Az új jelenségekre példát szlovákiai tapasztalataiból merít itt Móricz.

Újra leírja (korábbi cikkeiből már ismert) véleményét, hogy az öregek mások, *„tele vannak szegények honfibúval és honfitúzzal”, a fiatalok viszont „már idegen iskolákban nőttek fel, olyan nyelven tanulták a tudományokat, amelyen szüleik nem is értenek, nekik tehát szükségszerűen egy új magyarságot kellett kitermelniök magukból. Egy szociálisabb és kulturáltabb magyarságot. Európaibb magyarságot. Ők már semmit sem tudnak az extra Hungariam jelzaváról. Ők már nem mondják, hogy Magyarországon kívül nincsen élet, s ha van élet, az nem élet. Ők már úgy látják, hogy a magyar világon kívüli élet okosabb és emberségesebb élet. S ha a magyar meg akar állni ebben a rája kényszerített életben, okosabbnak és emberségesebbnek kell lennie, mint a régi volt.”* ... *„Magyarok ezek – mondja tovább Móricz a csehszlovákiai magyar egyetemista ifjakról –, magyarabbak, mint itthon szegény, sötétségben és fel nem világosítottásban tartott gyermekeink. Izzóbb magyarság tombol ott, mint itthon, ahol ma is még a régi és sűrű levegőjű mesterséges sötétségben vannak az ifjak. ... A mi ifjúságunknak sejtelve sincs arról a népszerűtről és néplélek tiszteletéről, amelyben azok ott tüzelnek és dolgoznak.”*¹¹⁰ Ebből – tehát a magyarság megváltozott helyzetéből – vezeti le Móricz következtetését: *„A nemzeti érzés nem azt jelenti, hogy elmúlt életek kihalt formáihoz ragaszkodjunk, hanem azt, hogy a mai élet, az egvre fejlődő élet ura legyen az ember. ... Nem egy üres és sivár messianizmusra van itt szükség, hanem életre és igazságra. S munkára.”*¹¹¹

El kell ismernünk: ki lehet emelni olyan mondatot a fentiek közül, amely joggal sérthette a hazai magyarságot. A kibontakozó heves vitában ez történt. Móricz ellenfelei kiragadott mondatokhoz kapcsolnak súlyos vádakat. Négyesy László Szellemi életünk torzképe című cikkében válaszolt, s azt állította, *„Móricz csak a cseh propagandának hizeleg”, s hogy „nem lehet, hogy Móricz tiszta öntudattal írta le azokat a vértagadó sorokat.”*¹¹²

¹⁰⁹ *Az irodalom és a „faji jelleg”, Nyugat, 1931. március 1. I.köt. 285-287.o. - Legutóbbi kötetben: Tanulmányok I. (1978) 662-5.*

¹¹⁰ Tanulmányok I. 663-4.

¹¹¹ U.o. 665.

¹¹² Budapesti Hírlap, 1931. 55.sz. - Az idézett mondatokat Móricz is említi a Nyugat 1931. március 16-i számában megjelent válaszcikkében. - A sajtóvitába beleszólt az

Pekár Gyula a Petőfi Társaság március 15-i ülésén fordult élesen szembe Móriczsal, neki is ugyanaz fáj: „A minap akadt egy magyar író, aki úgyszólván beállt az egyik utód állam magyarellenes propagandistájává.“ És így magyarázza félre Móriczot: „...vagyis örülj te elszakított magyar és sohse kívánkozzál többé haza, vissza az anyaországhoz.“¹¹³

Feltételezhető, hogy – különösen Móricz eredeti tanulmányának, állásfoglalásának ismerete nélkül – sokan igazat adtak Pekár Gyulának, akik hallgatták vagy az újságban olvasták beszédét.¹¹⁴ Móricz már a Nyugatot következő számában foglalkozott írásának első visszhangjaival *A magyar lélek válsága és a nemzeti irodalom kötelessége* című tanulmányában.¹¹⁵ Viszonylag részletesen fejt ki véleményét a Négyesy válaszcikkében felvetett kérdésekről. Ismét leszögezi végül: „... a mai nemzeti irodalomnak az kell, hogy a kötelessége legyen, hogy feltárja a nemzet igazi életét, és segít iránymutatással a nemzet életprogramjának megteremtésében.“ A Nyugatot szerkesztőjeként vállalt, később pedig a Kelet Népe szerkesztőjeként megerősített programját hangoztatja itt is: „Az építő magyarságot kell létrehozni, munkába állítani, hogy ez a nemzet a romokból újratámadhasson.“¹¹⁶

Az igazi támadás azonban csak ezután bontakozott ki. Milotay István *Az emberség és az okosság* címmel intézett nyílt levelet lapjában Móriczhoz.¹¹⁷ Bevezetésként az író március 1-jén megjelent írásából a

Előörs (13. és 18. sz.), a Magyarország (66. és 96. sz.), a Népszava (67. és 78. sz.), a Pesti Napló (62.sz.), az Új Nemzedék (57. és 96. sz.) - A Magyarország például ilyen címet adott cikkének: „Nincs szükségünk európaibb magyarságra, amely nemzeti értékének megvetéséből fakad“ (1930.márc.20.) A Magyarország c. lap pedig védelmébe veszi az író: „Nem szabad feltételezni Móricz Zsigmondról, hogy nemzetellenes magatartást tanúsított volna!“ (1931.ápr.15.)

¹¹³ Idézi VARGHA Kálmán, *Irodalomtörténet 1957.*; PEKÁR Gyula a *Budapesti Hírlap* 62. számában *Hazafiság és nemzetköziség* címmel írt cikket ebben az ügyben.

¹¹⁴ Két akkor Pekárhoz intézett levelet találtunk az OSZK kéziratárában, amelyek jól példázzák egy jelentős réteg közgondolkodását. *Analekta* 4231.

¹¹⁵ *Nyugot*, 1931.márc.16. I.k. 357-65. - *Tanulmányok I.* 666-7. - Három cikkre utal: Szász Zoltán a *Pesti Napló*ban világosan foglalkozik a nemzeti jelleg kérdésével; M.Juhász Margit a *Budapesti Hírlap*ban Négyesy László védelmére kel; Négyesy László március 8-án ugyancsak a *Budapesti Hírlap*ban válaszolt.

¹¹⁶ *Tanulmányok I.* 677.

¹¹⁷ *Magyarország*, 1931.márc.15. XII.évf. 61.sz. 1. és 2.o.

szlovákiai magyar ifjúság pozitív felfogásáról szóló passzust idézi, s ehhez fűz gúnyos hangú megjegyzéseket. Úgy interpretálja Móricz állásfoglalását, mintha azt állítaná, hogy „aki csehül is kénytelen megtanulni, annak sokkal különb, sokkal európaibb, sokkal szociálisabb embernek kell lennie, mint aki cseh nyelvtudomány nélkül honfibúban és honfitűzben tengeti életét.“ S akkor hozzáfűzheti: „Nem monddod ugyan meg, miért európaibb ez a cseh népnemzeti kultúra, mint a magyar, egyszerűen megálls előtte a pataki diák ámulatával, aki Bécsben járva az emeletes házak láttára fölkiáltott: Sose hittem, hogy a németeknek is ekkora kollégyiomaik légyenek! Így imponál Neked a cseh kultúra, mint kollégyiom és benne az új cseh-magyar ifjúság, amely, szegény, akarva, nem akarva egy európaibb és szociálisabb kultúra boldog részesévé lett.“ Milotay is, akárcsak Pekár Gyula, szemére veti Móricznak „politikai baklövéseit“, félreérthetetlenül utalva 1918-19-es állásfoglalására „egy másik, még szociálisabb világkép mellett“. De főképp arra a veszélyre mutat rá, amit Móricz cikke a magyar revíziós politikára hozhat a csehszlovákiai magyarság nehéz helyzetének elhallgatásával, Benesék európaiságának emlegetésével.

Móricz *Ha Petőfi élne* című cikkében tér vissza a témára.¹¹⁸ Újra megemlíti a nemzedékek közötti mentalitásbeli különbözőséget, mondván: „a tragikum határát érinti, ha az öregek nem veszik észre, mit rörtént velük, és mi történik körülöttük.“ A tisztánlátáshoz abból kell kiindulni, hogy Trianon után „Magyarország itt maradt körülnyírva“, de Budapest megmaradt a régi nagyságában, körülötte pedig „egy szegény ország, amely hirtelen nem is tudja, mit kezdjen.“ A lakosság egynegyede nem talál munkát, a hivatalokban és a főiskolákon, egyetemeken nagy a zsúfoltság. Az ébredezni kezdő ifjúság rájön, hogy csak „abból élhetünk meg, ha ezt az országot mélységében tágitjuk, ha már szélességében egyelőre nem lehet.“

A Nyugatban az *Eszmeharc* című írása közvetlenebbül kapcsolódik a vitához.¹¹⁹ Azt fájlalja, hogy nem a valódi kérdések kerülnek terítékre, s hosszasan sorolja a válaszra váró, de figyelmen kívül hagyott súlyos kérdéseket. Fájlalja, hogy az *építő magyarság* programjára nem válaszolnak, helyette csak arról akarnak beszélni, hogy ő méltó-e a kérdések megfogalmazására. Holott ő nem a politika, hanem az írás szabadsága érdekében szólalt meg, s erőt merít az íróársak, az olvasók és az ifjúság bizalmából, megbecsüléséből, szeretetéből.

¹¹⁸ Pesti Napló, 1931.márc.18. - Tanulmányok I. 678-81.

¹¹⁹ Nyugat, 1931.ápr.1. I.k. 427-30. - Tanulmányok I. 678-81.

3 jhr. A vármegyé slajpúja a közigazgatás 1930. évi december, 1931. évi
262/1931. január és február havi állapokról való jelentést közzeseli.

Hatalmokat

I.

A slajpú jelentéséből örömmel szeretünk tudomást ar-
ról, hogy Köcsög kir. kassza Öfenege engedélyt adott arra, hogy
a világháború a legúján ért, én feltűnő "sima" művészek 1-4.
kötet és 5 melléklet Komlói vármegyé komulára vonatkozó
lejtéldányul megküldésük, is hogy ezen igen hosszú és bőséges
munka a Magyar Tudományos Akadémia mint a mi határgi
által már rendelkezésre is bocsátott.

Értesít kir. kassza Öfenegeinek ezen legújúgésait kúróval
mondani eladárortuk.

II.

Köcsög kir. kassza közigazgatási bizottsági leg újúg. törvényes
tanácsnok, a Komlói vármegyé Hatalmát kir. kassza, a slajpú
jelentésben való kassza-világra vonatkozó hivatkozást mondatta:

- A slajpú vármegyébe jelentés kiemeli, hogy a kassza, is a kö-
bizottság állása a legújúg. engedélyvel felépítést volt. Ez a kassza-
mány mindenesetre azért szolgálhatna, a helyes bizonyos hűre-
sége megítélésére, ha viszont, országos viszonyokhoz nem valószínű
szen jelenleg, amelyel ki tényszerű a nemzeti ügy szempontjából
sajnos lehetne tevényt elvé.

Ez fogok közül egy esetet, amely a kassza-művelés, a legújúg.
jeszt nyhárványos ellett, a sajtóban feltűnt. Hirdetést a politikai
adalmi világra. Hozzájárul a kassza és Pögyösi-daráló országra a vitat-
lési felől. Hozzájárul, hogy a nemzeti ügynek van a helye a
szellemi életünkben, konstruktív törekvés-e, és valamely nemzet
irodalmában, vagy lehet e nélkül is irodalmat csinálni. Hozzájárul
az utóbbi világháború voltát fel, Pögyösi a nemzet irodalmában mel-
lett volt látnak.

Hirtel eddig kassza irodalmi társaságban megjelent. Ezzel kapcsolatban
vagy Kármány és kassza a vitát a politikai társaság, hogy
Pögyösi állapokról a magyar, kassza is kassza, a kassza-
sége kassza utóbb, kassza kassza mindkettő, hogy magyar nyelvű a

Itt tartott a sajtóvita, amikor egy *Sátoraljaújhelyen* megfogalmazott felhívás nyomán a politikai közélet színterére tolódott át az eredetileg irodalmi ügy. 1931. március 26-án tartotta ott *Zemplén vármegye* törvényhatósági bizottsága tavaszi rendes közgyűlését Széll József főispán elnökletével. A napirenden Bernáth Aladár alispán jelentése szerepelt a megye helyzetéről, a közigazgatás állapotáról. A *Zemplén* című hírlap tudósítása szerint ehhez két bizottsági tag szólt hozzá.¹²⁰ Az egyik a szocialista izgatás és térfoglalás veszélyére figyelmeztetett, amely „a megélhetés és munkanélküliség nehézségeivel küzdő falusi lakosságot fenyegeti”; a másik a jótékony célú szegényakciók, „a mai nehéz helyzetben nélkülözhetetlen társadalmi szolidaritás” szükségességét hangoztatta. Eljutnak tehát a gazdasági válság jelei a vármegye vezető testületéig, ez azonban a hozott határozatokban csak ennyiben tükröződött: „Egyebekben az alispáni jelentést Tankó János és Mayer Jéza törvényhatósági bizottsági tagok hozzászólása után tudomásul vettük.” A közgyűlés figyelme a zempléni valóság gondjait feledve másfelé fordult. Harmadik felszólalóként ugyanis Emödy László bizottsági tag a „Móricz-ügyet” vonta be a megyei közigazgatás helyzetét tárgyaló napirendi pont vitájába.

A felszólaló ismert és megbecsült alakja volt a vidék szellemi közéletének. Pataki diákoskodás után lépett a jogi pályára, Sátoraljaújhelyen törvényszéki tanácselnökként vonult nyugdíjba; 1922 és 1933 között – rövid megszakítással egy évtizeden át – agilis elnöke volt a Zemplén vármegyei Kazinczy Körnek. A kor középosztályának, értelmiségének többségéhez hasonlóan igen érzékenyen reagált minden Trianonnal kapcsolatos kérdésre. Az elszakított területek Zemplénben különösen fájdalmas sebeket okoztak; a megyeszékhelyen, Sátoraljaújhelyen egy pillanatra sem feledhették el, hogy a vármegyét milyen veszteségek érték. Ezt szem előtt kell tartanunk, amikor Zemplén szerepét a Móricz-ügy kapcsán megítéljük. Fehér József mutat rá: „Az első világháborút lezáró békediktátum következtében tönkretett határmenti megyeszékhely-várost mélyen sértette, hogy a magyar felvidéket bekebelező cseh törekvéseknek adtak igazat vele szemben, mégha egy Móricz Zsigmond-féle nagyság tette is ezt – jogosan vagy igaztalanul.”¹²¹

Az érzékenység nem jelent egyben igazságot minden megnyilatkozásban, de ha meg akarjuk ítélni egy állásfoglalás értékét, hatását, akkor

¹²⁰ 1931. márc. 29. 62. évf. 15. sz. 1-2.

¹²¹ FEHÉR József: A Kazinczy Kör története II. (1914-1950). Széphalom 4. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 1992. 344.

visezmények odaát a kulturális életben, a szel demokrácia jövőképét, a-
melynek vannak kultúrarendelői és kultúrakövetői. — Ebbenek köze-
ségi segítségével odaát fel is tűnt, hogy legelőbb is növekedésben
van egy új magyar nemzedék, amely azt a nagy elnyújtás-
t, hogy egy időben nyitott körökkel, ennek a nyitnak, a köze-
lésével szembe meg a műveltségét, mindannyiszor, nyugat felé "és
"európai felé" és mint amint a mi hazai viszonyaink szerint
vélő művelés adhatott volna neki, ahol mi csak a közelet és
bűvészet tudunk beszélni.

És aztán az a közelet, az a közelet, az a közelet, az a közelet
- a szel demokrácia hírnöke - az a közelet, az a közelet, az a közelet
vannak ezek a mi itt feljött, az a közelet, az a közelet, az a közelet
faiunk, a régi nemzedékre, hogy az a közelet, az a közelet, az a közelet
szel közelet, az a közelet, az a közelet, az a közelet.

A közelet ebben a nyitott körökben a szel demokrácia feljötté-
nek hírnöke. Az a közelet, az a közelet, az a közelet, az a közelet
feljötté, az a közelet, az a közelet, az a közelet, az a közelet
vannak ezek a mi itt feljött, az a közelet, az a közelet, az a közelet.

Mindenki pedig azért egy közelet magyar író, aki a magyar
feljötté, az a közelet, az a közelet, az a közelet, az a közelet
közelet, az a közelet, az a közelet, az a közelet, az a közelet
vannak ezek a mi itt feljött, az a közelet, az a közelet, az a közelet.

És az a közelet, az a közelet, az a közelet, az a közelet
közelet, az a közelet, az a közelet, az a közelet, az a közelet
vannak ezek a mi itt feljött, az a közelet, az a közelet, az a közelet.
És az a közelet, az a közelet, az a közelet, az a közelet
közelet, az a közelet, az a közelet, az a közelet, az a közelet
vannak ezek a mi itt feljött, az a közelet, az a közelet, az a közelet.

És az a közelet, az a közelet, az a közelet, az a közelet
közelet, az a közelet, az a közelet, az a közelet, az a közelet
vannak ezek a mi itt feljött, az a közelet, az a közelet, az a közelet.
És az a közelet, az a közelet, az a közelet, az a közelet
közelet, az a közelet, az a közelet, az a közelet, az a közelet
vannak ezek a mi itt feljött, az a közelet, az a közelet, az a közelet.

valóban tekintetbe kell vennünk a körülményeket. Sátoraljaújhelyen mindenki érzékelt valamilyen módon, hogy 1920. június 4-én Trianonban Zemplén vármegye kétharmad részét az alakuló Csehszlovákiának ítélték; hogy hat járás teljes egészében, a sátoraljaújhelyi és a bodrogi járás nagyobbik részében a határ túldalára került; hogy a város elvesztette gyártelepét, miután a sekély vizű Ronyva patakot „hajózhatóvá tehető” folyóként szerepeltették a béketárgyaláson, így az lett a határvonal. Közvetlen információk éltek arról, hogy az elcsatolt színmagyar bodrogi tájon milyen sérelmek érték a lakosságot. Minden családnak volt rokonsága a másik oldalon. Más volt hát a csengése minden Csehszlovákiát illető kijelentésnek, mint a valamivel kevésbé érintett Budapesten. Újhelyen Magyar Kálváriát emeltek a Szár-hegyen az elszakított városok stációival, s a legnépszerűbb hírlap minden számának homlokán jellegként közölte a Magyar Hiszekegyet. Várható volt az egységes állásfoglalás Móriczsal szemben. Ahogy az újság közgyűlési tudósításának főcíme hirdette: *„Zemplénvármegye Törvényhatósági Bizottsága csütörtöki közgyűlésében egyhangu határozatban elítélte Móricz Zsigmondnak a magyar nemzeti kultúra és a magyar nemzet ellen intézett hazafiatalan támadását.”*

Érdeemes megvizsgálni, milyen érvelés alapján született meg ez az egyhangúlag hozott határozat.¹²² Emödy László – politikusi leleményességgel – indítványát a napirendhez kapcsolta mondván: az alispáni jelentés „alapot szolgáltatna a helyzet bizonyos kedvezőbb megítélésére, ha viszont országos viszonylatban nem volnának olyan jelenségek, amelyek különösen a nemzethűség szempontjából aggodalmakat tárnak elénk.” Elmondta, hogy Hegedűs Lóránt és Négyesy László között arról indult irodalmi vita, „hogy a nacionalizmusnak van-e helye a szellemi alkotásokban”, s ezt a vitát vitte át Móricz a politika terére, hozzáfűzve Négyesyvel szembenálló álláspontjához, „hogy mennyire mások a viszonyok odaát Szlovéniában a cseh demokrácia jóvoltából, amelynek vannak kultúremberei és kultúreszközei s – Istennek hála – ezek segítségével odaát fel is nőtt vagy legalább is növekvőben van egy új magyar

¹²² Összefoglalásunk alapja: „Tek. Zemplén vm. közgyűlési jegyzőkönyvei, 1931. A törvényhatósági bizottsági közgyűlés 1931. március 26-i üléséről készült jegyzőkönyv. 2621/1931. Zemplén Levéltára, Sátoraljaújhely. [Lásd e lapokon a fotokópiát!] Innen ismerjük a résztvevők névsorát is; 76 nevet számoltunk meg a hivatalból jelenlévő közigazgatási tisztviselőkkel együtt. KUBINYI András adata szerint a 205 tagból 77 volt jelen (lt. 1957. 337.) A ZEMPLÉN c. politikai hírlap Sátoraljaújhelyen hetente jelent meg, s említett számának tudósításában a jegyzőkönyv szövegét követi. - Lásd még: HÖGYE István (szerk.): Irodalomtörténeti dokumentumok Zemplén levéltárában. Miskolc, 1986. 93-4.

nemzedék, amely azt a nagy előnyt élvezzi, hogy egy idegen nyelven keresztül, ennek a nyelvnek a közvetítésével szerzi meg a műveltségét, mindenesetre 'nyugatibb'-at és 'európaibb'-at, mint aminőt a mi hazai szisztémánk szerint való nevelés adhatott volna neki, ahol mi csak sötétséget és butaságot tudunk terjeszteni.“

Móricz tanulmányának ilyen interpretálása némiképp meghamisítja az író mondanivalóját, mint Emödy Lászlónak ez az általánosítása is: „A lényeg ebben a nyilatkozatban a cseh demokrácia felsőbbbségeinek kiemelése.“ Azt a tételt tulajdonítja Móricznak, hogy „az idegen nyelven keresztül való művelődés lehetősége, helyesebben kényszerűsége magyar szempontból is kultúr-nyereség gyanánt könyvelendő el.“ A legfőbb vád, amely a közvélemény jelentős részét szembeállíthatta Móricz Zsigmonddal, így fogalmazódott meg Emödy László felszólalásában: „Móricz Zsigmond vétkét sokszorosan súlyosítja, hogy magyar ember létre ellenségeink táborába szegődik és jobb tudomása ellenére egy olyan álláspontot akar érvényre juttatni, amely lényegében nem egyéb, mint revíziós politikánk történeti és erkölcsi alapja ellen intézett orvtámadás.“ Erre hivatkozva terjesztette elő indítványát, amelyet az alábbi szövegű határozatban fogadott el a közgyűlés:

„Emödy László törvényhatósági bizottsági tag indítványát magunkévá tesszük s ehhez képest Móricz Zsigmondnak a magyar nemzeti kultúra és a magyar nemzet ellen intézett hazafiatlan támadását mélyen elítéljük, eljárását a magyarság megtagadásának tekintjük és vele szemben a további következmények levonását a hazafiasan gondolkozó magyar társadalomra bizzuk. - Hozott határozatunkat hasonló állásfoglalás végett a társztörvényhatóságoknak megküldjük.“

Nem tudjuk pontosan megállapítani, mennyire ismerte Emödy László Móricznak a Nyugatban megjelent írásait; interpretálása azt jelzi, hogy elsősorban a Budapesti Hírlap és a Magyarország közleményeire alapozta mondanivalóját. Míg Móricz Zsigmond a Pesti Naplóban és a Magyarországon nyilatkozott az ellene intézett támadásokról,¹²³ Emödy László a Magyarországon válaszolt a nyilatkozatra.¹²⁴ Az viszont tény, hogy a zempléni átírat hatására megyék sorában került napirendre a „Móricz-ügy“, melynek élénk hírlapi visszhangja volt.¹²⁵

¹²³ Pesti Napló, 1930. 62. és 72.sz., Magyarország, 1931. 95.sz.

¹²⁴ Magyarország, 1931. április 9.

¹²⁵ Csak néhány jellemző címet emelünk ki a Móricz-bibliográfia alapján az országos sajtóból: „Minden más hazában közvélemény vihara elsöpörné azt az író, aki a nemzete ellenes propaganda szolgálatába áll“ (8 Órai Újság, 1931.márc.17.); „Ha Petőfi

Az ügyről később többen is írtak. Kubinyi András azt állapította meg, hogy a vármegyéknek csak elenyésző kisebbsége csatlakozott.¹²⁶ Jellemző esetként említi, hogy Emődý László fia, Emődý Zoltán az Előőrben nyílt levelet intézett apjához, szembefordult a támadásokkal. (Akaratlanul is igazolva a Móricz által megfogalmazott tételt a nemzedékek közötti látásbeli különbözőségről.) Kubinyi András úgy véli, hogy a támadás kormánypárti megnyilatkozás volt, s az ellenzék Móricz mellé állt. Végül azonban a kormány eltusolta az ügyet, a főispánok vétetik le a napi-rendről. Mi úgy látjuk, hogy a kormány igyekezett távoltartani magát a közvetlen hozzászólástól, Klebelsberg Kunó is kiegyensúlyozott hangnemben, liberális felfogásban szólalt meg.¹²⁷ Véleménye szerint meg kell találni az összhangot az irodalmi szabadság és a nemzeti érzés között.

Hegyí József többször is írt a Móriczot Zemplénből ért támadásról.¹²⁸ A sárospataki visszhangról azonban nem sokat tudunk, a kollégium nagy évfordulójára készülődve bizonyára kitértek ott a szembenállás elől, az író védelmére viszont nem voltak még elég szervezettek az erők. Azt nem szabad felednünk, hogy bár a sátoraljaújhelyi elítélő határozat egyhangú volt, mégsem egyformán vélekedett Móricz Zsigmondról mindenki. Hadd idézzük Ráczi Miklós sátoraljaújhelyi ügyvéd március 29-én Móricznak írt levelét, amely hozzásegít ahhoz, hogy lássuk, Zemplénben is volt

élne, ő is elítélné Móricz Zsigmond viselkedését“ (Új Nemzedék, márc.19.); „Csongrád kisgyűlése hazafiatlannak bélyegezte Móricz Zsigmond cikkét“ (Nemzeti Újság, ápr.28.); „Zala megye elítélte Móricz Zsigmond magatartását“ (Magyarság, máj.13.); „Jász-Nagykun-Szolnok megye elítélte Móricz Zsigmond magatartását“ (Magyarság, máj.23.); „Nem szabad feltételezni Móricz Zsigmondról, hogy nemzetellenes magatartást tanúsított volna“ (Magyarország, ápr.25.); „Zemplén Móricz Zsigmond-ellenes átiratát levette a napirendről Borsod“ (Pesti Napló, ápr.25.); „Heves megye Móricz Zsigmond mellett“ (Pesti Napló, ápr.30.); „Esztergom vármegye nem foglalkozik Zemplén átiratával Móricz Zsigmond ellen“ (Pesti Napló máj.1.; így döntenek Fejér megyében is); „Somogy megye nem tárgyalja a Móricz-ellenes zempléni átiratot“ (Magyarország, máj.5.).

¹²⁶ KUBINYI András: A vármegyék támadása Móricz Zsigmond ellen 1931-ben. It, 1957. 3.sz. 337-42.

¹²⁷ V.ő.: nyilatkozata a Pesti Hírlapban (ápr.14.), a Nemzeti Újságban (ápr.18.)

¹²⁸ HEGYI József: Amikor a zempléni urak szitkot szórtak Móricz Zsigmondra. Észak-Magyarország, 1979.máj.27. – HEGYI József: Zempléni hajsza Móricz Zsigmond ellen. Borsodi Szemle, 1981. 3.sz. 54-6.

alternatív vélemény ebben az ügyben. E kevéssé ismert dokumentumot érdemes teljes terjedelmében idézni.¹²⁹

„Igen tisztelt Szerkesztő Úr! - Engedje meg, hogy mint a Nyugat régi olvasója és igen tisztelt Szerkesztő Úr nagy tisztelője és műveinek lelkes híve nagyrabecsüléssel és szeretettel köszöntsem abból az alkalomból is, hogy Zemplén vármegye törvényhatósága nem ismerve a Nyugatban megjelent cikkeit, olyan határozatot hozott, mely sem az igazsággal, se nagyon tisztelt Szerkesztő úr nagy irodalmi érdemeivel összhangban nincs. - Megküldöm a Zemplén helyi lap azon számát, mely hozzá Emődý tanácselnök úr beszédét, s amely beszéd teljesen ellentétben van igen tisztelt Szerkesztő úr cikkével, ismert magyarságával, egész írói múltjával, és csak ezen beszéd lehetett nem menthető indoka annak, hogy Kossuth vármegyéje olyan határozatot hozott, mely ellen fellebbezéssel élünk sokan, akik még ma is hívei vagyunk a sajtó és kritika szabadságának, s nem hagyjuk magunkat befolyásoltni még Pekár Gyulák és Négyesy Lászlóktól sem. - Ez a Zemplén és annak cikke beszédes bizonyíték, hogy tendenciózusan és csak ily beállításban lehetett elfogadtatni egy határozatot azokkal, akik nagy része, merem állítani, Szerkesztő úr cikkét nem olvasta, és halvány ideája sem volt, mi is lehet abban. - Elolvastam a Pesti Napló mai számában megjelent nobiles és finom hangú nyilatkozatát, és ennek hangja arra késztet, méltóztassék velem közölni, helyesli-e és beleegyezik-e abba, hogy mi, többen lateinerek és köztük olyanok is, akik a megyebizottság tagjai (én nem vagyok az), a sérelmes határozat s főleg annak indoklása ellen fellebbezéssel éljünk ne csak az objektív magyar közvéleményhez, hanem a megyegyűlés fellebbviteli fórumához is! - Fogadjá, igen tisztelt Szerkesztő Úr, nagyrabecsülésem és kiválóú tisztelem igaz kifejezését, mellyel vagyok mindenkor szolgálatára készen igaz híve: - Rácz Miklós.“

Nincs adatunk arról, hogy Móricz válaszolt-e erre a levélre s a benne leírt javaslatra. Azt mindenképp bizonyítja, hogy a zempléni elítélő határozat nem tükrözte a teljes közvéleményt, s esetleg jogi-közigazgatási úton is folytatódhatott volna a küzdelem, ha nem veszik le ezt az ügyet ország-szerte a napirendről.

Zsadányi Guidó a miskolci, borsodi visszhanggal foglalkozott. Megállapította,¹³⁰ hogy Miskolc irattárában nincs az ügygel kapcsolatos irat,

¹²⁹ Móricz Zsigmond a Nyugat szerkesztője. Levelek. Bp. 1984. 172-3.

¹³⁰ -y-: Móricz Zsigmond „megbélyezése“ Zemplén és Borsod vármegye előtt. Borsodi Szemle, 1959. III.évf. 5.sz. 49-51.o. - A szakmai köztudatban nem ismert, hogy az -y- szignó dr. Zsadányi Guidó (1924-1965) személyét rejti. Az 1956-os forradalmi szerepvállalása miatt a börtönből szabadulva nem kapcsolódhatott be Miskolc szellemi életébe. Komáromy József múzeumigazgató támogatásával kapott némi idő elteltével munkalehetőséget a Herman Ottó Múzeum képtárában, később a képzőművészek területi szervezetében is. Az -y- betűjelet Komáromy Józsefnek tulajdoníthatta a gyanakvó kívülálló, aki ekkoriban a Borsodi Szemlét szerkesztette, így védelmet jelentett a valódi szerzőnek. Zsadányi Guidó szakmai rehabilitálása a miskolciak sürgős kötelessége.

valószínűleg azért, mert a zempléniek csak a megyéknek küldték meg átiratukat. Borsod vármegye levéltárában megtalálhatók az iratok.¹³¹ A megye – elsőként a sorban – április 24-én tűzte a közgyűlés napirendjére az átiratot. Aznap a miskolci Reggeli Hírlap közölte Móricz nyilatkozatát, melyben kijelenti: *„Én nem vagyok politikus és nem vittem politikumot a vitába. Politikumot azok vittek bele, akik az én írásomat meghamisították.”* E nyilatkozatot felolvasták a közgyűlésen, s Bottlik József meg Farkas Gyula országgyűlési képviselők mérsékelt hangnemben elmondott felszólalása is enyhítette a Móricz-ellenes hangulatot.¹³² A határozathozatalt elnapolták, később már nem vették elő a témát.

A közgyűlés másnapján Nyugat-estet rendeztek a miskolci Zenepalotában Móricz részvételével, zsúfolt nézőtér előtt. A Nyugat is tudósított erről egészoldalas híradásban.¹³³ Említi a zempléni megrovást, majd ismerteti a miskolci lap riportja alapján a borsodi közgyűlés lefolyását. Szabó Dániel felszólalásából azt emelik ki: *„Móricz Zsigmond, aki ennek a nemzetnek legnagyobb írója, nem lehet hazaáruló, és nem lehet egy író felett ítéletet mondani, akit tízezrek és tízezrek figyelnek. Vigyázni kell az ítéletmondással, nehogy a bíró legyen az elitét.”* Svinkor Jenő radostyáni lelkész is megerősítette: *„Móricz Zsigmond magyarságát vitatni sem lehet. ... A kritikus nagy szolgálatot tesz, éppen ezért nem szabad a kritikát elhallgattatni, mert vele együtt örökre elhallgat a nemzet is.”*¹³⁴ A miskolci események hátteréről Tauszig Mária tanárnő mint kortárs hagyott ránk sok információt.¹³⁵

Móricz a megyék tárgyalásai közben másutt is nyilatkozott. Így például a Csongrád megyeiek szentesi kisgyűlésének hírére a Magyarország c. lapban úgy reagált, hogy elsősorban azt fájjalja: olyan szavakat adtak a szájába, amelyekre ő nem is gondolt. *„Én lelkesíteni akartam a magyarságot, feltüzelní egy szebb és jobb munkára az ifjúságot. Én magyar szívvel és magyar tüzzel írtam s azt vártam, hogy úgy fogadják, amit mondtam, ahogy azt*

¹³¹ 7950/ai - 1931. sz. alatt.

¹³² Borsod vm. Levéltára, 1931. évi közgyűlési jegyzőkönyv, 100/kgy-1931.

¹³³ Az 1931. május 1-jei számban (XXIV.évf. 9.sz.) a 634. oldalon, A Nyugat Hírei rovatban.

¹³⁴ Tudósított a Reggeli Hírlap mellett a miskolci Magyar Jövő is. V.ö.: 1931. ápr.24. és ápr.28.

¹³⁵ TAUSZIG Mária: Barátságom Móricz Zsigmonddal. Napjaink, XVIII.évf. 10.sz. 1979. 8-13.

én éreztem. - *Én bocsánatot kérek a nemzettől, boldogan és teljes szívvel, ha akaratlan nemes érzületeket bántottam meg. Ha fájdalmat vagy sérelmet okoztam. Őszintén sajnálom s ugyanúgy fáj nekem, mint azoknak, akik e téves okokból származott fájdalmat érezték. - Azonban ugyanúgy elváróm mindenkitől, aki személyes hiúság, vagy politikai célok miatt támadott meg s nem hajlandó belátni, hogy távol áll tőlem minden nemtelen szándék, amivel meggyanúsítottak, hogy ők is bocsánatot kérjenek tőlem.* ¹³⁶ Röviden újra megismétli álláspontját; kifejezi hitét a magyar őserőben, elutasítja, hogy ő a cseh kultúráról bármit nyilatkozott volna. *„Én arról beszéltem, s ezt fenntartom, hogy a mi fiaink odaát, a trianoni határokon túl, idegen hatalmak babiloni fogságában is olyan izzó magyar faji öntudatot, olyan magas célkitűzésű magyar kultúrát művelnek, hogy mikor azt láttam, elhatároztam, hogy közölni fogom tapasztalataimat a mi itthoni igjúságunkkal, hogy nekik is azon az úton kell haladniuk.*“ Olyan konkrét programszerű kijelentéseket tesz ezután, amelyek egyre inkább egyetértő visszhangot kaptak a hazai ifjúság – azon belül a sáros-patakiak – részéről. Móricz ezt üzenete nekik: *„Nekik is realpolitikát kell művelniük. Nekik is abból kell kiindulniuk, hogy megismerjék a népet és szociális megújítást hozzanak. Egy új magyar szellemiséget kell teremteni, amely eggyé kovácsolja a népet a magas intelligenciával. A magyarság nem egészítheti ki magát a világ síkjain, ezért csak egy út van a jövő szolgálatában, a nemzetet egész mélységében kultúrára és testvériségre szervezni.*“ Az építő magyarság igényét erősíti meg újra.

A hajsza mindenképpen jelezte számára, hogy vannak igen érzékeny pontok a magyar közvéleményben; igazolódott az a képlet, amit ő maga is felvázolt: az idősebb nemzedék a régi gondolkodási sémákat, beidegződéseket őrzi tovább, amikor Magyarországnak a világbeli helyéről vagy belső társadalmi gondjairól kell nyilatkozni. Van azonban jele határainkon belül is a realpolitikát követő új felfogásnak. A vita bizonyította, hogy a határok, a határon túli magyarok kérdése különösen kényes téma, hiszen a megkisebbedett ország lelki erejét elsősorban a revízió eszméjével próbálták erősíteni. Ezzel maga Móricz sem fordulhatott szembe. Nemcsak a közigazgatásban hangadó vezetőerőben volt meghatározó a konzervatív vonal, hanem azokban a közép- és alacsonyabb szintű vezetőkben is, amelyek Móricz és íróársai közönségét, olvasóit adták.

Móricz Virág leírta, hogy nincs emléke arról, hogy apját félelemmel töltötte volna el a hajsza, de a Nyugat kétezerre nehezen feltornászott előfizetői tábora megcsappant; ez is szerepet játszott abban, hogy bocsá-

¹³⁶ Magyarország 1931. ápr. 28. 5. o.

Híradás a Nyugat 1931. május 1-jei számában

A NYUGAT HIREI

NYUGAT-EST MISKOLCON

Április 25-én nagysikerű estet tartottunk Miskolcon, a Zenepalota nagytermében. Az estet a Lévy József Egyesület rendezte s előadók voltak *Móricz Zsigmond, Kosztolányi Dezso, Karinthy Frigyes és Simonyi Mária*. Az estnek külön érdekességet adott, hogy éppen az előző napon, pénteken volt Borsod vármegye közgyűlése Miskolcon, ahol *Móricz Zsigmond*nak a *Nyugat*ban márc. 1-én megjelent cikke fölött kétórás szvenvedélyes vita volt. Ugyanis Zemplén vármegye ápr. 12-én *Móricz Zsigmond*ot ezért a cikkért hazafiatlannak és megrovandónak ítélte és határozatát megküldte az összes törvényhatóságoknak hozzájárulást végett. Borsod vármegye volt az első törvényhatóság, amely ezt a kérdést tárgyalta. Jellemző és örömdetes, hogy már itt megtört a roham, mert bár voltak, akik *Móricz* ellen szállottak síkra, de a közgyűlés nagytekinthető vezetői mellette nyilatkoztak. A gyűlés a miskolci Reggeli Ujság szerint így folyt le:

Bottlik József orsz. képviselő ezeket mondta: «*Móricz Zsigmond* kiszegzaszúloktól származott. Innen emelkedett a magyar irodalmi ranglétra legfelső fokaira. Feltételezni sem tudom róla, hogy nemzetellenes módon viselkedett volna. Éppen ezért én a magam részéről ilyen könnyelműségre, hogy őt hazaárulónak bélyegezzem, nem vagyok kapható.» *Bottlik József* után egész sora következett azoknak a szónokoknak, akik az írói szabadságot másképp értelmezik, mint azok, akik hamis beállítás alapján készek voltak pálcát törni. *Farkas Gyula* orsz. képviselő: «Tisztázni kell a dolgokat. Elismeri *Móricz Zsigmond* írói nagyságát és az írói szabadságot, de saját hazájára a szégyenbélyeget senki sem ütheti rá. Indítványozza, hogy a tényállás tisztázásáig vétsésk le a kérdés a napirendről.» *Szabó Dániel* hejőesabai ref. lelkész azt fejtegette, hogy «nincs egyébről szó, mint két irodalmi irány összecsapásáról. Nem is a vármegye elé tartozik a kérdés tisztázása... *Móricz Zsigmond*, aki ennek a nemzetnek legnagyobb írója, nem lehet hazaáruló és nem lehet egy író felett ítéletet mondani, akit tízezrek és tízezrek figyelnek. Vigyázni kell az ítéletmondással, nehogy a bíró legyen az elítélt. Adyval is így tettek annak idején.» *Svinkor Jenő* radostyáni ref. lelkész: «*Móricz Zsigmond* magyarságát vitatni sem lehet. A *Móricz Zsigmond* nemzeti érzése olyan, mint a passzát-szel. A kritikáért pedig nem szabad haragudni. A kritikának minden időben szent jogosultsága van. A Fritkus nagy szolgálatot tesz, éppen ezért nem szabad a kritikát elhallgattatni, mert vele együtt örökre elhallgat a nemzet is. Különösen a magyar embernek van szüksége kritikára, mert itt, — folytatta, — körülöttem is vannak hideg szívek, akiknek felmelegítésre van szükségük. A mi népünk és nemzetünk mindig szeretettel és igazságos kritikával kell kísérni. Én nem tudom elhinni, hogy *Móricz Zsigmond* hazaáruló. Ellenben elhiszem és tudom azt, mert látom, hogy sok megkövesedett szív van ebben a kicsiny országban, ezeknek szükségük van a *Móricz Zsigmond* bátor kritikára.» A vita vége az lett, hogy a Zemplén vármegye átiratát levették a napirendről «a tényállás tisztázása» végett.

Ezek után érthető, hogy az irodalmi érdeklődésen túl mekkora izgalommal várta az előadó-est közönsége, Miskolc város egész kulturális társadalmá, *Móricz Zsigmond* előadását. Megjelenésekor percekig tartó tapsal fogadták s előadása után vége nem akart szakadni az elismerő tapsnak. Az egész estnek rendkívüli sikere volt.

natkérő nyilatkozatát megírta. Bár hamar meg is bánta: „Sajnálom, hogy a bocsánatkérő nyilatkozattal bedugtam a saját számot...”¹³⁷ Tudta azonban, hogy a gazdasági válság a fő ok a Nyugat nehézségeiben; a könyvpiac pangott, a lehetséges olvasók keveset költöttek a kultúrára.

Móricz a hivatalos ellenállás mellett igen erős jelzéseket kapott a „másik oldal”-tól is. Levelezéséből sok példa idézhető erre; kolozsvári fiatalok például sok aláírással biztosították együttérzésükről.¹³⁸ Móricz 1931. április 6-án a Prágában tanuló magyar egyetemi és főiskolai hallgatókhoz írt levelében foglalja össze tömören a maga nézeteit. Ebből idézünk:

*„Magyarország még súlyosabb helyzetbe került, mint Európa bármelyik állama, mert a trianoni koncert elhúzta a nótánkat. Itthon azonban csak lassan ocsúdik fel a nemzet a nagy válságból. Jólesett addig, amíg lehetett abban az álomban ringatni magunkat, hogy ez abszurdum, s ennek gyorsan meg is kell változnia. Én nem vádolom azt a réteget, amely az egész élet felszínén van, s görcsösen menti, amit lehet: emberi dolog ez. - De tisztán látom, hogy az ifjúságra vár, hogy egyrészt az eszméket kitisztázza, másrészt azokat meg is valósítsa. - Az eszmék tisztázására van szükség az egész vonalon. Minden téren s minden irányban. Egészen új világfelfogásra van szükség, ha a magyarság meg akarja menteni létét ebbena nemzetek és fajok hatalmas kavargásában. Talpra kell állanunk. - Én a magyar fajiság alapján állok. Nekem szent a magyarság. És a magyar jellemben örök értékeket érzek. És olyan friss és fiatal erőket, amit az emberiségnek vétek volna önmaga ellen, ha elfojtana. - És életem egyik legnagyobb élménye volt, hogy az ifjúsággal találkoztam. Azzal a magyar ifjúsággal, amelyet huszonöt éve hirdetek és várok.”*¹³⁹

Móricz a revízió gondolatát nem utasította el¹⁴⁰ a politikai nyilatkozatoktól azonban tartózkodott. Fontosabbnak érezte a „magunk revízióját”, ahogyan azt Makkai Sándor könyvét bemutatva kinyilvánította, s vele együtt múltunk, népünk és ifjúságunk kérdésében tartotta fontosnak az előítéletek felülvizsgálatát. Végző következtetése:

*„Ránk is csak az a feladat vár, hogy végrehajtsuk a magunk revízióját, s ennek a revízióknak az alapján építsük fel az új magyar irodalmat és közéletet. Az új magyar lelki életet, világszemléletet és a cselekvő és építő magyarságot.”*¹⁴¹

¹³⁷ MÓRICZ Virág: Móricz Zsigmond szerkesztő úr. Bp. 1967. 288., 292., 293.

¹³⁸ V.ö.: Móricz Zsigmond a Nyugat szerkesztője. Levelek. Bp. 1984. 173-174.o. Továbbá: 223, 224, 225, 228, 227, 230, 231, 241, 245. sz. levelek.

¹³⁹ U.o. 178.

¹⁴⁰ V.ö.: nyilatkozata a Magyarország 1931.évi 95.számában. – Itt kell megjegyeznünk, hogy Gömbös Gyula - bizonyára nem véletlenül - Sátoraljaújhelyen fogalmazta meg revíziós programját 1934.január 15-én.

Együtt örült azonban honfitársaival, amikor úgy tűnt, hogy a trianoni igazságtalanság bizonyos korrigálására kerül sor a bécsi döntésekben. Tizenkét órát utazik 1938. november elején Budapestről Sátoraljaújhelyre, hogy legalább néhány percet töltsön a megszűnő határsorompónál, mégpedig: „*Abban a pillanatban, mikor ítélnék...*“ ... „*Mágnés a vasporszemet, ellenállhatatlan erő sodor a helyszínre.*“ Tompa Mihály híres versére s azon át a bibliára utalva írja: „*Új Simeonként csak egy sarkát lássam az Igazság megvalósulásának.*“¹⁴² Cikkében¹⁴³ Sátoraljaújhelyt így jellemzi:

„*ezek a pompás sátorhegyek, ez a hatalmas főútvonal, közepén a láncos kőoszlopos vármegyeházzal, ahol Kazinczy ma is a levéltáros és Kossuth a fénysemafor, a magyar sínek új váltója. Ócska konflis, zötyögve rohan a kisállomás felé velem s én mintha egyre süllyednék a múlt mélységeibe... Szédül velem a história. A Ronyva hidján szálllok ki a kocsiból. ... Lent a hid alatt tizenöt lépés széles folyócska: 'a Ronyva, mely Trianonban mint hajózható folyam szerepelt'. Igen, hajózható: viszi magával a papírhajókat, a szerződésekből csinált gyermeki kísérleteket, az új s utolsó történelemhamisítást.*“

S hamarosan több visszacsatolt városba – Kassára is – ellátogatott. Ekkor azonban már messze volt a hét évvel korábbi hajszától.

*

A zempléni támadásról, a sajtóvitáról nemcsak azért kellett szólnunk, mert helyi vonatkozása van, hanem azért is, mert hozzájárult a „frontok“ kirajzolódásához. Valamiféle vízváltó lett a magyarság túlélési stratégiájának meghatározásában az, amit Móricz képviselt. S abban, hogy az 1930-as évek elején Móricz megtelepült a sárospataki ifjú szívekben, szerepe volt a hazához, a nemzethez, a valóságos társadalmi helyzet megítéléséhez való viszonyulás kérdésében olykor élesen és személyeskedően megnyilatkozó vitának.¹⁴⁴

¹⁴¹ Nyugat, 1931.május 1. - Tanulmányok III. 20-32.

¹⁴² TOMPA Mihály: Új Simeon című verse nehéz történelmi időszakban, 1862 februárjában emlékeztetett egy bibliai alakra, aki arra kapott isteni ígéretet, hogy addig nem hal meg, míg meg nem látja a Szabadítót (Jézust).

¹⁴³ Címe: 'Abban a pillanatban' a sátoraljaújhelyi kisállomáson. Az Est 1938.november 4. 7.o. - A riport szerepel már Kozocsa Sándor Móricz-bibliográfiájában is, kötetben azonban soha nem adták ki.

¹⁴⁴ Közleményünk részlet a *Móricz Zsigmond és Sárospatak* című kötetből, amely a miskolci Felsőmagyarország Kiadó gondozásában jelenik meg 1994 nyarán.

TASSONYI ANDRÁS:

Gesztai Jóska futóbetyár
(Amit rosszul tudunk Móricz Zsigmondról)

Móricz Zsigmond *Életem regénye* című művét újból olvasva jutottam arra az elhatározásra, hogy az olvasóval jobban megismertetem környezetünk egykori futóbetyárját, Gesztai (Geszten) Jóskát, és felkutatom a sírját.

Hogyan ír Móricz Gesztai Jóskáról?¹⁴⁵

...Hiszen a falu legjobb gazdáit [Prügyön] a Gesztai Jóska barátságával lettek tekintélyekké. Gesztai Jóska volt a környék híres futóbetyárja a hatvanas években, a Rózsa Sándor idejében, s a Fistroviczi, Lakatos, Szóke, Pap család egyik-másik tagja meg a szerencsétlen Nagy Károly, ezek mind bensőséges baráti viszonyban voltak Gesztai Jóskával, s ahogy a fáma dicsekedett s dicsért, a Ferenc-erében aludta örök álmát egy s más áldozat. Követ nem a fejefelé tettek, hanem a derekára kötötték, mikor leeresztették.

Édesanyám is hallotta ezeket a történeteket s még jobban behúzódtott a kisházba: 'Ej fiam, látni se szeretem ezeket a zsványfajzatokat.'

A prügyiek ezt is másként látták. Hadd idézzem először *Bátori Gáborné Csehi Eszter* emlékezését.¹⁴⁶

„...szívesebben beszélek arról az időről, amikor megjelent Móricz: *Életem regénye* című könyve. A rokonság közül többen megvásárolták e könyvet. Elolvasás után lett is könyvégetés Prügyön! Én is szemtanúja voltam egy égetésnek Hallgatóéknál. Szidták Móriczot mint a bokrot. Nem lett volna ajánlatos ekkor Prügyre jönnie.

– Ennyi hazugságot, valótlanágot én még nem olvastam, és nem is hallottam más írótól – sirva mondta Eszter néném.¹⁴⁷ Igyekeztem megszerezni és elolvasni a könyvet. A regény azon része kötötte le figyelmemet, ahol Gesztai Jóskáról ír Móricz. Én eddig Gesztai Jóskáról semmit nem tudtam, de nem is hallottam. Pedig ha valami érdekes eset történt, az gyorsan terjedt a nép nyelvén.”

A Ferenc-ere a Tiszába csörgedezik. A kövesúton Taktabáj felé haladva – alig egy kilométerre Prügytől – van egy hid. Ezen a hídon lehet átmenni a Ferenc-erén. A híd Tarcal felé eső oldalán a Ferenc-ere szélesebb és mélyebb. Régebben még mélyebb volt. A szájhagyomány szerint egy násznép kocsija ebbe a kiöblösödött részbe borult. Ott lelte halálát a

¹⁴⁵ *Életem regénye*, 1963-as kiadás, 876. o.

¹⁴⁶ 1959-ben vetettem papírra szavait. Írásom csupán részlet összegyűjtött anyagomból.

¹⁴⁷ Hallgatóné Pallagi Eszter.

vőlegény is, akit Ferencnek hívtak. Az ének ez a része innen kapta a nevét.

Nem találtam a szakkönyvekben Geszti Jóska nevű futóbetyárt. Kerestem a históriák áldozatát. A halál okát mindenkor bevezették az anyakönyvbe. A prügyi református egyház halotti anyakönyveit 1792.június 16-tól 1904.november 24-ig átnézve száztizenkét év alatt 68 tragikus halálesetet találtam. Ebből három a Ferenc-eréhez kapcsolódik:

„1876.július 25. Markovics András cseléd 23 éves fürdés közben a Ferenc-ere tóba fult.“

„1877.december 17. Szentesi Sándor szolgacseléd a Ferenc-ere mélytóba fult.“

„1879.március 20. Molnár Zsuzsanna (Erdei Mihály neje) napszámos 22 éves a ferencerébe ölte magát.“ (Erdei Mihály 1887-ben Móricz Bálintnak szomszédja volt.)

A Ferenc-eréről más bejegyzés nem található az egyházi anyakönyvekben. A Móricz által felsorolt családok (Fistroviczi, Lakatos, Szóke, Pap és Nagy Károly) ártatlanok voltak! Az alaptalan vádakot viselik a ma élő utódok is. Honnan vette Móricz? Kitalálta?! Pert indíthattak volna ellene. Senki nem tette.

Negyven éve lakom Prügyn. Jól ismerem a község múltját, a Móricz által említett családok életét, sorsát, életvitelét. Ennek ellenére igyekeztem még jobban megismerni őket. Szabolcs vármegye monográfiájában két Fistroviczi névvel találkoztam.¹⁴⁸

Az egyik: „Fistroviczi János gazdálkodó, Prügy. U.i. született 1860-ban némes családból, édesapja sokáig volt törvénybíró és főbíró. A gazdálkodást szülei mellett tanulta. 1893 óta gazdálkodó, ma 33 holdon, amelynek jórészt szorgalmas munkával maga szerezte. Hosszú idő óta tagja a községi képv. testületnek. Neje: Balogh Julianna fiatalon elhunyt, úgyszintén két gyermeke: Eszter és Sándor is.“

A másik: „Fistroviczi József gazdálkodó, Prügy. u.i. született 1890-ben ősrégi némes családból, amely hercegi eredetű. Édesapja községi pénztáros és presbiter volt. Mellette tanulta a gazdálkodást, majd nagybátyja gazdaságában működött. 1912-ben bevonult katonának, a háború kitörése benn érte, valamennyi fronton küzdött, Olaszországban megsebesült. Bronz vit. érmet és Kcsk.-t kapott. 1919 óta önálló gazdálkodó 20 holdon. A községi képv. test. tagja, a Hangya és az OKH igazgatója, 1923 óta a legeltestési társulat elnöke. Neje: Megyesy Erzsébet 1925-ben elhunyt. Gyermekei: Sándor, Ilona és József.“

A Fistrovicziak soha nem barátkoztak, de nem is találkoztak Geszti Jóskaival. Származásuk, betöltött egyházi és állami tisztségük a betyárok üldözésére kötelezték őket. Életében többször találkoztam id. Fistroviczi Józseffel, aki nyomdafestéket nem tűró hangon beszélt Móricz Bálintról és

¹⁴⁸ Prügy egykor Szabolcs megyéhez tartozott. - Vármegyei Szociográfiák - Szabolcs vármegye, 1939. Szerkesztette: Dienes István.

fiáról, Zsigmondról. Lánya – Halász Benjáminné Fristoviczi Ilona – így nyilatkozott nekem:¹⁴⁹

„Amit elmondok, azt mind apától tudom és a hivatalos iratokból. Biztosan ol-
vasta Szabolcs Vármegye című szociográfia könyvet. Láthatta, hogy nem akármilyen
elődeink voltak, hanem hercegek. Sajnos az akkori politikai viszonyok földönfutóvá tet-
ték elődeinket, mint Magyarországon az ittenieket pl. 1919 és 1945-ben. Ennek ellenére
elődeink - a mindenkori időkben és társadalomban - bizonyították egykori rangjukhoz
méltó viselkedésükkel, életvitelükkel magasabb rendűségüket. Ilyenek voltak a minden-
kori Fistroviczi leszármazottak, de a maiak is.

Sajnálom, hogy Móricz Zsigmond írásában olyan rosszindulatú hazugsággal illet-
te elődeimet, mint pl. a 876. oldalon tette. Nagyon örülök, hogy a maga személyében
van aki a sok valótlan, sértő állítást írásaiban cáfolja, és azok valóságát igazolja.”

Hasonló vélekedést mondott a Lakatos, Szőke, Pap és Nagy Károly
családok ma is élő egyik-másik tagja. Ekkor úgy döntöttem, *felkutatom
Gesztí Jóska sírját*. Újból kezdődött a levelezés, könyvek és egyéb forrá-
sok keresése, olvasása. Írásomban csak az érdekes és lényeges részekkel
foglalkozom. Prügyön meghallgattam 1954 és 1993 között legalább két-
száz személyt, de annyi Prüggyel kapcsolatos badarságot, mint a
Taktaszadai mondák című kiadványban olvasható, nem hallottam tőlük.
Nem a könyv tudós szerzőjét hibáztatom – tiszteletreméltó, amit tett – ha-
nem az adatközlőket. Lencsésné például 9 éves, amikor Szöllőmájhát ta-
nyáról elkerül; idős korában az itt hallottakra nem emlékezhetett Aki pedig
Balogh Gusztí bácsit legalább úgy ismerte, mint én, annak semmit nem
kell bizonyítanom. Pillanatok alatt kitalált különféle rémes történetet. Állí-
tása szerint Gesztí Jóska Tiszadobon van eltemetve. Levelet írtam az ottani
polgármesternek, aki intézés végett átadta azt Nagyné Oláh Ágnes könyv-
tárosnak. Nagyné nem talált a tiszadobi halotti anyakönyvben Gesztí nevű
halottat.

1991. június 9-én kelt levelet kaptam Pomáizról, Hunyadi József ny.
ált. iskolai tanártól:

„...Az 1991. május 21-én kelt levelét Tiszavasvári polgármestere válaszulra ne-
kem küldte meg, mivel a most élők közül Büddel kapcsolatos több évtizedes kutatásai-
mat a mellékelt kis füzet is igazolja. Kérésére a következőket írhatom. 1934-ben
kerültem Miskolcra Tiszbüdre, és akkor még az öregektől hallottam Geszten betyárról,
Geszten Jóskáról. Ott bujkált a nádasokban, sőt a falu kocsmáiba is bemerészkedett. A
környéken közismert személy volt. Arra nem emlékszem, hogy ottani pandurt, zsandárt
neveztek volna meg a leterítésével. Sajnálom, hogy érdemleges választ nem adhatok.”

¹⁴⁹ Született Prügyön 1925. június 8-án. Halász Benjáminnal esküdtek 1954. október
30-án. Gyermeük Zsuzsanna és Klára. Utóbbi meghalt 1990. szept. 17-én. - Szavait
1992. szeptemberében jegyeztem le.

A további „nyomok“ Nyírbátor városba vezettek. Levelemre a következő választ kaptam:

„Áttekintettük a református egyház halotti anyakönyveit 1850-től 1866-ig - az Ön által is hivatkozott Béres András tanulmánya alapján - mely szerint Geszten (Geszti) Jóska halálának időpontja 1850, 1857, 1865-66-ra tehető. Halálával kapcsolatos bejegyzést a dokumentumokban nem találtunk. Valószínűsíthető, hogy magatartásmódja miatt az egyház nem anyakönyvezte halálát. Születésének dátuma viszont fellelhető a református egyház születési anyakönyvében 1807.július 28-ai időponttal, a szülők és a keresztszülők megnevezésével. Apja János volt, anyja Sovány Borbála. (Nyírbátori református egyház születési anyakönyvei, 1797-1837.)“

Ténykedései: lókötés, házfeltörés, lopás, szökés, verekedés, istenkáromlás, Bihar és Szatmár megyében ökorhajtás, fegyveres ellenállás, gyujtogatás.¹⁵⁰ (A nyíregyházi és a nyírbátori periratok szerint.) Gesztire így nem lehetett jellemző a gyilkosság. A kutatók eddig nem találtak olyan periratot, amely bizonyítaná Geszti gyilkos voltát. A Móricz által írt prügyi esetek csak a *fantázia szüleményei*, rosszindulatú haraggal párosulva.

Haláláról sokat beszélnek – írja Béres András. – Kevesen a leveleki határt jelölik meg halála helyéül, ugyanabban a környezetben mint a Tiszadobon lejátszódott eseményeknél láttuk. Nyírbátorban úgy tartják, hogy Bátorban temették el Geszten Jóskát.¹⁵¹

Amikor lezárni szándékoztam a Geszti ügyet, váratlan fordulat történt. Id.Hallgató Bertalannal találkoztam, aki azt kérdezte tőlem: – Talán beteg, vagy goncterheltnék látom? – Elmondtam gondjaimat Gesztiről.Ezt mondta:

„Hát kérem, az a betyár sokszor járt Prügyön. Hallottam a nagyapámtól, hogy itt lakott egy rokona és azt látogatta. A nevét nem tudom. A Ferenc-eri gyilkosságokról soha nem hallottam. Az említett családok becsületes, rendes emberek voltak. Nem gyilkosok, mint Móricz írja. Nagyapám mindenkor csak az igazat mondta. Ezt pedig elhiheti nekem.“

És én hittem Berti bácsinak. Keresem Geszti itteni rokonát. Azt sem tudtam: nőt vagy férfit keressek, és milyen néven. A református egyház halotti anyakönyvében ráakadtam egy névre és egy beírásra:

¹⁵⁰ Geszti néhány büntetése: „...a két loért 15 nap alatt 80^o pálcát, a Ráczaki szalonnájáért 2 esztendőket és 200 pálcát kaptam" (Nyírbátori bíróság 1833. 33.csomó, 171.szám.) - „...a kétízbeni ökorlopásért és a ház feltöréséért“ két évi rabságra és ez alatt ötvenével 200 korbácsütésre hetenként kurtavasba és egyben 2 napi böjtjre, közmunkától, pipától és égetett italoktól való eltiltásra ítélték. (U.o.)

¹⁵¹ Balogh-Béres: Geszten Jóska nyíri betyár.

„Geszti Mária Tóth István neje, aki Szentmihályon született meghalt Pthügyön 1860. dec. 31-én 61 éves korában. A halál oka: 'gyengeség'. (1861. január 1-jén temette Tamás Pál tanító.) Lakása: Pthügy 60 hsz.“

Hallgató Bertalan így fejezte be emlékezését:

„Nagyapám úgy mondta, hogy Geszti betyárt 1860 késő tavaszán látták utoljára Prügyön.“

Halálával kapcsolatos bejegyzést a ref. egyházi anyakönyvekben nem találtak segítőtársaim, ezúton is köszönöm segítségüket.¹⁵² Markovics Attila írta találoán, hogy valószínűsíthetően „magatartásmódja miatt az egyház nem anyakönyvezte halálát“.

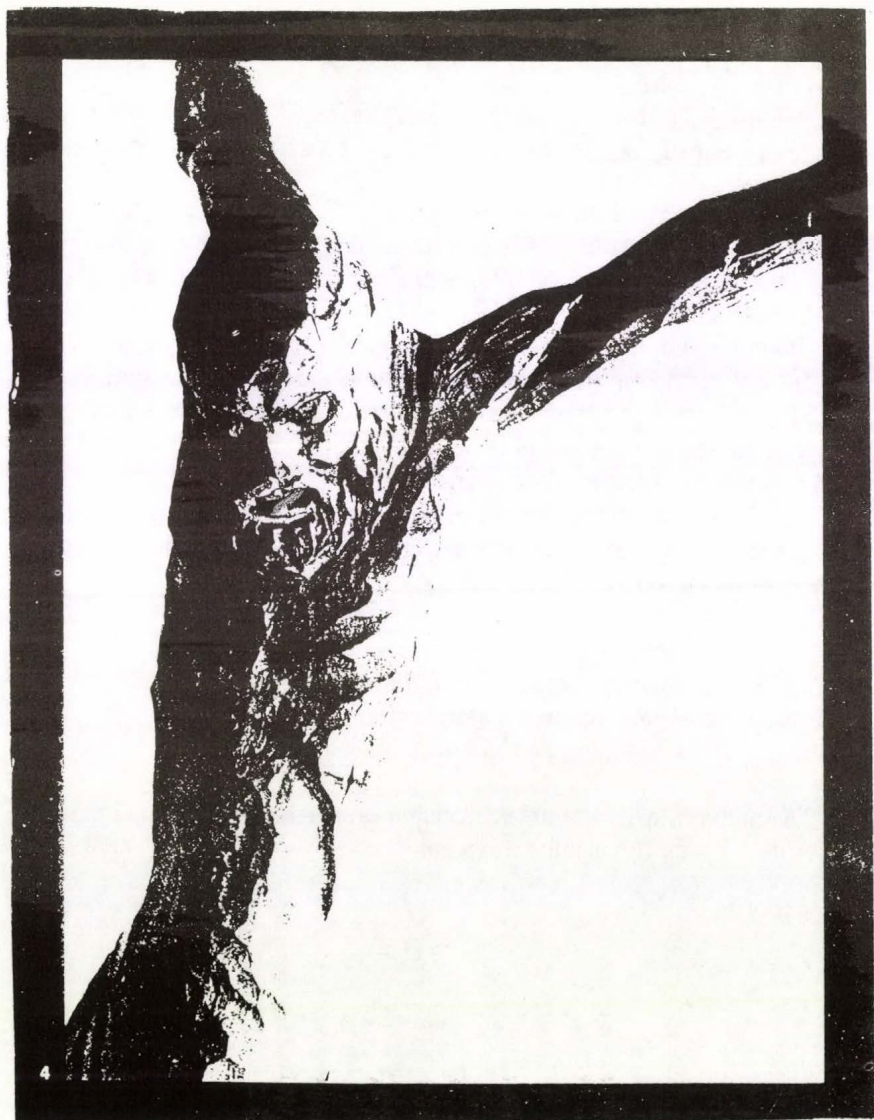
Nem találták a sírját sem. A birtokomban levő tanulmányok, levelek alapján úgy gondolom, ha nem Nyírbátorban lőtték meg, rokonai, barátai titokban akkor és oda vihették tetemét, mert ez így természetes. Az egyházak az olyan életvitelű embereket nem temették el, legfeljebb a temető (akkori) árkában áshatták el a hozzátartozók.

Így Geszten Jóska haláláról csak a népdal és a szójhagyomány beszél. Eszerint a geszterédi erdőben a zsandárok körülfogták, és üldözés közben lőtték agyon 1857-ben.

*Gesztlen Jóska megölték a zsandárok,
Jajkeserves szavakkal felkiáltott:
Ez a világ sem volt nekem öröme,
Itt kell hagyni a babámat örökre.*

A magyarszakos kartársak irodalomórán – ha Móricznál Geszti szóba kerül – vegyék figyelembe írásomat.

¹⁵² Oláhné Nagy Ágnes könyvtáros. Tiszadob: Sulyok József polgármester. Tiszavasvári: Hunyadi József ny. iskolaigazgató. Tiszabüd (jelenleg pomázi lakos): Markovics Attila csoportvezető. Nyírbátor. polgármesteri hivatal: dr. Kiss Pál ny. ref. lelkész. Prügy (jelenleg Miskolcon lakik).



Lavóth György Corpus
(Szilvafa, 1978)

ZEMPLÉN KÉT KRÓNIKÁSA

**„Tegyünk annyit, barátom, amennyi tőlünk kitelik
s az elég. A jók szeretni fognak.“
(Kazinczy Ferenc)**

*Emléktábla-avatás Mádon 1993 májusában
Hegyaljai Kiss Géza születésének centenáriuma alkalmából*
(Az ünnepség résztvevőinek egyik csoportjában balról az első sorban:
Kubus János polgármester, ifj. Hegyaljai Kiss Gézáné, valamint az író fia,
ifjabb dr. Hegyaljai Kiss Géza. – Endrődi Zoltán felvétele.)



BENCSIK JÁNOS:

Mád és társadalma a századfordulón

Kiss Géza neve, szándéka, jelesül az, hogy előnévként használta a *Hegyalja* tájféldrajzi nevet, kötelezhet bennünket; s ebből eredően könnyen nyilatkozhatunk is, hogy azonosult a tájjal, Hegyaljával, magáénak vallotta, illetve övét, *Hegyalja népét* szeretettel pásztorította. Ebből kiindulva néhány szót szólhatunk Hegyaljáról, pontosabban Tokaj-Hegyaljáról. „Mindenki tud valami érdemeset, érdekeset róla, bár ezek nagy részének kevés vagy áttételesen van csak köze az igazsághoz”.¹ E rendkívüli ismertsége, közkedveltsége onnan ered, hogy nincs a magyar nyelvterületen olyan ember, aki a tokaji, a Tokaj-hegyaljai bort ne ismerné, és arról ne lenne valami elképzelése. Anélkül, hogy itt bővebben szólnánk, szólhatnánk e terméke révén rangos tájról, gazdasági életéről, termelési kultúrájáról, már is leszögezhetjük, hogy településünk, Kiss Géza szülővárosa, *Mád* a legjelesebb hegyaljai mezővárosok egyike. Ahol szóba került Hegyalja, ott Mádról is említést tesznek.

A XIX. század elején szerkesztett országleírások éppen ezért rendre felveszik mondandóik sorába Mádöt mint jeles helységet. Magda Pál 1819-ben néhány sorban bár, de a leglényegesebbeket elmondja Mádról: „...jó édes borral kedveskedik a' hazának és a' külföldnek, földje termékeny, értzes (fürdő) vize is van“.

Másutt is hasonló módon szólottak Mádról: „Tokajon ... kívül Mád, Tarczal, Tállya, Szerencs és mások termései is a' hegyallya legjobb borai közé számítandók.“ Mintegy megjegyzésként fűzi hozzá a szerző, hogy „Mondatik, hogy a' hegyallyai borok közzül Tokajnak aztán Mád és Tarzalnak a' legédesebb, Zombornak a' legerősebb, Tállyának a' legszeszebb, Zsadány és Szegnek a' legfűszámatosb, és Toltsvának a' legtartósabb bora van.“ A későbbiekben, a múlt század utolsó évtizedében megjelent Pallas Lexikon, majd egy emberöltővel követve ezt, a Révai Nagy Lexikon is egyebek mellett fontosnak tartotta, hogy hangsúlyozza: „... Mádnak vasúti megállója, postaállomása, táviróhivatala van, ... s mielőtt a filoxera szöllelit elpusztította Hegyalja legkitűnőbb bortermő helyeinek egyike volt,

¹ BALASSA Iván: Tokaj-Hegyalja szőleje és bora. Tokaj, 1991.

szűk völgyben fekvő Szilvás fürdője, melynek gyengén vasas-timsós vizét csúzos, köszvényes és női bajok ellen használják.“ A Révai Lexikon szerkesztői demográfiai adatait kijavítják, de szinte szóserint átvesszik az előbbi szövegezést: „Mád ... egyike a Hegyalja legkitűnőbb bortermő helyeinek. Hozzátartozik a kezdetleges Szilvás-fürdő, melynek gyengén vasas-timsós vizét csúzos, köszvényes és női bajok ellen használják.“

Az egyik legszemléletesebb leírás 1799-ből datált:² „... hegyaljai mezőváros, Zemplén vármegyében. Földesurai G. Aspremont, Szirmay és Orczy uraságok. Lakosai katolikusok, reformátusok, kevés orosz és számos zsidó. Lakosai részben kézi mesterségekből, részben gazdálkodásból, de leginkább szőlőművelésből élnek. Épületei középszerűek, ispotálya is van. Határbeli földje középszerű fekete nyirok, dél felé térséges. Erdeje is van, szűkölködnek azonban az élet és a széna dolgában. Kevés a szántóföldje, van kőbányája és fürdője, amely a köszvényesek által dicsértetik. Vagyonukat helyben is eladhatják, de az élelem nagyrésztét maguk is a piacon szerzik be. *Kepére* is járnak. Kevés trágyájukat a sok szőlőhegy emészti meg. Bora, kivált némely hegyen nevezetes.“

A továbbiakban aligha kell mást tennünk, mint azt, hogy e leírást szembesítjük az egy évszázaddal későbbi helyzettel.

Települések		1881	1910	1930
MÁD	összesen	3471	3750	3524
	zsidó	882	729	370
	ennek %-a	25,4	19,44	10,49
Összehasonlításként:				
TOKAJ	összesen		5105	5844
	zsidó		1119	959
	ennek %-a		21,94	16,4
ABAÜJSZÁNTÓ	összesen		4698	4743
	zsidó		893	771
	ennek %-a		19,0	16,25
TÁLLYA	összesen		3650	3736
	zsidó		282	196
	ennek %-a		7,72	5,24

² UDVARI István: Tokaj-hegyaljai mezővárosok és falvak. Molnár András: Tekintetes nemes, nemzetes Zemplén vármegye leírása c. munkájában. In: *Bencsik--Szappanos* (szerk.): Tokaj és Hegyalja V. Miskolc, 1991. 59-77.

Mádot a közepes népességű hegyaljai települések sorában találjuk. Lakosságának lélekszáma számottevő ingadozást mutat korszakunkban:

ÉVEK:	1851	1869	1880	1890	1900	1910	1930
LÉLEKSZÁM:	4600	3779	3471	3480	3679	3746	3524

Számunkra feltűnő lehet, hogy Mád népessége 200 évvel ezelőtt (1787) 3475 főre rúgott, s ez a valamikor népesnek tartott mezővároska mára 3000 fős kistelepüléssé zsugorodott össze.

Településünk népességének vallási megosztottsága visszaental a közösség összetételére, a lakosság eredetére enged következtetni. Alábbi táblázatunk segítségével egyértelműen megfogalmazhatjuk, hogy a településen a római katolikus vallás lett az uralkodó felekezet. A századvégen 48,8 %-ról 55,2 %-ra gyarapodott arányuk. Ehhez hasonló tendencia vonult végig már a múlt század elejétől, sőt azt megelőzően is Tokaj-Hegyalja mezővárosain, falvain.

ÉV	római kat.	görög kat.	ortodox	református	evangélikus	izraelita	összes
1881	1696	36	-	778	57	882	3471
%-ban:	48,8	1,0	-	22,4	1,6	25,4	100
1910	2070	76	50	823	-	729	3750
%-ban	55,2	2,0	1,3	21,9	-	19,0	100

Ezt a folyamatot erősítették az időről időre szervezett betelepítések (pl. Rátka), illetve a spontán betelepülések. Ily módon erősödött fel például Erdőbénye, Tokaj római katolikus egyháza.³ Ha már most az érintett felekezet, a római katolikus egyház anyakönyveit tanulmányozzuk, akkor megállapítható a felekezeti betelepülésének iránya is. Túl a rátkai (és más) németek származásán, számos adat amellet bizonyít, hogy részint Galicia felől a római katolikus lengyelek, részint a felvidéki szlovákok egyes csoportjai erősítették mind Mádon, mind más hegyaljai településen a római katolikus egyházakat. Az csak természetes, hogy e térnyerés más felekezetek rovására történhetett. Egyik vesztes társadalmi csoport a protestánsok gyülekezete volt. E folyamat már a XVIII. század közepe táján elindult, s mint Mád esetében is láthatjuk, a jelen század fordulóján is tartott

³ Bl NCSIK János: Erdőbénye a századfordulón. (Egy volt hegyaljai mezőváros társadalmának jellemzése.) *Égta Gy.* (szerk.) Kultúra és tradíció II. Miskolc, 1992. 385-600.

Szólnunk kell Hegyalja népének tanulmányozása során a zsidóság szerepéről. Nem szabad tehát megfeledkezünk a felekezeti kép megrajzolásában a tájon fontos vallásról. Általános vélekedés szerint a XVIII. század utolsó negyedében, ötödében tömegessé vált zsidó betelepülések elsősorban Tokaj-Hegyalját érintették, miért is számottevő zsidó közösségek jöttek létre mezővárosainkban. A mádi zsidó közösség gazdasági erejét, szervező képességét legjobban a település két igen szép műemléki épülete, a zsinagóga és az iskola tanúsíthatja.⁴

A zsidó felekezet Mádon és környékén 1910-ben:

<i>Település</i>	<i>Összes lélekszám</i>	<i>Zsidó</i>	<i>Ennek %-a</i>
Mád	3750	729	19,44
Tokaj	5105	1119	21,94
Bodrogkeresztúr	2092	404	19,31
Abaújszántó	4698	893	19,00
Rátka	650	108	16,61
Tállya	3650	282	7,72
Megyaszó	3039	123	4,04
Legyesbénye	1746	55	3,75
Monok	2302	40	1,73

Fogadjuk el rendező elvként azt az állítást, hogy a zsidóság részaránya valami módon a polgárosultság, a városias jelleg mutatója lehet. Eszerint a hegyaljai mezővárosokban az egy Tállyát kivéve, a zsidóság részaránya 15-20 % között mozgott, a környező falusias települések emögött messze elmaradtak. Kivételt Rátka német közössége alkotott. S talán nem is véletlen ez!

Ha az előbbieken kimondottuk s elfogadtuk, hogy a települések polgárosodottságának meghatározó eleme, avagy fokmérője lehetett a zsidóság jelenléte, részaránya, akkor érdemes elidőznünk számarányuk alakulásánál, fontos lehet ennek tanulmányozása.

Az adatokat tanulmányozva, mintegy tanulságként, általában is kimondhatjuk, hogy Hegyalja nyugati régiójának településeiben látványosan csökkent a zsidóság részaránya. Feltehetően ezzel összefüggésben társadalmi-gazdasági szerepük is. Szembetűnő Mád esetében ez a folyamat.

⁴ DOBRİK István – IIORVÁTH Ferenc – OLAJOS Csaba – SZABADFALVI József: Műemlékek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Miskolc. 1987 – KARPATI László: Ortodox, görög katolikus és zsidó művészeti emlékek. 65-72.

Hiszen 1881-ben a lakosság egy negyede volt zsidó, ez az arány 1930-ra, tehát egy fél évszázad alatt egy tizedére apadt. A hegyaljai helységek tehát a századfordulón veszítettek városias, polgárosult voltukból. E társadalmi jelenség mögött bizonyosan a lakosság egyes rétegeinek, csoportjainak elszegényedése, a település egészének süllyedése is kimutatható.

Etnikai vonatkozásban korántsem ennyire tagolt Mád társadalma, hiszen a magyarság részaránya 1881 és 1910 között 87,7 %-ról 99,6 %-ra emelkedett.

Ezek az adatok a mezővárosi társadalom hagyományos kultúrájának szerkezetét befolyásoló tényezőkként veendő figyelembe. Mád település-szerkezetében megtalálhatók részben a vallási, részben a foglalkozási megosztottságra utaló jelenségek, a megosztottságot hordozó jegyek. A település tengelyében folyik a *Mádi-patak*, s azzal párhuzamosan fut végig a fő (Rákóczi) utca. Valaminő kristályosodási góccokat képviselnek az egyházak, nevezetesen a római katolikus, a református és a zsidó templomok, illetve a zsinagóga. Ezekről északra helyezkedett el a *Felvég*, ettől délre pedig az *Alvég*. Az előbbi a református lakosság zömét foglalta egységbe, míg az Alvégen a római katolikusok éltek túlsúlyban. A zsidóság jelentős hányada – miután kereskedelemmel és kisiparral foglalkozott – a már említett főutcán, annak keleti oldalán tartott lakó- és üzletházakat (szerényen fogalmazva: bolthelyiséget, illetve műhelyt). Az előbbieken vázolt vallási megosztottság természetesen bizonyos fenntartásokkal lehetett igaz, hiszen e század elejére itt is, ott is előfordulhatott egy-egy felekezetidegen családi otthon. Az eddigiekhez az is hozzáfűzhető, hogy mind a – még intenzív hitéletükben is jól tanulmányozható – felekezetek, mind az etnikai származás korszakunkban még nehezen áthágható korlátot képeztek.

A gazdasági élet meghatározó eleme a *határhasználat* rendje, illetve a városhatár *művelési ágak* szerinti megosztása volt. A század végén (1895) Mád határának hasznosítása a következő oldalon közölt táblázatunk adatai szerint alakult.

Külön is ki kell térnünk a szőlőterület, illetve a hegyaljai szőlőművelés helyzetére. Egyetlen gondolattal már említés történt arról, hogy a filoxeravész pusztítása előtt Mád (és Hegyalja) milyen minőségű borral „kedveskedett” az ország népének. Anélkül, hogy itt részleteznénk a szőlővész hatását, a gazdasági kárt, itt is meg kell jegyeznünk, hogy a meghatározó mértékben szőlőművelésből élő rétegek ennek hatására egyik napról a

A mádi határ hasznosítása 1895-ben:

összes terület	saját tulajdon	bérlemény	haszonélvezet
5530	4558	956	16
100 %	82,42 %	17,28 %	0,28 %

(az adatok katasztrális holdban szerepelnek)

Művelési ágak

szántó	kert	rét	szőlő	legelő	erdő	nádas	nem termő
1524	94	14	751	546	2536	--	65 kh
27,5	1,6	0,2	13,5	9,8	45,8	--	1,1 %

másikra kereset, következésképpen kenyér nélkül maradtak. A múlt század végén is (1895) még a mádi 751 kh-as szőlős területből mindössze 77 kh (10,25 %) volt újratelepítve szőlővel. Annak ellenére alakult így a mádi szőlőültetvények helyzete, hogy a szomszédos és nagyjából hasonló adottságú Tállyán működött Szabó Gyula gazdálkodó, a filoxeravész elleni küzdelem hegyaljai vezető alakja.

A szőlőművelésből élők mellett tekintélyes arányt képviseltek a kisiparosok. 1900-ban 184, 1910-ben 194 fő a mesterek száma. Alábbi adat-sorban a szakmák szerinti megoszlást mutatjuk be:

<u>Szakma</u>	<u>1900</u>	<u>1910</u>
kovács	17	17
asztalos	13	6
cipész, csizmadia	42	40
szabó	11	19
egyéb bőr	14	4
egyéb fa	19	29
lakatos és egyéb fém	7	8
sütőipar	5	2
hentes, mészáros	12	10
építő és kőműves	8	4
ács	8	4
egyéb élelmiszer	4	6
szálloda, vendéglátó	18	27

Mádon is az *intelligencia* (a korabeli értelmiség) jelentette az előkelőséget. Papok, tanítók, takarékpénztári, postai és más hivatali alkalmazottak alkották e kört.

Az előbbiektől jól elkülöníthető módon éltek a gazdálkodók, akiket parasztnak titulálni immár az 1920-as és 30-as években is leszólás, sértés számba ment. Kik is tartoztak a gazdálkodók rétegéhez? Ők voltak azok, akiknek az ősei az Andrassy grófok úrbéresei voltak, fogalmazhatunk sommásan. Ezen a jogon részesültek 1848-at követően a szántókból, kaszálórétekből, legelőkből és erdőből. Néhány jeles családot név szerint is emlegetnek, így a Ráczokat, Horváthokat, Jakabokat, Szentlélekiet. Persze, közöttük kisebb-nagyobb birtokkal rendelkezők találhatók: 2-3 holdastól a 15-20 holdas gazdáig többségük maga szántotta-vetette a földjét, legfeljebb az aratást adta ki *képesnek*.

Mád gazdasági életéhez hozzá tartozott az állattartás. Az Úrbéres Közbirtokosságnak 600 kh-as legelője volt az Őszhegyen, Bombolyon, a Májpaták környékén. E területen 400 db-os fejőstehén és 200 db-os csorda (kinnháló), illetve 200-300 db-os koca és 300 db-os süldőnyáját legeltették. Nyájban legeltették a 400 db-os kecskeállományt is. A kukorica érésétől a süldőket már nem a legelőn pásztorolták, hanem a gazdasági udvarokban hizlalni kezdték. A közbirtokosságnak erdeje is volt, melyet az Andrassy erdőbirtokból hasítottak ki.⁵

⁵ Lásd még: BENCSIK János: Mád társadalma. In. BENCSIK János – VIGA Gyula (szerk.): Hegyaljai mezővárosok történeti néprajza. Miskolc, 1988. 94-114.

*Dr. Hegyaljai Kiss Géza
református lelkész, költő, író
1941-ben*



ZERGI GÁBOR:

A Kiss család Mádon

„Ki és mi vagy? hogy így tűzokádó gyanánt Tenger mélységéből egyszerre bukkansz ki...“ – írja Petőfi Arany Jánoshoz. Nem akarok elébe vágni a mai emlékülés megállapításának, és nem akarok más előadó rendjébe se belekaszálni. Nem értékelésképpen idéztem e sorokat. Csak indítónak szántam. Egykori és mai hódolói és rajongói, akik közül sokat ismertem ifjú koromban, ha feltörő vulkánnak tartották is *Hegyaljai Kiss Gézát*, egy vonatkozásban bizonyosan nem illenek rá a költő szavai; nem egyszerre bukkant ki ő a tenger ismeretlen mélységéből. Ahonnan elindult pályafutására, az nem a semmi volt. Már hozott valamit hazulról. A család, amelyből elindult, bizonyonnyal sok mindent adott neki, ami segítette, könnyítette útját. Bizonyos „családi örökséggel“ indult... Erről kell most valamit mondanom.

Édesanyja, *Theisz Mária*, evangélikus tanítónő, akiről csak annyit tudok, hogy 1890-91-ben, egy évig volt Mádon helyettes tanítónő, s nagyapja a 33 éves korában elhunyt gölnicbányai ev. lelkész, akinek német nyelvű egyházi írásai jelentek meg nyomtatásban Kassán. És azt tudom, hogy 1922-ben halt meg.

Édesapja, *Kiss Károly*, Ungváron született 1859-ben. 1879-ben kerül Mádra a református iskola tanítójának, s 1883-ig az iskola tanítója s a gyülekezet kántora. Négy évi egyházi tanítókodás után megy át az állami iskola biztosabb megélhetést és nagyobb munkálkodási lehetőséget jelentő igazgató-tanítói állásába.

Mint református tanító 1881. január 31-én írja a presbitérium első jegyzőkönyvét, mint megbízott egyháztanácsi jegyző. Az egyházzal nem szakított, és néhány év múlva mint igazgató-tanító az egyháztanács megválasztott tagja, s megválasztott presbitériumi jegyző 1889. január 20-tól kezdve 26 éven át, élete végéig írja a jegyzőkönyveket, összesen 287 jegyzőkönyvet. Aki ennek „műfaját“ ismeri, tudja, hogy mennyire meghatározó a jegyzőkönyv egészére nézve írójának személyisége. A tárgyalt ügyek és határozatok lényegét nyilván nem a jegyzőkönyvíró szabja meg. De rengeteget számít maga a megfogalmazás, amely mindig magán viseli írójának egyéni stílusán kívül képzettségének, értelmi szintjének, érdeklő-

désének, beállítottságának s emberi viszonyulásának bélyegeit is. Sokat el-
árul az író szempontjaiból, állásfoglalásából, látásából és szándékaiból is.
És amikor szép, olvasható betűivel elkezdi írni a jegyzőkönyveket, egy-
szerre megelevenednek az akkori események, gondok, ügyek és személyek.

1894. november 8-án az egyház kebelében működő *Szőlőműves Társaság* jegyzőkönyvének vezetését is vállalja, mint a társaság nagytekintélyű tagja, s 1914. június 21-én írja az utolsó, 65. jegyzőkönyvét a társaságnak. És tolla nyomán itt is egyszerre megelevenedik a Társaság élete. Sok mindent feljegyzett csak úgy mellékesen ezekben a jegyzőkönyvekben, mind az egyház, mind az egész helyi közösség életéről, eseményeiről. De ami most érdekel elsősorban, az az, hogy a jegyzőkönyvek nyomán kibontakozik egy tevékeny, igazi nevelő, a rábízottakat és környezetének minden gondját felvevő, irányt mutató, jó megoldásokat kereső, hivatását komolyan vevő, s az egyház ügyét is szíven viselő színes, érdekes személyiség.

Elsősorban *pedagógus*, aki a tanítás ügyét komolyan veszi. Nem sokkal ideérkezése után igyekszik kipótolni a szemléltető eszközök hiányát. Beszerzi, amire lehetősége van. Két tanévben is hosszabb időre be kellett zárnai az iskolát súlyos járvány miatt. Az így kiesett időt igyekszik bepótolni, amikor mód és lehetőség nyílt rá. A tanév megkezdése után még hónapokkal is új tanulókat ír be, akiket nyilván az ő munkája folytán adtak iskolába végül is a szülők. 1890-ben már mint az egyház presbitere mozgatja, hogy az iskolás gyermekek valamiféle ünnepséget rendezzenek, s az így begyűlt pénzből tornafelszerelést szerezzenek be, hogy edzettebb nemzedék növekedjék fel. 1892-ben tárgyalja a presbitérium az akkori egyházi tanító fegyelmi ügyét. A tárgyalás jegyzőkönyvi összefoglalásából kitűnik, hogy mennyire helyteleníti maga is azt a tanítói magatartást, amely szeretet nélkül, sőt kegyetlenül bánik a gyermekekkel. 1893-ban a Hegyalja, így Mád is, a filoxera pusztítás következményeit nyögi. Mindkét egyház iskolája szinte működésképtelenné válik mind az anyagi erő híján, mind a majd negyedére csökkent gyermeklétszám miatt. Az egyetlen járható útnak látszik, hogy mindkét iskolát államosítsák, ami azonban nem ment könnyen. Teljes erőbevetéssel munkálkodik érte, fáradhatatlanul utazik és gyözködik azért, hogy a tanítás zavartalanul folyhasson, ami csak az államosítással oldható meg. Igyekszik teljesíthető feltételeket kicsikarni minden oldalról, s megszerezni ezúton is a nélkülözhetetlen támogatást.

Mint igazgató-tanító fontosnak tartja a gyakorlati foglalkozást. Még én is beszéltem 3-4 évtizeddel ezelőtt olyan öreg emberekkel, akik elmondták, hogy az „iskola kertjében“ nála és tőle tanulták meg az oltást, a metszést, s a szőlőben szükségessé vált munkálatokat. Jegyzőkönyv tanúskodik róla, hogy az ő irányításával ültettek el a millennium emlékére 16 eperfát és 26 vadgesztenyefát a templom körzetében (néhány még ma is él belőlünk). Pedagógiai cikkek mellett kertészeti írásai is jelentek meg újságokban.

Szíviügye volt a népművelés. A már említett Társaságban 20 éven át munkálkodik, hivatalosan mint a Társaság jegyzője, de minden bizonnyal ő volt a szellemi irányítója, mert ez alatt az idő alatt ad hírt a jegyzőkönyv élénkebb munkáról. És a szokásos táncvigalmak szervezésén túl, az együtt eltöltött idő és beszélgetés hasznos és nevelő célzatú együttlétté válik. Amikor is: „... a szőlőmunka befejezésének s az aratási munkák megkezdésének örömére összejövetelet tartanak, midőn is az ifjabbak derült hangulata vidámitólag hat az öregekre, s viszont az idősek az ő gazdag élettapasztalatuk révén jó útbaigazítással szolgálnak ifjabb tagtársaiknak életök pályáján a megbeszélések fonalán s amellet az egymásra hatás által a társulati szellem, az összetartozás s egymás megbecsülésének érzetét ... erősebbé teszik.“⁶

1899-ben *Daloskört* szervez Kiss Károly igazgató úr. Nagyon menetetőzve írja a jegyzőkönyvben is, hogy ez tulajdonképpen a kántor feladata volna. De hozzá ragaszkodnak, vele készek együtt dolgozni. Ettől kezdve haláláig vezeti a megalakult dalárdát. Énekelnek a *Polgári Kör* által rendezett március 15-i ünnepélyen, (e körben ugyancsak irányító szerepe lehetett Kiss Károlynak). De már 1900-ban kimondják, hogy ezután minden évben az énekkar „hazafias összejövetelet rendez...“ 1902-ben Kosuth századik születésnapján ünnepi üléssel és műsorral emlékeznek meg róla. 1906. március 15-én Kiss Károly tartja az ünnepi beszédet, ismertetve az 1848-as eseményeket. 1907-ben Rákóczi hamvainak hazahozatala ad alkalmat hazafias összejövetelet és ünnepély tartására, melyen Rákóczi-dalokat ad elő az énekkar. 1908-ban – a márciusi események hatvanadik évfordulóján – ugyancsak kiemelt módon ünnepelnek a dalárda közreműködésével. Ugyancsak szerepe lehetett Kiss Károlynak a Református Olvasókör dolgaiban is, amely 1910-ben „a lefolyt tél folyamán alakult“ és

⁶ Jegyzőkönyv, 1905. június 25.

március 13-án tartotta meg „addigi felolvasási estéinek utolsóját hazafias ünnepséggel egybekötve”.⁷

De benne volt Kiss Károly igazgató-tanító úr a közösség, az egyház minden fontos dolgának intézésében. 1890-ben elhasad az egyház középső harangja, újra kell önteni. Az igen nehéz anyagi helyzetben a nem kis összeg előteremtésére az akkori lelkész „Kiss Károly helybeli állami iskolai igazgatóval, az egyháztanács jegyzőjével a szó igazi értelmében nyakába vette a várost...” 1893-ban írja: „keserű pohár mely a Hegyaljának adatott, még nincs fenéig ürítve, még mindig nyomasztóbb helyzetnek néznek elébe a 'Siralomvölgy' lakói...” – írja a filoxera pusztítás nyomán támadt nyomorúságra, amikor a század elején 1300 lelkes gyülekezet 300 főre apadt le. Benne van és mozgatja az ügyet, hogy a Szőlőmives Társaság jó példát mutatva a nagy reménytelenség és nyomorúság idején, kezdje el a filoxera-pusztította szőlők újratelepítését, ráveszi őket, hogy az egyház *Győtrik* szőlőjének a rekonstrukcióját kezdjék el. Egy megbeszélés után 32 napi önkéntes munkát nyomban meg is ajánlanak és 200 négyszögöl területet fel is rigalíroznak, be is telepítenek. 1901-ben harmóniumot vásárol nem kis összegért az énekkar, amelyre a pénzt megint csak az ő közreműködésével teremtik elő. 1902. augusztus 31-én tűzvész pusztít Mádon, 82 lakóház, összesen 150 épület lesz a lángok martaléka. Ő mozgatja meg újra a Társaságot, a károk lehető enyhítésére. A nagyon rossz állapotban lévő ref. templom óriási költséggel javítható csak ki. A templomon, tornyon teljes tető- és födémcsere vált szükségessé. Egyéb sok próbálkozás mellett, azon is munkálkodik, hogy az egyház két szent edényét megfelelő helyen és áron eladhassák a halaszthatatlan renoválás részbeni finanszírozására. 1911-ben nagy ünnepséget rendeznek az akkori lelkész 25 éves jubileuma-ra. Ő szervezi a nagy ünnepséget és méltatja a lelkipasztorok az elmúlt nehéz időkben tanúsított kitartó munkáját és önzetlen szolgálatát.

1904-ben hasonlíthatatlanul nyomorúságosabb körülmények között került sor az ő 25 éves tanítóskodásának megünneplésére június 21-en, amely „Mád közönségének impozáns részvétele mellett az allami iskola termeiben rendeztetett...”

Még jelen van 1915. december 19-en a presbiteri gyűlésen, és az 1916. március 12-i gyűlés jegyzőkönyvében már azt olvassuk (az ő választekos és élénk stílusához mérve igen száraz összefoglalásban) „Lelkésznök fájdalommal emlékezik meg arról a nagy csapasról, amely

⁷ Jegyzőkönyv, 1910. márc. 20.

egyházunkat, a tanügyet és társadalmat Kiss Károly igazgató-tanító elhunytával érte. Lelkész indítványozza, hogy nevezettnek köztünk kifejtett több oldalú tevékenysége jegyzőkönyvileg örökíttessék meg.“

E rövidre kényszerült megemlékezés is megéreztet talán valamit abból, hogy mit jelenthetett dr. Hegyaljai Kiss Géza számára, hogy ilyen apa mellett, ilyen minden iránt érdeklődő, hazafias szellemű, a közösségért munkálkodó, annak javát minden módon előmozdítani igyekvő, valóban pedagógus személyiség vezetése és nevelése alatt indította el földi pályafutására a „sors bona“, vagy ahogyan mi mondjuk: az örök isteni gondviselés...

* * *

Az igazgató-tanítói lakásban született 1893. március 21-én Kiss Károly és Theisz Mária gyermekeként *Kiss Géza*, aki később *dr. Hegyaljai Kiss Géza* néven írta be nevét a két világháború közötti magyar református egyház és az akkori magyar irodalom életébe. Elemi iskoláit itt, középiskolai és főiskolai tanulmányait Sárospatakon végezte.

Segédlelkészi szolgálatot végez Megyaszón (tizenegy hónap), Erdőhorvátiban (egy hónap), majd Ungváron (17 hónap). Ottani szolgálata idején kapta meg a teljes lelkészi képesítést, és ott veszi feleségül *Kovács Mária* tanítónőt. Innen helyettes lelkésznek Újcsanálásra kerül (21 hónap), itt születik gyermekük, *Géza*. 1921 elejétől másfél éven át hitoktató Budapesten, s közben a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészhallgatója. Azután ismét visszajön az itteni vidékre. Öt hónapig Monokon, három hónapig Mádon helyettes lelkész. 1924. február 18-án monoki lelkipásztornak választják meg, s éppen két esztendő telt el ebben a szolgálatban. Ez idő alatt szerzi meg doktori diplomáját az említett egyetemen irodalomtörténetből. Monokról a böcsi gyülekezet hívja meg lelkipásztorának, tizenkét és fél év ottani szolgálat után pedig a Debrecen--Árpád téri gyülekezet hívja meg 1938-ban lelkipásztorának az akkorra már 38 könyv ismert íróját. Itt végzi szolgálatát nyugdíjazásáig, 1952-ig. 1966-ban végzi be földi pályafutását, Debrecenben.

Lelkipásztorról lévén szó, hadd idézzem a bibliai József jól ismert történetének egy mozzanatát. A testvérei által rabszolgának eladott József Egyiptom második emberévé lett. Odaviteti az éhség elől apját és testvéreit. Halála előtt megesketi testvéreit, hogy majd amikor Isten ígérete szerint kivezeti Egyiptomból nagygyá lett választott népét, az ő csontjait vigyék magukkal, és az ígéret földjébe temessék el Izrael népe aztán, mikor fél

évezred után csakugyan kiszabadul Egyiptom rabságából, s Mózes vezetésével elindul, magukkal is viszik hosszú vándorlásuk útján József csontjait, s majd az elfoglalt Kánaánban helyezik el a csontokat a szent földben, emléket is állítva nekik. Úgy tanultuk, úgy tanítjuk, és úgy is hisszük, hogy a csontoknak már teljesen mindegy, hogy hol lesznek végképpen porrá, amelyből vétettek. Miért vitték hát Izrael fiai magukkal a csontokat? Nem József csontjainak volt szükségük rá, hogy az ígéret földjében pihenjenek. Izrael, a nép számára volt az fontos jel. Mert aki ránézett a József csontjait rejtő síremlékre, egyszerre eszébe juttatta, egyszerre emlékeztette József egész életútjára, s vele együtt arra, hogy Isten irányítja a sorsokat, hogy útjai titokzatosak és csodálatosak, hogy Isten megtartja ígéretét, s boldog és biztos útja van annak, aki rá hagyatkozik...

A szülőház falán elhelyezett emléktáblára, erre az emléknapra nem a száz éve született és 27 éve elhunyt Hegyaljai Kiss Géának van szüksége. A mi mosatni ünneplésünk neki már semmit nem jelent. Neki nincs rá szüksége. Erre az emlékezésre, emléktáblára nekünk van szükségünk. Nekünk, az élőknek, hogy emlékeztessen. Aki jártában-keltében ránéz majd erre a táblára, emlékeztesse azt arra, ami Hegyaljai Kiss Géza írásaiból is sugárzik, hogy nem csak az egyéneknek, hanem a közösségeknek is megvan a maguk sajátos sorsa, amelyet – emberileg nézve – azok formálnak igazán, akik annak tagjaiként egyéni boldogulásuk munkálása mellett a közösség érdekeiért is latba vetik jó adottságaikat, és minden erejüket, a közösség javát a maguk hasznának is elébe helyezve. Emlékeztessen e tábla arra is, hogy amelyik közösség nem ismeri és nem becsüli meg múltját, annak bizonytalan és reménytelen a jövője is. Beszéljen e tábla arról is, hogy tisztelet és megbecsülés illeti mindenkor azokat, akik szülőföldjük jó hírnevét munkálkodásukkal öregbítették.

Emlékeztessen ez a tábla is arra, hogy azt a közösséget, amelyik nem becsüli meg, nem tartja számon, nem segíti minden erejével azt az erőfeszítést, amely hazaszeretetre igyekszik nevelni, szilárd erkölcsi alapokra akar állítani, és a közösség javának önzetlen szolgálatát tartja fontosnak, azt a közösséget kiveti sodrából a történelem...

CSÖRI ISTVÁN:

Hegyaljai Kiss Géza és Megyaszó

A megyaszóiak nevében köszönöm, hogy minket is meghívtak ide, s így összefogással emlékezhetünk dr. Hegyaljai Kiss Gézára. Röviden arról szeretnék beszámolni, hogy milyen kapcsolata volt a száz évvel ezelőtt született lelkésznek Megyaszóval.

1. Kiss Géza Megyaszón kezdte 1916-ban a gyakorló lelkési szolgálatot mint segédlelkész. Igaz, hogy az Egyetemes Konvent Amerikába, Pittsburghbe nevezte ki segédlelkésznek, de a világháborús bűvárhajó-harcok miatt állását el nem foglalhatván Megyaszón, majd Ungváron lett segédlelkész. Megyaszón csak egy pár hónapig munkálkodott. A halotti anyakönyv bizonyosága szerint 1916. december 30-tól 1917. június 10-ig tizennégy temetési szolgálatot végzett.

2. Kiss Géza rövid ideig volt ugyan Megyaszón, de e rövid idő is döntő jelentőségű lett életében, mert itt ismerkedett meg Kovács Mária szatmárnémeti születésű tanítónővel, akivel később házasságot kötött. Kovács Mária 1912-től 1924-ig, tehát tizenkét évig volt Megyaszón tanítónő.

A házasságkötés döntő módon meghatározza az emberek boldogságát vagy boldogtalanságát. Hegyaljai Kiss Géza házasságának alapjai Megyaszóhoz kapcsolódtak. Itt ismerték meg egymást, itt mélyült el egymás iránti szeretetük, aminek alapján összeházasodtak. Úgy tudjuk, hogy egész életükben boldog házasságban éltek, s így mindig szeretettel gondoltak a Megyaszón eltöltött ifjúkori évekre. Felesége igyekezett egész életében segítséget adni férjének a tudományos, írói munkásságához.

3. A harmadik kapcsolata a Kiss családnak Megyaszóval az volt, hogy Kissné Kovács Máriának szülés előtti és utáni betegszabadsága idején a testvér, Kiss Erzsébet tanított a megyaszói iskolában 1919-től több éven át. Még vannak, akik emlékeznek rájuk (Sárándi Barnáné Balogh Teréz, Márton Józsefné Dutkó Erzsébet, Szilassi Miklósné Dékány Irma). Ezek azt mondják, hogy szigorú, de jó tanítók voltak. Szindarabokat rendeztek, kézimunkázni is megtanították a gyerekeket. Raffiából porolókat, kis seprőket csináltak, terítőket hímeztek stb. Dutkó Erzsébet az iskolában tőlük tanult meg hímezni úgy, hogy egész életében szenvedélyesen végezte ezt a munkát. De táncolni, szavalni is tanították őket. Kovács Mária így

buzdította a gyermekeket jó tanulásra: „Jól tanuljátok meg a leckét, mert fog jönni a vőlegényem, hadd hallja meg, hogy jól tudtok.“

4. A negyedik kapcsolata Hegyaljai Kiss Gézának Megyaszóval a komaság volt. Még káplánsága idején, tehát 1916-17-ben összeismerkedett a megyaszói vezető emberekkel, így Csabay Miklós kurátor és bíróviselt ember családjával is. Amikor őt 1924-ben Monokra megválasztották lelkésznek, akkor a monoki egyházi iskolában a hernádszentandrásai születésű Kiss András volt a tanító, a megyaszói Csabay Miklós unokavője. Itt még jobban összebarátkoztak, és ennek lett az egyik következménye, hogy amikor Kiss Andrásék első gyermeke megszületett, keresztszülőknek Kiss Géza lelképásztort hívták meg. Kiss András családjával rövidesen Megyaszóra költözött tanítónak, így ez a komaság is elmélyítette Kiss Géza Megyaszóval való kapcsolatát.

5. Végül dr. Hegyaljai Kiss Gézának Megyaszóval való kapcsolatára az is jellemző, hogy írásaiban, elbeszéléseiben többször hivatkozik megyaszói eseményekre, történésekre. Ő irodalmi érdeklődésű ember volt. Az emberekkel való beszélgetés közben mindig megfigyelte az elmondottakat, s az érdekes dolgokat igyekezett megírni. A levéltárakban való kutatásai közben is felfigyelt a megyaszói eseményekre, és azokat is megírta. Három nagyon érdekes és értékes elbeszélése olvasható a *Napfényes vizeknél* című 1942-ben kiadott novelláskötetében.

Az első, a *Boszorkánytűz* története 1731-ből való. A boszorkányság babonája végigkíséri az emberiség életét. A kultúra fejlődésével, a vallások munkájának eredményeképpen egyre inkább háttérbe szorul, de évszázadokon át Európában egyházi és világi törvényeket hoztak a boszorkányság ellen, de még az 1700-as években is voltak Magyarországon boszorkányhistóriák. Hegyaljai Kiss Géza tizenkét boszorkányper iratait találta meg a Zemplén vármegyei levéltárban. Közülük az egyik a megyaszói öt női boszorkány ügyéről szól. Mind az ötöt tűzhalálra ítélték, és elégették a monoki Ingvár nevű hegy tetején 1731-ben. Hegyaljai Kiss Géza a jegyzőkönyvekre támaszkodva hűsen és olvasmányosan írja meg a per lefolyását. „A boszorkány a néphitben rút külsejű, varázsló személy, aki mint az ördög cimborája úzi ártó mesterségét. Embereket lidércálommal gyötri, lóvá változtatott embereken lovagol tivornyáira, a boszorkányszombatokra, fergeteget idéz elő, a tejet vérré változtatja, a gyerekeket, barmokat megrontja stb.“⁸ A per iratai szerint: az egyik asszony azért rontotta meg a másikat, mert az a pincéjébe nem hívta be. A másik vallomás szerint

azért, mert bort nem adott neki, amidőn kocsmáros volt. A harmadik vádlott azt vallotta, hogy őt a pincében rontotta meg egy asszony. A per 1731. június 28-án ért véget. Istentagadás, lopás, bűnre való bujtogatás, szándékos testi sértés, gyilkosság bűne miatt égették meg őket. Megyaszó népe öntudatosan és erőteljesen harcolt a régi pogány eredetű boszorkányság ellen, bár a módszer ebben az esetben nem a legmegfelelőbb volt.

A másik elbeszélés címe: *Elszaladt a szőlő*. Az a Csabay Miklós ennek a novellának a főszereplője, akinek családjával Hegyaljai Kiss Géza már 1916-17-ben összebarátkozott. Arról szól ez az elbeszélés, hogy Csabay Miklós egy nyári nap reggelén elindult a szőlőjébe dolgozni. A helyszínhez közeledve megdöbbenve vette észre, hogy a szőlője nincs sehol. Csupasz terület van a helyén, és a kedves cseresznyefa is kidőlt. Közélebb érve szomorúan állapítja meg, hogy itt nagy baj történt. Kegyetlen esőzések voltak az előző hét végén, a víz alámosta a talajt, és a szőlője rászaladt a szomszéd parlagjára. Földcsuszamlás történt. Igen elkeseredett Csabay Miklós, amikor 30 év munkájának megsemmisülését szemlélte. Különösen elsomorodott akkor, amikor megjelent a szomszéd, és csúfondárosan kezdett beszélni: „Na, bíró Uram, kellene a szőlőm. Harmadéve kínáltam, de nem kellett. Most már nem adom annyiért, mert már nem parlag, be van telepítve.“ A gazda bánatában szólni sem tudott. De hamar megvizsgáldott, mert megérkezett három szép leányunokája. Vidáman, boldogan, dalolva jöttek. Ők voltak a nagyapának minden öröme, boldogsága, el is feledtették vele a nagy szomorúságot. A szomszédal is meggyeztek a szőlőparlag árában; munkálkodni fog a családért, az unokákért. Vége lett a bánatnak, a szomorúságnak. Hegyaljai Kiss Géza a megyaszói embereket úgy ismerte meg, mint akik egész életükben szorgalmasan dolgoznak, igyekeznek minden emberrel békességben élni, a családért fáradozni.

A harmadik novella címe: *Császár és lelkipásztor*. Ez a történet színhagyományként is élt Megyaszón, Zombori Gedő is megírta,⁹ és Kiss Géza is. II. József jó uralkodója akart lenni népének, ezért többször végigutazta az országot, hogy megismerje népének problémáit. Így utazott egyszer Sátoraljaújhely, Sárospatak, Abaujszántó, Megyaszó, Szikszó út-

⁸ HANKÓ Zoltán: Megyaszó históriája. 281.

⁹ Az *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez* című folyóiratban jelent meg: II. József császár és a megyaszói pap, 1898. 261-264.

vonalon Miskolc felé. A megyaszóiakat értesítették: jön a császár, fogadják ünnepélyesen. A jelzett napon a nemesek hadnagya, a hajdúk hadnagya, a jobbágyok bírása és az előkelőségek korán reggel a község északi részén lévő hídnál gyülekeztek, hogy ott fogadják a császárt. Siettek, nagy részük nem is reggelizett, hogy el ne késsenek a fogadásról. A császár nagyon sokat késett, csak késő délután érkezett meg, a megyaszóiak egész nap koplaltak. Ezért hívják azt a hidat ma is Koplaló-hídnak. A lelkipásztort kérték fel az üdvözlő beszéd megtartására, de nem volt sehol. Jelentették a császárnak, aki követet küldött a lelkészért, hívatta. A késve érkezett lelkipásztorhoz így szólt a császár: „Tudja, hogy hívattam?” „Igen, Felség.” „Miért nem jelent meg?” „Azért, Felséges Uram, mert én még Felségednél is hatalmasabb úrnak engedelmeskedtem, a halálnak, aki előtt Felségednek is le kell tenni a koronát és a palástot. Temettem.” „Igaz van, barátom. Az élők várhatnak, de a halál nem vár senkire.” A császárnak nagyon megtetszett a lelkipásztor, karjával megölelve kísérte be a paróchiára. Elbeszélgetett vele, és megkérdezte, van-e valami kérésük. A lelkipásztor azt felelte, igen, az Árpád-korban épült, 1615-ben újjáépített templomhoz tornyot szeretnének építeni. A császár nyomban aláírta az engedélyt. Az író ebben a novellában arról tesz bizonyosságot, hogy az egyszerű falusi emberek, lelkipásztorok bölcsessége is eléri sokszor a császárok bölcsességét.

*

Mi megyaszóiak hálásak vagyunk dr. Hegyaljai Kiss Géának a közöttünk való szolgálatairért. Köszönjük, hogy az irodalomban rólunk is szólt, nevünket ismertté tette. Mi szeretnénk, ha műveiből, alkotásaiból egy kötet újra megjelenhetne, és tanító, nevelő munkáját ezután is végezhetné közöttünk.¹⁰

¹⁰ E kívánság teljesült: a Kazinczy Ferenc Társaság a centenáriumi alkalmából Ilőgye István gondozásában kiadta Hegyaljai Kiss Géza válogatott írásait „Hegyaljai csillagok” címmel. (1993. 92 o.)

SZENTIMREI MIHÁLY:

Kiss Géza és a Sárospataki Főiskola

A Sárospataki Református Kollégium története folyamán Észak-Magyarország, közelebről a Tiszáninnen tájegységébe és népébe gyökerezetten élt. Az iskola és a táj között az erős kapcsolat és kölcsönhatás mindvégig kimutatható. Móricz Zsigmond a pataki diáktársadalmat jellemezve és a Kollégium jelentőségét is méltatva, a következőket írta: *„Földolaj volt ez a diáktömeg. Földgáz; a mélység, a magyar altalaj kincse. Ezer fűró fűrta állandóan a falvak népének rétegeit, minden pap és minden tanító, aki Sárospatakról ment az életbe, magával vitte a három százados hagyományt, hogy amint ő bekerült Patakra, a Kollégiumba... azonképpen neki is kötelessége, hogy ... megkeresse azt az egy-két gyerkőcöt, aki lumennel jött e világra.“* Kiss Gézaról is úgy látta édesapja, hogy Patakon a helye. 1904 szeptemberétől tizenkét éven keresztül a Kollégium növendéke volt. Nyolc évig a gimnáziumé, négy évig a teológiai akadémiaé. Teológus éveinek második fele már az első világháború első felére esik.

A Sárospataki Kollégium szellemét a 19. század végén és a 20. század elején erősen racionalista irányultság jellemezte. Hitvallásos jellege kissé elhalványult, a Biblia igazságai közül inkább csak az erkölcsi tanításokat tartották szem előtt. Egy kicsit a tudományok bűvöletébe estek Patakon is. Ennek ellenére erősen romantikus nemzeti történelemszemlélet jellemezte az iskola hazafias nevelését, amelyet talán a legélesebben a nemzeti ünnepek és egyéb iskolai ünnepségek évkönyvekben megörökített beszédei tükröznek.

Egyébként a Kollégium vezetése arra törekedett, hogy a maga tanítványai közül biztosítsa a tanári utánpótlást, és tehetséges, jól képzett tanáregyenységekkel és személyiségekkel igyekezett az oktatás megfelelő színvonalát biztosítani. Azalatt a tizenkét év alatt is, amíg Kiss Géza itt tanult, mind az akadémiai tagozatokon, mind a középiskolában olyan tanárok tanítottak zömmel, akik szaktudományukat irodalmi formában is elismerten művelték, és legtöbbször komoly szakirodalmi publikációiról ad számot szinte minden tanév évkönyve.

A 19. század második felében, hasonlóan a jelentősebb magyarországi iskolákhoz, Patakon is létrejöttek a Kollégium szervezetén belül olyan ifjúsági egyesületi keretek, amelyek az ifjúság öntevékenységének biztosítottak teret, illetve azt serkentették. Voltak közös kollégiumi diákegyesületek, aztán külön akadémiai (főiskolai) és gimnáziumi (középiskolai) diákegyletek. Mint látni fogjuk később, mint felsős gimnazista és mint teológus-diák, Kiss Géza is ezekben kezdte el kibontakoztatni képességeit.

Kiss Géza pataki évei alatt a tanári karoknak és az ifjúságnak két olyan közös vállalkozása indult el, amelyek az első világháború alatt megszűntek ugyan, mégis viszonylag rövid ideig tartó működésük a Kollégium pozitív hagyományait gyarapító tényezővé vált, alakítólag és erősítőleg hatottak az iskola szellemére; újabb kezdeményezéseket segítettek létrejönni.

Az egyik ilyen diákmozgalmi egyesülés a *Sárospataki Széchenyi Szövetség* volt, amely az Országos Széchenyi Szövetség helyi csoportjaként működött. 1909. március 21-én alakult, ekkor Kiss Géza negyedik gimnazista volt. Tanárelnökévé Szabó Sándor jogakadémiai professzort választották, az ifjúsági elnöki tisztet évenként felváltva a teológus- illetve jogászegylet mindenkori elnökei töltötték be. 1913-ban már 86 tagja volt a csoportnak. Ifjúsági tisztikarában ismertebb nevek: Deme László, Enyedy Andor, Gombos Ferenc (írói nevén Simándy Pál), Gesztelyi Nagy László. A szövetség munkájának célját egyik évi jelentésükben abban összegezték, hogy: *„a nép jövőendő vezetőit összekötetésbe hozza a modern nemzetgazdasági, társadalmi és szociális problémákkal, amelyek reá várnak ott kinn az életben... és megismervén a nép verejtékes munkájának aránytalanul sovány jutalmát, maga is részt kérjen egy igazságosabb társadalomért való küzdelemből.”* A csoport belső tevékenysége heti két órás szemináriumi összejöveteleken folyt, közben előadóképző tanfolyamokat tartottak, ahol neves szakemberek előadásait hallgatták. Külső munkájukat a vidéki kiszállások és ismeretterjesztő előadások képezték. Kelet- és Észak-Magyarország falvaiban és városaiban 35 alkalommal fordultak meg.

A másik ilyen öntevékeny diákegylet a *Sárospataki Néphagyománykutató Szövetség* volt. Ez 1912 májusában alakult, amikor a Nemzetközi Néphagyománykutató Tudományos Szövetség, a Folklore Fellows Magyar Osztálya Sárospatakon tartotta első vidéki vándorgyűlését. A Szövetségbe a Református Kollégium minden intézeti ágának és az állami tanítóképző intézetnek növendékeiből léptek be szép számmal. Vezetőségét

a Kollégium közigazgatója, az ágazatok igazgatói és a különböző ifjúsági egyesületek elnökei alkották. A munka azzal indult, s később is így folyt, hogy a Folklore Fellows Magyar Osztálya pályázatot hirdetett a néphagyomány, tulajdonképpen a szellemi néprajz összes műfaja, vagy valamilyen műfaja, azaz a népdalok, néballadák, misztériumok, alakoskodó népszokások, babonák, népmesék, mondák, anekdoták, tréfás elbeszélések gyűjtésére. A Néprajzi Társaság, a Kisfaludy Társaság és a Nemzeti Múzeum anyagi támogatásából értékes pályadíjak vártak a gyűjtőkre. Három év alatt a pataki Szövetségből 59 gyűjtő (három tanár, négy joghallgató, hét teológiai hallgató, 26 gimnáziumi és 19 tanítóképző intézeti növendék) összesen 94 pályamunkát küldött be. A nyertes diákok között ott találjuk Gesztelyi Nagy Lászlót, Kiss Gézát, Sőregi Jánost és Szigethy Ferencet. A pataki ifjúság gyűjtéséből egy kötetet Sebestyén Gyula, a Néprajzi Társaság akkori alelnöke készített elő kiadásra. Megjelenését az első világháború megakadályozta, utána se került rá sor. Sokáig úgy tudtuk, hogy a kéziratok elvesztek. A második világháború után, Sebestyén Gyula hagyatékának feldolgozásakor kerültek elő a Néprajzi Múzeumba.

Kiss Géza alsós gimnazista éveiről nem sokat tudunk. Már említettük, hogy az 1904/5-ös tanévben kezdte meg Patakon tanulmányait mint elsős gimnazista. Osztályfőnöke az első és a második osztályban Deák Geyza, harmadikban Zelles Lajos, negyedikől nyolcadikig végig Elekes Imre volt. Tanulmányi eredményével az erősebb jórendűek között foglalt helyet. Tanulmányi ideje közepe táján egy kis hanyatlás mutatkozott érdemjegyeiben, de a végére újra erős jó lett, s az érettségit is jó eredménnyel tette le 1912-ben.

A pataki iskola vezetése ezekben az években foglalkozott komolyabban azzal a gondolattal, hogy internátust hoz létre. Ez az 1905/6-os tanévben nyílt meg az ún. Zsindely-házban, – később Kisinternátusnak nevezték, (jelenleg zeneiskola) –, ennek első emeletén. Alig volt iránta érdeklődés, a diákok továbbra is családoknál *diákkamrákban*, *diákgárdákban* laktak a városban. Kiss Géza is diákgárdában lakott végig, de nincs írásos nyoma, hogy hol. Harmadikos gimnazista korában, 1906-ban avatták fel a Kollégium új tápintézetét, az ún. *Mudrány-termet*, nevét a költségek adományozójáról, Mudrány Andrástól kapta. Kiss Géza is itt étkezett. Tanulmányi évei alatt végig tandíj- és tápintézeti díjkedvezményt kapott, mint a legtöbb pataki diák. Ekkor a Kollégiumnak 55 kisebb-nagyobb ösztöndíj alapítványa és 42 tápintézeti alapítványa volt.

Mint felsős gimnazista próbálkozott először a vers és a prózáírással, amit aztán nem is hagyott abba egész életében. Hatodikos gimnazista volt, amikor a Kollégium ifjúsági lapjában, a Sárospataki Ifjúsági Közlönyben nyomtatásban jelent meg 1910-ben az első verse *Panaszos nóták* címen. A Gimnázium Erdélyi János Önképzőköre, amelybe hetedikes és nyolcadikos tanulók léphettek be, ő is belépett mint hetedikes gimnazista, s a kör főjegyzőjévé választották Gesztelyi Nagy László elnök mellé. Az általa 1910-11-es tanévben írott jegyzőkönyvek mottójául, *Gejza diák* aláírással a következő versikét írta: „Róvóm, róvogatom a hosszú sorokat, Krónikát skribálva izzadok sokat, Ha végére érek talán júniusra, Ráhagyom tollam más nótáriusra“.

Ettől kezdve Kiss Géának az Ifjúsági Közlönyben sorra jelentek meg a versei és prózai írásai. A Theológiai Akadémia befejezéséig, 1916-ig 38 verse, 23 novellája, 4 tanulmánya, 4 karcolata, 2 nekrológja, egy-egy vezércikke, recenziója és monológja jelent meg. De nemcsak a diáklapban, hanem a Sárospataki Református Lapokban is jelentek meg versei.

A különböző ifjúsági egyesületekben is tevékenykedett. Nyolcadikos korában az Erdélyi János Önképzőkör elnöke, s a Főiskolai Betegsegélyző Egylet állandó bizottsági tagja volt végig. Másodéves teológusként a Főiskolai Ifjúsági Egylet bizottsági tagjává választották, az Ifjúsági Közlöny társszerkesztője lett két évre, és a Magyar Irodalmi Önképző Társulat titkára szintén két évre. Az 1913/14-es tanévben a gimnázium Erdélyi János Önképző Körével karöltve előadták Farkas Imre: Iglói diákok című diákdramáját, amelyben Kiss Géa is szerepelt. Harmadévesen lett a Főiskolai Ifjúsági Egylet jegyzője, az Akadémiai Olvasóegylet bizottsági tagja és a Hittanhallgatók Egyesületének jegyzője. Negyedéves korában a Főiskolai Énekkar elnökévé, a Főiskolai Ifjúsági Egylet ellenőrévé, az Ifjúsági Közlöny felelős szerkesztőjévé, a Magyar Irodalmi Önképző Társulat elnökévé választották.

Irodalmi pályázatokon is gyakran indult egy-egy művével, amire az elismerésen túl a kilátásba helyezett pénzjutalmak is ösztönözték. Még az Erdélyi János Önképzőkör pályázatán, hetedikes korában szabadon választott verséért 5 korona, az év végén kiosztott legjobb versért járó pályadíjként 10 korona, nyolcadikos korában a legjobb vers és próza díjaként 20 korona jutalmat kapott. Elsőéves teológusként a Néphagyománykutató Szövetség pályázatán gyűjtésével először 50, majd 20 korona pályadíjat,

valamint Sebestyén Gyula: Dunántúli népköltési gyűjtemény című művét, és A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene című művet nyerte meg. Másodéves korában a diáknóta pályázaton 6 koronát, mint harmadéves teológus akadémiai pályamunkájáért – melynek címe „Anna éneke, fordítva és magyarázva, s izagógikai szempontból méltatva“ – 75 korona pályadíjat, a néphagyományt gyűjtő dolgozatáért 15 korona jutalmat kapott. A Hittanhallgatók Egyesülete pályázatát Dávid családi élete című dolgozatával nyerte el, ez 50 korona volt. Negyedévesként is akadémiai pályatételt nyert „A kanonikus és az apokrifus Esdrás összehasonlító ismertetése és Esdrás vallástörténeti egyénisége és jelentősége“ című dolgozatával. Ezért 67 koronát kapott. Irodalomtörténeti pályamunkáját, amelynek címe „Kazinczy és a német-görög klasszikai irány“ volt, 150 koronával jutalmazták.

Kiss Géza első verses kötete másodéves teológus korában, 1914-ben jelent meg Sárospatakon *A mi szerelmünk* címmel. Erre a Sárospataki Református Lapokban előfizetést is hirdetett, ahol néhány számmal később, az Irodalom rovatban rövid recenzió is megjelent a kis kötetről, s a rövid ismertetés és elemzés ezzel a mondattal fejeződik be: „Reménnyel nézhetünk a jövő fejlődése elé ifjú poétáknak“. Volt magyartanára és osztályfőnöke, Elekes Lajos hosszabb értékelő bírálata az Ifjúsági Közlöny XX. évfolyamának 10. számában jelent meg „A Kiss Géza verseiről“ címen. Ennek bevezető bekezdését és még néhány mondatát idézem, inkább az akkori pataki diák és tanár kapcsolatának jellemzésére:

„Azzal a kedves, rózsapírban fuldokló szerénységgel keresett fel az én ifjú barátom, mely legszebb ékszere minden ifjúnak. Elhozta első zsengejét azzal a kéréssel, hogy mondjak róla pár szót, érdeme szerint. Azt hiszem magam oly mértékben fakultam el, amily mértékben pirult az én kedves barátom. Úgy éreztem, hogy a vér mind a szívemhez tódul. Nem csak a csodálkozástól, hogy aki hosszú esztendőkön át nap nap után két három órán át 'nyögte' tollam és szavam piros tintáját, az újból hallani akarja itélő beszédem; ide nyújtva kis kötet versét, hogy a megszokott módon értékeljem. Mert hiszen ez valahogy rendjén volna. Sőt igaziban természetes. Szomorú volna, ha ennyi idő után nem így volna... vitatkozhatunk szakadásig a nevelés lehetőségeiről, méricskélhetjük a dispoziciók és befolyások arányszámát tetszésünk és képességeink szerint: lényeges az a belső, intim kapcsolat, mely az évek hosszú során át egybefűzi a tanítót és a tanítványt... Kiss Gézában, s más, ily hosszú időig velem egy levegőre rekesztett tanítványaimban mindig egy egy részecskémet tudom, melyet beléjük leheltem. Eszünk legjavából, az örökölt és a szerzett energiák

legértékesebbjéből töltjük meg tartalommal azokat a kis lehetőségeket, akik kezünk alá kerülnek.“

Kiss Géza az első lekésképesítő vizsgájának letétele után, 1916. szeptember 18-án búcsút mondott a pataki Kollégiumnak. Bár nem szakadt el tőle, hiszen még jó darabig a Tizáninneri Egyházkerület gyülekezeteiben segédlelkészkedett és lelkészkedett, s a pataki nyomdában 1928 előtt még három kisebb könyve jelent meg, de ez már a lelkeszi pályájáról szóló előadáshoz tartozik.

*Egy oldal a Sárospataki Ifjúsági Közlöny XXXII.évf. 3.számából
1915 novemberében; Kiss Géza recenziója*

KOMÁROMI KÖNYVÉRŐL.

Irta : K. G.

Mit búcsulsz kenyeres ? . . . Budapest.

Ara 3 korona. Dick Manó kiadása.

Ugyanaz sajtó alatt németül. Leipzig.

Nyolc esztendővel ezelőtt egy örvendező hír futamlott végig a kollégium ódon folyosóin: „Egy hatodgimnazista nyert ötven koronát!“ Komáromi János volt az! Gyalog az Alföldön c. útleírását jutalmazta a Budapesti Magyar Túrta Egyesület az első díjjal. — Azóta folytonosan írt bájos verseket s érdekesebb alakjainkról másolt humoros rajzokat. Még egész világosan emlékezünk annak a felolvasásának pompás csattanójára, melyet, mint az Erdélyi-Önképzőkör elnöke, a Mikszáth-ünnepélyen tartott. Leírja ügyes beállításokkal, hogyan látogatta meg Mikszáthot, fordultos párbeszédekben tolmácsolja, hogy-mint fogadta az öreg palóc, még élvezzük a jókedvű búcsút, amivel a kedélyes mester elbocsátotta a furfangos diákot, — mikor nagyhirtelen egyet fordul a felolvasás és Komáromi mindnyájunkat pajkosan meglepve jelenti be: „Mikszáth Kálmánál ugyan sohasem jártam, de hát — felolvasás kellett!“ De bezzeg a most hozzánk jutott könyvének minden sora hangosan hirdeti, hogy nagyon is ott járt, ott serénykedett, ahol — a honvédnek kellett. Ezt a könyvet nem hirlap-tudósító írta, hanem olyan valaki, aki

FEHÉR JÓZSEF:

Hegyaljai Kiss Géza verseiről

Hegyaljai Kiss Gézának hét verseskötete jelent meg nyomtatásban, ezekből öt található meg a sárospataki kollégium gyűjteményeiben. Időben az első 1914-ben jelent meg – 21 éves volt írójuk akkor –, s az utolsó 1946-ban. A hétből az általam ismert öt minden bizonnyal reprezentálja teljes költészetét, gyökeres hang- és stílusváltás ugyanis nem következett be egész pályáján.

Legérdekesebb, legizgalmasabb a fiatalon írott, 1914-ben megjelent első kötete, mely gyökeresen különbözik a többitől, igazi kuriózum a pályáján. Különlegességét egyik ciklusának adys hangütése adja.

Ennek az első kötetnek a címe: *A mi szerelmünk*. Adys már maga a kötet cím is: parafrázisa Ady: *A magunk szerelme* című kötetének, melynek versei 1912-13-ban keletkeztek, s így ajánlotta a költő 1913-ban: „Móricz Zsigmondnak, a rímtelen versek nagy magyar poétájának, s a gyönyörű bőségek hőségének ne legyen kellemetlen ez a könyv.“ E kötet címadó versét „Bizonyos *Margitának* küldöm“ ajánlással látta el a költő. Előző kötete pedig *Margita élni akar* címmel jelent meg 1912-ben. Ennek mottójában Ady így ír: „Ez lesz a címe az én verses históriámnak, melyet szeretettel ajánlok figyelmükbe azoknak, akik szeretnek, avagy nem szeretnek.“

Hegyaljai Kiss Géza tehát diákként 1912-13-ban olvasta a *Margita élni akar* és *A magunk szerelme* című Ady-köteteket, s ezek nyomán jelentette meg 1914-ben Sárospatakon „a református főiskola betűivel“ *A mi szerelmünk* című kis kötetét. (Csak zárójelben jegyzem meg: érdemes lenne egyszer megvizsgálni, milyen volt Ady verseinek fogadtatása a maga korában a másik „kálvinista Rómában“, Sárospatakon. Merthogy olvashatták, az bizonyos.)

Hegyaljai Kiss Gézánál is egy sejtelmes, szimbolikus, kevésbé fejthető történet kerekedik egy bizonyos *Madonn* nőalak köré, mint a nagy költőtársnál. Az egyes verscímek is hasonlatosak Adyéhoz. *Adynál*: *Margita élni akar*, *Margita Párisba jött*, *Mikor Párizsból hazajöttünk*, *Szerelmek az Őszben*, *Ha visszajönne Margita*, *Mikor Margita visszajött*, *A Margita fia*, *Margita és a sorsunk*, *Forró szomjakban élek*, *Rövid kis*

búcsúzó. *Hegyaljai Kiss Gézánál*: Madonna útra kél, Madonna útja, Madonna elköszönt, Madonna itt járt, Köszöntő Madonnának, A mi esküvőnk, Áldott vétek, Tudom már, Csábít a tenger.

Hogy érzékeljük az Ady-hatást, idézzük a címadó verset:

A mi szerelmünk

*A mi tömjénünk szent oltáron ég,
A mi oltárunk szentély szentélye,
Nem látta soha senki szeme még, -
A mi oltárunk szívünk legmélye.*

*A mi orgonánk örökké néma,
Búgó beszédét senki se érti,
Pedig örökké zeng a zsolozsma:
Szerelmes szívem szived szereti.*

*A mi szerelmünk – sohse született,
Csak az én lelkem áltató álma,
Mit ha elűzne tőlem az Élet,
– Árva lelkem is utána szállna.*

Megfigyelhető a jellegzetesen adys frazeológia, s más egyéb stíluseszköz ebben a rövidke versben is, de végig az egész cikluson. Adys a *szókincs*, a szakrális szavak, a bibliai kifejezések használata: szent, oltár, zsolozsma, koszorú, hozsánna, szentély, Madonna, balsam, üdv, Éden, hit stb. A *kötőjeles írásmód*: (Adynál pl. „rőzse-dalok“): nem-értés, vert-ezüst, pacsirta-dalos, kalász-tenger, trubadúr-fajta, ó-tükör, lantos-lelkem stb. *Nagybetűs szavak* a verssorok közepén, mondat közben: Élet, Sors, Végvihar, Éden stb. *A jelzős szerkezetek*, a jelzős alárendelés: szerelmes vágy, tüzes éjek, törött hajó, szomorú szent, kincses szegénység, koronás fő, lecsukott szemem, tövises szó stb. De az Ady által leggyakrabban vagy *gyakorta használt szavak*: bús, sugaras, mámor, ihlet, babér, igric, regős, nektár, nász, őszies, tompa, csókos stb. *Az ismétlések*: „Ezer csodával csábít a tenger, / Ezer titokkal üzenget értem“ - írja például a Csábít a tenger című versében. Vagy: „Ajkam éle is száraz, vértelen, / Kiszívta sok-sok orozott gyönyör“ - a Süllyedő naszádon című versében.

A kötetet Hegyaljai Kiss Géza megküldte Adynak is. Ady „Kedves Fiam!“ megszólítással 1914 március végén írt Kiss Gézának – aki akkor Patakon volt teológus hallgató – Mádra címezve. Ez áll a levélben: „Ady

Endre nem akárkinek írja azt, hogy Fiam s ha azt írja, akkor abban lenni kell valaminek az apa és a fiú egymáshoz való viszonyából. Örömmel olvasom a leveledből, hogy figyelemmel kísértél engem az első vers óta, amit tőlem olvastál. Magam is szeretem egy író emelkedését figyelni. Ezt nevezem élvezetnek. Külön örülök annak, hogy Móricz Zsigmondot édesapáddal együtt figyeled, mert Zsigánk minden figyelmet megérdemel. Verses könyvedet egy megjegyzéssel köszönöm meg neked. A címe jó: A mi szerelmünk. A ti szerelmeitek. De a terjedelme kicsiny. A legközelebbi könyved legalább hat ív legyen! Szívesen köszönt a patakiakkal együtt Ady Endre.“

Kiss Géza hozzáfűzi: „A levél eredetije Eperjesen maradt. ...A levelet apám bontotta fel, örült, hogy a fia olyan két íróval levelezik, amilyen Móricz Zsigmond és Ady Endre. Ápr. 3-án mentem haza Mádra, húsvéti vakációra, a levelet ott találtam. Meghallgattam Ady tanácsát, a legközelebbi verseskönyvem valóban hat ív volt: Szív a szívnek, Ungvár 1918.“¹¹

Sajnos egyetlen „kirándulásként“ értékelhetjük csupán Hegyaljai Kiss Géza fenti versciklusát, amelyben hasonlítani igyekezett a „legnagyobbhoz“. Másutt, később, furcsa módon, alig találjuk nyomát ennek a hangütésnek. Mi az, amiért versei nem mérhetők – a fentiek ellenére sem – Adyhoz? Végig érezhető, hogy jó szándékú, de mégiscsak utánzásról van szó, melyből hiányzik a hiteles, valóságos, Ady által megélt élményanyag. Összehasonlíthatatlanul gyengébb a szimbolikus kifejező erő (nem véletlenül fogalmaztunk úgy az előzőekben, hogy képei sokszor bibliaiak, de nem biblikusak, hiszen nem tudta azokat szimbólumokká fejleszteni, hiába a formai megoldások sokasága). A versek megoldása inkább epikus lesz a végén, petőfis, uram bocsá!; Tóth Kálmán-os.

A kötetben összesen négy ciklus van, az előzőn kívül tehát még három, s a későbbiekben is írójukra jellemző téma- és tárgyválasztású, s formai megoldású. Ezek: 1. *Pataki nóták*. Népdalszerű, nótaszerű verseket tartalmaz ez a csoport, ilyen címekkel: Kuruc legény bújja, Berek alján..., Patakon a kis kocsmába..., A Petőfi-kürt stb. A versek témája: kislány, szerelem, bor, diákélet. Meglehetősen szokványosak és átlagszerűek, de azért itt-ott találunk egy-egy kisebb gyöngyszemet is:

¹¹ HEGYALJAI KISS Géza: Ady Endre ismeretlen levele. Irodalomtörténet, 1960. 357.o. - Ady Endre levelére Kováts Dániel hívta fel a figyelmemet, segítőkészségét ezúton is megköszönöm.

Kant Immánuel

*Ülök faragcsált, lány-neves padon,
Katról tanít a filozófia –
S egy orgonafürt szavát hallgatom:
Mit mesél Május illatos fia?...*

*Csodás elme volt Kant Immánuel,
Tudásunk egén szikrázó csillag,
S a tiszta észről míg bölcsen ítél
– Lelken csókol az orgona-illat...*

A második ciklus címe: *A Hegyalja*. Végig érződik rajta a költő táj-, nép- és földszeretete. Hegyaljai Kiss Géza egyéb műveivel is kétségtelenül hozzájárult a „Hegyalja-mitológia“ kialakításához. A versek hangvétele hasonló az előző cikluséhoz. Néhány verscíme: Hegyaljai nóta, Ünneplő határ, Alkony remeke stb. Itt is találunk szép részleteket, ime egy megszemélyesítéses kép:

*Határt, a szép nőt, meglepte az Ősz,
Ez a mezgerlő, deres hajú csósz,
Minden bokrára hús csókot nyomott
S hová ajka ért, rozsdás a lomb ott.*

*És a határ most vetkezi mezét,
Foszló köntösét szelek tépik szét,
Tarlott fákön leng fehér hajaszála,
Koldusok közt nincs koldusabb nála.*

(A kifosztott határ)

A harmadik ciklus: *A másnak ígért lány*. Ez már gyengébb, könnyed, érzelmes, érzélgős, nótaszerű verseket tartalmaz. A verscímek közül: Erzsike-dal, Fogja meg édes a kezem, Búcsúszó, A másnak ígért lány stb. A *Könnyeztem is érted* című lehet példa a fenti értékelésre:

*Azt se tagadom, hogy szemem könnybe lábad,
Ha lelkem egy dallam telemuzsikálja,
Ha valahol húzzák a kedves nótádat:
.....Mit suttog az akác hervadó virága?...”*

(Részlet)

A második könyvecske 1915-ből aligha nevezhető kötetnek. Szigethy Ferenc diaktársával együtt írta a *Mendikáns verseket*, a karácsonykor, húsvétkor, pünkösdkor elmondandó ünnepi köszöntőket,

ugyanezen címekkel. A könyvecskét kiadta a Sárospataki Ifjúsági Egyesület a pataki Vöröskereszt Egyeslet javára.

Harmadik kötete *Szív a szívnek* címmel 1918-ban jelent meg Ungváron, ahol 1917. november 1-jétől 1919. március 30-ig volt segédlelkesz. Itt vette feleségül 1918 őszén Kovács Mária református tanítónőt. A versek – ciklusba rendezve – hozzá íródtak, kevés kivétellel szerelmes versek. Ajánlása: „...tele van hintve az utam jácintok, orgonák sok ezer szirmával... Az a lány, aki azt elém hintette, azóta az életem útját szórja be lelke kincseivel. Én ezért neki adom az életemet! És ezt a könyvet...” *Ezüst üllőn* című ciklusának versei irodalmi művek, képzőművészeti alkotások, színművek illusztrációinak is felfoghatók, s a legtöbb esetben nagy intuitív készségről tanúskodnak. Prózai műveire – történelmi életrajzaira, elbeszéléseire, regényeire – is jellemző egyébként az empátia, a beleélő, megidézett alakjaival való azonosulási képesség. Íme egy példa:

Hamlet testvérhez

*Hamlet, Hamlet, örök tétovázó,
Tükröt tart a sorsomnak a tied,
Vetjük a lét s a nemlét kockáit,
Míg életünk a sír felé siet.*

*Hamlet, Hamlet, nem tudunk mi élni,
Sáppaszt a tett, hevít a gondolat,
Ezüst üllőn kovácsoljuk álmunk,
S a délibáb nyergel nekünk lovat.*

*Hamlet, Hamlet, testvérem a szíved.
Mind a kettőnk bánat királyfia,
Koronánkon vérünk a rubintkő,
Sorsunk bukás, könny, gyász:
— Ophélia...*

Néhány cím ebből a ciklusból: Jézus a tengeren (Scott Lander festményéhez), Anna búja (Sámuel I. könyve, I. fejezet), Hódolat Fedáknak (A császárné címszerepében), Maupassant-hasonlat, Reviczky rózsái, Reviczky fája. Az intuitív képességről egy részlet tanúskodjon:

*És a fád él, őrizve emléked,
Csak a szíved sorvad el sebébe,
Örök bánat jajszavú lantosa
Szüntelen búd elszunnyadt-e végre? – (Reviczky fája)*

A *Senki-szigetén* című ciklus verseiben is találunk utalásokat más művek ihletésére. Ajánlásában egyértelműen Jókaira utal:

... *Te voltál édes szép Noémi
S az Aranyember voltam én,
Szívtuk a csókok édes mézét
Szerelmünk Senki-szigetén...*

Itt még előbukkan az Ady-hatás, például a *Csókolj meg engem!* (Énekek Éneke I.) című versében:

*Csókolj meg engem ajkad csókjával,
Mert a te csókod mustnál édesebb,
Szomjún szomjazom csókodnak borát,
Csókokkal itasd hát hű szerelmesed!*

Láthatjuk: csak a cím adys meg a bibliai utalás, az indítás, az alliterációk, de a vers és a csattanó hétköznapi. A következő, *Messze az élettől* című ciklus egyik versében azonban még egy pár sor erejéig megjelenik egy Adyhoz mérhető szimbólum:

*Az én szobám halott-őrző kriptá,
Őre, a csend, babonás vénasszony –
Éjjelenkint koporsóit nyitja.*

(*Álmaim kriptája* - részlet)

Tovább már hiányzik belőle a rejtélyesség, a szecesszió, a látomás, de még a jellegzetes szókincs is. A nem idézett versek, mint előbb mondtuk, dal- vagy nótaszerűek, szerelmesek, érzelősek, ilyen címekkel: Vallomás nélkül, Alvó rózsáid, Kék violáid, Dermed a szívem stb. A szerelem érzésvilága mellett a családsteret, szülőtisztelet szavai szólalnak meg:

*Leült mellém az estvéli csendbe
Feledni gondot, fűjni a füstöt,
Gyönyörködött szép fejében a hold
Szórva reá hűs, finom ezüstöt.*

(*Apám utolsó estéje* - részlet)

A kötet *Tűzkoszorúk közt* című ciklusának verseit a világháború eseményei és szenvedései ihlették:

... *Köröskörül izzik, lángol az ég alja,
Csillagzapor szakad nyugtalan éjszakán,
Mi ez? Új időszak virradata pirkad?
S a vén világ helyén újabb támad talán?*

(*Tűzkoszorúk közt* - részlet)

E versekben mélységes humanizmusa, a háború áldozataival való együttérzése nyilvánul meg. A verscímek szinte időrendben követik a háború

eseményeit: Mozgósításkor, A Béke völgyén, Menekült lány, Bánat szüretje, Szövetségesek, Varsó bevételekor stb.

Szüreti tűz című kötetének (1921) egyik felében a Hegyalja „mitológiájának“ (tudniillik, amit e tájegységhez ma asszociálunk) megteremtéséhez járul hozzá. Ezt ajánlásában így fogalmazza meg: „Engem a Hegyalja adott az életnek. Völgye a bölcsőm; kollégiuma: nevelő anyám; méla derűje a világnézetem alaphangulata; hegyormainak magassága a felfelé ösztönzőm. Életem úgy lobbant fel, mint a szüreti tűz. Melegít, világít, táplálékot enged másoknak, színt, pirosságot vet az arcokra, hangulatot zsendít a szívekben a Haza s az emberek sorsának átérzésére, reménységére, emlékezésre, elborulásra, felderülésre. Ezek a versek nem költemények. - A szüreti tűzként hol fellobogó, hol hamuba zúgó életem kiröppent szikrái...”

A *Fényben* című ciklus verscímei: Csokonai Patakon, Rákóczi lelke, Lavotta Tállyán, Mádi szüret, Zsolt vezér képmásához stb.; témái: a hegyaljai bor, a kurucok, a pataki diákok, az öreg iskola, Balassi nyomdokain, Lorántffy Zsuzsanna nagyasszony stb. *Hamvadóban* című versciklusában megsiratja az országvesztést:

*Morzsát szórok, mint rab Rákóczi,
Tétlen, etetve tavi hattyút,
Hulljatok könnyek, álom-morzsák,
Vert életünket siratjuk.*

(Ungvárról kibújdosva - részlet)

Különösen fáj a Hegyalja utáni legkedvesebb táj elvesztése: Halott ungi tájon, Álmodt Ungvárról, Megszállt magyar földön, Kislányom sírja felett, Hogy apám meghalt volna stb. Bizik Horthyban, mint annyian mások e korban (*A világháború sírja felett* c. verséből):

*Úgy törtél fel a létünk színére,
Mint őserő, mely tölgyesudárba forr;
Anyád – miként Emese ősanánk –,
Álmodott keblén dús királyi csert –
Népének: jövőt, fiának sikert,
S téged emelt im pajzsára e kor.*

A bizakodás hangjai szólalnak meg a következő versekben: Szebb lesz-e a világ?, Lélekkeltés, Égi fényben, Kálvin, Harangodi harangok stb.

Égő szívvel című verskötetét (1925) az előzőekkel együtt megküldte Móricz Zsigmondnak is. Móricz a következőket írta: „Kedves Barátom, csak ép nyugtázni akarom, hogy leveledet és verseidet megkaptam. Ezek

Babitshoz tartoznak s átadtam neki. Engem csak a novella és cikk érdekel...¹² Hegyaljai Kiss Géza versei nem jelentek meg a Nyugatban.

A *Füük, lányok verseskönyve* 1946-ban jelent meg, s ez már Debrecenben. A 151 verset tartalmazó kötet versei nem váltak ismertté, népszerűvé, közkeletűvé. Valószínűleg túl didaktikus szándékuk miatt; meg azért sem, mert ezek az évek nem kedveztek az egyházi, vallásos nevelésnek. A tárgyilagosság kedvéért tegyük hozzá: a versek gyengeségei miatt sem.

*

Összegezőként a költő Hegyaljai Kiss Gézáról a következőket mondhatjuk: Prózáírónak, novellistának, elbeszélőnek jobb volt, mint költőnek, lírikusnak. Több volt benne az epikus erő, mint a lírai kifejezőképesség. Országos magaslatokra nem emelkedett, megelégedett s elfogadta szűkebb környezetének ízlésvilágát, és azt kiválóan kiszolgálta. Ugyanakkor formailag jól megírt verseket közölt; szép, tisztahangú költeményeket, amelyek egy népét, szülőföldjét szerető, hagyományait ébresztgető, hívó ember tisztességes szelleméről tanúskodnak.

Hegyaljai Kiss Gézát – mint embert – versein keresztül a következő idézettel tudnám leginkább jellemezni:

*Álmok ereje pezseg lelkünkben
Arról, hogy köztünk ne legyen Kain,
De a szeretet örök máglyája
Lobogjon fel a lelkek ormain.*

¹² Móricz Zsigmond levele Hegyaljai Kiss Gézának. Budapest, 1930.március 11. = Móricz Zsigmond levelei II. köt. 11.

UJVÁRY ZOLTÁN:

A mádi menyecskés török (Emlékezés Hegyaljai Kiss Gézára)

Ha végigtekintünk *Hegyaljai Kiss Géza* irodalmi munkásságán, nyomban kitűnik, hogy milyen sokoldalú személyiség volt. Írásait a történettudomány, az egyházi és szépirodalom egyaránt számon tartja. A régmúlt tudósai közül sokan több tudományban is maradandó alkotásokat hoztak létre. Olykor akár egyetlen írás, tanulmány, közlemény elég volt ahhoz, hogy évtizedekig hivatkozzanak rá.

Ilyen személyiség a szüreti szokásokat kutatók előtt Hegyaljai Kiss Géza, aki *A menyecskés török* című írásában a szemtanú hitelességével egy rendkívül érdekes, a magyar folklórban kuriózumnak számító hagyományt mutat be.

A néphagyomány iránti érdeklődését a magyar néprajz központi folyóiratában, az *Ethnographiában* megjelent írásaiból látjuk. Az első közleményében (1926) az abauji Csenyete pünkösdjárásáról ír. Pünkösd másodnapján a legények lóháton körüljárták az erdőt. Zöld gallyakkal térnek vissza a faluba, ahol egy gazda udvarán lányok várják őket, táncolnak, s pünkösdi királynét választanak. Hegyaljai Kiss Géza megjegyzi, hogy ezt a szokást a Csenyete környéki falvakban nem ismerik.

E közleményén kívül az *Ethnographiában* még két kisebb adatközlése jelent meg. Közül egy Monokon (Zemplén megye) hallott Mátyás-mondát (1929), valamint egy görömbölytapolcai (Borsod megye) és mikolai (Szatmár megye) hiedelmet a gyógyvizek fehér kígyójáról (1932).

Néprajzi írásai közül kétségkívül legfigyelemreméltóbb a menyecskés törökről szóló. Erről a hagyományról a mádi szüreti-farsangi szokáskörről Hegyaljai Kiss Géza írása előtt csaknem negyed századdal korábban megjelent egy közlemény a Néprajzi Értesítőben (1905). Hegyaljai Kiss Géza cikke – talán azt is mondhatjuk, emlékező helyszíni riportja – a Budapesti Hírlapban látott napvilágot 1933-ban.¹³ Az írás címe: *A menyecskés török* az olvasó érdeklődését nyomban felkelti. Az alcím –

¹³ A február 26-i számban.

Farsang a Hegyalján – azonban sejteti, hogy nem valóságos törökről van szó.

Hegyaljai Kiss Géza a cikk bevezető soraiban jelzi, hogy a Néprajzi Múzeum igazgatója, *Madarassy László* felkérésére ő „mint a nemes Mád város szülőtte“ mondja el, „amit a mádi törökjárásról“, a maga nemében páratlan népszokásról tud. Hangulatos emlékezés és helyszíni megfigyelés nyomán tárul elénk a mádi törökjárás.

*

„Most van Mádön a farsangi bálók ideje – kezdi az élménybemutatást Hegyaljai Kiss Géza. – Eljöttem Mádra, csupa szem és fül vagyok. Elmondom először, amit gyermekkoromban láttam és amit megtudtam. Milyen hát az a *menyecskés török*?

... Vasárnap délután vagyunk, két templom után. Tódulunk a Felvégre, a *Lengyel Sámuel* bácsi udvarára. Mint tizéves fiú, magam is ott zsibongok a népség közt. Nevezetes ember ez a *Lengyel* bácsi. Tizennégyéves legényke volt, mikor 1849 telén meneteltek a honvédek Mádról a bodrogeresztúri csatába. A Kettős Csárdáig ment utánuk. Most aztán ő beszél nekünk róluk. A református egyháznak Ő Mádön a gondnoka. A Szőlőműves Társulatnak meg az elnöke. Tele az udvara az alakosok kíséretével.

– Vigyázni gyerekek! Hátrább innét mindenki! – csendül egy érces hang.

És jó volt vigyázni, mert dörögni kezd a mozsár. A lovak ágaskodnak. A cigány reszket. A széttárt kapun szökdelve léptetnek az utcára a lovak. A menet élén három lovas jelmezben. Két szélén két pej ló. Nyergében telt, vérmesképtű, lógó bajuszú török basa. Csizmás lába feszül a kengyelben. Térdén buggyt vet paprikaszín, lötyögő nadrágja. Fején piros fez, ami még vörösebb fényt vet kigyúlt ábrázatára. A két basa közt, fekete paripán egy menyecske. Ruhája fehér, homloka diszes, mintha most jött volna az esküvőről. Szendearcú legény, akit még fehérchselédnek is nézhetnek. Hanem a lovat vitézül üli meg. A török oldalán hatalmas kulacs, mádi borral. Hol egyik, hol másik kanyarítja le a válláról s kínálja vele a menyecskét is.

A *Vacsora* primás hegedűjén felcsendül az induló:

– *Fel, fel vitézek a csatára!*

Lépésben indul a menet a Kapás Társulat elnökének udvaráról a református pap udvarára. A törökök után a sáfárok jönnek. Ezeknek az öltözetét különösen érdekes megcsodálni. Előttük hosszú kötő, ami a csizmájuk ráncáig ér. Himnes, pántlikás, virágos. Hát még a csákójuk. Olyan magastetejű, mint a száz év előtti katonacsákó. De nem maradt rajta egy körömmi hely diszítetlen. Elöl, a forgó tövén kis kerek tükör villog. Aztán körös-körül gyöngy, aranylánc, gyöngyház. Két sáfár egy-egy szőlőtökét visz, fűrtökkel dúsan megrakva. Ez annak a jele, hogy ilyennek kívánják látni az idei termést! Két sáfár sárgaréztálcán butellát, poharakat visz. Ebből fognak majd kínálkozni.

Aztán jön a *táncos kerék*. Egy ló húzza láncon a kereket. Agya a földnek fordul. Folyton himbálódzik jobbra-balra. És rajta két maskara. Egyik fiú, másik lány. Valami kitömött rongy, de igen mulatságosak. Kiabálják a gyerekek:

– *Tánci, tánci, hopp, hopp, hopp!*

Aztán következnek a Társulat tagjai, tömött sorokban. Utánuk a banda, hol lassítva, hol szaporázva az ütemet. Sereghajtónak pedig a *rosszkocsi*. Hát ez mi! Két csacsi

húz egy rozzant szekeret. Mikor egy kónél nagyot döccen, zsupsz, kétfelé szakad. Elmarad a hátulja. Kár volna pedig lemaradni azoknak, akik nem ülnek. A rosszkocsin ágaszkodnak a szőlőből hazahozott madárijesztők, pojacák. Vágtatnak is a fiúk az elmaradt két kereket hozzákötni a fogat elejéhez.

– Jaj, Mózsikám, el ne maradj lelkem, hisz te vagy a legszebb az egész közt! – kacagnak a mókában telhetetlen suhancok.

A menet eleje pedig fenn jár a dombon, a templomnál. Bekanyarodnak a paplak udvarára. A tornácon áll a mádi reformátusok közkedvelt pásztora, *Pálóczy József*, a családjával, vendégeivel. Haja, bajusza mint a hó, arca mint a rózsza. Hozzák a sáfárok a tálcán az aranyszínű bort. Az egyház szőlőjében termett, a *Gyötrik*-ben. Tüzes, édes, zamatos. Egy ezüst ötkoronás pendül a tálca szélén. Gyúlik hozzá több is.

Megy a menet tovább. A jegyző urat, bíró urat tisztelik meg. Néhány szőlőbirtokos és nagyasszonyt. Aztán a paphídján befordulnak a plébániára. Ott meg *Osváth Mátyás* plébános fogadja őket szívesen.

A délután belenyúlt az estébe, mire a török kísérete visszakanyarodik az induló helyre. Kisvártatva rázendít *Vacsora* a báli első csárdásra:

*Sej a mádi vendégfogadóba szól a muzsika,
Gyere velem csárdás kisangyalom, menjünk el oda!
Megforgatlak kedvemre, magyar huszár létemre,
Ropogós csókot nyomok az orcádra, nem felejtlek el!*

... Így volt ez akkortájt, mikor én tízéves voltam, 1903-ban.

Ha nem a Kapás Társulat rendezte a bált, akkor meg a Fáklyás Társulat. A különbség az volt, hogy akkor a menet az Alvérről indult. Akkor a plébánoshoz mentek először tisztelegni és utójára a református lelkészhez. És még egy árnyalati különbség: a kapásoknál a menyecske oldalán nincs kulacs, mint a fáklyásoknál.

Ez a menyecskés török szokás ma is megvan, ha el is maradt a sok régi jókedvből.“

*

Hegyaljai Kiss Géza leírása – és más szakirodalom – az én érdeklődésemet is felkeltette a mádi szokáshagyomány iránt. Hegyaljai Kiss Géza után 34 évvel magam is helyszíni megfigyelője voltam a menyecskés töröknek. Az 1933-as leírás református lelkésznek köszönhető. Én is egy református lelkésznek, *Zergi Gábor* nagytiszteletű úrnak köszönhetem, hogy 1967. október 1-jén részt vehettem a hagyományos szüreti felvonuláson, amelyről fényképeket és részletes leírást készíthettem.

Egy generációval Hegyaljai Kiss Géza után a mádi szokás időpontja megváltozott. 1933-ban a menyecskés török farsangkor jelent meg. 1967-ben már a szüreti felvonulás látványosságaként lépett színre.

Az ünnepi menetben két török mellett két menyecske szerepelt. A törököket alakító férfiak bő vörös nadrágot húztak magukra, amellyel a török „buggyos“ nadrágviseletét igyekeztek kellőképpen utánozni. Az

egyiken díszes, zsinóros kabát volt, amely a török előkelő, főúri rangját mutatta. Fejükön azonban nem turbán, hanem vörös színű süveg, csákó volt. Az egyik töröknek kenderből hosszú szakállt ragasztottak. Felnyergelt lovon ültek. A ló fejét, kantárját pántlikákkal, virágokkal díszítették. Mindkét török mellett magyar „menyecske“ lovagolt. Két legény nőnek öltözött. Arcukat, szájukat pirosra festették, fejüket kendővel „menyecskesen“ felkötötték, blúz, sálkendő, nyaklánc stb. volt rajtuk.

A felvonulás élén a dobos, a kisbíró ment, aki időnként megállt – vele együtt az egész menet – és rövid dalolás után híriül adta az utcákon összesereglett embereknek, hogy hol lesz és hány órakor kezdődik a szüreti bál, amelyre meghívta a nézőket, a falu lakosságát.

A dobost követték a törökök. A szakállas török haladt elől magyar menyecskejével. Közvetlen mögötte lovagolt kedvesével a zsinóros mentéjű török. Időnként ittak kulacsaikból, majd a nézők legnagyobb meglepetésére és nagy mulatságára a törökök „csókolóztak“ a párjaikkal. Ilyenkor a lóval közvetlenül egymás mellé léptettek, egymáshoz hajoltak s szerelmüket nyilvános csókolózással kinyilvánították.

A törökök után magyar ruhás legények lovagoltak. Őket követték gyalog a *sáfárok*, akik szépen himzett kötényt viseltek. Két sáfár nagy fürtökkel pompásan díszített szőlővesszőt vitt. Kettő feladata pedig az volt, hogy kancsóikból a felvonulás során egy-egy pohár borral megkínálja a nézőközönség egy-egy tagját. A menetben ún. magyar ruhába öltözött táncos párok következtek, akik táncaikkal szórakoztatták az utcákra kitódult, kapuban álló, ablakokból figyelő lakosságot.

Utánok következett a szőlőcsész hatalmas hordóból készített kunyhójával. Egy szekérre nyitott végével hátrafelé néző hordót helyeztek. Venyigével, szőlőlevelekkel, növényekkel beborították. A szőlőcsész a hordó nyílásánál, azaz „kunyhójának“ ajtajánál állt és kereplőjével folyton csatogott.

Ezután limlommal teleaggatott sátoros szekér haladt. A szekér sátorra mindenféle rossz ruhából volt készítve. Különböző bádogedények, fazekak csüngtek a szekér oldalán, még éjjeliedény, kézifűrés, tők, villanyégő is volt a sátoros szekérre erősítve. A szekér oldalán függő tábláról mindenki elolvashatta a tulajdonos nevét és foglalkozását: „Kilopár Aladár üstfődőző mester Tapoca Miskolc“. A rossz, ócskás szekéren és a mester-nét alakító legényen – aki női ruhába öltözött, nagy melleket készített magának s folyton pipázott – igen jól derültek a nézők.

Hasonlóan jól mulattak a menetet lezáró *kereken forgó bábukon* és a *szakállas zsidón*. Egy földre fektetett szekérkerékre egymással szemben női és férfi bábút erősítettek. A kereket összekapcsolták egy eketaligával, amely elé lovat fogtak. Menet közben a szekérkerék forgott. A kerékagyon egyik oldalról a másikra dült, és a kerékre erősített „egymás kezét fogó“ bábuk körbeforgó táncoló párhoz hasonlítottak. Az így táncoló pár rendkívül komikus hatást keltett.

A humoros jelenetekhez nagymértékben hozzájárult a rossz ruhában, rongyokba öltözött vándor házaló embert megjelenítő szereplő, a *szakállas zsidó*, aki a táncoló pár körül „ténykedett“, ruhájukat igazgatta, a női bábu különböző részeit fogdosta.

*

A mádi szüreti felvonulásban néprajzi szempontból rendkívül fontos a *török* és a *zsidó* alakja, valamint a *táncos kerék*.

1. *A törökmaszkos alak*. Ennek a figurának a megjelenése a magyar népszokásban és az orális hagyományban a török hódoltság, az egykori török uralom idejére emlékeztet. A törökökhöz fűződő folklorisztikai emlékekkel nem csak a magyar, hanem általában a közép-európai népek hagyományaiiban is találkozunk. A tradíció történelmi gyökerekből táplálkozott. A törökök egykori hódításai, hatalmas területen való uralmuk, az európai népek félelme a török veszélytől, a törökkel kapcsolatos hagyomány alapját nyújtják.

A török figurákkal kapcsolatos szokások a törökök által uralt területeken a hódítás elmúltával alakultak ki. Arról nincsenek adataink, hogy a közvetlen veszély, a törökök elvonulása után milyen volt az ábrázolásuk, nyomban megjelentek-e a hagyományban, vagy csak később kerültek be a népszokásokba.

Nem kétséges azonban, hogy a török megjelenítése a népszokásokban a török hódoltság idejének sajátos tükröződése a népi kultúra egészében. Ezzel összefüggésben nem hagyhatjuk figyelmen kívül Hegyaljai Kiss Géza véleményét, amely éppen a mádi menyecskes török történetének háttérében igyekszik magyarázatot nyújtani.

„A törökjárás háromszázados. Ma már senki sem emlékszik arra, hogy mikortól van meg ez a szokás. Megkérdezem a város egyik legöregebb urát, *Teleky László* szőlőbirtokost. Ő 1873-ban került Mádra. Ismerte az egész országot, de ennek a szokásnak párját sehol se találta. Megkérdezte a reformátusok akkori tudós lelkipásztorát, *Rácz Lajost*, *Rácz Lajos* dr. ny. teológiai igazgató

édesatyját: honnan eredt ez a szokás? Ő teljes határozottsággal állította, hogy az visszamegy 1600-ra. Megkérdeztem *Vassko József* pápai kamarást. Neki is az a véleménye, hogy ez abból az időből ered, mikor a török volt az egri vilajet ura. Az a kerület felnyúlt messzire. Mád nem esett már határába, de portyázások akkor is történtek. *Szoural János* negyvennyolc éve jegyzője a Fáklyásoknak. Ő úgy tudja, hogy a törökvilágból ered ez a mádi álcásmenet.

Magam is találtam olvasmányaimban néhány véres évszámot. Így 1566-ban Pataktól Monokig huszonnégy község áldozatul esett a fosztogató töröknek. 1645 is gyászos esztendő. 1651-ben Szerencs is kénytelen volt meghódolni a töröknek, de a vész ezzel se múlt el. *Tompa* is erről a korról írja *Pogánykút* című mondáját.

Ekkoriból maradt fenn az emléke Mádön annak, hogy török rabolja a menyecskét, vagy éppen a menyasszonyt. Ezt a szomorú emléket fordította vígságra a mádi nép jókedve, mikor még bor is volt, mód is volt a szüreti és farsangi dalhoz, tánchoz, figurázáshoz.

2. *A zsidómaszkos alak.* A mádi felvonulók szereplői között különös figyelmet érdemel a zsidót megjelenítő alak is. Erről a figuráról Hegyaljai Kiss Géza nem tesz említést. Feltűnő, hogy a korábbi közleményben nincs róla szó. Én a cikkemben kitérek ugyan erre az alakra, azonban bizonyos érzékenységre tekintettel vándor árusnak nevezem.

Azt hiszem, Tokaj-Hegyalján a zsidó megjelenítése a népszokásban nem véletlen. Ezt a figurát az erdőbényei szüreti menetben is megfigyeltem, és még 1975-ben is ugyancsak tapintatból egyszerűen csak szakállas alakoskodónak neveztem.

A hegyaljai nép szemében a zsidó ember sajátos genre alakként szerepelt. Természetes, hogy mind a szokásba, mind az orális hagyományba bekerült. De nem csak hegyaljai jellegzetesség a zsidómaszkos alak. A magyar nyelvterületen, a Kárpát-medencei népek körében és általában az európai néphagyományban kedvelt adomai, népköltészeti, színjátéki szereplő a zsidó ember, egy olyan sajátos típus képviselője, akinek a karaktere mindenütt ugyanaz. Így válhatott nemzetközivé, a folklór jellegzetes képviselő-jévé.

3. *A táncos kerék.* A mádi szüreti felvonulás „tárgyi” kelléke volt a *táncos kerék*. Ezt a látványos eszközt találóan nevezi így Hegyaljai Kiss Géza. A kerékre szerelt bábupár a magyar szokásokban sporadikusan fordul elő. Német területen széles körben ismeretes. Ez a mádi táncos kerék idegen kapcsolatára hívja fel a figyelmet. Az eredetet illetően német közvetítésre gondolhatunk. A táncos kerék minden valószínűség szerint a Tokaj-

Hegyaljára települt németek szokásaiból került a magyar hagyományba. Ezt igazolja az ugyancsak német eredetet mutató *bodnártánc*, valamint a hegyaljai szüreti ünnepek Bacchus – *baksus* – figurája is. Az ezekre vonatkozó párhuzamok nyomán a kapcsolat és az eredet nem kétséges.

*

Mindezeket a gondolatokat és vizsgálati szempontokat veti fel a késői kutató számára Hegyaljai Kiss Géza szülőföldi emlékezése. S azt hiszem, írásának utolsó mondata 60 év múltán ma is aktuális, és mi is vele együtt mondhatjuk: „Várjuk, hogy újból napfény ragyogjon fel a mézes, muskotályos Hegyalja felett!”¹⁴



¹⁴ HEGYALJAI KISS Géza néprajzi írásai: A csenyétei pünkösdjárás. Ethn., XXXVII. 1926. 90-91.; -- Mátyás király Monokon. Ethn., XL. 1929. 58-59.; -- A magyar gyógyvizek „fehér kígyója”. Ethn., XLIII. 1932. 171.; -- A menyecskes török. Budapesti Hírlap, 1933.II.26. * A mádi szüreti-farsangi szokásokhoz: BALOGH Ferenc: Régi szüret a Hegyalján. Néprajzi Értesítő, VI. 1905. 301-305. * További irodalom: UJVÁRY Zoltán: A török alakja a magyar dramatikusanépszokásokban. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1971. Debrecen, 1973. 419-436.; Bacchus Tokaj-Hegyalján. In: UJVÁRY Zoltán: Varia folkloristica. Debrecen, 1975. 70-92.; UJVÁRY Zoltán: Játék és maszk, I-IV. Debrecen, 1983, 1988.

Komáromi János fényképe

(A dedikáció:

„H. Kiss Géza kedves pajtásomnak szeretettel
Bp. 1931. január 29. Komáromi János“.)

HEGYALJAI KISS GÉZA (ifj.):

Komáromi János és Hegyaljai Kiss Géza kapcsolata

Édesapám hagyatékában számos dokumentumra – dedikált kötetre, levélre, lapra, újságkivágásra – találtam, amelyek a kettejük közötti szoros kapcsolat tanújelei. Ismeretségük Sárospatakon a református gimnáziumban kezdődött. Amikor édesapám 1904. szeptember 4-én beiratkozott a gimnázium első osztályába, Komáromi akkor lépett a harmadikba.

Közelebbi ismeretségük az irodalom és az írás szeretetével kezdődhetett. Pataki irodalmi tevékenységükben sok a párhuzam. Mindketten díjat nyertek a Magyar Turista Egyesület diákturista pályázatán. A tanuló ifjúság irodalmi szerveződéseiben vezető szerepet vállaltak. Irodalmi közléseiknek a Sárospataki Ifjúsági Közlöny adott helyet, melyben saját nevükön vagy álnéven publikáltak. Komáromi *Pataki Névtelen*, édesapám pedig *Skriba* vagy *Vatesz* aláírással. Verses és prózai közleményeik egyformán bemutatásra kerültek. Komárominak később a Budapesti Hírlapban és a Magyarországon, míg édesapámnak számos vidéki lapban: a Sárospataki Református Lapokban, az Ungban, a Dobsina és Vidékében, a Hátárszéli Újságban stb. jelentek meg írásai.

Édesapám Komáromihoz írt levelei nincsenek meg, így levelezésük kezdeti időpontja nem ismeretes, de a válaszok dátuma alapján a levelezést édesapám kezdeményezhette 1915 szeptemberében, amikor a Sárospataki Ifjúsági Közlöny felelős szerkesztője lett. Cikket kért Komáromitól a lap számára, és véleményét kérdezte a Közlöny formájáról, szerkesztéséről. Komáromi első könyvének egy részletét küldte, az akkor még nyomdai előkészületben lévő kötetéből. Később édesapám több könyvét ismertette a Közlönyben.

Barátságuk levelezésük közben mélyült el, és Komáromi élete végéig tartott. Könyveiket rendszeresen megküldték egymásnak dedikálva. A levelezésen kívül személyesen is többször találkoztak. Ilyenkor – többek között – írói terveikről beszélgettek, írói módszereiket is megbeszélték. Például Komáromi másodnaponként írt 150-160 sort az ő apró betűivel, javítás nélkül. „Szép kézirat” – jegyzi meg édesapám.

1931 nyarán Parádfürdőn találkoztak. Komáromi feleségével és nyolc éves János fiával együtt van. „Nekem az életben legnagyobb szeren-

csém a feleségem. Jó anya, vigyáz rám és sok mindenben segít. Nem is szeretek nála nélkül utazni.“ Tényleg, az asszonyka otthonosan cseveg írói dolgokról. Mutatták János új könyve első példányát: *Ordasok*. Ez a fő műve; most egy regényen dolgozik: *Harangoz a múlt*.

Huszonöt éves írói jubileumukat mindkettőjüknek a Lévay József Közművelődési Egyesület rendezte Miskolcon. Komáromiét 1931-ben, édesapámét 1935-ben.

Nincs személyes élményem Komári Jánosról, nem találkoztunk. Nem is levelei alapján kívánok beszélni róla, csak édesapám feljegyzései és írásai alapján emlékezem kettejük barátságára a teljesség igénye nélkül. A levelezést és a kiegészítő dokumentumokat az alábbiakban nyújtom át a *Széphalom* olvasóinak.

*

1.

Budapest, 1915.okt.6.

Kedves Barátom,

megkaptam szeretetreméltó sorait s nyomban válaszolok is. Én csak megvagyok, még mindig bénán a ballábamra, ugysis maradok már s mivel komoly katona többet nem lehetek, két-három nap mulva indulok Bécsbe. A hádügyminisztérium sajtóosztályába rendelték be s valószínű, hogy ott is maradok a háború végéig.

Már most: közvetlen és őszinte sorai rendkívül megkaptak. Szeretettel és hálával gondolok vissza a pataki iskolára s egész ifjúságára. Egy könyvem is készülöben van most pataki diákokról, de nem jelenik meg, csak valamikor májusban.

Ezt megelőzően három-négy hét mulva, tehát november első napjaiban kerül ki a sajtóból *Mit busulsz, kenyeres?...* c. első könyvem. Haditárgyu novellák lesznek, írói körökben nagy sikert jósolnak nekik, címképe pedig ma is szenzáció. Remélem, hogy önök is szeretettel fognak megemlékezni róla. Ön talán írhatna is könyvemről néhány sort, /persze csak megjelenése után/ az Ungba -- többször látom benne a nevét. – a Zemplénbe, vagy a Sárospataki Református Lapokba. Ugye, megteszi?

Ezidőszerint, míg a háboru tart, oly szerződéssem van, hogy csupán a Budapesti Hirlapba írhatok tárcát. Mindössze Ignotusnak adtam át egyet minap a Nyugat számára s több helyről is kaptam fölszólítást. Sajnos, egyelőre még háború van, én katona vagyok s annyi az elfoglaltságom, de annyi!

Mellékelve küldök találomra egy már megjelent tárcát. Versekem nem irok.

Szemelvények a Sárospataki Ifjúsági Közlöny hírrovatából:

1. XXXII.évf. 2.sz. 1915.október. A hivatkozott „aranykönyv“ nincs meg. --
 2. XXXII.évf. 3.sz. 1915.november. -- 3. XXXII.évf. 9-10.sz. 1916.május-június.

HIREK.

Komáromi János budapesti író, kinek sebesüléséről aranykönyvünk múlt éven közölt részében adtunk hirt, a hadügyminiszterium sajtóügyi osztályába van beosztva Wienbe. Budapesten magyar- és Leipzigban német nyelven megjelenő sajtó alatti kötetének egyik meghatóan közvetlen elbeszélését mai számunkban közöljük.

Szigethy Ferenc, lapunk múlt évi felelős-szerkesztője a tiszánai ref. egyháznak lett segédlelkésze.

Komáromi Jánost négy hónapos harctéri tartózkodása alatt tanúsított vitézségeért az ezüst éremmel tüntették ki. Őszintén örülünk, hogy Isten kegyelméből való elismerést követelő talentóhoz a legigazabb émbőség, a hősiesség ezüst-éremét is megszerezte.

Új házások Komáromi János író, vadászhadnagy Legényéről, nőül vette Soltész Irénkét Legényéről. — Csabay István, cserebaktai ref. lelkész nőül vette Csiky Irmuskát Miskolcra. — Kassay Jenő, volt tanuló társunk, Máv. tisztviselő Alsómihályiból eljegyezte Kiss Gizikét Soborsinból. — Fekete István, szállásardói lelkész eljegyezte Tóth Ilonkát Tiszadobról. Sok szerencsét kívánunk!

Ha teheti kérem, írja meg a következők címét: Dobos Sándor, Nagy Laci, Fekete Gyula, Keresztury Karcsi, Bodnár Ferenc, Ladányi Mihály, Lipták István, Mándy Menyus, Sőregi János. E pár régi cimborám figyelmét magam szeretném föl hívni a könyvemre. S igen, mi van Szigethyvel?

Kérem Önt továbbá /kiderül, hogy csupa kérés a levelem!/: - Közölje velem valamelyik pataki könyvkereskedő címét, hogy oda is küldhessen a kiadóm pár kötetet.

Ha ír, levelét címezze a szerkesztőségbe, onnan utánamküldik. Majd később közölni fogom önnel bécsi adresszomat is.

November elején különben németül is megjelenik a könyvem, Lipcsében. Bécsi fordítóm éppen most bajlódik az egyes tárcák fordításával.

Ha részletekre kíváncsi legutóbbi hónapjaimból /őszintén: nem szeretek tulsokat foglalkozni magammal!/- megtudhatja Boldizsár Berti teológus urtól, vagy Soltész Ernő II.oszt. tanulótól.

A régi pajtások közül azoknak, kik ott élnek még a régi falak között, adja át atyafiui üdvözetemet. Magát, Kedves, sokszor köszöntöm mély barátsággal.

Komáromi János.

[Háromoldalas levél a Budapesti Hírlap szerkesztőségi levélpapírján. Címzés a borítékon: Tekintetes Kiss Géza urnak, a Sp.Ifj.Közlöny szerkesztőjének, Főiskolai Nyomda, Sárospatak /Zemplénmegye/.]

2.

Budapest, 1915.okt.17.

Kedves Barátom,

levelét örömmel olvastam s köszönöm, hogy azonnal volt szíves válaszolni, valamint köszönöm a Közlönyt is. Kedves. Hogy nem irtam nyomban, azt tulajdonítsa ne annyira közismert hanyagságnak, mint annak a ténynek, hogy mostanában rendkívül el vagyok foglalva. Különösen sajtó alatt levő kötetem rabolja el sok időmet.

Nagyon kedves Öntől, ha ismertetni fogja kötetemet a Közlönyön kívül az Eperjesi Lapokban és az Ungban is és én ezért nagy köszönetet mondok Önnek, Szerkesztő Ur. A Ref. Lapokat talán hagyja: ebben az ügyben már kéréssel fordultam Harsányi tanár urhoz, s kérem egyuttal, hogy ne fáradjon a Szegedi Naplónál se, mert ott van egy ujságíró-barátom. Hisz ön kérem anélkül is annyira lekötelez lelkes szíveségével, hogy szinte restellem. Mert talán nem is tudom majd meghálálni önnek.

Ladányi Miskának szintén irtam egy levelet, melyben azt a szíveséget kértem tőle, hogy nem lehetne-e egy kis propagandát csinálni a fiuk között - post festa. Majd beszéljen erről a Miska széniorral. Én már tárgyaltam róla a kiadómmal és ő szívesen belemegy.

Magamról ennyit. Hiszen majd olvassák a könyvet s beszéljen az helyettem.

Hosszu levelét ismételtén köszönöm s nagyon jó néven vettem az őszinteségét, hiszen az őszinteség a legnemesebb s a legerősebb fegyver, elsősorban pedig az irodalomban. A Közlönyre azonban van egy-két megjegyzésem. Régi formája, az ujság-alak, sokkal közvetlenebb és egyszerűbb volt, mint ez a mai.

Sőt éppen azért volt közvetlenebb, mert egyszerű volt. Nagy szó, kérem, az egyszerűség.

Azután: nagyon sok közleményben bizonyos hamis hang vonul meg, sőt mondhatnám, a cikkek legnagyobb részében. A diákember sohasem annyira szentimentális, szinte a betegségig, nem oly visszahuzódó, ügyetlen, majdnem holdkóros, hanem férfiasabb, elevenebb, tréfásabb, étellel-telibb, józanabb vagy talpraesettebb, vagy ahogy éppen tetszik. Valószínű, hogy ez így volt az én koromban is, hisz azért voltunk fiatalabbak, de akkor, mert benne éltem abban a levegőkörben, magam sem vettem észre. Ez hamis hang volt, nem volt természetes, nem volt az igazi, a pataki diák sohasem olyan a valóságban, - de Krisztus látja lelkemet! - nem is szemrehányásképpen állítom.

Különben, mondom, nagyon kedves a lap, tartalmas, ügyes összeállítású, vonzó s én a szerkesztésben sok kedvet és kitartást kívánok önnek, aminek egyebekben nincs is híjával.

Levelét bármikor örömmel várom s őszinte barátsággal köszöntöm magát, kedves Szerkesztő Ur!

Komáromi János

U.i. - A tárcámnál talán megjegyezhetné, hogy az szemelvény „Mit búsulsz, kenyeres?...“ c. sajtó alatt levő könyvből. Köszönöm. K.J.

[Háromoldalas, kézírásos levél a Budapesti Hírlap szerkesztőségi levélpapírján és borítékjában. Címzése: Tekintetes Kiss Géza úrnak, a Sárospataki Ifjúsági Közlöny szerkesztőjének, Sárospatak /Kollégium/ /Zemplénmegye/]

3.

Bpest, okt.23. [1915.]

Kedves Barátom,

könyvem november legelső napjaiban 1.-3. között jelenik meg s önnek és Ladányi Miskának természetesen tiszteletpéldányt küldök nyomban. Nagyon várom a Miska válaszát is. Holnap-holnapután egyébként hosszabb levelet írok Önnek, melyben pár szempontot fogok szíves figyelmébe ajánlani.

A Közlöny 2. számát örömmel várom. Rövidesen megküldöm az előfizetés díját is.

Sokszor köszöntöm őszinte barátsággal!

Komáromi János

[Kézzel írt postai levelezőlap. Címzése: Tekintetes Kiss Géza úrnak, az Ifjúsági Közlöny szerkesztőjének Sárospatak /Kollégium./]

4.

Budapest, 1915.okt.29.

Kedves Barátom,

könyvem megjelenéséig, november háromig, ez valószínű az utolsó levelem. Ön a könyvet megkapja legkésőbb november ötödikén.

Ha már olyan kedves és szeretetreméltó, hogy elvállalta könyvem ismeretét, pár szót ajánlanék szíves figyelmébe:

Légyen jó kiemelni, hogy ez az első őszinte, póz nélkül való könyv a háborúról. Az őszinteségem tűnt föl legelőször mindenkinek. Nem a külsőségekre fordítom a súlyt, mint arra, hogy mit éltem át, mennyit szenvedtem s mit éreztem. - Remélem, lesz szíves különösen megdicsérni Márton Ferenc festőművész szenzációs-szép címképét.¹⁵

Ami az Ungot illeti, csak annyit írjon meg, hogy most jelent meg tőlem egy könyv, mely az ungvári honvédekről szól s hogy Petrovay László honvédszázados urnak ajánlom. Majd ők akkor irnak róla maguktól is. Ha azonban, kedves Kartársam, ezt a terhet is Ön vállalná tógája fölé, kérem, az Ung számára föltétlenül említse meg az ungvári honvédeket és Petrovay századost, aki egyébként az életemet mentette meg.

Ladányi Miska pajtás még nem irt. Ugye, megcsináljuk a poszt fesztát - ketten. Ezt azért tartom fontosnak, mert ezt a Budapesti Hirlapban is meg fogják említeni. Természetes, hogy - bár valamennyi lap foglalkozik majd a kötettel - a leghosszabban a B.H. tárgyalja majd /tárca vagy cikk!/, sőt, amint hallom, nem is annyira a könyvről, mint a könyvvel kapcsolatban rólam akarnak írni személy szerint. Majd meglátjuk.

Szigethy Feri¹⁶ ma irt s többek között kér, hogy irjak majd valamit most sajtó alatt levő könyvéről a BH-ba. Természetes, hogy nagyon szívesen fogok írni róla.

Igaz! A Közlönyt szépen köszönöm. Az egészben legérdekesebbnek találtam az első oldal cikkét, a vezető-cikket, az Ön tollából! Csak talán kicsit szélesebben kellett volna megtárgyalni. Különben az egész szám kedves, ön meg lehet elégedve s én mindenesetre kénytelen vagyok gratulálni magának, kedves Szerkesztő Ur!

Mi a Nagy Laci címe?

Majd említse meg, hogy fogadták Patakon a könyvemet?

Én minden percben várom Bécsbe indulásomat. Irjon csak, kérem, a szerkesztőségbe! Még ha elutaznám is, mindent továbbitanak.

Őszintén üdvözlöm Önt, kívánok kitartást és kedvet. E két utolsóban nincs is hiány, ugye?

Barátin Komáromi János

¹⁵ Márton Ferenc (1884-1940) festő, szobrász, grafikus. 1908-tól szerepelt budapesti kiállításokon főleg a székely népeletből vett, grafikai hatású, szenvedélyes szeceszionista ízű képeivel. (Művészeti Lexikon III. Bp. 1967.)

¹⁶ Szigethy Ferenc (1893-1969) népszerű pataki diákdalok szerzője, újságíró, költő.

[Háromoldalas, kézzel irt levél a Budapesti Hírlap szerkesztőségi levélpapírján. Borítékja nem maradt meg.]

5.

Bp. nov. 11. [1915.]

Kedves Barátom,

levelét megkaptam, köszönöm, de hosszabban csak holnap vagy holnapután felelek rá. A könyvet megküldtem Önnek. Megkapta-e? S értesítsen, kérem, hogy megjelent-e a könyvem a pataki könyvkereskedőknél is, mert ez természetesen érdekel.

Dunántuli persze, hogy az, akit Ön gondol. Én mindennap várom Bécsbe indulásomat.

Szeretettel s barátsággal köszöntöm! Komáromi János

U. i. - Várjon csak, hogy le fog vágni a Nyugat! Ezt föltétlenül várom!

[Postai levelezőlap. A címzés: Tekintetes Kiss Géza urnak, a Sp. Ifj. Közlöny szerkesztője Sárospatak /Kollégium/.]

6.

Budapest, 1915. nov. 27.

Kedves Barátom, amidőn egyelőre csak így röviden hálás szívvvel megköszönöm Önnek a könyvemről írott ismertetést,¹⁷ arra kérem, legyen jó és a Közlöny legutóbbi számának egy példányát, valamint a Sp. Ref. Lapoknak azt a számát, amelyikben a kritika megjelent, küldje meg címemre /Bp. VIII. Üllői-ut 22./

Mihelyt Bécsbe érek, hosszab levelet írok.

Maradok igaz nagyrabecsüléssel híve

Komáromi János

[Egyoldalas levél a Budapesti Hírlap fejléces levélpapírján és borítékjában. A címzés: Nagyságos Kiss Géza urnak, a Sárospataki Ifjúsági Közlöny szerkesztőjének, Sárospatak /Kollégium/ Zemplénmegye.]

7.

Bécs, dec. 6. [1915.]

Kedves Szerkesztő Ur, levelét már ideküldték utánam Pestről. Nagyon köszönöm Önnek szeretetreméltóságát s kérem Önt, hogy amennyiben különösebb akadálya nem lenne, kegyeskedjék részemre úgy az eperjesi újság, mint az Ung illető számaint megküldetni.

Addig is, mig levelet tudok írni, itt küldöm címetet: „Komáromi János, Wien, I. Georg Coch-Platz, 3. II. Streffleurs Militärblatt.“

¹⁷ Kiss Géza recenziója a Közlöny XXXII. évf. 3. számában, a 70-71. oldalon jelent meg 1915 novemberében „Komáromi könyvről“ címmel, „Írta: K.G.“

A Ref. Lapokat majd legyen jó nekem megküldeni, ha pár sorban megemlékezik a könyvemről.

Egy hét mulva hozzálatok második könyvemhez, melynek tulnyomó része Patakról, a többi pedig a vidékéről szól majd.

Tiszteletteljes üdvözzettel vagyok, híve és barátja Komáromi János.

[Postai levelezőlap. A postai bélyegző kelte: Wien 6. XII. 15. A címzés: Kiss Géza urnak, a Sp. Ifj. Közlöny szerkesztőjének, Sárospatak Kollégium Ungarn!]

8.

Bécs, 1916. jan. 21.

Kedves Barátom,

engedd meg kérlek, hogy azt a vacak magázást elhagyjam már egyszer, nem szeretem én azt, s különben is én senkit a világon magázni nem szoktam, még a lányokat sem, kivéven a menyasszonyomat.

Hát Pajtás köszönöm a határtalan szivességeidet, de te már valósággal tulságba viszed a szeretetedet és jószágodat. Igazán kedves vagy. A „Kenyeres“-nek különben most nyomják a második kiadását, számra nézve, a 3000-ik ezeret. Ezen azonban a címkép barnább, a cimbetű pedig kék lesz.

A német kiadással iszonyuan megakadtunk. A fordító ugyanis német ember, azonban Bécshez van kötve s így nem tudja Lipcsébe juttatni a lefordított könyvet, mert Németország felé semminemű kéziratot ki nem bocsátanak. Végre azután abban állapotunk meg, hogy lipcei kiadóm egyik emberét küldi hozzánk, aki az egész könyvet kicsempészi.

Ezzel a fordítással más oldalról is meg voltunk akadva. A fordítóm /pedig fene ügyes kölyök!/ vért izzadott, míg egy-egy novellát le birt fordítani, oly nehezen ment. Azt mondja, nálam még Mikszáth is könnyebb. Egyik-másik dolog /mint Pipák Matyi!/ egyáltalán nem ment s ezek helyébe azután egészen újakat pótoltam be.

A könyvemhez másfélszáznál több levelet kaptam; mondhatom: egyik-másik a rajongáson is tul ment. Tudhatod, hogy nem tulzok. A kritikák között legszebb volt az Alkotmány s az Uj Nemzedék, illetve a Neues Pester Journal tárcája.

Május legelején jön második könyvem, a: „Csanak András Bécsben“. Nagyobb sikert várok tőle, mint amilyen a Kenyeresé. Karácsonykor különben lent voltam Legenyén a kis menyasszonyomnál. Ha éppen érdekel, megírhatom, hogy májusban fel fogom hozni ide, a császárvárosba, de már mint a feleségemet.

Hát ti hogy vagytok, öreg? Szigethy pajtás éppen tegnap irt s a többi közt csendes panasz van a levelében örökös és egyhangu, eseménytelen falusi élete

miatt. Pedig ha tudná a gyerek, mennyi örömmel cserélném föl vele ezt a zugó, tülekedő s idegroncsoló világvárosi lármát.

Az új könyvemben lesz egy novella „Verebek“ v. „Varnyuk“ címen ti rólatok is. Ugy gondolom, meg lesztek illetődve, ha elolvassátok.

Köszöntelek kedves mindnyájatokat, Kenyeres! Téged pedig szerezettel öllelek s a szívességeidet még egyszer szívemből köszönöm. Öreg kortársad

Komáromi János

[Háromoldalas, kézírásos levél. A boríték címzése: Tiszteletes Kiss Géza hittan-hallgató urnak, Sárospatak /Kollégium/ /Zemplénmegye/ Ungarn!!]

9.

Bécs, 1916. febr. 4.

Kedves Géza,

mellékelten küldök egy tárcát. Négy nappal ezelőtt irtam s ez lesz első tárcája április 15 körül megjelenő könyvemnek. Hogy lásd, mennyire szeretlek benneteket, imé nektek küldöm. Megjegyzem, hogy ez a tárca fog majd annaki-dején megjelenni a Budapesti Hirlapban, mint új könyvből egy szemelvény.

Ez az eredeti kézirat, de nem kell visszaküldened, mert egy barátom már lekopogta a részemre írógéppel. Ha megjelent, egy példányát föltétlenül add át Deák Geyzának, mert valószínű, hogy ő csinálja a cimlapot. Azután két példányt küldj belőle nekem s no igen - ezt ugyan legelőre kellett volna bocsátanom! - egy példányt küldj a menyasszonyom nevére is. /Soltész Irénke Legenye, Zemplénmegye/.

A „Kenyeres“ dolgában június 16-án lesz első leszámolásom a kiadóm-mal: körülbelül 3600 koronára számítok. A „Csanak András Bécsben“ c. könyvem több lesz 200 oldalnál s az Athenaeumnál jelenik meg. Hétfőn ugyanis az Astoriában vendége voltam az Athenaeum igazgatójának s ott szerződést kötöttem vele, hogy könyvemnek mindjárt az első kiadása 5000 példányban jelenik meg s előre fizetnek. De mindezt csak igen bizalmasan írom meg neked, ezt ki-kürtölni most még nem szabad!

A Kenyeres német címe: „Das Honvédbuch“. Na, csinálják már, végre!

Legközelebb többet írok. Most csak egy kéziratpapiroost kaptam elő, mert nagyon sietek. Szervusz! Jó mulatást! Szeretettel köszöntelek nagyon sokszor!

Komáromi János.

[Egyoldalas kézírásos levél. Borítékja nem maradt meg.]

10.

Bécs, febr. 8. [1916.]

Kedves Géza,

A Csanak András-ban van egy kifejezés, amikor Csanak ezt mondja:

- Asszonybeszéd - kanócmadzag.

Ez rossz. Ilyenformán javítsd ki:

- Asszonybeszéd - kócmadzag.

Tudniillik elírtam magamat. Ha a tárca megjelent, add át Deák tanár urnak, mert ő fogja rajzolni könyvemhez a címképet. Szeretettel öllelek s kérek, hogy írjál!

Kenyerespajtásod: Jani

[Postai levelezőlap. A postai bélyegző kelte: Wien, 7.II.16. Címzése: Kiss Géza hittanhallgató urnak Sárospatak Kollégium /Zemplén megye/ Ungarn!]¹⁸

11.

Bécs, márc. 27. [1916.]

Kedves Fiam,

válaszom ez: nem! nem! és nem! Majd írd meg Varnyukon belül új címed, hogy Patakon leszel-e, vagy otthon s akkor terjedelmesen válaszolok. Megengedsz, ha most nem tudok hosszan írni, de új könyvemem végzem az utolsó simításokat. Elsején adom át a kéziratot, nagyobb lesz, mint az első s Deák Geyza rajzolt hozzá krisztusi címképet.

Válaszom, melyet küldeni fogok, a legjobb indulattal adott és írott lesz. Ismerem ugyan a fiatal diákpoétákat s tudom, hogy aligha fogod megfogadni. De Pesten az első félév alatt - nem! az első két hét alatt rájössz a kietlen csalódásra s keserűen fogsz hazamenni. Most boldog ember vagy, ne hagyd el az áldott vidéket s ne keresd a piszkot. Címedet kérem tehát s szeretettel köszöntelek!

Komáromi János

[Postai levelezőlap. Címzés: Tiszteletes Kiss Géza IV.é. hittanhallgató urnak Sárospatak Kollégium /Zemplénmegye/ Ungarn!!]

12.

Bécs, 1916. ápr. 12.

Kedves Barátom, azt írod nekem, hogy ne csupán az írás /szépirás és hirlapírás/ szennyéről szóljak, hanem méltóztassam valami szépet is elárulni belőle. Sajnos ilyet nem tudok neked elárulni.

Hogy miként juthatnál be valamelyik laphoz? Istenem, erre igazán alig lehet megfelelni. Próbálj valami dolgot beküldeni bármelyik laphoz! Hogy milyen természetűt, azt te magad érzed legjobban. Ha aztán közlik s ha még jönne utána pár, akkor nekivághatnál, hogy bejuss volontörnek vagyis fizetésnélküli

¹⁸ A Csanak András Bécsben c. könyv részlete megjelent az Ifjúsági Közlöny 1916. februári számában. A több levélben is említett Deák tanár úr: *Deák Geyza* (Palágyi Deák) gimnáziumi tanár (1870-1931), sok rajza jelent meg újságokban.

ujjoncnak. De hogy volentő'r lehess, ahhoz is legalább perfekt gyorsírónak kell lenned s a magyaron kívül legalább egy idegen nyelvet föltétlenül ismerni kell, hogy valami módon hasznodat vegyék. Én azonban, ahogy a pataki s általában a kálvinista diákokat ismerem, kételkedem benne, hogy mint hirlapíró komoly eredményeket érhess el. Az írói pálya absolute nincs összekötve a zsurnalisztikával, sőt amelyik írónk komolyan írásra adja magát, az előbb-utóbb megválnik a redakcióbéli járomtól s csak kívülről tartja fenn lapjával az összeköttetést. Aztán azt sem szabad elfelejteni, hogy manapság Budapesten legalább kétszáz kész újságíró van állás nélkül s csak az alkalomra vár, hogy valamelyik jobb redakcióba bejuthasson. /Legjobban fizet Az Est és a Budapesti Hirlap./ Hát hogy vennének föl a lapok regrutákat, mikor kész embereket is kapnak garmadával! Mondom, próbálj először kívülről dolgozni s ha lenne fogadatja, akkor neki láthatnál a várostromnak.

Én minden szeretettel azt ajánlom, hogy hagyj fel az ábrándokkal s ne indulj te Pestre filozopternek. Mert ha fölmégy, különösen ebben a türhetetlen drágaságban, úgy hiszem, félév mulva reménytelenül és elkeveredve fogsz hazamenni.

Maradj te nyugodt és boldog papiembernek, ahol kedvedre irogathatsz, kölhetsz s munkáidat egymásután megjelentetheted. Igazán szépen irni s igazán nagyot alkotni csak a vidék csöndjében lehet. Tompa is pap volt, Szabolcska is az s mégis az irodalomtörténeté a neve mindkettő'nek. Nekem magamnak is az a törekvésem, hogy tiz év mulva vidékre juthassak, mert csak ott lehet dolgozni és gondolkozni.

Hallgass rám, Testvér! Szeretettel adom a tanácsot: meg fogod bánni, ha nem úgy teszel. Én a matura óta annyit hányódtam, tanultam és éltem, hogy husz esztendővel lettem öregebb.

A „Kenyeres“-nek erősen fogy a második kiadása. Csanak András Dick kiadásában jön május 1-5. között. Dick-vel különben szerződést irtam alá, hogy minden jövőndő írásomat csakis nála adhatom ki. Azt hiszem, ilyen megtisztelés kevés kezdő író't ért 25 éves korában.

Esküvő'm május 22.-én lesz Legenyén.

Szeretettel ölel:

Jani

[Négyoldalas, kézzel írott levél. A címzés: Tekintetes Kiss Géza végzett hittan-hallgató úrnak Eperjes, Kossuth Lajos-utca 18. Ungarn!]

13.

Bécs, 1916.szept.20.

Kedves Géza,

csakhogy végre megküldted a cimedet! Köszönöm, hogy a Csanakról a Közlönyben is megemlékezel, hanem aztán arra is kérlek, hogy okvetlenül küldd meg a cimemre. A kis feleségemet éppen azért küldtem, illetve vittem haza, mert nem tudtam dolgozni. A pataki regény csak a jövő karácsonyi piacon fog megjelenni. Most egy kisebb regénnyel s egy színjátékkal foglalkozom. Egyebekben semmi ujság. Patakra semmiszin alatt se tudtam elmenni, mert táviratilag rendeltek föl Bécsbe. Most pedig szeretettel öllek s remélem, hogy mielőtt neki indulnál a vitnek még irsz. Barátod:

Komáromi János.

[A megőrzött levelezésben ez az első írógéppel írt postai levelezőlap; az előzőeket kézzel írta. A címzés: Tiszteletes Kiss Géza végzett teológus urnak, Eperjes, Kossuth Lajos-utca 18. UNGARN.]

14.

Budapest, 1917. nov. 24.

Kedves Géza,

engedj meg, hogy leveledre nem válaszoltam, de épp most rendezkedem be, mert négy hónapi késés után csak most találtam lakást. Most se érek rá, mert sok a dolgom, de rövidesen hosszabban írok. Röviden mégis annyit, hogy most kezdek dolgozni az Uj Időknek s hogy a BH.-ban januárban indul meg egy új regényem.

Most pedig arra kérlek, hogy az Ifjusági Közlönynek 1909-912 közé eső mindama számait küldd meg ajánlva, amelyekbe a saját nevem alatt, Pataki Névtelen vagy Katáng jelzéssel bármit is írtam. Én az illető számokat egy héten belül visstaküldöm. Ölel öreg híved,

Komáromi János

[A Budapesti Hírlap levélpapírján, kézzel írva. A címzés: Tekintetes Kiss Géza ref. segédlelkész urnak, Ungvár, Ref.lelkészi hivatal.]

15.

Budapest, 1918. április 27.

Kedves Géza,

könyvedről írtam a lap 19-i számába¹⁹ s remélem, meg vagy velem elégedve. Én augusztusban Legenyén leszek, remélem találkozni fogunk. annál inkább. mert sokat fogok utazni arra ti felétek. a Verhovinán.

¹⁹ A Budapesti Hírlap, 1918. ápr. 19-i, 93. számában ez az ismertetés jelent meg: „SZÍV A SZÍVNEK. Ez a címe Hegyaljai Kiss Géza a vidéken írogató, lelkes fiatal poeta most megjelent verseskönyvének. A költemények tárgyköre a családi kör, itt-ott háborús vonatkozás, olykor egy-egy derűs természeti kép, a legtöbbször azonban jácintok, orgonák s ezek közepén egy leány kedves alakja. Erről a leányról énekel a költő megindult szeretettel, de férfias tartózkodással, föltárja előtte egész lelkét: a

Komáromi János kézírása
(A 14. számú levél)

BUDAPESTI HIRLAP

SZERKESZTŐSÉG

Telefon: József 43, József 53, József 63

Budapest, 1917, nov. 24.

Kedves Gosa,

↓ lakást.

csigáji meg, hogy leveledre nem vá=
lasztam, de én most rendszeresen be,
mert nem hónapi keresés után csak most
találtam. Most se élek rá, mert sok a
dolgom, de rövidesen hosszabbra vót. Rö=
viden mégis annyit, hogy most keres
dolgom az új lakásom s hogy a 10H =
ban munkában indul meg az új
reszemen.

Most pedig arra kérek, hogy az
Ujpesti Könyvtár 1909-1912 köre és
mindama sámit küldd meg apulva,
amelyekbe a saját neven alatt, Pataki
Ménem van Katáng felirattal bármit
is utam. Én az üetű sáimokat en
hetek után visszatudom. Öle aca leve,
Komáromi János

Ölel öreg hived,
Komáromi János

[Egyoldalas levél a Budapesti Hirlap szerkesztőségi levélpapírján. A címzés: Tiszteletes Kiss Géza ref. segédlelkész urnak, Ungvár, Református lelkészi hivatal.]

16.

Budapest, 1924. febr. 20

Vedves öreg barátom,

cikkedre nekem adta ki Péter. Jól is népem most meg,
csak egy baj van: te ripost helyett maxime "meci"t"
cikket küldtetél be. Ezt pedig, bármennyire szép is, nem kö-
rölköztél.

Mert azt, hogy nekem szobrai vasmal Fadrusos, melyet
még fény ké, az ért, nagyon holom — mindkettőnek tudjuk.
Azt kellett volna megírnod, mióta "ember" jellemvonásait
mondod a férfivé Fadrusos? És új is inkább leg volna.
Ne vedd tehát ross névű, ha csak miatt a cikket megír
vala maradtok.

Ita csak, keltező, lemezzel a belátásodra. Ebben
az esetben Pász írni fog nekem.

Ölel öreg barátom,

János

[A levél keltezése: Budapest, 1924. febr. 20. A Magyarország c. politikai napilap szerkesztőségi levélpapírján íródott. Az ugyancsak szerkesztőségi fejléces boríték címzése: Nagytiszteletű Hegyaljai Kiss Géza református lelkész úrnak Mád, Zemplénavármegye.]

múltját, álmait, hevülését, féltő aggodalmát, bánatba borulását s neki mond köszönetet újra ébredéséért. Kis Géza ügyesen kezeli hangszerét: van mondanivalója, van készsége a formához, rimeit csendülve bokáznak össze s helyenkint figyelemre méltó tehetségével vonja magára figyelmünket. Van a kötetben néhány erős színhatású bibliai vers és egy-két csinos fordítás is. Kiállítása tetszetős. Ungváron jelent meg."

17.

Budapest, 1925.március 23.

Kedves Géza!

Nagyon csodálkoztam, hogy december vége felé írott "sürgős" lapomra heteken át nem feleltél. Végül február 10-e körül ráakadtam fölbontatlan leveledre az éjjeli szekrényem felső fiókjában. Odatette az egyik leány a kacet közé s ott is felejtődött.

Négy-öt nappal rá én annyira beteg lettem, hogy csak egy héttel ezelőtt szabadultam a klinikáról, de még hat-nyolc hétig szigorú orvosi kezelés alatt leszek és így csak most köszönhetem meg baráti szívességedet. Majd szólok Melichnek, hisz most ugy sem lehet dolgoznom vagy két hónapig. A "Pataki diákok" félig készen van, éppen "ott" betegedtem meg. Már csak szeptemberben indítom meg a "Magyarság"-ban, karácsonyra pedig kijön vagy 30 illusztrációval, melyeket Márton Ferkó fog készíteni májusban Patakon.

Könyvet legközelebb küldök. Addig is ezerszer ölel régi barátod:

János

[Írógéppel írt egyoldalas levél. A borítékon: Küldi: Komáromi János, Bpest, VI.Bajza-utca 21. Petőfi-Ház. Nagytiszteletű Hegyaljai Kiss Géza urnak, református lelkész, Monok, Zemplénnvármegye.]

18.

Budapest, 1925.október 8.

Kedves Géza!

Igen-igen köszönöm szerető baráti soraidat s megnyugtathatlak, hogy már körülbelül egészen jól vagyok. Csak még a régi kedélyemhez kell egy-két hónap.

Bőcshöz gratulálok. Ismerem jól a falut, mert harmadgimnazista-koromban mendikáns voltam ott. Az "Esze Tamás"-omban is szerepel egyébként. Ma reggel nagy örömmel olvastuk a "Magyarság"-ban, hogy odaválasztottak s egy órával rá itt volt a leveled is. Nagyszerű hely, tudom. Csak aztán ird meg részletesen, kik voltak az ellenfeleid, mert minden érdekel.

A pataki diákok ma vonultak be a lapba s eltartanak a mendurok, lencsések és fikák körülbelül hat hétig. De ugyis viszontlátod őket a lapban. Karácsony előtt könyvben is kintlesznek.

Novellát kérsz. Én azonban egy-egy elbeszélésre le vagyok már kötve a "Napkelet"-nek és a "Protestáns Szemlé"-nek, tehát december közepe előtt nem igen adhatnék nektek. Ird meg, mi lenne a végső terminus? Arról, hogy nektek is adjak egy könyvet, esetleg beszélhetünk, de csak a jövő novemberre.

Kolozsváron most jönnek ki a válogatott elbeszéléseim "Régi legények" címen. A könyveimet nem engedik be, hát az erdélyi kiadó így juttatja el őket az erdélyiek kezébe.

Sikereidhez őszinte szívből gratulálok, beiktatásodra okvetlenül lemegek.

Október 18-ikán két napra Patakra szaladok le szüretre.

A Nagyságos Asszonynak add át, kérlek, tiszteletteljes kézcsókjaimat, Téged számtalanszor ölel öreg barátod:

János.

[Kétoldalas, géppel írt levél. A címzés: Nagytiszteletű Hegyaljai Kiss Géza ref.lelkész urnak barátsággal Monok, Zemplénvármegye.]

19.

Budapest, 1925 november 19.

Kedves Géza Barátom!

Mellékelten küldök egy gyűjtőívet, hogy akik ismerőseid közül olcsóbban akarnak hozzájutni a könyvhöz, ez uton előfizethetnek rá. Így ugyanis a könyv ára fűzve 20 s diszkötésben 30 ezer koronával kevesebb, mint amennyi lesz majd a könyvárusi forgalomban. Remélem, nem fog visszajönni üresen a lap. A gyűjtőívet és az összeget küldd vissza, kérlek, úgy két hét múlva a saját címemre.

Sok dolgom közben nem is tudtam már, feleltem-e legutóbbi leveledre? Az első kötetet már elolvastam, nagyon szép, gratulálok. Ird meg majd, hogy megküldtem-e neked legutóbb a Márton Feri által készített arcképeket? Ha nem, akkor kapsz egyet - emlékébe.

Mikor költözöl át Bőcsre? Én most 23-ikán, hétfőn, felolvasok Miskolczon, a "Magyar Jövő" hangversenyén. Ha ráérsz, ugorj be. Legalább elbeszélgetnénk. Én a déli gyorssal érkezem Molnár Imrével és a feleségével. Nem is tudom, miféle egyéb művésznők jönnek még.

A regényemnek igen nagy a lap-sikere. Azt hiszem, hogy könyvben, ahol egységesebb a hatás, még nagyobb lesz. A könyvet igen szépen adják ki. Pontosán 240 oldal. December 1-én kint lesz már.

A Nagytiszteletű Asszonynak add át tiszteletteljes kézcsókjaimat, Téged szeretettel ölel öreg barátod s egykori társad a mendürségban:

János

[Egyoldalas, géppel írt levél. Címzés: Nagytiszteletű Hegyaljai Kiss Géza urnak, református lelkész. Monok. Zemplémege.]

20.

Budapest, 1925. november 30.

Kedves Géza Barátom!

A gyűjtőivet nem azért küldtem, hogy te aláírd, hanem hogy aláírasd egy-két ismerősöddel. Köszönöm, amit küldtél. Tömegestül jönnek az előfizetések mindenfelől. E héten postára adják a könyveket. Dedikálni most nem tudom a mindenféle torlódásban. Majd megcsinálom, ha nálad leszek egyszer.

Arra kérnélek, kedves Géza, légy oly jó, ha megkaptad a regényemet, irjál róla tárcát a miskolci "Magyar Jövő"-be. Tudom, megteszed szívesen, Hubay Kálmán pedig a legnagyobb szeretettel fogja leadni. Azt ird bele a végén, hogy a Stádium Könyvkiadóvállalat adta ki. (Bp., VI. Rózsa-utca 111.)

A két könyvem, amelyik még hiányzott, e héten okvetlenül postára adom. Szeretettel ölel öreg barátod s egykori kollégád az ádáz mendurságban:

János

[Egyoldal, géppel írt levél. Címzés: Nagytiszteletű Hegyaljai Kiss Géza református lelkész urnak, Monok. Zemplénavarmegye.]

21.

Budapest, 1925. december 8.

Kedves Géza!

A tárcát elolvastam s néhány fölösleges jelzöt kihuztam belőle. Át fogom adni a tárcarovat vezetőjének. Én ugyanis a betegségem óta tárcákat már nem olvasok, csak egy-két regényt itt-ott. Azt azonban nem ígérhetem, hogy karácsony előtt le fog jönni, mert e tekintetben Hegedüs Gyula szerkesztő diszponál. Csaknem véletlen, hogy melyik tárcá mikor jön. A tied talán sokáig feküdt el a Milotay asztalán, azért jött ilyen későn.

Beiktatásodra okvetlenül lemegyek. Csak ird meg a pontos időt nyolc-tíz nappal előbb.

A "Pataki diákok" öt példányát azért nem kaptad meg eddig, mert egy kötött példányt is rendeltél, a kötött példányok pedig csak két-három nap múlva lesznek készen. Akkor nyomban postára teszik a te rendelésedet is.

Köszönöm, ha irsz róla a "Magyar Jövő"-be. Hubay Kálmán szívesen ad neki helyet a tárcarovatban minden bizonnyal. Kénnélek azonban, hogyha megkapod a könyvet, légy szives lehetőleg gyorsan megírni az ismertetést, bár gondolom, hogy így ünnep előtt sok lehet a dolgod.

Én e hónapban, de legkésőbb január első napjaiban Patakra megyek le egy napra. Harsányi Pista²⁰ bácsi disznótorba hív, hát csak lemegyek egy kedélyes estére. Legalább elbeszélgetek régi barátaimmal.

Örülök, hogy már átmegy Böcsre. Van ott egy jó barátom: Fekete Gyula. Azt hiszem, jegyző. Majd vele is találkozom legalább. S az ut is jó, aztán a

²⁰ Harsányi István (1873-1928) tudós irodalomtörténész-tanár, szakíró a sárospataki főiskolán.

hernádnémeti állomástól is csak egy lépés a falu. Örülök, hogy ilyen jó helyre jutottál. Igen! Hát a multkor mért nem jöttél be Miskolcra, amikor ott jártam?

A régi barátsággal köszönt és ölel öreg barátod:

János

[Egyoldalas, géppel írt levél a Magyarság c. lap szerkesztőségi levélpapírján. Borítékja nincs meg.]

22.

Budapest, 1926. január 10.

Kedves Géza!

Előbb csak azért nem írtam, mert nem tudtam, hol vagy: Böcsön-e már, avagy még Monokon? Így hát csak most köszönöm meg gyönyörűség ismertetésedet a "Magyar Jövő"-ben. Meghatottsággal olvastam.

Puhatold ki valami-módon Szigethy Ferinél, nem neheztel-é, amiért nevé a regényemben nem említem azon a helyen, hol a nótáját citálok, csak a Bathóét? Néhány nappal ezelőtt levélben kifejtettem előtte, hogy hosszú töprengés után csak azért hagytam el a nevé, mert ő még kisdíák volt a regényem cselekményének idejében s ha megemlítem, nyilvánvalóvá lesz, hogy a nótát csak vissza-be-csempésztem egy későbbi korból. S ezt el akartam kerülni. Mivel eddig nem felelt, alighanem neheztel, amelyre pedig igazán nincsen oka.

Szombaton Patakra utazom másfélnapra. Szeretettel ölel öreg kegyerespajtásod:

János

[Egyoldalas, géppel írt levél a Magyarság szerkesztőségi levélpapírján. Borítékja nincs meg.]

23.

Budapest, 1926. június 13.

Kedves Géza!

Hogy megtudd, miért írok ilyen későn, halld meg mindenekelőtt, mennyi mindenféle elfoglaltságom van hosszú idő óta:

Regényemen már negyedfélhónapja dolgozom, mert július elsején indul meg a Magyarságban; a Stádiumnak egy közel ötszázoldalas orosz munkát dolgozok át; március eleje óta szerkesztem a pataki diákvilág anekdotakincsét, mert október végén ki kell jönnie könyvalakban, csaknem 300 oldalon; a Petőfi-Házban a nagy katalógust csinálom, azonfelül nálam van öt hatalmas regény a laptól, elolvasás végett. Ráadásul a szerkesztőségbe is be kell járnom minden este s a családomra is kell fordítanom valami időt. Másszóval: nem értem rá, hogy írjak, noha a jószándék megvolt.

*Komáromi János portréja
(Márton Ferenc alkotása)*



A beiktatásodról szóló kis könyvet köszönöm. Ugyancsak sok dikciót kellett kivágnod, hallod-e?

Most pedig arra kérlek, hogy a Zemplénnvármegyei Adalékokban tavaly megjelent s "Petőfi kürtje" című cikkedet kissé megrövidítve küldd be nekem, hogy közölhessem az anekdoták között. Igen jó kis apróság lesz, csak kérlek

ismételten, hogy küldd be egy héten belül, mert e hónap végével már lezárjuk a gyűjtést. Csodálatos egy könyv lesz, annyit mondhatok!

Magadról is ír valamit! Fekete Gyulának add át baráti üdvözetemet!

Az apró cikket várva szeretettel ölel öreg kenyerespajtásod:

Komáromi János

[Egyoldalas, géppel írt levél. A címzés: Nagytiszteletű Hegyaljai Kiss Géza urnak, református lelkész Bócs. u.p. Berzék, Zemplénmegye.]

24.

Budapest, 1926 december 4

Kedves Géza Barátom!

Bizony nem ma volt, amikor utoljára írtál. Már-már azt hittem, hogy "görcs bántja" a kezedet, mert egyéb okát nem tudom találni szörnyüség és elképpeszítő hallgatásodnak. Remélem, hogy szorgalmasabb leszel ezentul.

A napokban küldtettem meg neked "Az idegen leány" és a "Hat vőlegény" című könyveimet. Kérlek, ha ráérsz, írd róluk a "Magyar Jövő"-be. Semmi elvi akadály nem lenne, úgy hiszem. Különben is Hubay Kálmán nagyon jó barátom nekem, te pedig munkatársra vagy a lapnak.

Hogy el ne felejtsem! Hosszu évek óta fekszik az íróasztalomban elzárva a "Sárospataki Ifjusági Közlöny" egy kötete, amelyet valamikor te küldtél el nekem betekintésül. Számítasz-e még rá? Ha igen, akkor eljuttatom hozzád valami módon.

A Pataki Diákvilág Anekdotakincse-t most nyomják Patakon, sőt két hét múlva már kint is kell lennie. Te is szerepsz benne egy sereg aprósággal. Radácsi Gyurka bácsi²¹ vezeti be, aztán jön 260 anekdota s utolsóul jön Zempléni Árpádnak "A mendikás" című hangulatos rajza, mely a "Nagybánya és Vidéke"-ben jelent meg 1912-ben. Mondhatom, ritka-szép könyv lesz.

Ez azonban csak az első kötet. A második már szintén félig-kész. A két könyv jövedelméből olyan alapítványt teszünk a kollégiumban, amilyen még aligha van egy másik s ugyancsak ebből a jövedelemből állítjuk fel már májusban a hősi halált halt diáktársaink második emléktábláját is. Amellett ezekben a hol humoros, hol komoly anekdotákban örök emléket állítunk a főiskola 400 éves kulturhistóriájának.

Hiszem, hogy az emléktábla-leleplező ünnepen találkozni fogunk.

Olvasom, hogy új munkáid jelentek meg. Hát amice, nem teszel magadnak olykor szemrehányást, hogy öreg barátodnak még egyiket sem küldted meg? Persze nem egyházi munkékat gondolok, hanem csakis szépirodalmiakat. Hát szép öcsém, kapd magad azonnal s bepakolván őket, add postára pesti címemre.

²¹ Radácsi György (1846-1928) a pataki főiskola tanára, történétíró.

Irj valamit Fekete Gyuláról is: hogy s mint van? Mondd meg neki, hogy szeretettel üdvözlöm. Nem tudom egyébként, milyen viszonyban vagytok? Mert úgy hallottam többhelyről is, hogy az öreg Feketéék nagyon neheztek rád, amiért kibuktattad a fiukat, Lajost.

Irj magadról is, mint telnek napjaid? Minálunk most nagy a gyász, mert szegény apósomat hetedfél héttel ezelőtt a saját fia lőtte agyon véletlenségből. Dehát meg kell nyugodni a megváltoztathatatlanban...

Valahányszor Ujhely és Patak felé utazom, a gyorsvonatból mindig kinézek Bócs előtt s olyankor rád gondolok. 1905 husvétján voltam ott mendikáns Medgyasszay András barátommal, aki Abaujban pap.

Irj minél többet!

Szeretettel ölel öreg kenyerespajtásod:

János

[Géppel írt kétoldalas levél, gyászkeretes levélpapíron és borítékban. A címzés: Nagytiszteletű Hegyaljai Kiss Géza urnak, református lelkész. Bócs, Szabolcsvármegye. U.o. Berzék Zemplénavármegye.]

25.

Budapest 1931 január 29.

Kedves Gézám!

Nekem a rendezésnél semmi szavam nem volt: szándékosan kerültem mindennemű bebeszólást, miután Csaba barátunk csinált mindent. Enyedy Bandi meghatóan szép volt. Megjegyzem, még így is bejöhettél volna s őszintén megvallva, sajnálattal vettem tudomásul távollétedet. Hogy vagy különben és mit csinálsz? Én most írom főművem, az "Ordasok"-at. Történelmi regény, október 5-ikén ültem neki és ha az Isten is úgy akarja, április 20-ika körül talán letehetem a tollat.

Irj, Gézám, hosszan magadról és barátaidról, akik az én barátaim is... Hiszen annyi, de annyi ideje már, hogy semmit nem tudok senkiről, akik kenyerespajtásaim voltak valamikor.

Gézám, nagyon szép tőled, hogy verseimet szeretettel volnál hajlandó bemutatni, azonban arra kérlek mégis, hagyjuk ezt egyelőre! Még nem vagyok olyan erősen férfikoru, hogy ezt is szükséges lenne már leleplezni. Ellenben nagyon-nagyon leköteleznél, Testvér, ha gépeden leírnád őket nekem. Annyi időnek messzeségéből csak egy-két árva sorocska zsong még olykor a fejemben, de a legtöbbet rég elfelejtettem már.

Kedves válaszodat várja, a Nagyságos Asszonynak kezeit csókolja, téged a régi ragaszkodással ölel volt pataki mendurtársad:

János

[Egyoldalas, gépelt levél KOMÁROMI JÁNOS jelzésű levélpapíron. A borítékon: Küldi Komáromi János Budapest IX. Ráday-utca 32. V. 1. - Nagytiszteletű Hegyaljai Kiss Géza dr. urnak, református lelkész, író – Bócs Borsodmegye.]

26.

Budapest 1935 június 25.

Kedves Gézám!

Most, hogy magas vérnyomásom miatt ugyszólván tétlenségre vagyok kárhoztatva, mert komolyabb munkát nem szabad végezniem legalább késő őszig, magános tünődzéseimben különös dolog ötlött a fejembe...

Hallgasd meg csak te is!

Össze kellene gyűjteni azokat az írókat és költőket, akik pataki diákok voltak a század első tizedében egy "Pataki Helikon"-ba s ősszel helikoni ünnepélyt rendezni Patakon. Ilyenek voltak például azok közül, akik hirtelen az eszembe jutnak: Keéky Pista nyíregyházi ügyvéd, Borbély Sándor kisvárdai szolgabíró, Fekete Gyuszi, Szigethy Feri, Béres Benő /Nyíregyházán gimnáziumi tanár/ s a sort időrendben te zárnád be körülbelül. Az egészet ki lehetne szélesíteni aztán, a dolog magától kezdene kialakulni, csak bele kellene fogni egyszer.

Magam is lemennék őszre az első ünnepre, ezuttal azonban nem szerepelhetnék még, mivel mindennemű legkisebb izgalom a legszigorubban tilos a számomra. De írnék a pataki költőkről és írókról egy szép tárcát...

Te az akkori írókat és költőket jobban számontartod mindenki-másnál, ezért neked kellene meginditanod az egészet, /elnök lehetne Novák Sándor!/ s ráadásul te vagy a legfrissebb és legagilisabb. Megkezdhetnéd pedig a dolgot azzal, hogy mindenekelőtt írnl Fekete Gyulának és Szigethy Ferinek s válaszukról majd értesitenél engemet is néhány sorban. Persze, hogy senki ne neheztesse meg a Pataki Helikonra, ki lehetne terjeszteni a kört az összes olyan még élő írókra és költőkre, akik Patakon voltak diákok valaha és ma is hűséges fiai az Alma Maternek...

Írj, mit szóltok hozzá?

A Pataki Helikon írói és költői minden őszön ünnepélyt rendeznének Patakon s a tiszta jövedelem a kollégiumé lenne.

Magamról annyit csak, hogy egy éven belül harmadik könyvem jön ki Berlinben s éppen tíz nappal ezelőtt kérték a munkáimat Rómába.

Olvastam, hogy jubileumot ülsz. Magam is testvéri szeretettel köszöntelek s kívánok neked minden jót... Különösen pedig jó egészséget!

Válaszodat várja, a Nagyságos Asszonynak kézcsókjait küldi s téged a régi szeretettel ölel vénülő volt mendurtársad:

János

[A lap alján:]

Komáromi János írása a Sárospataki Ifjúsági Közlönyben

(XXXII.évf. 2.sz. 1915.október)

SZOMORU ÉJSZAKÁK.*

— Irta : KOMÁROMI JÁNOS —

Ha az anyám, kinek szerető és szelid arcát — első-gimnáziumba menőben, a pataki poros országoton — tizenhárom évvel ezelőtt láttam utolszór, ha az anyám most megmozdulna és azt a szelid tekintetét rám vetné, azt hiszem, hogy keserűségében visszahanyatlanék és másodszor is meghalna.

Ha rám tudná vetni! Ez a kis lyuk, melybe belekapartam magamat, mint a sün, melynek hossza hat arasz s magassága csak annyi, hogy az összetákolt galytörmelék alá behuzhatom megzavart fejemet, — ez a kis lyuk most az én rövidke multam, szenvedésem, küzködéseim, reménykedésem. Avagy hitegethet-e még a reménykedés? Olyan vékonyka már annak a szála, mint a szálma, hogy minden másodpercben szárnyára lebbentheti a szél s elviheti a felhők alá, melyek szürkébbek az én máról-holnapra tengődősorsomnál. Soha egy fölcillámló fénypont, mindig csak szürkülés, keserűség, halál és didergés a hidegben, csak szomoruság és vágyódás a felhőrongyok után, melyek Magyarországra felé rohannak.

Ah, az a szél! Csak soha szél ne volna! Fúj-fúj neki-keseredve, dühös rohamokkal rázza a fölöttem táncoló sátorponyvát s olyan sajátságos melódiákat füttyürész, hogy sirni szeretnék nyomoruságomban, ha időt engedne hozzám a könyörtelen hideg. Ilyen bántó, jajgató, idegetrázó dallam nem születhetik csak a Szarmata fagyos fensikján s örök panaszkodásával tele zugatja a kietlen és halott lengyel dombokat.

Küldi: Komáromi János, Budapest

I.Schwartz Ferenc-utca 3.I.2.

[Egyoldalas, géppel írt levél. A boríték címzése: Nagytiszteletű Hegyaljai Kiss Géza dr. urnak, református lelkész, író Bócs, Borsodmegye, u.p. Berzék, Zemplén-megye.]

27.

Budapest 1936 június 22., este
Kedves Géza Barátom!

Engedj meg, hogy csak néhány napi késéssel válaszolok kedves soraidra, de elfoglaltságom szinte halálos és épp ebben a meleg hónapban. Mindennap bejárni a Révaihoz és a szerkesztőségbe s teméntelen egyéb dolgomon kívül gyűjteni és sajtó alá rendezni a Nagyháborus Anekdotalincset, idehaza is írni stb., stb. Most jött ki öt könyvem a diszkiadásban s októberben újabb öt következik. Örülök, hogy elsején elmehetek vagy öt hétre Pestről...

Megküldtettem neked, Gézám, az "Ordasok"-at, ezt a regényemet, amelyért valóságos hajtóvadászatot kezdett ellenem a Magyar Kultura s a jezsuiták egész sajtója. A megszállt területi evangélikus egyház ezért a munkámért bizalmat és köszönetet szavazott nekem a legvadabb üldöztetés napjaiban, egyházi lapjaink halálíg védtek, kivéven a Sárospataki Református Lapokat, amely fülebotját sem mozdította. Ennek két esztendeje mult már s azalatt 8000-nél több példány fogyott el belőle. /Mindezeket csak bizalmasan közlöm veled persze!/
Jó lenne talán ha most, két esztendő után hozzászólnál kissé - levél formájában - a Pataki Református Lapokban... Hisz mégis csak legszörnyűbb szenvedéseink szomorú apoteozisa ez a könyvem! /Az ordasok, a kollégium szörnyű és megható bujdosása, a gályarabság s az eperjesi véstörvényszék stb/.

"Zágon felé" s "Vihorláti szél fuj" című munkáimat szintén megküldöm legközelebb. Most nem volt nálam példány... Elsejéig nekem írhat sz még Pestre.

A Pataki Helikont okvetlenül meg kell csinálnotok, elsősorban Novák Sándornak, aki elnök lenne, s azonfelül neked és Szigethy Ferinek, akik titkárok lennétek. Ezt én magam ajánlanám az első ilyen összejöveten, mivel ti közel vagytok egymáshoz, nagyszerű kontaktusban tudnátok dolgozni Ferivel. Te tudnád legjobban összeszedni a még élő pataki írókat, költőket, tudósokat, zeneszerzőket, festőművészeket, színészeket stb. Én messze lakom ahhoz, hogy intenzivebb részt vehessek egy ilyen szervező munkában.

Hallgass rám, kedves Gézám s lássatok neki a kezdő lépéseknek, egymás iránti testvéri szeretetben!

A püspök és a főgondnok természetesen fővédnök lenne.

A Nagyságos Asszonynak kézcsókjaimat küldöm, téged a régi volt, ádáz mendurtársad:

János.

[Egyoldalas, géppel írt levél. A címzés: Nagytiszteletű Hegyaljai Kiss Géza dr. urnak, református lelkipásztor, író u.p. Berzék /Zemplén- vármegye/ Belsőbócs.]

KOMÁROMI JÁNOS
PATAKI DIÁKOK

REGÉNY
A SZÁZAD ELEJÉBŐL

*Hosszúfalvi Kiss Géza barátságára,
pataki diák = kedves emlékeim,
szüleitől.
Komáromi János
Buda, 1925. márc. 29.*



Megyaljai KISS GÉZA
KÖNYVTÁRA

STÁDIUM SAJTÓVÁLLALAT RT. BUDAPEST
1926

Magyar Nemzet (1938. december 15.)

A volt pataki diákok Komáromi János emlékestje

Debrecenből jelenti a „Magyar Némzet” tudósítója: A Pataki Diákok Szövetsége Debrecenben tartotta összejövetelét. Harsányi Gusztáv ny. törvényeszéki elnök, a Debrecenben élő Pataki Diákok Szövetségének elnöke üdvözölte megnyitójában a megjelenteket. Hálás örömmel emlékezett meg arról, hogy a Felvidék visszatérésével a pataki főiskola híveinek a tábora lényegesen megnövekedett. Felkérte ezután dr. Hegyaljai Kiss Gézárt előadásának megtartására. Az Árpád-téri lelkipásztor: Az én Komáromi Jánosom, címen olvasta fel Komáromi János emberi egyéniségét és írói értékeit méltató tanulmányát. Komáromi János 1902-től 1910-ig volt a pataki főiskola diákja. A felolvasót a legmelegebb érzések fűzték a mult év őszén elhunyt íróhoz. Sok olyan adatot tárt fel Komáromi Jánosról, amit eddig senki meg nem írt. Komáromi Jánost, mint a magyar gyorsírók egyesületének legkiválóbb tagját mutatta be, aki olyan szédületes gyorsan írt, hogy számára már nem lehetett díjat adni. Melegen jellemezte, mint családtagot és mint barátságra született embert. Műveinek sok személyi vonatkozását tárta fel a figyelmes hallgatók előtt. A felolvasást a jelenlevők megilletődéssel és általános tetszéssel fogadták.

Ezután a tisztikar megújítása és kiegészítése került sorra. Elnök maradt Harsányi Gusztáv, aki 84-ik évét most töltötte be. Társelnök Kazinczy Gábor, a 82 éves lelkes pataki diák. Ügyvezető-elnök dr. Hegyaljai Kiss Géza. Választmányi tag dr. Mitrovics Gyula egyetemi tanár. Számvizsgáló Harsányi Béla. Titkár Siposs Imre.

Jegyző Ördög László tanár. Pénztáros dr. Fekesházi Endre postai igazgató. A pataki diákok elhatározták, hogy havonként összejönnék és későbbén kitűzendő időpontban a közönség szélesebb rétegeinek bevonásával pataki diák-estét tartanak a nyilvánosság számára. A családi hangulatú összejövetel, melyen többen családtagjaikkal vettek részt, Harsányi Gusztáv elnök zárószavival ért véget.

NAGY GÉZA:

Komáromi János műveinek zempléni földrajzi nevei

Október 7-én múlt 56 esztendeje, hogy a legpatakiabb pataki diák elköltözött az élők sorából. Életének negyvenhetedik esztendejében érte el a nagy kaszás, megtörve az addig töretlenül felfelé ívelő írói pályát, az addig 39 kötetnyi regényt, elbeszélést útjára bocsátó alkotókedvet.

S ennek a nagy pataki diáknak 51 esztendővel ezelőtt került kezembe első könyve, a Pataki diákok, s azt végigolvasva örültem csak igazán annak, hogy pataki diák vagyok, hogy pataki diák lehettem.

Furcsák az emberi sorsok. Voltak emberek, köztük írók, költők is, akik alig tettek valamit a közért, a társadalomért, mégis szárnyra kaptak nevüket a hír, haláluk után pedig az alkotók legnagyobbjai között tartották számon őket. Voltak azonban olyanok is, akik minden tettükkel, írásukkal a társadalmat, a közt szolgálták, s haláluk után mégis hamar elfeledkeztek róluk. Ilyen volt Komáromi János is. Neki is a feledés jutott osztályrészül. Kihagyták az irodalomtörténetekből, máig is adós a magyar irodalomtörténet egy valamirevaló Komáromi-monográfiával, de talán a legfájóbb az, hogy a negyven éven aluliak nemzedéke, s főleg a Sárospatakon végzetek jóformán semmit sem tudnak róla. Pedig Pataknak szent kötelessége lett volna Komáromi emlékét ébrentartani az államosítás után is. De ha már ez el is maradt, halála után fél évszázaddal sem lenne késő pótolni a Komáromi- emlékek feltámasztását, s néhány arra érdemes, a mához is szóló művének újabb kiadását.

Komáromi soha nem tagadta meg származását. Pedig abban az időben ha valaki az alsóbb néposztályból iskolai végzettsége alapján a középosztályba került, annak érdemes volt elhallgatni származását. Sokszor meg kellett tagadnia még a szüleit is, ha előbbre akart jutni a ranglétrán. Mert nem volt ildomos sem a „boldog békeidők“-ben, sem pedig a két világháború közötti „keresztény kurzus“-ban – amikor a kutyabőrös származás, a kétmássalhangzós, ipszilonos családnévű ember számított csak embernek – egyszerű paraszti – pláne idegen hangzású – nevet leírni, olyan néven közszerepelni.

S Komáromi vállalta zsellér származását, nevét, sőt, családjáról sok művében meg is emlékezett. Vállalta a falut, a zempléni tájat, mely szá-

mára élete végéig a legkedvesebb maradt. Bármerre járt a világban, az idegen tájakat mindig a zempléni tájjal hasonlította össze, s ez az összehasonlítás mindig a hazai táj javára dőlt el.

Hogy mennyire szerette a szülőföldjét, hogy mennyire szerette fajtáját, azt *Valamit magamról...* című önéletrajzi vázlatában is tanúsítja, amikor ezeket a sorokat írja: „*Magam is a falu népéből indultam el egyszer és most, amikor a faluhoz értem vissza megint, negyvenkét esztendő van a hátam megett. - Mert a népből származom, a legmélyebbről jöttem föl s mindig büszke voltam reá, hogy egyszerű és nagyon szegény emberek voltak a szüleim. Úgy vágtam neki az életnek árván, elhagyottan, húsz krajcárkával a zsebemben s két karommal, meg az Isten segítségével törttem magamnak utat ebben a sokszor részvétlen világban s ennek a mi mindnyájunk Istenének hálát mondok esténként, hogy megtartott a mai napig. - Nagy a meghatottságom, amikor szemben állok most a sokak által kihasznált s még többek által becsapott magyar néppel, mert én igazán érdek nélkül, önzetlenül s nagy rokonérzéssel szólok hozzá, hogy elmondjak neki egyet-mást. Részint szórakoztatásul, részint okulás céljából.*“²²

1890. december 22-én Komár Jánosként látta meg a napvilágot egy felsőzempléni faluban: Málcán. A zsellérapa a faluban nem tudott megélhetést biztosítani családjának, ezért 1895-ben Legenyére költöztek, ahol a családfő egy birtokon vállalt szolgálatot. Itt ismerkedett a gyermek Komáromi a világgal, az itt élő hagyományokkal. Itt hallott kísértetjárásról, hiedelmekről, babonákról, mellyel tele volt az egyszerű emberek világa. Apjától hallotta, hogy a nagypapa egy éjfélkor a halállal ment öltre. Itt hallott indzsellértörténeteket, mely szerint amikor Kossuth Lajos parancsára földet kellett volna osztani a népnek, a mérnökök a földesuraknak játszották át a nép földjét. „De meg is lett a büntetésük! Haláluk után azzal sújtotta őket az Isten, hogy – kis lámpással a kezükben – örökké a Ronyva kiöntései között bolyongjanak éjszakánként.”²³

1901-től Csörgön laktak, de továbbra is innen járt a legendái iskolába. Az elemi iskola 5. osztályának befejezése után Sárospatakra került, s ott érettségizett 1910-ben. Érettségi után Budapesten lett joghallgató. Emellett a Budapesti Hírlap munkatársa lett.

²² KOMÁROMI János: Emlékeim. Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületének kiadása. Bp. é.n. 173-174.o.

²³ U.o. 192.o.

Budapestre már *Komáromi* Jánosként érkezett. Egy pataki pártfogójával tanácskozott irodalmi terveiről, amikor szóba került az írói név is. Az ismerős, illetve a pártfogó azt tanácsolta, hogy a Komár nevet változtassa Komáromira. Hallgatott a tanácsra és Pesten már ezen a néven jegyezte cikkeit, tárcáit, elbeszéléseit.

Amikor a Budapesti Hírlap munkatársa lett, megkérte diákkori szerelme, Legenye „régii nemesi földesurának dédelgetett leánykája“, Soltész Irénke kezét. Megkapta, de a jövődő após kikötötte, hogy csak akkor házasodhatnak össze, ha a jövődő férj állása megszilárdul. Az após által megszabott idő azonban elég hosszú lett, miután az első világháború bele szólt a fiatalok életébe. Így azután az 1913 karácsonyára tervezett házasságra csak 1916 tavaszán kerülhetett sor.

A háború után családjával Pesten élt, s egymásután jelentek meg írásai. Boldog ember lenne, ha nem lenne meg az a szívfájdalma, hogy a trianoni béke elzárta szülőföldjétől, rokonaitól, testvéreitől, apósától, miután szülőföldje Csehszlovákiához került. Soha többé nem látta, nem láthatta szülőföldjét, odaát maradt rokonait. Élete végéig bizott azonban abban, s másokat is gyakran vigasztalt azzal, hogy magyar föld lesz még szülőföldje, azonban ő ezt nem érhetette meg. Az alattomos kór alkotóereje teljében elragadta.

Komáromi János műveit olvasva azt tapasztalja az ember, hogy műveiben a falut, a falusi embereket (szegényeket, gazdagokat) idillikus módon ábrázolja. Nála a szegény embereket nem szorongatja annyira a szükség, nélkülözést alig tapasztalhatunk hőseinél. Ha kerülnek is nehéz anyagi helyzetbe, az valahogy mindig megoldódik. A földesgazdák, a birtokosok, a vármegyei nemesség, a vármegyei tisztviselők atyai módon bánnak az egyszerű emberekkel. Egymás között pedig valóságos gráll-lovagként élnek.

A falusi emberek, a birtokosok cselédjei nem ismerik a nélkülözést, a szegénységet. Vagy ezt Komáromi szégyenlősen elhallgatta? Lehet. Mindenesetre sohasem tudjuk meg, hogy zsellérszülei milyen szegények voltak, mert önéletrajzi indíttatású műveiben mindig akad valami jótékony tündér, aki édesanyját kiségti szorult helyzetéből.

A falusi értelmiségről is lesújtó véleménye van. A közigazgatás emberei (jegyző, segédjegyző) műveletlenek, korhelyek. A falusi tanítók a nemzet napszámosaiként tengődnek, s a falusi értelmiség között gátlásaik vannak éppen szegénységük miatt. A falu kiemelkedő egyéniségei a nemesi

birtokosok, s főleg azok jogászfiai, akik műveltségben, tartásban minden falusi értelmiségin túltesznek.

Felvonulnak műveiben a falu jellegzetes alakjai, s meg kell mondanom, hogy nem fest róluk hízelgő képet. Bizonyos megbocsátó lebecsüléssel rajzolja meg őket. Ennek eredménye, hogy a nemesi birtokosokat, azok sarjadékait mindenkinél okosabbnak, műveltebbnek, jobbnak, igazságosabbnak tartja még akkor is, ha esetleg az egész falut kisémmizték jogos jussából.

Meg kell azonban értenünk Komárominak ezt a felfogását. Mint iskolázott embernek, tartoznia kellett valahova, s azzal, hogy iskolákat járt, elkerült a fajtájától, belekerült egy másik közegbe, bekerült a középosztályba, s úgy is kellett viselkednie. S Komáromi úgy is viselkedett, hisz kisdíák korától elszakadt a szülőháztól, s különösen édesanyja korai halála (1904) után nem nagyon fordult meg az apai házban, hanem középosztálybeli birtokos származású osztálytársainál töltötte rendszerint a szünidőket.

Ettől függetlenül: szülőföldjét soha nem tagadta meg, mindig vágyakozott vissza, de a sors megtagadta tőle ezt a látogatást, ezt a visszatérést. Hogy mennyire vágyakozott, azt elárulta halála előtt másfél esztendővel írt naplójegyzete: „A megszállt Zemplénben nem voltam már tizenhetedik esztendeje. Azóta annyian, de annyian haltak meg odaát: még temetésükön sem lehettem jelen... - Vajon fogom-e látni még egyszer szülőföldemet?”²⁴ Nem láthatta. A sors nem volt kegyes hozzá: elhunyt néhány hónappal a felvidék visszacsatolása előtt.

Írásom elején az irodalomtörténet és az anyyra szeretett iskolája kötelességéről szoltam. Arról, hogy az irodalomtörténet adós egy Komáromi monográfiával, Patak pedig a Komáromi kultusz feltámasztásával, esetleg néhány művének kiadásával. Az irodalomtörténet talán azért adós Komáromi János átfogó értékelésével, mert voltak olyan irodalomtörténészek, akik az író Mikszáth és Krúdy epigonjának sorolták be. De az is lehet, hogy az óvatosság tartotta vissza az irodalomtörténészeket a Komáromival való foglalkozástól. Hisz az elmúlt időszakban nem volt sikeres ember az, aki Trianont emlegette. Már pedig Komáromi írásaiban ez elég gyakori, s nem éppen testvérként emlegeti a cseheket. Lehet tehát az egyik is, lehet a másik is.

²⁴ U.o. 237-238.o.

Jogos-e epigonnak nevezni? Erre egyértelmű nemmel lehet felelni. Ha ugyanis így lenne, akkor Jókai, Mikszáth, Móricz után nem lehetne senkinek írni. Mert az utánuk alkotó írónemzedék valamilyen módon kapcsolatban van ezekkel, s így ebből következően epigonnak nevezhető. Ha Komáromi írásait, írásainak tárgyát nézzük, akkor valóban rokona lehet Mikszáthnak, de még Krúdynek is. De inkább csak azért, mert rokon a témaválasztásuk. Amíg Mikszáth a nógrádi kisemberek, kismemesek életéről tudósította olvasóit, Komáromi műveiben is a felvidék, a lankás zempléni táj, a kuruc hagyományok szerepelnek elsősorban témaként. Komáromi rokon Mikszáthtal abban is, hogy vérmérsékletük, józanságuk szinte mindenben megegyezett.

Írásaiban mindig szűkebb hazáját varázsolja elének még földrajzi neveiben is. Érzelmek megszépítette képet fest Zemplénről, Zemplén kisebb-nagyobb magyar településeiről, a zempléni városokról. Műveit olvasva jöttem rá, hogy mennyire ismerte a hazai tájat, s talán nem volt olyan helye az országnak, ahol meg ne fordult volna. Hogyne ismerte volna, amikor 16 éves korában egyik osztálytársával gyalogszerrel bejárta az Alföldet. Később pedig megismerte Magyarország majd minden vidékét.

*

Amikor hozzákezdtem Komáromi műveinek olvasásához, az volt a célom, hogy a művekben előforduló földrajzi neveket kiírom, s majd jelen dolgozatomban közreadom. Menetközben azonban meg kellett változtatni tervemet, mert a földrajzi nevek nagy száma lehetetlenné tette volna a közlést. Ezért arra az elhatározásra jutottam, hogy csak szűkebb hazánk, *Zemplén megye* földrajzi neveit közlöm írásomban.

A földrajzi neveket betűrendben közlöm, minden név mellett feltüntetve, hogy milyen alakulat nevééről van szó, esetleg közigazgatási, földrajzi tájékoztatást is adva. A két utalószám közül az első a feldolgozott, s az alábbiakban felsorolt Komáromi-művek azonosítására szolgál, a másik pedig azt mutatja meg, hogy az adott mű hányadik oldalán fordul elő az adott név. Tekintve azonban, hogy egy-egy földrajzi név több műben, s a mű több oldalán is előfordul, a számok mindig csak az első előfordulást jelzik. A ma Szlovákiához tartozó falvak nevével feltüntettem azt is, hogy 1900-ban és 1940-ben melyik megyéhez, járáshoz és körjegyzőséghez tartozott. Tettem ezt azért, mert volt olyan zempléni település is, melynek az államhatár megváltoztatása után szlovák neve lett. A mindig Magyar-

országhoz tartozó települések neve mellett azonban sem a járás, sem a körjegyzőség nevét nem közlöm.

Komáromi János feldolgozott művei:

1. Áll a malom (elbeszélések). Genius, Bp. 1936.
2. Az elvált feleség (regény). Genius, Bp. é.n.
3. Északon ősz van (regény). Genius, Bp. 1936.
4. Egy leányért - Zarándok utak (elbeszélések). Révai, Bp. 1938.
5. Elment a nyár (regény). Genius, Bp. 1930.
6. Hé, kozákok! (regény). Stádium, Bp. 1925.
7. Császári és királyi szép napok (regény). Genius, Bp. é.n.
8. Csatangolás mindenfelé (elbeszélések). Genius, Bp. 1930.
9. Csanak András Bécsben (elbeszélések). Dick Manó, Bp. 1916.
10. Emlékeim. SZEFHE, Bp. é.n.
11. Esze Tamás a mezitlábások ezredese (regény). Genius, Bp. é.n.
12. Hat vőlegény (regény). Gyűjteményes kiadás. Genius, Bp. 1930.
13. Harangoz a múlt - Különös utazás (regény). Gyűjteményes kiadás. Genius, Bp. 1933.
14. Elszállott évek (elbeszélések). Gyűjteményes kiadás. Révai, Bp. 1938.
15. A nyolcadik osztály (regény). Gyűjteményes kiadás. Genius, Bp. 1936.
16. Régi szerető (regény).
17. Nagy leányka, kis legényke (elbeszélések). Genius, Bp. 1930.
18. Katonadolgok (elbeszélések). 5. szám. Bp. 1939.
19. Őszi verőfény (elbeszélések). Gyűjteményes kiadás. Révai, Bp. 1938.
20. Indulj fakó lovam - Marcsa férjhez megy (regény). Gyűjteményes kiadás. Révai, Bp. 1938.
21. Az őrsdiák (regény). Gyűjteményes kiadás. Genius, Bp. 1930.
22. Mit búsulsz kenyeres?... (elbeszélések). Stádium. III. kiadás. Bp. 1928.
23. Az idegen leány (regény). Stádium, Bp. 1926.
24. Megy a felhő - Menekülés az asszony elől (kisregény). Gyűjteményes kiadás. Genius, Bp. 1936.
25. Jegenyék a szélben (regény). Gyűjteményes kiadás. Genius, Bp. é.n.
26. A nagy háború anekdotái. Gyűjteményes kiadás. Genius, Bp. é.n.
27. Őszi harmat után (elbeszélések). Gyűjteményes kiadás. Genius, Bp. é.n.
28. Ordások (regény). Gyűjteményes kiadás. Genius, Bp. 1933.
29. Régi ház az országútnál (regény). Gyűjteményes kiadás. Genius, Bp. 1933.
30. Szegénylegények (elbeszélések). Athenaeum, Bp. 1920.
31. Reménytelen szerelem (regény). Stádium, Bp. 1928.
32. Rongyos gárda (elbeszélések). Pallas, Bp. 1921.
33. Vidróczki (elbeszélések). Gyűjteményes kiadás. Genius, Bp. é.n.

34. Tilinkó (regény). Dick Manó, Bp. é.n.
 35. Szép vagy Magyarország (regény). Gyűjteményes kiadás. Genius, Bp. 1930.
 36. Szülőföldem szép határa (elbeszélések). Gyűjteményes kiadás. Genius, Bp. 1930.
 37. Távoli harangszó (elbeszélések). Gyűjteményes kiadás. Révai, Bp. 1938.
 38. Zágon felé (regény). Gyűjteményes kiadás. Genius, Bp. é.n.
 39. Pataki diákok (regény). Fekete Sas Kiadó, Bp. 1992.



ADATTÁR

Abara: falu, 1900-ban Zemplén, 1940-ben Ung megye. > 6-99.

Akaszódomb: Sárospatak város határrész neve. > 10-209.

Alsó-Bodrogköz: területnév, a Bodrogköz déli részének neve. > 10-199.

Alsó-Mihályi: falu, 1900-ban Zemplén, 1940-ben Magyarországhoz tartozik. > 4-190.

Alsóregmec: falu. > 14-229.

Ardó: falu Sárospatak szomszédságában. Ma Végardó. > 11-54.

Azar: falu, 1900-ban Nagy- és Kisazar néven a gálszécsi szolgabírói járáshoz, a Szécs-keresztúri körjegyzőséghez tartozott. 1940-ben nincs jelzés róla. > 20-53.

Bábagödör: Sárospatak egy részének, illetve egy ároknak a neve. > 39-26.

Bagolyvár: a sárospataki vár része > 39-87.

Bánóc: falu, 1900-ban nagymihályi járás, bánóczi körjegyzőség, 1940-ben nincs adat róla. > 20-61.

Bányácska: falu, ma Rudabányácska. > 11-37.

Bányácskai erdő: Rudabányácska határának része. > 11-17.

Barancs: falu, 1900-ban sátoraljaújhelyi járás, bodzásújlaki körjegyzőség, 1940-ben nincs adat róla. > 1-229.

Bári: falu, 1900-ban sátoraljaújhelyi járás, ladmóczi körjegyzőség. Ekkor Nagy-és Kisbári néven kettő is van belőle. 1940: ua. > 5-21.

Barkó: falu, 1900-ban homonnai járás, tapollyókai körjegyzőség. 1940-ben nincs adat róla. > 9-141.

Barkó nyereg: barkói határrészénév. > 33-72.

Barkói vár: rom Barkó közelében. > 20-87.

Barkó szoros: barkói határrészénév. > 1-215.

Beceks: falu. > 13-21.

Berecki: falu. Ma kettő van belőle: Alsó-és Felsőberecki. > 11-54.

Berecki forduló: határrészénév Alsóberecki határában. > 19-33.

Berek: határrészénév Sárospatak határában. > 29-187.

Berettő: falu, 1900-ban nagymihályi járás, bánóczi körjegyzőség. 1940: ua. > 1-92.

Biste: falu, 1900-ban sátoraljaújhelyi járás, legényei körjegyzőség. 1940: ua. > 9-12.

Bodrog: folyó. > 1-51.

Bodrog füzesei: folyópart. > 36-136.

Bodroghalom: falu, 1927-ig Luka volt a neve. > 13-93.

Bodrog hídja: híd Sárospatakon. > 15-43.

Bodrogkeresztúr: falu. > 1-77.

Bodrogköz: földrajzi-területi egység, a Tisza, a Bodrog és a Iatorca által határolt terület neve. Ma az északi - nagyobbik - része Szlovákia, a - kisebbik - déli része Magyarország. > 1-22.

Bodrogközi lápok: A XIX. század végi lecsapolás előtt a Bodrogközben található nagyterjedésű lápos terület. Ma már nincs láp a Bodrogközben. > 5-162.

Bodrog lápjai: A Bodrog partján itt-ott található lápos terület még a XIX. század végén. Ma már ritka az ilyen terület. > 9-107.

Bodrogpart: folyópart. > 9-175.

Bodzásújlak: falu, 1900-ban sátoraljaújhelyi járás, bodzásújlaki körjegyzőség. 1940: ua. > 1-61.

Boly: falu, 1900-ban bodrogközi járás, nagygéresi körjegyzőség. 1940: ua. > 11-197.

Borsi: falu, 1900-ban sátoraljaújhelyi járás, toronyai körjegyzőség. 1940: ua. > 11-37.

Buttka: falu, 1900-ban nagymihályi járás, butkai jegyzőség. 1940: ua. 6-10.

Cékei erdő: határresznév Céke határában. > 20-42.

Czigánd: falu. > 11-9.

Cigánysor: Sátoraljaújhely része. > 1-59.

Cinegedomb: határresznév. > 11-17.

Cirókapatak: patak Sztarina határában. > 20-102.

Cirókaújfalu: falu, 1900-ban még Sztarina. Szinnai járás, sztarinai körjegyzőség. 1940-ben átcsatolták Ung megyéhez. > 20-102.

Csarnahó: falu, 1900-ban sátoraljaújhelyi járás, ladamóczi (ladmóczi) körjegyzőség. 1940: ua. > 29-280.

Cseb: falu, 1900-ig nagymihályi járás, füzesséri körjegyzőség. 1940-ben nincs adat. > 10-175.

Cselej: falu, 1900-ban gálszécsi járás, magyarizségi körjegyzőség. 1940-ben nincs adat. > 11-205.

Csertész: falu, 1900-ban homonnai járás, mezőlaborci körjegyzőség. Ekkor Nagycsertész néven ismert. 1940-ben már a mezőlaborci járáshoz tartozott. > 20-130.

Csonka Zemplén: Zemplén megye Trianon után Magyarországon maradt részének a neve. > 10-114.

Csőrgő: falu, 1900-ban sátoraljaújhelyi járás, toronyai körjegyzőség. 1940: ua. > 10-198.

Dargó: falu, 1900-ban gálszécsi járás és körjegyzőség. 1940: ua. > 8-121.

Dargóhegy: határresznév. > 8-94.

Deregnő: falu, 1900-ban nagymihályi járás, butkai jegyzőség. 1940: u.a. > 29-58.

Dókus park: Sátoraljaújhely része. > 10-160.

Erdőbénye: falu. > 4-165.

Észak-Magyarország: hazánk északkeleti része. > 8-53.

Falkus: falu, 1900-ban nagymihályi járás, bánóczi körjegyzőség. 1940-ben a falut Bánócshoz csatolják. > 10-193.

Fazekas sor: Sárospatak fazekasok lakta utcája. > 39-155.

Fellegvár: Sárospatak egyik épülete a Vay utcában. > 1-36.

Felsőberecki: falu a Bodrogközben. > 10-32.

Felsőbodrogköz: a Bodrogköz északi, ma Szlovákiához tartozó része. > 10-179.

Felsőregmec: falu a Hegyközben. > 10-21.

Felsőzemplén: Zemplén megye északi része. > 20-62.

Filkeháza: falu a Hegyközben. > 11-134.

Füzér: falu a Hegyközben. Csak 1950 óta tartozik a sátoraljaújhelyi járáshoz, addig Abaúj megye füzéri (1900), majd gönci járásához tartozott (1921-től). > 11-81.

Füzéri vár: várom Füzér község belterületén. > 5-23.

Gálszécs: falu, 1900-tól járási székhely és körjegyzőségi székhely. 1940-ben nincs adat. > 1-78.

Garany: falu, 1900-ban a sátoraljaújhelyi járásban, a bodzásújlaki körjegyzőségben. 1940-ben adat nincs. > 10-206.

Gatály: falu, 1900-ban nagymihályi járás, velejtei körjegyzőség. 1940-ben adat nincs. > 6-66.

Gercely: falu, 1900-ban sátoraljaújhelyi járás, velejtei körjegyzőség. 1940-ben adat nincs. > 9-99.

Gerla: falu, 1900-ban Kosaróc néven a sztropkói járás oroszpetróczy körjegyzőségéhez tartozik. 1940: u.a. > 28-93.

Gesztely: falu. > 11-88.

Gomboshegy: határresznév Sárospatak határában. > 39-62.

Gomboskert: sárospataki határresznév. > 11-15.

Gortvay ház: diákszállásként használt épület Sárospatakon a Kazinczy utcában. > 15-18.

Hardics: falu, 1900-ban gálszécsi járás, tókerterbesi körjegyzőség. 1940: u.a. > 20-59.

Hardicsi molyva: hardicsi határresznév, hegyoldal. > 6-93.

Héce: Sárospatak egyik településrésze. > 9-176.

Hecke: Sátoraljaújhely egyik településrésze, régi piactere. > 10-160.

Hegyalja: Zemplén megye nevezetes történelmi tája, bortermő vidéke. > 8-19.

Helmec patak: Királyhelmecc mellett folyó, a gátaljaújhelyi patakocska. > 6-133.

Hernád: északmagyarországi folyó. > 11-111.

Hernádnémeti: falu a Hernád partján. > 39-183.

Hernád völgye: határresz neve több település területén, a folyó mentén. > 20-38.

Hilinyik domb: határresznév. > 27-217.

Homonna: mezőváros, 1900-ban járási székhely és jegyzőség. 1940: u.a. > 1-24.

Hosszuegy: határresznév. > 13-51.

Hotyka: falu, ma: Makkoshotyka. > 11-134.

Hotykai hegyek: hegyek Makkoshotyka felett. > 15-52.

Hustác: településrész. Sárospatakon. > 39-163.

Imreg: falu, 1900-ban sátoraljaújhelyi járás, czéki körjegyzőség. 1940: u.a. > 6-99.

Imregi hegy: határresznév Imregen. > 9-18.

Iztáncs: falu, 1900-ban gálszécsi járás, magyarizségi körjegyzőség. 1940: u.a. > 10-179.

Jeszenő vára: várom Jeszenő határában. > 20-87.

Várjeszenő: falu, 1900-ban homonnai járás, nagykemencei körjegyzőség. 1940-ben nincs adat. > 20-87.

Jesztreb: 1. falu; 1873-ban: Magyarjesztreb, 1904-ben: Magyararsab, 1920-ban Jastrab, 1927-ben Jastrabie, 1948-ban Zemplinske Jastrabie. Sátoraljaújhelyi járás, czéki körjegyzőség 1900-ban. -- 2. falu; Tótjesztreb; Tapolybánya 1873-tól 1904-ig, majd 1904 és 1919 között Jesztreb. 1920-ban Jasztrabie, 1961-ben Jastrabie nad Topľou. Varannói járás és körjegyzőség.

Kácsánd: falu, 1900-tól nagymihályi járás, bánóczi körjegyzőség. 1940: u.a. > 29-67.

Karád: falu a Bodrogeközben; Tiszakarád. > 39.

Karcsa: falu a Bodrogeközben. > 11-9.

Károlyfalva: falu Sárospatak és Sátoraljaújhely között. > 39.

Kásó: falu, 1900-ban sátoraljaújhelyi járás, velejtei körjegyzőség. 1940: u.a. > 1-70.

Kazinczy utca: utca Sárospatakon > 4-163.

Kázmér: falu, 1900-ban sátoraljaújhelyi járás, legényei körjegyzőség. 1940: u.a. >

11-192. A varannói járásban ezenkívül van még három Kázmér, s mindhárom a tavarnai körjegyzőséghez tartozik: Kiskázmér, Nagykázmér, Oroszkázmér. (Komáromi említése a legényei körjegyzőséghez tartozóra vonatkozik.)

Kaszu: falu, 1900-ban a gálszécsi járás része, tőketerebesi körjegyzőség. 1940-ben adat nincs. > 11-209.

Kelecseny: falu, 1900-ban a gálszécsi járáshoz és a magyarizségi körjegyzőséghez tartozott. 1940: u.a. > 20-100.

Kenézlő: falu a Tiszaparton; egykor Szabolcs megye. > 15-181.

Keresztúr: falu, kettő is van belőle. > 9-86. **1.** Szécskeresztúr: a gálszécsi járásban (1900 és 1940). -- **2.** Bodrogkeresztúr: a tokaji járásban.

Keresztúri domb: határrész neve Bodrogkeresztúr határában. > 11-87.

Királyhegy: határrésznev Sárospatak határában. > 8-20.

Királyhelme: mezőváros, 1920-ig a bodrogközi járás székhelye, Trianon után a terebesi járáshoz csatolták. > 4-190.

Királyhelmei laposhegy: határrész neve Királyhelme határában. > 15-107.

Kisbányácska: falu, 1900-ban sátoraljaujhelyi járás, toronyai körjegyzőség. 1940-ben: mikóházi körjegyzőség. > 4-163.

Kispaták: Sárospataknak a bodrogközi oldalán levő városrésze. > 11-65.

Kispiac utca: Sátoraljaujhely piac utcája. > 1-59.

Kiszte: falu, 1900-ban sátoraljaujhelyi járás, veletjei körjegyzőség. 1940: u.a. > 1.

Kisztei erdő: határrésznev Kiszte határában. > 1.kapta a Laborcő nevet. 1940: u.a. > 20-135.

Kolbása: falu, 1900-ban sátoraljaujhelyi járás, legényei körjegyzőség. 1940: u.a. > 1-70.

Korláth gárda: diákok szállására szolgáló épület Sárospatakon. > 15-129.

Kormó tanya: tanya Sátoraljaujhely határában. > 10-151.

Kossuth utca: Sárospatak utcája a kollégium mögött. > 9-176.

Kozma: falu, 1900-ban gálszécsi járás, magyarizségi körjegyzőség. 1940: u.a. > 11-205.

Közép-Zemplén: a vármegye középső része. > 10-177.

Kutyaszoritó: Sárospatak egyik keskeny utcája. > 1-36.

Laborc: Zemplén egyik folyója. > 1-24.

Laborcő: falu. 1900-ban még Habura néven ismerik a homonnai járásban, a mezőlaborci körjegyzőségben. 1904-ben kapta a Laborcő nevet. 1940: u.a. > 20-135.

Laborcrév: falu. 1900-ban Krasznibrod néven ismerik; a Laborcrév nevet 1904-ben kapta. 1908-ig a homonnai járáshoz tartozott, 1908-tól a mezőlaborci járáshoz és a csebinyei körjegyzőséghez. 1940-ben nincs adat. > 24-4.

Ladmóc: falu, 1900-ban sátoraljaujhelyi járás, ladmóci körjegyzőség. 1940: u.a. > 29-332.

Ladomér: falu, 1873-ban a zempléni homonnai járáshoz, 1876-ban a szinai járáshoz tartozott. 1900-ban a szinai járáshoz és a kaloniczai körjegyzőséghez. 1938-ban átsatolták Ung megye nagybereznai járásához. > 20-93.

Lask: falu, 1900-ban nagymihályi járás, bánóczi körjegyzőség. 1940: u.a. > 29-324.

Lasztóc: falu, 1900-ban sátoraljaujhelyi járás, legényei körjegyzőség. 1940: u.a. > 11-113.

Latorca: folyó Zemplénben. > 1-24.

Lazony: falu, 1900-ban nagymihályi járás, bánóczi körjegyzőség. 1940: u.a. > 6-19.

Lazonyi erdők: határrésznev. > 6-5.

Lazonyi rengeteg: határrésznev. > 11-32.

Legénye: falu, 1900-ban sátoraljaujhelyi járás, legényei körjegyzőség. 1940: u.a. > 4-190.

Lelesz: mezőváros, 1900-tól bodroγκközi járás, leleszi körjegyzőség. 1940-ben nincs adat. > 28-101.

Liszka: mezőváros, 1902-től nagykőzség. Olaszliszka. > 29-83.

Liszkatolcsva: Olaszliszka és Tolcsva közös vasútállomása, amely - érdekes módon - Vámosújfalú területén található. > 13-45.

Longerdő: határrésznév a Bodrog mentén Sárospatak és Sátoraljaújhely között. > 39.

Luka: falu a Bodroγκközben, 1907-től Bodroghalom néven ismert. > 1-27.

Lukai domb: határrésznév Bodroghalom határában. > 11-9.

Mád: mezőváros, 1902-től nagykőzség. > 13-40.

Makkoshotyka: falu. > 37-123.

Málca: falu, 1900-ban nagymihályi járás, málcai körjegyzőség. 1940-ben adat nincs. > 1-24.

Máriakút: falu, 1900-ban sztroγκói járás, oroszpetróci körjegyzőség. 1940-ben adat nincs. 1900-ban még Rafajócz néven ismert, 1904-ben lett Máriakút, 1920-ban Rafajovce. > 11-9.

Márk: falu, 1900-ban nagymihályi járás, málcai körjegyzőség. 1940-ben adat nincs. > 1-24.

Mátyásháza: falu, csak 1882-től tartozik Zemplén megyéhez. 1900-ban sátoraljaújhelyi járás, mikóházi körjegyzőség. 1920-ban egyesült Felsőregmeccel, felvéve annak nevét. > 9-42.

Megyer: határrésznév Sárospatak határában; hegý. > 1-38.

Megyeri tengerszem: határrésznév Sárospatak határában; állóvíz az egykori kőbánya mélyén. > 29-78.

Mezőlaborc: falu, 1900-ban homonnai járás, mezőlaborci körjegyzőség. 1940-ben adat nincs. > 1-212.

Mezőzombor: mezőváros, 1902-től nagykőzség. > 21-15.

Mihályi: falu, 1904-től Alsómihályi néven ismert. 1900-ban sátoraljaújhelyi járás, legényei körjegyzőség. 1940: u.a. > 11-113.

Mikóháza: falu; Abauj megyéből 1882-ben került át Zemplén megyéhez. > 11-26.

Mocsár: falu, 1900-ban nagymihályi járás, füzesséri körjegyzőség. 1940-ben nincs adat. > 20-66.

Nagyerdő: határrésznév. > 1.94.

Nagyéres: falu, 1900-ban bodroγκközi járás, lácai körjegyzőség. > 10-127.

Nagykövesdi bánya: határész. > 5-23.

Nagymihály: mezőváros, 1902-től nagykőzség. 1900-ban járási székhely, jegyzősége is van. 1940-ben adat nincs. > 4-220.

Nagytoronya: falu, 1900-ban sátoraljaújhelyi járás, toronyai körjegyzőség. 1940: u.a. > 10-153.

Nézpest: falu. Nézpest népi név, hivatalos neve Mészpest. 1873-ban még Nézpest néven szerepel, 1904-től Mészpest. 1938-ban Zemplénből Ung megyéhez csatolták. 1900-ban nagymihályi járás, málcai körjegyzőség. 1940-ben nagykaposi járás. > 6-99.

Óbodrog: folyómeder, a Bodrog folyó szabályozás utáni holtága. > 13-90.

Olaszliszka: lásd: Liszka! > 10-33.

Ondava: folyó Zemplénben. > 1.

Ósva: patak. > 28-53.

Órmező: falu, 1900-ban nagymihályi járás, nátafalusi körjegyzőség. 1940-ben nincs adat. > 1-214.

Pácin: falu a Bodroγκközben. > 4-191.

Pálházi hegyek: határrésznév. > 13-17.

Patak: Sárospatak; mezőváros, 1902-től nagykőzség. > 8-18.

Patak dombja: határrésznév Sárospatakon. > 32-59.

Pataki vár: a Rákóczi-vár Sárospatakon. > 32-24.

- Patika köz:** Sárospatak egyik utcája. > 14-88.
- Pazdics:** falu, 1900-ban nagymihályi járás, füzesséri körjegyzőség. 1940-ben nincs adat. > 29-67.
- Pelejte:** falu, 1900-ban gálszécsi járás, szécskeresztúri körjegyzőség. 1940-ben nincs adat. > 11-89.
- Petrahó:** falu Sárospatak szomszédságában, 1895 óta Bodroghalász. > 11-59.
- Petrik:** falu, 1904-ig Petrikóc, azóta Petrik. 1900-ban nagymihályi járás, málcai körjegyzőség. 1940-ben nincs adat. > 10-179.
- Pityergődomb:** határrésznev Sárospatakon. > 10-209.
- Pletykadomb:** Sárospatak kollégium előtti részének neve. > 14-180.
- Prepaköz:** sárospataki utcanév > 15-16.
- Prügy:** falu a Taktaközben, 1904-ig Pthügy, azóta Prügy. 1945-ig Szabolcs megyéhez tartozott, ekkor Zemplénhez csatolták. > 13-19.
- Ráska:** falu, 1900-ban nagymihályi járás, málcai körjegyzőség. Két községről, Nagy- és Kisráskáról van szó. 1938-ban mindkét falut Ung megyéhez csatolták, s a nagykaposi járáshoz tartoztak. > 6-10.
- Regmeci halmok:** határrésznev Alsó- és Felsőregmec határában. > 9-44.
- Ricse:** falu a Bodroglaközben. > 14-72.
- Ronyva:** patak. > 4-197.
- Ronyva mocsarai:** határrésznev. > 11-26.
- Rudabányácska:** falu Sátoraljaújhely közelében. > 8-28.
- Sajó:** folyó. > 11-111.
- Sajókesznyéten:** falu; 1904-től Kesznyétenként szerepel. > 14-230.
- Sárospatak:** mezőváros, 1902-től nagyközség. > 10-30.
- Sátoraljaújhely:** mezőváros, 1902-től rendezett tanácsú város. > 8-24.
- Sátorhegy:** határrésznev Sátoraljaújhelynél. > 4-189. -- **Sátorhegyek** alakban is. > 14-173.
- Sikolya patak:** határrésznev. > 1.
- Sókút:** falu, 1900-ban varannói járás, sókúti körjegyzőség. 1940-ben adat nincs. > 8-107.
- Sutadomb:** határrésznev. > 1.
- Szacsur:** falu, 1900-ban varannói járás, varannócsemernyei körjegyzőség. 1940-ben adat nincs. > 20-96.
- Szalók:** falu, 1900-ban nagymihályi járás, butkai körjegyzőség. 1940-ben nincs adat. > 10-179.
- Szegilong:** puszta. > 13-45.
- Széldomb:** határrésznev Sárospatak határában. > 11-53.
- Szele füzes:** határrésznev. > 9-159.
- Szele part:** határrésznev. > 9-84.
- Szele patak:** patak, határrésznev. > 5-62.
- Szele völgy:** határrésznev. > 5-155.
- Szélkút:** határrésznev. > 8-107.
- Szélmalomdomb:** határrésznev. > 9-78.
- Szentandráska domb:** határrésznev. > 1-168.
- Széphalom:** falu; Kisbányácska és Hoszszuláz egyesüléséből jött létre 1940-ben. > 4-97.
- Szerencs:** mezőváros, 1871-től nagyközség. > 10-151.
- Szilvásújfalu:** falu, 1900-ban gálszécsi járás, magyarizségi körjegyzőség. 1940-ben nincs adat. > 28-29.
- Szinna:** mezőváros, 1902-től nagyközség. 1900-ban szinnai járás és körjegyzőség. 1940-ben adat nincs. > 1-216.
- Szinnai kő:** határrésznev. > 25-115.
- Szomotor:** falu, 1900-ban bodroglaki járás, bodrogzentesi körjegyzőség. 1940: u.a. > 4-190.
- Szomotori országút:** határrésznev. > 11-12.
- Szölöske:** falu, 1900-ban sátoraljaújhelyi járás, ladamóci körjegyzőség. 1940: u.a. > 11-45.
- Sztrópkó:** mezőváros, 1902-ben kisközség. 1900-ban járási és körjegyzőségi székhely. > 1-216.

Szürnyeg: falu, 1900-ban sátoraljaújhelyi járás, czékei körjegyzőség. 1940: u.a. > 6-83.

Taktaharkány: falu, 1902-től nagyközség. > 11-109.

Taktaköz: tájféldrajzi egység. > 10-167.

Taktapart: határrésznev. > 15-156.

Tállya: mezőváros, 1902-től nagyközség. > 18-45.

Tapoly: folyónév Zemplén megyében. > 8-94.

Tarcal: mezőváros, 1902-től nagyközség. > 10-197-

Tavarna: falu, 1900-ban varannói járás, tavarnai körjegyzőség. 1940-ben adat nincs. > 1-231.

Tavarnai domb: határrésznev Tavarna fölött. > 33-166.

Tavarnai erdő: határrésznev Tavarna mellett. > 20-23.

Templomköz: utcanév Sárospatakon. > 9-176.

Templomkút: határrésznev. > 8-107.

Tisza: Zemplén megye egyik határfolyója. > 9-76.

Tiszakarád: falu, 1902-ben nagyközség. > 14-180.

Tiszalúc: falu, 1902-ben nagyközség. > 11-109.

Tiszapart: határrésznev. > 15-128.

Tokaj: mezőváros, 1902-től nagyközség. > 11-20.

Tokaji hegy: határrésznev. > 32-26.

Tolcsva: mezőváros, 1902-től kisközség. > 13-57.

Tolcsvai országút: határrésznev. > 11-18.

Toronya: falu, 1900-ban sátoraljaújhelyi járás, toronyai körjegyzőség. 1873-tól két falu, Kis- és Nagytoronyaként tartják számon. > 32-131.

Toronyi erdő: határrésznev a két Toronya határában. > 11-22.

Töketerebes: mezőváros, 1902-től kisközség. 1900-ban gászécsi járás, töketerebesi

körjegyzőség. 1940-ben adat nincs. 1904-ig Terebes néven ismert, ettől kezdve Töketerebes. > 11-15.

Tróconfalva: falu. Trautzonfalva ma Hercegkút néven ismert, ezt a nevet 1904 óta használják. > 15-146.

Trócsányi-ház: Sárospatak neves épülete. > 15-133.

Újhely: Sátoraljaújhely, Zemplén vármegye székhelye. > 4-157.

Újhely-bodrogi országút: a Sátoraljaújhelyből Alsóberecki felé tartó országút. > 4-191.

Upor: falu, 1900-ban gálszécsi járás, magyarizségi körjegyzőség. 1940-ben nincs adat. > 13-200.

Vajdácska: falu a Bodrogi közben. > 11-54.

Varannó: mezőváros, 1902-től kisközség. 1900-ban járási és körjegyzőségi székhely. 1940-ben adat nincs. > 1-79.

Vérgárdó: falu. > 10-33.

Velejte: falu, 1900-ban sátoraljaújhelyi járás, velejte körjegyzőség. 1940-ben adat nincs. > 10-187.

Velejte erdő: határrésznev. > 10-153.

Zavadka: falu, 1900-ban homonnai járás, topollyókai körjegyzőség. 1902-ig Homonnarokító, 1902-től Homonnazávod néven található a hivatalos iratokban. > 9-82.

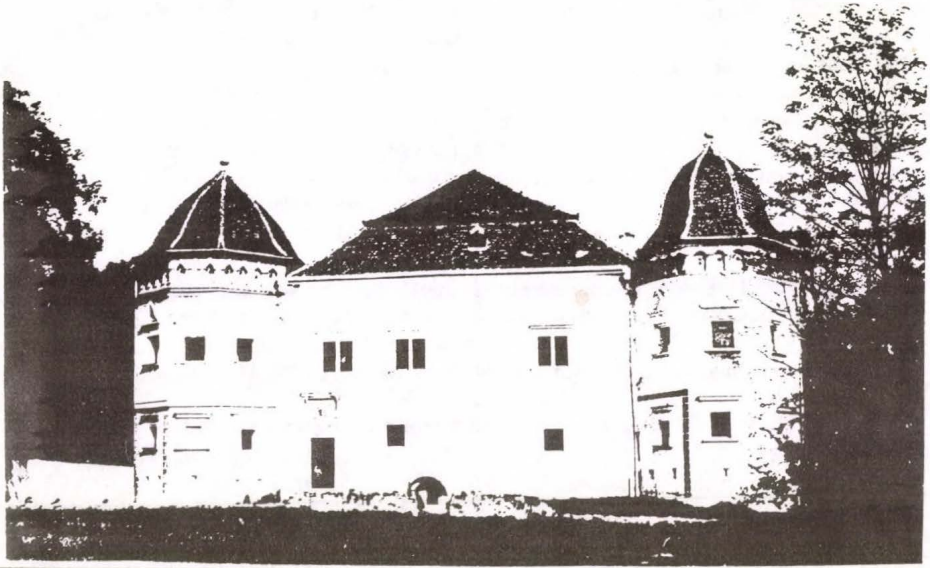
Zebegnyő: falu, 1900-ban gálszécsi járás és körjegyzőség. 1940-ben nincs adat. > 29-141.

Zemplén: mezőváros, 1902-ben kisközség. 1900-ban sátoraljaújhelyi járás, ladamóczi körjegyzőség. 1940: u.a. > 10-117.

Zétény: falu, 1900-ban bodrogi járás, radi körjegyzőség. 1940: u.a. > 11-197.

Zsadány: falu, 1904-től Bodrogszádnán néven ismert. > 22-50.

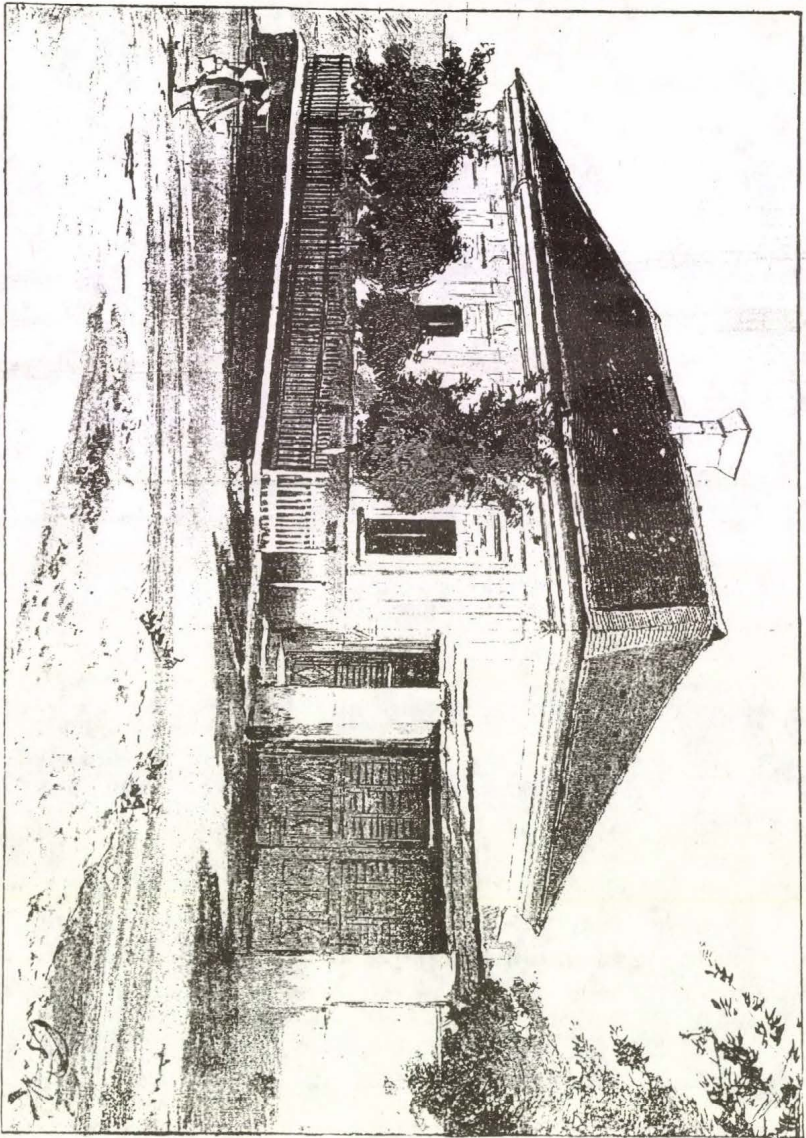
Zempléni képek: a pácini kastély és a Karcsa-part
(Nagy Géza felvételei)



NÉPÜNK MÚLTJA

**„...annyi ... mindig való marad, hogy ha elmés és tompa,
jó és rossz, nyájas és durva minden nép közt van is: tulajdon
arca úgy van minden népnek, mint minden személynek.“**

(Kazinczy Ferenc)

Kossuth Lajos szülőháza Monokon

(sorint Károly rajza)

POCSAINÉ EPERJESI ESZTER:

Kossuth Lajos és családja Zemplénben

Ebben az évben ünnepeljük Kossuth Lajos születésének 192. és halálának 100. évfordulóját. Bevezetésül hallgassuk meg Szabad György szavait, aki így vélekedik Kossuthról: „Több szeretettel és gyűlölettel találkozott életében, mint bármelyik magyar kortársa. Halála után pedig a helytállásnak és az előrelépésnek hatékony ösztönzőjévé vált ugyan, de 'legendák hőisévé', önkényes értelmezések, kisajátító és torzító törekvések kiszolgáltatottjává is. Annyira páratlan volt pályájának íve, olyan kivételes jelentőségű a történelmi szerepe és messzesugárzó a politikai hatása, hogy népszerűségét tartósan lerontani nem lehetett.“

*

Kossuth Lajost és családját nagyon sok szál kötötte Zemplénhez. 1802. szeptember 18-án született Monokon, és Tállyán keresztelték meg az evangélikus hitvallás szerint.

Édesapja, Kossuth László Túróc megyéből jött Zemplénbe, nagybátyjának, Kossuth Andrásnak a tanácsára, aki zempléni alispán volt. Monokon vállalt hivatalt, az Andrásyok birtokán. Felesége Karolina, Wéber András olaszliszkai postamester lánya lett. Kossuth László és Wéber Karolina házasságából nyolc gyermek született, közülük négy lány és a fiú, Lajos maradt életben.

A szülők már 1803-ban elköltöztek Monokról. Kossuth László Sátoraljujhelyben vállalt ügyvédi munkát. Családjá egy darabig még Olaszliszkán maradt, míg végül 1808 februárjában sikerült házat venniük, és Újhelyben telepedhettek meg. Kossuth Lajost a piaristák gimnáziumában írták szülei, ott tanult hat éven át eminens diákként. A középiskola két utolsó osztályát Eperjesen végezte el, majd jogi tanulmányokat folytatott. Egy tanévet Sárospatakon tölt, s a kor leghíresebb jogprofesszorát, Kövy Sándort hallgatja.

Kossuth ügyvédként Sátoraljujhelyben maradt. 1827-ben megszervezte a tűzoltóságot, 1831-ben pedig kolerabiztosnak nevezték ki. Kossuth fiatalkori jelentéseiből kitűnik a páratlan szónoki tehetsége, írói adottsága, s megjelenik a későbbi politikai vezér alakja is.

Kossuth Lajost sem rang, sem vagyon nem segítette az előrejutásban pályája kezdetén. Vereségei ellenére is -- tudjuk mindannyian -- mindenkinél eredményesebben küzdött a feudalizmus felszámolásáért, Magyarország polgárosításáért és önrendelkezése biztosításáért. A jobbágyszabadságról szólva pedig meg kell említenünk Patonai Imre tiszai parasztember Kossuthhoz intézett levelét, melyben nem élteti Kossuthot, hanem csendesén, szerényen megköszöni neki, hogy a jobbágysor helyett, amibe született, életéből negyven évet szabad emberként élhetett le.

Hisz hazánkban igazán árva a jobbágy volt. Békében is ő volt a teherhordó, aki nemcsak földesurát, hanem az államot is köteles volt robotjával, fizetésével, vére hullásával eltartani. Petőfi is felfedezi a középosztály alatt a nemzet egészséges ösztönvilágát, azt a népet, amelyet jobbágysorsa 300 évnél tovább kizárt a nemzet közösségéből. Petőfit ebben már megelőzték az államférfiak, élükön Széchenyi Istvánnal, nagy felfedezésével a kilenc millió „jó és hű jobbágyról“. Ez a kilenc millió jobbágy a magyar jövő záloga.



Kossuth Lajos édesanyja
(dagerrotopia)

Kossuth édesanyjának kézírása

+

Mivel is Tomis Györgynek Apjának Bankosj Amag nagy is
 Terhes a Betegségben és én, né találatan az Feljegye, és
 Ittenek rendelésé éretek, és Nyomoru életből ki fut,
 Littatny tanulny magu szót akaratjából kényszerít
 magához kisváros, fővel egyen, telj jo életmel lant,
 Kéret kérésökét felt tenyi és isatny kisváros.

Csinyu Felbrosogtyi antel Unalca Apjának maradt adóffy
 belü Contractus Banco aradulak Halkafu D. 2012
 Koromca Carol Unalca az Készeknek, és Lül véte azon Betegsé
 Indoknok ésit, és az Indok is néki vizsa Dettak, és
 még jót adt magján. Csicides Halkafu D. 2012
 Fret Lo, és Fojas ékés mel adadot Fret Halkafu D. 225/2.

Egy arany Fojasú pörös Nyom.

Dyala pár eszté Nyalé két.

Dyala eszté Fret, 1 esztogato eszté kénél 1 eszté vó takt.

Fret Halkafu D. 2012 volt 012 for: nélek araban Indokok adit
 veltén kénél eszté lant aron Tomis. 11 Fojas 8 Korok
 magj is egy D. 2012/2.

Hogy ha valaké Fojasú, és valami kénél ténnyé, és
 fúrd ki takt kénél is lant Fret Halkafu D. 2012/2
 mellekbelé egy Fojasú magj: ki huz ettének, és az
 fúrd a Fojasú Tomis György né magj tanulmány, és
 fúrd ki takt szót velleja éretek, más egyen nem
 maradt.

Mi alibé magj is takt, és Lül kénél és mérete és ént Pörös
 Jut taktének Fret Halkafu D. 2012 magj szót fúrd ki takt
 Indoknok. Velté ént.

Kossuth László Apjának Halkafu D. 2012
 Coromca Carol Unalca Nélek

A jobbágy mégis Kossuthnak köszönheti szabaddá tételét, mert a 48-at megelőző húsz év agitációjában Kölcseyt és Széchenyit követve a „történeti magyarság“ képviselői léptek fel a jobbágyság érdekében. Kossuth is ezekhez tartozott. A probléma csak az, hogy a megromlott nemzeti jellem, a megcsontosodott verböczyes gondolkodásmód uralma alatt, hogyan mozdulhatott meg ilyen emberies irányba a vezető réteg? Nem az egész nemzet mozdult meg, hanem annak csak egy része, a vagyonos

középnemesség, és annak is csak a fiataljai, akik utazásaikkal és olvasottságukkal magukba szívták a kor humanitárius szellemét.

1848 meghozta a reformot, a katasztrófát és az idegen elnyomás korszakát. A legjobbak – Arany, Tompa – a bukást a nemzeti jellem hibáinak tulajdonították. A bajokból a nemzetet a külpolitikai szerencséje és a reformkorból megmaradt nagyjai vezették ki a kiegyezés által, de gyors elmúlásukkal semmi sem tudta többé feltartóztatni a nemzeti jellemnek az eddigieknél is rohamosabb megzavarodását. 1867 után minden bajt rózsaszínnek, minden jót sötétnek lát a politikai bölcsességben mindinkább visszafejlődő osztály. Képtelen volt felismerni a kiegyezés nemzeti előnyeit. Azon az 1867-es alapon a töretlen magyar jellem nagyot alkothatott volna, semmint az az ország, amely 1918-ban süllyedt el. Ehelyett a

Kossuth László adólevele Török Józsefnek

Chartaibanca Opriónatis

17
Két ezer forint, az az 2,500 Ft-ot, mellyel Mtgor Bröff gen-
dros Török Józseff úr a nőgának adósság maradtunk, tö-
relésén magunkat, hogy annak Legatis & fentso Inseccsi,
sér Angaribanléns, magat pedig a Cassatis négy Epten
dött el-folyása atata minden fogasloravó Mihlil
le-firéjül, minden Vagyosintás Opriónatis le tövén
Kált. S. a. Ufelyben Aprilisban 18^{ik} napján 1809 az az
2500 Ft. K. Kossuth Carló & L. Véber Carolinay

közjogi küzdelembé vetettük magunkat, szabadságot követeltünk és a meglévővel nem tudtunk élni. Saját nemzeti erőinket nem tudtuk felhasználni, mert nem ismertük azokat.

Most, a Kossuth centenárius évében, figyeljünk Kossuth szavaira, melyekből most is kicseng a hazaszeretet, a nemzeti jelleg megbecsülése.

Kossuth pénzügyminiszter levele Zemplén megyéhez

A pénzügyi miniszteről

Zemplén Megye közönsegének

Czen megyében keblekerek mond helység közönsege az ittani
folyamodvan korom, hogy régi adóbeli tartozásainak felbont
2 havi adóba 4853 f. 16 sz. és hadi adó 5392 f. 34 sz. befizetésébe
reséből megengedek elrendelt bírói foglalatok felfüggesztésén, meg-
engedjem, hogy a folyamodó község ezen tartozásait részben kint
fizetésbe, minsem ezen tartozás amennyire megfapodásait
nem a most élő polgárok, hanem apáink, és nagy apáink ide-
jében gondatlan keresek, bírói község és szabadságok oltá-
sát - megengedem a megye közönsegének a folyamodvány meg-
küldése mellett, hogy e tárgyban megengedjem a meghalga-
sándolat, visgalatok bajtson végre - s nekem a dolgot minden
leírásról, s különösen arról, mely időből ered, s mi volt oka e,
ezen adóbeli tartozás oly nagyra szaporodásának hova előbb tá-
merítő tudósítását seggen - ezen tudósítására kelendő hársor,
ezem kiadásáig a célba vezetése végrehajtásai felfüggesztendők.

Hely Budapestben Julius 1848

pénzügyi miniszter
Károlyi Sándor

Matolai Etele alispán levele Kossuthhoz 1883. június 5-én

Kossuth Lajosnak Tiszában.

Milyen tisztelt nagy Hazaafi!

A tökéletlen szabadságszeretet, a hiúság a Haza alkotmányos jogukhoz, himnuszok fényes tulajdonai a magyar nemzetnek.

Ebben rejlik annak erő, amely által sikerült hazánkat egy évszázadon át - nem a legrosszabb körülmények közt - fenn tartani; s a magyar nemzet felsőbbségének és hatalmi állásának e hazában biztosítását megvalósítani és fejletteni.

Hazánk múltjában egymást váltották fel a fényes és borongó napok, s ezeknek egymásra hatás következményei kint ismételtül kérdésessé tették jogaink és szabadságunk, de a nemzet korcsolatát sohasem kísérelt csak megvalósítani, vagy esetleg visszavenni: hogy most a béke áldásai alatt váradómunkával hazánkat, nemzetünket az anyagi és lellemi fejlődés terén illessék a jövő excedens megteremtésére eléggé erősre és biztosítottá tethessék.

De ha nagyra tartjuk a szabadság és hazaszeretetben, minden időnk megváltak egymasmind túrdöklő verérei is, a kiknek a kor, melynek eseményeit intélték, nagy nevetéshez köthet. - És hiszen a nagy férfiak emléke, a kik ily korcsalkható idők vesztésére hivatva a nemzeti közelet által meghonosították a rendeltetésüket.

A diósőrigtől nagyvő és Nemzetünk életének új korának kezdetét határoló nagy idők emlékei fűződnek az Ön nagy nevetés is Milyen tisztelt nagy Hazaafi! s a kegyelet, mellyel ama kor emlékei előtt leborulunk, megköveteli tőlünk azt, hogy ezen megye közönsége is legmélyebb tiszteltetését, iménti soraközök azok közt, a melyek születési órák, évszázadok alkalmából szüntelen Hazaafi közelettel üdvözölni szentel.

„A haza örök, s nemcsak az iránt tartozunk kötelességgel, amely van. hanem az iránt is, amely lehet, s lesz.” Ezt írta Kossuth 1861. március 23-án Kiss Miklósnak, száműzött társának.

A Petőfi Társasághoz pedig 1882. augusztus 25-én kelt levelében ezt az üzenetet küldi magyar népéhez:

Tiszuk pedig ezt annál kérszívesebben: mert ezen megyében mindig is bőséget, ezen megye körönségének volt legelőször alkalma a kassai szőlőtől kárpótló szőlőtele-
késben gyönyörködhetni. - Innen indult el nagyrendel-
telemük útjára, s kerébe vette azon zárlót, amelyre az
1848-iki törvény aranybetűkkel feljegyzett vannak. -

Hegyük szünetelt birjuk. Ennek helyen törtelt nagy
Kasafi! és mi erre büszkék vagyunk: mert azon fegyver,
amely bátoros háltatitkút körül vagyosja, ezen megye is
siet egy fegyver sugár; és büszkék vagyunk, mert habár ezen
megye számos nagy és kitűnő férfiakkal gazdagította

mind a hazát, de ezek között Önkéntesek vére fűve a leg-
nagyobb elcsőcs, s az Önkénteskedő nagyra előt, a
háza minden fia - tartozik bár a hazai pártot bár-
melyikéhez - kegyeletes szavaival hajlik meg. -

Figadja tehát melyen törtelt nagy Kasafi leg-
szintebb szünetelt jövő idvöletünket, szünetelt szünetelt
fordulójának alkalomából, mely ünnepeles percekben
egykor mind azon kéjük a mennyi gondolni előt, hogy
háza életét testi és lelki építéssel megáldva az emberi
kol legnépese hátaidig tartsa. -

Ék egyebben azt maradtunk Kasafini idvöletün-
mellett mely törtelttel

Kelt Kempen megye bizottságának Sz. helyen
1880-évi János 5-ös tartott ren. alkivüli közgyűléséből
Kempen vármegye körönsége nevében:

Sátorali ttele

alispán

„A magyarnak tisztán, fényesen, mocsoktalanul fel kell mindig és
mindenben tartania nemzeti jellegének sajátos zománcát, de ezt feltart-
va, európai színvonalon kell állnia; a magyar műveltségnek -- mindennel,
ami e rovatba tartozik -- magyar zománcú európai műveltségnek kell len-
ni, mely saját nemzeti-egyéni típussal bír, de európai.“

Ezeket a gondolatokat ajánlom szíves figyelmükbe.¹

¹ Megnyitó beszédként elhangzott Sátoraljaújhelyen a Kazinczy Ferenc Múzeumban a
„Kossuth és családja Zemplémben“ című kiállításon 1994. március 11-én. -- A kiállítá-
st Fehér József és dr. Högye István állította össze a Kazinczy Ferenc Múzeum és a
Zempléni Levéltár dokumentumainak felhasználásával. Az itt közölt dokumentumok
dr. Högye István válogatta. - V.ö.: HÖGYE István (szerk.): Kossuth Lajosra és
családjára vonatkozó iratok Zemplén vármegye levéltárában. Borsod-Abaúj-Zemplén
Megyei Levéltári Füzetek 20. Miskolc, 1982.

Sátoralja-Ujhely, 1894. április 1.

13. sz.

Huszonötödik évfolyam.

ZEMPLEN.

Társadalmi és irodalmi lap.

ZEMPLEN VÁRMEGYÉNEK HIVATALOS LAPJA.

MEGJELENIK MINDEN VASÁRNAP.

ELŐFIZETÉS ÁRA:
Féléves 4 Ft.
Éves 8 Ft.
Külföldre 1 Ft. többlet.
Helyi elosztás díj nélkül.
Tiszteletdíj 1 Ft.
A lapot a Magyar Posta 40. sz. alatt.
A lapot a Magyar Posta 40. sz. alatt.

ELŐFIZETÉS ÁRA:
Féléves 4 Ft.
Éves 8 Ft.
Külföldre 1 Ft. többlet.
Helyi elosztás díj nélkül.
Tiszteletdíj 1 Ft.
A lapot a Magyar Posta 40. sz. alatt.

KOSSUTH LAJOS †.

Kossuth Lajos ravatala előtt állunk. Látol tiszta szellem, az emlékeztet küddfolyón keresztül végig vonul egész iráni alakja, a milyennek őt így szívvel, férfi kora délen, sikere dicsőségében látam.

Azonmagasztos nagy eszméknek, melyek kortársaimmal együtt engem is örök hívekké avattak fel, ő volt a vezére, az igéret földének, az állami utópiaának. Mőre: a szabadság hitvallásának prófétája. Azon harcosok sorába tartoztam, kik nem vakbuzgó, de látnoki odaadással követők vezérüket abba a harcba, mely egy új, egy szent, egy dicső Magyarország kiváradó küzdelemét — előbb a seő hatalmával.

És annak a hatalmas szónok is ő volt a fölkenye. Soha olyan szónokot nem fog a föld teremni: ki meg tudta gyújtani a jéghegyet a föld tundra oltani a flegiont szónoklata büverjevel.

S a mit a teremő erjű szó, a mit a „gyűjő eszme kére hozott: az egységes Magyarország, a szabad nép, a jogegylőség, a felszabadult gondolat, — az örökké megmarad, a mind ezek a kincsek egy újáslélett nemetnek Kossuth alakját elválaszthatatlansok.

De a sors magasabb írt követelt tőlünk, mint szavakat és eszméket. Tetteket és sldorokat. S a milyen volt a sors követelése: olyan nagy volt a nemzet áldozatkészsége.

A történelem ingyen nem adja a diadaloikat. A magyar nemetnek keresztül kellett menni a vér- és tüzekeresztégen, hogy létjogát bebizonyítsa. Azokat a lapjait a tör-

ténelemnek, a mikre e nagy dicsőséges küzdelem van felíva, mindig lelkesemelő éréssel fogja olvasnatos az utókor, s megtalálja bennük a vezéralakot.

A harc bizonyított; de nem nyert. Egyet kifeleedtünk ideális számításukból: azt, hogy Európa közepében lakunk: rák mindenki nehezedik, mi senkire sem támaszkodunk.

Ujhól kellett kerdeni a munkát; más alapon építeni fel a romba dult ideált. A nemzet hozá járult e munkához.

Csak ő maga maradt meg a régi alapkö őrenek.

És látta hazáját mindig távolabb-és- volabb haladni az ő sziklájától, mint egy üsö szigetét. Látta az új pálszerdöket felvirágni rajta, látta a jölet, palotát, a közművelődés propiomeit, a hatalom akropoliszait emelkedni rajta, a mentil szebnek látta a hasát, annál meastebb tűnt az előle.

És maga a haza is csak egy látta őt már, mint egy „Macedón-Épulosnak kőalakját a lóhárdon, ki néha megmozdít.

És látni fogja még ezután is.

Kossuth hamvát akár mely kö ald temessék, az a monumentális ködalak ott marad a határon.

A nemzet nem adhatott neki életben semmit. Egy elmult slmot visszálmódni lehetetlen. S ő neki kevesebb nem kellett. Egy más, csillag lakója volt már, aki nem ami érzékünkkel éret. Most már nincs se múlt, se jövőndő, tud mindent; nem látja tükörből a mi világunkat.

Appellálhatunk az elhunyt nagy szellemet.

Kérhetjük, hogy szállja meg az engeszteléséshetével, fájdalmasan szerettét hazája fiaink lelketét.

Mi emberek vagyunk mind, kicsinyek és nagyok: földi indulatokkal haborgó a vérünk, szenvedélyeink ösztöne tévesen meg akarunk; de ő már a menny lakója, ki nem vitt el innen magvial egyebet, mint azt a végtelen honozsárcinet, mely az id végtelenséget visszaköti a földhöz. Elmelen fel benndöket magához: ennel az erőntel fogva!

A magyar nemet okos és nagy. Mutassa meg a magyar nemet az alkalommal, mily nagy tud lenni, ha senki nem emeli: milyen okos tud lenni, ha senki nem táncsolja; milyen helyesen tud járni, ha senki nem vezet; saját érző szívén, saját helyen csak kívül.

Gondolja meg a magyar nemet, hogy a kerék világok csak egy bizonyos jó barátja van; saját maga; — a csak egy féltveg eltanégy: saját maga. — Valahányszor benne!

Valamennyi gyászlobogón élől, melyet a nagy halott ravatala előtt jog vinni a gyászolók táborá, egy leher zászlót lobogtatason a nemzet: az engeszteléséshet zászlaját, — az alkotmány otlopai iráni hódolat stéplőden fehér zászlaját. — „In hoc signo vinces.“

Áldott legyen a föld, mely e nagy szellem hamvait betakarja a áldottak leszenek e hamvak.

Jókai Mór.

A Zemplén című sátoraljaújhegyi hírlap gyászkeretben közli Jókai Mór nekrológiáját 1894. április 1-jén

„Kossuth a legnagyobbak közé tartozik, akik valaha kiállottak az emberek szeme elé azzal a felelősséggel, hogy kinyújtott ujjal mutassák meg az utat. — S ujjmutatása, volt idő, amikor egyenes és gyámolító hatású volt, hasonlatos a szuggeráló varázslók ujjintéséhez, amely az embert varázslóba meríti, vagy új erőket fakaszt benne. Gyógyító és életöröm-fakasztó volt az ő ujjmutatása, s a magyarság büszke lehet örökre, hogy volt egy fia, aki az egész emberiség színe elé szökött, és mint fárosz világitott a végtelen bajok és zűrzavarok közt, amit az emberi élet jelent.“

Móricz Zsigmond

CSINTALAN JÁNOS:

A sátoraljújhelyi utcanevek

Sátoraljújhely levéltárában nagyon sok okirat tanúskodik a lakosság küzdelmes múltjáról és életéről. A város könyve 1617-től tartalmaz följegyzéseket a város életéről, törvényeiről, háztartásáról stb. Többek között adatok találhatók itt az utcák kialakulásáról és a nevek változásairól is.

Földrajzi szempontból a város megtelepülését három szinthez kapcsolhatjuk. Az első szint kb. 100 méteres tengerszint feletti magasságban helyezkedik el a Ronyva patak síkságán. Erre a szintre épült a *Barátság* is mint önálló település, ahol a IV. Béla által alapított kolostor köré épültek a lakóházak. A második szint 120 méteres tengerszint feletti magasságban található, itt húzódik a város középső s legforgalmasabb része, fő útvonala, s itt vannak a közintézmények épületei. A harmadik szint átlagos magassága 170 méter, ami a *Hecskéből*, *Dörzsikből*, a *Tompakő* és a *Boda* határrészekből áll, valamint a *Májuskút* és a *Zsolyomka* völgyéből. E szinteket azonban elkülöníteni, élesen elhatárolni nem lehet, s több mint 700 év alatt egybeépültek, szervesen kapcsolódnak egymáshoz.

Sátoraljújhely utcáinak elhelyezkedését és neveinek változásait kutatva, egy 1660-as évi okirat adataiból kiindulva rajzolhatunk viszonylag korai képet a város legforgalmasabb részéről. Ezt a – jelenlegi Kossuth utca vonalát követő – településszakaszt *Alvég utca*ként említi az okirat, amely a római katolikus templomtól a református temetőig (a mai Árpád utca sarkáig) terjedt. (Ezt a temetőt helyezték át azután a jelenlegi leánykollégium, az egykori pénzügyi palota helyére, és innen 1911-ben telepítették tovább a jelenlegi városi köztemetőbe.)

A város piacának az *Alvég utca*ba való költözésével az utcanév is megváltozott, így lett *Piac utca*. A római katolikus templomtól északi irányba haladva a *Piac térre* érünk; a városnak ez a része változtatta legtöbbször a nevét. Jelenleg a Széchenyi tér és Kossuth tér nevet viseli, de évtizedeken keresztül *Fő tér* volt a neve, s lett később *Horthy*, illetve *Mussolini tér*. A tér a Széchenyi nevet a 19. század második felében kapta, itt áll a jelenlegi műszaki bolt épülete, amely korábban a Magyar Király szállodának adott otthont, s előtte a Windischgrätz-féle bérház volt.

Egyes kutatók szerint itt állhatott a minoriták temploma is. A Kossuth Lajos téren zajlott – s zajlik jelenleg is – a város közéleté, itt áll több mint 200 éve a volt vármegyeháza barokk épülete.

A tér egészen a Kazinczy utcáig viselte a *Főtér* nevet, északi nyúlványa az 1900-as évek elején *Wekerle tér* lett, jelenleg: Táncsics tér.

Innen indul ki a *Kazinczy Ferenc utca*, amelynek a legkorábbi ismert neve a *Czerkóra és Barátságos menő út* megjelölés volt. Kazinczy nevével előbb az utcának csak a görög katolikus templomig terjedő szakasza viselte, a város végéig terjedő folytatását *Cerkó utcának* nevezték a görögkatolikusok templomáról. A Malom utcától kivezető külső szakaszát pedig *Széphalmi útként* emlegették.

A Kossuth Lajos térbe torkollik be a keleti irányból húzódó *Dózsa György út*. Az 1800-as évek adatai szerint ennek az utcának *Híd utca* volt a neve a Ronyva-malompatakon épített fahidra utalva. Később, amikor a jelenlegi Rákóczi utca végén lévő híd felépült, akkor változtatták át a nevét *Régi híd utcára*, illetve *Óhid utcára*. Így nevezték egészen a századfordulóig. Ekkor lett *Korona utca* – kb. 1906-ig –, azután *Molnár István utca* (1946-ig). Az utcában volt – a kilencemeletes ház helyén – az egykori dézsmás pince, szemben vele a volt városháza épülete. A városháza (ma: Kazinczy Ferenc Múzeum) mellett állt a statusquo izraeliták zsinagógája (a jelenlegi bútorüzlet helyén). Az utca alsó végén volt a városi közfürdő, amely később az izraeliták rituális fürdője lett, és itt zárta le az utcát a malomárok.

A térből keletre kiágazó következő utca a *Munkácsy utca*, melyet az 1660-as okirat *Borsi felé menő síkátor* néven említ. Amikor a vízimalom megépült, az utca alsó vége lett a *Malom utca*, ezt a századfordulóig viselte, majd Munkácsyról nevezték el. Az utca felső része egyidőben a *Ló-mészárszék köz* néven szerepelt. (A helyi használatban olykor még ma is előfordul a *Lököz* név.)

A város belső részének az alacsonyabb szint felé letérő következő utcája az *Árpád utca*. Korábbi neve: *Palotás utca*. Ezzel kapcsolatban említhetjük meg, hogy II. Rákóczi Ferenc kedvelte városunkat – a szomszéd Borsi községben született –, s adományaival testőreinek épített utcásonyi házzal mutatta ki pártfogását. Megjegyezzük, hogy egy 1759-ből való forrás *Borsi szer* néven említi az utcát. Az 1700-as évek elején itt volt a város déli határa. Az északi pedig a mai *Rákóczi utcánál*, amelyet egy 1617-es említés *Kishíd utcának* nevez. Az utca alsó végén ugyanis a

malomárok felett egy gyalogjáró híd volt. Az 1720-as telekösszeírásnál már *Új-híd* utcaként tartják nyilván.

A mai Rákóczi utca északi oldalán az 1610-es években még lakóházak nem voltak, itt szántóföldek húzódtak, ebből is látszik, hogy milyen élesen elhatárolódott a város központi magja a barátszeri városrésztől. A Rákóczi, a Dózsa György, a Munkácsy és az Árpád utcákat észak-déli irányban két párhuzamosan húzódó utcásor köti össze. A legfelső – a Rákóczi utcától kiindulva – a *Színház-köz*, korábban *Városház utca* volt. A színház felépülése után következett be a névváltozás. Amikor a baromfi-piac ideköltözött, akkor a lakosság szóhasználatában a *Kispiac* utca nevet kapta. A Dózsa György utcán áthaladva ez a sor (a kilencemeletes ház helyén) a *Hajnal* utcában folytatódott, s a vármegyei börtön felépülése után *Börtön* utcának nevezték. Az 1930-as években *Bercsényi* utcaként szerepel egészen 1948-ig. A Hajnal utca folytatása a Munkácsy utcától az Árpád utcáig a *Kis utca* volt.

Ezzel a sorral párhuzamosan, keletebbre a Rákóczi utcából kiágazó utcát az 1720-as telekösszeírásnál *Timár utca* néven szerepeltetik, s így hívták a századfordulóig, amikor az *Ujfalussy Endre* nevet kapta a város utolsó főbírájáról. Az 1914-es utcanév összeírásban már *Károlyi utca* néven találjuk. Az utca a Munkácsy utcáig terjedt, itt volt a város mázsaháza, s ettől a ponttól a folytatás a *Rózsa utca* volt, s 1900-tól *Ujfalussy Endre utca*. A *Vasvári Pál utca* nevet 1948 után kapta.

Az Árpád utca alsó része az 1830-as évek elején a *Cigány utca* nevet viselte, majd később *Berecki* utcaként szerepelt. A XVIII. századtól nagy forgalmat bonyolított le a Bodroghköz irányában. Az Árpád utca vége felé találjuk a *Kisfaludy* utcát, amely az *Arany János* utcán át a Kossuth Lajos utcába torkollik. Az Arany János utca felső része az 1720-as években *Derék utca*, később pedig *Kis Új utca* néven található. Ez az utcásor volt a tulajdonképpeni választó vonal a város és a délkeleti irányban húzódó szántóföldek között, egészen az 1880-as évek végéig. A város délkeleti részének lakóházai az Arany János, a Batthyány, a Mező, a Bajza, a Toroczkai (korábban Kossuth Ferenc) utcákban az 1890-es években kezdtek kiépülni. Az Arany János utca közepe táján találjuk a Madách teret, innen indul ki az Aradi vértanúk utcája, amely az 1720-as telekösszeírás idején *Nagy új* utcaként szerepel. A felszabadulás előtt *Apponyi utca* volt a neve.

A régi időkben is szokás volt a városból kivezető utakat a szomszéd település neveivel ellátni. Így lett *Pataki utca* a neve a Kossuth utca folytatása, amely Sárospatak felé vezet tovább. A Kossuth utca elején a *Hősök tere* elnevezés 1945 nyarán alakult ki az elesett szovjet katonák emlékére. Korábban Kossuth térként említették.

*

Városunk egyik régi, történelmi városrésze a *Barátság*. Olyannyira elkülönült a városközponttól, hogy önálló piaccal rendelkezett, külön bírója volt. A piac a jelenlegi *Hétszáz éves tér* helyén volt; korábbi neve: *Kereszt tér*. A Barátságot a városközponttól szántóföldek választották el; rendezett utcasor nem kötötte össze a két településmagot. Két sikátort említ az 1680-as forrás. Az egyik a *Barátság*ra vezető *sikátor*, ez lehetett a mai Deák utca elődje. A másik megközelítési mód egy dűlőútszerű utca: a *Cerkóra és Barátság*ra *vivő út* volt (a jelenlegi Kazinczy utca).

Egy 1820-as telekösszeírás már kialakult utcákat említ, így a jelenlegi Jókai utca a *Puszt*a nevet viselte, s kivitt egészen a mai Hétszáz éves tér betorkollásáig. A másik út - a mai Deák utca vonalán - a *Nagybarátság* utca nevet viselte, és kivitt a mai Hétszáz éves térig, innen folytatódott. Ennek az utcarésznek a jelenlegi neve: Budai Nagy Antal utca, a korábbi neve *Lónyai utca* volt.

A Deák utcában találjuk a város legrégebb műemlékegyüttesét, az egykori pálos rendházat és templomot. Ennek a városrésznek harmadik fontosabb utcája a Móricz Zsigmond utca, amely a Rákóczi utcától észak felé kiindulva a gimnázium mögött elhaladva a régi Ronyva-malomárokig vitt el. Első ismert neve: *Varga utca*, később *Justus utca* volt. A XVIII. századtól ez az utca összeépült a jelenlegi Pázsit utcával, amelynek korábbi neve Budai Nagy Antal utca volt, előtte pedig Lónyai utcaként szerepelt. Az 1800-as évek vége felé *Kisbarátság* utcaként volt ismeretes. Itt kell megemlíteni a Kisbarátság utca egy mellékutcaját, az egykori *Kerek utcát*, amely az utóbbi időben egy ideig *Csuta Károly utca* lett, és az utóbbi években részben lebontották, hogy helyet kapjon egy kisebb lakótelep.

A Széphalom felé eső városrész utcái közül meg kell említeni a *Hársfa*, a *Szív* és a *Malom* utcákat, amelyek a századforduló táján épültek ki. Az 1900-as évek előtt ezeknek az utcáknak a helyén fás, bokros, mozsaras terület volt, *Szarvaskert* néven jegyezték be a város határleírásába.

Ezeknek az utcáknak az elején folyt el a Ronyva-malomárok, és itt egy ví-zimalom épült, a Hartai malom.

A Jókai, a Deák, a Móricz Zsigmond utcákat nyugat-keleti irányban a *Postaköz* szeli keresztül, amely 1945 előtt *Zárda utca* volt, korábbi neve pedig *Verem utca*. 1945 után *Zója utcának* nevezték el. A Móricz Zsigmond utcából keleti irányba halad a *Sziget utca*, amely 1869-es adatunk szerint *Görbe utca* volt, s itt van a *Virág utca* is. A gimnázium mellett a Deák és a Móricz utcát összekötő utca a Vörösmarty utca, régen *Klastrom utca*ként szerepelt.

A város utcáinak ismertetésénél több esetben is találkozunk a *Ronyva-malomárok*kal; ez a vízfolyás meghatározója volt a város terjeszkedésének egészen a XVIII. század végéig. A malomároktól keletre eső részek ugyanis mocsarasak voltak, település csak a jelenlegi Szlovákia területén lévő Slovenské Nove Mesto területén volt. A XIX. század elején a lecsapolt részeken kezdődött el a nagyobb arányú építkezés. Hol is húzódott ez a malomárok? A város északi része felől érkezett, a Szív és Hársfa utcák elején folyt el s lezárta Pázsit utca végét. Dél felé haladva érintette a Kerek utcát, majd a gimnázium alatt kb. száz méterre a volt Dókus-kert nyugati oldalán folyt le a *Szent János-híd*ig. Innen a mai ruházati szövetkezet telepe mellett tovább haladva a megszüntetett cigánytelep után ömlött be a nagy Ronyvába.

A Szent János-hidon áthaladva két főbb utcát találunk, az egyik a Köztársaság utca, amely északi irányba halad, s az 1930-as években *Szemere utca*, korábban *Csörgői út* volt. Ebből nyílnak jobbra és balra a kisebb utcák; a Bocskai, Dobó, Bezerédy, Bethlen, illetve a Wesselényi, Jávor és Munkás utcák. Ez utóbbi korábbi neve *Pálóczy utca* volt. A Rákóczi térről az államhatár felé haladva a Rákóczi utcából (nemrég Vörös Hadsereg utca volt még) öt mellékutcát találunk. Az első a Balassi, mely korábban *Matolay Etele utca* volt; ezt a Bem utca, korábban *Dókus Gyula utca* követi; a következő az Áchim András utca, a régi *Bernáth utca*; majd a Bacsányi, az egykori *Drugeth utca* következik; s az országhatár közelében találjuk a *Thaly Kálmán utcát*, amely ezt a nevet már az 1920-as években is viselte. Ezeket az utcákat déli irányban zárja le a *Borsi utca*, amelyből nyílnak a Csokonai, a Kinizsi és az Epreskert utcák.

A várost észak-déli irányban kettészelő fő útvonaltól nyugatra, a hegyoldalra eső városrész megismeréséhez induljunk el az egykori lakatnyától, a tűzoltóság mai telephelyétől. A város felső részét is egybefüggő,

hosszú, több nevet viselő utca szeli két részre, amely észak-déli irányban halad. A Pataki úttól a *Fejes István utca*ig tartó résznek a *Gubás utca* volt a neve, később *Andrássy utca* lett, majd *Esze Tamásról* nevezték el. A Fejes István utcától *Csillag utca* néven folytatódott, az 1700-as évek vége felé *Végesi utca* volt a neve. A régi tűzoltóságtól a Petőfi utcáig *Kertaljai utca*, *Sóház*, majd *Kórház utca* volt. A mai Mártírok útja – amely 1720-ban *Fülemile utca* volt – viselte a *Csalogány* és az *Erzsébet királyné utca* nevet is.

A város főutcáját és az Esze Tamás utcát több mellékutca köti össze, az első ilyen a *Pipa utca*, ezt követi a Fejes István utca, amely korábban *Schön Vilmos utca*, 1883-ban pedig *Köves utcaként* szerepelt. A Bercsényi utca korábbi neve *Csillag*, még korábban *Szoros utca* volt. A következő a *Papsor* (József Attila utca), majd a *Templom utca* (Petőfi utca) következik, amelyet korábban *Saljonkára vivő útként* említenek egyes források. A *Kórházköz* vagy *Sikátor utca* (Bajcsy-Zsilinszky u.) az utolsó összeköttetés a két párhuzamos útvonal között észak felé.

Az Esze Tamás utcából több utca vezet az úgynevezett *Hecske tetőre*; az egyik ilyen a *Jósika utca*, amely a régi katolikus temetőnél vitt fel a szőlőig. A *Piactérről* felfelé haladva a *Várhegy utcából* nyílik a *Tompa utca*, amely 1883-ban *Felsőzsólyomka* néven volt ismeretes, és kettéágazva egyik része beletorkollik a Zsólyomka völgyébe, a másik ága pedig levisz a Mártírok útja elejére. A hegyoldalra húzódva alakultak a terjeszkedő város új utcái az utóbbi évtizedekben.

*

Sátoraljaújhely város utcáit bejárva képet kaphattunk az utcanevek változásairól, a teljesség igénye nélkül.² A cél az volt, hogy a város egykori három főbb részének fontosabb utcáit, azok névváltozásait ismertessem, s ezen át képet adjak a város fejlődéséről.

² *Forrásanyag a Zempléni Levéltárból*: A város iratai: I.köt. 3, 12, 17, 28, 52, 53, 78, 106, 110, 114, 122, 123. II.köt. 34, 36. III.köt. 328, 377, 381, 384, 385, 456, 581, 586, 588. - *Adalékok Zemplén vármegyei történetéhez* IX.köt. 25, 280.o., XVII.köt. 208.o. - 1883-as és 1931-es városterkép. - Lakosság-összeirási adatok.

CSORBA CSABA:

Sárospatak Erdélyi János korában

Erdélyi János születésének 175. évfordulóján nem mellőzhető feladat, hogy bemutassuk azt a várost, amelyhez a költő és tudós életének, életművének java kötődik, s melynek földjében végső nyugóhelyet talált.³

A forradalom előtti idők városát költői szavakkal mutatta be *Orbán József* pataki tanár:

„Sárospatak Magyarhon legszebb, legregényesebb vidékeinek egyikén a Hegyalján fekszik. Messzeterülő térség felett széles folyó partján magasan emelkedve, s erdődús hegykoszorúval csaknem körülhatárolva, úgy látszik, maga a természet ezen helyet arra alkotá, hogy gyönyörévezetet nyújtson a szemlélőnek, s ki először látja Patakot, valóban meglepetik gyönyörű kilátásai által... A várossal és várral szemközt kelet felé Kis Patak fekszik, kisdud város, szalmás házakkal, egy híd tartja közösülésben a várossal. Közöttük a szőke Bodrog hempelygeti csöndes hullámaint...⁴ „... herczeg Breckenheim Ferdinánd ... Pataknak ura; kitől 1834 Patak városa magát 300 000 ezüst forintért megváltotta, a herczeg magának hagyta fel a várat és környékét. — Ezen időpont Patak jövődjének megalapítója. Mert ha bár nyomasztó is a teher, melly jelenleg a népen a váltságdíj fizetése miatt fekszik: de azért eddig is észrevehető az üdvös hatás, mellyel az a városra s egyéneire volt. A polgárok nagy része, melly eddig csak az iskolai növendékek garasaira bízakodva, csöndes nyugalomban tölté idejét, most mindinkább a mezei gazdaságra fordítja figyelmét, s a haladás mind a város küldiszén, mind polgárainak jobblétén naponként szembetűnőbb. Hát ha még vizei szabályoztatnának?! Roppant terjedelmű rétsége most áradat alkalmával egy nagy tenger, mellyből csak itt ott emeli fel fejét, szigetként, néhány nem legjobban mívelt homokdomb, s a vad szárnyasok szám nélküli csoportját, s a fúrge halcsereg millióit csöndes nyugalomban csak néha olykor háborítja meg rajta egyegy csolnakos halászat. Ha pedig az áradat elfolyt, a nyári hévség szívja ki zsírját, s ilyenkor hasonlít a koldus fiúhoz, kit szép arcvonásokkal áldott meg a természet, de testi ruháját megtagadná tőle. A nagy tér mértföldekig használatlanul hever, még sok helyt marháinak sem adva elegendő élelmet... A megváltás a város küldiszére is jótékonyan hatott. Naponként csinos, korszerű házak emelkednek a város minden részében, de kivált

³ Eredetileg előadásként hangzottak el ezek a gondolatok 1989-ben Sárospatakon.

⁴ ORBÁN József: Sárospatak. In: VAHOT Imre (szerk.): Magyarország képekben. 1846.

főutcáján; csak az a kár, hogy egy kényelmes vendéglőről, s alkalmas magyar vendéglősről nem gondoskodott még a város, mit a számos ifjúság és katonaság, de az utasok is bizony méltán igényelhetnének... A régi várost és környékét... a derék, magyar érzelmű, magyar nyelvű herczeg Breckenheim Ferdinánd tartotta föl magának s azt a megváltás óta egy kies és gyönyörű liget-kertté alakítá. A vár avult épületeit az építészeti művészet a korhoz idomította... környéke pedig egy gyönyörű park, hol a tekervényes tiszta kavics-utak mellett, mindenütt dús tenyészettel, gazdag növényvilággal találkozik a szem. Néhány évvel elébb ezen helyet, rendetlenül elszórt kőhalmok, a vár árkait bűzhödött mocsárvíz, elrongyolt bástyáit haszontalan füvek boríták, most az árok és bástya életgazdag fákkal körülültetve, eleven, néhol rózsasövényekkel körülhálózva, becses növényeknek, zöld lugasoknak, lombos erdőknek, tarka vegyületű virágoknak gyűjteménye, melyek a zöld kaszálókkal öszhangzatban, gazdag természet-élvet nyújtanak a szemlélőnek. Nyári estvéken és innepeken itt zajong a város élete, mert a nemes gondolkozású herczeg a kert élvezetét senki előtt el nem zárja, mi valóban nagy jótétemény a városra és iskolára nézve... – A város épületei közül kitűnőbbek: a várbeli cath. egyház... a reform. főiskola; a katonai laktanyák; a cath. paplakása és városháza... – Népeisége mintegy 6000 lélekre megy, kik közül 1300 rom. kath. 700 görög e. óhitű; 26 n.e. óhitű, 57 lutheran.; 437 zsidó; a többiek reformátusok. Nyelvükre nézve Nagy- és Kispatakon tiszta magyarok, Józseffalván német eredetűek, de kik már beszélnek magyarul. Nemcsak Patak, de egész Hegyalja igen tisztán beszéli és szépen ejti ki a magyar nyelvet, s lehet mondani, hogy igen közel állnak az írói nyelvhez. A polgárok jövedelemforrásai: föld- és szőlőművelés, marhatartás és kézi mesterségek...⁵

Lényegében ugyanezen időszak adatait közli *Fényes Elek* is Geographiai szótárában. A népességre vonatkozó adatok közül feltűnő, hogy míg a kézművesek száma a négyszázat meghaladja, addig a kereskedőké mindössze hat! A város határának több mint 20 %-a erdő, csaknem ugyanannyi a rét, a szőlő 10 %-kal részesedik. A legelő is csaknem az erdő és a rét nagyságrendjét éri el. Figyelemreméltó, hogy a határnak csaknem 30 %-a hasznavehetetlen tó és nádas. A kaszálók és legelők is az árvizek miatt bizonytalan használatúak.

„Legnevezetesebbé teszi Sárospatakot a reformátusok régi s mind e mai napig virágzó Collegiuma... 24 000 kötetre menő könyvtárral, 15 oktatóval és 300 000 forint alaptőkével. Továbbá van itt reform., római és gör. kath. anyateplom, kath. kórház 20 000 frt. alapítvánnyal 12 gyámoltalan számára;

⁵ Uo. ih.

szinte ref. szegényház, mellynek alapja eddig csupán a ház, és 1000 váltó forint; gyógyszerár, fa- és deszkakereskedés, híres jóságú gyufagyár...⁶

Az 1860-as évek Sárospatakján a kalauzunk maga *Erdélyi János*, aki előbb az általa szervezett református főiskolai jubileumi ünnepség emlékkönyvében 1860-ban, majd 1864-ben a Zempléni Híradó hasábjain leírta a várost. Az ünneplő várost a következőkben jellemezte Erdélyi:

„A történeti nevezetességekben dús, a természettől is bőven áldott kisváros, Sárospatak a zempléni Középhegylján egy nyugotdélről keletészakra vivő országút mentében, a Bodrog partján, emelkedett talajon fekszik. Ha egész házai alá tolakodik a tiszai, vagy alföldi nagy síkság, ellenkezőleg felülről a bortermő hegyek mintegy negyedórai távolságra szöknek vissza tőle. Hegy alatt és síkság fölött helyzete gyönyörű. A hegyek amfiteátrum alakjában kerekednek fölbe s egészen a Hernád völgyeig, mely a Bodrog völgyével párhuzamosan siet lefelé, terjednek. Ez irányban semmi biztos közlekedési vonal; Zemplén itt elzárva Abaújtól. Más oldalon a Bodrogtól alsórése, borítva gyakran, mint ez idén is, a Tisza és Bodrog özönétől, Szabolcs felé teszi bizonytalanná s lehetlenné is annak idejében a közlekedést úgy, hogy Sárospatakot csak a rajta végig futó országút köti össze az alsó és felső vidékekkel...⁷

A város alsó és felső végéről mint emelkedett pontokról belátható Patak. A Tokaj felé vezető út magaslata Pityergő nevet visel, az újhelyi út mellett meg az Akasztódomb áll, ahol valaha az akasztófa állt.

„E két pontig szokták a gyermekek szüléiket kikisérni gyalog vagy szekeren, hol elválva egymástól könnyekre fakadni százados tapasztalás. Innen a pityergő név...⁸ – „Sárospatak inkább termelő mint kereskedő vagy iparos hely, s még csak egy becsületes vendégfogadója sincs, a hol tisztességes utazó étkezhetnék, vagy a lehető legkevesebb ellátási kényelmet találhatná. Hasonlóul nincs benne avagy csak közepszerű terem, hol táncmulatságot fuladás nélkül lehetne rendezni...⁹

A város részei a következők voltak: Kovács utca és a majorok köze; Piac utca és a cigánysor; Héce és fazekassor; alsó és felső hostát.¹⁰ „A

⁶ FÉNYES Elek: Magyarország geographiai szótára. IV.köt. Pesten, 1851. 14. (Lakosságadatai pontatlanok.)

⁷ A sárospataki ref. főiskola háromszázados ünnepe július 8-án 1860. Emlékkönyvből foglalta Erdélyi János. Sárospatak, 1860. 15.

⁸ Uo. 11.

⁹ Uo. 8.

¹⁰ Uo. 12.

kovácsutca, melyen az országút végig szalad, meglehetősen áttekintést enged a szemnek a két egymással szemben álló sorház között. Ez Patak legvárosiasabb része...¹¹

Az 1860. július 7-i nagy ünnepen mintegy 24-26 ezer ember fordult meg Patakon Erdélyi János becslése szerint: „... a sárospataki ünnepély tulajdonképpen a találkozás ünnepélye volt... Találkozni csak kisvárosban lehet... És e találkozások tették az ünnepet szív szerint is valóban kellemessé. Mindenki emlékezett. Könnyes szemekkel volt látni barátot barátja keblére borulva, kik talán ez iskola falai közül ki kerültek óta nem találkoztak...¹²

Erdélyi János 1864-ben megjelent cikksorozata részletes, szociográfus alaposágú képet rajzol Patakról. Korszakos jelentőségűnek látta a vízsabályozást, a pataki határ árvízmentesítést, ami az 1850-es évek nagy eredménye volt. A gazdálkodás segítségét szolgálta a tagosítás is: 20 ezer hold megosztása mintegy félezer telkesgazda között. Leírja:

„Elgondolva mármost, hogy Sárospatak városa szabályozás nélkül mindössze is két-háromezer hold művelésére volna szorítva, most pedig hatszor, hétszer annyi jó művelése alá: okvetlenül be kell következni *először* a munkaerő becslének, gyarapodásának és a vele járó okszerű gazdálkodásnak, *másodszor* a tízszeres vagy húszszoros jövedelemnek, vele az anyagi jólét emelkedésének, *harmadszor* a szellemi előhaladásnak, mely a polgárisodás nemesebb gyümölcseit fogja megteremni...¹³ – „Ezelőtt, mikor az árvizek nagyban uralkotak, s elfoglalták a legelőket, a szarvasmarha igen sok viszontagságnak volt kitéve. Öregebbektől hallottam, hogy 6-10 év alatt az egész marhaállomány rendszerint elpusztult, kivészett... kora tavasszal hegyekbe hajtattak a gulyák, hol hernyós moszat, téli aszat, cserjék új növése, egy-két szál fű volt eledelök, melyért rendszeren egy-két óráig kelle menniök oda és vissza, mert minden erdei legelő messze van, és ez így tartott gyakran egész tavaszon, sőt be a nyárba is. Ekkor kerülván egészen más égalj alá, a marhának úgyszólván akklimatizáltatni kelle a posványos réthez, sásas fűhöz, mocsár-, legalább nem mindig folyóvízhez, mi az igaz, eltartott késő őszig, de már ekkor igen sok bocinak padon volt a bőre. – Lóra csak egy-két tehetősebb birtokos ért rá gondolni, míg az is meg nem únta, mert lónak való széna kevés termett a hegyek közt, a völgyekben, hol igen gyakran egy-egy jó zápor elegendő volt a gazda számításait elmosni;

¹¹ Uo. 19.

¹² Uo. 17-18.

¹³ ERDÉLYI János: Sárospatak. In: Erdélyi János: Uti levelek, naplók. Válogatta, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta T.ERDÉLYI Ilona. Bp. 1985. 118.

mesterséges takarmányhoz pedig nem volt kedv, mert ami kevés föld művelés alá jutott, a konyha és kamra szükségleteire, búzára, veteményre volt lefoglalva oly szigorú számítással, hogy legalább a háztartásra teremjen elég; míg a nagy rész rendesen másunnan vette a gabonaneműeket, vagyis a behozatal roppant mennyi- ségben haladta meg a kivitelt, azaz amit eladtunk, számba sem jöhet amellet, amit bevettünk.¹⁴

Az 1869. évi népszámlálás gazdasági adatai szerint Sáros-Nagypatakon a 635 házra jutott 335 ló, Kispatakon 200 házra 105 ló. Azaz a házak és a marhák aránya azonos. Szarvasmarhát viszont inkább Kispatakon tartottak: az ottani 549 marhára Nagypatakon 1056 esett (magyar fajtájúból). A svájciakkal együtt az arány: 593 – 1176. Juhot nagyobb mértékben Nagypatakon tartottak (összesen 3915-öt), Kispatakon: 270 darab az állomány. Sertés Nagypatakon 928, Kispatakon 373. Méhkas 80, illetve 18.¹⁵

Erdélyi értesülései szerint az 1850/60-as években Patakon a halál-esetek száma rendszerint meghaladta a születéseket. Ezért a település népessége – dacára a beköltözéseknek – stagnál. „Az idegenek általi szaporodásnak megvannak jó, megvannak gyöngé oldalai. Jó, hogy megvan az emberszám, de gyöngé az, hogy Sárospataknak nincs oly tősgyökeres polgársága, mely a város történelmi életével együtt fejlődve a múltban, jelenben jövőjét látná, becsülné...“¹⁶

Sárospatak lakossága a II. József-kori népszámlálás (1787) szerint: 2686 (Nagy Patak), 623 (Kis Patak). Együttesen: 3309. A nemesek száma Nagy-Patakon 231, Kis-Patakon 23, együttesen 254.¹⁷

Népességét tekintve Zemplénben Nagy-Patak a hatodik, Kis- és Nagy-Patakot egynek véve negyedik. A legnépesebb Tállya (4388), majd Sátoraljaújhely (4023), Mád (3475), Tokaj (2942), Tarczal (2756) következett a sorban Nagy-Patak előtt. A legnépesebb településeken a nemesség részaránya mindenütt meghaladta a 10 %-ot. A legtöbb nemes Tállyán élt (257), de ettől alig maradt el Kis- és Nagy-Patak együtt (254). Sátoral-

¹⁴ Uo. 121-122.

¹⁵ Az 1869-es népszámlálás Zemplén vármegyei íveit (mind a gyűjtőlapokat, mind az egyes összeíró lapokat) Zemplén Levéltára őrzi Sátoraljaújhelyen.

¹⁶ ERDÉLYI: Sárospatak. Idézett kiadás, 124.

¹⁷ Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787). Szerk. DÁNYI Dezső - DÁVID Zoltán. Bp. 1960. 278-279.

jaújhelyen ugyanakkor 216 nemes élt, még Mádon és Tokajban is nagyobb a szám (187, illetve 177).¹⁸

Az 1869-es népszámlálás adatai szerint Nagy-Patak megkészserezte népességét (5366). Kis-Patakon a növekedés mintegy 50 %-os (993 a lakosság 1869-ben). A házak száma 635, illetve 200.

Zemplénben Patakon kívül csak a megyeszékhely, Sátoraljaújhely volt képes megtészserezni a lakosságát kilenc évtized alatt. A XVIII. század végén még a megye legnépesebb településének számító Tállya lakossága csökkent, s a megyében a negyedik helyre esett vissza. A Hegyalján Tokaj, Tolcsva, Olaszliszka és Erdőbénye lakossága jelentősen emelkedett (40-70 %-kal), Szerencsé, Mádé, Tarcalé lényegében stagnált.¹⁹

Az 1869-es népszámlálás lehetőséget ad Patak társadalmi összetételének meglehetősen részletes kimutatására. Az értelmiségben belül a papok száma 11, a hivatalnokok száma 19, a tanítók-tanárok száma 48, művész 15, ügyvéd 11, orvos 3, gyógyszerész 2 volt (az egészségügyet erősítette őt bába). A tanulók száma 889 (a magas számarány egyértelműen jelzi, hogy Patak iskolaváros; Kis-patakon a tanulók száma mindössze 5, az értelmiséget 1-1 hivatalnok, művész és orvos képviselte). A birtokosok száma Nagy-Patakon 204, Kis-Patakon 173. Az ipart tekintve nagyjából egyforma hányadot képviselt a fém-, a kő- és faipar, a szövőipar és a bőr-, papír-ipar. Az önálló kereskedők száma 42, akik 19 alkalmazottat foglalkoztattak. Pénz- és hitelüggyel mindössze egyetlen ember foglalkozott Patakon.²⁰

Erdélyi János 1864-ben jelentős gondként említette meg a drága piacot és a drága munkaerőt, amelyek fékezik a fejlődést.²¹ Bár a várost – az utcákat – csatornázták, a házak mégis vizesek (főleg a pincék) a Bodrog szintjénél lényegesen magasabban fekvő főutcán is, mert a hegyek felőli részről a víz elvezetését nem oldották meg. Ennek rendezése azért is fontos, mert a város elsősorban erre terjeszkedhet.²²

¹⁸ Uo. 272-285. A nemesek lélekszáma csak a férfiakét jelenti. A férfilakosság egészéhez viszonyítva számoltuk a nemesek arányszámát a népességen belül (a nők társadalmi állását a népszámlálás nem mutatta ki).

¹⁹ Az 1869-es népszámlálás adatai. Zemplén Levéltára, Sátoraljaújhely.

²⁰ Uo. 1868-ban alakult a Sárospataki Népbank.

²¹ Erdélyi: Sárospatak. I.m. 127.

²² Uo. 128-129.

Folytatva az 1869-es népszámlálás adatainak közlését, pontosíthatjuk Erdélyi János adatait, illetve kiegészíthetjük. A határ (Nagy- és Kis-Patak) összterjedelme csaknem 28 ezer hold, amiből több mint 15 ezer hold termő, a többi terméketlen. A lakosoknak több mint 40 %-a református, 30 %-a katolikus, mintegy 10-10 % a görög katolikus, illetve zsidó, a többi felekezet jelentéktelen. Kis-Patakon a népességnek több mint 50 %-a református, tehát abszolút többségben voltak. A római katolikus feleannyi, a görög katolikusok száma háromszor annyi, mint a zsidóké.

Míg Kis-Patakon a férfiak és nők aránya kiegyenlített (több a nő, valamivel, mint a férfi), addig Nagy-Patakon jelentős (félezret meghaladó) a női többlet. Elvált férfi Nagy-Patakon 6 volt, Kis-Patakon egy sem. Nőknél a szám: 24 Nagy-Patakon és 2 Kis-Patakon. Nagy-Patak legöregebb polgára 1869-ben egy 1774-ben született nő; a legöregebb férfi 1780-ban született. Kis-Patakon a legöregebb férfi 1787-ben, a legidősebb nő 1791-ben született. A születések száma Nagy-Patakon az 1850/60-as években általában évente 50 fölötti, a csúcs 81 (1869). Kis-Patakon az átlag 10 fölötti évente.

Nagy-Patak 640 épületéből földszintes 615, egyemeletes 23, kétemeletes mindössze kettő. Kis-Patak valamennyi háza (201) földszintes. Középület: Nagy-Patakon 4 egyházi épület, 6 iskola, 1 megyei, 2 községi, 2 állami. Kis-Patakon egyetlen községi épület (városháza) volt. Nagy-Patak 1102 lakásában a szobák száma 1661, konyha 729, kamra 464, előszoba 54, pince 224, bolt 32 volt. Az istállók száma 450. Kis-Patak 229 lakásában a szobák száma 250, konyha 192, kamra, 121, pince 17, bolt 1, előszobás lakás nem volt. Az istállók száma 152. Míg Kis-Patakon a lakásoknak mintegy 60, Nagy-Patakon 40 %-ához tartozott istálló, ami jelzi a gazdálkodás, életforma különbözőségét (Kis-Patak elsősorban mezőgazdasági jellegű település volt). Az összeírásból azt is megtudjuk, hogy üres, lakatlan ház alig akadt (mintegy tucatnyi). Üres volt – a tulajdonos távollétében – a vár (hercegi katély), ahol 37 szobát, egy kamrát, egy előszobát, egy konyhát, egy pincét és két istállót írtak össze. A kereskedések száma 19, a műhelyeké 81, kocsma 18 működött. Volt cukrászda, pékműhely, könyvkötő műhely, könyvkereskedés, kaszinó, postahivatal, gyógyszerár, fürdő.²³

A XIX. század középső harmadában Sárospatak nehéz időket élt meg. A váltság összege rendkívüli terhet rótt a lakosságra. Hiába

²³ Lásd a 12. jegyzetet!

próbálták a földesúri terhek eltörlése után legalább a hátralék fizetését lealkudni, nem sikerült. Jobban jártak azok a városok, amelyek nem váltották meg magukat, hiszen a jobbágyfelszabadítással ingyen megkapták azt a jogot, amit Patak nehéz pénzen vásárolt meg. A megváltás utolsó részleteit csak az 1880-as években tudták kifizetni.

1806 és 1847 között folyt a kollégium építkezése, ami 400 ezer forintba került. Jellemző az iparosok hiányára, hogy a kőműves és az asztalosmunkákat nem pataki iparosokra bízta. A város lakossága jelentős részben a diákságból élt, melnek létszáma az 1860-as években meghaladta az ezret. A szabadságharc után – melyben 193 sárospataki polgár vett részt fegyveresen – nehéz évek következtek. A fennmaradásáért küzdött az elszegényedett főiskola. Az intézmény egy radikális gazdasági reformmal, a pénzgazdálkodásra való áttéréssel viszonylag gyorsan rendezte anyagi ügyeit.²⁴

Erdélyi János 1851 és 1868 között tevékenyen részt vett nemcsak a tudományos életben és az oktatásban, hanem a város és a főiskola általános fejlesztését is szívügyének tartotta. Mennyire ismerte a viszonyokat és lehetőségeket, bizonyítja ismertett írása Patakról. Erdélyi nevéhez fűződik 1857-ben a főiskola gyorssajtójának létesítése, ami a nyomda teljesítményét megnövelte. Az új tankönyvek sorozatának kiadása, a Sárospataki Füzetek c. folyóirat megindítása egyaránt Erdélyi nevéhez fűződik. 1861-ben a Jogakadémia újraindítása, 1857-ben az önálló tanítóképző intézet létesítése, 1860-ban tornacsarnok építése jelentik a főiskolához kapcsolódó jelentősebb fejlesztéseket ebben az időszakban. De említhetjük a tápoldát, a főiskolai kórházat (1863), a tanári nyugdíjintézetet (1864), a diák betegsegélyző egyletet (1865) is. 1865-ben Pálóczi Horváth Mária vagyonát olyan kikötéssel hagyta a főiskolára, hogy Patakon műegyetemet létesítsenek. 1868-ban meg is szerveztek két tanszékot, de rövidesen megszűnt. 1885-től a tőkéből két ösztöndíjat alapítottak patakiak számára a műegyetemen, Budapesten.²⁵ Az 1860-as években vetődött fel a pataki főiskola egyetemmé fejlesztése is, azonban az ötlet rövidesen feledésbe merült.

Erdélyi János erejéhez képest mindent megtett Patakért az 1850–60-as években. Alkotóereje teljében, 54 esztendősen, amikor úgy látta,

²⁴ A sárospataki kollégium gazdaságtörténetét (kitekintéssel a város gazdasági életére) feldolgozta kandidátusi disszertációjában HŐRCSIK Richárd. Kéziratban: megjelenik a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár kiadásában.

²⁵ GULYÁS József: Sárospatak és vidéke. Bp. 1933. 86–88.

hogy a kisvárost nem sikerül a fejlődés útján olyan ütemben megmozgatnia, mint ahogyan azt szeretne volna, csalódottan, a küzdelmekbe belefáradva úgy döntött, hogy a kiegyezés után pezsgő élettel teli fővárosba költözik vissza. Ebben a szándékában azonban a halál akadályozta meg.

Az Erdélyi által remélt és ösztönzött gyors fejlődés az 1870-es években sem indult meg. Patak egyre inkább leszakadt a megyeszékhely, Újhely mögött, noha országos léptékekhez képest az sem tudott igazán jelentős előrehaladást felmutatni sem lakosságszámban, sem az ipar, sem a kereskedelem terén. 1883-ban városi jogállását is elvesztette Patak, s csak több mint nyolc évtized múltán nyerte vissza. Olyan rangú folyóiratot, mint Erdélyi János alapított, azóta sem tudott sem a város, sem a megye felmutatni. A 20. század elején megszűntették a jogakadémiát, felsőfokú intézményei közül máig a tanítóképző maradt meg. Az egyetemi várossá válás csak ábránd, pedig ennek egyes feltételei részben adóttak.

Függelék

Az 1869. évi népszámlálás házankénti íveinek válogatott adatai

A város házainak számozása folyamatos (utcáktól függetlenül), az 1. számot a vár viseli, s onnan kezdődik a számozás.

Vár u. 11. < Macsatta Kálmán mézeskalácsos mester (szül. Vizsoly, 1843. rk.)

Piac u. 37. < Kretovits József nyomdászsegéd (szül. Sárospatak, 1849. rk.)

Piac u. 39/c. < Martocska József nyomdászsegéd (szül. Kassa, 1829. rl.), Leskó Nándor könyvkötőmester (szül. Sárospatak, 1838. ref.).

Kis u. 54. < Bényey Lajos nyomdászsegéd (szül. Miskolc, 1852. ref.).

Kis u. 56. < Abaházy István könyvkötő iparos (szül. Sárospatak, 1841. ref.).

Piac u. 58. < Finkey család háza.

Piac u. 61. < Zsindely család háza.

Kollégium u. 62. < Steinfeld Béla nyomdász (szül. Temesvár, 1834. rk.).

Piac u. 66. < Kérészi család háza.

Piac u. 67. < Mitrovics Gyula háza.

Piac u. 92. < Gyógyszertár. Rick Jakab gyógyszerész (szül. Schönborn /Ausztria/, 1816. rk.). Fleischer Sámuel gyógyszerész-gyakornok (szül. Wagentrüffel /Szepes megye/, 1853. ev.).

Piac u. 93. < Árvay József háza.

Állás u. 97. < Entzinger József mézeskalácsos (szül. Sárospatak, 1822. rk.).

Kovács u. 119. < Roth Mózes könyvkötő segéd (szül. Sárospatak, 1825. izr.). Sáfer Ignác órasmester (szül. Sárospatak, 1820. izr.).

Kovács u. 123. < Eperjesy József könyvkötő mester (szül. Szemere /Abaúj/, 1830. ref.).

Könyvkötő inasok: Lévai Károly (szül. Csécs /Abaúj/, 1849. ref.); Ördög József

- (szül. Biztra /Zemplén/, 1853. ev.); Jónás János (szül. Sárospatak, 1858. ref.);
 Filó Jenő (szül. Otrókocs /Gömör/, 1855. ref.).
- Kovács u. 124. < Emődy Dániel háza.
- Kovács u. 125. < Kazinczy család háza. Tanulóként itt lakik: Zsoldos Benjámín (szül. 1850).
- Kovács u. 131. < Fazekasműhely és lakás. Tuhai József fazekasmester (szül. Miskolc, 1837. ref.) Kontrák András fazekasinas (szül. Sárospatak, 1856. gk.)
- Kovács u. 139. < Ujlaky Mihály kovácsmester (szül. Sárospatak, 1804. ref.) Ujlaky József (fia) kovácssegéd (szül. Sárospatak, 1835. ref.).
- Majorközi u. 142. < Szinyei Gerzson háza.
- Kovács u. 158. < Öhlschlager János postamester (szül. Szomolnok, 1834.)
- Kovács u. 178. < Finkei József háza (szül. 1824.).
- Kovács u. alsóvégi 214. < ifj. Láczy Károly gyertyamártó (szül. Sárospatak, 1810. ref.)
 Állás vendéglő 232. < Közbirtokos Patak város. Salamon Farkas vendéglős (szül. Bodrogkeresztúr, 1820. izr.).
- Híd u. 235. < Markovics Lajos kőfaragó mester (szül. Telkibánya, 1836.).
- Fazekas sor 428. < Binkó István fazekasmester (szül. Sárospatak, 1835. gk.).
- Fazekas sor 431. < özv. Boros Istvánné fazekas mesternő (szül. Sárospatak, 1815. rk.,
 fia Boros József fazekassegéd (szül. Sárospatak, 1818. rk.).
- Fazekas sor 432. < Zuz János fazekasmester (szül. Miskolc, 1839. ref.) Fodor József fazekasinas (szül. Sárospatak, 1854.).
- Fazekas sor 433. < Kontrák János fazekasmester (szül. Sárospatak, 1817. gk.). Molnár János fazekassegéd (szül. Sárospatak, 1847. ref.). Buzsuk Mihály fazekasinas (szül. Sárospatak, 1852. gk.).
- Fazekas sor 445. < Kositzki János fazekasmester (szül. Sztropkó, 1819. rk.). Gere István fazekassegéd (szül. Sárospatak, 1834. ref.).
- Fazekas sor 461. < Szőke György fazekassegéd (szül. Debrecen, 1844. ref.).
- Fazekas sor 462. < Orosz János fazekasmester (szül. Sárospatak, 1836.).
- Fazekas sor 466. < Filep Gergely fazekasmester (szül. Sárospatak, 1836. ref.). Filep József fazekassegéd (szül. Sárospatak, 1852. ref.).
- Fazekas sor 467. < Keller Zsuzsánna, Lukovits özvegye fazekasmesternő (szül. Sály, 1819.). Skszivanek Alajos fazekassegéd (szül. 1837. rk.). Marinovszki István fazekas (szül. Nagysáros, 1823. rk.).
- Fazekas sor 473. < Erdős József fazekasmester (szül. Nyék /Borsod m./ 1836. rk.).
 Mészáros János fazekasinas (szül. Gáva, 1854. rk.).
- Fazekas sor 474. < Kristóf Dániel fazekasmester (szül. Sárospatak, 1833. ref.). Cserepi János fazekasmester (szül. Sárospatak, 1832. rk.).
- Fazekas sor 477. < Toskó János fazekasmester (szül. Sárospatak, 1846. rk.). Szabó István fazekasmester (szül. Sárospatak, 1841. ref.).
- Fazekas sor 479. < Dálnoki János fazekasmester (szül. Sárospatak, 1818. ref.). Bér Péter fazekasinas (szül. Sárospatak, 1859. ref.).
- Fazekas sor 482. < Cserepi András fazekasmester (szül. Sárospatak, 1809. rk.).
- Kórház u. 494. < Benkő János fazekas (szül. Sárospatak, 1843. ref.)
- Héce 515. < ifj. Dálnoki János fazekasmester (szül. Sárospatak, 1843. ref.).

KÖDÖBÖCZ JÓZSEF:

Árvay József, a pedagógus

170 évvel ezelőtt, 1823. december 23-án született Árvay József, a pataki tudós tanár, korának nagy hatású pedagógusa, számos tankönyv, vezérkönyv, pedagógiai tanulmány ünnepelt szerzője, Zemplén megye vezető tanfelügyelője. Kortársai „a pataki tanítóképezde megalapítójaként“, „a magyar nevelés- és oktatásügy egyik leghivatottabb és legmunkásabb bajnokaként“, „a magyar népoktatásügy és tankönyvirodalom úttörő harcosaként és vezéralakjaként“ tartották számon. Illő, hogy az évforduló alkalmával mi is tisztelettel melékezzünk meg előremutató törekvéseiről, a nép felemelkedését szolgáló tevékenységéről, és felhívjuk a figyelmet nagy hatású pedagógiai munkásságának néhány jellemző vonására.

1. *Árvay pedagógussá fejlődését több tényező is segítette.* Nyolc éves korától 23 éves koráig a sárospataki kollégiumban nevelkedett. Az iskola haladó hagyományai, református puritán erkölcsé, nevelési rendszere, a diákok bevonása a nevelő munkába, a külföldet is megjáró professzorok tevékenysége, eljárása: kedvező hatással voltak fejlődésére.

Árvay maga is korán megkezdte a nevelői munkát. Hároméves korában elvesztette édesapját, s mint szegény falusi papgyermek a gimnáziumi, bölcsészeti, jogi és teológiai tanulmányai idején tanulótársainak oktatgatásával kereste az alma mater ösztöndíja által biztosított kenyeréhez a sót.

Jól szolgálta pedagógiai fejlődését fiatalkori néhány éves házi tanítóskodása, a féléves bécsi műegyetemi tanulmány 1854-ben, s Németország, Németalföld, Svájc híresebb nevelőképző intézményei munkájának közvetlen megismerése 1856-1857-ben.

Nagy hatással voltak pedagógiai fejlődésére emberi vonásai. Humánus és optimista ember volt, akit a létért való harc tanított meg az erők okos használatára, aki látta a küzdelem értelmét és Istentől kapott küldetésként igyekezett minden segítséget megadni a rászorulóknak. Eszmegazdagsága, elhivatottságot tükröző szerény magatartása, vonzó és szabatos előadásmódja szívesen látott és hallgatott emberré tették őt mások szemében. Szerette népét, hazáját. Nevelői, írói, tanügyigazgatási munkájával egyaránt a nép művelődését igyekezett szolgálni, segíteni: a magyar neve-

lésügyet, közoktatást, pedagógiai szemléletet korszerűsíteni, továbbfejleszteni. Így lett Árvay József Gyertyánffy István későbbi értékelésében az új népiskola és tan módszer egyik kiváló „regenerátora, egyike azon kevés elhívottaknak, aki az elemi oktatást a középkori feudalizmus és gépiesség bilincseiből szerencsésen kibontogatta s az addig élettelen, dermedt módszerekbe Pestalozzi szellemét lehelte. Számтанításban, beszéd- és értelemgyakorlatokban s általában az egész anyanyelvi oktatásban ... kialakult újabb és ésszerűbb tan módszer joggal kapcsolható össze Árvay József nevével. E tekintetben a reformálás dicsősége fűződik nevéhez.”²⁶

Fényes tehetsége, eredményes munkássága magára vonta felettes szervei figyelmét, s 1857-ben megbízták a pataki tanítóképezde megalapításával és igazgatásával, 1869-ben pedig Eötvös József kultuszminister Zemplén megye első tanfelügyelőjévé, a pataki állami tanítóképezde igazgatótanácsának elnökévé nevezte ki.

2. Akadémiai tanári székfoglaló beszédében²⁷ 1863-ban *a nevelés fogalmának értelmezésével* foglalkozik, s elkötelezi magát a népnevelés reformja mellett. A nép kultúrálódását, műveltségének emelését nagyon fontosnak tartja, hiszen felfogásában a közműveltség a közjólétnek egyik fő feltétele. A tudomány szerinte közös kincs, s az egész emberiség ellen vét, aki azzal egyedáruskodik. A műveltség rendszerébe mindenkit be kell léptetni. Ennek fontos feltétele a pedagógiai tudományosság munkálása, további erősítése, gyakorlati felhasználása. Vallja, hogy a pedagógiai tudomány máris sokat fejlődött, és a segítségével kialakított tanítási eljárás szép sikerrel jár. A tanulóra az eddiginél nagyobb teher nehezül, hiszen nagyobb anyagot kell megtanulnia, s mégis a nehéz és fárasztó munka ügyes vezetéssel, jó módszerrel élvezetessé lesz.

*Árvay hisz a nevelés erejében; szerinte a nevelés tervszerűen formálja az ember egész valóját. Az iskola „az egész embert képezi; míg az értelemre hat, egyszersmind a szívet is formálja, míg ismeretet közöl, ez alatt a kedélyre és jellemre, a növendék egész lelkületére törekszik hatni”.*²⁸ Az iskolai nevelésnek az egész gyermekre kell irányulnia, s nemcsak

²⁶ GYERTYÁNFFY István: Árvay József. Néptanítók Lapja, 1879.márc.31. 102-103.o.

²⁷ ÁRVAY József akadémiai tanár székfoglaló beszéde Sárospatakon, 1863. szeptember 14-én. Különlenyomat a Sárospataki Füzetéből. Sárospatak, 1864.

²⁸ ÁRVAY József: Népiskolai tanterv (a tiszáninneni helv. hitv. egyházkerületben). Sárospatak, 1858. 3.o.

az értelem egyoldalú fejlesztését szolgálnia. Ezért úgy kell tanítani, hogy az, amit a tanuló megértett, elsajátított, ne csak ismeretének mennyiségét növelje, hanem segítse a gyermek belső fejlődését, szolgálja erősbödését. Arra kell törekedni, hogy az ismeret legnagyobb részben a belső erők munkásságának, produktív tevékenységének eredményeképpen alakuljon ki. Vallja, hogy a pedagógia lélektani, azaz tudományos alapon áll, s aki nem alkalmazkodik a lélektani törvényekhez, a gyermek szellemi erőinek fejlődését nem munkálhatja sikerrel.

A nevelésnek Árvay szerint szükséges feltétele a társadalmi lét. „A társas élet egy nagy iskola, s annak változatossága ezerféleképp hat a lélekre, s temérdek ismerettel gazdagítja azt. A társas élet pedagógiai munkássága még itt nincs bevégezve. A külső hatás hullámcsapásai mozgásba hozzák a belső erőket s szellemi tevékenységet szülnék, megtermékenyítik a gondolatot“.²⁹

Árvay pedagógiai gondolkodásában sokszor hangsúlyozott elv az *elmélet és gyakorlat kapcsolatának* elve is. A mindennapi élet tapasztalatait elemezve sajnálattal állapítja meg, hogy „a pedagógiában az elvek és azok alkalmazása, a kivétel nem járnak mindenkor karöltve“. Vallja, hogy az ismeret megvilágosítja a gyakorlatot, a gyakorlat pedig megszilárdítja az ismeretet. Ezzel együtt szükségesnek tartja, hogy a gyakorlatban hasznosítható ismeretek birtokába juttassuk a gyermekeket. Kívánja, hogy a nevelés életre nevelés legyen. Az iskola ugyanis nem a világon kívül van, hanem a világban, ezért tanítványait is a világ, az élet számára kell nevelnie, úgy, hogy azok a világban kellően tudjanak tájékozódni, meg tudjanak állni és hatni is tudjanak rá.

3. Elméleti munkáiban *sokszor foglalkozik az oktatás problémájával*. Pedagógiai rendszerében a jó tanítás öntudatosan felfogott és átgondolt foglalkozás, tanulás-irányítás. Hogy az oktatás eredményes legyen, szerinte a tanítótestület minden tagjának érvényesítenie kell a tanítás következő fontosabb elveit:

– Úgy kell tanítani, hogy *a társadalmi szükséglet által meghatározott anyagot a tanuló az értelem tisztaságával fogja fel*. biztosan és maradandóan sajátítsa el. „Nem az a feladat - írja -, hogy a gyermekek egy nagy mezőt magok előtt összegázoljanak, hanem, hogy egy mérsékelt területet lehetőleg megmunkáljanak.“³⁰

²⁹ ÁRVAY József székfoglaló beszéde. I.m. 6-7.o.

– Az oktatás legyen *központosított*. Biztosítani kell, hogy annak minden ága, tantárgya az iskola, a képzés feladatát szolgálja és hatásában egymást erősítse.

– A népiskolai oktatás nem lehet elvont tartalmú gondolkodástani értelmezések halmaza. Azt kívánja, hogy *legyen az gyakorlati, érzékelhető, egyszerű, szívet, lelket, életet átható*.

– Felfogásában fontos követelmény, hogy az oktatás – különösen kezdetben – legyen *közvetlen, szemléltető, fokozatos* s ezáltal a lehető legalaposabb. A nehezebb dolgok megértését a könnyebbek által jól elő kell készíteni, s a feldolgozás során a gyermek érdekltségét, aktivitását biztosítani. Árvay abban az időben, amikor a közlés volt a tanítás csaknem kizárólagos módszere, jut el a ma is korszerű következtetéshez: a tanítás fő szabálya: „Az iskolában egyetlen gyermek se legyen munka és foglalkozás nélkül”³¹

– A gondolatok alapos feldolgozása, biztos elsajátítása mellett következetesen törekedni kell az egyszerű, *természetes, hibátlan beszédre, a hibák javítására, a szellemi fegyelem kialakulására, gyakorlására*.

– Az ismeretek feldolgozása során segíti, fokozza az eredményt, s ezért minden tárgyban *fontos a szemléltetés*, elsősorban a tárgy szemléltetése. A tárgyak figyelmes megvizsgálása közben lássák meg a gyermekek a részek viszonyát az egészhez és a részekhez. Közben törekedni kell arra is, hogy a hasonlóság és különbség, az ok és okozat megfigyeltetése, elemzése segítse az észrevedő és az ítélő tehetség fejlődését. Az elemzésnél a jellemző tulajdonságokra kell irányítani a gyermek figyelmét, elsősorban ezeket tanulja meg felfogni. Ezáltal lehetővé válik, hogy a tanulók a tárgyakat értelmi tisztaságukban értsék meg. A gyermekek gondolkodását folytonos gyakorlati tevékenységben, a munkában való aktív részvételükkel, kell biztosítani. Az ismereteket a gyermekeknek nem bemagolás útján kell elsajátítaniok, hanem a tanító irányításával történő feldolgozással. Arra kell törekedni, hogy a fogalom kialakítása során a tanítvány maga vonja el a szabályt, s közben azt s úgy érezze, mintha ő magától, önészleléssel jönne rá a megismert szabályra, mintegy felfedezné azt.

S mivel a korabeli népiskolában a tanító általában egyszerre több osztállyal foglalkozik, összefoglalja azokat a feltételeket is, amelyeknek

³⁰ ÁRVAY József: Népiskolai tanterv. I.m. 8.o.

³¹ ÁRVAY József: Népiskolai tanterv. I.m. 7.o.

biztosítása *több osztály egyidejű foglalkoztatását is hatékonyá teszi.* Az eredmény fontos feltétele szerinte az, hogy az iskolába a tanítványok évente csak egyszer, egy időben iratkozzanak be. Nevelő hatása miatt is az osztályok munkáját nagy pontossággal, tervszerűséggel kell megszervezni, ezzel elejét lehet venni a rendetlenségnek is. Nagyon fontos az önálló elsajátítás és begyakorlás, hiszen így a gyermek egész lelki ereje el van foglalva, s a megismerés az ilyen feldolgozás által cselekvő munkássággal valósul meg. Ugyanakkor ezzel időt is nyer a tanító más osztály vezetésére. Az önálló foglalkozás hasznos és épületes formái szerinte a fogalmazás, utánírás (másolás), feladatok megfejtése, a tárgyalatok megtanulása vagy a tárgyalandókhoz való előkészület.

4. Mint pedagógus jól látja, de nem értékeli túl a *tanítóképző szerepét.* Vallja, hogy a jelölteket fel kell ruházni a tanítás megkezdéséhez szükséges s elegendő ismeretekkel és gyakorlati készséggel. Mivel azonban a tanítói pálya „az örökös készület és tanulás, a bevégezhetetlen öntökeletesítés pályája“, hangoztatja, hogy az iskola nem taníthat meg mindent, amire a tanítónak szüksége lesz. A tanszakok, tudományok sokat változnak, fejlődnek, tökéletesednek, s „aki ma igen jeles készültséggel lépett ki az iskolából, ha magát folyvást nem tökéletesíti, egy évtized múlva nem fog az elsők közé tartozni; ha ő megtartotta is helyét, a tudomány elébb ment s ő hátrább maradt. Hogy ez ne történjék, az ifjúnak már benn a képezdében be kell vezetettnie az irodalomba“³² A tanítónak ismernie, igényelnie kell a pedagógiai irodalmat s folytonos tanulással és tapasztalatgyűjtéssel tökéletesítenie magát, haladni a korrallal. Ezért fontosnak tartja a tanítói továbbképzést is. Bár sok tanító gondot fordít a maga tökéletesítésére, vallja, hogy a tanítókat ebben nem szabad magukra hagyni. A tanítói továbbképzésre kötelező intézkedéseket javasol, s a tiszáninneri ref. egyházkerület ennek megfelelően a működő iskolatanítók részére évente novemberben a pataki tanítóképzőben pár hetes rendkívüli tanfolyamot szervez.

5. Árvay József igyekezett *a gyakorlatban megvalósítani pedagógiai elveit.* Kortársai tisztelték, becsülték, tanítványai később is nagy szeretettel emlékeztek rá. Egyik tanítványa, Radácsi György pataki kollégiumi tanár szerint³³ Árvay eszményi tanár volt, akinek nem volt szüksége arra,

³² ÁRVAY József: Képezde. Protestáns Népiskolai Közlöny. Sárospatak, 1866. 177.o.

hogy adja, mutassa a tudóst, mert tanártársai, tanítványai érezték, tudták, hogy az. A tanításban sem az volt a célja, hogy tanítványai elméjét meg nem értett ismerethalmazzal megtömje, hanem hogy gondolkodásra ösztönözze. A diákok lelkesedtek érte. Árvay a gimnáziumban a mennyiségtan szaktanára volt. Ez a tantárgy a humán műveltség iskolai egyeduralkodója miatt addig nagyon háttérbe szorult. Munkájának eredményeként az ő idejében nem volt kedveltebb tantárgy a mennyiségtannál. Könnyed modorával, szemléletes, világos előadásával, tanítói tehetségével a szerethetetlennek tartott tárgyat is sikerült megkedveltetnie. A régi előítéletet, hogy a matematikára születni kell, a pataki iskolában Árvay ingatta meg először. Gimnáziumi tanár volt, s az akadémiai ifjak is összeálltak, és mennyiségtani különórát tartására kérték fel.³⁴

A tanítóképzőben nevelés- és oktatástant tanított. Világos, pontos, eszmegazdag előadása, nagyképűsködés nélküli magyarázata alapján tanítványai egyre jobban megértették, hogy ez a tantárgy a legszükségesebb tudnivalók közé tartozik.

A gimnáziumban is, az akadémián és a tanítóképzőben is az volt a vezérelve, törekvése, hogy amit ő tanít, azt mindenkinek tudnia kell, abból senkinek sem szabad megbukni. S tanítványainak későbbi vallomásai szerint ezt engedmények nélkül is sikerült elérnie.³⁵

Elméleti tudását a gyakorlat apró pénzére tudta felváltani. Ennek megfelelően Árvay előadásain a tanterem mindig tömve volt, bár „nem gyakorolta a számonkérést, a névsorolvasást s egy rettegető szóval sem követelőzött, – írja egyik tanítványa. – És ültünk a lábainál boldogan! Éreztük, hogy minden előadása után több-több emberek vagyunk. Úgy éreztük, hogy akadémiai ifjakul tekintett bennünket s mint ilyeneket állított mérték alá”.³⁶

6. Árvay József nemcsak az iskolában, a katedrán és az igazgatói székben volt igazi vérbeli pedagógus, hanem Zemplén megyei *tanfelügyelői* működésében is. „A magasra emelés, a nagyságos cím nem szédítette

³³ RADÁCSI György: Emlékezés Árvay Józsefre. Sárospataki Lapok, 1904. 53.o.

³⁴ SZINYEI Gerzson: Árvay József nekrológja. Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, 1879. 414.o.

³⁵ V.ö. RADÁCSI György i.m.

³⁶ RADÁCSI György: Emlékezés. I.m. 52.o.

meg: maradt, aki volt, a szerény tudós, a lelkes, a nagyravágyás nélküli tanár és ember s a kötelességtudó hivatalnok³⁷. Tanfelügyelői tevékenységét nemzeti küldetésként, pedagógiai szolgálatként fogta fel s nagy elkötelezettséggel, magas fokú hivatástudattal, optimista pedagógusként végezte. Fontos feladata volt az 1868. évi XXXVIII. t.c., a népoktatási alaptörvény végrehajtása, a nem állami intézmények felett a főfelügyelet gyakorlása. Évente legalább egyszer meg kellett látogatnia vagy látogatatnia az alsó-felső népoktatási és kiseddóvó intézeteket.

Pedagógusi mivoltja különösen megnyilvánult az *iskolák látogatásai* során. Árvay ugyanis „az iskola embere volt, nem a bürokráciáé; az iskolák látogatásában, azok pedagógiai szempontból való javításában lelte örömét“. Szerinte a tanfelügyelő teendője „a tanítók vezetése, utasítás, tanácslása“³⁸. Iskolalátogatásai nem zord ellenőrzések voltak, hanem az iskolai nevelés-tanítás fejlesztői, hatékonyságának segítői. Nagy gondja volt az államilag előírt tárgyi és személyi feltételek kialakítására, továbbá a működő tanítók munkájának segítésére. Ahol és amikor a tanórán szükségesnek látta, átvette a tanítást, hogy a gyakorlatban is megmutassa: hogyan kell eredményesen tanítani, a tananyagot korszerűen feldolgozni s közben a gyermekeket sokoldalúan fejleszteni, nevelni. A látogatásai során szerzett tapasztalatait az illetékesekkel megbeszélte. Ezek az elemzései nemcsak számonkérés, felelősségrevonást tartalmaztak, hanem építő kritikák voltak, amelyek a problémák feltárásával együtt a továbbfejlődés útját is megmutatták, az eredményesebb megoldási módokat is tisztázták. A tanítókat nem „ledorongolta“, hanem javító szándékú véleményét a szakképzettebb pedagógus-munkatársként, a tanító munkájának értékeit kiemelve, elismerve mondta el. A tanítók ezért Árvay értékelését szeretetteljes tanácsként, segítésként fogadták. Az általa „megbíralt“ tanítók nem megszegyenítve, hanem felbátorítva érezték magukat, s megjegyzéseit, ösztönzéseit munkájuk továbbfejlesztésének segítéseként fogták fel.³⁹ Mindezek

³⁷ RADÁCSI György: Emlékezés. I.m. 53.o.

³⁸ DEZSŐ Lajos: Emlékezés néhai Árvay József zempléni megyei tanfelügyelő fölött 1869. június 21-én. A sárospataki áll. tanítóképződe értesítője az 1877/78. és 1878/79. tan évekről. Az igazgatótanács megbízásából összeállította Dezső Lajos. Sárospatak, 1879. 9.o.

³⁹ DEZSŐ Lajos: Árvay József. Pedagógiai Plutarch. Jelesebb pedagógusok, kiválóbb tanferfiak arckép- és életrajz-gyűjteménye, tekintettel a magyarokra. Budapest-Pozsony, 1888. II.kötet, 24.o.

következtében Árvay iskolalátogatásai nemcsak „inspekciók“, ellenőrzések voltak, hanem hasznos nevelési-tanítási alkalmak, pedagógiai tanácsadások, továbbképzések is. A meglátogatott tanítók nem félték tőle, hanem közvetlenül megismerve nagy tudását, emberséges magatartását, pedagógiai szolgálatát, közel kerültek hozzá, megszerették s hálás tanítványai, munkatársai lettek.

7. Egész életművét elemezve megállapítható, hogy Árvay József *elévülhetetlen érdemeket szerzett* a magyar közoktatásügy országos megújulásában, a magyar elemi népiskolai oktatás 1850–1860-as kimunkálásában, továbbfejlesztésében, pedagógiai-módszertani korszerűsítésében s a hatékonyabb tanítóképzés kialakításában. Gyakorlati pedagógiai tevékenységével, tankönyv-, vezérkönyv- és egyéb pedagógiai írói munkásságával európai lendületet adott a pataki iskolaügy fejlődésének is. Életének nagy tanulsága, tanítása: *következetesen kell törekedni a pedagógiai szemlélet korszerűsítésére, a pedagógiai elmélet és gyakorlat továbbfejlesztésére.* Kitartó munkával kell segíteni a hatékonyabb pedagógiai eljárások, módszerek kimunkálását és gyakorlati megvalósítását. Az általa példázott és átélt emberséges magatartás, pedagógusi hivatásszeretet, gyermekszeretet, népszolgálat, a folyamatos önképzés, öntökéletesítés, a nevelőtestületi közösségi munka ma is fontos feltételei a nevelés-oktatás eredményesebb megvalósulásának.

Érthető tehát, hogy a pataki diák és tanár Árvay József pedagógiai elvei, törekvései, gyakorlati munkája elismeréseként, értékeléseként a pataki tanítóképző főiskola gyakorlóiskoláját róla nevezte el, arra törekedve, hogy szolgálatának, munkásságának hagyományai élővé váljanak s folyamatosan jobb munkára ösztönözzenek.

FEHÉR ERZSÉBET:

Adatok a sátoraljaújhelyi Kaestenbaum-féle zsidó iskola 1838–1841 közötti történetéhez

Kaestenbaum Márton 1825-ben százezer forintnyi alapítványt tett a sátoraljaújhelyi zsidó iskola céljaira. Nyilvánvalóan a sátoraljaújhelyi zsidó közösség már korábban is rendelkezett iskolával. Ebben azonban csakis a Bibliával, a Talmuddal és más szent könyvekkel (természetesen héber nyelven) és egyéb speciális zsidó vallási ismeretekkel foglalkoztak az ide járó helyi zsidó fiúk és fiatalemberek.

Már II. József rendelkezett arról, hogy ezeket a speciális zsidó hitközségi „hittan iskolák” tananyagát modernizálni kell, tanítsák bennük az 1777-i Ratio Educationisban szereplő népiskolai tantárgyakat is, s alkalmazzák bennük is az oktatás norma-módszerét.

A *norma-módszer* azt jelentette, hogy különféle – erkölcsi, történelmi, földrajzi, természetrajzi stb. – témájú olvasmányokat tartalmazó olvasókönyvek anyagát dolgozzák fel az osztály tanulói a tanító vezetése alatt közös megbeszélés, kérdések és feleletek alapján.

A *sátoraljaújhelyi* zsidó iskolába – úgy tűnik – a reformkor végén ért el ez a kezdeményezés. Erről ad hírt az a két jelentés, amelyet Matolay Gábor táblabíró mint a sátoraljaújhelyi zsidó hitközség iskolájának a vármegyétől kirendelt ügyintézője terjesztett a Zemplén vármegyei közgyűlés elé.

A két jelentés szövegét betűhíven közöljük.

*

be ad(atott) Mart. 11én 840.

olv(asztott) Mart. 19én 841. folyt. Köz.Gyűlésben 316:257.

A sidók oktatására Kaestenbaum által alapított, 's a Nemes Megye pártfogása, 's fel-ügyelvetése alá vett Oskolák felüli Jelentésnek a' N.M.M.K.H. Tanáts által kívántatása, 's több különös pontoknak elintéztetése eránt be-adott jelentése a kirendelt Igazgató Tábla bírónak.

Tekintetes Nemes Vármegve!

1839 Mártzius 2án irtt Tettes Nemes Vármegye a N.M.M.K. Helytartó tanácsnak az eránt, melly szerint az dde 4ae Septembris 1838. hozott határozáshoz képpest October elején behozott néhai Kaestenbaum Márton alapítványi

Oskolában, egy Tanítónak lemondása után, más alkalmazottnak megszerzése végett azt köz hirré tenni méltóztatna, hogy az azt elérni kívánók magokat S.A. Ujhelyben Matolay Gábor Tábla Birónál bejelentsék 400. forint fizetésre.

Ez a Kassai Oskola Kerületi Igazgatás által Tisztelendő Sáros Nagy Pataki Plebánus Alesperest és helybeli Oskola Igazgatóval ddo 16ae Maji 1839, 1488 számal közöltetett azzal az előre bocsájtással: hogy már 1825-ben Kaesthenbaum Márton hagyománya és d.d. 30ae Septembris 1834. 27.725 számu Intézménynek ereje mellett a Végrendelés által hagyott 100.000 forintban alapított légyen ezzen Iskolára, és hogy 18ae Január 1836. S.A.Ujhely P. Director Nagy Péter jelentette volna: miképpen e' Summa 50.000 forintra leszált légyen; - Hogy tehát azon harmadik hibázó Profesornak Currentatiója e' Kerületben megtétetvén, egyszersmind az 9ae Aprilis 839, 12,652 szám alatt költt Kegyes Intézmény értelmében a tisztelt Alesperesnek meghagyatik; melly szerént azzon Oskolának felépítéséről, rendezéséről, és a' Literaria Directiónak tett bejelentése nélkül lett Tanítóknak beiktatásáról s egyéb környül álasokról jelentést tegyen azzon Tekintetes Nemes Zemplén Vármegyének küldöttségével egytértőleg.

Ez így vélem közöltetvén azzon Alperest Ur által: 's én lemásoltatván az irományokat die 24a Junii felelet formán adtam ki nyilatkoztatásomat amint az ide mellékeltetik, ahol Néhai Kaestenbaum Mártonnak a végrendelési Kivonat mellett az árra Követett határozattakat a Fundusnak 's Oskola épületnek megszereztetését az Oskolának valósággal lett behozatalát a Tanítók Tanítványok neveiket és számát az Oktatásoknak Tárgyait elő adtam 's ez azzon Alperest Ur által felsőséggel közöltetvén ez elégségesnek nem találtotott ut sub. III. usque IIIII végképpen is oda megyen ki N Méltóságú MK Helytartó Tanácsnak kívánsága, melly szerent:

- 1o. Az alapítványi tőke kinél légyen?
2. Bevagyon é iktatva biztosító Könyvben?
3. Biztos helyen tartatnak é a Kötelezvények?
4. Pontossan fizetettnek é az Interesek?
5. Elő adatnak é a Normmalis Tárgyak?

tudositani kíván. -

Melly pontnak első hármáert alá irott is az Oskolai Directio, és a Község nevében esedezem; a 4 kért köteleztettek elő adnia hogy Kaestenbaum alapítványa koránt sem első alapos képezésü normalis de realis 's olly Tanító Oskola, melly élelmök keresésére készítesse a Sidóságot; - A normalis Oskolát pedig a legfensőbb rendelések szerént a Községek magok fundalni vagy pedig minden tolerantialis forint után leendő kivetéssel ellátni kötelesek, - amire nézve multt Esztendei Áugusztus hónapba jelentésemet be adtam 's annak felvételéért Kaestenbaum Oskolára nézve pedig Különösen az Nagy

Méltóságú M. Királyi Helytartó Tanácsnak miképpen 's mi uton adandó Jelentésekről utasításért, 's végtére azon Professoroknak - leginkább talán a Talmudnak elő adásának hiánya miatt megkevesedett Oskolás száma, és így megcsökkenése mellett jobb fizetésekért nevében alázatosan esedezvén azon Augustusi Jelentésem utmutatásánál.

Költ S.A. Ujhelyben Februar 4én 1840 Matolay Gábor kirendelt Táblabíró.

*

Tekintetes Nemes Vármegye! Kaestenbaum alapítványi Oskolánál ismét le mondván két Tanító részint a Csekéj fizetés miatt, - a' melly is mind edig tsak felében t.i. négy négy száz váltó forint, avagy 160 ft. ezüstben részint pedig a kösségben fen maradó, és az a napokban meg halalozott Rabin által terjedett elfogultság miatt. - Mivel nem Tanittatván Talmud az Posoni, Pesti, Aradi oskolajokban is tanittatni szokott Vallás könyv szerinti Oktatást, Kereszténységre vezetőnek hirtelték, és azértis elején több mint száz Tanítványokból aló szám elébb 74re 's végtére 25re szálott, - de a Tanitokis öszve veszvén az osto-ba Népnél egyik a Másikat, holmi Sidó szokásnak meg nem tartása miatt vádolva, a Tanítványokat kevesítették, 's így az meghatározott 4ft. 's a' Szegényebektől 2 ft taxájok is kevesedvén az élelmök tsükkent. E miatt kintelenítettek folyamodni a Tettes Nemes Vármegyénél, melly szerint a két Tanitonak a N.M.M.Kir. Hto Tanáts utján lejendő meg szereztetését t.i. köz hurré tételét e meg üresült Tanitói Székeknek kegyesen eszközteni, másrészről pedig arra is fel ügyvelleni méltoztatna, a Tettes Nemes Vármegye hogy a meg holt Rabin helylyébe ismét valami fanaticus Papot 's ataljánosan, az már Német Országban 'sött Europa minden részesiben el vetett Lengyel Sidok elveivel vagy is szokásaikkal tellyes Gallicianust ne fogadjanak.

A két meg üresült Tanitói Széknek a meg maradott harmadikkal vegyesen elő adandó tárgyaik

1. Magyar és Német nyelv folytatolag az be hozandó Normalis oskola Tanitással, de különošen az Levelezésre, és Kötelezvényekre, 's egyéb Kötesekre és Kereskedésre nézve.

2. Számvetés és Különošen Könyviráskivüli és idővel Kereskedési könyv.

3. Kereskedési Föld esmerete 'Geographia'.

4. Műesmerete 'Technologia' az abban elő forduló ásványok, növények, 's egyéb anyagoknak természeti elé adásával és a Rajzolás és Mernöki eszméjekkel.

5. Erköltsi és Vallási elő adás, és önkinti gondolkodás gyakorlata,

Fizetésök: 400 VSzed forint a melly egy két Év mulva Ötszáz leend, Lakás és Tüzi fa, és a tehetőssebb Szülék tanítványitól 4 ft ezüstben, a szegé-

nyebbektől 2 ft. Kivévén az alapító Kaestenbaum Márton szegény és eddig hat számba levő atyafiaitól.

Ezeknek elő adása után bátorodom azon alázatos észrevételemet is elé terjeszteni, hogy minekutánna a Tettes Nemes Vármegye által a N.M.M. Kir. Hto Tanátsnál fel jelentett Normalis Sido Oskolak be hozatala erant az oskolai Igazgatás utján már le érkezett a rendeles, itt helylyben fő képpen, de az egész Megyeben is a sok Gallicianus 's mninden Nap szaporodó Istrutoroknak tartását már többszöri hatarozattok szerint is el tiltani méltóztassék. S.A. Ujhelyben Nyárutó 26an 841. Matolay Gábor ki rendelt Tábla Biró u.m. Kaestenbaum Osk Igazgatoja.

*

Matolay Gábor kirendelt táblabíró e két jelentéséből fontos adatokat tudunk meg a sátoraljaújhelyi zsidó iskola reformkori történetéből.

1839. március 2-án Zemplén vármegye közgyűlése felírt a Helytartótanácsnak, hogy az 1838. szeptember 4-én hozott határozatának megfelelően október elején megszervezett háromtanítós Kaestenbaum alapítványi iskolában egy tanító lemondott. Kéri, hogy egy másik tanító szerződése végett tegye közzé: a pályázni kívánók nála, Matolay táblabírónál jelentkezzenek. A tanító fizetése 400 forint.

Ezt 1839. május 16-án közölték a kassai tankerületi főigazgatón keresztül a sárospataki plébánossal, egyben alesperessel, aki esperesi kerületében a zsidó iskolák felügyelője is volt. Ebben azt is közölték, hogy Kaestenbaum Márton 1825-ben 100.000 forintos alapítványt tett erre az iskolára. 1836-ra azonban ez az összeg 50.000 forintra csökkent.

A tanítói pályázati hirdetményt közzétették a tankerületben. A vármegye közgyűlése 1839. április 9-én meghagyta a sárospataki plébánosnak, hogy ennek az iskolának a felépítéséről, rendeltetéséről és a tankerületi főigazgatóságnál be nem jelentett tanítók beiktatásáról tegyen jelentést a Zemplén vármegyei közgyűlésnek.

Az alesperes e feladatát elvégezte és összeállította a kért dokumentumokat. Ennek alapján Matolay táblabíró június 24-én megírta jelentését. Ehhez mellékelte Kaestenbaum végrendeletét, a telek és az iskolaépület megszerzésére vonatkozó határozatokat, az iskola megnyitásáról szóló beszámolót, a tanítók és tanítványok neveit és számát, az oktatott tantárgyakat tartalmazó kimutatásokat. Ezt a plébános közölte „felsőségével“, azon keresztül a Helytartótanáccsal. A Helytartótanács öt kérdésre még utólag választ kért. Ezek közül négy az alapítványi tőkére és annak haszno-

sítására vonatkozott; az ötödik azt tudakolta, hogy vajon tanítják-e ebben a zsidó iskolában az állami népiskolákban előírt – azaz „normalis“ – tantárgyakat. Matolay táblabíró most választ kér az első négy kérdésre a vármegyétől. Az ötödikre megjegyezte, hogy a Kaestenbaum iskola nem „normalis“ iskola, hanem „reális“ iskola, vagyis amely „élelmök keresésére“, vagyis kenyérkereső foglalkozásra készíti elő a zsidó fiatalságot.

A táblabíró múlt év augusztusában jelentette a Helytartótanácsnak, hogy a Kaestenbaum iskolában csökkent a tanulók létszáma, elsősorban a Talmud tanításának hiánya miatt. Ezzel a tanítók fizetése is csökkent.

Matolay Gábor 1841. nyárutó (szeptember) 26-án ismét jelentést írt a vármegyei közgyűlésnek. Közölte, hogy az iskolánál ismét lemondott két tanító. Egyrészt azért, mert keveselték a fizetést, (a szerződéskor megállapított 400 váltó forint vagy ugyanez 160 ezüst forintban). A másik ok: a közeli napokban elhunyt rabbi által terjesztett rágalmak.

Ebben az iskolában nem magyarázzák a Talmudot, hanem a pozsonyi, a pesti és az aradi zsidó iskolákban is tanított „valláskönyv“ szerint végzik az oktatást. Ezért az itt folyó tanítást sokszor „kereszténységre vezetőnek hírelték“. Emiatt az iskola megnyitásakor idejéről 100 tanuló létszáma előbb 74-re, végül 25-re csökkent. De a három tanító között is viszály támadt: egyik a másikat a hitközség tagjai között bizonyos zsidó szokások meg nem tartásával vádolta. Ez is „kevesítette“ a tanítványok számát. Ilymódon jelentősen lecsökkent a tanítók jövedelme. Ugyanis a helyi szabályzat szerint a tehetős családok egy-egy gyermek után négy forintot fizettek, a szegényebbek pedig két forintot.

Emiatt folyamodik Matolay táblabíró a vármegyéhez, hogy a Helytartótanácsra keresztül tegye közzé a két tanítói helyre szóló pályázat meghirdetését. De arra is felhívja a vármegyei vezetőség figyelmét, ügyeljenek arra, nehogy a meghalt rabbi helyébe újra hozzá hasonló „fanatikus pap“ kerüljön. Egyáltalán ne engedjék, hogy a lengyel zsidók elveit valló galíciai papot fogadjanak fel a zsidó hitközségek. Az ilyeneket Németországban, sőt Európa más részeiben már nem alkalmazzák.

A sátoraljaújhelyi Kaestenbaum-féle zsidó iskola három tanítója rendes körülmények között a következő tantárgyakat tanítja a normamódszer szerint, tehát olvasó könyvekből, közös csoportos feldolgozással:

– magyar és német nyelvtan, „kereskedelmi írásbeliség“ (levelezés, kötelezvények, szerződések stb.);

- számvetés, ezen belül különösen a fejben való számolás, azután írásbeli számolás, könyvelés;
- kereskedelmi földrajz; ásványtan, növénytan, a természetrajz többi ága, az ezekből kikerülő termékek feldolgozásának technológiája;
- rajzolás és mérés;
- erkölcsi és vallási ismeretek, a logikus gondolkodás gyakorlatai.

Egy-egy tanító fizetése 400 váltó forint, amely néhány év múlva 500 forintra emelkedhet. Lakás és tüzifa is jár nekik. Változatlanul négy ezüst forintot kapnak a gazdagabb szülők egy-egy gyermeke után, a szegényebektől két forintot. Az alapító Kaestenbaum Márton családjából, rokonságából származó gyerekek ingyen tanulnak. Ők ekkor hatan voltak.

Bejelenti Matolay táblabíró, hogy a Helytartótanács által elrendelt „normális zsidó iskolák“, vagyis a norma-módszert követő iskola megszervezésére a tankerülettől megérkezett az intézkedés. A felsorolt tantárgyak már ezt tükrözik.

A táblabíró egy sajátos jelenségre is rámutatott. Arra, hogy itt Sátoraljaújhelyen is, az egész megyében is, a tehetősebb zsidó családoknál egyre gyakrabban alkalmaznak magántanítókat, kifejezése szerint „galíciai instruktorokat“. Mivel a zsidó gyerekeknek is „normalis“ iskolába kell járniuk, ezért a magántanítók alkalmazását – a nyilvános iskolába járás helyett – felsőbb rendeletek is tiltják. Ezért kéri a táblabíró, hogy Zemplén vármegyében se alkalmazhassanak ilyeneket.

*

A két jelentés megtalálható a sárospataki római katolikus plébánia irattárában, a jelzett nélküli anyagban. Ismertetésük életszerű kiegészítést nyújt fontos részletekben a sátoraljaújhelyi zsidó népiskola millenniumi iskolatörténeti kiadványához: *A Sátoralja-Ujhelyi statusquo izr. anyahitközség népiskolájának története*. (Az iskolaszék megbízásából a millennium emlékére írta Knopfler Sándor. Sátoraljaújhely, 1896.)

E kiadvány szerint Kaestenbaum Márton Galiciában született szegény szülőktől. Fiatal korában telepedett meg Zemplén megyében, ahol rövidesen jelentős birtokra tett szert, de maga mindvégig egyszerű életkörülmények között élt. Feleségül vette előbb a gönci rabbi lányát, majd ettől elvált. Második felesége a homonnai rabbi lánya lett. 1829. november 28-án halt meg, birtokán, Pelejtén temették el.

KATONA REZSÖNÉ

és tanítványai: HUSZOVSZKI MÁRIA – PROKOPOVICS MARIANNA:

Hogyan őrizte meg a zsidóság emlékezetét Sátoraljaújhely és környéke magyar népessége?

1990. január 5-én a Szabad Szóban megjelent Kállai Eszter cikke, melyben pályázati lehetőséget kínál fiatalok számára. A pályázatnak a két világháború között élt zsidó polgárok életvitelét, szokásait kellett bemutatnia. Iskolánkban hasonló témával már foglalkozott a *Konstantin József* gimnáziumi tanár vezette történelem szakkör. Az általuk megfogalmazott kérdőívet több, a holocaustból megmenekült újhelyi zsidó polgárnak elküldték. Választ senki sem adott rá; vagy udvarias kitérő felelettel utasították el, vagy - kevésbé udvariasan - tiltakozva a zaklatás ellen. Úgy látszott, hogy a sebek nehezebben gyógyulnak be, mint hittük, s az átélt szörnyűségek után még nagy a bizalmatlanság. A pályázati felhívás hatására *Konstantin József* és *Katona Rezsőné* tanárok vezetésével újból elkezdődött a munka. Az adatok gyűjtésében nemcsak a diák-társak, hanem a sátoraljaújhelyi Kossuth Lajos Gimnázium tanárai is részt vettek. Kutatási területünk volt nemcsak Sátoraljaújhely városi lakossága, hanem a környékbeli falvaké is.

Az emlékezők szavait pontosan rögzítettük, megtartva a beszélő jellegzetes bodrogközi tájszólását, amely főként a német vagy a jiddis eredetű szavak, nevek ejtésében nyilvánul meg. Az újhelyi zsidó lakosság felméréséhez nélkülözhetetlen segítséget adott *Lówy Lajos* kiskereskedő, aki *Sipos Zoltán* nyugalmazott gimnáziumi tanár közbenjárására rendelkezésünkre bocsátotta az 1944 előtti újhelyi zsidók névsorát.

Így született meg ez a dolgozat, melynek írása közben a szerzők számára már egyre inkább az bizonyult érdekesnek és izgalmasnak, *hogyan* emlékezik vissza a magyar lakosság a két világháború közt vele együtt élő zsidóságra, s kevésbé az, hogy *mire* emlékszik vissza.

*

Alsóberecki:

Több zsidó kereskedő élt Bereckiben: Hausmann Mózes kocsmáros és boltos, 19 gyermeke volt, egyikük, Szerényke 14 éves volt, amikor elhurcolták őket. (Az adatközlővel egyidős kislány.) A Mózsi egyik lánya volt Hersele hentes felesége. Mindkét család a mai Petőfi utcában lakott. Són Vincének öt gyereke volt: Sándor, Gizella, Sára, József, Bertalan.

Feleségét Bettinek hívták. Csak Sára jött vissza, ő Budapestre költözött, még él.⁴⁰

Cigánd:

Az adatközlő nevekre és foglalkozásokra emlékszik, sorsokra nem. Müller Géza terménykereskedő, Swartz Géza fűszeres, vasas; Schwartz Jóska, Wais Miklós, Ecker József, Ecker Lili, Róth Aranka, Klán Oszkár, Berger Rezső, Bumi József, Bumi Ármin, Lehman Adolf gyermekorvos, Hersken Ábel, Krósz Dávid szikvizes, Elefánt Móni futbalista, Kirch József asztalos.⁴¹

Hollóháza:

Egyházközség szerint a hollóházi zsidók a fűzérkomlói hitközséghez tartoztak. A rabbinál egy hollóházi lány szolgált. A Krajsz család kivételével a hollóházi zsidók vallásosak voltak, egymás között zsidóul beszéltek. - A családok: Rajh László (szül. 1931-ben), Rajh Dóra, Lilla, Miksa, Vilmos. Az öt testvér szüleinek nevére nem emlékeztek, csak arra, hogy Vilmos felesége - mások szerint lánya - szülésbe halt bele. Vilmosnak két fia volt. Rajh László visszajött Auschwitzból, egy ideig Sátoraljaújhelyen dolgozott a lisztraktárban, majd kivándorolt Palesztinába. - A Rajh család elég módos volt, földbirtokuk volt Alsóregmecen. A férj már 1938-ban ki akart vándorolni Amerikába, de az asszony sajnálta eladni a birtokot, ezért maradtak. - Egy ideig két zsidó bérelte a hollóházi porcelángyárat, itt is laktak: Berger és Lipsicz. Lipsicznek két lánya volt: Hanna és Szurka. - A Krajsz család titokban pálinkát mért és fát lopott néha. Gyerekeik: Szerénke, Ede (még él Budapesten, szül. 1900-ban), Cili (1902), Zoltán (1907). 1942-ben két rokon lány menekült hozzájuk Homonnáról, de a csendőrök a családfővel együtt elvitték őket. A gyerekek akkorra már nem voltak Hollóházán, Szerénke kivételével, akit ekkor szintén elhurcoltak. - A Roth családnak kocsmája és boltja volt. Ők már korán kivándoroltak Amerikába, kocsmájukat és boltjukat Friedmannék vették meg. Nekik két gyermekük volt: Samu és Rela. - Filkeházáról gyakran jött Hollóházára egy házaló zsidó szekérrel, aki rongyot vett és zöldséget adott érte. De alkalmanként megvette a libát és a borjút is. Berkovits (csúfneven: Berkó) volt a neve.⁴²

⁴⁰ Ács Brigitta gyűjtése Tóth Lajosnétól.

⁴¹ Lőrinc Ágnes gyűjtése Fodor Balázsnétól.

⁴² Juhász Krisztina gyűjtése családjától.

Karcsa:

A házaló zsidók gyakori látogatói voltak a községnek. A következő versikével hirdették - énekelve - üzleti tevékenységüket:

Csontot, rongyot, gubadarabot,
Veszek érte Sáríkának piros kalapot!

Helybeli kereskedők volt Schatz Dezső, egyben cséplőgéptulajdonos is, a kisgyerekeknek egy-két fillért vagy egy tojásért cukrot adott, ezt játékos odanyújtással és gyors visszakupással nyújtotta a kis vásárlónak, ezzel a szöveggel: *Kell kuku a gyerekeknek? Kell kuku a gyerekeknek?* - Emlékezetes figura volt még a másik kereskedő, valamilyen Ármin, aki ha éppen kifogyott az az áru, amit kértek tőle, sohasem mondta, hogy nincs, hanem azt: *Majd minden lesz, majd minden lesz...* Ez is lett a csúfneve.⁴³

Kenézlő:

A zsidók nagy része kereskedelemmel, ipari tevékenységgel foglalkozott. A falusi nép körében elterjedt, hogy azért ilyen foglalkozásúak a zsidók, mert nem szeretnek dolgozni. Közismert volt, hogy szombaton nem raktak tüzet, más bíztak meg - pénzért - ezzel a tevékenységgel. Szombatonként Fridrich Herman házában gyűltek össze. Ez az épület a mai napig fennáll. Volt egy Fridrich nevű kereskedő és uzsorás is. Terményért lehetett nála vásárolni. Klán Zoltán is kereskedő volt, s a falu szabómestere is, neve Modlinger. Nagyon ügyesen dolgozott. A zsidók főleg baromfit fogyasztottak, de nem ők vágták le, hanem egy ezzel megbízott ember. Az így elkészített étel *kóser* volt. A kenézlői zsidóságot a II. világháború idején a saját zsinagógájukban gyűjtötték össze és deportálták Németországba. A falubeli zsidók közül senki sem tért vissza, csak a szomszéd faluból egy Skatz nevű férfi. A zsidó temető máig fennmaradt, de sírjait senki sem látogatja. Az egykori zsidó házakban ma is élnek, és ezért jó állapotban vannak (pl. Steinerék, Grünwaldék háza, ők borkereskedők voltak.)⁴⁴

Kovácsvágás:

Volt egy Cibu nevű rongygyűjtő. Így emlegették: Cibu, a vén rongyos. A kapott rongyokért gyűszűt, gyűrűt adott. Egy lova és egy rossz szekere volt. Az ő házában volt a zsidók imaháza. Mosku bácsi hentes és mészáros volt. Feleségének anyja Vágáshután lakott, és Pinkezzáli néven emlegették. Volt a faluban egy öreg néni, Janklinének hívták. A férje, a

⁴³ Adatközlő Vajda Antal matematika-fizika szakos gimnáziumi tanár.

⁴⁴ Kardosi Katalin gyűjtése szüleitől, nagyszüleitől.

Jankli bácsi 10 évig volt ágyban fekvő beteg. - Nagyi ismert egy Fájner nevű szatócstot is. Annak az anyját vén Stánnénak hívták, csúfolták. A Nagyiék háza melletti épületben dolgozott 'Gyöngyvirág' hentes és mészáros. Feleségét Csarna néinek szólították. - Ismert még egy zsidó susztert is, Fridmann Miklóst.⁴⁵

Ricse:

Édesanyámnak voltak zsidó barátnői, a Czucker Ignác lányai: Erzsébet, Éva és Ilona. Nagyjából egyidősek voltak édesanyámmal. A Fischer családból két fiú jött haza a háború után: József és Sándor. Mindketten kivándoroltak Amerikába. Négy évvel ezelőtt (1986-ban) József hazajött az egyik lányával, meglátogatta a ricsei ismerősöket. Mi is kaptunk tőle ajándékot. Látogatásáról, a faluról filmet is készített.⁴⁶

Rudabányácska:

Grünfeld Adolf fakereskedő, gazdálkodó volt. Nem volt gyermeke. - Klány Adolf kocsmáros-gazdálkodó-fakereskedő. - Roth kocsmáros, gazdálkodó, 4 gyermeke volt. - Sátoraljaújhelyen Dajcs Vilmosnének 5 gyermeke volt, Henrik és Hajnalka nevére emlékszem. Vájzer fiakeresnek szintén 5 gyermeke volt. A Dajcs-gyerekek kivándoroltak az USA-ba.

Családi szokásokról: A házasságkötés előtt két héten vagy egy hónapon át a menyasszony és a vőlegény nem találkozhatott. A házasságkötés színhelyére mindketten külön házból érkeztek. A lány az esküvő előtt egy hosszú, fehér inget varrt, amit a vőlegény az esküvőn vett föl, s később is minden hosszúnapon. Halála után ebben temették el. Ha a vőlegény vagy a menyasszony árva volt, az esküvő előtt el kellett menniük az elhunyt szülő sírjához, s csak azután kelhettek egybe. A válást a főrabbi engedélyezte, de csak azért, hogy kevesebb bünt kövessenek el. - Ha valaki meghalt, a család nyolc napig gyászolt, vezekelt. Nyolc napig szalmán ültek és éjjel is azon aludtak. Ezalatt a szomszédok főztek számukra. Minden évfordulón mécseszt gyűjtöttek. A halottakat nem koporsóban, hanem egy száldeszknán temették el, lepelben. - Minthogy a lányok haját a házasságkötés előtt, vagy közvetlen utána levágták, az asszonyok életük végéig kopaszok voltak, parókát hordtak, éjszaka kendő volt a fejükön. A férfiaknak sem volt szabad valamilyen sapka nélkül lenniük, sapkában is aludtak. Ha imádkoztak, a férfiak kezükre és fejükre szíjjal egy kis dobozt erősítettek,

⁴⁵ Danyi Zsuzsa gyűjtése nagyanyjától.

⁴⁶ Makrai Erzsébet gyűjtése nagyanyjától, Makrai Sándornétól (57 éves).

fejük- re vászon leplet tettek. A zsidó férfiak nem borotválkoztak, hagyták pajeszüket is megnőni. A zsinagógában csak akkor végeztek istentiszteletet, ha tiznél több felnőtt férfi volt jelen. A nők nem számítottak.

Az ünnepekről: Szombaton nem végeztek munkát, nem vettek pénzt a kezükbe. Az alkalmazottaknak sem szombaton, sem vasárnap nem kellett nehéz fizikai munkát végezniük, csak a mindennapi halaszthatatlan dolgokat: marhák etetése, tehének fejése stb. A nem izraelita alkalmazottaktól is elvárták, hogy megtartsák saját vallásuk előírásait, ha nem így tettek, elbocsátották őket. A szombat péntek este kezdődött, az első csillag feljöttekor, és szombat este az első csillag feljötteig tartott.

Hosszúnap: 24 órás böjtölés volt ez az ünnep, egész nap nem ettek semmit, nem is ittak, csak imádkoztak. A kisebb gyerekeknek cukrot adtak. Tavasszal volt egy hét, amikor szintén böjtöltek. Ezen a héten csak tejjel készített ételeket ettek. Minden hónapban - ha tiszta volt az ég - köszöntötték a telihodlat. Ilyenkor kimentek a ház udvarára égő gyertyával, és imádkoztak.

A húsvéti pászkához való gabonát nappal learatták, ha jó volt az idő. A learatott gabonát nem rakták keresztsbe, hanem azonnal hazaszállították. Otthon külön csűrbe rakták. A cséplés előtt a cséplőgépet lemosták, a malmot őrlés előtt kitakarították. A búzát csillagos éjjel vitték a malomba. Éjszaka megőrölték, és haza is vitték. Húsvét előtt az egész házat kitakarították, a zsebeket kifordították, kirázogatták, nehogy liszt maradjon benne. A kamrát, ahol a liszt állt, becsukták, és a húsvét alatt többet már nem nyitották ki, miután kivették belőle a pászkának valót. A húsvéti ünnep nyolc napja alatt pászkát és céklalevest ettek. Húsvét alatt máskor nem használatos edényben főztek, s ha nem volt ilyen, legalább a meglévőt mosták ki hamuval.

A gyümölcsfák első termését nem ették meg. Mikor a tehen először ellett, nem lehetett zsidó ember tulajdonában. Tehát eladták a vemhes tehenet, s miután megszületett a boci, visszavásárolták. Tejet csak zsidótól vásároltak. Disznóhúst nem ehettek, csak kacsá-, liba-, csirke- és marhahúst. Az ételek készítéséhez is csak liba- vagy kacsaszírt használtak. A baromfit csak a *metsző* vághatta le. Azt az állatot, amely szenvedett vagy el volt törve a csontja, nem eheték meg. Az már *tréfli* volt. A levágott baromfit nem forrázták, csak hidegen tépték, s a megmaradt talukat leperzselték róla. Ezután megmosták és lerázták, majd beletették egy tálba, amelyben a víz lecsorgott róla.

Volt még egy érdekes szokásuk: minden ház bejárati ajtaján volt egy lemez, a lemez alatt egy cédula. A lemez lyukas volt, a lyukon keresztül hozzá lehetett érni a cetlihez. Ha elmentek otthonról vagy hazaértek, a lyukon keresztül hozzáérték a cetlihez, majd az ujjukat, amelyikkel hozzáérték, megpuszították.⁴⁷

Sárospatak:

Nagyszülei⁴⁸ a következő családokra emlékeznek. Heimlik Sándor fűszeres boltja a mai Bodrog Áruház helyén volt. Az egész családot elhurcolták, csak egyetlen gyermek, László tért vissza: ő Budapestre költözött. Blitz Klári boltja a Rákóczi út 27 alatt volt. Hazatért, 1945 után kis ideig még folytatta a kereskedelmet. Vegyesboltja volt. Scharf József szatócsnak a külső sorompó után volt a boltja, a helyén ma élelmiszerüzlet van. Spitz Pál órás és ékszerész üzlete a Rózsa Ferenc utcai Agroker melletti raktárhelyiségben volt. Az egész családja hazatért, de kivándorolt Izraelbe. - Heimlik Sándor magyarosította nevét Hustácira. Tanítói diplomát szerzett, 1945 után miniszteri biztos lett a Vizügnél. - A Polgár család boltja a mai Rózsa Ferenc utcában volt, a mai Cipész Ktsz helyén. Ruhás boltjuk volt. Csak a családfő tért haza, de nemsokára ő is meghalt. - A Friedmann család ortodox zsidó család volt (*kóserok* voltak), szatócs boltjuk a mai Szabó Ktsz helyén állt. Izraelben telepedtek le. - Müllerék ruhásboltja a Kossuth u. 40 szám alatt volt, a háború után a feleség vezette az üzletet, amíg ő is ki nem vándorolt. - Gelb Zoltán vaskereskedése helyén csak egy kevés rom van a Kossuth út 67. sz. telkén. - Klein Miksa kivándorolt, fatelepe a mai Bodrog Hotel helyén volt. Gelb Imre fuvaros ma is él Izraelben.

Sátoraljaújhely:

1. Nagypám, Cseley József⁴⁹ régi újhelyi lévén, jól ismerte a helyi zsidóságot. Például ő, édesanyjával együtt a Rosenberg és Taub szatócsüzletbe járt vásárolni. Kis haszonból éltek ezek a kereskedők, boltjuk és a sajkát öltözetük mindig tiszta, rendes volt, sohasem látta egyik kereskedőt sem botránnyosan vagy részegen viselkedni. A vevő kérhette a legfelső polc legmagasabb dobozát is, a két kereskedő szolgálatkészen mosolygott, és sohasem haragudott meg. - Újhelyben működött a 777. számú

⁴⁷ Huszovszki Mária gyűjtése nagyanyjától, aki háztartási alkalmazottként ismert meg néhány zsidó családot.

⁴⁸ Éles György gyűjtése.

⁴⁹ Cseley Zsuzsa gyűjtése.

Thék Endre cserkészcsapat. Ennek volt két izraelita tagja is: Windt Jakab (gazdag újhelyi bútorgyáros és bútorkereskedő fia) és Horowicz (akinek utónevére nagyapám nem emlékszik, s akinek apja szegény villanyszerelő volt). Mindkét fiú vállalta a kemény cserkész rendet, a tíz pont megtartását, a cserkészek jelszavát: Emberebb ember, magyarabb magyar! - Nagyapámnak volt a gimnáziumban is egy zsidó osztálytársa, a legjobb tanuló és tornász, Bíró László. Munkaszolgálatosként esett el. - Újhely értelmiségének zöme zsidó volt (orvosok, ügyvédek). Nagyapám számára különösen emlékezetes a zsidó kórház egyik neves sebésze, Székely doktor, akinek elsők között volt autója a városban. - Apróságok: az ortodox vallású zsidóság nagyon ragaszkodott hagyományaihoz. Náluk csak férfiak járhattak templomba, a nők évente tán egyszer. Azonkívül a nők fejét kopaszra nyírták, mert csak parókat volt szabad viselniük. Az újhelyi zsidóság Galiciából telepedett ide. A lengyel zsidók (borkereskedők) ide jártak bort felvásárolni, ők lendítették fel a város kereskedelmét. Ezért volt Újhelynek 16 kávéháza és sok bankja is. - A gazdag zsidók segítettek a szegényebbeket, a keresztényekkel pedig mindkét réteg jól megfért, hiszen az élet minden területén együtt éltek, dolgoztak.

2. Gyermekkoromban⁵⁰ a Pipa utcai Salamon-féle szatócsboltban vásároltunk. *Könyvre* is lehetett vásárolni, azaz hitelezett a kereskedő a megbízható, régi vevőknek. Engem mint kislányt Salamon bácsi többször megkínált cukorkával (igaz, hó végén ez is szerepelt aztán a könyvünkben), és mindig megnézhettem a legújabb kis Salamont. Erre az örvendetes eseményre csaknem minden tavasszal sor került, mert Salamonéknak népes családja volt. - Megrendítő volt számomra az auschwitzzi bőrdnőmúzeumban látni egy ócska vulkánfieber bőrdnőt, és rajta a feliratot: *Salamon, Sátoraljaújhely...* A családból senki sem jött vissza.

3. Nagynéném, Rácz Júlia (családi becenevén Julka néni)⁵¹ szép, jóeszű, vonzó lány volt, menyasszony már, amikor megismerkedett Kroó takarékpénztári igazgatóval. Szép arcú, kellemes modorú férfi volt, így igazából senki sem csodálkozott a lelke mélyén, de azért persze mindenki fel volt háborodva, hogy Julka sok családi ellenkezés és presszió ellenére férjhez ment Kroóhoz. Nagyon szépen éltek, gyermekük nem született. Kroó még az üldözések előtt meghalt. Julka nem ment többször férjhez.

⁵⁰ Medelle Lászlóné gimnáziumi tanár visszaemlékezése.

⁵¹ Katona Rezsőné gimnáziumi tanár gyűjtése id. Juhász Károlynétól.

Szigeti Sándor fényképfelvételei:
Síremlékek a sátoraljaújhelyi zsidó temetőben



Az ő szerelmük mint híres szerelmi regény szerepelt az újhelyi köztudatban sok-sok éven át.

4. Nagybátyám,⁵² Csudáky Bertalan, görögkatolikus pap volt, történész, jó barátja Roth Sámuel rabbinak, aki elhurcolásuk előtt eljött Berti bácsihoz elbúcsúzni. Mindketten sírtak.

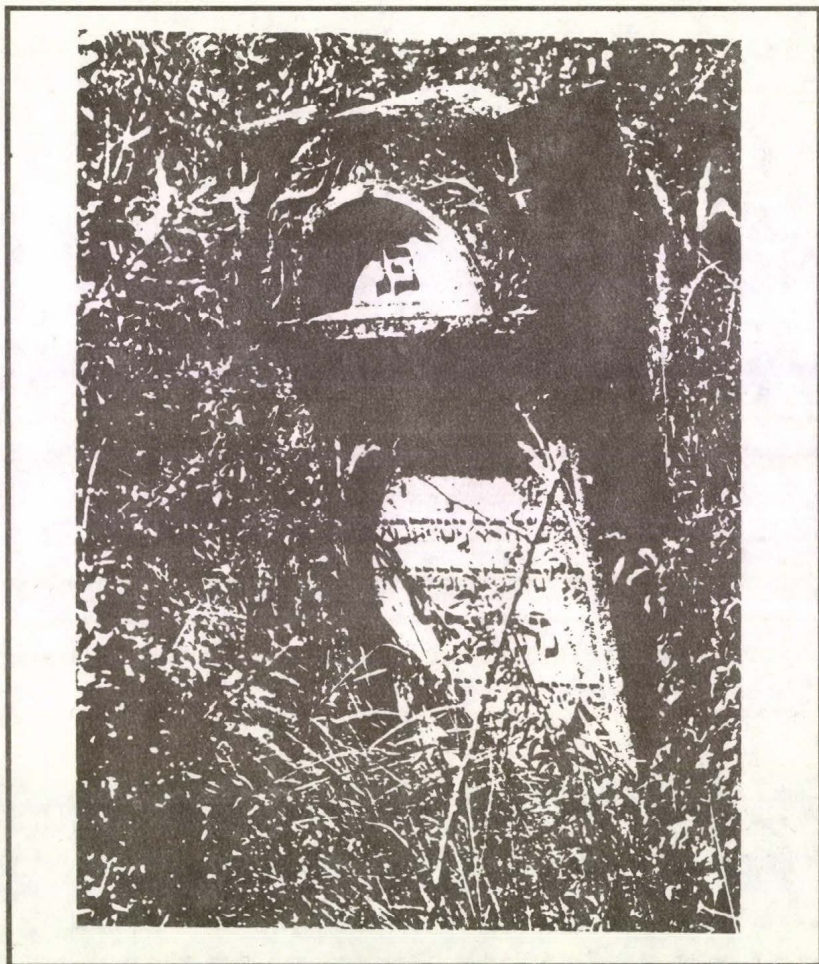
5. Számomra, aki nem vagyok született újhelyi,⁵³ és így kevés azon ismerőseim száma, akik jól ismerték a régi Sátoraljaujhely világát, megrendítő volt, ahogyan ez az elsüllyedt világ feltámadt megkérdőzött ismerőseim, Juhász Károly és felesége, Resetár Olga, Végheő Bertalan és felesége, Ember Klára, valamint az ő fivére, Ember Gábor emlékei nyomán. Az előttük felolvasott névsor rég elfelejtett arcokat idézett fel. Utóneveken vitatkoztak a házások, üzletek helye, foglalkozások idéztek fel. Nem volt egyetlen név (az ismertek közül), amelyre ne emlékeztek volna jó szívvvel. Kiderült, hogy távozásom után még hosszú ideig beszélgettek erről a rég elmúlt időről, immáron nemcsak a zsidókról, hanem a régi város közismert figuráiról emlékezve meg, fiatalságuk szemtanúiról, és - mint később megvallották - hálások voltak nekem, amiért provokáltam emlékezetüket. Kiemelkedő megbecsüléssel szólt Juhászné Resetár Olga Haás Imre nyelvtanáráról, akitől német nyelvleckéket vett, és aki búcsúzóul szépirodalmi művekkel ajándékozta meg.

6. A zsidó szokások felől a legtöbbet keresztanyámtól tudok,⁵⁴ mert neki mindkét férje zsidó volt. Az első munkaszolgálatban pusztult el, a másik, Weis Menyus (Herman) fuvaros volt, akinek meg a felesége lett oda Ósvicban, a két kislányukkal együtt. Ebből a keresztanyámmal való házasságából már nem lett gyermek, mindketten korosak voltak. Keresztanyám tudta a zsidó ételeket, mikor mit kell készíteni, tudott pászkat is csinálni. Mesélte, hogy a zsidó esküvőkor mindig a szülők mondják meg, hogy kit vegyen el a legény, kihez menjen a lány, és ez ellen nincs apelláta. Ők a szerelmi házasságot nem ismerték, (esetleg, ha keresztény lányt vett el a fiú, de azzal magára is haragította a családját, de még a hitközséget is). Amikor esküvőre mentek (ugyan nem is mentek, mert náluk valahogy otthon tartották az esküvőt, nem a templomban), szóval az esküvő elején a menyasszonynak az arcára le volt eresztve a fátyol, és csak esketés után

⁵² Végheő Bertalan közlése.

⁵³ Katona Rezsőné megjegyzése a fentiekhez.

⁵⁴ Adatközlő Mészáros Pálné. Sátoraljaujhely



hajotta hátra... A fiatal párnak úgy kellett gratulálni, hogy *mázel top*, vagy így valahogy. - A temetésről már magam is láttam néhány dolgot a Menyus bácsi temetésekor. A hitközségbeli férfiak egymást siratják el, vagy virrasztanak a társuk fölött. Emlékszem, Patyut, a halas zsidót, még Menyus meg az öreg Mencil órás meg még valakik temették, aztán meghalt Mencil bácsi is. Menyus halálakor keresztanyám már alig tudott zsidókat összeszedni. A halottat csak amolyan vászoningben (mint egy hosszú hálóing) teszik bele a koporsóba, az meg deszka koporsó, de még azt sem engedik le a földre, csak egy szál deszkán csúsztatják le a holtat a

sírba. Nem azért, mert szegény zsidók lennének, mert én tudom, hogy Zinner főorvos urat is így temették. Igaz, azt saját szememmel nem láttam. Ők nem virágot hordanak a halottjuk sírjára (bár van olyan zsidó is azért, aki virágot, fát is ültet), hanem valahányszor ottjárnak a sírnál, egy kis kövecskét tesznek a sírkőre. Minden zsidónak sírköve van, szépen faragva, zsidóul van rávésve. (Hogy mi, azt nem tudom, hiszen nem tudom elolvasni. Biztosan olyan, hogy itt nyugszik ez meg ez, nyugodjék békében.) A temetőből kijövet kezét kell mosni, mert a halott tisztátalan, nem *kóser*, akár néhány étel, meg a disznóhús.

Vajdácska:

Engelman Sándor élelmiszereladó 3 gyermekével élt Vajdácskán. Bertnof József hentes volt. Egy fia maradt életben, ő pedig (a fia) Amerikába ment. Güncher Lajos kocsmárosnak egy kislánya volt, de az meghalt, amikor elvitték őket. Csak a feleségével térhetett vissza, majd Újhelybe költöztek. Schatz Ernő cipész volt. Grósz József kocsmáros, a lánya kiment Amerikába. Kellnerék földön gazdálkodtak. Schön Mihály hentes, gyermektelen, nem tért vissza. Danczigeréknek kis boltjuk volt.⁵⁵

Zemplénagárd:

A II. világháború előtt a falunkban sok zsidó élt. Legtöbben kereskedelemmel foglalkoztak: élelmiszert, fűszereket, ruhákat árultak, de voltak asztalosok, szabók, cipészek. A hét hat napján nyitva tartották üzletüket, de szombaton - bár nyitva volt az üzletük - nem szolgáltak ki, hanem a vevők elvették, amit vásárolni akartak, és letették a pultra az érte járó pénzt. Volt olyan zsidó, aki fizetett annak, aki megrakta neki a tüzet. Ha valakinek nem volt pénze, a zsidó boltban krumplival is fizethetett. A falunkban tíz üzlet volt. Fűszertől élelmiszertig, edénytől a drótig és épületdeszkaig mindent meg lehetett kapni. - Az elhunyt zsidókat külön temetőbe temették, ez még ma is megtekinthető. A templomuk azonban már rom. Boltjaik közül is csak egy van, ami nem roskadt össze, ebben laknak. A következő zsidó nevekre emlékeznek az agárdiak: Vajsz Mendu, Dávid Izidor, Klány Márton, Krósz Sámuel, Són Jenő, Ványtró Vilmos, Jájensz Tivadar, Zihumán Jenő, Cigler Sámuel, Tobó Ernő.⁵⁶

*

⁵⁵ Adatközlő özv. Ráski Andrásné. Gyűjtő: unokája, Kiss Ildikó.

⁵⁶ Adatközlő: özv. Farkasné.

A dolgozatunk terjedelmes részét alkotó visszaemlékezésekből a következőkben azokat emeljük ki, amelyeket sokan tartottak fontosnak vagy jellemzőnek.

Szinte mindenki említette, hogy a zsidó családokban sok gyermek volt, a leggyakrabban öt gyermeket tartanak számon. A magyar lakosság tehát a saját szokásaitól leginkább eltérő jelenségekre figyel, akárcsak az ünnepek és az ünneplés esetében. Az adatközlők mindegyike megemlíti a szombat megülnését: ezen a napon a kereskedők pénzhez nem nyúlnak, vannak, akik fizetnek azért, hogy más vallású tüzet rak náluk. Felfigyelnek arra, hogy milyen szigorúak, következetesek önmagukhoz, és egyben emberségesek is a másvallásúak iránt: megbíznak becsületükben, engedik vallási szokásaik gyakorlását.

A visszaemlékezők számára világosan elkülönült a zsidóság két rétege; a hagyományörző, ortodox zsidóság (a falusi zsidók többsége ilyen) szokásai tűntek leginkább fel. Nem kétséges azonban, hogy míg a vallásos zsidóság szokásait némi furcsállással kísérik, érzik azok elkülönülését, igazán meleghangú és elismerő szavakat azok a zsidó ismerősök kapnak, akik jobban alkalmazkodtak a magyar lakossághoz; ezek a főként városban, Újhelyben lakó neolog zsidók. Maga a két réteg is elkülönült egymástól, városunkban 1962-ig két zsinagóga állt, a neológ és az ortodox; az egyik a Dózsa György utcában (ma bútoráruháznak átalakítva), a másikat a Színház közben egy lakóház építéskor lebontották. A mellette álló imaház még áll és funkcionál.

Az asszimilálódott városi zsidóság körében sok volt az értelmiségi. Ők tanulmányaikat a helybeli piarista gimnáziumban végezték. Itt a fiatalok körében kezdődhetett meg igazán az asszimilálódás, mivel a mindennapos érintkezés, a fokozatosan baráti kapcsolattá váló ismeretség során egyre jobban megismerték és elfogadták egymás szokásait. Nemcsak a piarista gimnázium évkönyvei bizonyítják a zsidó diákok megbecsülését a középiskolában, hanem az első világháborúban elesett diákok nevét megörökítő márványtábla is, amely az újhelyi gimnázium főbejáratával szemben köszönt rá a belépőre.

A zsidó fiatalság még számosabban volt jelen diákként a felsőkereskedelmi iskolában. Az ortodox zsidó fiatalok tanulmányaikat a Rákóczi utcai hitközségi iskolában kezdték. (Az épület még megvan; sokáig a Vasipari Szövetkezet működött benne, most üresen áll.)

A rendelkezésünkre álló adatok szerint megállapíthatjuk, hogy a falusi zsidóság foglalkozási összetétele a következő volt:

- kiskereskedő: 54,55 %
- házaló kereskedő: 6,8 %
- iparos: 20 %
- földbirtokos: 4,54 %
- értelmiség: 4,5 %
- gazdálkodó: 4,6 %
- egyéb: 8,6 %

A városi lakosságban szembetűnő az értelmiségiek és a tisztviselők magasabb aránya:

- értelmiségi: 33,8 %
- tisztviselő: 9,78 %
- bankár: 6,52 %
- nagykereskedő: 16,21 %
- kiskereskedő: 22,82 %
- iparos: 11,95 %

A visszaemlékezésekben feltűnő a zsidó kereskedők és értelmiségiek elismerő említése, szakmai megbecsülése. A zsidóság gazdasági, társadalmi megítélése általában reális. Némi lekicsinyléssel jelenik meg a házalókereskedők alakja. Bár az egyes zsidó személyekre való visszaemlékezés, érzelmi megnyilvánulás is többnyire pozitív, akadt két olyan név, amelyek említésekor a derűs arcok komorrá váltak. Ők: Bólyai-Bettelheim Ernő ügyvéd és Kroó Harry Herman. Egyikükről utcát neveztek el, másikuk a város díszpolgára lett az 1960-as években.

Bólyai-Bettelheim Ernő Sátoraljajhelyen született 1889-ben. Ügyvéd volt és politikus; 1918 novemberében a Zemplén vármegyei katonatanács elnöke, a KMP Zemplén megyei szervezetének tagja. 1919 március végén Sátor- aljajhelyen Bettelheim javaslatára hívják életre a forradalmi törvényszéket. Ennek ténykedése nyomán akasztottak fel két sárospataki parasztot, s bár ekkor már Bettelheim külügyi szolgálatba lépett, és nem volt köze a történetekhez, a proletárdiktatúra e brutális tényét Bettelheim előzetes, szervező ténykedése alapján az ő nevéhez kapcsolta az emlékezet. Ausztriai és szovjetunióbeli évek után 1948-ban tért haza, részt vett az Állami Ellenőrzési Központ megszervezésében, majd élete utolsó éveiben a Szikra Könyvkiadóban a marxizmus-leninizmus klasszikusainak sorozatát fordította és szerkesztette. Munkásmozgalmi múltját több magas kitünteté-

téssel ismerték el. Városunkban ez év tavaszáig a Színház köz viselte a nevét.

Kroó Herman az 1919. március 23-án megalakult megyei direktórium egyik tagja volt, a Tanácskormány bukása után Csehszlovákiába, onnan az USA-ba menekült. A Harry nevet itt vette föl. 1945 után tért haza, mint veterán kommunistát ünnepelték, a város díszpolgárává avatta. Halálakor az MSZMP nem csekély megrökönyödéssel vette tudomásul, hogy végakarata az volt: zsidó egyházi szertartással temessék el... Az újhelyiek emlékezete szerint Kroó amerikai egzisztenciájának alapja az általa „kimenekített“ direktóriumi pénztár volt. Természetesen ez ma már bizonyíthatatlan, s a szóbeszéd ellenőrizhetetlen.

De mi *emlékekről* számolunk be, s azok mindig szubjektívek.

A mai újhelyiek más városnál talán jobban is kénytelenek emlékezni a múltra, az egykor élőkre. Ennek szándéka hozta létre az első világháború után az ún. *hősök temetőjét*. Kelet-Magyarország legnagyobb hadikórháza ugyanis Újhelyen működött, s az itt meghaltakat - nemzeti hovatartozástól függetlenül - a köztemetőből elrekesztett közös sírkertben temették el. A város lakossága és ifjúsága az utóbbi években újra megbecsüléssel gondolja ezt az emlékhelyet. Ez a szellemiség terelte rá Újhely figyelmét a zsidó temetőre, a zsidó mártírok emlékművének szükségességére. Az ún. ótemetőt, ahol a magyarországi chaszidizmus kiváló alakja, az újhelyi „csodarabbi“, Moses Teitelbaum van eltemetve, egy nemzetközi zsidó szervezet hozatta rendbe néhány évvel ezelőtt. A keresztény--zsidó közeledés példája, hogy a gimnázium tanulói tereprendezést végeztek a zsidó újtemetőben.

*

A zsidósággal kapcsolatos emlékezések gyűjtése, dolgozatunk szerkesztése és írása közben bennünk is megerősödött az a szándék, hogy a tiszta lelkiismeret jelszavával és érzésével hozzájáruljunk ahhoz, hogy a Magyarországról elszármazott zsidóknak legyen kedve hazajönni 2000-ben is, az itthon maradóknak pedig legyen kedvük továbbra is magyar hazájukban élni.

SISKA JÓZSEF:

Ruszinok a Bodrogtőzben

A Tisza, a Bodrog, a Latorca folyók határolta tájegység domborzati viszonyaiból következtetve sokan napjainkig úgy gondolják, hogy az itt élő népesség jelentős része a viszonylagos zártság miatt a honfoglalásig visszamenőleg törzsökös. Az elképzelés szép és romantikus, csak nem igaz. Régészeti leletek egész sora bizonyítja, hogy a magyarok bejövételét megelőzően különféle kultúrák egész sora váltotta egymást a Bodrogtőzben. A honfoglalás utáni századokban számtalan olyan esemény volt itt is, mely a lakosság elvándorlásához vagy elpusztulásához vezetett. Gondoljunk csak a tatárjárásra, a törökök megjelenését követő beháborúkra, szabadságmozgalmakra. A politikai és hadi eseményeken túl szerepük volt a tájegységi migráció alakulásában a különféle járványoknak, természeti csapásoknak.⁵⁷

A Bodrogtőz lakosságának külső-belső vándorlására már a tatárjárást követő évtizedekből vannak szórványos adataink. A kérdést részletesebben csak 1541-től kísérhetjük figyelemmel. Ettől az évtől ismeretesek a tájegységi jobbágynévsorok a királyi kamara által bérelt gabona-, bor-, sertés-, méhdézma jegyzékekről. A nemesi családok irattárai, a különféle urbáriumok, polgári peres iratok, a gazdasági összeírások könnyítik meg a későbbi korok vizsgálatát.⁵⁸

A ruszinokról

Még mielőtt a tanulmány témájának részletes felvázolásához kezdenék, úgy hiszem, nem haszontalan néhány alapvető információt közreadni a ruszinokról. Az önmagukról kialakított kontinuitás-elmélet szerint a ruszinság Rusz törzséből származó, legősibb, legtisztább szláv népcsoport. Én azt hiszem, ezt megbocsáthatjuk nekik, még ha eléggé romantikus teóriának tűnik is. Megbocsáthatjuk, mert nagyorosz testvéreikkel

⁵⁷ VALTER Iona: A Bodrogtőz honfoglaláskori és középkori településtörténete. In: Agrártörténeti Szemle, 1974. 1-2.sz. 1-55.o.

⁵⁸ V.ö.: SISKA József: A Bodrogtőz népmozgalma. In: Fejezetek a Bodrogtőz néprajzából. Miskolc, 1986. 9-20.o.

ellentétben, ebből az elgondolásukból ezidáig sem politikai, sem hatalmi expanziós kérdést nem csináltak!

Galiciában, Podóliában, Volhíniában, Bukovinában, Moldvában éltek egykoron a legnagyobb számban. A történeti Magyarországra okmányokkal igazolhatóan a 13. századtól kezdve költöztek be. Egy részüket királyaink szervezeten, leginkább határőrző feladatok ellátására telepítették az ország különböző helyeire, de ezzel egyidőben megindult spontán beszivárgásuk is az északkeleti régiókba. Legnagyobb tömegben Zemplén, Ung, Bereg, Máramaros felső járásában jelentek meg, de később Sáros és Ugocsa vármegyékben is keletkeztek nagyobb telepeik.⁵⁹

A Magyarországra költözött ruszinok egy része magashegyi állattartással foglalkozott. Juhnyájakat tartottak a havasi legelőkön. Nagyobb részük a völgyekbe húzódva a kistermékenységű földeket művelte, haszonállatokat tartott, fát vágott, különféle használati faeszközt gyártott, sőt bányászott, sőt és fát szállított az Alföldre. Hodinka Antal munkáiból tudjuk, hogy az északkeleti megyékbe települt ruszinokkal már az 1464-es magyar országgyűlés foglalkozott. Az itt hozott 37. törvénycikk lehetővé tette, hogy ez a népcsoport ne a latin egyháznak, hanem saját keleti egyházuk papjainak, a *batykóknak* fizessék a dézsmát. Ezt a rendelkezést az 1495-ös országgyűlés 95. törvénycikke ismét megerősítette. Mindez szépen működött mindaddig, míg néhány szüklátó körű, saját peccsenyjét sütőgető főnemesünk át nem játszotta a magyar koronát Habsburg kézre, miután az örökösen széthúzó viselkedésével ránk szabadította a török hordákat is.

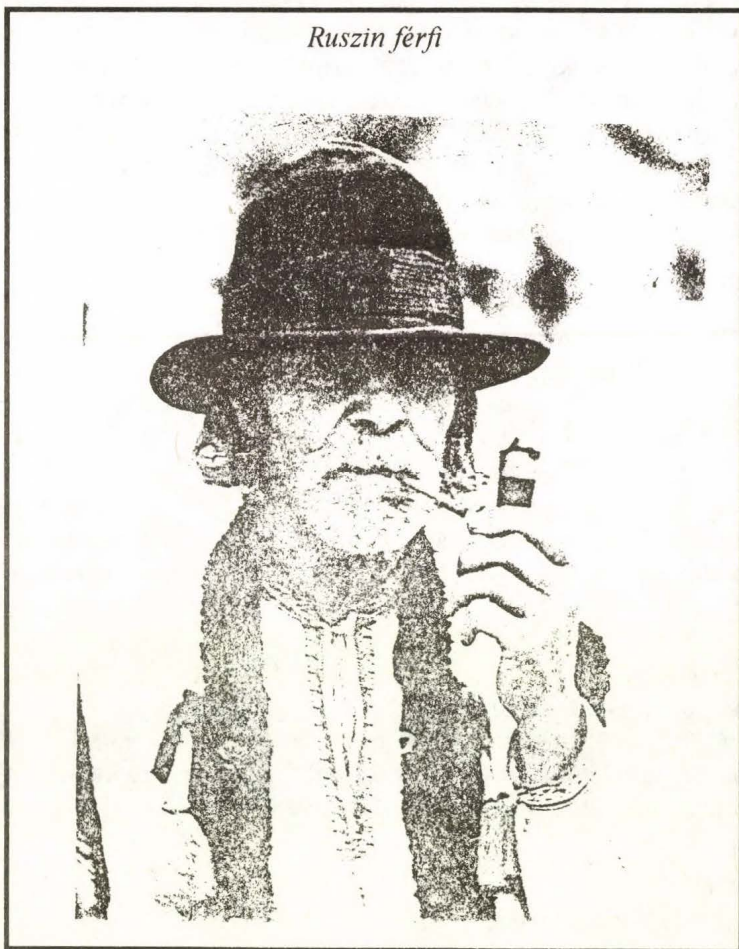
A Habsburg uralkodók a királyi Magyarország végváraiba beszállított zsoldosok folyamatos ellátását az egyháztól bérelt dézsmából szerették volna biztosítani. Nem nézték jó szemmel, hogy egy teljes népcsoport – régi törvényekre hivatkozva – kivonja magát ez alól. I. Miksa Kassára menesztett egy négytagú bizottságot a kérdés kivizsgálására. A bizottság jelentése alapján az 1571-es országgyűlés foglalkozott az ügygel és 1608-ig szintén napirenden tartották. A királyi kamara hiába szerette volna rövid úton helyére tenni ruszinjaink fura dézsmafizetési gyakorlatát, a felvidéki főnemesek kiálltak a régi törvények érvényessége mellett. Természetesen nem emberbaráti érzelmektől, csupán saját jól megfontolt gazdasági érdekeiktől vezéreltetve.⁶⁰

⁵⁹ V.ö.: SZABÓ Oreszt: A magyar oroszokról. Bp. 1913.

⁶⁰ V.ö.: HODINKA Antal: A munkácsi görög katolikus püspökség története. Bp. 1910.

A legtöbb felvidéki nemesnek több helyen voltak birtokai. Azokon a déli területeken is, ahova a törökök be-betörték és elhurcolták a lakosságot, vagy a kettős királyság idején hadszíntér volt, és azért pusztult a nép. A hiányzó munkaerő pótlására, a nagyobb mezőgazdasági munkák elvégzésére: fűkaszálásra, aratásra, szüretre ruszin jobbágyokat hoztak 6-8 hetes hosszúrobotra az északi jobbágyfalvakból. Itt aztán megismerkedtek ruszinjaink a zord hegyi körülményekhez viszonyítottan kedvezőbb klímával és életlehetőségekkel. Nem csoda hát, hogy egy-egy elpusztult déli falu benépesítésére hamar vállalkoztak.

Ruszin férfi



Ruszinok a Bodroγκözben

A zárság téves elméletén kívül sokan szentül hiszik, hogy a sok folyó- és állóvíz, az áradások a Bodroγκözben teljesen lehetetlenné tették a földművelést az ármentesítési munkálatokat megelőző időkben. A tájegységen élők halászásból és pákászásból tartották fenn magukat. Az tény, hogy a sok víz és az időszakos áradások az itt folyó termelő gazdálkodásnak első számú ellenségei voltak, de a települések mind a mocsarakból kiemelkedő szárazulatokon jöttek létre, és ezek alkalmasak voltak, hogy a nem nagyszámú népességet eltartsák. Az árvizek ellen már a 14. századtól okmányokkal bizonyíthatóan védekeztek. A visszahúzódó belvizek helyén növvő dús vegetáció kiváló kaszálónak vagy legelőnek bizonyult, de arra is van adatunk, amikor egy-egy aszályos időszakban ott termesztették a leg szebb búzát, ahol esős időkben vagy áradás után korábban belvizes helyek voltak. A halászat és a gyűjtögetés – mint önfenntartási lehetőség – természetesen létezett, de csak nagyon ínséges időkben számított fő táplálékforrásnak.⁶¹ Mindezt szükségesnek tartottam előrebocsátani, hogy miért gyakorolt vonzerőt a zord körülmények között élő ruszinokra a Bodroγκöz.

A kettős királyság regnálása a tájegység legnyitottabbnak számító északkeleti régióját nagyon kedvezőtlenül érintette, mert az itt átmenő s békében jelentős forgalmú kereskedelmi utat használták az egymás ellen felvonuló hadak. Természetesen az út közelében fekvő településeket barát és ellenség egyaránt fosztogatta, pusztította. Ezekre az eseményekre vezethető vissza *Dámóc* és *Dobra* elnéptelenedése. Az 1541-es dézsmajegyzék szerint mindkettő lakatlan. A 'Sennyey család irattárának mutatójában találtam egy olyan okmánykivonatot, amely arról szól, hogy Dámóc és Dobra ruszin jobbágyai és a királyi kamara között 1571-ben vita keletkezett a dézsmamentesség miatt. Megemlíti a kamara emberei előtt, hogy már 1557-ben is tettek nyilatkozatot: a betelepítési egyezségüknek megfelelően királydezsámát nem fizetnek.⁶²

Az én ismereteim szerint ez az első írásos dokumentum a ruszinok bodroγκözi jelenlétéről. A későbbi időkben a dézsmajegyzékek, az egyházi összeírások, az urbáriumok, a földesúri peres iratok alapján figyelhetjük

⁶¹ V.ö.: SISKÁ József: A bodroγκözi termelő gazdálkodás évszázadai. In: Széphalom I. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. 1986. 199-222.o.

⁶² 'Sennyey család levéltárának mutatói 1810, 1819. Országos Levéltár. Budapest. P. 599.

meg fokozatos beszivárgásukat a tájegységre. A Rákóczi szabadságharcot követő 1715-ös és 1720-as országos összeírás az, amelyben nemzetiségenként is feltüntetik az egyes helységekből élő, adózó jobbágyok számát. Sajnos a ruszinokat a tótokkal együtt vették számításba, pedig ránézésre is sok különbség van közöttük!

Tót és ruszin jobbágyok élnek tehát ebben az időben: *Agárdon, Alsóbereckin, Bacskán, Battyánban, Dobrán, Kaponyán, Karádon, Kenézlőn, Kiscigándon, Lácán, Nagykövesden, Pácinban, Szerdahelyen, Vajdácskán.*⁶³ A két felmérés nagyon sok pusztatελket regisztrál a Bodrogköz településeiben, mintegy előre vetítve egy újabb bevándorlási hullám bekövetkezésének lehetőségét.

A ruszinokról tudnunk kell azt, hogy 1646-ig a pravoszláv egyház hívei voltak. Az ungvári unió megkötése után – többek között a római pápa fennhatóságát elismerve – létrehozták a görög katolikus egyházat. A vallási hovatartozás ebben az időben még nemzetiségi ismérvet is jelentett. Ezért használhatóak a ruszinok regisztrálására mindazon összeírások, ahol nemzetiséget nem, de a vallásfelekezettel feltüntetik.

A 18. század első harmadából egy 1727-ben keletkezett okmányra sikerült találni Zemplén Levéltárában, amely a bodrogközi településeken egzisztáló egyházakat veszi számba. Az irat szerint: *Cséke, Dámóc, Dobra* lakossága görög katolikus.⁶⁴

A Bodrogköz zaklatott népmozgalmi állapotáról számol be Bél Mátyás leírása.⁶⁵ A nagyhírű tudós helyi informátorok segítségével vetíti elének a tájegység lakóinak életkörülményeit az 1730-as évekből. Homogén ruszin népességet talált *Csékén*. Magyarokkal vagy magyarokkal és tótokkal, aztán magyarokkal, tótokkal és lengyelekkel keverten élő ruszinokat: *Agárdon, Bacskán, Battyánban, Felsőbereckiben, Kaponyán, Karosban, Nagygéresen, Örosön, Pólyánban, Szentmárián, Szerdahelyen, Vajdácskán, Zétényben* és *Királyhelme*c mezővárosában. Tiszta magyarok írta: *Alsóberecki, Karád, Kiscigánd, Kisgéres, Laca, Nagycigánd, Pácin, Ricse, Semjén, Szentes* lakóit. A fel nem sorolt helységeknél nem érinti az etnikai hovatartozás kérdését, csupán megjegyzi,

⁶³ Magyarország népeisége a Pragmatica Sanctio korában. Bp. 1896.

⁶⁴ Hist. Act. Loc. 99. No. 365. Zemplén Levéltára. Satoraljaiújhegy.

⁶⁵ Zempleniensis Comitatus Descriptio. Batthyány Gyűjtemény. Cat. X. Főegyházmezői Könyvtár, Esztergom.

hogy az adott település lakói sok helyről verbuválódtak, vagy a mostani lakók is ide-oda vándorló népek.

A jövevény jobbágyok migrációjára már korábbi időkből vannak adataink. A nagy jövés-menésnek gazdasági okai voltak. A frissen betelepültek különféle kedvezményeket kaptak meghatározott időtartamra. Ha ez lejárt, szedték a sátorfájukat és új földesurat kerestek maguknak, aki tekintettel a munkaerőhiányra, megadta ismét a kedvezményeket.

Az 1773-as, országos összeírásokig ismét a névanyagra, urbáriumokra, peres iratokra, egyházi anyagokra tudok hivatkozni, a ruszinok folyamatos bodrogi jelenlétét bizonyítani. Az 1773-as felmérés szerint tiszta ruszin település: *Cséke, Dámóc, Dobra, Pólyán, Szerdahely*. Magyarok és ruszinok vegyesen lagnak: *Agárdon, Bélyben*. Görög katolikus parókia és templom van: *Agárdon, Dámócon, Dobrán, Pólyánban és Szerdahelyen*.⁶⁶ *Kenézlőn*, a földrajzilag a Bodrogi közben található, de közigazgatásilag Szabolcs megyéhez tartozó faluban, 1793-ban létesítettek görög katolikus lelkészséget.⁶⁷

Molnár András 1799-ben készült el Zemplén megye helységeinek összeírásával. Az Országos Széchényi Könyvtárban található művének tanúsága szerint ruszin falu: *Dámóc, Dobra*. Magyarok és ruszinok vegyesen lagnak: *Agárdon, Bacskán, Leányváron, Radon, Szerdahelyen, Szomotoron, Vécsen, Zétényben*, ahol még tótok is előfordulnak. Kizárólag magyarok és ruszinok élnek *Csékén*.⁶⁸ Szirmay Antal Zemplén vármegye helyrajzát ismertető kötete 1804-ben, Budán jelent meg nyomtatásban.⁶⁹ Szirmay már egyetlen nemzetiségi falut sem ismer a Bodrogi közben. Mindegyiket magyarnak írja. Görög katolikusokat tüntet fel a következő falvakban: *Agárd, Cséke, Dámóc, Dobra, Pólyán, Szerdahely*.

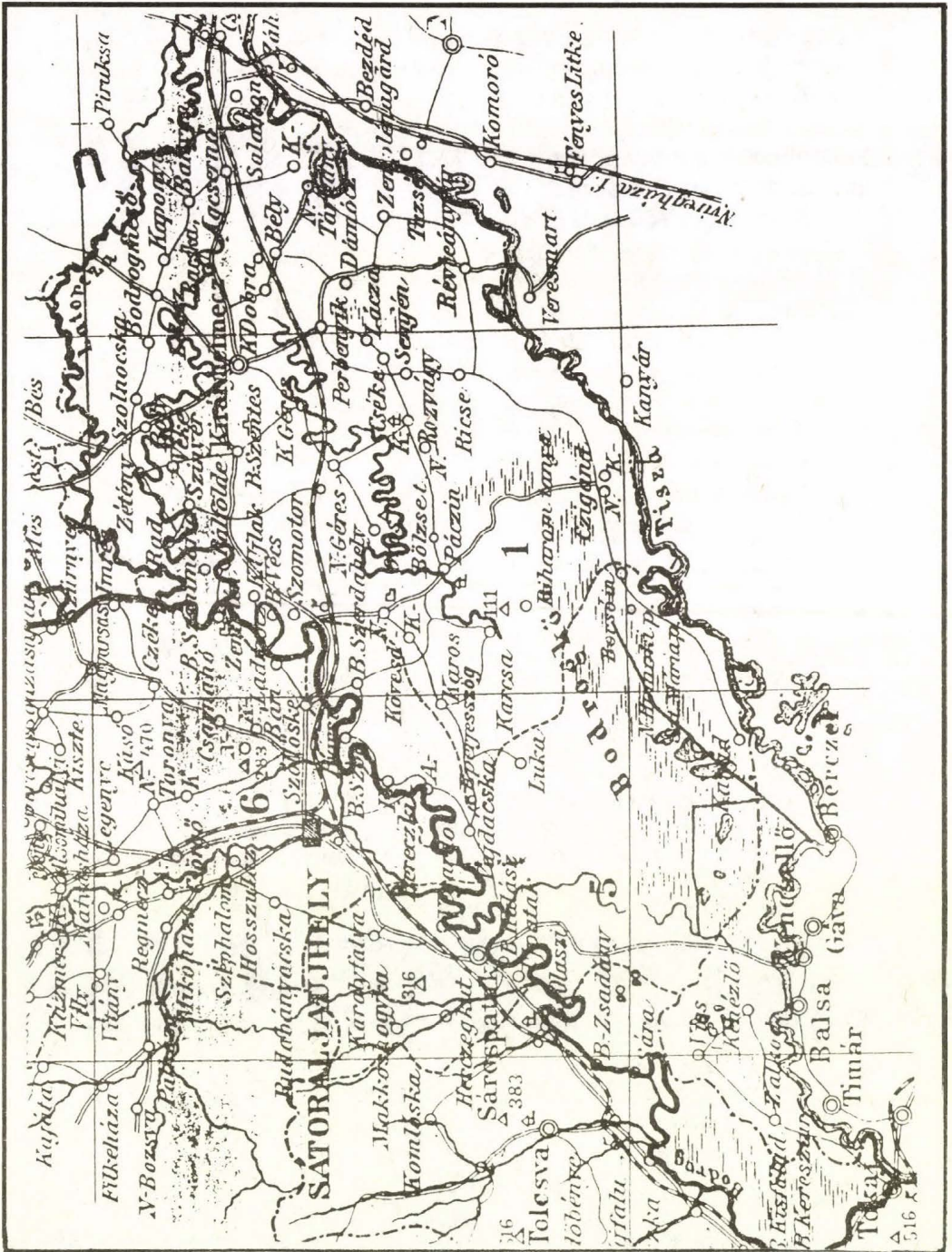
Szirmayt pontosítja a munkácsi görög katolikus egyházmegye 1806-os összeírása. Ebből kiderül, hogy Karád, Kiscigánd, Kisgéres, Nagycigánd kivételével *minden* bodrogi településen élnek görög katolikusok.

⁶⁶ Lexicon Universorum Regni Hungariae Locorum Popolosorum. 1773.

⁶⁷ Schematismus venerabilis cleri diocesis graeci ritus cath. Hajdúdorogiensis. A.D. 1918. 102.o.

⁶⁸ MOLNÁR András: Tekintetes, nemes, nemzetes Zemplén vármegye leírása. 1799. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Quart. Hung. 61. sz.

⁶⁹ Antonius SZIRMAY: Notitia topographica, politica incltyi comitatus Zempleniensis. Buda, 1804.



E tanulmány szempontjából különösen érdekes a prédikáció nyelvének fel-tüntetése. A Szent Liturgiát ugyan ószlávul végezték a lelkészek, de prédi-kálni csak azon a nyelven lehetett, amelyet hallgatóságuk megértett. Az alábbi felsorolás tehát azt is sejteti, hogy a különböző időpontokban beköl-tözött ruszinok a nyelvismeret milyen fokán állanak és hol tartanak az el-magyarosodás folyamatában.

Ruszin a prédikáció nyelve: *Kisújlakon, Körtvélyesen, Radon.. Ruszin és magyar egyformán használatos: Agárd, Ágcsernyő, Alsőberecki, Cséke, Bacska, Battyán, Bély, Boly, Dámóc, Dobra, Felsőberecki, Kaponya, Karcsa, Karos, Királyhelmece, Kiskövesd, Kisrosvág, Kistárkány, Láca, Leányvár, Lelesz, Luka, Nagygéres, Nagyrosvág, Nagytárkány, Pácín, Perbenyik, Pólyán, Semjén, Ricse, Szerdahely, Szentés, Szolnocska, Szomotor, Szög, Vécs, Véke, Zétény helységben. Magyar és Ruszin: Kenézlőn, Vissen, Zalkodon. Magyar: Pálföldén, Szentmárián, Szinyéren, Vajdácskán.*⁷⁰

Fényes Elek 1851-es monográfiája⁷¹ szerint nincs görög katolikus népesség *Karádon, Kiscigádon, Nagycigádon.. Ruszin településként tünteti fel: Csékét, Dámócot, Dobrát, Bélyt, Pólyánt, Radot, Szerdahelyt.*

A történelmi Magyarország teljes területét felölelő utolsó népszám-lálást 1910-ben tartották meg. A népszámlálást végző biztosok informáci-ója szerint minden bodroglózi településen éltek görög katolikusok, akik közül már nagyon kevesen vallották magukat ruszinnak: *Bacsán egy, Bodrogszentesen két, Bodrogszerdahelyen négy, Bodrogvécsen, Király-helmece, Ricsén, Zemplénagárdon egy-egy, Nagytárkányban két fő.*⁷²

A trianoni és a párizsi békeszerződések során szétmetélt részek más-más etnikai rétegződésen mentek keresztül. A Csehszlovákiához, a második világ-háború után még a Szovjetunióhoz is került bodroglózi településeken megindult a szlovákok és a ruszinok bevándorlása, ami napjainkig tart. A magyaror-szági részeken a cinikus judeobolsevista falusorvasztási szisztéma eredménye-ként a lélekszám gyors apadása a jellemző, ami a XVI. századi elpusztáso-dosáshoz hasonló folyamathoz vezet meglátásom szerint.

⁷⁰ UDVARI István (szerk.): A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása. Nyiregyháza, 1990. 121., 141. és 151.o.

⁷¹ FÉNYES Elek: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851.

⁷² A Magyar Szentkorona országainak 1910. évi népszámlálása. Bp, 1912. 262., 263., 269., 271.o.

A ruszinok hatása

A ruszinok jelenléte a Bodroghözben nem múlt el nyomtalanul. Az általuk egykor megszállt helységek földrajzi neveiben, a nyelvhasználatban, a családi nevekben rögzült mindez. Ha van némi rálátásunk a náció szellemi, vallási és anyagi kultúrájára, érzékelhető a hasonlatosság, és az is, hogyan vették át ruszinok és magyarok egymástól szokásaikat.

Mindezek rövid szemléltetésére a következő nyelvi tényeket gyűjtöttem össze:

a) Ruszin és más szláv etnikum jelenlétének hű bizonyítékai a máig ismeretes és használatos *helynevek*. Jónéhány közülük településhez köthető. *Agárdon*: Asztrap, Buzsika, Hanga, Garadnya, Katnacs, Korcsó, Lazna, Monya, Mikónya, Orosz-hegy, Orosz-irtás, Piro, Riszka-fark, Sonto, Zsébje. *Csékén*: Ruzinka. *Dámócon*: Dimicske, Dolha, Dubró, Iváncsi-szuglya, Pamarcs, Palákcsa-szuglya, Pervát-hegy, Skrabács-kút, Sztrakóc, Szahajdó, Topolyina. *Dobrán*: Cserják, Dubró, Hnoiscsko, Kosariscso, Plosznya. *Kenézlőn*: Báno. *Pólyánban*: Csermióca, Kazna, Kellyes, Leszna, Vilhány. *Szerdahelyn*: Katron, Kánás, Kusnyér, Malodnya, Tajba. *Vajdácskán*: Benecs, Janka, Pilis, Togcsa, Zende.

Az egész tájegységen belül, a származási helyük megjelölése nélkül: Apács, Ászpa, Baratna, Bodolyó, Balincs, Berecsesnye, Batoknya, Berzseny, Bidric, Cikora, Cigere, Dobrosnya, Deremlye, Dermely, Detka, Eresnye, Csénye, Csernek, Csenke, Cseke, Gátyor, Goda, Gorsó, Gerece, Gerecke, Gyakar, Gyárkony, Harkó, Kanta, Kanda, Kirva, Karna, Kriviány, Kanyalo, Kotymány, Kohány, Komocsó, Kelény, Kalokány, Káno, Kukcsa, Klócsina, Kernyice, Lakonya, Liszko, Luzsnya, Maraszka, Marásza, Molyva, Mokcsa, Mancsika, Merzse, Milej, Nyitra, Nyigecs, Ondik, Petenye, Pólincs, Paszosnya, Pólyánd, Palyinka, Palocsa, Pallagcsa, Palonya, Pocskaj, Ruzska, Ricske, Siloka, Sasó, Szapugy, Szuha, Szujtó, Szenna, Szaján, Szomo, Szirignye, Topolyka, Vecsinye, Zászpa, Zupó, Zuboló, Zajonca, Zablunca, Zobránya, Zagyna, Zsaró, Zselemér, Zsána.⁷³

b) A ruszinok és más szlávok lakta helységeekben a köznyelvben gyakran előfordulnak a következő szavak: biléta, bodega, bocér, branka, bricska, buzsa, culáp, cumpli, cupák, cirko, cerko, cundra, csajt, cseretnek, csobak, dajna, dzsama, eplény, eszterha, eszeny, fajfanyica, gernács, gledics, gudics, kajács, kolomajka, kojsza, kótya, komócsa, kráva, krajszony, krehács, kopka, mumák, mizerák, melák, moholyka, pályka, pundra, pika, popelnyica, povedálni, rásza, ramota, rajesur, románcs.

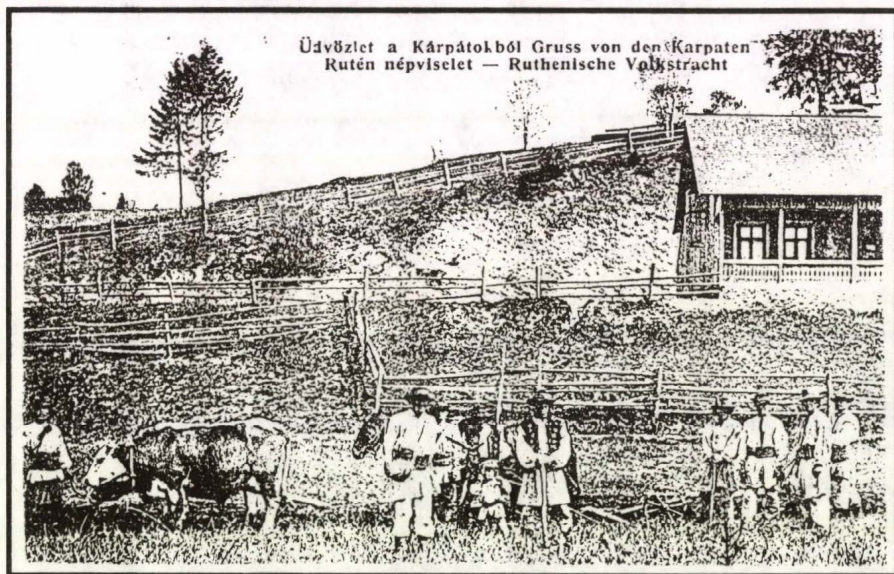
⁷³ Kéziratok térképek, földkönyvek különféle számok alatt Zemplén Levéltárában Sátoraljajthyhelyen.

repsin, rukovina, siku-miku, secko jedno, suska, siska, sezlony, szvinya, szoszna, szirec, szopornyica, trambucka, vecsurka, vecsernye, zaboda, zabridálni, zablo, zakurálni, zehernyák, zubi, zsámiska, zsendice, návoly, návély.⁷⁴

Megfigyelhető azonban az egykori nemzetiségi lét hatása a gazdálkodásban, az eszközhasználatban, az ételek ismeretében, az étkezési szokásokban, a hiedelemvilágban, az egész emberi mentalításban is.

*

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy a Bodroglóköz népessége napjainkig állandó mozgásban van. A századok során többféle nációt fogadott magába, amelyek huzamosabb letelepedés esetén elmagyarosodtak, mint ahogy történt a 18-19. században idetelepült ruszinokkal, akik ugyan nyelvüket már régen elveszítették, de megőrizték egykori kultúrájukat, kölcsönhatásban élve alakították ki - az egész tájegységre jellemző - sajátosságokat, és sohasem váltak sanda külhatalmi expanziós szándékok bábjaivá.⁷⁵



⁷⁴ V.ö.: SISKA József: Dámóc története és népe. Sátoraljaújhely, 1987. -- Hadd említsek itt a tájegység szókészletének legújabb gyűjteményét: NAGY Géza: Bodroglókői tájszótár. Pácin, 1992. (A Szerk.)

⁷⁵ Az illusztrációkról: A Bodroglóköz térképe 1905 körül. (Zemplén vármegye monográfiájából.) - Ruszin férfi. - Kárpáti ruszin viselet. (Az utóbbi kettő képeslapok másolata a Zempléni Múzeum - Szerencs - gyűjteményéből.)

VIGA GYULA:

Falucsúfolók a Felső-Bodrogból

A tréfás, humoros rövid folklórműfajok közé tartozó, anekdotaszerű vagy szólásformájú falucsúfolók jól ismertek a magyar nyelvterület egészéről, s a folklórkutatás – Kovács Ágnes révén – harmadfél évtizede rendelkezik ezek rendszerező katalógusával, nemzetközi műfaji kapcsolatainak meghatározásával is.⁷⁶ Bőséges irodalma van az egyes típusok, anekdoták, vándormotívumok, irodalmi és egyéb előzményeinek, elterjedésének,⁷⁷ ugyanakkor a néprajzi publikációk sora növelte az adatok számát, méginkább árnyalta az egyes típusok elterjedési körének rajzát.

Nem ismeretlenek ezek a folklóralkotások és folklorizálódott elemek vizsgált területem, a *Bodrogból* néprajzi irodalmában sem,⁷⁸ mégis úgy vélem, hogy aki egészében kutatja e táj hagyományait, belső műveltségi tagolódását és kapcsolatait, az nem kerülheti meg a falucsúfolókat. A kutatás talán nem figyelt eléggé arra, hogy a csúfolók ismeretének, főleg használatának sajátos intimitása is van, – manapság már feltétlenül –, s ilyen módon funkciójuk is változott az elmúlt évtizedek során. Azzal, hogy a falvak még nyitottabbá váltak, általánosabb lett az összeházasodás, közös munkahelyeken dolgozás más falubeliekkel, szaporodtak a találkozási alkalmak és kapcsolatok, ezek a csúfolók is – leszámítva néhány anekdotaszerű történetet – „hagyománnyá“ váltak, s elmondójuk szinte mindig gondot fordít a közlés élének elvételére, a kicsúfolt, megszólt falvak népének „felmentésére“, magyarázatot keres azok „tetteire“. Vagyis az egész

⁷⁶ KOVÁCS Ágnes: A rátótiadák típusmutatója. A magyar falucsúfolók típusai. A Magyar Népmesekatalógus Füzetek 3. Bp. 1966.: SÁNDOR István: Anekdoták. Magyar Néprajz V. Népköltészet, 167-212. Bp. 1988. Ugyanott. SZEMERKÉNYI Ágnes: Közmondás és szólás, 213-237.: GUNDA Béla: Falucsúfolók. A rostaforogató asszony, 145-174. Bp. 1989.: VOIGT Vilmos: Tréfás és humoros rövid prózaműfajok. Magyar folklór. (Egyetemi jegyzet.), 301. Valamennyi bőséges irodalommal, így annak részletező ismertetésétől eltekintek.

⁷⁷ PL.: GYÖRGY Lajos: A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai. Bp. 1934.; *uő.*: Világiaró anekdoták, Bp. 1938.

⁷⁸ BERECZ Károly: Bodrogból rigó dalok. Sátoraljaujhely. é.n.; *uő.*: Bodrogból rigó-látta kalács. Sátoraljaujhely. 1901.: BALASSA Iván: Lápok, falvak, emberek. Bp. 1975. 13-16.: Passim a Bodrogból néprajzi irodalmában igen sok helyen.

táj vonatkozásában viszonylag egységes tudássá szervesült a falucsúfolók szöveganyaga, s úgy tűnik, hogy nem igazán sok esély van a további generációk számára való átörökítésének. Egészében eltűnőben van az a közeg, az a feltételrendszer, ami ezt a folklórműfajt – számos társával együtt – él-tette, fenntartotta.

Természetesen a falucsúfolók, egymás – hol mélyebb tartalmú, lényegi, hol pedig felületes, felszíni adottságon nyugvó – meghatározása, egyszersmind a saját lokális identitástudat kifejezése csak egyik, s nem is a legfontosabb formáját képezték a falvak, falucsoportok megkülönböztetésének. A nyelv, a gazdálkodás, a viselet, a vallás egészében a műveltség jellege, állapota ismert volt az egyes falvak és közelebbi-távolabbi szomszédok viszonylatában, s például a Felső-Bodrogyközben a *vízen túl* tájfogalom általában eltérő kulturális jegyekre is utal.

Bár kétségkívül van jelentősége a folklórműfaj egyes darabjai tartalmi és nyelvi elemzésének,⁷⁹ – más jellegű vizsgálataimhoz illeszkedve – itt mégis a helyi „történetre“ helyezem a hangsúlyt, hogy ezzel a Felső-Bodrogyköz hagyományos műveltségének tagolódását árnyaljam. A falucsúfolók legizgalmasabb műfaji jegyének, sajátosságának ugyanis azt tartom, hogy ismerjük ugyan az adott történetet a magyar nyelvterület, akár Európa más tájairól, abban van annyi – felismerhető vagy csak sejthető, vélhető – lokális kötődés, hogy a helyszínen fel sem merül a történet hitelességének megkérdőjelezése. A táj, az ott élők habitusa, olykor olyan – talán csak lélektani – elemek az ott járók számára „felismerhetővé“ teszik a hallott történet helyét, szereplőit, témáját. Méginkább így lehetett ez a korábbi generációk életében, amíg az egyes falvak jobban őrizték sajátos karakterüket, s nem uniformizálta őket a század második felének gazdasági-társadalmi sodrása.

A téma gyűjtése lényegében soha nem tekinthető lezártnak. Adataim mintegy 40 településről – a Felső-Bodrogyközből és szűkebb környékéről – származnak, s bár már jeleznek bizonyos különbségeket mind az egyes típusok terheltségében, mind a műfaj táji „centrumait“ illetően, e vonatkozásban még nem közölhetek megfogalmazott tanulságokat. Alább elsősorban a szövegek közlésére helyezem a hangsúlyt.

Foglalkozás, testi jegyek, mentalitás, viselet, nyelvi sajátosságok és számos más ok miatt igen sok települést csúfolnak, s a csúfolódó nyelvi

⁷⁹ PETŐFI S. János: A szöveg mint interdiszciplináris kutatási objektum. Magyar Nyelvőr, 1988. 219-228.

formák szinte állandó jelzőként rögzülnek a településnevekhez. Különösen érdekesek azok a *falucsúfolók*, amelyek mintegy verssé formálva rendelik egymás mellé egy-egy kistáj településeinek jegyeit. Korábbi megfogalmazásomban ezekben a falucsúfolókban, csúfolókban a kistáji munkamegosztás rendjét véltem felfedezni,⁸⁰ hiszen a jelzők egy része valóban jellegzetes foglalkozásokra, tevékenységekre, termékekre utal. Mégis, ma már ezt inkább kutatási hipotézisnek tartom, hiszen a falusorolók és -csúfolók lényegesen több metszetben, gazdagabban tükrözik ennél a hagyományos népeletet.

A legteljesebb merítést a falusorolók jelentik, amelyekben valóban felsejlik egy-egy falucsoport jellemzője, a falvak egymáshoz való viszonyai. Bennük a kistájak olykor át is fedik egymást.

Vaján vajas,
Ráska rácsos,
Abara abroncsos,
Mészpest meszes,
 Száraz keszezen hizott *Szűrnyeg*,
 Borjúnyúzó *Imreg*,
 Aranylábú *Garany*,
 Dimbes-dombos *Céke*,
 Szőlőtőkés *Csarnahó*,
 Lisztes *Kisbári*,
 Korpás *Nagybári*.

(Abara, 1991)

Számos vonatkozásban rokon ezzel az alábbi falusoroló is:

Korpás *Zemplén*,
 Kurvanevelő *Ladmóc*,
 Emberszóló *Szölöske*,
 Kényes *Borsi*,
 Lisztes *Kisbári*,
 Darás *Nagybári*,
 Szőlőtünkös *Csarnahó*,
Kistoronya, *Nagytoronya*,
 Istennek a szent ostora,
 Fehérnadrág *Céke*,
 Bornyúbaszó *Imreg*.

(Kisbári, 1992)

Bár a falucsúfoló egyes soraiban felbukkanó tartalom nem mindig azonos jelentőségű, s olykor csupán a falunév nyelvi rokonítására látunk

⁸⁰ VIGA Gyula: Tevékenységi formák és a javak cseréje a Bükk-vidék népi kultúrájában. Miskolc, 1986. 152-155.

kísérletet, mégis szembetűnő, hogy egyes jelzők valóban az adott települést reprezentáló adottságra utalnak.⁸¹ Ezek között első helyen a foglalkozást, életmódot jelző adatokat említem – a teljesség igénye nélkül természetesen. Az Ondava-menti *Abara* népének jellegzetes foglalkozása volt a hordókészítés: még századunkban is, az I. világháborúig Tokaj-Hegyaljára hordták le a hordókat lovas fogataikkal. Ősztől tavaszig az egész falu hangos volt a hordók kalapálásától, a famunkától. A Bodrog-menti *Ladmóc* népét – a sorolóban szereplő jelző mellett – elsősorban jellegzetes tevékenységéről, a *mészégetés*ről ismerték.

A ladmóci meszesek
tarka hasú rihések –

mondta róluk a szomszédos falvak népe. Ezt sem vették jobban zokon, mintha meszes helyett *ladmaci nemesnek* csúfolták őket. *Meszes Ladmac* nevük emlékeztet arra, hogy generációkon át bejárták ekhós szekereikkel a Bodroghöz, illetve Zemplén vármegye középső részének falvait. A róluk ismert szólásformájú csúfoló⁸² kettős tartalommal bír: a hagyomány szerint este hazatérő ladmaci ember távolról meglátta a messze világító mészkemencéket, s azt gondolván, hogy faluját valami katasztrófa érte, felkiáltott: - *Ég Ladmac!* A bodroghözi ember ezt ma nem elsősorban a távoli tűzre isméri, hanem a másnapos, beteg gyomrú embernek mondja, hogy *ég Ladmac!*

A só vízi szállításában egykor valóban szerepet játszott *Szolnocska* a *sótartó* elnevezést kapta a szomszédaitól, az áttelepülése előtt nagy ártéri gyümölcsössel bíró *Bodrogszentmária* lakóit *veresszilvásoknak* nevezték.

Az egyes falvak táji adottságai, az ott megfordult embert ért földrajzi-fizikai tapasztalatok ugyancsak visszatükröződnek a falucsúfolókban – anélkül, hogy azoknak minden sorát, megfigyelését átültethetőnek vélnék a valóságba. A Töketerebeshez közeli *Hardicsa* jelzője a *sáros* volt: *Hardicsa sáros, Garannyal határos* – sorolták. Az 1950-es évekig A víz járta, Árvizes *Radra* mondták: *Örök, mint Radban a béka*. A víz által szétválasztott, sajátos településszerkezetű, utcáival a Tice vizének szaladó faluval kapcsolatban említették: -- *Eredj Radba, majd eltévedel! Kis Radu, nagy Radu, Nápolyku. Kiskázmért a brekeke* hangutánzó szóval ugratták: valószínűleg a falu közepén végigfutó vizes árok okán.

⁸¹ A magyarországi Zemplén területéről: Ifj. BARTA János: Falu és külvilág. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 16. (1977), 83-93.

⁸² SZEMERKÉNYI i.m. 200.

A csúfolók egy része elsősorban csak nyelvi lelemény, bár nem ki-
zárt, hogy olykor a települések történetének sajátos vonásában gyökerezik.
A *Garany – arany*, vagy *arany – Garany*, az *aranylábú Toronya* (mond-
ják Kistoronyára és Nagytoronyára is) talán utal az ott élők kedvezőbb
gazdasági helyzetére, ahogy a *szegény Bári* is gazdasági helyzetet fejez ki
– megint mást a *kényes Borsi*. Az Ung-vidék érintkező területéről ez ma-
radt fent: *Iske, Vaján, Csicsér, Bés, ott a diák éhen vész.*⁸³

Az említett jelzők olykor sajátos sorolóvá szerveződnek: *Kényes
Borsi, verekedős Szerdahely, kurvanevelő Ladmac*. Ugyanez így is meg-
jelenik: „Akit *Barsiban* meg nem szólnak, *Szerdahelyen* meg nem vernek,
Ladmacon meg nem b.sznak, az elmehet keresztül a világban.“ (Hasonló
az Ung-vidékről: „Akit *Bésben* ki nem csúfolnak, *Vajánban* meg nem lop-
nak, *Csicséren* meg nem b.sznak, az elmehet a világon keresztül.“)
Szolnocsikára azt mondják: *fele cigány, fele zsvány*.

A csúfolók némelyike meglehetősen szókimondó, olykor gorbomba
módon „rímelteti“ meg a falu nevét. *Abara, edd meg a szart habarva!* A
ladmóci fiatalok ezt kiabálták a vécsieknek, át a vizen: *Vécsiek vagytok,
szapulóba szartok, onnan esztek, onnan isztok, onnan kanáloztok.*

Hardicsa – dicsa – dicsa! – mondják, utánozva a cigány dalok
visszatérő sorzáró ritmusát.

Érdekesebbek számunkra a viseletre utaló csúfolók, amelyek olykor
a táj etnikai tagoltságát is felidézik. *Ráska* jelzője *bocskoros* volt, *Abara
tarisnyás* – ugyanakkor a jellegzetes vászontarisznyáról *Bóly* a *hurkos*,
Nagyrozvágy a *kotorcás* jelzőt nyerte. (Mindez persze a nyelvi különböző-
ségekre is utal, melyekről alább még említést teszek.) Tanulságos -- a fenti
sorolóban is felbukkan – *Céke* jellegzetes viselete, a *fehér nadrág*. A cékei
szlovák férfiak még a két háború között is viselték az asszonyaik által
szőtt és varrt vászonnadrágot. A szomszédos Zemplénben mondják: „A
szomszéd faluban, Céken az volt a szokás, hogy az asszonyok a vászonnól
varrták a nadrágot a férfiaknak. Az emberek akármit dolgoztak, vagy et-
tek, csak így tettek!“ (Mutatja, hogy a nadrágba, a két combnál törli a

⁸³ A református falvakban az egyházi ünnepekkor megforduló mendikáns diákok kap-
csán érdemes utalni arra, hogy – hasonlóan a bodroközi folklór más elemeihez – a
falucsúfolók kialakulásában és terjedésében is szerepet játszhatott a sárospataki diák-
költészet, de az egész északkeleti református tömb szellemisége és költészete is. V.ö.:
KOMAROMY Sándor: A XVIII. századi sárospataki kéziratos énekeskönyvek és
versgyűjtemények. Debrecen, 1992.

tenye- rét.) Olyan zsíros lett a nadrág, mintha *bűr* lett volna! Ha jött Cékéről egy ember, akkor mondták: – Jön már a *zsiros nadrágos!*

Kitapinthatók vallási, olykor etnikai különbségek a táplálkozáshoz kapcsolódó csúfoló jelzőkből is. Nagykövesd *paszulyos*, Bés *godzsányos* volt – utóbbiak elődei állítólag inséges időkben fogyasztották a *godzsány* nevű vízi, mocsári növény lisztes gyökerét. A garanyiak a hardicsaiakat *dzsama*, ezek a garanyiakat *muckások* elnevezéssel ugratják: a *dzsama* és a *mucka* – a törtkrumpli, krumplidzsámiska elnevezései – már a két-nyelvűségre is utalnak. Különböző tartalmú *Dobra* és *Cigánd* népének *olajos*, *olajos hasú* elnevezése: a dobraiak többsége görög-, illetve római katolikus és a böjti táplálkozáshoz használ olajat, míg a cigándi reformátusság elsősorban természetesen a napraforgót és helyben üttette az olaját, de nem vallási megfontolásból fogyasztotta. A cigándiakat nagy töltöttkáposztájuk miatt is ugratták: a tengeridarával töltött káposzta mindegyikében egy-egy szalonnaszeletet is dugtak, amitől valóban csak néhány fért egy lábos alá. (A töltöttkáposzta mérete és formája, zsiradéka, kásája, friss vagy savanyított káposztája másutt is elválik az egyes települések táplálkozáskultúrájában. Ehhez itt sajátos falucsúfoló is társul, amit elsősorban Kisgéresről mondanak, de gyűjtöttem Zétényből is: a gazdasszony nagy méretű töltöttkáposztával várja a vendégeit. Mivel röstellte a dolgot, *piókat* /*piócat*/ ragasztott bele, hogy a töltelek összebb menjen. Mindez éppen úgy jellemzi a géresiekről mondott csúfolókat, mint az, hogy állítólag megborotválták a krumpligaluskát.)⁸⁴

Rad ugyancsak egy ételről lett „híres” a Felső-Bodroghözben: *újság*, *mint Radban a tökkáposzta* – mondják. A híressé vált tökfőzelék történetét egyik adatközlőm így mondta el.⁸⁵

„A kisgéresiekről sok mende-monda kering. A radiakról csak az *újság*, *mint a tökkáposzta* maradt fenn. Ha valaki megkérdezte a másikat: – Hová való vagy? – Radba. – Ahol újság a tökkáposzta? Ez úgy alakult ki, hogy voltak sertéspásztorok, akik a disznócsordával kinn voltak a falu végén a tóparton. Oda vittek nekik ennivalót. Akkoriban a tökfőzeléket tökkáposztának hívták. A tők a sertésnek, tehéneknek is takarmány volt, ezért nagyban termelték. Amikor már beérett a tők, ez újság volt, vittek belőle a kondásnak is. Azt mondták erre – hoztam *újságot*. Amikor a szezon megkezdődött, minden asszony 'újságot' vitt a kondásnak. A kondás ezt meguntta, otthagya a nyáját és

⁸⁴ Szilágyi Pál gyűjtése: Bodrogszentes, 1940. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára (továbbiakban: E.A.). 166.

⁸⁵ Kendi János, szül. 1916. (Rad)

element. Más falukban, ahol járt, elmondta, hogy ő Radban az újságtól majd éhen halt. Erről maradt a falun, hogy 'Újság, mint Radban a tökkáposzta'."

A pásztorok – olykor sanyarú – sorkosztjára emlékeztet a közmondásszerű csúfoló is: *megcsapták, mint Nagykövesden a darásfazikot*. Az ottani pásztorok – a történet szerint – mindenki a legolcsóbb kukoricadarát vitte, tej mindig rendelkezésre állt. A sok darafőzéstől az el nem mosott fazék oldalára már olyan vastagon égett a dara, hogy újabb alig fért bele. A pásztor megunt a dolgot, elvitte a fazekat és egy fohással letette a falu szélén levő Szent Anna szobor talapzatára. Nagy eső volt, a fazék megtelt vízzel, s a darab felázott. Valaki arra járt, megcsapta, meglóditotta az edényt, amiből egyben kiszakadt, kizuhant az égett dara. Innen a csúfoló vélt eredete.

Hasonló csúfolót, valójában vándoranekdótát, olykor tipológiailag is nehezen besorolható szöveget több településsel kapcsolatban találhatunk. A műfaj egyik jellegzetessége, hogy éppen úgy hozzákapszolja a bodrogközi faluhoz, mint Rátóthoz vagy a bulgáriai Abrovóhoz – jöllehet olykor az antikvitásig visszanyúló folklórmotívumokról van szó.⁸⁶ Más részüknek persze helyben nem lehet eredetmagyarázatot találni, s talán nem is feltétlenül szükséges keresni. Például Iski népét *gyepes harcsások*-nak mondták Abarán és környékén, Imreg lakói *ürgések*, a garanyiak *varnyúsok* (állítólag megették a varjúfiókákat), a szümyegiek pedig *mannások*. (Az utóbbiak mannának vélték a határban talált – sokféle módon elmondott eredetű – fehér ételt.) A csúfoló szerint Zétényben *zabot hegyeznek*, a szentmarjaiakat *rebellistáknak* mondták: az árvíz után a kutat fertőtlenítő hivatalos emberekről azt hitték, hogy meg akarják őket mérgezni, s elűzték, megverték azokat. (A történetben az 1831-es koleralázadás emléke bukkan fel.) Hardicsa és Kisdobra népének egyaránt *gólyás* az elnevezése, s nagyon érdekes, hogy mindkét helyen ismerik az elnevezés eredetét. Hardicsán úgy tudják, hogy valamikor elődeik idején a *lovászbírók* (hitesek) be akarták terelni a határban leszállt gólyákat a bíró udvarába, libáknak vélvén azokat. Kisdobrán a történet egészen újkeletű:

Még az első cseh republika idején futballmeccset játszott a helyi csapat a legendemihályi együttesel. A meccs után a banketten látták vendégül a sporttársakat, s a helyi, szakácsságot vállaló legény (Zelenák Mihály nevű!) öt kisgolyót főzött meg vacsorára. Azóta maradt a *gólyás* név a falun.⁸⁷

⁸⁶ KOVÁCS Ágnes i.m.: SÁNDOR István i.m.: GUNDA Béla i.m.

⁸⁷ P.P. Kisdobra. Szül. 1934.

Úgy vélem, hogy mindez alapvetően összefügg a csúfolók műfaji jellegével, sajátosságaival.

Van a falucsúfolók között olyan, ami valójában csak egy gesztus, egy mozdulat, jelzés – olykor szöveg nélkül. Például a karcsaiakat azzal ugratták, hogy: – *Jaj, a kisujjam!* – mondták, esetleg csak megrázták a kisujjukat, mint aki azt fájdalmasan megütötte. A hagyomány szerint ugyanis az angyalok egyike, mikor a karcsai templom harangját repülve hozták, megütötte a kisujját, s a harangot a Karcsa vizébe ejtették.⁸⁸

Vannak igazi vándormotívumok, amelyeket a Bodroghközben is több településsel hoznak kapcsolatba. Gyűjtésem szerint Perbenyiken a legyet felhajtották a ház padjára, s elvették a lábtót, hogy ne tudjon lejönni. Nagygéresről is mondják, hogy a krumplislángost kiterítették a sövényre száradni. A kisgéresiek a szamarat a kamrába kötötték be egerészni.

Megkülönböztetett figyelmet érdemelnek azok az adatok, amelyek nyelvi különbözőségekre, olykor aprócska eltérésekre utalnak, s olykor igazán finom megfigyelés, tapasztalat eredményei. Úgy gondolom, hogy a táji és műveltségi tagolódás finomszerkezetére, a lokális identitástudat jellegére ezek világítanak rá leginkább, s ezek fejezik ki legjobban a másságot is. A falucsúfolóként ismert nyelvi jelenségek természetesen a mentalitás, viselkedésmód és sok egyéb nyelvészeti és pszichológiai tapasztalat gyűjtőmedrei is.

Legegyértelműbbek a szokatlan, ismeretlen tájszavakat kiemelő csúfolók. (Fentebb a táplálkozás, illetve a teherhordás szavai kapcsán már utaltam erre.) A karcsaiakat a *beszédjük* miatt ugratják.

Megy a karcsai gyerek, kérdezi a nagyanyját:

– *Repiszt lángost?*

– *Van még a nanó feje alatt!*⁸⁹

(A nanó 'nagyamama', 'nagynéni' kifejezés a Bodroghköz több településén ismert, s Kisgéres falucsúfolóiban önmaga is ugrató, csúfoló tartalmú.)

Közismert a Felső-Bodroghköz nyugati oldalán a ma Ukrajnához tartozó, kárpátaljai *Nagydobrony* csúfolója: *Dobronyban hippen az alma!*⁹⁰ Pácin népét ugyancsak beszédje miatt választotta ki a Bodroghköz népe.

⁸⁸ A történetet Tompa Mihály is feldolgozta: A karcsai templom. A helyi hagyomány előzményeihez lásd: BALASSA Iván i.m. 20.

⁸⁹ Saját gyűjtés: Cigánd, 1987.; V.ö.: NAGY Géza: Bodroghközi tájszótár. Pácin, 1992.

⁹⁰ V.ö.: GUNDA Béla i.m. 149.

„Egy pácini ember a mezőn dolgozott, s felesége hozta neki az ebédet.
Kérdezte tőle:

– *Mit hoztál Mari?*

– *Ciberét.*

– *Eridj innen véle! Hát a másik miféle?*

– *Metéltke.*

– *Nocsak, ide véle!*⁹¹

A tiszakarádiakat beszédmodoruk miatt nevezték el *baglyoknak*: beszéd közben gyakran mondják, hogy „*uhu, uhu* úgy van, *uhu* nem úgy van az“.

Különösen érdekesek azok az adatok, amelyek a kétnyelvűséget emelik ki, s tréfásan pécézik ki a bilingvizmus megjelenéseit. (A Felső-Bodroghköz északi sávjában élő idősebb magyar nemzedék is, amelyik az iskolában már szlovákot tanult, lényegében megérti a szlovák dialektusokat is, felismeri a *hutorálást*, s más nyelvi jelenségeket.) Garany lakóit az alábbi kis szöveggel ugratták a hardicsaiak (utóbbiak fele mára már ugyancsak szlovák): – *Nyisd ki kapunkát, hajtsd el kasatkát (malackát), mert trubál (kürtöl) a kondás!*⁹²

Hardicsán a terebesieket *kopitkároknak* csúfolták, s azt mondják rólok, hogy megették a ló patáját.

Abarai adatközlőm a ruszinokat figyelte meg, akik tánc közben énekeltek:

Mit fogunk csinálni troma zsenami,

elme gyünk kocsmába onye zanami.

Én parancsolok onyi vipiju,

*mikor kell fizetni onyi haleru (grajcaru).*⁹³

*

A rátótiadák térképe 173 helységnevet említ, amelyekhez több-kevesebb ilyen történet kapcsolódik; ezekhez 15 etnikus csoport és szélesebb földrajzi terület kapcsolódik, melyeket ugyancsak jellegzetes anekdotacsoportok jellemeznek. További településekhez pedig olyan történetek társulnak, amelyek éppen nem együgyűségükön, hanem hozzáértéssel üzött helyi mesterségükön csúfolódnak.⁹⁴ Amint azt *Gunda Béla* felveti, a

⁹¹ Saját gyűjtés: Cigánd, 1987.

⁹² Saját gyűjtés: Hardicsa, 1992.

⁹³ Saját gyűjtés: Abara, 1991.

csúfolók nagy részében nem a valódi tartalom a lényeg, s többségükben nem is a logikus, hanem felületes eszmetársítási módok uralkodnak.⁹⁵ Éppen ezért lényeges kérdés, mi az oka, hogy egyes települések magukhoz vonzzák ezeket a csúfolókat, „helyszíneül szolgálnak“ a vándoranekdotáknak, s egy-egy táj népe számára jószerével nyilvánvaló, hogy a mulatságos történetek csak azzal a bizonyos faluval eshettek meg. Ugyanakkor a kiválasztás mögött valójában pozitív érzések és emóciók, magyarázatul szolgáló vélekedések is meghúzódnak, jelezvén a karakírozás jószándékú, nem bántó jellegét.

Aki a Felső-Bodrogrközben gyűjt néprajzi anyagot, az nagyon hamar találkozik a *Kisgéres*ről szóló anekdotákkal, csúfolókkal, s igen hamar fel-tűnik számára, hogy a tájon ez a szép, s igen archaikus református falu vonzotta magához a falucsúfolók, szólásformájú csúfolók, anekdoták nagy részét. Általános megfigyelés, hogy az „elmaradottabb“ falvak népét illeti a csúfolókkal, anekdotákkal legnagyobb számban a hagyomány. Úgy vé-lem, hogy Kisgéres esetében két, lényegében összefüggő tényezőt kell ok-ként említenünk: a konzervativizmusnak tűnő erős *hagyományörzést*, a hagyományokhoz való erős ragaszkodást, valamint a II. világháborúig elég szigorú *endogámiát*. Idevágó adataimat a géresiekkal kapcsolatos vé-lekedéseket igyekszem szó szerint idézni, mert adataim e vonatkozásban rámutatnak a falvak közötti kapcsolatokra, egymás megítélésére, a hagyomá-nyos értékítélet működésére, egyben a paraszti mentalitásra is ezek működtetésében. A vélekedések egyszerre egyértelműen elítélők és felmentők, magyarázatot keresők, amelyek a következő gondolatban már újra a negatív megítélésbe fordulnak. Sajátos etnopszichológiai jelenséggel állunk itt szemben, ami arra is választ ad, hogy olykor a nyelvterület egé-szén, vagy annál is tágabb, kontinentális méretekben elterjedt folklór törté-netek miként szervesülnek egy tájban és annak népében. Miként lesz egy általánosan ismert vándoranekdota – a bodrogrközi tájban – egyértelműen kis- géresivé, olyanannyira, hogy az elmesélője olykor a szereplőket is meg tudja nevezni, mintha a történet az ő korában, környezetében játszódott volna le. S a másik faluról szóló történet, ami egyik oldalon kirekeszt, másik oldalon összezárja a mesélő falujának világát, s rámutat annak más-ságára: polgárosultabb, „haladóbb“, emelkedettebb tulajdonságára, álla-

⁹⁴ SÁNDOR István i.m. 172.; KOVÁCS Ágnes i.m.

⁹⁵ GUNDA Béla i.m. 145.

potára – mintegy kontrollként jelenve meg a saját közösség vonatkozásában.

Az adatközlők – különösen helybeliek – többsége szabódik, ha Kisgérésről, a falu megítéléséről kérdezik. Van, aki jelzi, hogy tudja, de nem árulja el a sok csúfolódás okát.

„Ezek olyanok voltak, mint Kína: fallal építették szinte körül magukat! Onnan nem ment ki senki, nem házasodtak más faluból. Se vőnek nem ment, se nem nősült senki környező faluból. Olyan rokonok házasodtak össze, akinek nem lett volna szabad (pl. unokatestvérek). Így ez a falu kivált a többiből. Ezért sok mindent kitaláltak rájuk, lenézték őket. Lemaradtak a többi falutól. Ma is mások!”⁹⁶

„Hogy Kisgérésről annyi ugratás volt, az azzal magyarázható, hogy zárkózott, egyszerű, maradi nép volt. Ők nyáron gatyába jártak, de nagyon összetartottak. Csak egymás közt nősültek. A kisgérésiek hagyományörzőbbek voltak viseletben is: vászon gatyában, lompos nagy lajbiban jártak, lobogósujjú inget és lobogós gatyát hordtak.”⁹⁷

Érdekes az összevetés a szomszédos Nagygréessel:

„Nagygréseben voltak nemesek, Kisgréseben inkább olyan pórnépek voltak. Nekik az ablak is körül volt úgy késsel meszelve, mint ahogy valamikor avval megkülönböztették a pórnépeket. Ők valószínűleg a papoknak lehettek a zsellérei. Nagygrése volt a gazdagabb falu. Itt nagygazdák voltak meg szegények. Kisgréseben nem voltak nagygazdák, ott hatan-heten laktak egy udvaron. Volt, hogy sorozáson 17 legény ment ki.”⁹⁸

Tanulságosak az 1926-ban született szomatori adatközlő szavai is:

„A grésieket azért ugratták, mert ott vót annyi bamba puja, mint a frász! Azok nem vihettek egy asszonyt Kövesdről vagy más faluból. Olyan kis földek voltak, mint egy asztal; elvette az unokatestvérét, hogy a föld ne menjen széjjel! Most már nem így van, de ezelőtt 30-40 évvel próbálkozott volna valaki onnan asszonyt hozni! Ott verték meg! De ott mind törzsökösök voltak a lakók, nem úgy, mint Szomotorban, hogy sofelől jöttek. De még most is mindenben megvan a régi! Ma is nagy nagycsizmások az öregek.”

Érdekesen él az emléke a kisgréseiek *Pusztakeresztúr* birtoklásáért folytatott, hosszú pereskedésének. Lényegében ez is az ott élőkre jellemző hozzáállásként jelenik meg:

⁹⁶ P.P. 1934-es születésű. Kisdobra.

⁹⁷ Balogh Antal, 1907-es születésű (Nagygrése).

⁹⁸ V.ö.: 33. jegyzet.

„Az olyan maradék nép volt, nem tudom, honnan származtak. Sok volt a szegény is, kevés volt a termés. Azt mesélték, hogy valamikor, a régi századokban valami nemes embert elbujtattak az ellenség elől a kemencébe, ezért az Géresre hagyta a falutól vagy négy kilométerre levő birtokát, Pusztakeresztúrt.“⁹⁹

„Barátságosabbak, szelidebbek, kisebb igényű népek. Annak idején úgy voltak, hogy 6-8 család lakott egy udvaron. Nem volt földjük és szapora népek voltak. Annak idején állítólag valami királynő vagy valami nő itt szökött keresztül és nem tudott elmenni és a kispéresiek vitték el a szénába és akkor adta nekik azt a *Keresztúrt*, ami nem tartozott Kisgéréshez. Nem akarták, hogy egy idegen is odanősüljön, összeházasították az unokatestvéreket, meg minden, úgy hogy heten is laktak egy udvaron. Azért ugratják őket a legtöbben, mert úgy tartották, hogy *bohók*. Az a nő, akit ők megmentettek annak idején, akitől kapták a földet; az mind legelő volt, egy mocsaras terület ahol nem lehetett semmiféle gazdálkodást folytatni. A nő akart nekik pénzt vagy értéket adni, de nekik nem kellett semmi, csak az a mocsaras rész. Hát erre mondták rájuk, hogy *bohók*. Így maradt rajtuk. Ők szelíd, munkás népek, de nem akarták, hogy valaki is elmenjen közülök. Ők összeházasították mindenkit.“¹⁰⁰

Nagyon tanulságos az a vélemény is, amelyik a kispéresiek anekdotáját jellegzetes tevékenységük, a *gyékényszövés* titkainak megőrzéséhez kapcsolja hozzá.

„Csak Kisgérésben volt olyan, hogy onnan nem adtak másik falura jánt ki! Csak falun belül házasodtak. Ennek az volt az oka, hogy ott szőtték a gyékényt és nem akarták, hogy a gyékényszövést a többi faluban is elsajátítsák. Ha elvitték volna a jánt más faluba a háztul, akkor ott is csinálták volna a gyéként!“¹⁰¹

A fentebb vázoltak érzékeltetésére különösen érdekes az utolsóként idézett adatközlőm szövege, amiben a valóság és a racionális magyarázat szinte észrevétlen megy át az irracionálisba.

„Érdemtelenül mondják rájuk a sok viccet. Ők is összeházasodtak egymás között, azért volt a sok szerencsétlen gyerek! De egyébként jóra való emberek voltak, dolgozók. A géresiek -- úgy mondják -- arra büszkék, hogy a holdvilágot ők húzták fel az égre! Az öreg géresi paraszt kiment éjszaka vizelni, meglátta, hogy a falu szélén a víz tükrében benne volt a holdvilág. Meghúzták a harangot, összehívták a vezetőket, hogy mi legyen, hogy lehet visszatenni a holdat a égre. Az egyik azt mondta, hogy szigonyra kell kötelet kötni, ő majd beledobja a holdvilágba, a víz tükrébe. Úgy is volt, bedobta, de a szigony

⁹⁹ Szűcs István, 1908-as születésű (Bodrogszentes).

¹⁰⁰ H.B. Bodrogszentes (szül. 1927-ben).

¹⁰¹ Szömbati Sándor, szül. 1914-ben (Ladmóc).

valami fagyókérbe beleakadt, ezek meg húzták, hogy már rajta van a hold. Húzta az egész falu. Kiszakadt a szigony, hanyatt estek az emberek. Közben felnéztek, látták, hogy a hold a helyén van. Azóta azt mondják, hogy ők húzták vissza a holdat az égre.¹⁰²

Az előző vándoranekdota már átvezet gyűjtésem közreadásába. Meg kell azonban jegyezni, hogy Kisgéres társadalomnéprajzának teljes feltárása a magyar néprajz fontos és tanulságos feladata lenne. Az endogámia szabályozása, a helybeliek sokféle „kitörési kísérlete“, a polgárosodás folyamata mind-mind fontos kutatási feladat, hogy reális képet kapjunk az archaikus, hagyományait ma is őrző magyar falu népeletéről. Fenti adataim talán a teljes kép megrajzolása nélkül sem sértik a számomra nagyon kedves kisgéresieket!

Írásom korábbi részében már közöltem a kisgéresi falucsúfolókból, anekdotákból. A további közlés során eltekintek az egyes típusok filológiájától, ez a hivatkozott irodalomban fellelhető, ugyanakkor a műfaján belül nem speciális, nem alkot külön típusokat. Csupán az első vándoranekdotánál, a toronyba felhúzott bika történeténél időzöm többet, mivel ennek többféle szövegvariánsa a fejlődés, módosulás különböző stádiumait őrzi.

Szilágyi Pál 1940-ben Bodrogszentesen jegyezte le Kisgéresről az alábbi falucsúfoló anekdotát.

„A templomtornyonyon néhány fűszál nőtt. Nem tudták eldönteni, hogy kié legyen. Végül is elhatározták, hogy a falu bikájának adják. Kötelet kötöttek tehát a bika nyakába s húzni kezdték felfelé. A bika már közel járt a fűhöz, mikor kilógatta a nyelvét. 'Nicsak, már ízli.' - mondták örvendezve a géresiek.¹⁰³

Ugyanakkor már ennek énekelhető változatát is feljegyezte:

„A géresi samgorok
kinn a legelőn,
megláttak egy repelőt
fenn a levegőn.
'Nicsak samgor taliga,
ebe nyavaja,
hogy az Isten csudájába
került fel oda?“

Ez a falucsúfoló sokféle változatban él a magyar nyelvterület egészén, az anekdota mellett e verses változat sem ritka.¹⁰⁴ (A Felső-Bod-

¹⁰² Sipos Béla, Bóly (szül. 1923).

¹⁰³ E.A. 166.

¹⁰⁴ KOVÁCS Ágnes i.m.

rogköz minden településén Kisgéreshez kötik, s további verses formái is élnek e csúfolónak.)

„Kisgéres, Kisgéres, te nagy múltú község,
sokat is beszél rólad a közösség.
Ez is egy jó vicc, mégpedig goromba,
hogy húztátok fel a bikát a toronyba.
Tudom bevernétek most annak a fejét,
aki azt mondaná néktek: - Nézd komé, kanyarét!”¹⁰⁵

A szöveg a *komé* és a *kanyarét* nyelvi alakokban, a kisgéresiek jellegzetes tájnyelvi kifejezéseiben ér el konkretizált és egyben mosolyogtató hatást.

A többféle szövegvariáns közlése nem indokolt, csupán egy töredékes – verses – változatot mutatok be.¹⁰⁶ A hosszú, rímes vers arról szól, hogy a toronyban kisarjadt fű eltávolítására összeül a prezsbitérium.

Kacsatalpú Petykó János,
kinél az ész nem hiányos,
gyorsan előáll és mondja,
hallgat mind a falu nagyja.
A toronyba' levő fűvet
szénának lekaszálni úgysem lehet,
község-bika ha megeszi,
község-bika hasznát veszi.

A bikát felhúzták a toronyba, de amint a kötél megszorult a nyakán, az állat megfulladt, kiöltötte a nyelvét.

Mán kanyarét! - elkiáltják,
bizony kanyarét, ti marhák,
szól az öreg papjuk hátrább...

Ugyancsak általánosan ismert falucsúfoló az, amelyik a géresi templom eltolásáról szól. A vándoranekdota itteni vonatkoztatása helyi megfigyelésen alapul: a géresi református templom valóban szinte az utca vonaláig nyúlik ki, a helyrajzi feltételeknek megfelelően. A szövegvariánsok közül Szilágyi Pál 1940-es gyűjtését adom közre.¹⁰⁷

A géresi templom mellett nagyon szűk az utca. A t. városi tanács elhatározta tehát, hogy a templomot arrébb tolják. Megállapították, hogy pont egy guba szélességnyivel kell odébbtolni. Az egyik sógor mértékül a templom elé tette a gubáját, azután nekigyürköztek s tolni kezdték a templomot. Rögön megnézték, hogy mi az eredmény: a guba eltűnt (ellopta egy cigány). Boldogan állapították meg, hogy rátolták a templomot.”

¹⁰⁵ Nagy Barnabás 1908-as születésű (Nagytárkány).

¹⁰⁶ Deák Dezső, Örös (szül. 1925).

¹⁰⁷ Bodrogszentés: E.A. 166.

„Ott vannak azok a pincék Géresen! A két öreg – Mislai bácsi meg Berczi bácsi – jól berúgtak a pincében. Leérték, szépen süített a hold, csillogott az aszfalt az úton. – Állj meg, te Berczi, itt víz van! – Aratáskor volt éppen. – Hát én meg nem tudok úszni! – Mindjárt kipróbálok, milyen mély! – Az öreg beleugrott, négykézláb átmászik, visszaszól: – Gyöhetsz, csak bokáig ér!”¹⁰⁸

„Amikor közeledett az aratás, a szél fújta a gabonát, ami hullámozott. Az egyik férfi ember éppen erre járt a határban, és mikor ezt meglátta, szaladt haza és kiabálta: – *Komé*, gyertek gyorsan, kaszáljuk körül, mert szalad a *gaboné*.“

„Kimentek a géresiek a szőlőbe kapálni, a *komé* meg a másik. Meztláb voltak, mert jó meleg volt a homok a szőlődombon. Az egyik bedugta a lábát a homokba oszt mozgatta. – Nicsak, *komé*, *túr* a *vakkondaré* (vakondok)! A másik meg fogta, odavágott neki a kapával, elvágta a lábát.“

„Valamelyik géresinek Amerikából küldött a *komé* egy ébresztőórát. Ki- vitte magával az aratáskor, letette a búzába. Amikor az óra csengője megszólalt, a *komé* megijedt, s szaladt be a faluba, kiabálva: – Emberek, asszonyok, kaszá- ra-kapára, pittyegető fene jár a határba!“

„Volt egy Gál nevezetű. Hát éjszaka vagy hogy, tekergett, valószínűleg be lehetett csipve, mert ahogy járt ott a határban, hát egyszer csak elgáogta magát az az éjjeli madár, hogy 'GÁ-GÁ'. E meg azt hitte, hogy valami mennyei látomást lát vagy hall, hát felkiált, hogy: 'Én vagyok az Uram Isten, a kiséresi Gál!' – hát így volt.“

A falucsúfolók egy része legközelebb a vicc műfajához áll, s az adott településhez való kapcsolása egy már kialakult hagyomány újabbkori folytatása. A gorombább szövegek közlésétől eltekintek.

„Kiséresbe még volt egy olyan mondás is, hogy megették a *nanót*. Amerikába' a nagyanyuk meghalt, hazaküldték a hamvait. Azelőtt meg küldtek két doboz kakaókávét. Megírták a testvérek, hogy fogják hazaküldeni a nanónak a porát. Először jött a *nanó por*, azután jött a kakó. Ezek meg azt hitték, hogy a nanó por a kakaó és megették. Erről maradt fenn, hogy a kiséresiek megették a nanót.”¹⁰⁹

„Kiséresen ment az öreg a *surccal* az ökor előtt, és kérdezték tőle, miért nem ül fel? – Nem ülök fel, mert sietek! - mondta.”¹¹⁰

„A vasutat építették, a mérnök mérte az útvonalat. Az öreg géresi csúrje pont beleesett az útba. A mérnök kérdezte, hogy vihetik-e ott a síneket, mire az öreg azt válaszolta: – Maga mit gondol? Mindig nyitogatni fogom a csőrkaput, ha jön a vonat?“

¹⁰⁸ Szabó János, Perbenyik (szül. 1925).

¹⁰⁹ Matyi József, Rad (szül. 1907).

¹¹⁰ Komáromi József, Kisbari (szül. 1923).

Mikor vezették a villanyt a faluba, akkor egy öreg megkérdezte, hogy honnan fog jönni az áram. Mondták neki, hogy Ungvárról. – Jajj, gyermekem! Mire Ungvárról idegyün, addig megvirrad!“

A géresiek Miskolcra mentek közösen a színházba. Késve érkeztek, éppen a helyükre igyekeztek, mikor a színdarabban a szereplő kérdezte: – Kik vagytok, honnan jöttetek? - Akkor felállt a géresi polgármester: – Kisgéresiek vagyunk, elromlott a buszunk azért késtünk.“

Hogy a falucsúfolók, vándoranekdoták műfaja mennyire élő, azt legjobban talán a televízióban megjelenő filmekkel, azok szereplőivel, illetve magával a televíziós jelenséggel kapcsolatos adatok igazolják. Az előzmények után nem meglepő, hogy ezek a „történetek“ is elsősorban a kisgéresiekről szólnak. Dobrán úgy tudják, hogy a géresiek *Isaura* - a Rabszolgasors című kedvelt sorozat rabszolgaleánya - szabadító levelére gyűjtöttek pénzt a falujukban. Máskor egy idős házaspár nézte a televíziót, amiben a régi slágert énekelte a dizőz: *Megáll az idő*. Megszólal erre az öreg: – Jaj, te Lidi! Most áll már meg az idő, mikor 70 évesek vagyunk! Megint más történet szerint a géresi asszony a lakást takarította, amikor a bekapcsolt televízióban a műsorvezető bemondó beköszönt: – Jó napot kívánok, kedves nézőim! Az asszony zavartan mondta: -- Egy kicsit rosszor tetszett jönni aranyos, éppen most takarítok.

De vannak még újabb, szinte napjaink társadalmi és technikai problémáihoz kapcsolható, tehát valóban új csúfolódó történetek is. Az elmondás szerint a kisgéresiek, akik még csak hallottak a modern parabola-antennáról, lavórt vettek a boltban, antenna gyanánt. Mikor az eladó sűrű színű zománcos lavórt mutatott, akkor másikat kértek, mondván, hogy színes adást is akarnak fogni. De gyorsan reagált a bodroközi falvak népe a kárrendezés, jóvátétel folyamatára is: úgy tudják, hogy a kisgéresiek a *kárpótlási jegyüket* a televíziós sorozat Ewing családjához kérik, s Dallasban akarnak részvényesek lenni.¹¹¹

A fentiek bizonyosan tovább bővíthetők, a bodroköziak ma is sok falucsúfolót ismernek. Az itt leírtak talán árnyalják valamelyest a táj műveltségi tagolódásának képét, de mindenképpen közelebb visznek bennünket a bodroközi ember gondolkodásmódjának, habitusának megismeréséhez. Inkább ugrató, kötődő formulák ezek, amelyek a táj falvai népének harmonikus együttélését, együttműködését szimbolizálják a mai ember számára.

¹¹¹ Rad, 1992. április 7-i gyűjtés.)

LAKI LUKÁCS LÁSZLÓ:

Egy csereháti falu temetője és sírjel költészete

Nagymamám, Varga Lajosné ns. Zilahy Fáni emlékére

Szeretem és keresem őket,
 Az igazságos temetőket,
 A sírokon úgy elmélázom,
 Mint nyájai fölött a pásztor.
 (Juhász Gyula)

A falu

Lak kis község Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, a Cserehát dombjai között; Edelénytől északkeletre mintegy 12 kilométerre fekszik hosszan elnyúlva a Mánta patak partján. Árpád-kori település, amelynek első okleveles említése 1222-ből való, amikor a szomszéd Tomoron birtokos Tomori család megvádol egy laki embert.¹¹² Györffy György szerint már a XIII. században kialakultak a borsodi vár körül az egykori nemzetségek elszegényedett ágából, kisebb birtokú szerviensekéből s főként a várjobbágyokból a kisnemesi falvak lakói. Ezek sorában említi *Lakot*.¹¹³ A török korban többször majdnem teljesen elpusztul (1576, 1599), de újra és újra felépül. Az 1784-87-es első népszámlálás adatai szerint 126 házában 658-an éltek, a környező községek között a nagyobbak közé tartozott.¹¹⁴ Lakói közül 152 volt nemes, egy pap, 3 polgár, 2 paraszt, 71 zsellér, 27 egyéb. Lakosságának 23,2 %-a nemes (Balajton 22,2 %, Edelényben 10,7 %). 1837-ben már 886 lakosa volt; határa 1934 hold erdő, 1108 hold szántó, 679 hold rét. Az 1850-es évektől kezdve az erdő területe csökkent, a szántók területének aránya nőtt. A dualizmus időszakában a község gazdasági, kulturális felvirágzása figyelhető meg; lakossága 1869-ben éri el maximumát (912 lélek), majd a kivándorlások miatt lecsökken (1900-ban 779).¹¹⁵ 1938-ban a 182 bel- és két külterületi házból álló község lakossága 812 lélek, akik közül 807 magyar. Vallás szerinti megoszlásuk: 595 református, 158 római katolikus, 25 görög katolikus, 5 evangélikus, 4 görögkeleti és 25 zsidó.¹¹⁶ Ma az elöregedés jellemző a településre; a fiatalok Edelényben, Miskolcon s ezek vonzáskörzetében telepednek le. A falu türesen maradó házaiba a már korábban is nagy számban lévő cigány lakosság költözik be. S mondogatják az öregek: „a büszke nemesi faluból cigányfalú lesz!”¹¹⁷

¹¹² GYÖRFFY György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Bp. 1963. 784.

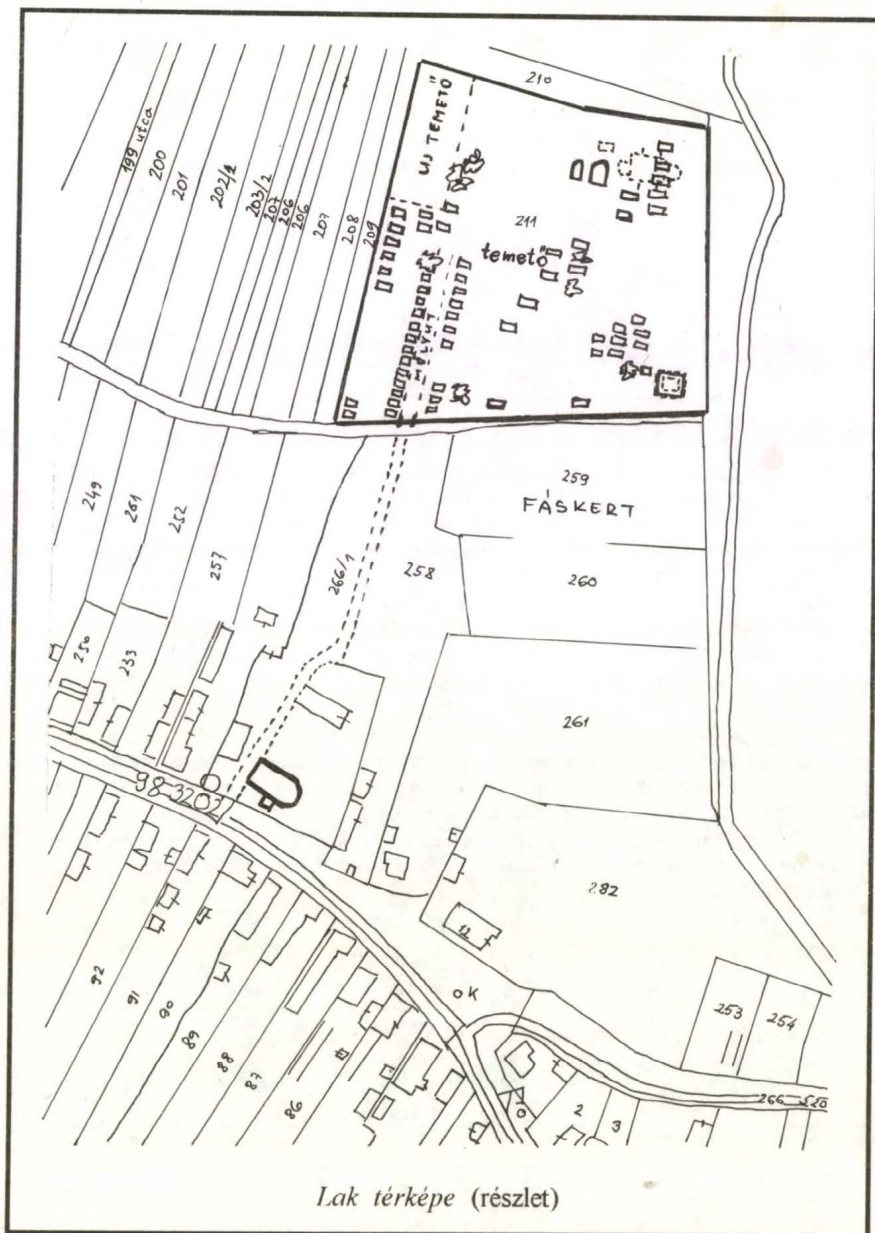
¹¹³ U.o.: 742. és 745.

¹¹⁴ Az első magyarországi népszámlálás 1784/87. Bp. 1965.

¹¹⁵ Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabb kori adattára. Miskolc, 1970. Adattár. 337.

¹¹⁶ CSIKVÁRI Antal (szerk.): Borsod vármegye. Bp. 1939. Községi adattár. 82.

¹¹⁷ Adatközlőim: Adorján Barnáné Németh Katalin (szül. 1913); Balázs Ferencné Adorján Ilona (1908); Bazsó Antalné Bassó Margit (1921); Bazsó Antal (1918); Garai



Lak térképe (részlet)

A temető

Az ország egész területén sok helyen a XIX. század elejéig a temető egységesen a templomok körül helyezkedett el. Így volt ez Lakon is, ahol a temető évszázadok óta hozzátartólegesen azonos területen helyezkedik el. A település első írásos említései (1222) már állt a Boldogságos Szűz tiszteletére emelt egyháza, amely az írásos adatok és a helyi hagyomány szerint is a temetődomb tetején állt az 1700-as évek végéig. Akkor lebontották, és a domb aljában akkor épült fel a ma is látható református templom. „Anno 1795” - olvasható a szöszéken a felirat. A reformáció korán elterjedt, 1580-ban már önálló egyházuk volt az új hit követőinek, akik napjainkig többségben maradt a községben. Lakon tehát a templom költözött, a temető maradt, és egyre szélesebb ívekben vette körül a régi templomhelyet. Napjainkban már nincs talpalatnyi hely, ahol ne régi sír nyomáról vallana a föld egy-egy új sír ásásakor. Tervezik is új temető nyitását az alatta elterülő Fáskertben.

A temető területe egy hektár, 7242 m²; magasan falu fölé emelkedik. Két oldalán a határba vivő út határolja, másik két oldalán szántóföld van. Árokszerű mélyedés határolja el környezetétől, mely néhol erősen bokros. Délnyugati sarka és az „új” temetői rész szinte sík, majd a „mélyút”-tól hirtelen emelkedik a templomhelyig. (Lásd a térkép-vázlatot.) A falunak más keresztény temetője nincs. A zsidó lakosságnak külön temetkezőhelye volt a határ más részén, melyet már - egyházközség híján - áthatolhatatlan bozót takar.

Az első világháborúban a szülőföldjüktől távol elesett hősi halottak emlékére - huszonhárom férfi - a község 1935-ben hősi emlékművet emeltetett. Székely Károly szobrászművész alkotását a református templom előtt, a templomkertben állították fel. A hősi halottak nevét a temetőn lévő családi sírkövekre is rávésették a hozzátartozók (Nagy Bálint, Téglássy András Bálint és Dániel, Kosztra Gyula). Bassó Dániel zászlós holttestét édesanyja Krakkóból hozatta haza, s emeltetett díszes síremléket hamvai fölé. Ma már elhagyatott. Zilahy Antalt Amerikában éri bányaszerencsétlenség, emlékét édesanyja 1899-ben meghalt lánya sírkövén örökítteti meg:

„ZILAHY ANTAL messze távol porlad. Kiért szinte könnye hull a jó anyának és a 6 testvérnek - nevét látják itt csak örök hű emlékek.”

A temető bejárata a temetőt megosztó árokszerű mélyút elején van; ide torkollik a református templom mellett, a régi református iskola udvarán, illetve kertjén át a temető vivő meredek út. Aljában - a templomkapunál - és a tetején - a temető bejáratánál - mindig megállt a halottat vivő gyászmenet énekelni.

A temetőben a sírok elhelyezésében semmiféle külső, előírt rendhez való igazodásnak nyomát nem látni. Egyetlen rendező elv a sírok azonos tájolása, mely kelet-nyugati. Ettől csak két kriptának (Jakabházy család; Bazsó Imre) tájolása (észak-dél) és Jakabházy Miklós sírja tér el. Erre ma nem tudnak magyarázatot adni. Az újabb időkben (kb. 1920-tól) egyes családok egymás mellé, köré való temetkezése figyelhető meg. Családi sírcsoportok alakultak ki (Bassó, Baranyai, Zilahy, Nagy, Németh), ez korábban nem volt jellemző. Ugyanakkor a mélyút két oldala és a templomhely, a

Kálmánné Adorján Piroska (1941); Horkay Jánosné Beőr Ida (1925); Horkay János (1923); Lukács Bertalanné Varga Jolán (1923); Tóth Papp Istvánné Baranyai Margit (1922); Varga Lajosné Zilahy Fáni (1897-1983); Zilahy Antalné Bazsó Zsófia (1923).

dombtető – hallgatólagosan – a módosabb családok és a helyi előljáróság temetkező helye lett. A jellemző azonban az maradt, hogy a temető legkülönbözőbb részére temetkeztek és temetkeznek ugyanabban az időszakban. Átmeneti időszak volt a huszas-harmincas éveké, amikor főként az „új” temetőbe, (az északnyugati sarokba) temetkeztek; ez a terület azonban hamarosan megtelt.

Központi rendelkezésre épült a temető délkeleti csücskében a „hullaház” (1914-ben már állt). A zsuppal fedett egyszerű épület a második világháborúban pusztult el. A faluban elhunyt idegenek, a szerencsétlenül járt, illetve hozzátartozó nélkül elhalt emberek ravatalozására, szükség esetén a boncolás elvégzésére szolgált. Az emlékezet szerint innen temették Bazsó Gyuri elzüllött laki embert a temető legszélére. A hullaházat a gyerekek messze elkerülték, a felnőttek is babonás félelemmel közeledtek hozzá, ha netán arra volt dolguk.

A temető növényzete nagyon változatos, de napjainkban nagyon elhanyagolt. Régen e terület főként kaszálóként szolgált, rendbentartóját az egyház bízta meg, fizetsége a széna és az irtásból származó fa volt. Gyepszönyegét kora tavasszal elborította az illatos fehér és kék színű ibolya. Sok volt a ma már kiveszőben lévő télizöld, melyet októberben - koszorúk fonásához - előszeretettel szedtek a gyerekek. Liceum, orgona, „pisz pang”, lóciprus, istenfű, bazsarózsa, nárciska a jellemző temetői növények. A szilva, a dió, néhány hárs, fenyő és vadkörte képviseli a fafajtákat. Mostanában nagyon szaporodik a kőkény és akác bozót.

Társadalmi rang, vagyoni helyzet, vallási felekezet szerint nem különösebben alakultak ki sírcsoportok. Jól megfértek egymás mellett a református és a katolikus családok. Nem temették külön részbe, a temető szélére vagy árkába azokat, akik bűncselekmény által haltak meg, vagy önközükkel vetettek véget életüknek. Egyedül a cigány lakosság temetkezett külön sírcsoportba a vadkörtefa mellett lévő területre.

A sír

A temetőn két – az 1930-as években épült, falazott aknájú, nagyobb belső terű – kriptát találni. Ma már mindkettő ajtaja be van falazva, a családok kihaltak.

A temető talaja eléggé laza: márgás, homokos. A sírok mérete általában 1x2 m-es kerületű, 2-2,5 m mély akna. Ennek közepére eresztik le a koporsót, mely fölé *gadvárfából* ácsolatot készítenek. Korábban ehhez a saját erdőből hozatták az anyagot; a szegények koporsójára zsupot vagy rossz deszkát tettek a rögök koporsóra való zuhogásának megakadályozására. A termelészövetkezet megalakulásától minden tagnak járt a halálakor egy szekér akácfa *gadvárfának*. Kezdetben a tsz ácsai (Adorján Bálint, Ádám József, Garai Gatyás József) a lehajalt akácoszlopokat kettéhasították, és ebből készült az ácsolat. Ma már szalagfűrészren készül a szabása, összeállítása. Házaspárok esetében egymás mellé kettős sirt ácsolnak, előre elkészítve a másíknak is a sírhelyet.

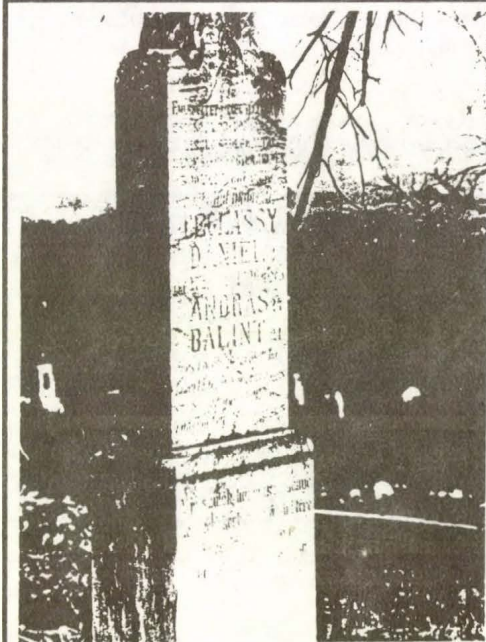
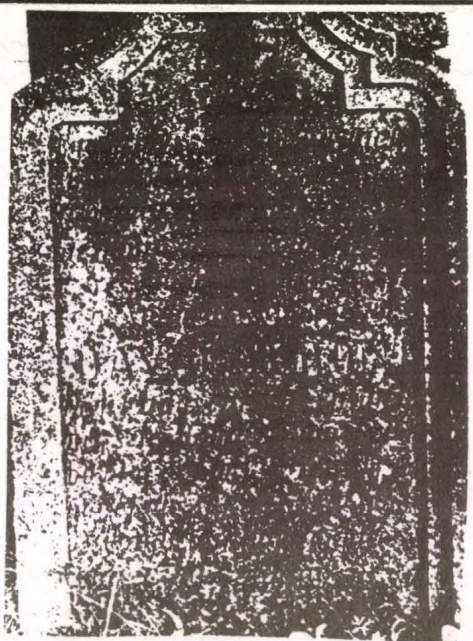
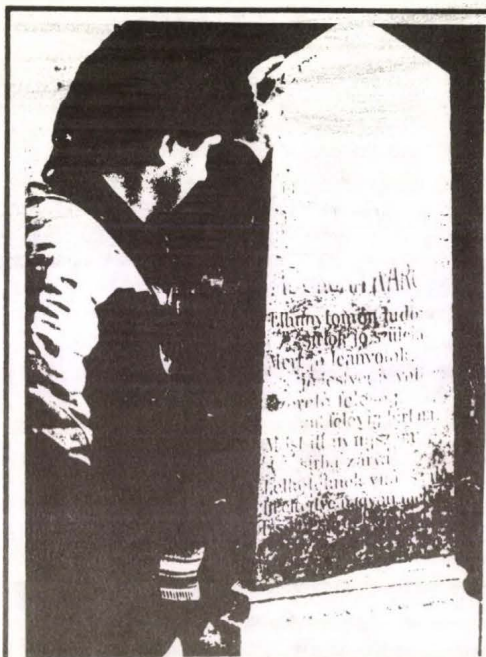
A sír ásása a férfi rokonok, jóbarátok, szomszédok feladata volt. A sírásásra való felkérést visszautasítani sértő, nem illő dolog volt. Gubás Imre szegény napszámos ember anyni sírt ástott életében (a háború előtt), hogy végül már hivatásos sírásónak számított a faluban. A sírásók a munkájukért anyagi juttatást nem kaptak. Meleg étel, ital járt nekik, és hivatalosak voltak a halotti torba. A koporsóra visszahányt földrétegből magas hantot formálnak. Van több olyan száz év körüli sír, amelynek hantja még mindig mutatja magát.

A sírok gondozása az asszonyok feladata volt, s ezt olykor-olykor a határba menet vagy jövet végezték el. Az újabb sírok gondozása rendszeres, az elhunyt emlékezetének feledésbe merülésével válik alkalomszerűvé. Főként a halottak napjára tették rendbe a sírokat. Erre a napra a más faluba került hozzátartozók is eljöttek a sírhoz, nők is, férfiak is. Halottak napján este a református családok már nem mentek a temetőbe, csak a katolikusok és a cigányok az utóbbi időben. Az utóbbiak késő délután mentek, és körülve a sírokat gyertyát égettek és fájdalmas, bús énekeket énekeltek csoportosan. Teljes sötétedés előtt elhagyták a temetőt, csak a kevés számú katolikus család maradt gyertyát égetni.

Sírjelek

Egy falusi temető képét mindenekelőtt a hantokon található sírjelek változatossága határozza meg. A laki temető síremlékei nem mutatnak nagy változatosságot; sajnos már nem található egyetlen paraszti készítésű fa sírjel sem a temetőn. A második világháborúig általános volt a készítésük, főként a szegényebb sorsú lakosság halottai számára. A gazdagabb módúak is készítették a kő síremlék elkészültéig. Nagy Bálint ácsmester volt ezen emlékek falubeli készítője. Tipizálásuk, formakincsük rekonstruálása lehetetlen. A világháború inséges időszakában szegény családok hazalopták tüzelőnek. A háború után már csak egyszerű faragatlan oszlop került a sír szájához, jelezni a majdani sírkő helyét. Ma itt is a temetkezési vállalat egyenfejfáit használják.

Egyetlen szép mívű és arányú öntöttvas sírkereszt található, kőtalapzaton. A katolikus Gyuricza család korán elhalt gyermekének állít emléket. Ez talán Diósgyőrben vagy Mecenzéfen készülhetett. A faragott sírkövek az utóbbi másfél évszázadban kezdtek Lakon is elterjedni, ahol ez az időszak egybeesik a község átmeneti felvirágzásával, s lesz a sírkő a rang, a vagyon kifejezője; különösen a századfordulón. A kismemesi falu gazdái állíttatnak, illetve faragtatnak maguknak városi emberrel „illő emlékművet“, másrészt azok, akik nagyon szerették elhunyt hozzátartozójukat, és volt módjuk arra, hogy így fejezzék ki különösen mély gyászukat. A parasztság polgárosiasodásának is kísérő jelensége e folyamat. A falu társadalmának differenciálódása is megnyilvánul benne, és a helyi társadalmi értékrend is tudatosul általa.



Formájuk és anyaguk változatos. A faragott, *tábla alakú* sírjelből látható a legtöbb, az 1860-as évektől 1945-ig készítették. Formáját a szöveget hordozó előlap határozza meg, melynek két oldala, illetve szögletes, timpanonszerű, íves, karéjos tetőrésze nagyon változatos körvonalú és díszítésű. Anyaga könnyen faragható puhakő, így az időjárás már kikezdte többségét. A szöveg olykor olvashatatlan, de van közöttük meglepően jó állapotú is, sok. Készült ilyen formájú sírkő fehér és fekete márványból, valamint - e vidék sajátosságaként - rakacai szürke márványból is. A tiszavirág életű rakacai márványbányászat és műhely szép terméke a temetőn hat sírkő, köztük Téglássy Dániel, Bazsó Antalné, Ragályi Lajosné sír- emléke. A síkdiszitmények között megtalálható a szomorúfüz (általános), a rozetta, a rózság, a zászló (Bassó Dániel), kard (Zilahy Lajos), utóbbi kettő fiatal katona sírján. A szöveget általában vésett kis- és nagybetűkből alakították ki.

Mint általában a kismemesi falvakban, gyakori az *obeliszk formájú* sírkő. Ezek anyaga legtöbbször fekete márvány, s sok látható belőlük a temetőben. Legtöbbjük a híres miskolci műhelyben, az Edelstein és fia cégnél készült. Nagyságuk és formájuk változó, kettő kiemelkedik különösen szép, arányos formájával (Horkay Lajos és Bassó Dániel síremléke); ezeket mives kovácsoltvas kerítés övezi.

A világháborút követő időszakban sematikus, jellegtelen, azonos forma-jegeket viselő műkö síremlékek kerültek a temetőre. Napjainkban újra reneszánszát éli a márvány síremlékek állítása vaskerítéssel körülvéve. A kicsi, aránytalan sírkövek és a hegesztett vaskerítések - összehasonlítva a századeleji elődeikkel - lényeges minőségi, esztétikai hátrányban vannak. Általános a korábban nem alkalmazott kereszt és kehely jel használata a sírjeleken a vallási hovatartozás kifejezésére. Egyre több a körülbetonozott sír ebben a temetőben is.

Sírfeliratok

A laki temető képét, hangulatát a sírjeleken található sírfeliratok változatossága is meghatározza, ugyanis ezek helyi és egyéni sajátosságokat mutatnak. Íróik Kazay Géza *református* lelkészen kívül helybeli jó beszédű, bölcs versfaragó emberek voltak, akik családtagjaiknak, rokonságuknak síremlékére versezeteket költöttek. E század első évtizedeiben Lakon nemcsak a család rangjához, vagyoni helyzetéhez méltó síremlék állítása volt „kötelező“, hanem ezeken minél hosszabb

sírversekben kellett szólni, búcsúzni az elhunytól.¹¹⁸ E szokás napjainkban is él¹¹⁹

A népköltészet e sajátos műfaja, a sírjelek költészete különösen e század első három évtizedében virágzott a községben, de napjainkban is van terméke, alkotója. A feliratok olykor patetikusak, dagályos megfogalmazásúak, modorosak, de mégis a kor helyi, falusi szellemi kultúrájának fontos és jelentős darabjai. A sors iróniája, hogy alkotóik szerzeményeiből – köszöntők, vőfélyversek, locsoló versek – csupán a sírverseket őrizték meg az elmúlás emlékkövei. Az irkákba lejegyzettek elszóródtak, eltűntek az idő viharában. Sok sírkő pusztulása miatt szinte az utolsó órában történt több felirat feljegyzése.

A sírverseket vizsgálva fel lehet ismerni közös vonásokat; a legérdekesebbek talán a hozzátartozók által szerkesztett szövegek. Alaktanilag az események időpontjának rögzítése (a halál időpontja, a megélt kor, születési év) a fő sajátosság. Sok esetben ezt a nehezen megversselhető adathalmazt egyszerűen leválasztják az emlékezésről, de sikeresebb versekben jól beépül. A sírversek történeti műfaja az időmérték alkalmazásával alakult ki, de itt a népdalokéhoz hasonló magyaros ütemhangsúly használata a jellemző. Olykor sikeres asszonáncban csengenek össze a sorok, máshol erőltetett és egyhangú a rímelés. A versek nyelvezete problematikusabb. Ma már nem lehet eldönteni, hogy a „jó lány, jó testvér“ típusú gyakran ismétlődő jelzős szerkezetek vajon megrendelői előírásból fakadtak-e, vagy a szerző szegényes szóképzéséből. A szerző „bánatkönyv; gyászír“ típusú kifejezései arra utalnak, hogy a romantika, a szentimentalizmus szóképzéséből bővebben tudott volna válogatni, ha a hozzátartozói igény nem köti meg a kezét.

¹¹⁸ A sírversek felkutatott írói voltak Lakon: - ADORJÁN PÁL (1863-1919) sok köszöntő írója, rajzos verseskönyve lappang a faluban. - ANDÓ TAMÁS (1882?-1957?) nagygazda, közéleti ember; a verseit tartalmazó füzetecske az ötvenes években eltűnt. - BARANYAI ANTAL (1873-1939) édesapjának 1865-ből és neki 1896-ból való dalos és verseskönyve ismert. - BARANYAI LAJOS (1901-1980) izes beszédű, jó humorú ember. - FODOR ISTVÁN (1865?-1939) többször részt vett pataki és debreceni egyházi verspályázatokon. - GARAI KÁLMANNÉ ADORJÁN PIROSKA (1941-) örökölte nagyapja, Adorján Pál versfaragó készségét. - GYÖRI ISTVÁN (1866?-1944?) bölcs parasztember, többször megjárta Amerikát. - KAZAY GÉZA (Bánhorvát 1859.márc.1. - Alsószolca, 1935.jan.2.) 1890 és 1932 között laki ref. lelkész, akinek 42 éves szolgálata alatt nagy szerepe volt - feleségével együtt - a falu kulturális életének gazdagításában (pl. a szövés és a hímzőskultúra felélesztésében; sok sírverse olvasható a laki temetőben. - NÉMETH JÓZSEF (1911-1985) borsodi ref. lelkész, akinek feliratain tűnnek fel először bibliai idézetek.

¹¹⁹ Lásd ifj.Kosztra Gyula síremlékét.

Szöveggyűjtemény

1.

FEJES ALBERT

hű nejének

Pauer Zsuzsannának
 A szerető házi nőnek,
 gondos édesanyának
 emlékére állították
 itt maradt kedvesei.
 Hunytát férje, édesany
 ja, öt gyermeke könnye
 zi. Mh. 1879 szept. 4.
 Legyen áldott emléke.

[A férj ref. kántortanító volt Lakon.]

2.

NÉMETH ESZTI

Egy jó kislány jó gyermek
 és jó iskolás
 hamvait fedi e porhajlék
 kívánjuk békén
 nyugodjék
 Élt 8 évet mh 1885
 nov 16

3.

Idősb

Baranyai István nője
 ANTAL ZSÓFIA
 emlékköve szeretett
 gyermeki s hiv férje
 emelték neki örök
 emlékére terjedtek
 évei 72 évekre kimult
 e világból 1885 Janu
 ár havának 31
 Nyugodjék teteme
 a föld kebelébe.

4.

Ns

BARANYI ZSÓFIA

Még kiseded korában lel
 te e gyász az Urnak
 hónapja Egy év 4 hó
 vala földi pályád
 Midőn közülünk az Ur
 kiszólta Szülői test
 véri könnyeznek éretted
 felejthetetlen gyermek
 testvér

5.

Itt nyugszik

Ns BAZSÓ KÁROLY
 Ki is minden munkára hű
 volt e világon azért jósa
 gaért neje és egyetlen fia
 emelek ezen örök emléket
 érette élt 59 éveket

6.

E

sírban nyugszik
 SZEGŐ SÁRA
 egy jó édes anya
 ki egész életét csa
 ládja jó létének szen
 telte Élt 42 évet
 mh 1891 decz 7 én
 Nyugodj békén drá
 ga édes anya emlé
 ked két fiad szivé
 ben elni fog
 Legyen könnyű
 sírodnak hantja

7.

Egy hű anya és hat
testvér könnyet hul
lajt nyugalmat kér
Ezen néma sirha
lomra mely
ZILAHY JULCSÁT
zárja. Ki 18 évet éle
s ezt boldoggal fel
cserélte Mh 1899
decz 22 én
ZILAHY ANTAL
messze távol porlad
Kiért szinte könnye
hull a jó anyának
és a 6 testvérnek
nevét látják itt csak
örök hű emléknek

[A sírfeliratot Kazay Géza lelkész írta.]

8.

Itt nyugszanak
A felejthetetlen
jó szülék
NAGY ANTALNÉ
SZ.
BORZA LIDIA
szül. 1850 aug. 15-én
megh. 1901 okt 20-án
és hű férje
NAGY ANTAL
szül. 1844 dec. 18-án
megh. 1903 nov. 21-én
Emlékük nem e kő, de
hű s áldó szivek őrzik
Életük áldás volt - áldva
nyugszanak alatt.
Áldás poraikra!

9.

Itt nyugszik
BEŐR BÁLINT
és neje
BALOGH REBEKA

53 évet éltem
még egyszer hazába tértem
Eljen a hon!
Éljetek magyarok!
már én a sirba porladok
ti mint pálmafák
virágozzatok.
Emeltette ki titeket
szeretett.

10.

Kedves Nőmnek
Ó zord halál rideg kezéd
Miért rablád el hitvesemet
Nem ismerst te irgalmat
Egy hű férj és öt árva sir
Nincs szívükre többé gyógyír
El el jövünk ide sírni
Leborulva imádkozni
Jer el hozzánk ó jer el közénk
Szerelmesem te jó anya
Legyen könnyű a föld hantja
Jer el hozzánk álmainkba
Vigasztalj nagy bánatinkba
Megölelnénk megcsókolnánk
Soha többé vissza nem bocsátánk
Mi éretted harcra kelünk
Szerelmünk lesz a fegyverünk
Kart kart öltve nyerünk
Majd ha együtt szenderedünk
Lent e sírban
Állíttatta az emléket
Andó Tamás s öt árvája
A jó anyának s felejthetetlen Nőmnek
J u l i s k á m n a k

11.

Itt nyugszik
Adorján Istvánné
szül
FODOR LIDIA
Ki földi pájáját
Hiven futotta
Midőn az úr ötét
ide szólította

Nyugadjon békével
 azt kívánjuk rája
 Unokái, veje
 egyetlen leánya
 Csendes béke szálljon
 kihűlt poraira
 Élt 50 évet Mh. 1905 decz 20-án

12.

Itt a hideg sirba zárva
 nyugszik egy hervadt rózsa
 aki korán gyökerétől
 bucsut vett szüle és testvértől
 még korán volt élte szebblyét
 hant borítja kihűlt testét
 Itt nyugszik
 PERÉNYI SÁNDOR
 élt 14 évet
 Megh. 1907 január 29
 Áldás és béke poraira
 Itt e gyászos sirhalomba
 Ide várja édesanyját
 SOÓS ERZSÉBETET

13.

Itt nyugszik
 DELI JÓZSEFNÉ
 szül.
 BAZSÓ ERZSÉBET
 szül. 1887 mh. 1907
 Szelid lelked fel égbe vágyott
 mert nem talált itt boldogságot
 Ifjan csalódtál titkos bánat
 halvány orcádon azért támadt.

[Nagyon rossz állapotban lévő faragott
 sírkő. A szöveg rekonstruálásában, az
 unokahug, Zilahy Antalné Bazsó Zsófia
 segített.]

14.

Itt nyugszik e sirban
 ADORJÁN
 ZSUZSÁNNA
 Élt 14 és fél évet

Meghalt 1910 decz
 ember 28-án
 Felejtethetlen kedves
 leány alud békén nagy
 éjszakád Sirhalmodon
 béke legyen Hosszu
 álmod boldog legyen
 eszt kívánják hű szüleid

15.

Itt nyugszanak
 Kelemen Istvánnl
 Ns JÓCZIK KLÁRA
 Élt 63 évet mh 1911 Ápril 12
 És unokája
 Szinay Sándor
 Élt 1/2 évet Kit e néma sir
 fed Unokája mellett Akit
 jóságáért Sok sziv meg
 könnyezett Ki áldása volt
 tál Vöd, leányod házának
 Szelid gondozója Kicsi
 unokáknak Pihenj itt bé
 késen Csendes legyen
 álmod! Jutalmad az ég.

16.

E gyász sirbolt fedi
 NÉMETH JÓZSEFNÉ
 szül.
 Ns BAZSÓ ESZTERT
 élt 64 évet
 45 évi páros élet után
 meghalt 1913 febr. 21
 Életét élte Istenének
 szeretett férjének és
 öt gyermekének
 Ide fogja követni hű férje
 ki ez emléket állította

17.

Itt Nyugszik
 ADORJÁN
 ISTVÁN
 Adorján István

és Ns Bajnok Zsófia
fiok

Ifju szép éltedre
korán ráborult
A véletlen halál
sötét éjszakája
Elhunytod gyászolják
jó apád, testvéred
Szerető szívékben
örzik meg emléked.

Élt 19 évet
megh. 1914 júli 17
Áldás és béke
legyen
hamvaidd felett!

18.

Itt nyugszik
Ns BASSÓ DÁNIEL
A cs. és kir. 34. gyalogezred
zászlósa
élt 24 évet
hősi halált halt
a harctéren szerzett beteg
ségében 1914 október 6-án
Ifjú élted a hazáért adtad
Itt csak a mélységes gyászt hagyta
A jó szülék minden reménye
E néma sirba van letéve
Szentelt hely ez hol a jó testvér
Fájdalmára gyógybalzsamot kér
Oltár lett ez a bus anyának
Enyhítője nagy bánatának
Megtört szive csak ide vonzza
Lelke keservét hogy kiöntse
Hol fájón száll fohász ajkáról
Álmodj dicső boldog hazáról!
Szelid emlékezet virasszon álmaid felett!

19.

Itt nyugszik e sirban
RAGÁLYI LAJOSNÉ
ADORJÁN KAROLIN
Elhunytomon tudom sirtok jó szüleim
Mert jó lányotok, jó testvér is voltam
Szerető feleség mit félévig birtam

Most itt nyugszom sirba zárva
Lelketeknek virágszála
Itt elrejtve nagyon mélyen
E sötét sir belsejében
Szeretett kedves lányunk
Hű nő s testvér siratunk
Aludd békén hosszú álmod
Legyen könnyű a sirhantod
Hová 1914 nov 1-én tértél
E földön 19 évet alig éltél
Áldás poraira!

20.

Egy jó férj s három gyer
mek, vök, meny, s unokák
Istennek könyörögnek - az
itt nyugvóknak adjon békés
nyugodalmat
id. Nyíri Józsefnét Szül.
DÁVID VERONT
Fedi e gyászsir Kiért fenti
eknek szive Bánatkönnyeket sir
60 életéből 35 évet hű fér
jével élte. Akkor azt egy bol
dogabbal felcserélte
Itt porlad e sirba zárva
Hű férjét is ide várja
Szeretett nő és jó anya
anyós drága nagymama
Legyen álmod zavartalan
Ezt kívánjuk mindnyájan
Béke legyen poraidon
Minden poraitokon!

21.

Ha kéréd ki fekszik
e sirban
KAJTOR JÁNOS
Ki bizott az Urban
Kedves jó nőm és két
gyermekem és unokáim
ne sirjatok.
Isten rendelésén
ti megnyugodjatok.
Élt 67 évet m.h. 1918 máj. 25-én
Áldás poraira!

22.

Emlékeztető jeltű állítottatott
e sirkő az örökös gyászt
viselő szülék által
Három szerető gyermeknek
s jó testvéreknek.

E hant alatt nyugszik

TÉGLÁSSY

DÁNIEL

Élt 27 évet m.h. 1920 márc. 5.

ANDRÁS 24

BÁLINT 21

éves korában szeretett hazá
jukért küzdve, vérezve mesz
sze Szibériában lettek a
világháború áldozatai.

A jó szülék hármias reménye
Legszebb korban nyugodni tére.

A szép családfa ötös ága
oly váratlan kettősre szálla.

Örök gyászt hozva a szüléknek
S mély bánatot két jó testvérek.

Nyugodjatok lenn békében!

Találkozunk fenn az égben!

A szelid emlékezet
virasszon álmaitok felett!

23.

Itt nyugszik

Ns BAZSÓ ANTALNÉ

Ns BARANYAY ILONA

mh 1923 aug 27-én

Jajjal kezdem sirva végzem

Miért hagytál itt hű kedvesem

Hét év volt csak együtt létünk

Még csak jövőnkről beszéltünk

25 év vala csak földi élted

Kis Béla fiad is itten nyugszik veled

A másikat pedig én velem itt hagyd

Kedves kis fiacskád kedves kis Antikád

Korán elhalt kedves lányunk

Miattad van örök gyászunk

Csak tebened volt reménységünk

Hogyha eljön öregségünk

Te leszel a mi védelmünk

Fel-fel jajdul a mi szívünk
Mignem mi is hozzád térünk
Szeretett testvéreid könnyeznek éretted
Felejthetetlen testvér Isten, Isten veled
Béke legyen poraid felett!

24.

Békén pihen e hant alatt
Ki itt fenn szenvedett sokat

NAGY ISTVÁNNÉ

sz. TIMKÓ ERZSÉBET

élt 63 évet

megh. 1924 márc. 26

Mint hűséges jó feleség

Ide várja lelke felét

Bus magányban élő férjét

NAGY ISTVÁNT

Béke poraira

25.

Itt nyugszik

Ns. id.

HORKAY LAJOS

élt 80 évet

meghalt 1924 ápr. 9.

Áldott jó feleség siratja hű párját,
Három fű gyermek szorgalmas jó atyját.

A kedves rokonok mind mind

könnyet ejtenek.

Szerető szivedért soha nem felejtnek.

Küzdelseid után találj itt nyughelyet,

S virasszon feletted szelid emlékezet!

Ide várod majdan életed hű társát

Ki lelked fele volt

Ns TÓBIÁS MÁRIÁT

26.

Itt nyugszik

Ns VITÁRIUS

ERZSÉBET

Élt 16 évet

mh. 1925 márc. 13.

Itt a hideg sirba zárva

nyugszik egy hervadt

rozsa. Aki korán gyöke

rétől bucsut vett szülő
és testvértől. Még ko
rán volt élete szebbje.
Korán elhalt kedves
lányunk.
Miattad örök
gyászunk.
Nyugodj békében.
Isten veled.

27.

LENGYEL JÓZSEF
1926

Jobban tud pihenni Jézus
nak kebelén szeretettel
élni csendes békességben
jobb helyre költözött oda
föl az égbe. Szeretett e föl
dön mi jó volt s mi szép mégis
itt hagyta a szüleit s testvérít
Szép volt itt az élet akarcsak
egy kertben kedves jó pajtások
találkozunk ott fenn
M meghalt 1926 február 12

28.

Itt nyugszik

Ns

BASSÓ DÁNIELNÉ

sz. Ns

NAGY KAROLINA

kit váratlanul halál

szele sodort sirba

férjét Ns

BASSÓ DÁNIELT

kit gyászba itt hagyta

várja ide, ki ezen

emléket állíttatta.

Négy gyermeke, vői

szeretett unokák, áldott jó

emlékét szívőkben

hordozzák

Élt 61 évet. Mh. 1928 évben

Áldás poraira

29.

Itt nyugszik

Ns id. BASSO IMRE

szül. 1863 jan. 14

megh. 1930 okt. 14

Munkás élted nagyobbik részét

csak közjóra fordítád

Egyház, község s szegények ügyét

elárvalni sohasem hagyád

Jó szivedért kicsi családod

s minden jól áldását vivéd

A sirban csendes pihenésed

égben jutalmad elnyeréd.

30.

Itt

nyugszik

GYÖRI ISTVÁNNÉ

sz. ANDÓ ERZSÉBET

1864-1938

Érett gabona

Aratásod ideje eljött

S megőszült kalászkod

Itt takarítottál Atyánkhoz.

Nyugodj békében

Ide várja hű férjét.

31.

Itt nyugszik

Ns

BARANYAY ANTAL

élt 66 évet

Megh. 1939 jan. 11.

és neje

ADORJÁN ERZSÉBET

élt 62 évet

Megh. 1939 ápr. 19.

Egy sirhant takar két testet

férjet, feleséget, hitveseket

46 év volt a házasság életük

ők elmentek szépen

csaknem együtt

Emléküket őrzik két fiók s unokák
Menyeik könnyezik kettőjük kimúltát
De most mindnyájunknak egy szent

vigaszunk
A lélek él s egykor újra találkozunk
Áldás poraikra.

32.

E sirhant
Ns ADORJÁN BARNÁ
portestét fedi
sz. 1914 febr. 20 - mh. 1943 ápr. 7.
Árván nőttem, mégis nagyon boldog lettem
mert szüntelen az Isten állott mellettem
Ő tanított embert és hazát szeretni
ezért nehéz engem többeknek feledni
Az Isten életet soha el nem hagyta
Katókémat is 7 évre nekem adta
Kitől elválasztott jelenleg a zord halál
De idvezült lelkünk majd egymásra talál
Ezért Katókéám sohasé bánkódj csak higgyél:
Hogyha meghalsz is, velem örökké éljél!
„Ha elfogyatkozik is testem
és szívem: szívemnek kösziklájá
és az én örökségem te vagy
óh Isten mindörökké“
Zsolt 73:26
Szerető és szeretett szived
emlékét szereteteid őrzik.

33.

E sirhant fedi
Ns HORKAY LAJOS
testét, ki az Ur
végzése szerint
69 évet élt
megh. 1944 jan. 20
Váratlanul hagyta
itt hű férjem
Páros életünknek
43-ik évében
Ránk gyászt és bánatot hagyta
Hisz te nekünk
mindig jó voltál
Szeretett négy gyermeked
fájó szívvel őrszi
Édesapai emléked.
Békén pihenj míg

én is hozzád érkezem
hű nejed
KOSZTRA MÁRIA

34.

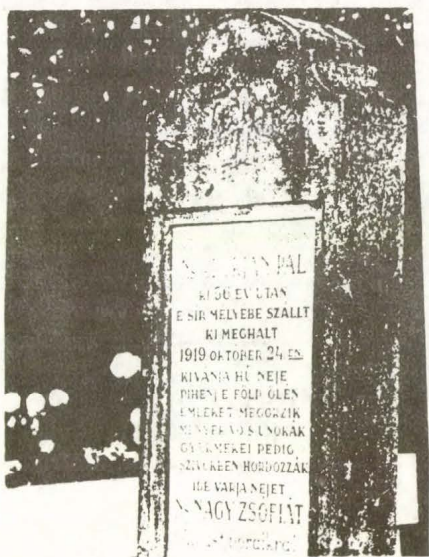
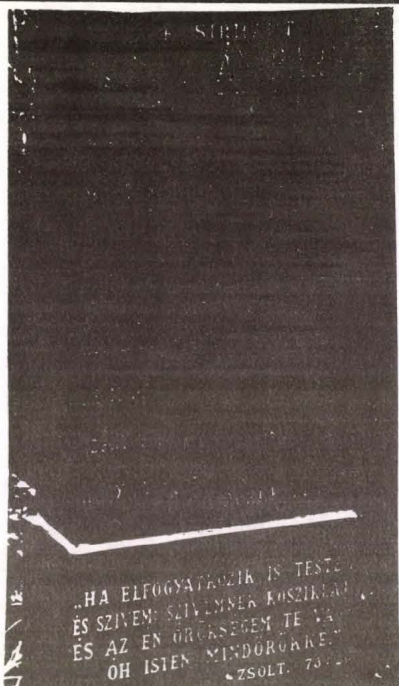
Itt nyugszik
ifj. KOSZTRA GYULA
sz. 1942. Mh. 1968 XII.18.
Drága becses jó Gyuszikám
Miért hagytál itt ilyen korán?
Isten akarta ezt vagy a rossz emberek,
Hogy a bánya mélyén a halálotat leljed.
Vérzik szívem, sir a lelkem,
Miért vagyok ily szerencsétlen.
Édesapád is a Don folyónál maradt,
Ott nyugszik teste idegen föld alatt.
E sírkő neki is legyen hű emlék.
Édes gyermekem búcsúszom én tőled,
Nyugodj békén, míg én is hozzád térek,
Szívemben örök gyászt hordozok,
Míg Krisztus urunk mellett reád találok.
Szeretett nagymama és jó nagyapa
Áldást kívánnak kihült poraidra,
Lajos bátyád is bucsut int néked,
Legyen könnyű a hant, mely takar téged.
Állította édesanyja
KOSZTRA GYULANÉ

*Szöveggyűjteményünkben
válogatást adtunk
az 1980 és 1985
között végzett
gyűjtések
anyagából.*

Technikai okok miatt csak néhány
kép bemutatására van most
lehetőségünk.

* * *

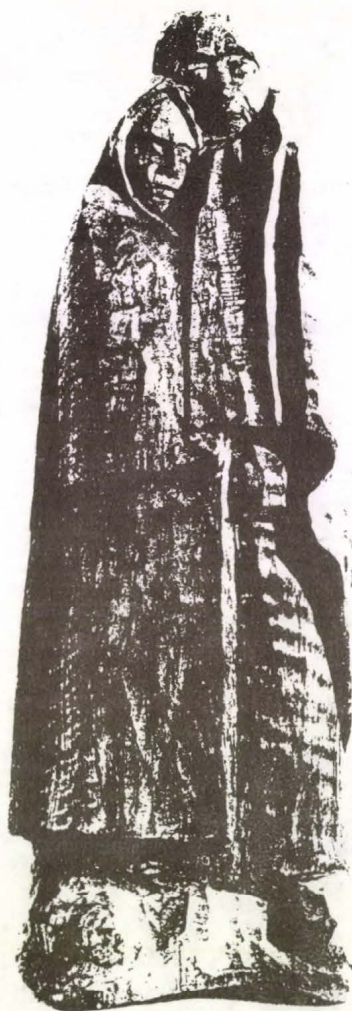
A fényképfelvételeket Asztalos Zoltán (1987) és Kulcsár Géza (1984) készítették a szerző kérésére.



TÁRSASÁGUNK ÉLETE

**„Boldog, aki életét magának, barátjainak s hazájának élheti,
s ennek életében is, halála után is használhat!“**

(Kazinczy Ferenc)



Lavotha Géza:

Összetartozás (1987, diófa) – *Pax in urbe est* (1983, cseresznyefa)

PÁSZTOR EMIL:

Javaslat egy széphalmi magyar nyelvtörténeti múzeum létesítéséről

A Kazinczy Ferenc Társaság 1994. március 19-én tartott közgyűlésén fölvettem – mások korábbi ötletét is felhasználva – egy javaslatot, amelyet most itt, Széphalom című évkönyvünkben megpróbálok részletesebben megfogalmazni.

Kazinczy Ferenc fél évszázadon át dolgozott és küzdött a magyar nyelv s a magyar irodalom felvirágoztatásáért. Ma a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeumon kívül is számos olyan múzeum van hazánkban, amely bemutatja a magyar irodalom nagy alkotóinak életútját, emlékeit. De sehol nincs olyan múzeumunk, amely a magyar nyelv háromezer éves történetéről adna szemléletes áttekintést.

Amikor Petőfi Sándor 1847 júliusában itt járt ezen a tájon, ellátogatott Széphalomra is, és erről így írt *Úti levelek Kerényi Frigyeshez* című prózai munkájának XII. levelében:

„Újhelytől fél óranyira éjszak felé esik Széphalom, Kazinczy Ferenc egykori lakása. Nevét megérdemli, mert festői szépségű táj. Különben pedig szent hely, szent az öreg miatt, kinek ott van háza és sírhalma. Kötelessége volna minden emelkedettebb lelkű magyarnak életében legalább egyszer oda záródokolnia, mint a mohamedánnak Mekkába.“

Petőfinek e soraira gondolva javasolhatná az illetékeseknek a Kazinczy Ferenc Társaság, hogy éppen Széphalmon, a Kazinczy-emlékkertben létesüljön egy *magyar nyelvtörténeti múzeum*. Ne vigyünk mindent Budapestre! Miért ne valósulhatna meg a magyar nyelv több évezredes történetének ez a bemutató intézménye itt Észak-Magyarországon s éppen Széphalmon, Kazinczy munkálkodásának színhelyén? Ezen a költői szépségű csendes tájon?

Évente rengetegen látogatnak el egyének és csoportok – Magyarország minden részéből – Kazinczy itteni sírjához és a közelében lévő Kazinczy-emlékcsernekba. És érkeznek látogatók az ország határain kívülről is. Nos, Széphalom vonzását tovább növelné, ha itt valósulna meg egy előadóteremmel is rendelkező országos múzeum. *a magyar nyelv országosan egvedülálló múzeuma.*

Ha jelenleg nagyobb csoport érkezik a széphalmi emlékkertbe, ott nincs egy olyan terem vagy nagyobb helyiség, ahol nyolcvan-száz fő számára előadást lehetne tartani, vagy ahova eső föl behúzódnának a látogatók. Az aránylag szűk Kazinczy-emlékcsernek (a „mauzóleum“) erre nem alkalmas. A létesítendő magyar nyelvtörténeti múzeum épületét úgy képzem el, hogy abban okvetlenül lenne – megfelelő előtérrel – egy szép előadóterem, amely például az

országos *Édes anyanyelvünk nyelvhasználati verseny* évenkénti díjkiosztó ünnepségének is helyet adhatna.

A megvalósítandó múzeum időrendben mutatná be *a magyar nyelv több ezer éves történetét*. Szöveges táblák, térképek szemléltetnék benne nyelvünk eredetét és fejlődését az őshazától a Kárpát-medencei honfoglalásig és tovább. (Közben az őseinket és nyelvrokonainkat felkutató Julianus barát és Reguly Antal utazásainak térképes bemutatásáról sem szabad megfeledkezni!)

Leghíresebb *nyelvemlékeinket* eredetiben nem lehet idehozni, de fali táblákon megjelenhetnének a belőlük felnagyított színes másolatok. Így lehetne közel hozni a látogatókhoz a Tihanyi Apátság alapítólevelének, Anonymus krónikájának latin szövegbeli magyar szavait, azután a Halotti beszéd és könyörgés, az Ómagyar Mária-siralom már összefüggő magyar szövegét. Mindezek Árpád-házi királyaink korának magyar nyelvét őrzik.

Nyelvünk történeti útján tovább haladva következhetne magyar nyelvű kódexeink egy-egy lapjának bemutatása. Folytatnák a sort a magyar nyelvű könyvnyomtatás első és nevezetes emlékei a XVI--XVII. századból. Helyet kapnának a múzeumban a legrégebb magyar bibliafordítások, továbbá legrégebb nyelvtanaink a Sylvester Jánosétól kezdve. Oda képzelem Dévai Bíró Mátyás 1549-ből fennmaradt helyesírási tankönyvének, azután Szenczi Molnár Albert 1604. évi latin–magyar és magyar–latin szótárának néhány kinagyított lapját.

Ott szeretnénk látni a múzeumban legjelentősebb *íróink* nagytűzésben bemutatott kézírását, névalírását. Közelebb kerül hozzánk, mai emberekhez Balassi Bálint, Pázmány Péter, Mikes Kelemen, Csokonai, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Jókai, sőt Ady Endre, Kosztolányi, Móricz Zsigmond, Németh László és Illyés Gyula is, ha látjuk, hogyan jelent meg egyéniségük a magyar kézírásukban. Műveikből a magyar nyelvre vonatkozó szép idézeteket lehetne kiemelni a vitrinek fölé, hiszen íróink jó néhány – például Kazinczy, Vörösmarty, Arany János, Kosztolányi Dezső – a magyar nyelvnek is tudós művelője volt.

Okvetlenül be kell mutatnia ennek a múzeumnak a nagy magyar *nyelvtudósok* arcképeit, közöttük Kazinczy híres nyelvész kortársainak: Révai Miklósnak és Verseghy Ferencnek a képét, de a többiekét is Bárczi Gézáig és Lőrincze Lajosig. A magyar nyelv *szótárait* és a magyar nyelvi *folyóiratokat* is szép történeti rendben föl kellene sorakoztatni a tárlókban. Sok múzeumlátogató még soha életében nem látta például a Petőfi-szótárt vagy a Magyar Nyelvőr című folyóiratot, hát legalább itt vegyenek tudomást ezeknek a létezéséről. Feladata lenne a múzeumnak, hogy a magyar nyelvstudomány jelenlegi műhelyeire és munkálataira is utaljon.

Nemzeti értékeink megismertetésében és a magyarságtudat fejlesztésében igen fontos szerepet tölthetne be ez a magyar nyelvtörténeti múzeum. Hatását növelni lehetne azzal, ha a múzeum anyagáról olcsón megvásárolható

fényképes füzetet is kiadnának, amelyet ott a múzeumban bárki megvehetne. Jó lenne, ha ebben a múzeumban állandó jelleggel árusítanák az újabban megjelent magyar nyelvi szakkönyveket és folyóiratokat. Nem hiszem, hogy például az *Édes Anyanyelvünk* legújabb számaiból havonta több száz példányt is megne vennének az odalátogató hazai és határainkon kívüli magyarok. Úgy gondolom, sokan csak azért nem olvassák az *Édes Anyanyelvünket* és a Magyar Nyelvőrt, mert még soha nem is látták ezeket a folyóiratokat, vagy ha látták is, nem tudják, hogyan lehet ezekhez hozzájutni.

A figyelem felkeltésén túl tegye lehetővé a múzeum, hogy ott a helyszínen bárki akár elő is fizethessen az *Édes Anyanyelvünkre*, a Magyar Nyelvőrre, a Magyar Nyelvre és a Magyarartanításra. Fontosnak tartom, hogy árusítsák ott a Kazinczy Ferenc Társaság és a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványait. És lehessen kapni a múzeumban szép helyi képeslapokat.

Milyennek képzelem el a magyar nyelvtörténeti múzeum *épületét*? A helye mindenképpen a széphalmi Kazinczy-parkban, az ottani Kazinczy Ferenc emlékszobának (az úgynevezett „mauzóleum“) közelében lenne. Kétféle megoldásra gondolok. A könnyebben megvalósítható talán az lenne, ha az Emlékkert szélén álló *Kossuth-kúriát* vásárolná meg és szabadítaná fel erre a célra az állam vagy a helyi önkormányzat. A házat közelebből nem ismerem, csak annyit hallottam róla, hogy eredetileg a Kossuth család katolikus ágáé volt, és jelenleg pedagóguslakások vannak benne. Alaposan föl kellene mérni, hogy ebben az épületben megvalósítható lenne-e a létesítendő múzeum, és ha igen, hogyan, milyen átalakításokkal.

A másik megoldásként az kínálkozik, hogy az ország gazdasági helyzetének javulása után – talán az ezredforduló táján – új épületet emelnének a széphalmi Kazinczy-parkban a magyar nyelvtörténeti múzeum elhelyezésére.

Úgy gondolom, a múzeum megvalósításának ügyét szívesen felkarolná a Kazinczy Ferenc Társaság mellett a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Nyelvtudományi Társaság, az Anyanyelvpolók Szövetsége, sőt a Magyarok Világszövetsége is. Minthogy *országos ügyről van szó*, az anyagi alapok biztosítását talán a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, valamint a különféle alapítványok segítségével lehetne elérni. Talán még az amerikai magyarok segítségére is számíthatunk. El kell indítani a dolgot, és szerintem hamarabb megvalósulhat ez a múzeum, mint Budapesten az új Nemzeti Színház.

Fontos, hogy az új múzeum ügyét a széphalmi önkormányzat, Sátoraljajűhely önkormányzata és az országos múzeumi szervezet is minél előbb felvállalja.

A magyar nyelv ma tizenötmillió magyar ember „tulajdona“, s ezért azt mondhatjuk, hogy a felállítandó *magyar nyelvtörténeti múzeum* mindnyájunk számára hasznosan szolgálhatna anyanyelvünk és nemzeti művelődésünk, nemzeti emelkedésünk ügyét.

BOJTOR ISTVÁN:

Gondolatok a göncruszkai Kazinczy-házról és társaságunk tíz évéről

A göncruszkai Kazinczy házért folytatott küzdelem 1984-ben kudarccal végződött. Pedig összefogott érte a falu lakossága a korabeli illetékesekkel. Azary István párttitkár elvileg támogatta, Novák Béla földművelésügyi elnök anyagilag. Helyi, járási, megyei vezetők – a Hazafias Népfronttal együtt – kiemelt feladatnak tekintették megmentését. A Magyar Népköztársaság Művészeti Alapjának igazgatója, Funk Miklós személyesen utazott Göncruszkára; Fekete Gyula, a Magyar Írók Szövetsége alelnöke javaslatára e célból gyűjtés indult Amerikában. Rácz Ferenc tanár Torontóból el is küldte az első nagy összeget. A sajtó és a rádió is rendszeresen foglalkozott vele. Kovács Dániel, a Szülőföldünk szerkesztője teret nyitott a Göncruszkáról szóló írásoknak. Petróczy Éva költő különböző országos lapokban írt „az általunk szeretett házról” (ahogyan húga otthonát Kazinczy említette). A megyei napilapban és egyházi újságokban is bemutatták a házat. Ungváry Ildikó csattanós riportot készített a Segíthetünk? című rádióműsorában. A tévének Ráday Mihály készített filmet róla. Mizséry Miklósné megvásárolta volna olyan egyezséggel, hogy a Református Egyház tulajdonába kerülő Kazinczy emlékszoba mellett reprezentatív, irodalmi, művelődési otthont létesít. Közben az Országos Műemléki Felügyelőség építészeti és kortörténeti értéke alapján az épületet fölvette a műemlékek jegyzékébe.

A Kazinczy-házért folytatott hosszú küzdelem mégis kudarccal végződött. Nem lett belőle országos vagy nemzetközi hírvé. Ugyanis a szóbeli megállapodást özv. Simon Péterné tulajdonos hirtelen megmásította és G. Nagy Ilián költőnek és feleségének, Maczó Ágnes jogásznak adta el. Nagyt és keserűen nyeltünk. Azután valami remény csillant föl, mert az újdonsült tulajdonosok meglátogattak, hogy szellemileg és anyagilag támogassuk őket. Tehát kooperálhatunk? – tettük fel a kérdést. „Nem – hangzott a válasz –, mert a Kazinczy-ház helyreállítása kizárólag hajdúsági tett.” Ezt a véleményt írásban is rögzítették. A Hajdú-Bihari Naplóban úgy nyilatkoztak, hogy Göncruszkán és a megyében sem a lakosság, sem a hivatal, senki sem törődött a Kazinczy-házzal, illetve „kocsmásítani akarták”. Még az egyház is akadályokat gördített a megmentése elé. De a „hajdúsági tett” által megoldották a kérdést.

A Kazinczy Ferenc Társaság 1986-ban reprezentatív, kihelyezett nyilvános elnökségi ülést tartott Göncruszkán Busa Margit irodalomtudós jelenlétével és tiszteletére is. Természetesen a Borsos István által készített és a kúria udva-

rán felállított Kazinczy-szobrot is koszorúzni óhajtották. Az épület és környékének pusztuló állapota lehangolta az illusztris, ünneplő csoportot. Szilágyi Ferenc a Magyar Nemzetben le is írta, amit látott, hogy 1984 óta lebontották a boltíveket, eredeti kéményeket, és dudva csúfítja a valamikor szép udvart. Ezek után sorozatban jelentek meg írások a Kazinczy-házról, amit az Országos Műemléki Felügyelőség azzal zárt le a Magyar Nemzetben, hogy a boltívek visszaállításához, illetve renoválásához 150 ezer forintot kiutalt.¹

Az új tulajdonosok ezek után harmadszorra is megmutatták, hogy közbelépésük „hajdúsági tett” volt, mert az épületet gyorsan eladták egy hajdúdorogi családnak.

*

Kazinczy Ferenc fénye azonban túlvilágít a göncruszkai kúrián, ahol Klára húga szárnyai alatt nevelkedtek a lányai. És mit tehetünk ezután?

Encsen 1983-ban felkerestem Szabó Sándor tanárt, muzeológust, akivel állhatatosan dolgoztunk a Kazinczy-házért. Arra bátorított, hogy lépünk tovább. Más úton-módon keressük Kazinczy Ferenc hagyatékának ápolását. Valamilyen hagyományörző közösséget kellene összehozni, gondoltuk. Meglátogattam a baloldali reformista Gulyás Mihály írot. Neki a magyar nép érdeke, megmaradása, fölvirágzása fontosabb volt a moszkvai szempontoknál. „Ilyen alapon” formálódott barátságunk a meggyőződéses magyar szocialista és a Krisztust hívó magyar református lelkész között. Megörültem, hogy helyesi valamilyen Kazinczy-kör sürgős megszervezését. Kováts Dániel hozzátette, hogy régóta foglalkozik ilyen társaság megalapításának gondolatával néhány barátjával együtt. A nehézség abban mutatkozott, hogy az 1980-as évek első felében Magyarországon még felülről lefelé építkeztek. Csak azt lehetett, illetve azt volt ajánlatos megvalósítani, amit felülről sugalmaztak. Vajon sikerül-e nekünk alulról fölfelé építkezni és szervezkedni?

Megindultunk végigjárni az illetékes hatóságok dús televényét. Az alapító tagok Sátoraljaújhelyen gyűltek össze 1984-ben, hogy azután 1985 áprilisában eljussunk első – alapító – közgyűlésünk megtartásához. Elnökül választottuk Kováts Dániel főiskolai tanárt, alelnökül Gulyás Mihály írot és Bencsik János tokaji múzeumigazgatót, titkáruul Hőgye István levéltár-igazgatót. Az elnökség tagjai közé került még Szabó Sándor encsi múzeumigazgató, Nagy Géza néprajzos, Fehér József múzeumigazgató, Benke György sárospataki gyűjteményi igazgató, Katona Rezsőné Kazinczy-díjas gimnáziumi tanár.²

Ott volt az alapítók között Panyuscsik Jánosné. Marika a koncepciózus pedagógus (aki később az elnökség tagja is lett). Szuggesztív személy, aki

¹ E kérdés sajtóvisszhangja a Busa Margit által szerkesztett Kazinczy-bibliográfia sajtó alatt lévő 2. kötete alapján pontosan nyomon követhető.

² A megalakulás körülményeiről képet adnak társaságunk Hírlevelei. V.ö.: 1.sz. 3-6.o.

ráérez a lényegre. Reális javaslatai emberségesek, és a döntések megvalósítását áldozatkészen vállalja. Gulyás Mihály fanyar iróniával rajzolta meg az akkori társadalmi-politikai helyzetünket, elsősorban Abaúj sanyarú képét, ahol sok települést szándékosan elsorvasztottak és összevontak. 1960-ra 3000 fiatal hagyta ott a szülőföldjét; közülük kerültek ki a deviánsok. 7000 ház áll üresen. Falun egy ember jut négy szobára, városban három ember egy szobára. Merész adatföltárás volt ez akkor. Kováts Dániel elnökünkről első pillanattól tudtuk, hogy karizmatikus. Karaktere, kvalitása, sokszínű és sokrétű kapcsolatai, embersége és lelkülete által alkalmassá lett a Társaság vezetésére. Magas intelligenciájú emberekkel éppen olyan jól tárgyalt, mint a legegyszerűbbekkel. Az organizálás adományát is kapta. Hőgye István titkárunk csöndes, mosolygós, halkszavú Kazinczy-tudós. Nagy Gézát néprajzi tanulmányai tették közismertté.

*

A Társaság tevékenysége három főirányban terjedt ki. Elsősorban a magyar szellemi, irodalmi, népi értékeket igyekezett összegyűjteni és feldolgozni Abaúj-Zemplén-Gömör tájegységein. Másodsorban Sátoraljaújhely, Bodrogköz, Tokaj, Szerencs, Szikszó, Encs, Gönc(ruszka), Felsőregmec, Széphalom körzetében, a pártprogram irányával szemben, tudatosította a helyi történelmi, irodalmi, néprajzi értékeket. Mai divatos kifejezéssel szólva: az identitástudatot élesztgette. Ezért tartott kihelyezett üléseket, avatott emléktáblákat és emlékhelyeket, hogy megbecsülésre indítson és irányt mutasson. Harmadsorban ritka, értékes műveket adott ki, facsimilében is. A Széphalom című, példásan szerkesztett évkönyvben kiváló irodalmárok, néprajzosok, történészek munkái olvashatók, olyanok is, akik másképpen gondolkoztak. Ezért kiszorították őket. A fórumok, ankétok, nyilvános ülések közül messzire kimagaslott a két szabadegyetem (Gönc, Encs) és a népfőiskolák szervezése vagy támogatása.

*

És a jövő? Több szempontból is fontos kérdés ez. Mert Magyarország a mögöttünk lévő években valamilyen kibontakozást keresett a krízisből. Válaszúthoz érkezünk. Nagy összeomlás és nagy lehetőség mutatkozik. Mert népünk 1526 óta 1990-ig sohasem volt független. Nagy hatalmak ölelése és karma szorított bennünket. Napjainkban pártok, egyesületek, alapítványok válsághelyzetét látjuk. Nagyok összezsugorodtak, kicsik fölerősödtek. Sajnos, az egyházak kürtzengése is bizonytalanul szól.

A Kazinczy Ferenc Társaság tíz év óta hiánypótló, speciális munkát végzett. Szükség van még az általa végzendő magyar irodalmi, történelmi, szellemi értékek ápolására? Egyáltalán kérdés ez, amikor lakosságunk az amerikanizálódás, európaiasodás büvkörében, másrészt a sovíniszta, nacionalista durvaság ütközőpontján medítél? Kováts Dániel Szegedre költözött családjához, és lekö-

szönt elnöki tisztéről. Az elmúlt három évben gomba módra megszorodtak az egyesületek és szövetségek. Mit keresünk még a porondon? Van-e hivatásunk és küldetésünk? A tízéves virágkorunknak örvendezünk, vagy a csöndes elhervadás köszöntött be ránk?

A kérdést szándékosan kiéleztem azzal a reménnyel, hogy a tagság és az elnökség pozitívan válaszol reá. A Kazinczy Ferenc Társaság azért működik, hogy tiszta forrásból merített vízzel itassa a szomjazókat. Mostani országhatárainkon belül és kívül.

Segítsen meg Isten ebben a szolgálatunkban.

Göncruszka, 1993. október havában.



Lavotha Géza: Predikátor háza (Erdőbénye)

A Kazinczy Ferenc Társaság új vezetősége:

Elnök: Fehér József.

Alelnökök: dr. Bencsik János és Bojtor István.

Az elnökség tagjai: dr. Csorba Csaba, dr. Hőgye István, Juhász Istvánné (titkár), Kardos Sándor, Kiss Attila, Kissné Nagy Zsuzsa (penztáros), dr. Kovács Dániel, Lavotha Géza, Panyuscsik Jánosné (jegyző), Pozbai Dezsőné, Szabó József.

A számvizsgáló bizottság:

Ványay László (elnök), † Nagy István, Szabó Sándorné

LAVOTHA GÉZA:

Gondolatok a tanítóról, az iskoláról

(Két tanárom köszöntése kapcsán Csely Béla tanító úrra emlékezve)

Egey Antal 90, *Ködöböcz József* 80 éves. Mindketten a sárospataki pedagógusképzés korszakot meghatározó alakjai. Őket köszöntöttük 1993-ban a tanítóképző dísztermében.³ Boldogító feladatommá lett az emlékezés. A tudatos emlékezés. Az érzelmi tényezők lehetséges mellőzésével; helyükbe összehasonlító és oknyomozó elemzések lépnek, mintegy fél évszázad felejtésszelekciójának lényeglátásával. Már feledésbe merül az az embertípus, az a magányos istenbáránya, akit úgy említettek a faluban, hogy *a tanító úr*, akinek árva egy-személyét felváltották – de sohasem pótolhatták – *a pedagógusok*.

Hogyan keletkezett ez az embertípus, aki később az alig elérhetőnek látszó sárospataki tanítóképző gyönyörű palotájában képződött? Képeződött? A képzős diákok zöme faluból, a falvak földműves lakosságának fiai közül került ki. Azért nem írtam kis- és középparasztot, mert abban az időben – bármilyen jó szándékkal is – parasztnak nevezni valakit, bicskarántásig menő sértésnek számított.

Földműves. Amit ez az elnevezés takar, az a nyomornak az a fajtája, amit emelt fővel, gazdatudattal, a kiszolgáltatottság, a létbizonytalanság kínos titkolásának szorongatása közepette kellett elviselni. A föld határozta meg az embert, a holdak száma adta a rangot. Ezért a földműves mindent megtett, hogy a holdak gyarapításával növelje a családja rangját. A nyolc-tíz hold föld az akkori külterjes gazdálkodás mellett csak az éhenhalástól óvta meg a családot, különösen Abaúj és Zemplén nehézművelésű helyein. A termelő eszközöket az ókor óta alig módosított – tehén vagy ló vontatta – eke, borona, kapa és gereblye jelentették. És az ember fizikai ereje, 10-12 éves kortól a reszkető előregedésig. A munkaidő: látástól vakulásig. Így hát a földműves, *a gazda*, türelmetlenül várta, hogy gyermekei munkára foghatók legyenek.

A munka 10 éves kor körül tehénőrzéssel kezdődött. Minden reggel, fejés után ki kellett hajtani a jószágot, ha esett, ha fújt. Két karéj zsíros kenyér összefordítva, ez volt az alapétel, hozzá egy zöldpaprika, ősz felé a határban található gyengekukorica parázson sütvé. A tarisznyában rejtőzött egy viharvert könyv, tizfilléres ponyvaregény, amelyben rőt hajú Jimmy hangja csattant: *Hands up!*

³ A Kazinczy Ferenc Társaság nevében elnökségünk tagja, Lavottha Géza festőművész mondott élőszóbeli köszöntőt. Ennek szövegét - kérésünkre - utólag leírta, ezt közöljük a következő lapon, a júniusban elhunyt *dr. Egey Antal* emlékét idézve. -- A rajzok is a szerző alkotásai. (A Szerk.)

Tisztelt Ünneplők!

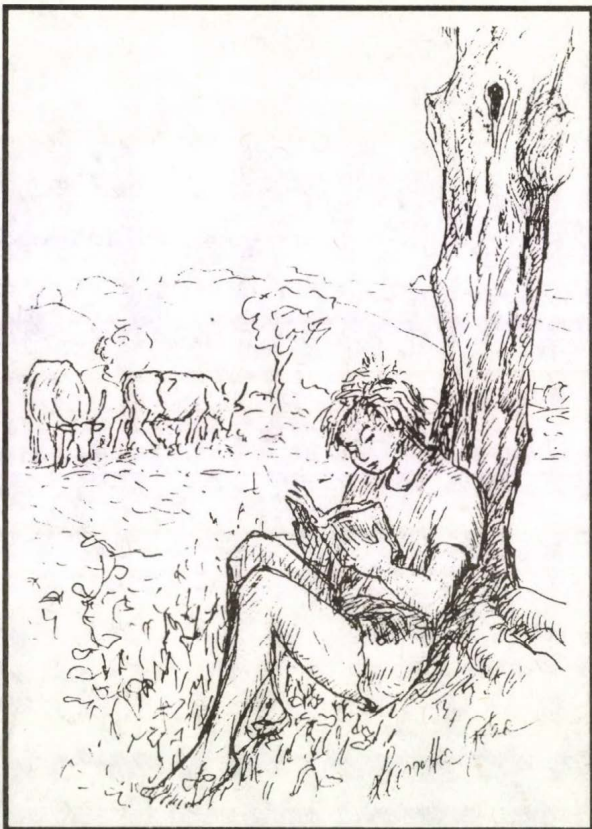
Hálás vagyok a sorsnak, hogy minden elől,
s már meghalt társam nevében, a Kazinczy
Társaság küldötteként megköszönhetem azt a csodát,
amit fél évszázaddal ezelőtt velünk tettek.

Velünk, akik egykor szalmazsákokból pipozott széke-
reken érkezünk ide, és bamba megilletődöttséggel
bámultuk a zongorát. - Hogy aztán öt év múlva
képzett kántorokként zengessük fel egy falusi templom
orgonáján a presbiteri testület előtt, hogy - „Egyedüli
reményem óh Isten csak te vagy” -

Hogy csinálták? Honnan jött az a szuggesztív
erő, ami a vad suhancokat fegyelmezett, jól kezelhető,
az önkínzásig szorgalmasan gyakorló diákokká tette?
Egy igazgató úr óriási tekintélye mellett személyes
kapcsolatban volt minden diákkal, szinte fejből tudta
a diák anyakönyvi adatait, ismerte családi körülményeit.
És Jóska bácsi. Hisz egynéhány évesen is Jóska bácsi.
Mintha testvératyánk lett volna. Emberi melegsége
oldotta a kemény intézeti fegyelem ridegségét.
Mindent köszönök, mindnyájunk nevében. Erőt,
egészséget, sok, sok boldog estendőt kívánok

Károly Jéko

Persze így, betű szerint olvasva. Majd egy-egy kézről kézre járó Jókai-kötet, a *Sárga rózsá*, *Ahol a pénz nem Isten* című kötetek, azután sorban a többi. A tehenek pedig mentek, amerre a kedvük tartotta. S mire a kis tehenész felocsúdott Jókai álomvilágából, a teheneket már sehol sem látta. Kétségbeesetten indult keresésükre, s ha szerencséje volt, meg is találta valahol, valakinek a kukoricásában. Ha nem, akkor este remegve indult haza, hogy megkapja vétkéért az atyai büntetést a nadrágszíjjal, és a szidalmat az átkozott könyv miatt. Még nagyobb volt a baj, ha négy-öt gyerek terelte össze a legelésző jószágokat,



hogy aztán a *négveslabét*ba vagy a *rongylabdarágás*ba feledkezve, önfeledt, fergeteges játékba merülve engedjék a jószágokat elbitangolni. S bizony, lefelé hanyatlott már a nap, mikor rádöbbsenek, hogy a tehenek távol a legelőtől, egy lóherésben habzsolják a gyenge lóherét. Iszonyodva gondoltak a következményekre, ha a nagy lakmározásra nagyot isznak a jószágok. Felfúvódnak, s ha nem jön idejében a segítség, a bendőjük szétreped, és menthetetlenül elpusztulnak. Ez pedig akkor a földműves család életében iszonyú tragédiát jelentett volna. Gyors beavatkozásra van szükség ilyenkor. A gázt fejlesztő lóherét ki kell szedni a tehénből. Vékonykarú egyén a tehén végbelén keresztül hónaljig benyúl a tehén bendőjébe, és kiszedi onnan a félig emésztett lóherét. Minden újabb benyúláskor mésztejet visz be a tehén gyomrába, ami leköti a keletkező gázokat. Valamirevaló gazdaember gyerekének ezt tudnia kellett, és tudta is.

Ha a gyerek elvégezte a hat elemi, kapára érett. Először az anyjához szegődött a répa, a krumppli kapálásban, amit lehetetlen volt megszeretni a gyótró kánikulai hőségben verejtékeztve, játékra, olvasásra vágyva, irigylve azokat a társait, akiknek egy talpalatnyi földjük sincs, s így szabadon bitangolhatnak erdőn, mezőn.

És irigyelte azokat a társait, akik tovább tanulhattak. A tehénörzés közben olvasott könyvek akkor is megtették hatásukat, ha azokat nem fejlett ízléssel és igénnyel válogatta össze a gyerek. Kinyitotta a szemét annyira, hogy felismerte: a világnak nincs vége ott, ahol az ég kékje találkozik a látóhatáron az akáccsal. Ébredezett a tudásvágya. Mindent tudni szeretett volna, úgy mint a *tanítóúr*.

Igen, a tanító úr mindent tudott. Kérdezhet tőle az ember akármit, ő válaszol. Nagyobb baj az, ha ő kérdez. Mert ha nem tudsz, jön a tenyeres, rosszabb esetben a három fenekes, ami nagyon tud fájni. De valahogy mégis nagyon lehet szeretni a tanító urat, mert azt akarja, hogy minden gyerek tudjon. Meg szép ruhában jár, tiszta ingben, és sohasem káromkodik.

És répakapálás közben felszállt az első sóhaj: *Tanító szeretnék lenni!* Ez nem maradhatott sokáig titokban. A naphosszat tartó kapálás közben sokat beszélget a gyerek az édesanyjával, s elhangzott a bátortalan kijelentés: „tanító szeretnék lenni”. „Hát persze, fiam, én meg grófné szeretnék lenni. Mert hát annak se kell répát kapálni.” A gyenge ellenállás fokozta a gyerekekben az akarást. Szentigaz, hogy nem csak a tudásvágy hajtotta a gyereket, volt egy kis igazsága az anyjának is. Nagyon unalmas és derékfájdító munka a kapálás, s bele kell törődni, hogy egy életen át kell majd ilyeneket csinálni: a gondolat is elborzasztotta a kiskamaszt.

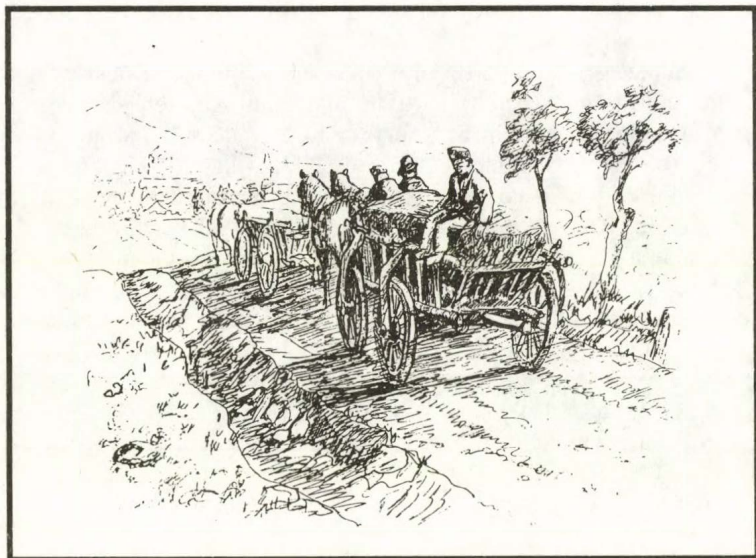
A gondolat gyökeret vert az anya fejében is, hogy diák lesz a fia, s egyszer talán tanító is lehet belőle. Ki tudja már, hány nap telt el addig, míg az édesanya meg merte említeni az urának a fiú szándékát. Hiszen alig várta a gazda, hogy munkára fogható legyen a fiú, hogy kapáljon, szénát gyűjtsön, majd szántson, vessen. S most, mikor lassan már hasznát lehetne venni, urizálni akar. Tanulni. Hát ezt nem! Nem és nem! Éjszakába nyúló beszélgetések, sokszor a mama könnyei, érvelések a tanult fiú rangot jelentő tényéről, nem maradtak hatástalanok a konok gazdafejben. Micsoda öröm volt, mikor az apa felszakadó sóhaj kíséretében ennyit mondott: - No, jó! - Hát ez volt a legnehezebb. A többi már részletkérdés. De a részletkérdések között nagyon fogós is akadt.

Mire megszületett a nagy elhatározás, megtörténtek a beiskolázások, s így a gyerekből semmiképpen sem lehetett már pataki diák. Mit lehet tenni? Ebben csak a tanító úr adhat tanácsot. Adott is. „Legyen a gyerek magántanuló. Íratkozzon a polgári iskolába magántanulónak. Itthon marad, tanul, és minden

délután jön hozzám, én tanítom. Délig otthon tanul, délután jön hozzám, és én felkészítem a következő leckére.“ Így lett. Persze, csak egy-két hétig. Aztán a délelőtti tanulás estére maradt, mert a szeptemberi-októberi munkákat nem lehetett elhalasztani. Várt a betakarítás. Répaszedés, krumpli ásás, szüret. De minél nagyobb lett a terhelés, annál erősebb lett a vágy a gyerekekben a tanulás, a könyvek iránt. A kiapadhatatlan betűéhség a petróleumlámpás téli esték álomvilágában sem tudott csillapodni. Tavasszal újra kezdődött a mezei munka, ami fokozta a tanulás iránti vágyat.

És eljött a magánvizsga ideje. Az izgalomtól lázasan vizsgázott a gyerek. Klacskó Béla bácsi a pulzusát fogta, miközben kérdezett. A vizsga majdnem teljesre sikerült. A következő tanévre már tíz magántanuló gyerek felkészítését vállalta a fiú, teljes felelősséggel. S ez így ment három éven át, a polgári iskola befejezéséig.

Eljött a nagy álom megvalósulásának ideje. A gyereket felvették a tanítóképzőbe, bentlakó diáknak. Kimondhatatlan gondot jelentett a szülőknek a kolégiumra való felkészítés. Legalább két rend ruha, cipők, fehérneműk, ágyneműk. A sodronyos vaságyakba szalmazsákok, amiket a kerti házban egy pengőért lehetett megtölteni szalmával. A második év kezdetén már otthonról vitték a tömött szalmazsákokat, magasan felrakott szekereken. Ezek tetején kuksoltak a hangos, vidám diákok. De ahogy közeledett Patak, úgy szállt el a jókedv. Akkor még nem létezett az autótűt (Sztálin-út), Bodrogolaszin át jöttek a szekerek Patak felé a makadámúton. Olaszit elhagyva egy dombon át vezet az



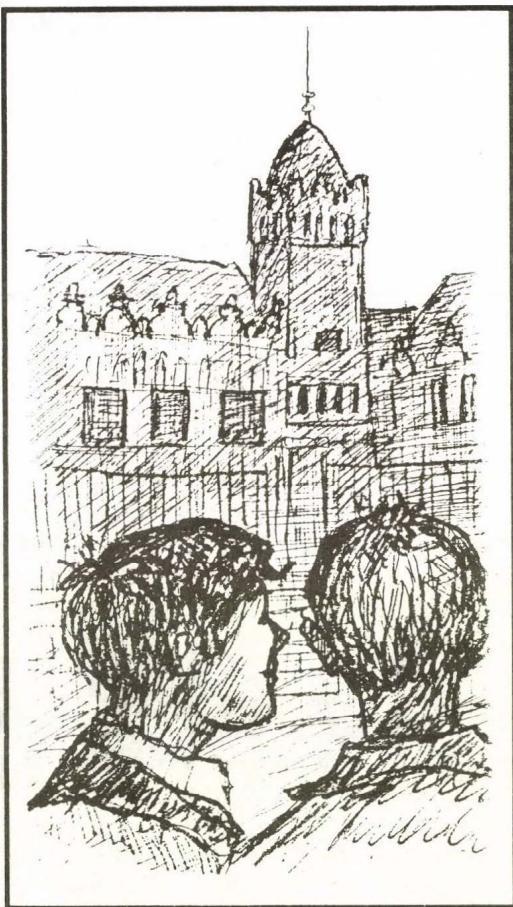
út, s a dombtetőre érve pillantották meg a fiúk Patakot. Ezt akkor Pityergődombnak nevezték, mert a kisdíákok itt kezdtek pityeregni.

A Tanítóképző!... Úgy magasodott a falusi kiskamasz fölé, mint egy katedrális. Úristen! Hogy kell itt viselkedni? Hogy kell alkalmazkodni a sok finom úrigyerekhez? Bambán, gátlásokkal tele, szinte lábujjhegyen közlekedett a folyosókon. S itt érte élete egyik legnagyobb csalódása. Jöttek a diákok. Jöttek, mint a vihar, lármásan, lökdösődve, trágár szavakat is ejtve az ágyfoglalásnál. Úristen, hát ezekből lesznek a tanító urak?

De lassan elcsendesedtek, mindenki elfoglalta a helyét a hálóban és a dolgozóban. A tanulószobák felügyelője egy-egy negyed- vagy ötödéves diák volt, akinek az egyénisége erősen meghatározta a hozzá tartozó 15-20 diák magatartását, életvitelét a kollégiumban.

Az a katonásan kemény, fegyelmezett élet a tanítóképzőben nagyrészt nekik volt köszönhető. Ez a diákhierarchia tette lehetővé azt a kemény fegyelmet, ami a tanítóképzőre annyira jellemző volt. No meg az, hogy nem kellett túl nagyot vétkezni ahhoz, hogy a diákot visszaküldjék oda, ahonnan jött. S ha egy suhanc eljutott addig, hogy felmérje az esélyeit az életben a hazaküldés után, akkor jobbnak látta alávetni magát az intézet fegyelmének.

És volt fegyelem. A felügyelők éberen őrködtek a rendre, mindenre figyeltek. Enyhébb szankciók alkalmazására volt lehetőségük. A szilenciumról elkésni, a diáktársat zavarni tilos volt. Kimenőelvonással, vacsoraszünetben benttartással büntethették az alacsonyabb osztályú diákokat, ha arra szükség volt. Különösen az elsősök, a bundások rettegték a meglehetősen durva felsősöktől. A



bundásavatás, a névnap alkalmat adtak a bundásverésre. Látszólag csak törülközővel vertek, de legtöbbször szappant csavartak a törülközőbe. S mindig akadtak szadista hajlamú ifjak, akik nagy élvezettel ütöttek nagyokat. Százszor felmerült a kérdés a kisdiaokban: - Ezekből lesznek azok a finom, okos tanító urak?

Az iskola? A háború előtt és alatt volt követelmény. *Dr. Egey Antal* igazgató úr meghatározó személyisége volt az akkori tanítóképzésnek. Szakmai tudása, pedagógiai érzéke, tekintélytartása, pontossága, következetessége és csodálatos memóriája ejtette ámulatba nap mint nap a tanuló ifjúságot. Nem volt olyan nála, hogy egy kiadott feladatot elfelejtett számonkérni. Nagyszerű tanár volt még a fiatalon meghalt *Erdélyi Dezső*, a háborúban elesett *Szarka Béla* és a jóságos *Ködöböcz József*. A csodálatos *Tóth Kari* bácsi, aki képes volt kántorokat csinálni öt év alatt a zongorához először ülő parasztyerekekből. S akik igazán tanítókká formáltak a suhancokat: a gyakorló iskolai tanárok. A halk szavú, csodálatos *Tóth Mihály* bácsi és a karakán *Szathmári Ferenc*. Az általuk írt tankönyvek és kézikönyvek adták az alapot az akkori idők elemi iskolai pedagógiájának, és alapot építettek a lelkiismeretes, alapos és érzelme gazdag tanítói munkához. Soha nem utasítottak; nem megmagyarázással oktattak, hanem példát mutattak. A tanítás folyamán kialakult vagy kialakított helyzetek alapján, a beleélésre inspirálva, szuggerálva, lelkesítve, a gyermek szeretetreméltó sajátosságait örökké szem előtt tartva ragadták magukkal a *kis-tanítókat* egy-egy emlékezetes bemutató tanításon... *Tóth Mihály* bácsi szinte suttogva beszélt az óráin, de olyan érdeklődést tudott kelteni, hogy a kialakult feszült figyelemben a tollak sercegését is meg lehetett hallani.

Ma – látva a tanítóképző nagyüzemi apparátusát, a gazdasági, adminisztratív és technikai személyzetet, az elektronikus laborokat – önkéntelenül támad a kérdés: hogy tudták azok a régiek mindezek nélkül megcsinálni, hogy az akkor képzett tanítók legtöbbször egymaga tudta elvállalni egy faluban a minden osztályban való tanítást, a népművelő munkát, a kántorkodást, amit jóval később hat-nyolc pedagógus sem tudott jobban ellátni? Meg is becsülték a tanítót. Bizalommal fordultak hozzá, mert sokszor volt kénytelen bizonyítani megfontolt és értő hozzáállását nehéz helyzetekben. Orvos híján hozzá szaladt éjszaka a kétségbeesett anya, és ő segített. Úgy, hogy átgondolta, mit tesz, és felelősséggel adott tanácsot.

Előfordult egyszer, hogy tanfelügyelő látogatta meg a fiatal tanítót. Sorsdöntő alkalom volt az ilyen. Ekkor alakult ki a tanító minősítése, talán egy életre. Gátlásokkal küszködve tanított a fiatalember, miközben a tanfelügyelő úr a katedrán ült, figyelt és jegyzetelt. Egyszer csak nagy robajjal kitérült az ajtó, s egy asszony rontott be kétségbeesetten: -- Tanító úr, az istenért, jöjjön gyorsan, mert elpusztul a tehenünk! A tanító zavartan nézett a tanfelügyelőre, aki rövid

csend után halkán megkérdezte: – Tanító úr, tud segíteni? – Igen, – válaszolt a tanító. – Akkor menjen gyorsan, átveszem a tanítást. A tanító elment, rendbe tette a felfűvódott tehenet, aztán visszament az iskolába, s folytatta a munkát. Ez így volt természetes.

Reggel az iskolába, délután a szőlőbe, este a kultúrházba, vasárnap a templomba, az orgonához, s akaratlanul is nyomta a vállát a falu minden gondja. De akkor még nem volt szokás fáradtságról panaszkodni. Fiatal volt, és éltette a tudat, hogy amit csinál, az nagyon fontos, és azt senki nem csinálja meg helyette. Mert egyedül volt. Ő volt a tanító úr. Az egyetlen és az utolsó is. Utána már pedagógusok jöttek, sokszor gyors talpakon. A szakosodás. Őt-hat tette a dolgát ott, ahol azelőtt egy-két ember dolgozott. Nőtt a tudás, csökkent a tekintély. A tanító egyszemélyi felelőssége elolvadt. A szeretet pedagógiája szóba se jöhetett. A szaktudás lett a fontos, nem a hivatástudat. A férfiak lassan elhagyták a pályát. Hivatás helyett az érvényesülés lett a motiváló szempont. A pálya elnőiesedett. No, egy pillanatig sem vonhatjuk kétségbe, hogy a gyerekek, különösen a kisgyerekek nevelése a legjobb kezekben van. Hiszen anyáskodó természetükből adódik, amire a kisgyerekek a legjobban vágnak, a szeretet, amiről a nemrég múlt időben nem volt szokás beszélni. A nők pedagógiája -- természetes elhivatottságuk révén -- pótolhatatlan, de a férfiakkal együtt lenne igazán teljes.

Lavotha Géza: Dombi Sámuel szülőháza (Erdőbénye)



IN MEMORIAM

DR. ÚJSZÁSZY KÁLMÁN

Gyászoló Család, végtisztességet tevő Gyülekezet!⁴

Mielőtt temetőbe kísérnök Újszászy Kálmán porhüvelyét, idézzük magunk elé szinte az egész XX. századot átívelő életét, illetve annak jelentősebb állomásait.

1902-ben Budapesten született. Szüleit a múlt század végén terebélyesedő főváros Garamszentgyörgyről és Dunabogdányból vonzotta magához. Gyermekek- és ifjúkorának sok nyarát Szentgyörgyön töltötte. A falu szeretete, sorsa iránt érzett érdeklődése és felelőssége ekkori élményeiből táplálkozott. Elemi és középiskoláit úgy emlegette, hogy ott kívánatosná tudták tenni előtte az emberiség, tisztesség, a becsület eszményeit. Egyik középiskolai vallástanárára, a pataki teológián végzett Gombos Ferencre, a később Simándy Pál néven publikáló íróra és szociológusra szeretettel emlékezett. Az ő tanácsára ment el az érettségiző diák a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség, a MEGDESZ Tahiban tartott nyári táborába. Itt pataki teológusokkal találkozott. A velük töltött napok alatt dönt el benne, hogy nem finnugor nyelvész lesz, aminek évek óta készült, hanem teológus Sárospatakon.

1921-ben kezdte el itt tanulmányait, amikor az első világháború utáni kábulatából próbált magához térni az ország, a Kollégium is. Teológus éveit az akkor minden friss megmozdulást magába foglaló cserkészmunkában tevékenykedett, előbb a gimnázium csapatában. 1925-ben az első pataki cserkész mozgótábort ő vezette az elszakított felvidéki területen.

Ezután három évet töltött három külföldi egyetemen: Glasgow-ban, Baselben és Athénben. Utána teológiai magántanári tudományos fokozatot szerzett az újszövetségi tudományokból. Dolgozatának címe: *A negyedik evangélium írójának személyisége*. 1929-ben a sárospataki Tanítóképző Intézet vallástanára lett. 1931-ben a Theológiai Akadémia filozófiai-pedagógiai tanszékére választották meg. Filozófiai doktori fokozatát Debrecenben *A tárgy problémája Richert ismeretelméletében* című, egyetemi magántanári képesítését Szegeden *A falunevelés szellemi alapjai* című munkáival szerezte.

Az 1930-as években a pataki kollégium történetében mind külső, mind belső épülése terén virágzó, eredményes korszak indult el, amely megszűnéséig, 1951-ig tartott. Istentől támasztott talentomokkal megajándékozott emberi

⁴ Elhangzott a temetési szertartáson a sárospataki református templomban 1994. május 3-án.

eszközök, jeles tanáregyéniségek munkálták. Egyikük Újszászy Kálmán volt. Az ő nevéhez fűződik a 30-as évek elején a teológiai hallgatókból alakult munkaközösség, a *faluszeminárium*. Tagjaiban, a leendő falusi lelkészekben a falu népe felé olyan szemlélet és magatartás kialakítására törekedett, amit tőlük a nemzet, a falu és az egyház valóságos érdeke megkívánt, és hogy váljanak alkalmassá a faluban rejlő szellemi és tárgyi értékek megmentésére. Fialat tanárként résztvett a teológus ifjúság *munkatábor-mozgalmának* irányításában. Ez azt célozta, hogy a hallgatók a testi munkát is megbecsülve telítődjenek a nemzet érdekében gyümölcsöztetendő szociális hajlamokkal, a délutáni szellemi foglalkozás keretében pedig a magyar társadalom életének sokrétű problémáit tárgyalják meg. Jelentős szerepe volt Újszászy Kálmánnak a Kollégium *népfőiskolája* kifejlesztésében, amely 1935-50 között működött. Ez a munkaág az iskolás koron túl lévő szellemileg igényes parasztfiatalokban tovább erősítette művelődési vágyukat, gyarapította általános műveltségüket, tágította látókörüket, fokozta önmagukkal szemben igényességüket, elindította és segítette őket az önképzés, önművelés útján, fellelkesítette őket falujuk népéért végzendő szolgálatra. A népfőiskola megszüntetéséig itt tanult lelkes és népes családot haláláig összetartotta.

1942-től két tanéven át a Teológiai Akadémia igazgatója, 1944-től szintén két tanéven át a Kollégium közigazgatója volt. 1947/48 telén Svédországban a skandináv népfőiskolai szisztémát tanulmányozta. 1948 nyaratól - tanszéke megtartásával - megbízták a Nagykönyvtár vezetésével is. Amikor a Teológiai Akadémia megszűntével a Kollégium széthullása után az Egyházkerület *Tudományos Gyűjtemény* néven egységes szervezetbe fogta össze a Nagykönyvtárat, a Levéltárat, a Múzeumot és az Adattárat, ennek vezetését, irányítását is vállalta. Kifejezetten egyházi jellegű megbízásai is ekkortól kezdődtek. Előbb 1957-től a Zempléni Egyházmegye gondnoka, 1964-től a Tiszáninneni Egyházkerület főgondnoka, így a Zsinat elnökségének is tagja lett és a Református Gyűjteményi Tanács elnöke. 1965-ben, majd 1971-ben három-három hónapot töltött az Egyesült Államokban, az ottani magyar származású reformátusok között, egyházi életükre vonatkozó dokumentációs anyagot gyűjtött, amelyből később az Adattár ún. amerikai gyűjteménye fejlődött ki.

A Tudományos Gyűjtemények éléről 1983-ban, 81 éves korában ment nyugdíjba, de tovább is bejárta dolgozni az Adattárba, szinte élete végéig.

Újszászy Kálmán közvetlen munkatársai emlékezetében Krisztus ügyének olyan szolgáljaként él, aki minden egyházunk és népünk életét előbbre vivő kisebb-nagyobb ügynek munkálója volt. Az ilyen ügyek és az azokat képviselők szeretetében és támogatásában élt. Megadatott neki az a fajta „gyakorlati érzék”, hogy az eszmék és ábrándok sokaságából mindig ki tudta választani a feltétlenül megvalósíthatókat és megvalósítandókat. Szívós céltudatossággal, a legapróbb részfeladatok szorgalmas elvégzésével törekedett arra, hogy a nagy egész sikerüljön. Nevelő személyiségének erejét, hatását, tanári tevékenységén, művein túl, kiterjedt levelezése is növelte. Miközben belföldön és külföldön emberek, tanítványok, barátok, munkatársak kapcsolódnak hozzá, személye körül,

az illetők közelebb kerültek egymáshoz is. Ennek bizonyossága, hogy hivatalában, otthonában, a nagydiófa alatt egymással először találkozó emberek is összebarátkoztak.

Befejezésül Újszászy Kálmán jellemzéseként egy idézetet olvasok fel. Tegnap kaptunk kondoleáló levelet olyan pesti gyülekezettől, ahonnan évtizedeken át szinte évente jött gyülekezeti kiránduló csoport Patakra, akik közül többen találkoztak vele. Ők írják: „...imponáló tudásán, mély hitén, szerénységén és szolgálatkészségén túl különösen is megragadott minket az a testvéri, baráti légkör, amelyet ő a legnehezebb időkben is teremteni tudott maga körül Patakon. Nem a félelemnek, hanem az erőnek, szeretetnek, józanságnak lelke áradt életéből.”

Érette is Istené legyen a dicsőség!

SZENTIMREI MIHÁLY



Az igaznak emlékezete áidott.
Példabeszédek 10.7

A Magyarországi Református Egyház Zsinatának Elnöksége, a Tiszáninneni Egyházkerület Elnöksége, a Sárospataki Református Kollégium Vezetők Tanácsa és a Gyászoló Család – a feltámadás élő reménységében vigasztalást keresve – tudatja, hogy

DR. ÚJSZÁSZY KÁLMÁN

ny sárospataki teológiai professzor, évtizedeken át a Zsinat tagja, a Tiszáninneni Egyházkerület volt főgondnoka, a Sárospataki Tudományos Gyűjtemények ny igazgatója, az Országos Református Gyűjteményi Tanács volt elnöke, a Debreceni Teológiai Akadémia és a Kolozsvári Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet disz doktora, a Sárospataki Népfőiskola gondolatának munkálója és ébrentartója, a Magyarok Világszövetsége Elnökségének volt tagja, Sárospatak városának díszpolgára, Borsod-Abaúj-Zemplén megye Pro comitate elismerésének és a Magyar Köztársasági Érdemérem Középkeresztjének kitüntetője 1994. április 24-én, életének 92. évében elhunyt

Temetése: 1994. évi május hó 3-án, kedden 14 órakor lesz a sárospataki református templomból.

A Gyászoló Család

A Tiszáninneni Egyházkerület Elnöksége

A Zsinat Elnöksége

A Sárospataki Református Kollégium Vezetők Tanácsa

Távíratcím: Újszászy, 3950.Sárospatak,Kazinczy u. 11.

Koszorú helyett adomány befizetését kérjük a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány számlájára, a pataki református temető rendezésére. Számlaszám: 222-10489

DR. BENDA KÁLMÁN

Mindenkit váratlanul ért a lesújtó hír: 81 éves korában – egy külföldi tudományos konferenciáról hazatérve, Budapesten 1994. március 13-án – elhunyt a kiváló történész, Benda Kálmán akadémikus. A veszteséget társaságunk is közvetlenül érzékeli, hiszen olyan tiszteletbeli tagot gyászolunk, aki figyelmes, útbaigazító, segítőkész jelenlétével állandó tényezője volt művelődéstörténeti munkálkodásunknak. A gyászjelentés hosszan sorolja a tisztségeket, amelyeket betöltött, dokumentálva egy tevékeny élet erejét. Ezért is volt annyira váratlan a gyászír, hiszen mindnyájunkban egy energikus, teljes szellemi frissességben munkálkodó tudós és közéleti ember képe élt róla az utolsó pillanatig.

Az 1930-as években indult magyar értelmiségieknek abba a csoportjába tartozott, amely felelősséget érzett a társadalmi szerkezet megújításáért, a parasztságnak a nemzetbe emeléséért. Fiatal, felkészült tudósként a kutatás mellett a közéleti cselekvés jelentőségét is felismerte, s ebből következett, hogy ott találjuk a népi mozgalmak bölcsőjénél. Egyik lelkes és értő ösztönzője a hazai népfőiskolai mozgalomnak. A *Népfőiskolai Útmutató* című füzet bevezetőjében írta 1940-ben: „*Először is öntudatra kell ébresztenünk parasztságunkat... Tudatosítani kell benne a népi műveltség és hagyományok magyar értékét; erre kell ráépítenünk a jövő magyar műveltségét is... [...] De látókört és tudást is kell adni nekik...*” Elgondolásait a tatai népfőiskola vezetőjeként a gyakorlatban is meg tudta valósítani.

Első történelmi munkái közül *A magyar nemzeti hivatástudat története* (1937) és a *Bocskay István* (1942) címűeket emeljük ki, amelyek már fiatalon rangot szereztek neki a tudományban. A második világháborút követő fordulat után háttérbe szorították ugyan, de - különösen a magyar jakobinusok iratainak feldolgozásával - továbbra is hasznos szolgálatokat tett a múlt értékeinek feltárásában, hasznosítva kitűnő felkészültségét, nyelvismeretét. Munkabírása, mozgékonyasága, szervezőképessége, kapcsolatteremtő ereje által sok olyan feladatot teljesített, amellyel ösztönözni tudott helyi műhelyeket, kulturális kezdeményezéseket. Többször megfordult a mi régióinkban is; történész-konferenciákat szervezett Sárospatakon, főszerkesztőként vállalta Sárospatak történeti monográfiájának előkészítését, gondozását, szívesen vállalt előadásokat. Színes egyénisége, izés előadásmódja közel hozta a történelmi folyamatokat hallgatóihoz; emberi vonzásának nem lehetett ellenállni. Az Újszászy Kálmánnal való barátság - két tévéfilmben is beszélgetőpartnerre volt - erősítette a Zemplénhez, Abaújhoz fűződő kapcsolatait. Ebből nőtt ki az a felbecsülhetetlen értékű erkölcsi-szakmai támogatás, amelyben a Kazinczy Ferenc Társaságot részesítette.

Hívó szavunkra mindig eljött. Ott volt a társaságunk által újra kezdeményezett Sárospataki Népfőiskola tanfolyamain, emlékezetes előadást tartott Göncruszkán, s magával ragadta népes hallgatótáborának figyelmét a gönci református templomban az általunk szervezett első Abaúji Szabadegyetemen is. 1988-ban választotta közgyűlésünk Benda Kálmánt a Kazinczy Ferenc Társa-

ság tiszteletbeli tagjává, s ezután még intenzívebb figyelemmel tekintett munkánkra. Több levele tanúskodik erről a féltő-szerető-ösztönző figyelemről. 1988. július 16-án Göncruszánkán adtuk át neki a tiszteleti tagságot tanúsító emléklapot, valamint bronzplakettünket. Jellemző közvetlenségére, tudósi szerénységére, hogy szívesen jött mindig közénk, akár kis abaúji községbe is, ha úgy látta, jó ügyet szolgálnak ott, s figyelnek szavára. Ősei századokon át Abaújban éltek, bizonyára ez is vonzotta ide. Kiadványainkat rendszeresen megküldtük neki; sokirányú elfoglaltsága közben is jutott arra ideje, hogy ezek vételeit kedvesen visszaigazolja. Évkönyveinkről is elismeréssel nyilatkozott. Örökké sajnálhatjuk, hogy 1990. május 19-én Göncön Károlyi Gáspárról tartott előadásáról nem készült hangfelvétel, emiatt azt nem közölhettük évkönyvünkben. Így csak hallgatóinak emlékezete őrzi lendületes, rögtönözve is gyönyörűen megfogalmazott előszóbeli esszéjét.

Azok közé az iránymutató személyiségek közé tartozott, akiknek művéből és emberi kvalitásaiból egy olyan kulturális csoportosulás, mint a Kazinczy Ferenc Társaság sokat tanulhatott s erőt meríthetett. Nem is szólva az egyénekre tett hatásáról, amit ki-ki lelkében őriz. Nemzetnevelő ember volt, környezetének - akaratlanul is - tanítója, jobbra serkentője. Hiányozni fog nekünk, hatásában azonban továbbra is él. Emlékét megőrizzük, s igyekszünk követni a példát.

KOVÁTS DANIEL

***Benda Kálmán bejegyzése
az új Sárospataki Népfőiskola emlékkönyvébe***

(Mécsvilág, 1989. január 26. 3.évf. 3.sz. 5.o.)

Több mint két évtizeden át Magyarország minden ügyét parancsszóval a Központból intézték, a helyi érdekek nem jutottak szóhoz, a falvak népének nem lehetett szava saját sorsának alakításában. A népfőiskola feladata, hogy a megváltozott helyzetben felkészítse a falvak, vidéki települések lakóit arra, hogy problémáikat, azok megoldására javaslataikat meg tudják fogalmazni, azokat képviseljék; megvalósításukért kiálljanak. Ehhez ismereteket kell adnia a népfőiskolának, információt és tájékoztatást, továbbá bizakodást és közösségi öntudatot. Olyan embereket kell formálnia, akik a kisebb közösségek ügyét teljes vértetben tudják képviselni.

Sárospatak, 1989. január 24.

Benda Kálmán

LŐRINCZE LAJOS EMLÉKEZETE

Amint leírom a címet, egyik szaván máris elmerengek. „Emlékezet” - mit is értünk e többértelmű szón? Megőrzött emlékképeimet akarom fölidézni? Elhunyt tanárunknak, társunknak, a Kazinczy Ferenc Társaság tiszteletbeli tagjának emléket állítani?

A szónak irodalmias csengése van; az alkalmazott szókapcsolatban Kölcseyt idézi fel gondolkodásomban, aki Kazinczyról szólva, a széphalmi mester önéletírásának címére rímeltetve helyezte emlékbeszéde élére. S hirtelen azon kapom magam: lám, csaknem nyelvészkedésbe merültem a legismertebb kortárs nyelvűvelő nevét leírva. Akár az ő hatása is lehet ez az önkéntelen elmélázás, hiszen negyvennégy éve tőle kaptam az aláírást, amely egyetemi indexemben nyugtázza, hogy teljesítettem kötelességemet a „Helyesírás és helyes ejtés” című stúdióban a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem első évfolyamának második félévében. Úgy hozta a sors, hogy a következő évtizedekben hol közvetve, hol közvetlenül éreztem hatását: azonos ügyeket szolgálhattunk.

Sokan forgattuk haszonnal a földrajzi nevekkel foglalkozó korai munkáit. Alapműként tanulmányoztuk a *Földrajzinév-gyűjtésünk múltja, jelen állása és feladatai* című 1949-ben kiadott füzetét, valamint a névtanban az új felfogást, az önelvű névkutatást elterjesztő *Földrajzineveink élete* című munkáját, amely a magyar táj- és népismeret kiadványsorozata keretében 1947-ben jelent meg. A jeles elődök és társak – Szabó T. Attila, Gergely Béla, Végh József, Benkő Loránd, Balassa Iván, Márton Gyula, Kázmér Miklós – mellett nem lebecsülendő Lőrincze Lajos hatása a kibontakozó helynévgyűjtő vállalkozásokban, a névtani kutatásban.

A magyar nyelvjárások iránti érdeklődése diákéveibe nyúlik vissza, amikor ráébredt a maga beszédében is megőrzött tájnyelvi sajátosságokra; nyelvészként is fontos szakterülete maradt a dialektológia. Egyik szerzője a nyelvjárás bibliográfiának, s – Bárczi Gézával, Deme Lászlóval, Kálmán Bélával, Imre Samuval és másokkal együtt – kezdettől bekapcsolódott a *magyar nyelvtan* munkájába. De a honismereti szemlélet abban is megmutatkozott, hogy a helyin, az egyedien át tudott a nemzetiig, az általánosig eljutni. Mindig erőforrás volt a számára a szülőföld, azon belül a veszprémi Szentgál mikrovilága, ahonnan – a legszegényebbek közül – kinőtt, ahol az anyanyelv szeretetén és árnyalatain nevelkedve az embertárs és a népi közösség megbecsülését, a dolgos élet törvényét megtanulta. Emellett tudatosan vállalta az ugyancsak népi gyökerekből táplálkozó pápai református kollégium örökségét. Utolsó könyve, a személyesebb hangú írásából *Megnől az ember szíve* címmel összeállított gyűjtemény hiteles tanúságtétel a szűkebb és tágabb pátria s népe iránti vonzalma mellett.

Az anyanyelv színeinek megőrzése és gyarapítása a diaszpórában a nyelv megmentésének parancsává és reményévé szigorodik; nem véletlen, hogy Bárczi Géza nyomdokain kezdeményező és vezető szerepet vállalt nyelvünk és kultúránk határainkon kívüli ápolásában. Közeli is láthattam olykor fáradhatatlan munkálkodását az *anyanyelvi konferenciákon*, valamint a nyugati magyar ifjúság nyelvi érdeklődésének felébresztése és kielégítése érdekében szervezett hazai tanfolyamokon. Rendszeresen eljött közénk a *Sárospataki Nyári Kollégium* óráira, hogy ösztönözze az emigráció második, harmadik generációjának fiait, leányait őseik nyelvének elsajátítására, megtartására, bátor használatára. Ott állt *Péchy Blanka* oldalán, hogy a Kazinczy-alapítvány segítségével idehaza is kibontakozzék az igényesebb általános beszédkultúra. Ő maga a Kodály által támogatott kiejtési verseny győztese volt egyetemistaként, kedves kötelességének érezte hát, hogy a középiskolás fiatalok szép magyar beszéd versenyének győri, valamint a nyelvhasználati verseny sátoraljaújrhelyi országos döntőjén a zsűriben évről évre részt vegyen.

Mindez egy tágan értelmezett nyelv- és beszédművelő program része volt a szemében. *Emberközpontú nyelvművelést* hirdetett, mert tudta, hogy a nyelvi kultúra egy általánosabb kultúra és magatartásmód szerves eleme. Ezért járta az országot a magyar nyelv hete, az Anyanyelvpolók Szövetsége, az Édes Anyanyelvünk című rádiós program és folyóirat lehetőségeit tartalmasan használva fel arra, hogy jó és szép szóval oktassa azokat, akik emberi hangjára felfigyeltek.

Talán megállapíthatjuk: szerencsés sorsú ember volt. Munkáját nemcsak hivatalos elismerés s több magas kitüntetés kísérte, hanem kitűnő mesterek – így *Kodály Zoltán*, *Illyés Gyula* – segítették útján, s igen széles körű hallgató- és olvasótábor figyelt szavaira a határon belül és kívül. Neve egybeforrt az üggyel, amelyet képviselt.

Október 11-én, hétfőn délután telefonon hívtam kórházi szobáját, hogy látogatásom lehetősége felől érdeklődjek. Fia vette fel a kagylót, tőle tudtam meg, hogy beszélgetésre nincs többé lehetőség; egy órával azelőtt örökre elhallgatott Lőrincze Lajos tanító szava. A 78 esztendő, amit megélt, igen sokunkban hagy mégis nyomot. Őrizzük adomákra, tréfákra mindig kész emberi megnyilvánulásait, ízes hangját, érdeklődő tekintetét. Ő is elmondhatná magáról: *non omnis moriar*, nem fogok egészen meghalni.

A Kazinczy Ferenc Társaságban is őrizzük emlékét.

KOVÁTS DÁNIEL

„S hogyan ismerhetjük meg jobban, igazabban, mélyebben [anyanyelvünket]? Úgy, hogy állandóan kapcsolatban vagyunk vele; gyakoroljuk, hogy el ne feledjük; keressük azokat, akiknek az ajkáról még tisztán, frissen zeng a magyar szó...” (Lőrincze)

DR. MORVAY PÉTER

Nyolcvanöt munkás esztendő adott neki a sors, s ő ezt maradéktalanul kihasználta. Nem egyéni tudományos vagy közéleti babérokra pályázva, hanem egy nemzeti ügyet s népünk közösségét szolgálva. Neve két mozgalommal is szorosan egybekapcsolódott, hiszen az ő szakértő és szeretetteljes munkálkodása által terjedt el hazánkban a regőscserkészek, majd pedig az önkéntes néprajzi gyűjtők egész hazánkat behálózó mozgalma. A nagyhatású emberek fajtájába tartozott, aki a legjobb főket tudta maga mögé sorakoztatni, s aki – célokat, feladatokat ajánlva – a lehető legnagyobb teljesítményt volt képes munkatársaiból előhívni. A Néprajzi Múzeum ethnológiai adattára vezetőjeként a gyűjtőmozgalom lelke lett, s a Néprajzi Társaság önkéntes gyűjtői szakosztálya irányítójaként a munkatársak szakmai továbbképzéséről gondoskodott. Sok-sok résztvevőnek adott maradandó élményt és indíttatást a Morvay Péter által szervezett, gazdag szakmai programot felvonultató gyűjtőtálálkozók, akadémiák, ifjúsági honismereti táborok.

Morvay Péternek az egész országban kiterjedt baráti-munkatársi hálózata volt, természetes hát, hogy Zemplénnel is kapcsolatba került. Sárospatakon országos gyűjtőtálálkozót, Sátoraljaújhelyen országos ifjúsági tábort kezdeményezett, a szakmai sikerek nagyrészt neki köszönhetők. Emlékezetes marad számunkra a Hegyközben tett utunk, az újhelyi gimnázium Kazinczy Körében tett látogatása. Ösztönző segítőkészségét tájegységünkön is több kitűnő önkéntes néprajzi gyűjtő és szakkör élvezhette. Nem véletlen tehát, hogy 1988-ban a Kazinczy Ferenc Társaság tiszteletbeli tagjává választotta őt. Ezt a tényt – kívánságára – a család a gyászjelentésben is feltüntette. Mindig volt valamilyen érdekes, hasznos javaslata, gondolata; ezekkel társaságunk tartalmi munkáját gazdagította.

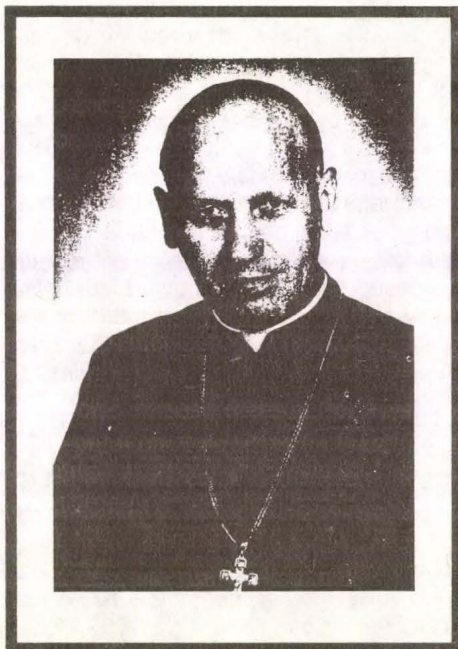
Vonzódott Kazinczy Ferenchez. Egy sétán a széphalmi kertben, a sírok körül megvallotta: jó lenne, ha majd ő is itt nyugodhatna. Volt joga hozzá, hiszen – anyai ágon – a Kazinczyak leszármazottja volt; Kazinczy Miklóst ősei között tisztelhetette. 1994.március 18-án a budai Farkasréten helyezték örök nyugalomra, de – jelképesen legalább – Széphalmon is jelenvalónak kell tekintenünk.

Morvay Péter nagyon fog hiányozni azoknak, akik megismerhették emberségét, hitét, szívósságát, nemes feladatok teljesüléséért fáradozó mozgékonyágát, halk s mégis figyelmet keltő hangját, magvas mondanivalóját. S ilyen ismerősei körünkben is élnek, akik továbbadhatják a tőle tanult leckét.

A betegséggel és gyöngeséggel küzdve is tele volt tervekkel, jobbító szándékú ötletekkel. Most azonban elhullgatott. Emléke szól hozzánk, s bátorít ezután is. Legyen áldott ez az emlék!

KOVÁTS DÁNIEL

ÁCS ISTVÁN



Szomorú szívvel búcsúztunk 1993. április 3-án Egerben a Kazinczy Ferenc Társaság alapító tagjától, Ács Istvántól, az egri főegyházmegye segédpüspökétől, akit a Bazilika kriptájában helyeztek örök nyugalomba.

Élete, áldozatos működése Zemplénhez és Abaújhoz kapcsolta, a szülőföldhöz s népéhez való ragaszkodás örömeivel. Rátkán született 1935. április 18-án. Pappá szentelése után 1959-től 1962-ig a sátoraljaújhelyi piarista templom káplánja, 1962 és 1970 között Sárospatakon káplán, 1970-től 1989-ig Füzéren plébános, 1989-ben kanonok. 1989. február 11-én szentelték az egri főegyházmegye segédpüspökévé, s menefesszi címzetes püspök volt.

Jelmondata: *„Te vagy uram az én reményem“.*

Egyházi tevékenysége során különös gondot fordított a keresztény családok szolgálatára, a gyámoltalanok megsegítésére. Fontos szerepet vállalt az egyházközségi képviselő testületek újjászervezésében. A püspöki karban több nemzetközi kiküldetésben a kapcsolatépítéseket végezte.

A Kazinczy Ferenc Társaságnak alapításától kezdve tagja volt, anyagi segítséget nyújtott az induláshoz, rendezvényeikre eljárt, és egri egyházi szolgálatából is élő kapcsolatot tartott vezetőségünkkel, tagságunkkal. Tragikus halála megrendítette barátait, ismerőit, kik elkísérték utolsó útjára.

Emlékét megőrizzük.

HÖGYE ISTVÁN

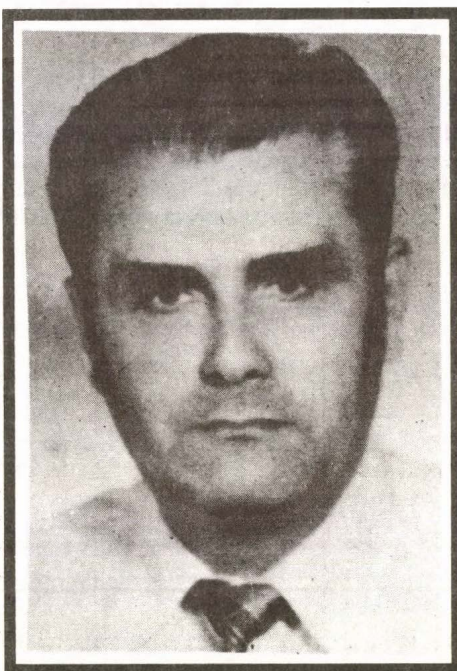
„Az okosok fényleni fognak, mint a fénylő égbolt, és akik sokakat igazságra vezettek, mint a csillagok, mindörökké.“

(Dániel 12.3)

KATONA REZSŐ

Amitől hivatalba lépése óta titokban annyira féltünk, bekövetkezett. Lehetetlen, hogy ne mérlegelt volna a rá jellemző körütekintéssel, hiszen férjként, családapaként is példás embernek ismertük. Legfeljebb az unokák – akikre oly büszke volt fáradtabb pillanataiban is – perelhetnék most jussukat: a Nagypát. Azonban a történelem fuvallata őt, a megfontolt, tette kész embert oly fiatalos hévvel megáldva állította a változások élére, hogy talán eszébe sem jutott erejében, egészségében kételkedni.

A szabadon választott sátoraljaújhelyi önkormányzat első polgármestereként ott folytatta, ahol nyugdíjasként abbahagyta: puritán életénél csak a művészetek iránti lankadatlan érdeklődése volt mélyebb, gazdagabb. Ettől még rokonszenvesebbé vált sokak számára.



Hivatalba lépésével egy olyan polgármester-típust jelenített meg, amely a két nagy háború közti időszakban létezett utoljára. Még jól emlékszünk a beiktatás perceiben tett bejelentésére: adakozott, alapítványt hozott létre. Nem a máséból, a sajátját adta. Most minden bizonnyal mély hálával és szomorúsággal teli a szíve annak a kovásznai leánynak is, aki ennek az alapítványnak köszönheti anyaországi tanulmányait.

Humán műveltségű műszaki ember volt. Szónoklatai során a szabadon elmondott - saját - gondolataival az ünnepi megemlékezések hangulata, mondánivalója gazdagodott. Kiállítások, hangversenyek hűséges résztvevője maradt – megválasztása után is – feleségével, Györgyi asszonnyal. A végzetes műtét előtt még őszintén örvendett az orgonaoktatás tervének. A legfrissebb jó hírral azonban már elkéstem: a gyászír vételével szinte egy időben érkezett Cremonából, Kónya Istvántól. A Lavotta Alapítvány tiszteletbeli elnökénél ő maga is közbenjárt annak érdekében, hogy hathatós támogatást kapjunk Stradivari városából. Közös vágyunk: a mesterhegedű már az ünnepélyes átadásra vár...

Evangeliumi ihletettségű jóságot, békességet sugárzó lényé hiányozni fog. Emberként, vezetőként egyaránt magasra tette a mérvét. Nagyon magasra... Emléke legyen áldott!

DOMBÓVARI JÁNOS

FARKAS ISTVÁN

Gyászoló Embertársaim!⁵

Eljön a perc, amikor oda kell állni a nyitott sír mellé. Lehajtott fejjel, mert ember nyugszik abban. Olyan valaki, aki nekilendült és visszahullott, de Sziszifuszként mindig újrakezdett. Aki Tantalosz volt, hiszen vágyai többször maradtak kielégítetlenül, mint azt megszámlálni lehetett volna. De aki mégis Prométheusz volt, „cézárokkal” hadakozó, dacoló, saját tűzű és tüzeket lobbantó, csöndesen elégő... És mindemellett - soha meg nem ismétlődő az időben. Az, akinek porhüvelye itt lebocsájtásra vár, tetteivel: szolgált. Amit tett: a közönség szolgálata, önzetlenül, tiszta szívvel. Akkor is, ha játék, ha öröm, akkor is, ha gyász és bánat, akkor is, ha töprengés az élet teljességén, akkor is, ha történelem, politika és szerelem. Az ő szolgálata egy tágabb-szűkebb emberi közönségért folyt vágyakozva a csöndre és virágzásra.

Nem tudom, hogy e pillanatban van-e rá lehetőség nyomdai szaknyelven kiírni lelkünkben a feliratot. Kérdés hány pontos és mely cicero takarná a felírást: *Farkas István 1909.december 6. – 1993.október 13.* Talán a Szerencsi Nyomdában kellene utánanézni az édesapja, Farkas Elemér üzemből származó fabetűknek, melyek ma is élnek. Talán szegény, beteg Fery Antal ex-librisei segítenének könnyen illusztrálni. Nézem a küldeményt, mit Tóni bácsi készített: „Boldog új évet kíván Farkas István, 1989.” Kutatom a múltat. A szellemi közönséget, mely - sajnos - minél mélyebbre nézek utána, szembesít a mai valósággal. Megszólal a Weinstock rőföskereskedő udvara, a Prima-pékség és a legfőbb: a Lehrbaum udvar és fotóműterem.

És felidéződik számomra, egy más generáció gyermeke számára, Farkas Elemér nyomdája, könyvkötészete, papírüzlete. Szerencs szellemi elitje van itt, a „bratyisok”: Iván Szilárd, Fery Antal, Kopp Gyuri, Tóth Jóska, Tóth Etelka, Kovács Eta, a Lehrbaum-lányok (Manci, Kati), Lehrbaum „Puju”, Izsépi Béla, Nagylaki Bandi és sorolhatnám e szellemi műhely tagjait.

Megszületik egy elkötelezettség. Újság születik Tokajhegyalján címen. Írás, gyűjtés, lelkesedés. Háború, csalódás, vereségek, bukások, változások, rendszerváltások. (Öröm: házasság Lehrbaum Katikával, aki 44 évig hűséges társ, ki egy éve hagyta itt drága halottunkat.) A dobozok, a skatulyák..., a gyűjtemény. Megteremtése két értékes gyűjteménynek.

Segítő a Petrikovits anyag gondozásában, megteremtője a Cukorgyári Múzeum alapjainak, gondozója, ápolója az ex-libriseknek, elsősorban Fery Antal barátsága révén. Részesem voltam, mikor ketten alkották a történelmi arcképeket, gyűjtögetve szerepeket, mozaikokat; kedvesen, zsörtölődve munkálkodtak, hol Szerencsen, hol Budapesten. Kirándulások, barangolások Katikával, aki a fényképezés szeretetét oltotta belé.

Hiányzik kis sapkájával, hátizsákjával vagy turistatáskájával és kis motorkerékpárjával. Hiányzik óriási helyismerete a jövő számára. Hiányzik az a

⁵ Búcsúztatóként elhangzott a temetésen.

gondolkodásmód, mit egy bölcsünk így fogalmaz: „A fontos nem én vagyok, hanem az ügy, az hogy elmondhassam, hogy egy milliméternyit is hozzátettem ehhez.” Hát ez a sok-sok csendes, szerény centiméter az, ami hiányzik. Még néhány centiméter elférne kisvárosunk számára, de Seneca bölcsen írta: „Arasznyi időre jöttünk csupán, s távozzunk csakhamar. Helyünket az utód foglalja el, bérelt szállásunk ez, csak ideig-óráig a miénk...” És reménykedem abban, hogy az utódok tovább viszik szellemiségedet...

Búcsúzom a város és a szűkebb-tágabb környék, valamennyi embertársam nevében, a barátok, rokonok, ismerősök nevében. Búcsúzom valamennyi közgyűjtemény nevében, hol szorgos munkád eredményeivel táplálhatsz. Áldott legyen pihenésed, Pista bácsi!

KULCSÁR GÁBOR

REQUIESCAT IN PACE

Kötetünk szerkesztői munkáinak lezárása után újabb szomorú híreket kaptunk; búcsúznunk kell megint.

ÁDÁM ISTVÁN nyugalmazott tanár és szakfelügyelő, a lelkes abaúji lokálpatrióta távozott az élők sorából. Tudtuk, hogy küzd a súlyos kórral, de bízunk benne, hogy legyőzi a bajt. Kedves és tudós munkatársat veszítettünk a személyében. Eveken át a Kazinczy Ferenc Társaság elnökségének tagja volt. Érdeklődéssel olvastuk adatgazdag köteteit, amelyek az abaúji történeti nevezetességek, s különösen Szikszó megismeréséhez kítűnő kalauzul szolgálnak. Gyászoljuk a közvetlen, csupaszív barátot s a jeles helytörténészt, aki a művekben és a szivekben él tovább.

NAGY ISTVÁN nyírbogdányi nyugalmazott iskolaigazgató társaságunk igen aktív és lelkes tagja volt, aki a községben és az iskolában – amely Kazinczy Ferenc nevét viseli – sokat tett névadónk szellemiségének szolgálatában. Több rendezvény kezdeményezője, s társaságunk programjainak hűséges látogatója volt, aki környezetében sokakat tudott a szép célokért a küzdőterre állítani. Idei tisztújító közgyűlésünkön a számvizsgáló bizottság tagjává választottuk, de az már nem adatott meg, hogy e minőségben is élvezhessük segítőkészségét. Nemcsak szűkebb hazája, hanem a Kazinczy Társaság tagsága is megőrzi emlékezetét

Nyugodjanak békében!

IGÓ BÉLA

Barátait, ismerőseit fájdalmasan érintette a hír, hogy 1993. október elején Igó Béla elköltözött az élők sorából. Ilyen az élet. Ma még megvagyunk, nem is gondolunk arra, hogy barátunk, ismerősünk vagy szeretteink közül valaki elhagy bennünket, hogy befejezi földi pályafutását. S lám bekövetkezik, mint ahogy bekövetkezett Igó Béla életében is.

Még tavasszal együtt voltunk a Kazinczy Ferenc Társaság évi rendes közgyűlésén Tokajban. Még beszélgettünk terveinkről, a ránk váró s önként vállalt feladatokról. S néhány hónap múlt csak el azóta, s barátunk nincs többé. Nem válthatja valóra elképzeléseit, nem teljesítheti azokat a feladatokat, melyeket tervezett.

Putnokon született 1926-ban. Itt töltötte gyermekéveit, majd a miskolci középiskolás évek után Egerben szerzett általános iskolai tanári oklevelet. Befejezve tanulmányait Sárospatakon kezdte önálló életét, a tanítóképző kollégiumának igazgatójaként 1951-ben. Maradhatott volna itt, de ez a munka nem elégítette ki. Többet akart ennél tenni. Szolgálni akart, „lámpásként” világítani, ápolni a kultúrát olyan helyen, mely messze esett a várostól, ahol a művelődés, a kultúra terjesztése a tanítóra várt. Ezért örömmel tett eleget a felkérésnek, s 1952 augusztusában már a ricsei általános iskola igazgatójaként szolgált. Iskolaigazgatóként valóban „lámpás”, a kultúra, a művelődés világítója lett. Követte a régi néptanítók gyakorlatát, nemcsak az iskolai munkáját végezte, hanem a község közművelődését is segítette, irányította. Színjátszó-csoportot, táncegyüttest szervezett a pedagógusokból, segítette a községi énekkart. Működése alatt pezsgő kulturális élet bontakozott ki a faluban, s ez már azért is nagyjelentőségű volt, mert a falu népe nem nagyon juthatott el egy-egy színházi előadásra, lévén a falu Miskolctól 120, Újhelytől, Pataktól 40-40 kilométerre. Éppen e nagy távolság miatt akart segíteni a fiataloknak a továbbtanulásban, amikor az általános iskolai oktatás mellé szakmunkásképzőt is szervezett, és működtette – amíg érdeklődés volt iránta – az abaújszántói mezőgazdasági technikum kihelyezett tagozatát.

Huszonegy évet töltött Ricsén, majd nyugdíjazásáig tizenhárom esztendő Pálházán iskolaigazgatóként. Mindkét helyen maradandót alkotott. Beszélgetéseink során többször szóba került: jó lenne, ha megírhatná visszaemlékezéseit. Nem került rá sor, mert sok minden mellett ebben talán szerénysége is akadályozta.

Barátainak, kollégáinak, tisztelőinek sokasága kísérete utolsó útjára. Személyét és gondolatait bizonyára sokszor megidézzük majd, s ilyenkor megrendülten valljuk be egymásnak, hogy fogyatkozóban vagyunk mi, egy úgy régi katonái.

Ellobbant Igó Béla életének lámpása. Reméljük, hogy az utódok folytatják a megkezdett munkát, s emlékéet híven megőrzik.

NAGY GÉZA

* * * * *

Újabb tiszteletbeli tagunk

FRIED ISTVÁN egyetemi tanár, irodalomtörténész

„Még ma is, halála után több mint százhatvan esztendővel is szembenézésre késztet: szinte valamennyi, a mai magyar (és nemcsak magyar) értelmiséget gyöttrő-megosztó kérdés ott remeg Kazinczy Ferenc életműve mentén...”

Egyik legutóbbi – Busa Margit Kazinczy-bibliográfiája 2. kötete elé írt – tanulmányából emeltük ki a fenti mondatot, amely jellemző a kiváló irodalomtörténész problémaérzékenységére. Kutatói érdeklődési köre ugyan igen tág mezőt foglal magába, számunkra mégis elsősorban Kazinczy Ferencnek és korának tanulmányozása során elért eredményei a legfontosabbak. Alapos felkészültség, a hazai és a külhoni párhuzamokkal és hatásokkal való egybevetés, elméleti nyitottság jellemzi munkáit. Szauder József úttörő kezdeményezésének tudatos vállalója és folytatója, aki új szempontok fölvetésével gazdagította a Kazinczy-irodalmat. Ennek elismeréseként választotta Fried István professzort társaságunk 1993. évi közgyűlése tiszteletbeli tagjaink sorába.

*

Társasági emlékműnk kitüntettjei

NAGY GÉZA, a Kazinczy Ferenc Társaság alapító tagja kapta meg 1993. évi közgyűlésünk határozata alapján az emlékérmeket. Az elnökség tagjaként - éveken át pénztárosként - végzett társasági munkája mellett ezzel az erkölcsi elismeréssel elsősorban azt a hatalmas gyűjtő- és feldolgozó munkát kívántuk megköszönni, amelyet 50 éven át végzett eddig a Bodroghözben.

DR. CSORBA CSABA, a Kazinczy Ferenc Társaságnak megalakulása óta elnökségi tagja, az 1994. évi közgyűlés határozata nyomán vehette át emlékműnket. Hervadhatatlan érdemei vannak abban, hogy társaságunk gazdag tartalmú és szép kiállítású kötetek sorával állhatott a nyilvánosság elé. Levéltárigazgatóként kitűnő együttműködést teremtett társaságunkkal.

DR. HÖGYE ISTVÁN a Társaság megalakulásától kezdve 1994 tavaszáig a Kazinczy Ferenc Társaság titkári feladatait látta el kitűnő hatékonysággal, nagy lelkesedéssel. Ennek elismeréseként döntött úgy az 1994. évi közgyűlés, hogy őt emlékműnkkel tünteti ki. Tevékenysége, ügyszeretete meghatározó szerepet játszott a társaság arculatának kialakításában.

HEGYALJAI CSILLAGOK

válogatás

HEGYA
KISS G
írásai

Sátoraljai

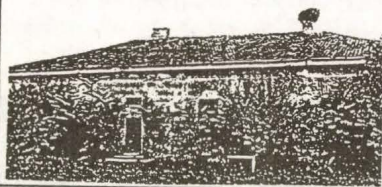
Kováts Dániel

Móricz
Zsigmond
és
Sárospatak



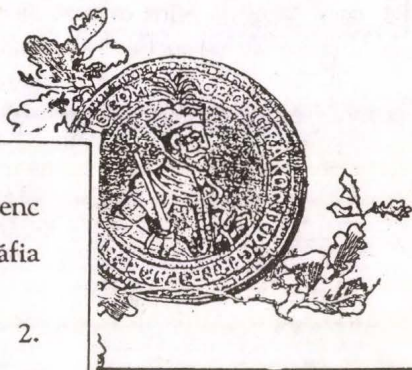
Kazinczy Ferenc
bibliográfia

2.



„Számos dicsőségű
első Rákóczi György”

A NAGY FEJEDELEM



Kováts Miklós

A Város és az Író

KAZINCZY KASSÁJA ÉS KASSA KAZINCZYJA

Maddah

Társaságunk újabb kiadványai

A Kazinczy Ferenc Társaság által kiadott kötetekről a *Széphalom* 1993. évi, 5. kötetének 376. oldalán közöltünk tételes felsorolást. Most csak néhány újabb kiadványra hívjuk fel a figyelmet.

*

„Számos dicsőségű első Rákóczi György” - A nagy fejedelem. – Írta és összeállította: CSORBA CSABA. – Megjelent I.Rákóczi György erdélyi fejedelem születésének 400. évfordulója tiszteletére. Szerencs, 1993. 48 o. (Illusztrációkkal.)

*

Hegyaljai Kiss Géza: Hegyaljai csillagok. Válogatás. Szerkesztette, az előszót írta: HÖGYE ISTVÁN. Versek, novellák, cikkek. Kazinczy Könyvtár (Sorozatszerkesztő: Kováts Dániel.) Sátoraljaújhely, 1993. 92 o. (A szerző arcképével.) Megjelent a szerző születésének 100. évfordulója tiszteletére.

*

Kováts Dániel: Móricz Zsigmond és Sárospatak. Felsőmagyarország Kiadó (többek között a Kazinczy Ferenc Társaság támogatásával). Miskolc, 1994. 264 o. (Illusztrációkkal.)

*

Busa Margit: Kazinczy Ferenc bibliográfia 2.kötet 1980-1990. (Sajtó alatt társaságunk kiadásában, Sátoraljaújhely város önkormányzatának és a II.Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtárnak a támogatásával.) Sátoraljaújhely, 1994.

*

Széphalom 6. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 1994. 400 o. (Illusztrációkkal)

*

Kiadványaink megvásárolhatók és megrendelhetők:

KAZINCZY FERENC MŰZEUM
3980 SÁTORALJAÚJHELY
Dózsa György utca 11

Társszervezetek kiadványaiból:

A Kazinczy Ferenc Társasággal együttműködő intézmények, illetve tagtársaink által alkotott művek közül említünk meg néhányat a teljesség igénye nélkül.

*

Dayka Gábor versei. Összeállította, szerkesztette és az utószót írta: KOVÁCS FERENCNÉ ÓNODI IRÉN. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1993. 122 o.

*

Pozbai Dezsőné: Lakóhelyismereti munkál-tató tankönyv - Kázmárk, Abaúj megye. A Megyei Honismereti Bizottság gondozásában. Miskolc, 1993. 150 o.

*

Csorba Csaba: Regélő váraink. A Hatágú Síp Alapítvány kiadása. Bp. 1993. 314 o.

*

Szilágyi Ferenc: Fejtsünk szót! Tankönyvkiadó, Budapest, 1993. 208 o.

*

Balassa Iván: Sárospatak történeti helyrajza a XVI-XX. században. A Megyei Levéltár kiadása, Miskolc-Sárospatak, 1994. 290 o.

*

A 400 éves Comenius. Sárospataki Pedagógiai Füzetek 15. Szerk.: Komáromy Sándor és Kováts Dániel. Sárospatak, 1993. 192 o.

*

Kováts Miklós: A Város és az Író. (Kazinczy Kassája és Kassa Kazinczyja.) A Madách Kiadó gondozásában. Pozsony, 1994. 92 o.

*

MEGYEKÖNYV. Borsod-Abaúj-Zemplén. Szerk.: VIGA GYULA. Fejér Ernő fényképeivel. (Szerzői között: Csorba Csaba, Kováts Dániel.) Miskolc, 1994. 268 o.

*

Donbóvári János: Pusztafödémestől Tályhycig. Monográfia Lavotta Jánosról. Szent Maximilian Kiadó, Miskolc, 1994. 188 o.

TARTALOM

Bevezető	3
----------------	---

KAZINCZY EMLÉKEZETE

FRIED ISTVÁN:

Kazinczy olvassa Széchenyi István műveit	7
--	---

VÁCZY JÁNOS:

Köz- és irodalmi állapotaink a 19. sz. két első évtizedében	19
---	----

BUSA MARGIT:

Térkép Kazinczy Ferenc levelezéséről	49
--	----

KOVÁTS MIKLÓS:

Kazinczy, a kassai iskolafelügyelő	67
--	----

BUSA MARGIT:

Kazinczy Ferenc bibliográfia, 1993.	79
--	----

ÍRÓK ÖRÖKSÉGE

SZILÁGYI FERENC:

Epigrammák	89
------------------	----

KOMÁROMY SÁNDOR:

Ismeretlen kéziratosszűrt gyűjtemény a 19. sz. elejéről	91
---	----

BARANYAI KATALIN:

Bessenyei György: Tarimenés utazása	99
---	----

POZBAI DEZSÖNÉ:

Tompa Mihály és Szentpéteri Sámuel	111
--	-----

HÖGYE ISTVÁN:

Adatok a színjátszás zempléni történetéhez	123
--	-----

DOMBÓVÁRI JÁNOS:

Lavotta János és a színház	137
----------------------------------	-----

DANKÓ GEZA:

Gondolatok Váczy Jánosról	145
---------------------------------	-----

KOVÁTS DÁNIEL:

Zemplén vármegye fellépése Móricz Zsigmond ellen 1931-ben	159
---	-----

TASSONYI ANDRÁS:

Geszti Jóska futóbeteg (Amit rosszul tudunk Móricz Zsigmondról)	181
---	-----

ZEMPLÉN KÉT KRÓNIKÁSA**BENCSIK JÁNOS:**

Mád és társadalma a századfordulón 189

ZERGI GÁBOR:

A Kiss család Mádon 197

CSÖRI ISTVÁN:

Hegyaljai Kiss Géza és Megyaszó 203

SZENTIMREI MIHÁLY:

Kiss Géza és a sárospataki főiskola 207

UJVÁRY ZOLTÁN:

A mádi menyecskés török 221

FEHÉR JÓZSEF:

Hegyaljai Kiss Géza verseiről 213

IFJ. HEGYALJAI KISS GÉZA:

Komáromi János és Hegyaljai Kiss Géza kapcsolata 229

NAGY GÉZA:

Komáromi János műveinek zempléni földrajzi nevei 255

NÉPÜNK MÚLTJA**POCSAINÉ EPERJESI ESZTER:**

Kossuth Lajos és családja Zemplénben 271

CSINTALAN JÁNOS:

A sátoraljaújhelyi utcanevek 279

CSORBA CSABA:

Sárospatak Erdélyi János korában 285

KÖDÖBÖCZ JÓZSEF:

Árvay József, a pedagógus 295

FEHÉR ERZSÉBET:

Adatok a sátoraljaújhelyi zsidó iskola történetéhez 303

KATONA REZSŐNÉ és tanítványai:

A zsidóság emlékezete Sátoraljaújhelyen és környékén 309

SISKA JÓZSEF:

Ruszinok a Bodrogközben 323

VIGA GYULA:

Falucsúfolók a Felső-Bodrogközből 333

LAKI LUKÁCS LÁSZLÓ:

Egy csereháti falu temetője és sirjel-költészete 349

TÁRSASÁGUNK ÉLETE**PÁSZTOR EMIL.**

Javaslat egy széphalmi nyelvtörténeti múzeum létesítéséről 367

BOJTOR ISTVÁN:

Gondolatok a göncruszkai Kazinczy-házról, társaságunk 10 évéről .. 370

LAVOTHA GÉZA:

Gondolatok a tanítóról, az iskoláról 374

In memoriam

SZENTIMREI MIHÁLY: Dr. Újszászy Kálmán 382

KOVÁTS DÁNIEL: Dr. Benda Kálmán 385

KOVÁTS DÁNIEL: Lőrincze Lajos emlékezete 387

KOVÁTS DÁNIEL: Dr. Morvay Péter 389

HÖGYE ISTVÁN: Ács István egri segédpüspök 390

DOMBÓVÁRI JÁNOS: Katona Rezső 391

KULCSÁR GÁBOR: Farkas István 392

K. D.: Ádám István – Nagy István 393

NAGY GÉZA: Igó Béla 394

Újabb tiszteletbeli tagunk: Fried István 395

Emlékermünk jutalmazottai: Nagy Géza, Csorba Csaba, Högye István .. 395

Társaságunk újabb kiadványai 397

Illusztrálta LAVOTHA GÉZA és TELLINGER ISTVÁN

Felelős kiadó: FEHÉR JÓZSEF elnök

A Kazinczy Ferenc Társaság postacíme: 3981 Sátoraljaújhely, Pf.: 40.

*

Szedés és tördelés: Kazinczy Ferenc Társaság – Kemecsei Györgyné

ÉVKÖNYVÜNK SZERZŐI:

- Dr. BARANYAI KATALIN főiskolai adjunktus, Sárospatak
Dr. BENCSIK JÁNOS múzeumigazgató, Tokaj
BOJTOR ISTVÁN református lelkipásztor, Göncruszka–Fony
Dr. BUSA MARGIT irodalomtörténész, Budapest
CSINTALAN JÁNOS üzemtörténész, Sátoraljaújhely
Dr. CSORBA CSABA főiskolai tanár, Budapest
CSÖRI ISTVÁN református lelkipásztor, Megyaszó
DANKÓ GÉZA gimnáziumi tanár, Kecskemét
DOMBÓVÁRI JÁNOS szakiskolai igazgató, Sátoraljaújhely
Dr. FEHÉR ERZSÉBET főiskolai tanár, Sárospatak
FEHÉR JÓZSEF múzeumigazgató, Sátoraljaújhely
Dr. FRIED ISTVÁN egyetemi tanár, Szeged–Budapest
Dr. HEGYALJAI KISS GÉZA vegyész-mérnök, Budapest
Dr. HÖGYE ISTVÁN levéltár-igazgató, Sátoraljaújhely
HUSZOVSZKI MÁRIA gimnáziumi tanuló, Sátoraljaújhely
KATONA REZSŐNÉ gimnáziumi tanár, Sátoraljaújhely
Dr. KOMÁROMY SÁNDOR főiskolai főigazgató, Sárospatak
Dr. KOVÁTS DÁNIEL főiskolai tanár, Sárospatak–Szeged
Dr. KOVÁTS MIKLÓS középiskolai tanár, Kassa
KÖDÖBÖCZ JÓZSEF főiskolai tanár, Sárospatak
KULCSÁR GÁBOR népművelő, Szerencs
LAKI LUKÁCS LÁSZLÓ könyvtárigazgató, Edelény
LAVOTHA GÉZA festőművész, Sárospatak
NAGY GÉZA néprajzkutató, Karcsa
Dr. PÁSZTOR EMIL főiskolai tanár, Eger
POCSAINÉ EPERJESI ESZTER múzeumvezető, Sárospatak
POZBAI DEZSŐNÉ szaktanácsadó, Szikszó
PROKOPOVICS MARIANNA gimnáziumi tanuló, Sátoraljaújhely
SISKA JÓZSEF múzeumigazgató, Szerencs
SZENTIMREI MIHÁLY gyűjteményi igazgató, Sárospatak
Dr. SZILÁGYI FERENC egyetemi tanár, Budapest
TASSONYI ANDRÁS általános iskolai tanár, Prügy
TELLINGER ISTVÁN grafikusművész, Miskolc
Dr. UJVÁRY ZOLTÁN egyetemi tanár, Debrecen
Dr. VÁCZY JÁNOS (1859-1918) irodalomtörténész
Dr. VIGA GYULA tudományos főmunkatárs, Miskolc
ZERGI GÁBOR református esperes, Mád

200,—



SÁTORALJAÚJHELY

1994